

**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ГЕОГРАФИЈУ
ТУРИЗАМ И ХОТЕЛИЈЕРСТВО**

мр Драган Петровић

РУСИЈА НА ПОЧЕТКУ ХХИ ВЕКА - ГЕОПОЛИТИЧКА АНАЛИЗА -

- докторска дисертација -

Нови Сад, 2006.

Предговор

Искористио бих прилику да се најсрдачније захвалим катедри политичке географије у оквиру Департмана за географију, туризам и угоститељство, Природно - математичког факултета у Новом Саду на максималној научној и колегијалној помоћи приликом уписа, процедуре и израде докторске дисертације «Русија на почетку XXI века – геополитичка анализа». То се посебно односи на ментора професора др Сашу Кицошева и члана комисије професора др Јована Плавшу. Посебну захвалност дугујем професору др Славенку Терзићу што је прихватио да буде члан комисије као историчар, имајући у виду да је рад иако припада превасходно географској науци, као геополитички делом улази и у области историјских и политичких наука.

Приликом израде рада, која је непосредно трајала око две и по године, највећу стручну и научну помоћ сам добијао од чланова комисије, а највише од ментора професора др Саше Кицошева. Стога, поред захвалности, прихватам да је рад и њихово дело, док сви недостаци и примедбе, којих ће свакако бити, иду на адресу аутора – кандидата дисертације. Уколико кандидат успе да одбрани дисертацију, све примедбе ће му добро доћи приликом дораде рада у покушају да објави књигу коју ће представити широј јавности.

Нови Сад, 1. септембар 2006.

мр Драган Петровић

Садржај

● Предговор	1
● Теоретско методолошки увод	8
Предмет и методологија рада	8
<i>Структура и садржај рада</i>	14
Напомене везане за изворе и метод истраживања	22
Досадашња истраживања	22
Извори истраживања	27
● Физичко-географске детерминанте територије данашње Русије	29
Површина и распрострањавање савремене руске државе	29
<i>Рељеф</i>	30
<i>Клима</i>	31
<i>Хидрографија</i>	43
<i>Педолошки покривач</i>	52
<i>Биљни и животињски свет</i>	54
<i>Енергетско и рудно богатство савремене Русије</i>	58
● Историјска анализа геополитичке позиције Русије,	62
Историјска анализа геополитичке позиције Русије	62
Кијевска Русија	64
Руска држава у време монголске доминације 1240-1480.	
године – предводничка улога Москве и Москва као «Трећи Рим»	71
Период јачања Русије и овладавања Поволожјем 1480-1556.	76
Период друге половине XVI века, до почетка «Смутних времена»	78
«Смутна времена»	83
Период поновне консолидације Русије, предпетровска русија 1613-1682.	85
Време кључних реформи: Владавина Петра I (Великог) 1682-1725.	90
Царство између владавине Петра Великог и Катарине Велике – Русија у концерну великих европских сила 1725-1762.	97
Русија као једна од водећих европских сила у времену великих територијалних проширења и војних победа 1762-1815.	103
Период од Бечког конгреса до Париског мира (1815-1856), Русија на врхунцу моћи и пропуштена геополитичка прилика	114
Период од 1856. до 1918, завршна епоха царске Русије; време успона и падова	120
Период СССР (1918-1945.) и Русија као светска сила у изолацији	132
СССР као светска суперсила, доминација и распад 1945-1991.	140
Русија у периоду владавине председника Бориса Јељцина:	

1992 – 1999; Време велике кризе или друга историјска епоха «Смутних времена»	146
Период опоравка и поновног јачања Русије за време председничких мандата Владимира Путина (почетак 2000 – крај 2005)	151
Закључак у контексту анализе историје Русије са геополитичког аспекта	154
Геополитички и историјски контекст руске позиције на континентима на којима се распростирала	159
Русија и Европа	159
Русија и Азија	171
Русија и Северна Америка	184
Геополитички контекст историјског односа Русије са појединим светским силама и државама у евроазијском окружењу	186
<i>Русија и Немачка</i>	186
<i>Русија(СССР) и Велика Британија (Енглеска)</i>	194
<i>Русија и САД</i>	200
<i>Русија и Турска</i>	202
<i>Русија и Француска</i>	206
<i>Русија и Кина</i>	209
<i>Русија и Индија</i>	213
<i>Русија и Пољска</i>	215
<i>Русија и Иран</i>	218
<i>Русија и Јапан</i>	221
<i>Русија и Румунија</i>	222
<i>Русија и Финска</i>	224
<i>Русија и Кореја</i>	225
Европски цивилизацијски круг као интегративна словенска компонента и Русија	226
● Геополитичка позиција савремене Русије	236
Савремена Русија	236
Позиција савремене Русије после распада СССР	236
Позиција савремене Русије у свету	245
Русија данас	248
Појмовно-територијална анализа данашње Русије и распрострањање руског народа	248
Демографски фактор.	250
Економски фактор.	255
<i>Руска индустрија</i>	259
<i>Стање пољопривреде Русије на почетку XXI века и Терцијални сектор</i>	261
<i>Терцијални сектор</i>	268
Политички фактор	274
<i>Савремени председнички системи на постсовјетском простору</i>	274
<i>Савремени председнички систем у Русији</i>	276
<i>Важећа уставна организација политичког система у Русији</i>	283
<i>Политичко - партијско организовање</i>	290
<i>Однос државе и институција власти у Руској федерацији према старим људима током процеса транзиције 1990-2004.</i>	296

<i>Кратак осврт на однос институција власти у СССР према старим људима у последњим годинама постојања савезне државе</i>	297
<i>Однос државе и институција власти независне Руске федерације према старим људима током два председничка мандата Бориса Јељцина 1992 - крај 1999.</i>	298
<i>Однос државе и институција власти према старим људима у Руској федерацији за време председничких мандата Владимира Путина (2000 – 2005)</i>	302
Војно-одбрамбени фактор	306
Култура	309
Региони Русије	314
Регионализација Русије са аспекта економске географије	314
<i>Северозападни регион</i>	316
<i>Централно-индустриски регион</i>	317
<i>Централно черноземни регион</i>	318
<i>Северокавказки регион</i>	319
<i>Поволошки регион</i>	323
<i>Волго-вјатски регион</i>	324
<i>Уралски регион</i>	325
<i>Западносибирски регион</i>	326
<i>Источносибирски регион</i>	327
Далекоисточни рејон, Руски Далеки исток, »Руска Калифорнија будућности«	329
Утицај територијално-административне реорганизације руске државе на регионалне и глобалне односе	332
<i>Етничка структура Русије, и њене историјске, економске, војно-безбедоносне и културно-интеграционе одлике</i>	335
<i>Територијално-административна реорганизација руске државе маја 2000-те, као и околности које су јој претходиле</i>	342
<i>Анализа регионалног положаја Русије после територијално-административне реорганизације</i>	345
<i>Положај Русије у Балтичком региону</i>	345
<i>Положај Русије у односу на Украјину</i>	345
<i>Међународни положај Русије на њеним западним границама</i>	353
<i>Положај Русије на Закавказју</i>	354
<i>Положај Русије у Централној Азији</i>	358
<i>Положај Русије на својим јужним границама у Сибиру</i>	365
<i>Положај Русије на Далеком истоку</i>	366
<i>Положај Русије на читавом простору Евроазије</i>	367
<i>Закључно разматрање о територијалној реорганизацији 2000.</i>	369
Регионализација Русије са аспекта политичке географије	372
<i>Руски Север</i>	374
<i>Европска Русија у ужем геополитичком смислу</i>	381
<i>Уралска макрорегија</i>	385
<i>Руски Исток</i>	387

Неки елементи политичке географије унутрашњости Русије	392
Анализа геополитичког односа Русије са суседима, државама у окружењу и са евроазијским и светским силама	402
Русија и Заједница независних држава (ЗНД)	402
<i>Русија и ЗНД – у време власти председника Бориса Јељцина 1992-1999.</i>	403
<i>Русија и ЗНД од доласка на власт Владимира Путина до данас</i>	406
<i>Русија и Белорусија</i>	420
<i>Русија и Украјина</i>	422
<i>Русија и Молдавија</i>	428
<i>Русија и Грузија</i>	429
<i>Русија и Јерменија</i>	431
<i>Русија и Азербејџан</i>	432
<i>Казахстан</i>	433
<i>Русија и Казахстан</i>	438
<i>Русија и Узбекистан</i>	440
<i>Русија и Туркменија</i>	441
<i>Русија и Таџикистан</i>	442
<i>Русија и Киргизија</i>	443
<i>Русија и Балтичке републике</i>	443
<i>Русија и Естонија</i>	443
<i>Русија и Летонија</i>	446
<i>Русија и Литванија</i>	447
Остали суседи Русије ван ЗНД и постсовјетског простора	449
<i>Русија и Финска</i>	449
<i>Русија и Норвешка</i>	450
<i>Русија и Пољска</i>	452
<i>Русија и Кина</i>	453
<i>Русија и Монголија</i>	455
<i>Русија и Северна Кореја</i>	456
<i>Русија и Јапан</i>	458
Суседи Русије који немају са њом директну копнену, већ само поморску границу	459
<i>Русија и Шведска</i>	461
<i>Русија и Данска</i>	461
<i>Русија и Турска</i>	462
<i>Русија и Иран</i>	464
<i>Русија и Јужна Кореја</i>	466
Русија и велике силе Евроазије	467
<i>Русија и Немачка</i>	468
<i>Русија и Француска</i>	471
<i>Русија и Индија</i>	473
<i>Русија и САД</i>	475
<i>Русија и Велика Британија</i>	482
<i>Русија и Италија</i>	484
<i>Русија и Пакистан</i>	487
<i>Русија и Индонезија</i>	487

<i>Русија и Израел</i>	488
Русија и неке друге земље Евроазије	488
<i>Русија и Бугарска</i>	488
<i>Русија и Румунија</i>	489
<i>Русија и Грчка</i>	491
<i>Русија и Србија и Црна Гора</i>	491
<i>Русија и Хрватска</i>	492
<i>Русија и Босна и Херцеговина и у оквиру ње Република Српска</i>	492
<i>Русија и Словенија</i>	493
<i>Русија и Албанија</i>	493
<i>Русија и Мађарска</i>	493
<i>Русија и Словачка</i>	494
<i>Русија и Шпанија</i>	495
<i>Русија и Португалија</i>	496
<i>Русија и Република Ирска</i>	497
<i>Русија и Сирија</i>	497
<i>Русија и Либан</i>	498
<i>Русија и Ирак</i>	498
<i>Русија и Саудијска Арабија</i>	498
<i>Русија и Авганситан</i>	499
Руски интереси и важне земље ван Европе и Азије	504
<i>Афрички континент</i>	504
<i>Јужна Америка</i>	505
<i>Англо Америка</i>	506
<i>Аустралија и Океанија</i>	509
Однос са најважнијим међународним организацијама	512
<i>ОУН</i>	512
<i>ЕУ</i>	513
<i>НАТО</i>	514
Русија и Међународне економске институције – СТО, ММФ, Светска банка, Г 8,	515
Савремена Русија и Европа	516
<i>Географски фактор</i>	517
<i>Цивилизацијски фактор</i>	520
<i>Економски фактор</i>	522
<i>Социолошки фактор</i>	525
<i>Политички фактор</i>	527
<i>Закључно виђење позиције савремене Русије у Европи</i>	530
● Перспективе Русије у следећим деценијама XXI века	532
Перспективе унутрашњег геополитичког развоја Русије	533
Географско-еколошки фактор	534
Економски фактор	538
Културни фактор	540
Социјални фактор	544
Војнобезбедоносни фактор	545
Унутрашњеполитички фактор	546
Демографски фактор	547
Перспективе спољнополитичке позиције Русије	549
Неке предпостављене тенденције у светским процесима у првој половини XXI века	550

• Закључак	555
• Библиографија	571
Уџбеници, енциклопедије, монографије, атласи, Чланци у зборницима и научним часописима	578

Теоретско методолошки увод

У овом, првом делу рада, биће изложена његова (укупна) основна, теоретска и методолошка концепција. Посматраћемо предмет и методологију рада, структуру и његов садржај и извршити прегледни увид досадашњих резултата из области коју истражујемо радом. Ово потоње је неопходно, да бисмо могли да се одредимо према резултатима досадашњих истраживања (њихово обавезно, али критичко коришћење у нашем истраживању) и да на основу тога прецизирамо правац и могућности овог рада. Управо у том правцу, треба нагласити и прецизирати изворе и литературу истраживања који су нам доступни, као и одредити погодан метод истраживања.

Предмет и методологија рада

Тема рада »Русија на почетку XXI века – геополитичка анализа«, је праћење *геополитичке константе* Русије како у краткој анализи историјата Русије, анализи садашњости (као темељ рада и квантитативном и у квалитативном виду) и укратко, проценама за њену будућност. Геополитичка константа је размерно дубок и широк појам. Он обухвата знање из историје једног народа и једне земље, њене идеје (геополитичке пре свега), културу. То је далеко шири појам од територијалне прекомпозиције која тренутно постоји. *Спацијална генеза* је културно-историјски настанак једне земље. Обухвата више историјских (укључујући и садашњу) композиција територије државе. Дакле, у раду ће бити изражен покушај уздизања изнад детерминизма тренутних граница руске државе. Оне, данашње границе су веома важне, но аутор рада ће ипак анализом историјског аспекта, затим анализом физичко-географских аспеката данашње руске државе, али и простора раније Русије, посматрањем и анализом руске економије, културе, демографије, одбрамбених снага (војним), бављењем регионима Русије и другим значајнијим факторима за ово питање, да проникне у срж проблема истраживања.

Рад је рађен у оквиру географских наука, али ће бити делом и мултидисциплинаран пошто се кроз спектар геополитике обухватају области и

знања из политичких наука, затим историјских наука већим делом, а мањим делом и економских наука и из социологије. Пошто се дисертација ради на географском факултету, рад припада политичкој географији, односно још прецизније он је геополитички. Овде би цитирали М. Грчића везано за појам геополитике: »Геополитика истражује место одређене државе на политичкој карти света и одговарајућих географских региона, с циљем да укаже на најповољније облике и начине за њен развој и функционисање. Она је окренута ка будућности. Као наука о националној стратегији она је рационална основа политичког пројекта државе. Геополитика је “национални пројекат” и “национална стратегија” која је у историји сваке државе важнија од било којег владиног плана или партијске платформе»¹. Спајкмен указује на »геополитику као одређивање политике државне безбедности на основу географских фактора»², док Ж. Ракочевећ поред ових фактора, нарочито увек важног географског, наглашава економски аспект савремене геополитике³. Карл Хаусхофер каже за геополитику »то је историјска синтеза географије, историје, политичке науке, економије и социологије, особито погодна за практично политичко деловање, избегавање пораза у рату за територије и ресурсе, и за политичко арбитражање»⁴. Александар Дугин у први план ставља простор (спацио) као главни елемент посматрања у оквиру геополитике. Он такође указује на читаву комплексност ове дисциплине »Синтетички карактер ове дисциплине предпоставља укључивање многих додатних предмета у њу – географије, историје, демографије, стратегије, етнографије, науке о религији, екологије, војне науке, историје идеологије, социологије, политикологије и тд.»⁵ Иако велики број аутора који су се бавили одредницом геополитике и њеним методолошким одређењем има извесне међусобне разлике по појединим питањима, већина њих се слаже да она припада географској науци, односно

---

¹ Мирко Грчић “Политичка географија”, Београд, 2000, стр. 86.

² Цитат из зборника Милош Кнежевић (приређивач) “Време глобализације, Београд 2003, стр. 269.

³ Живојин Ракочевећ «Геополитичко-финансијски лавиринт», Београд 2001.

⁴ Ј. Ђ. Ђурђевић Р. Кјелен “Држава као животињи облик», Београд – Сарајево, 1923, стр. 38; Karl Haushofer «De la geopolitique», Fayard, Paris, 1986, str. 20 - 24.

⁵ Александар Дугин «»Основи геополитике, књига 1, Геополитичка будућност Русије», Екопрес 2004, стр. 23.

политичкој географији и да се у њој укрштају и прожимају знања пре свега и (поред географије која је темељ) из економије, политичких наука, социологије и историје (у неким случајевима и неке друге науке и научне дисциплине). Управо располагање бар универзитетском дипломом из наведених области, поред осталог, препоручује аутору ове дисертације, да покуша да обједини све ове науке под кровом географске, тачније политичке географије и саме геополитике, те да се ухвати у коштац са једном тако савременом и атрактивном темом као што је позиција савремене Русије. Ова тема подразумева комплексно сагледавање овог питања, спознају садашњости, познавање и анализу прошлости и окренутост ка будућности.

Овај рад подразумева и коришћење географских мапа Русије посебно тематских из области економске, политичке и регионалне географије. Аутор дисертације је покушао да направи и неке нове политичкогеографске и геополитичке карте (користећи савремене методе израде), што ће бити посебан изражајни фактор уз текст приликом израде ове дисертације.

Значај рада се може посматрати као друштвени и научни. Једна од основних одредница приликом избора теме изучавања и писања научног рада је значај теме рада.⁶ Мишљења смо да је одабир теме дисертације о савременој геополитичкој позицији Русије захвалан за истраживање и значајан са друштвеног и научног аспекта. Друштвени значај овог рада је приближавање широј јавности, путем напредне публикације дисертације у књигу, позиције Русије као значајне светске силе, мањим делом у прошлости (тај феномен је добрим делом већ истражен мада ће у нашем истраживању бити акценат на геополитичкој и геоспацијалној историји руске државе), затим њене позиције у садашњости и на крају делом наше прогнозе и у будућности (овај део рада за научни циљ има научно предвиђање). Русија је најпространија земља света, са ширим значајем у готово свим областима истраживања. Нова сазнања о њеној геополитичкој улози су интересантна за научне истраживаче читавог спектра наука, политичаре и ширу јавност. Ова тема је већ обрађивана, делимично или у целости (најприближнији је темом рад А. Дугина), али ми полазимо да комплексност и стручност нашег истраживања, посебно истраживање

---

⁶ Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић «Основи методологије политичких наука», Службени гласник, Београд 2000, стр. 412.

прошлости, садашњости и само делом покушај предвиђања будућности, дају посебну димензију овом раду и резултату истраживања који ће он донети. При томе смо свесни могућих недостатака рада којих ће сигурно бити. Стога никако не претендујемо да рад представља коначну верзију обраде већине питања покренутих у њему, имајући у виду комплексност теме и ограниченост појединца да дође до дефинитивне и »непоправљиве« слике и геополитичке улоге Русије као најпространије земље Евроазије. Ова дисертација се може посматрати као покушај аутора да се по овом значајном питању, захваљујући мултидисциплинарности теме (и саме едукације аутора) и одговарајућим научним приступом, дође до неких нових значајних сазнања.

Научни значај рада се може сагледати у покушају научне обраде геополитичког феномена Русије, што је посебно значајно употребом и преламањем различитих научних дисциплина које на тај начин помажу истраживање овако комплексног проблема.

Циљ истраживања можемо означити као научни и друштвени циљ. Научни циљ се може посматрати у оквиру предмета истраживања, дакле мултидисциплинарно. Поред укупног резултата постигнутог у оквиру геополитике, рад може имати и поједине резултате везане за предмет рада (Русију), у оквиру наведених научних дисциплина. У оквиру геополитике очекујемо резултате истраживања у оквиру географске науке и то пре свега друштвене географије (политичке географије, економске географије). То су и политичке науке и то област Савременог политичког система (Русије) као и у области међународних односа. Извесне резултате можемо посматрати и у оквиру историјске науке, пошто део III обрађује геополитичку историју Русије од настанка њене државности до данашњих дана. Сасвим скромни резултати се могу посматрати у оквиру економије и социологије у оним фрагментима рада где су обрађени феномени Русије који дотичу наведене науке. Научни циљ овог рада у већини набројаних дисциплина можемо посматрати у основи као научну дескрипцију која је и најнижи ниво научног сазнања.⁷ Међутим у деловима рада у којима се врши диференцијација историјских периода по критеријуму заокружених временских целина, историјских епоха геополитичког развоја

---

⁷ Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић «Основи методологије политичких наука», 2000, стр. 434; Милић «Социолошки метод», Београд 1996.

Русије (поглавље «Историјска анализа геополитичке позиције Русије»), као и у појединим сегментима поглавља «Геополитичка позиција савремене савремене Русије», примењена је научна класификација и типологија, као следећи по аксиолошком рангу исказан ниво научног сазнања изнад научне дескрипције. Поједини фрагменти рада, где се улази у објашњење геополитичких појава Русије, садрже елементе научног објашњења, као вишег облика научног сазнања. Мишљења смо да је то случај код објашњења односа геополитичких појава дугог трајања између Русије и англосаксонске геополитичке теорије и праксе којима се покушава тумачити нека политичка решења и геополитички односи у појединим другим регионима Евроазије, на пример на Балкану. Мишљења смо да се ради о узрочности или телеологији ових односа. Најзад у «Перспективе Русије у следећим деценијама XXI века», где се износе предвиђања даљег развоја Русије, са геополитичког аспекта у следећим деценијама XXI века, примењује се научна прогноза као највиши ниво научног сазнања.

Друштвени циљ се може сагледати у скретању пажње на тему која је од ширег интересовања и значаја. Посебно можемо имати у виду покушај обраде теме у оквиру геополитике на један афирмативан начин. Тако би се са једне стране геополитика као научна дисциплина сродна географији додатно афирмисала, а са друге стране би се учинио покушај разграничења са ненаучним приступима геополитици на који понекад наилазимо у свакодневnoj пракси. Рад може бити користан и делу друштвене и политичке елите на српским просторима, пошто се из њега може сагледати укупна геополитичка позиција Русије. На основу тога се може прегледније ући у планирање даљих односа са Русијом у више праваца (економска сарадња, културна, политичка и тд.). Ово нарочито, ако у планирање даљих односа са Русијом уђемо делом лишени одређених илузија, а делом смо заиста у могућности да се са овом великом евроазијском силом, сродном посебно Србима а и другим Јужним Словенима и неким народима Балкана, изграде реални односи од заједничког интереса. Предпостављамо да овај рад може допринети реалнијем увиду у стварне интересе модерне Русије, који су извесно промењени у односу на претходну политику СССР и можда само делом у односу на царску Русију ранијих епоха.

Имајући у виду комплексност рада сматрамо важним правилно одређење генералне, односно опште хипотезе. Наше виђење могућности за *генералну*

хипотезу дисертације је: »Задржавши умањен, али још значајан део геополитичких и политичкогеографских фактора царске Русије и СССР-а (величина територије и њен квалитет, демографски фактор, природни и економски ресурси, географски положај и тд.) Русија има могућности да током XXI века, остане као држава, реалан фактор моћи у свету.«

Посебне хипотезе, као и појединачне (индикаторе и сл.) овде не бисмо до краја развијали, сем што би смо после изношења генералне хипотезе дали неколико посебних хипотеза.

Прва посебна хипотеза: »Русија је по величини територије и данас најпространија земља света, па је реално очекивати да ће тај фактор остати значајан у XXI веку. «Овде би следиле појединачне хипотезе са индикаторима у којима би се наводила садашња величина Русије ... 17 милиона км², у другим величине највећих иза Русије и то Кине, Канаде, САД, са по између девет и десет милиона км кв., величина царске Русије од максималних 23 милиона км², величина СССР од 22,6 милиона км² и др.

Друга посебна хипотеза: »Захваљујући значајним природним ресурсима – енергетским, резервама руда метала, пољопривредним, и у нешто мањој мери антропогеним – индустрија, инфраструктура саобраћаја и урбана, стручност кадрова у људском фактору којима савремена руска држава располаже данас, реално је очекивати да и у економском плану задржи високу позицију у свету током XXI века.« Овде би следиле посебне хипотезе са индикаторима који поткрепљују ову посебну хипотезу као што је на пример годишња производња нафте и гаса и процењене резерве Русије у овом енергетском извору, затим исто то за разне врсте угља, као и за неке друге енергенте, исто то за важније метале и неметале, за величину обрадивих површина како укупно, тако и по глави становника те то компарирати са подацима других великих држава и нација савременог света (рецимо САД, Јапан, Немачка, Британија, Индија, Француска, Бразил, Египат и др.), улов рибе укупно и по глави становника, компарација са светом сл. као претходно, затим површине под шумом и њихов квалитет, структура, грла стоке по структури, квалитет воде и квантум нарочито питке и енергетска снага; затим снага одређених индустријских грана, однос извоза и увоза задњих година, финансије, структура становништва по квалификацијама и сл.

Трећа посебна хипотеза би се односила на историјски контекст Русије у односу на геополитичко окружење. »Русија је током своје историје као Кијевска Русија, као Московска кнежевина – »трећи Рим«, као царска Русија Романових, као СССР и као модерна Русија, представљала велику светску силу, па уколико задржи и даље адекватне елементе моћи којима је располагала у овом историјском контексту, да се може очекивати и током следећих деценија XXI века да она остане велика светска сила«. У образлагању ове посебне хипотезе могли би смо да наведемо појединачне хипотезе са индикаторима који обрађују сваки од наведених епоха – Кијевску Русију; период борбе за ослобођење од монголске доминације који је повела Московска кнежевина завршен окупљањем око себе руских земаља и проглашењем Москве као »трећег Рима«; потом прелазни период прерастања у царство Романових; Русија као царевина у самом врху европског система великих сила; време СССР где ова држава фигурира као светска суперсила; период модерне Русије и тражења своје позиције велике силе у свету, сада претежно на позицији Евроазије; Овде немамо простора за развијање осталих посебних хипотеза, као и појединачних, само смо овим примером нагостили методолошку поставку везану за хипотезе.

Структура и садржај рада

У **првом поглављу** рада под насловом »Теоријско методолошки увод« су представљена следећа подпоглавља:

- »Предмет и методологија рада«, (формулација проблема и припадност рада географској науци – политичкој географији и геополитици, као и удео у раду историје, политичких наука, економије и социологије. Потом дефинисање и разрада следећих елемената као што су: предмет рада, циљ рада, значај рада, хипотезе, структура и садржај рада.

- Обрада и презентација метода истраживања, у које спадају *географске*:
- географски метод, картографски метод, упоредни или компаративни, статистички метод, историјско-генетски метод и др; У оквиру *историјске науке*: у једном делу ће се користити историјски метод излагања и коришћења извора, највише кад је у питању анализа Русије кроз историјске фазе, али и тада ће бити комбинован са методама других наука, највише географским и политиколошким

методама; Коришћење у мањој мери и метода *политичких наука, економских и социолошких*.

- Напомене везане за изворе и метод истраживања; овај део ће имате два поддела и то: »Резултати досадашњих истраживања« и »Извори и метод истраживања; У оквиру »Резултата досадашњих истраживања« ће бити презентирани слични радови код нас и у иностранству на ову тему (Русија), а делимично и неки слични методолошки радови за друге области (ово последње само таксативно споменути пошто није тема дисертације). У оквиру поддела »Извори и метод истраживања« излагаће се о изворима за израду рада. Када је реч о изворима овог рада они ће се разликовати од поглавља до поглавља: Тако ће за анализу физичко-географских елемената данашње руске државе бити коришћена готово искључиво физичко-географска литература за Русију; У историјским епохама Русије – историјска; О садашњој Русији радови страних и домаћих научних радника у области економије, социологије, политикологије, културе, војно-стручни радови, политичко-географски. У делу о регионима Русије доминирају географска знања допуњена економским и социолошким, те у мањој мери и политиколошким изворима и литературом. У раду су се примарно користили научни радови, (минимално публицистички и то само као допуна оним првим док се периодика користила врло ретко). Историјски извори су коришћени у мањој мери, пошто у овом раду и када се користи историја као наука и историјски метод, више је у функцији одређених синтеза аутора рада везано за тему, него што су у питању прави историјски радови који се иначе раде на основу примарних и необјављених историјских извора. Литература је коришћена она која је објављена на руском, француском и српском језику, а на енглеском само нека мања документа и краћи радови, што је све везано за могућности аутора рада у оквиру наведених језика (поред српског владање француским језиком, добро познавање руског и скромније познавање енглеског језика).

У оквиру **другог поглавља** аутор се бави физичко-географским детерминантама територије данашње руске државе. У оквиру ове области обрађене су следеће важне целине:

- *рељеф са геоморфологијом* – овде се посматра величина територије, квалитет тла, структура морфолошка, географски положај и др.

- *клима* и њен утицај по областима на антропогене делатности као и на могућности развоја биљног и животињског света по регионима, имајући у виду изразиту хетерогеност по климатском питању данашње руске државе. Ту је и мали прилог о предвиђеним и досадашњим могућностима промене климе, нарочито током века који је почео, као и еколошко питање.

- *хидрографија* – разматрају се питања данашњег руског излаза на океане, мора (рачунајући и унутрашње Каспијско), велика језера, реке, подземне воде, уопште демографски потенцијал и плодови мора и слатководних површина за привредни развој. Еколошки поглед на хидрографију у Русији и непосредне перспективе са неким компарацијама модерног света по овом питању нарочито околне народе ЕвроАзије са дефицитом питке квалитетне воде и улоге овог ресурса у ХХИ веку. Квалитет руског излаза на пловне путеве данас.

- *биљни и животињски свет*, његова структура и вредност у светским оквирима. Нарочито се посматра квалитет и квантитет данашњих руских шума. Потом се разматра еколошки фактор са адекватним компарацијама у свету, као и прогнозе за следеће деценије.

- *рудно - енергетски потенцијал*, оквирна валоризација и најважнија налазишта.

У **трећем поглављу** «Историјска анализа геополитичке позиције Русије» је извршена временска диференцијација на историјске периоде и епохе коју је извршио аутор дисертације, посматрајући историјско географско-спацијално ширење руске државе комбиновано са другим факторима (економска, демографска, политичка, војна, културна, геостратешка и др. позиција руске државе, интересне сфере, полови и осовине раста и др.). При томе се дошло до формирања следећих периода геополитичког развоја руске државе:

1. Кијевска Русија (од њеног формирања у раном Средњем веку до пада под Монголе средином XIII века);
2. Руске земље од средине XIII века до 1480. у време борбе за независност од Монгола;
3. Русија од 1480 до 1556, време обнове и јачања Русије закључно са формирањем у највећем делу територије данашњег европског дела Русије;
4. Русија од 1556. до почетка XVII века, када Русија јача и шири се на Урал и западни Сибир;
5. »Смутна времена«, кратак период у првој половини XVII века, тежак и назадан за Русију. После краја овог бременитог и хаотичног међупериода, следе периоди обнове и јачања Русије.
- 6.

период од краја »смутњаја времена« до почетка владавине Петра Великог 1683; 7. период Петра Великог до 1725; 8. период од 1725 до 1815. То је период интеграције Русије у европски систем, у ствари узимање плодова из темеља претходног Петровог периода; 9. Период Русије као светске, а не више само европске силе 1815 до 1856. То је период јачања и реформи које нису биле довољне. Русија је у овом периоду била најјача копнена сила света и водећа сила у Европи. 10. Епоха од Кримског рата до Октобарске револуције, последњи период историје царске Русије Романових. Иако је Русија објективно јачала и у овом периоду, она је нешто заостајала за водећим велесилама Немачком, САД, Британијом, а крајем периода и у односу на неке друге земље, мада је у претходном периоду између 1815. и 1853. била најјача сила на свету (можда би се по неким погледима период 1904-1920. могао посматрати као смутни период, али тешко да би до краја могла да се прихвати таква периодизација); 11. Епоха 1917. до 1945, је време изградње социјализма у СССР, али и период делимичне изолације ове земље у међународним односима пошто је била усамљена као социјалистичка држава. Крајем периода као победник у Другом светском рату и поред страшних демографских губитака и разарања које је претходно доживела излази из рата озбиљно оснажена. 12. Раздобље 1945. до 1990. период Русије као суперсиле са кореном кризе у себи која није морала до краја да резултира крахом какав се десио током деведесетих година. 13. Друга епоха »смутних времена« 1991 - 2000. велики назадак у историји Русије; 14. Период почетак 2000. до данас, иако има само шест и по година, може се чак рећи да је почетак нове ере, која је почела са Путином. У сваком случају кризне смутне деведесете су преброђене, што ће посебно бити апострофирано у раду.

Четврто поглавље «Геополитичка позиција савремене Русије».

Компарација са позицијом СССР, недостаци и неке предности у геополитичком смислу (поред низа недостатака који нису спорни, предности су већа хомогеност руског становништва у популацији и отклањање средњоазијске исламске «демографске бомбе» после отцепљења тих република, остатак кључног квантума енергетских и минералних резерви у рукама Русије иако је остало само пола становништва бившег СССР, квантум обрадивих површина, величине територије, водених и шумских ресурса по глави становника је импресиван, освешћење нације после губитка апстрактног совјетског колективитета и непотребног ривалитета Руса са подређеним, сада отцепљеним

нацијама као хегемона, у светским размерама отклањање непотребног ривалитета са САД и Западом, геополитичка пауза потребна за јачање сопствених могућности и снаге и тд.). Констатује се да су кључна унутрашња питања, поред низа осталих, – демографија Руса и економија.

Концепт сила у XXI веку и потенцијално место Русије у свету.

Русија данас, анализа: -територијално (величина, квалитет и могућности коришћења, излаз на мора, детерминисаност климом, географска ширина, положај, централне тачке, кризне области и тачке данашње руске државе – Калињинград, северни Кавказ, Татарстан, питање Курила и др.)

Анализа демографског фактора (број становника, структура по нацији и религији, по полу, старосна, наталитет и смртност, образовна структура, густина насељености, нарочито по регионима, прогнозе даљег демографског развоја)

Анализа економског фактора, детаљан преглед привреде, њених потенцијала, структура извоза и увоза, даља предвиђања у развоју привреде.

Анализа политичког фактора, преглед главних политичких струја и праваца, политичке странке - утицај, програми, руководства. Разматрање и нестраначког утицаја у оквиру синдиката, клубова, цркве, невладине организације, друштва и др.

Оквирна анализа војно - одбрамбеног фактора.

Анализа културе, нарочито имајући у виду специфичност руске културе које је изнедрила већи број мислиоца који су обележили поједине епохе (визија Петра Великог, Достојевски, Толстој, Данилевски, Чадајев, Хомјакови, Бакуњин, Вите, Столипин, Лењин, Стаљин, Солжењицин, Зиновјев, Дугин, Лужков и др.) Разлике у струјама почевши од старих »словенофила« и »европејаца«. Концепт Евроазијске школе и њени недостаци. Данас однос према култури глобализације и њено место, културне вредности данашње Русије, извесне разлике по регионима, даља предвиђања .

Региони Русије представљају засебно подпоглавље, где следи детаљна анализа региона данашње Русије. Основ седам федералних округа које је формулисао Путин 13 маја 2000. - Централни, Јужни, Северозападни, Поволошки, Уралски, Сибирски и Далекоисточни. Компарирати са природним великим географским и економским регијама и анализирати разлике до којих је дошло и шта је био мотив законодавца. Анализа функционисања 7 федералних округа у пракси за ове 4 године и перспективе. Анализа структуре федералних

јединица данашњих 87 субјеката федерације, историјат и пракса – систем успостављен са Лењином, метаморфозе до данас. Јељцинова улога територијалне реорганизације 1992 – 1994. и разлози. Данашњи политички центри државе, »осовине развоја«, децентрализација, руске престонице и регионални центри, луке, нодалне регије, анализа размештаја концентрације становништва државе, њихов национални састав, анализа потенцијалних сепаратистичких територија и тд.)

Анализа односа Русије са државама савременог окружења обухвата посебно подпоглавље. То се у првом реду односи на суседе Русије, посебно њихова повезаност и односи са Русијом. Анализа новостворених држава – балтичких и ЗНД, њихов однос са Русијом, значај појединих од тих држава за Русију, узајамно спорне територије и оне које то у међувремену више нису. Нарочито питање оних република са руским становништвом у већем броју и оних који су проистекли из руског националног и историјског бића (Казахстан, Белорусија и Украјина). Ово ће бити веома значајан део у раду, вероватно и опширан: а) Белорусија и Русија – државни савез склопљен 1999. даље перспективе б) Украјина и Русија односи и перспективе; ц) Казахстан – деоба републике? Русији тангира северна половина територијално велике земље. д) однос према осталих осам држава ЗНД - Молдавија, Грузија, Јерменија, Азербејџан, Туркменија, Узбекистан, Таџиџка и Киргизија. е) однос према балтичким републикама, једине три бивше републике СССР ван ЗНД – Летонија, Естонија и Литванија.

Посебно место изискује анализа односа Русије са Кином, САД, ЕУ – посебно и са Немачком, Француском, Британијом, потом са Индијом, Монголијом, Корејама и Јапаном, са исламским светом и посебно са неким од њих – Ираном, арапским земљама, Пакистаном и др.

У краћем подпоглављу следи синтеза поглавља Данашња Русија, стварности перспективе данашње Русије.

Пето поглавље «Перспективе Русије у следећим деценијама XXI века» садржи основне елементе предвиђања унутрашњег развоја земље, као и њену позицију у светским токовима.

Шесто поглавље « Закључак» обухвата преглед рада и кратак покушај синтезе.

Напред изнесена структура рада је само један од могућих приступа феномену који истражујемо.

Методе истраживања у оквиру дисертације су повезане са њеном мултидисциплинарношћу. То су пре свега географске методе. Међу њима можемо користити неке опште методе које се примењују у друштвеној географији од којих ћемо издвојити неке у овом раду примењиве: географски метод, картографски метод, упоредни или компаративни метод, статистички метод, историјски или генетички метод⁸.

Географски метод, или регионални, просторни метод, даје посебно обележје географским, па и политичко-географским проучавањима. Његов значај и примена условљени су чињеницом, да објект било каквог географског истраживања представља конкретна територија – део географског простора. У оквиру географског простора јављају се: географски објекти, творевине природног и антропогеног порекла, карактеристичне по одређеном географском положају, дугом трајању и знатним димензијама.⁹ Овако дефинисани географски феномени су у веома сличној вези са посматрањем феномена дугог трајања, у оквиру историјске науке које је дефинисао историчар Фернанд Бродел. Наиме он је у оквиру описивања историјских процеса диференцирао појаве на оне дугог, средњег и краћег трајања.

Ако се вратимо географском методу онда поред напред наведених појава постоје и географске појаве произашле из узајамних односа географских објеката и географских процеса – функционални спој географских објеката и појава у одређеном временском интервалу. Територија је просторна основа јављања сваког географског процеса, о чему ћемо се бавити и у овом раду пошто је Русија део конкретне површине копна са свим својим природним и антропогеним својствима и потенцијалом. Њена битна карактеристика је пространство – величина, специфичан и значајан природни услов, који заједно са географским положајем и осталим одликама у великој мери опредељује начин и могућности коришћења сваке просторне јединице као и важност у

---

⁸ О овим методама у контексту географске науке и посебно у оквиру економске географије у Јован Динић «Економска географија», Универзитет у Београду, Економски факултет, Београд 1999, стр. 27.

⁹ Јован Динић «Економска географија», 1999, стр. 27.

политичком окружењу Евроазије и света у целини. Потпуно би смо се сложили са Јованом Динићем који полемиче са тезама Р. Хатшорна о комплексности просторних целина. Наиме док Р. Хатшорн тврди да су просторне целине резултат субјективне поделе истраживача у циљу решења конкретних задатака, Ј. Динић указује да се та диференцијација може вршити пре свега, имајући у виду конкретне одлике простора. Управо на конкретним одликама простора Русије – физичкогеографским (природним) и антропогеним, покушаћемо у овом раду, да извршимо рејонизацију руског простора у оквиру различитих диференцијација (економско - географски региони, политичко-географске и геополитичке целине, демографске зоне различитих аспеката и др.).

Међутим како овај рад припада геополитици, са којом је најближа политичка географија, онда можемо применити, неке приступе политичке географије.¹⁰ То би могао бити енвајронметализам који даје акценат на физичкој географији, али у комбинацији са хорологијом. Хорологија инсистира на повезаности светских регија, које се не би требало посматрати издвојено у односу на целину. Самим тим, би било непотребно посматрати само Русију, саму као целину или то радити са њеним деловима – појединим регијама, већ у оквиру читаве Евроазије, или чак света. Хоролошки метод нам се чини далеко више успешним за област геополитике јер сам енвајронметализам може запасти у географски детерминизам. Са друге стране хоролошки метод сматрамо да може бити пожељан у геополитици укрштен са методама историјске науке, политичких наука и социолошке науке које ће делимично бити коришћени у појединим деловима овог рада.

Тако у једном делу рада ће се користити историјске методе излагања и коришћења извора, највише кад је у питању, анализа Русије кроз историјске фазе, али и тада ће бити комбинован са методама других наука, највише географским и политиколошким приступима и методама. Политичке науке се користе у четвртом и петом делу рада, а у мањој мери и у шестом – закључном делу. Тако од основних метода политичких наука можемо примењивати методе анализе, синтезе, апстракције и класификације док од општенаучних метода

---

¹⁰ О методама политичке географије од наших аутора најпрегледније и најсвеобухватније у Мирко Грчић «Политичка географија», Географски факултет, Универзитет у Београду 2000, стр. 79-83.

политичких наука можемо примењивати хипотетичко-дедуктивну методу. У далеко мањој мери у раду ће бити коришћен и економски и социолошки приступ и то само у појединим деловима.

Ако посматрамо структуру рада коришћењем метода различитих наука долазимо до неколико закључака.

Први део је методолошки и он је урађен у оквиру методологије друштвених наука и методологије географске науке. Овде су дати основни принципи рада.

Други део је у потпуности рађен у оквиру географске науке.

Трећи део је рађен претежно у оквиру историјске науке и комбинацијом политиколошких елемената анализе.

Четврти део је базично рађен у оквиру геополитике, комбинацијом географије и политичких наука пре свега, а у мањој мери економије и социологије.

Пети део је рађен у оквиру прогнозиране геополитике, где је акценат на политичким наукама и социологији, уз примену географских постулата.

Шести, закључни део је комбинација свих напред наведених метода различитих наука, дакле политикологије, географије, историје, економије и социологије (могли смо да споменемо и неке друге као филозофију на пример, али је њихова партиципација у раду симболична).

Напомене везане за изворе и метод истраживања

Досадашња истраживања

Савремени радови који би обухватили целокупну геополитичку позицију Русије, укључујући њен историјат, савремени тренутак и извесно предвиђање будућности су рађени углавном на самом руском језичком подручју, а делимично и у неком другом облику у неколико озбиљнијих покушаја и на другим европским језицима. Овде инсистирамо на савременошћу радова наведене тематике, пошто сматрамо да је од почетка деведесетих година XX века дошло до две фундаменталне промене у оквиру геополитичке позиције Русије у односу на претходно време. Прво и изузетно важно, од дугорочног

значаја је чињеница да је почетком 1992. године престао са постојањем СССР. Други фактор који сматрамо важним, истина од далеко мањег значаја од претходног, је чињеница да је у периоду од краја 1999. године на власт у Русији дошао Владимир Путин после готово деценије владања Бориса Јељцина. Путинов период се поклапа са поновним јачањем и консолидацијом Русије који траје већ целих шест година у континуитету (снажно је ојачана економија земље, територијалном реорганизацијом учвршћена њена кохезија, поправљен статус у међународном окружењу и заустављени извесни ретроградни процеси из претходног периода владавине Бориса Јељцина). Стога смо посматрали искључиво радове који су написани у протеклом периоду од највише пет, односно у изузетном случају до петнаест година. Радови који су писани пре почетка деведесетих и који се баве будућношћу опстанка тадашњег СССР и позиције те државе као суперсиле сматрамо анахроним и мање значајним, чак и онда када су квалитетно урађени и са врхунским ауторима. Овде ћемо анализирати само неколико најзначајнијих савремених радова познатих аутора.

Значајан је рад Александра Дугина »Основи геополитике, књига 1, Геополитичка будућност Русије« који је објављен 1999, а допуњен 2001. године.¹¹ Овај рад је у свом првом делу обрадио геополитику као науку, историјат и њене основне правце док је другом делу обухватио геополитику Русије. Иако је аутор истакао да је покушао да створи идеолошки непристрасан рад не бисмо могли да се сложимо око његовог безрезевног прихватања постулата априорног и латентног сукоба таласократских и телурократских земаља. Са друге стране, у делу књиге који се бави геополитиком Русије, наилазимо на низ важних и корисних података и анализа које можемо прихватити у прикупљању информација за наш рад, будући да је А. Дугин врхунски интелектуалац из Русије и упућен у ширу проблематику коју наша дисертација обрађује. Поред овог Дугиновог дела који се есплицитно бави геополитиком Русије постоји још низ његових радова који овај феномен посматра парцијално или укрштен са другим феноменима.

Алексеј Арбатов, такође савремени руски научни стваралац (историчар) уз то активни политичар и високи функционер политичке странке

---

¹¹ Наслов оригинала је Александар Дугин «Основы геополитики, Геополитическое будущее России», 1999. Москва.

»Јаболко«, објавио је 1999, књигу »Безбедност: руски избор«.¹² Иако ова књига није у свом наслову назначена експлицитно као геополитичка она заправо представља једну широку геополитичку и безбедоносну студију савремене Русије. Иако је аутор по ужој едукацији историчар Арбатов се веома мало бавио прошлoшћу и поред савременог тренутка је превасходно окренут будућем времену. Он не даје толико прогнозе будућности колико указује на потенцијалне путеве и прагматске кораке које треба заузети по низу питања у руској спољној и унутрашњој политици.

Градоначелник Москве и познати руски политичар Јуриј Лушков скренуо је пажњу својим футуролошким радом из геополитике света и Русије »Обнављање историје – човечанство у XXI веку и будућност Русије«.¹³ Овај рад је изузетно вредан у сегменту предвиђања будућности геополитичког и укупног друштвеног развоја Русије у XXI веку.

Изузетно значајним подухватом са низом квалитетних достигнућа, али углавном парцијалног типа у односу на тему ове дисертације, сматрамо низ радова у научном часопису - зборнику енциклопедијског типа Безбедност Евроазије (Безопасность Евразии) који излази у континуитету од 2000. године у Москви (четири пута годишње, на 800 страна, великог формата странице, са посебним преведеним издањима на више језика у свим важнијим државама Европе и Света). Низ еминентних аутора са простора ЗНД, претежно Русије, али и значајан број са простора читавог света, излаже своје геополитичке радове на дату тему, као и низ радова у граничним областима – економији, географији, историји, политичким наукама, социологији и др. Једини недостатак који можемо уочити, је да се ради о радовима мањег обима који се баве појединим регионима Русије, ЗНД, или Евроазије, или само неким од проблема везаних за тему геополитике Евроазије. Једноставно нема целовите књиге овог издања која би се бавила само темом нашег рада, мада укупно гледајући, сваки од ових издања представља прави зборник на задату тему и стога га сматрамо корисном

---

¹² За разлику од књиге А. Дугина ова књига није преведена на српски језик па ју је аутор користио само у оригиналу: Алексей Арбатов «Безопасность: российский выбор», ЗПИ центр, Москва 1999.

¹³ Издање на српском језику, Јуриј Лушков «Обнављање историје – човечанство у XXI веку и будућност Русије», Завет, Београд, 2003.

литературом при изради рада, као и важан научни допринос на тему геополитичке позиције Русије, ЗНД и читаве Евроазије.

Иако по ужој вокацији није геополитичар, већ историчар модерне историје, француска научница Елен Карер Денкос (Hellene Carrere D encausse) је читавим низом својих књига о СССР и модерној Русији, у периоду од 1978. до данашњих дана (2006), оставила важан искорак у овој области. Приступ ауторке је углавном историјски, мада је током почетка деведесетих година издала неколико књига које се дотичу тадашњих савремених догађања на простору СССР и новоформиране ЗНД, наступила више као политиколог, социолог, географ па чак можемо заокружено рећи и као геополитичар. Тешко је наћи реномираног аутора ван Русије и простора ЗНД, који је створио толико дела о савременим догађајима на том поднебљу и то у континуитету од близу три деценије. У нашем раду смо користили део ауторкиног стваралачког опуса за литературу и фусноте углавном у поглављу «Историјска анализа геополитичке позиције Русије» који је историјски и то претежно као скуп информација. Мишљења смо да је ауторка у улози савременог политиколога и геополитичара, дакле ван признате улоге историчара модерне историје везано за ову тему, показала нешто мањи степен успешности, и стручности, па смо са одређеном обазривошћу приступили том делу њеног научног рада, приликом израде дисертације.

Споменућемо и неколико великих англосаксонских класичних ствараоца у области међународних односа који су се бавили и геополитичким радовима где је значајно место заузимала Русија. Ту би смо издвојили Пола Кенедија (Paul Kennedy) са својим радовима «Успон и пад великих сила» који је више историјског карактера и посебно «Припреме за XXI век» који се бави будућношћу света, делом и Русијом. Збигњев Бжежински (Zbignev Brzezinski) је посебно анализирао простор Евроазије и посебно Русију и Заједницу независних држава са више радова од којих је «Велика шаховска табла» већ класичан рад. У низу радова Семјуела Хантингтона (Samuel Huntington) који се дотичу делом и наше теме, најзначајнији рад је «Сукоб цивилизација». Такође, Хенри Кисинџер (Henry Kissinger) је у низу својих савремених радова обрадио и позицију Русије, нарочито са аспекта дипломатије и међународних односа. Сви напред наведени аутори имају светску славу и углед у области међународних односа, а њихови радови нису у потпуности посвећени теми рада, али је веома значајно

разматрају са низом различитих аспеката. При томе можемо рећи да Бжежински задржава наглашено негативан став према Русији иако су његове анализе вредне, а извори информација импресивни. Пол Кенеди се не бави директно Русијом, али у широком спектру посматра светску прошлост са аспекта доминантних сила, где је важна улога и Русије, док се у делу које се бави предвиђањем XXI века упушта у анализе и постсовјетског пространства и саме Русије. Хангтингтон у свом класичом делу «Сукоб цивилизација» Русији даје положај предводника православно-словенске цивилизације.

Од аутора који стварају на српском језику посебну пажњу изазива историчар и политиколог Сава Живанов. У два своја значајна рада који су изашли у периоду 2002 - 2005. детаљно обрађује историјски контекст царске Русије у периоду од друге половине XIX века до Октобарске револуције.¹⁴ Са друге стране исти аутор има значајан рад и о догађајима у модерној Русији деведесетих година за време владавине Бориса Јељцина.¹⁵

Професор друштвене географије Мирко Грчић је у своја два значајна рада обрадио делом и савремени геополитички аспект Русије. То су «Индустријска географија» и «Политичка географија».¹⁶ Додали би смо и чланак «Геополитичке промене на простору бившег СССР» из 1995. године, за који сматрамо да је најбољи рад те врсте који је објављен на српским просторима директно везан за геополитику Русије и ЗНД.¹⁷ Професори економске географије Јован Динић и Рефик Шећибовић су у својим регионалним економским географијама света и појединих континената, дали квалитетне сегменте за Русију, а Шећибовић има и монографију о геополитици религије, која се делом дотиче и руских простора.

У области економских наука монографија Ане Секуловић «Савремена економија Русије» скреће пажњу, као и радови Миодрага Митића и Јелице Курјак у области политичких и правних наука.

---

¹⁴ Сава Живанов «Русија на прелому векова», Службени лист Југославије, Београд 2002. и од истог аутора «Русија и раскол Европе (1878-1914.)», СЛ СЦГ, Београд 2005.

¹⁵ Сава Живанов «Русија у време Јељцина», Факултет политичких наука, Београд 2002.

¹⁶ Мирко Грчић «Индустријска географија», Географски факултет Београд 1994. и од истог аутора «Политичка географија», Географски факултет Београд 2000..

¹⁷ Мирко Грчић «Геополитичке промене на територији бившег СССР», Глобус, Београд 1995.

Низ других наших аутора је дало мање значајне радове од којих издвајамо две повезане књиге публицистичког карактера Винка Ђурића о Владимиру Путину и Русији у периоду од 2000 - 2004.¹⁸ и рад Ђорђа Милошевића «Русија на раскршћу»¹⁹. Ови радови нису научног карактера, али се баве Путиновом Русијом и дају обиље информација од политичког и ширег друштвеног значаја.

Извори истраживања

Извори истраживања у овом раду су различити, имајући у виду мултидисциплинарност рада. Иако се у поглављу «Историјска анализа геополитичке позиције Русије» бавимо историјском анализом, у нашем раду нису коришћени необјављени – примарни извори. То није рађено због природе дисертације која нема превасходно историјски карактер, већ се и у оном делу који се бави историјском анализом ограничавамо на коришћење литературе (углавном на руском, српском и француском језику) као и објављених извора.

У оквиру поглавља «Теоретско – методолошки увод» који је методолошки, највише су нам од користи биле књиге М. Грчића »Политичка географија« и Ј. Динића »Економска географија« за изучавање географског метода истраживања. Веома је важан уџбеник С. Милосављевића и И. Радосављевића »Основи методологије политичких наука« која начелно поклапа све друштвене науке. Допуну претходном уџбенику можемо користити за социолошке науке у В. Милић »Социолошки метод«, а интересантна је и књига М. Грос »Хисторијска анализа« за историјске науке. Књига М. Сарића »Општи принципи научноистраживачког рада« је општег карактера за научни рад и стваралаштво. Приликом израде овог поглавља користили смо се претходним искуствима у оквиру израде две магистарске тезе као и неким другим мањим научним радовима.

У поглављу «Физичко – географске одлике територије данашње Русије» су коришћени енциклопедије, атласи, уџбеници и монографије страних (углавном

---

¹⁸ Винко Ђурић «Владимир Путин и васкрс Русије», Београд, 2001. и од истог аутора «На половини пута», Чигоја Београд, 2004.

¹⁹ Ђорђе Милошевић «Русија на раскршћу», Прометеј, Нови Сад, 2003.

руских, али и француских, немачких и британских) и домаћих аутора везаних за област географије и у мањој мери економије. Од домаћих аутора сматрамо значајним за тему овог дела рада уџбенике М. Грчића »Индустријска географија« као и Р. Давидовића »Регионална географија Европе«. Од мноштва литературе страних аутора издвојили би смо уџбеник физичке географије «СССР – Россиска Федерациа», АН СССР. Москва 1970, и «Нова Россия», Москва 1994. Погодност за обраду физичко-географских аспеката Русије нам даје и чињеница да подаци из ове области не застаревају лако и да се могу користити и нешто старији уџбеници и остала литература.

Поглавље «Историјска анализа геополитичке позиције савремене Русије» је претежно историјског карактера па смо у њему користили велики број аутора, извора и литературе. Неке ауторе и њихова дела смо делом навели напред (Х. Ц. Царера, С. Живанов), а овде би смо само споменули од домаћих Драгољуба Живојиновића и Николу Поповића, а од страних А. А. Данилова, зборник приређивача Обленског и Отиа, Зуева, Кључевског и др.

Поглавље «Геополитичка позиција савремене Русије», који је квантитативно највеће, писано је на основу веома обимне литературе која је делом наведена напред (аутори М. Грчић, С. Живанов, А. Дугин, Х. Царер Денкоз, П. Кенеди, Ј. Ришков, Г. Зјуганов, З. Бжежински, С. Хантингтон, Х. Кисинџер, издања Безопасность Евразии и др.).

Поглавље «Перспективе Русије у следећим деценијама XXI века», које се бави предвиђањем геополитичке позиције Русије, за непосредну литературу има одговарајуће радова Ј. Лушкова и П. Кенедија који се директно баве овом тематиком.

Поглавље «Закључак» је израђено на основу синтетичког погледа аутора рада на тематику и предмет рада. У овај део ће бити унесени непосредни закључци до којих је аутор дошао на основу урађеног рада и постигнутог истраживања.

Физичко - географске одлике територије данашње Русије

У овом делу рада анализираћемо физичко-географске могућности савремене руске државе – површину и квалитет територије, рељеф, климатске ефекте, хидрографију, флору и фауну, те рудно благо, енергенте и остале природне ресурсе. Ради се о углавном о трајним или готово трајним добрима (земљиште, клима хидрографија), или у најмању руку о ресурсима чија је могућност експлоатације при садашњем технолошком интензитету могућа још дужи временски период (рудно благо, део флоре и фауне). Како се у географском, економском и укупном геополитичком смислу ради о веома важним факторима за једну земљу овде ћемо се укратко бавити њиховом сумарном анализом.

Површина и распрострањавање савремене Русије

Површина територије данашње Русије је 17.075.400 км². Од тога на европски део државе отпада 4.562.462 км², а на азијски део 12.512.938 км². Иако је данашња површина Русије готово за четвртину мања од територије бившег СССР (76 % пространства СССР-а заузима данашња Русија), она је и даље убедљиво најпространија земља света. Како се Русија распростире на два континента Европу и Азију, интересантно је да је сам њен европски део просторно највећи у Европи у односу на европске државе, а то се исто односи и на азијски део земље у односу на државе Азије. Најпространије државе света, одмах иза Русије су Канада са 9.974.000 км², Кина са 9.736.000 км² и САД са 9.502.570 км². Ако би смо компарирали квалитет територије са физичко-географског аспекта наведених држава са Русијом, могли би смо у начелу констатовати да Русија има најквалитетније земљиште са аспекта морфологије рељефа – велики процентат површине до 200 м надморске висине, затим веома значајне количине слатке воде погодне за разне видове експлоатације, богат биљни и животињски свет, али значајно умањење напред наведених предности због значајних површина са оштром континенталном климом као и извесних површина са субполарном климом. Канада са друге стране има још значајнији и израженији хендикеп са аспекта климатског фактора, поред неповољнијег

фактора у структури морфологије рељефа. Кина има знатне површине територије под висијом, те озбиљне хендикепе значајних западних и северних региона у дефициту слатководних извора, док извесно боље стоји од Русије са аспекта климатског фактора генерално посматрајући. Мишљења смо да површина САД са аспекта физичко-географских фактора ужива највише погодности за живот човека и нешто мање за привредне активности у корелацији напред наведених држава- колоса, иако САД у свим факторима појединачно посматрано нису у најсупериорнијем положају. У односу на Русију имају углавном предност у климатском фактору генерално посматрано, док у осталим физичко-географским елементима (рељеф, хидрографија, биљни и животињски свет) су на приближном нивоу или чак заостају. Русија остаје убедљиво на првом месту по богатству рудног и енергетског потенцијала. Распростирање Русије са запада на исток је више од 9000 км, а са севера на југ од 2500 до 4000 км у ваздушној линији. Најсевернија тачка државе је рт Челјускин (77 ст. 51 северне географске ширине), а најјужнија тачка је на граници са Азербејџаном (41 степен 10 северне географске ширине). Крајња западна тачка државе је у Калињинградској области на Балтичком мору (19 степен 38 источне географске дужине), а источна тачка продира на крај западне хемисфере рт Дежнева (169 степени 40 западне географске дужине). У савременој Русији постоји 11 различитих часовних зона²⁰.

Рељеф

Рељеф Русије можемо оценити као веома повољан физичко-географски фактор за развој друштвених активности земље. Европски део у тоталу је велика равница, испрекидана местимично побрђима, а уочљив је недостатак планина у овом огромном подручју. У азијском делу западни Сибир је такође велика равница. Као оштра супротност су велика пространства источног Сибира као претежно планинска област. Далеки исток је преовлађујуће планински, а највећи изузетак су равнице око Амура и Приморја на југу региона, што можемо сматрати повољним, будући да је ту и клима најпогоднија за живот и привредне

---

²⁰ «Новая Россия» Москва 1994. стр. 78.

активности (у односу на руске области Истока), тако да се југоисточна област Далеког истока може сматрати за живот и привреду људи атрактивном и још недовољно искоришћеном зоном. Дакле укупно гледајући простране равнице европске Русије, те њено продужење у југозападном Сибиру представљају изузетну рељефну и морфометријску погодност за широки спектар друштвених и привредних активности људи, па није ни чудо да је највећи део становништва Русије управо ту насељен, и то око 90 %, док остатак отпада на пространи источни Сибир и Далеки исток. Овде предмет наше анализе није био утицај рељефа на развој климатских фактора у Русији који је у извесним аспектима негативан, највише у непостојању висинског рељефног штита на северу земље према продору хладног арктичког ваздуха ка југу. Такође и планине на Далеком истоку и источном Сибиру које смањују утицај благих климатских ефеката са Пацифика у унутрашњост земље. У извесној мери и високе планине на Средњем истоку (Ирана и Авганистана) бране већи продор топлих климатских кретања са јужних праваца ка југу Русије и Средњој Азији. Ту је веома наглашен за руске прилике Кавказ који онемогућава директније климатско повезивање југа Русије са топлим климатским кретањима са Блиског и Средњег истока. Од високих планина, у азијском делу, су Алтај, Сајанске планине, Јаблонојске, Становојске, Верхојанске, планине Черског, Чукотске, Колимске, Корјачке, Синота, Алињ као и вулканске планине поуострва Камчатке и планине Курилских острва.²¹ Од најповољнијих елемената рељефа који утичу на повољне климатске ефекте издвојили би смо равну површину широког пространства запада Русије, односно практично целог европског дела који тако омогућава значајније продоре благе атланске климе што дубље у унутрашњост земље.

Клима

Овде већ говоримо о климатском фактору уопште, као детерминанти за развој антропогених активности и квалитета живота у Русији. Мишљења смо да је ово у глобалу гледано најнегативнији од свих физичко-географских фактора који делују на подручју Русије и које анализирамо у овом поглављу. Имајући у виду површину Русије, у њој владају врло различити климатски типови, али је

---

²¹ Раде Давидовић «Регионална географија», ПМФ, Нови Сад, 2004, стр. 608.

утицајна чињеница да се земља простире у северном делу евроазијског копна и да преовлађује континентална и оштра клима. Удаљеност од океана највећег дела државе и несметан продор хладних ваздушних маса са севера, уз значајне (већ поменуте) рељефне баријере за значајније топле утицаје са југа (највише са Индијског океана) се највише одражавају на изразиту континенталност климе Русије. Утицај Атлантског океана на климу Русије је далеко већи, пре свега у европском делу земље у односу на мален утицај Пацифичког океана (углавном на обални део на руском Далеком истоку). У европском делу земље се зими осећа релативно позитиван утицај ниског ваздушног притиска са северног Атлантика, али са друге стране са истока долазе хладне ваздушне масе сибирског антициклона. Судар атлантских топлих и влажних ваздушних маса зими са оним сувим и хладним из Сибира, огледа се у нестабилнијем времену о ово доба године, које је променљивије у односу на сибирске зиме. Честе су појаве краткотрајних топлих раздобља у току зиме, за време којих долази до повремених отапања снега. Урал, премда не представља значајну климатску преграду, ипак делује тако да утицај исландског циклона од њега ишчезава.²² Атмосферске прилике изнад евроазијског континента су још значајније од наведених океанских утицаја. Зими се, услед јаког хлађења континента, таложе над источним Сибором хладне ваздушне масе, које доводе до високог барометарског притиска (сибирски антициклон), тако да у тој области преовладава у то доба године постојано хладно, мирно и ведро време. Захваљујући управо тој временској мирноћи, сибирске се оштре зиме подносе сразмерно лако. У време лета загревање азијског континента ствара у средишњој Азији изразиту област ниског ваздушног притиска, која се шири и на подручје Русије, док се сразмерно хладније и влажне ваздушне масе с Атлантика крећу у унутрашњост Русије. Температура у унутрашњости Русије расте у правцу према истоку. Западни ветрови ублажавају врућине у унутрашњости.

Најповољније климатске могућности у данашњој територији Русије су у већем простору европског дела земље и у мањим подручјима азијског простора државе. Климатски фактори који су примарно узети у обзир за овај наш суд су висина температуре током године, број дана са снегом и мразом, висина сунчане

---

²² Раде Давидовић «Регионална географија Европе», Нови Сад 2004, стр 615.

инсолнације, количине и распоред падавина, учесталост и могућност временских непогода. Јужноевропски регион који просторно приближно одговара Јужном федералном округу има најтоплију климу у читавој данашњој Русији. Он је лоциран на северу од приближно 48 северне географске ширине до јужних граница земље према Грузији и Азербејџану – приближно до 43 и 44 северне географске ширине, што су уз Приморски крај на руском Далеком истоку и најјужније области савремене Русије. Ова област са широким излазом на Црно, Азовско и Каспијско море има благе зиме и топла лета, за руске прилике незнатан број дана са мразом и под снежним покривачем. Нарочито су повољни услови на западној страни регије, окренутој Црном и Азовском мору која поред изразито благих и топлих зима има и довољну количину падавина, чија количина се смањује према истоку регије. Највећи део регије има средњу јануарску изотерму од -4 C до 4 C . Изузетак је само најсевернији део регије нешто северно од Ростова на Дону и око Волгограда који има јануарску изотерму око -6 C , што је још увек за руске прилике блага зима. За претходну констатацију имамо утемељење управо у чињеници да су и прелазна годишња доба јесен и пролеће изражена и блага у целој регији, тако да релативно кратка зима са израженим хладнијим периодом од краја децембра до краја фебруара, није реалан индикатор климе подручја. Уопште на руском простору јануарска изотерма је доста ниска у односу на остала годишња доба, што је највише последица продора хладног арктичког ваздуха кроз европске и западносибирске равнице. Сунчана инсолнација је највећа у Руској Федерацији од свих региона, управо у овом простору. Ова регија није довољно насељена у односу на веома повољне климатске погодности, па смо мишљења да ће упркос извесним политичким турбуленцијама на јужном обронку (Чеченија), ова регија представљати значајно имиграционо подручје.

Централно черноземни регион, који се простире северно од украјинске границе и Јужноевропског региона, те јужно од Централног индустријског региона и западно од Поволожја има за руске прилике благу климу, са јануарском изотермом од око -6 до -8 C , са јаком сунчаном инсолнацијом током године и са довољно падавина.

Централни индустријски регион са центром у Москви има сличну климу као Централно черноземни регион, са нешто израженијом цртом континенталности због своје позиције на севернијој ширини. Количина

падавина је још израженија, што је као и у претходно анализираној регији повољно за развој пољопривреде, а јануарска изотерма је у просеку око -10 С. Мање су изражена прелазна годишња доба јесен и пролеће у односу на претходне регионе. Лето је топло са просечном температуром током јула 18 до 20 С. И у овом подручју нема изразитих ветрова ни учесталости временских непогода. Као и Централно черноземни регион и Централни индустријски регион је колевка Русије, за руске прилике густо насељена област одакле се становништво последњих столећа углавном исељавало по унутрашњости и рубовима државе, (изузетак је једино Москва као метропола и велеград).

Северозападни регион у свом југозападном делу има за руске прилике, због маритимних утицаја, благу приморско – модификовану климу. То се пре свега односи на Калињинградску зону и област Санкт Петербурга. Овде су зиме блаже него у Централном индустријском региону иако су ове области лоциране северније. Калињинград има јануарску изотерму -2 С, а Санкт Петербург -7 С. Област Карелије, па и део простора северније, рачунајући и добар део полуострва Кола има у односу на географску ширину блажу климу због утицаја Голфске струје и маритима. Мурманск има јануарску изотерму око -10 С колико приближно и Архангелск који је значајније јужније. Истина Архангелск има топлија остала годишња доба од Мурманска, тако да је јулска изотерма у Мурманску само 12 С, а Архангелск и више од 15 С²³. Са друге стране преостали део регије, нарочито источно од Архангелска има оштрију климу, тако да област око Воркуте и према северном Уралу има најоштрију климу у читавом европском подручју Русије. То је област тајге која у најсевернијим ободима прелази у тундру, а ту је и зачетак мерзлота – трајног смрзнутог земљишта што је иначе маргинална појава у европској Русији за разлику од сибирских азијских пространстава где она чак просторно доминира у источном Сибиру, а изражена је у мањем обиму и у западном Сибиру и на северним деловима Далеког истока. Захваљујући овој неравномерности у квалитету климе Северозападног региона постоји и диспропорција у густини насељености и квалитету привредног и друштвеног живота становништва. Тако је Калињинградска зона и област Санкт Петербурга густо насељена и привредно

---

²³ Подаци из М. Давыдова, А. И. Каменский, Н. П. Неклокова, Г. К. Тушински, «Физическая география СССР», Издательство «Просвещение», Москва, 1966, стр. 70 - 80.

развијена. Област Карелије и полуострво Кола са Мурманском су за своју високу географску ширину, захваљујући маритимном положају и благи климе солидно развијени и насељени, док су источне области региона мање развијени и насељени упркос обиљу природних ресурса (енергенти и руде).

Волго-Вјатски регион, заправо простор у горњем току Волге и око реке Вјатке, има изражену континенталну климу. Ово је област са целих 150 дана годишње под снежним покривачем, што је више и од Централно индустријског региона и околине Москве, која у континуитету има пет месеци снежног покривача (од прилике од друге половине новембра до друге половине априла), али у оквиру њих повремене кратке периоде отопљеног снега због јачих и дужих продора атланског ваздуха. Нижњи Новгород има средњу јануарску изотерму $-11\text{ }^{\circ}\text{C}$, што је пар степени ниже у односу на Москву. Јануарске изотерме у Русији источно од Москве имају изразитије промене у правцу исток – запад него север – југ. Тако Самара милионски град који је јужно од Москве има за пар степени целзијуса нижу јануарску изотерму, а слично је и у пределима даље на исток, на Уралу и западном Сибиру. Насупрот томе летње температуре су високе у читавој континенталној Русији, чак и у Сибиру, а изузетак су само крајеви северно од северног повратника. Ова чињеница омогућава вегетативни период за пољопривредне културе који је истина идући даље на исток и север Русије све краћи и захтева све отпорније културе за узгој, што утиче и на смањење приноса у односу на повољне европске регионе земље. Климатске могућности у Волго Вјатском региону иако извесно нешто оштрије него у Централном индустријском, да не спомињемо умеренију климу осталих већ наведених региона (изузетак ја знатан део Северозападног региона, нарочито источни крајеви) нису утицали на за руске прилике солидну густину становништва и привредних активности. Богатство региона у енергентима и нешто мање у рудама, атрактивност Волге и саобраћајних копнених праваца који пресецају регион су сигурно гарант у том правцу. Нешто слабији квалитет обрадивог земљишта, са примесама подзола у односу на черноземни југ и запад компензовани су развијенијим сточарством у односу на и поред свега развијену земљорадњу.

Поволожје и преуралија је физичко-географски регион, овде посматран са аспекта климе, доста разноврстан имајући у виду његову издуженост у правцу север – југ. Идући више према југу повећава се просечна годишња

температура, инсолнација, али се смањује количина падавина. Тако постоји изражен контраст између Казана на северу и Астрахана на југу. Казан има просечну јануарску температуру око -13 С, а Астрахан око -6 С. Док Астрахан има свега око 60 дана у години под снежним покривачем, Казан има око 150 дана. Док је просечна висина снежног покривача у Астрахану тек преко 5 см, у Казану је близу 50 см. Ово последње је делом резултат и чињенице да су количине падавина на југу региона много мање, а делом и чињенице да је интензитет зиме на југу много мањи него на северу региона. У осталим већим центрима региона просечне јануарске изотерме су у Самари -12 С, у Саратову -11 С, у Волгограду око -8 С. Из наведеног видимо да су далеко израженије разлике у броју дана под снежним покривачем и броју дана са мразем, пошто тај број брзо опада у правцу север – југ, што је из приложеног далеко мање изражено у висини јануарске изотерме, која опада тек за по степен – два у односу на стотине километара раздаљине са севера према југу. Сем јануарске изотерме која указује на релативно ниске температуре у односу на географску ширину (већ смо констатовали да се источно од Москве јануарске изотерме смањују више у правцу исток – запад него север – југ) остала годишња доба су далеко пријатнија и са високим износом сунчане инсолнације. И саме зиме, нарочито на југу региона, али добрим делом и у средишњем, су са мањим бројем дана под снежним покривачем, као и броја дана са мразом. Стога Поволожје и преуралија гледано у целини, а нарочито његов јужни део – Астрахан, Волгоград, па и Саратов имају повољне услове за све облике људских активности, ако изузмемо малу количину падавина на самом југу. Ова чињеница је компензована самим током Волге, која је у јужном подручју бујна укључујући и разгранату делту као и систем наводњавања, те излаз на само Каспијско море. Са друге стране средње Поволожје у ширем реону, рачунајући на запад и Пензу, а на исток највећи део Преуралије, има тек нешто оштрије континенталне одлике од јужног дела региона и овде је висока концентрација становништва и привредних активности. Земљорадња је развијенија него у јужној области региона због квалитетног чернозема и због веће количине падавина са којом је крајњи југ региона дефицитаран (околина Астрахана прелази у степу, а већ јужније од Волгограда се осећа дефицит годишњих падавина). Северни део региона са Казаном и Уљановским и одговарајућим делом преуралије на истоку има изразитије оштрију климу, где су услови за бављење пољопривредном

производњом оскуднији. Због развијености индустрије, енергетског и рудног богатства и ово подручје спада у развијеније у европској Русији. У самој пољопривреди развијено сточарство и клими прилагођене култивисане биљке су компензација за извесне климатске недостатке области, у односу на остале делове региона.

Уралски физичко-географски регион обухвата простор око планине Урал који је веома издужен у правцу север – југ, од Северног леденог окена до границе са Казахстаном, што подразумева низ различитих климатских зона. Поларни, приполарни и северни Урал се практично и не рачунају у уралску област када је реч о политичкој или економској регионализацији где је акценат на широком пространству средњег и јужног Урала. У ову област рачунамо и Уфу и Перм на западу, те област до Кургана и Тобољска у западном Сибиру. Ово је област побрђа што додатно утиче на нешто оштрије климатске одлике у односу на напред наведене регионе. Уралски регион посматрамо као део Азије, негде се он рачуна као део Европе у оквиру реонирања. Климатске одлике су овде за нови степен оштрије у односу на рецимо Поволошки регион или Волго Вјатски, наравно према адекватном нивоу географске ширине. Тако највећи град регије Јекатеринбург има просечну јануарску изотерму око -17 C , док Чељабинск има -16 C , Уфа и Магниториск по око -15 C , а Орск сасвим доле на југу региона -15 C . Као и у претходним регионима који се простиру у правцу север југ мала је разлика између различитих места по географској ширини у истом региону по питању висине просечне јануарске изотерме. Далеко је већа разлика по броју дана под снежним покривачем, дужини залеђености река и водних површина, или броја дана под мразом у истом правцу север – југ. У сваком случају услови живота и бављење одређеним антропогеним делатностима, нарочито аграром су извесно тежи већ на уралском региону у односу на напред анализирани европске регионе. Но они су у пракси сасвим довољни да омогуће релативно густу насељеност у средњем и јужном делу области, где је акценат на експлоатацији огромног рудног блага региона, али и развијања других привредно – антропогених делатности од индустрије и пољопривреде до саобраћаја.

Западни Сибир гледано у целини, је већ област са далеко оштијим климатским могућностима у односу на европску Русију. Ипак његов јужни – черноземни део, је климатски још увек прихватљив за десетине милиона

становника, а ту су и климатске прилике најблаже у региону. Вегетативни период је извесно краћи него у европској Русији, док је јануарска просечна изотерма између -17 C на западу до -19 C око Јенисеја на крајњем истоку јужног Сибира, простора углавном око траса Трансибирске железнице и продужетка континуитета појаса чернозема. За просечног Европљанина климатске могућности западног Сибира, макар и овог урбанизованог и култивисаног јужног дела који посматрамо, су на ивици прихватљивости. Остали пространи делови западног Сибира северно од 60 паралеле су веома слабо насељене области под тајгом изузев појединих рударских и нафтоносних привредних центара. Југ западног Сибира је интегрисан са европском Русијом и представља њен антропогено привредни наставак, док су остале области западног Сибира пасивни и слабо повезани предели. На северу западног Сибира су и простране области под мерзлотом што климатски додатно отежава антропогене активности.

Источни Сибир који је простором далеко већи од западног, представља са климатског аспекта најнеподеснији део државе за антропогене делатности, а у својим значајним деловима севера отежан је и сам стални живот човека, поготову Европљана (Руса). Иако област има широк излаз на Северни ледени океан, због изузетно ниских температура он је већи део године залеђен па су позитивни меритимни утицаји тиме овде готово неутралисани. Појас мерзлота обухвата готово читав овај регион све до Монголске границе. Изузев самог најјужнијег појаса уз Трансибирску железницу и монголску и кинеску границу, остале области су веома слабо насељене, пре свега због климатског фактора. Преовладавање висије у овом региону само додатно отежава антропогено деловање и услове за живот. Бајкалско језеро својим великим хидрографским потенцијалом, на самом југу области има извесно модификовану климу, па се у тој регији развио већи број градова и привредних активности. Просечна јануарска изотерма на југу Источног Сибира је од -20 C до -25 C , док је у севернијим пространим областима далеко нижа, од -30 до -45 C . Вегетативни период је сасвим скучен, аграрне културе се гаје само на југу и у неким посебним областима као што је Јакутија и долине великих река. Све то је резултирало да на $7.266.000\text{ km}^2$ живи свега шест милиона становника, од чега

највећи део на југу региона.²⁴ Могућности већег насељавања и експлоатације овог природним богатствима веома богатог региона, су управо због климатског (делом и рељефног) фактора тиме у перспективи далеко умањене и реално мање него у осталим регионима Русије.

Далеки исток Русије је регион (3.112.000 км²) који има области са међусобно веома различитом климом. Северни крајеви имају изузетно оштру климу, у ствари наставак мерзлота који доминирају у већем делу источног Сибира. Само приморје Охотског мора има тек нешто ублажену климу због позитивног маритимног дејства Тихог океана и околних мора. Камчатка има изражен такав утицај, тако да јужни делови овог полуострва имају нешто блажу зиму. Праве могућности за живот људи и антропогене активности има само југ овог пространог региона као што је Поамурје, и Приморје са острвским комплексом, тим више јер овај регион у целини има и довољно количина падавина. Веома ниске температуре најхладнијег месеца јануара које иначе доминирају у већем делу овог региона (нешто повољније него у источном Сибиру где је у Верхојанску северни пол хладноће) тек у овим јужним областима уз кинеску границу су повољније, али још увек несразмерно ниже у односу на географску ширину која се на самом југу приближава суптропској зони. Тако Владивосток на географској ширини од 42,40 северне географске ширине има просечну јануарску изотерму од -13 С и поред позитивног маритимног ефекта што је за око 20 степени целзијусових ниже него што имају западноевропски приморски градови на истој географској ширини. Иако су остала годишња доба далеко пријатнија, а број дана под снежним покривачем у Приморју, јужном делу Сахалина и Камчатке, те Курилским острвима није претерано висок, можемо констатовати да оштрина и континенталност климе, те утицај источног Сибира имају отежавајући контекст на климатске могућности ове регије, у односу на географску ширину и маритимни утицај океана. Највећи део становништва региона управо је концентрисан у овим јужним областима које представљају управо резервоар могућности насељавања простора Русије источно од Јенисеја, а нарочито источно од Бајкала («забајкалска Русија»).

---

²⁴ Подаци из А. Л. Чепалыга, Г. И. Чепалыга «Региони России», правочник Дашков и К, Москва, 2004, стр. 15 – 28.

Табела 1, Просечне падавине и температура појединих градова Русије
(вишегодишњи просек):

Метеоролошка станица	Падавине у мм	Температуре јануара		Температуре јула у	
		Просек	Мин.	Просек	Ма
Мурманск	457	-10	-28,8	12,2	32,
Архангелск	432	-13,3	-45	15,5	34,
Санкт Петербург	507	-7,6	-39,5	17,5	36
Москва	613	-10,8	-41,7	18	37,
Астрахан	178	-7,2	-30	25	43,
Јекатеринбург	559	-16,1	-42,8	17,2	37,
Томск	505	-19,5	-51,2	18,9	35
Верхојанск	127	-50	-67,8	15,5	34,
Владивосток	560	-13,8	-30	18,4	35,

Извор: Раде Давидовић, 2004, стр. 616.

Количина падавина у Русији укупно гледано није претерано висока, а у исто време је мало региона где је веома ниска. У принципу количина падавина постепено опада идући даље на исток земље, тако да је на простору источног Сибира далеко нижа него у западном Сибиру, Уралу и посебно Централном федералном округу (упоређујући висину падавина Верхојанска са оним у Томску, Јекатеринбургу или Москви). Изузетак је Далеки исток, где се због излаза на Пацифик и прибрежна мора, количина падавина и влажност повећава. Са друге стране у европском делу земље, идући даље ка југу, и посебно југоистоку количина падавина опада, нарочито на простору око Каспијског мора. Међутим изузев делимично Калмикије, Русија и нема правих полупустиња и пустиња са екстремним дефицитом падавина, као што је то случај са значајним делом простора суседног Казахстана и других чланица ЗНД са подручја Средње Азије.

Укупно посматрајући клима Русије као један од физичко географских фактора, више негативно него позитивно делује на квалитет и могућности живота човека и развој антропогених делатности на тлу данашње Руске

Федерације. Далеко од тога да се овај закључак односи на целокупну територију Русије. Отуда се не можемо у потпуности сложити ни са размишљањима тако угледних историчара као што су Димитрије Оболенски и Роберт Оти,²⁵ као и геополитичар Збигњев Бжежински²⁶ (З. Бжежински) изнетих у наведеним делима о клими Русије. Наиме иако је тачно да су северни предели Русије под хладном климом са довољно падавина, а јужније од појаса чернозема где је довољно топлоте, али дефицит падавина, сматрамо да се ради о веома великим просторствима где је простран и квалитетан простор са повољностима за живот и разноврсне антропогене активности европског човека. Огромни простори југа са довољно топлоте, али недовољно влаге и са квалитетним черноземом, који у јужнијим пределима губи квалитет и прелази у смеђе мрко земљиште могу се (а добрим делом то је већ у пракси постигнуто широком мрежом канала и повезивањем река, те наводњавањем и ђубрењем) антропогеним деловањем побољшати и подићи квалитет. Количина падавина и располагање влажношћу уопште, није укупно гледано озбиљан проблем за данашњу Русију, много мање него што је то за већину отцепљених територија бившег СССР, а данас чланица Заједнице независних држава. Централна Азија и источни део Закавказја су веома дефицитарни влагом, у мањој мери и југ Украјине, а од територије данашње Русије то се највише и сасвим озбиљно односи само на област Калмикије и шири Астрахански крај. У овом другом случају то се директно елиминисало захваљујући делти Волге која је ту лоцирана, дакле површинским водама, а у првом случају системом наводњавања и изградњом канала. Мање угрожена подручја недостатком влаге, али ипак извесно дефицитарна као што су делови низије северно од Кавказа користе артерске бунаре, вештачке канале и сл. Систем канала између Дона и Волге такође је одиграо своју улогу у области мелиорације за дотична подручја која су већ богатија падавинама од претходно анализираних. Претходним разматрањима о улози климе на руском подручју додали би смо да и изузетна повољност других физичко-географских фактора у случају простора Русије (рељеф, педолошки покривач, биљни и животињски свет, хидрографија,

---

²⁵ Димитрије Оболенски и Роберт Оти (приређивачи) «Историја Русије», Клио, Београд 2003, стр. 17 - 20.

²⁶ Збигњев Бжежински «Велика шаховска табла», ЦИД, Подгорица 1998.

природни ресурси у области енергената и руда) у знатној мери ревалоризују одређене недостатке климатског фактора. На основу претходно изнешеног у овом одељку о клими Русије, закључујемо следеће:

Највећи део територије источног Сибира има веома оштру и неподесну климу, где је већи део површине под мерзлотом што знатно отежава (и поред нових техницистичких открића који умањују ове негативне ефекте) могућности антропогених делатности човека. Ово претходно се односи и на северне и средње површине Западног Сибира, као и северне и део средњих територија Далеког истока и север Уралског региона. Климатске могућности на европском северу, средњем Уралу и југу западног Сибира су далеко испод могућности континенталне Европе, па чак мање и од југа Скандинавије. Европска Русија (ван севера), југ Урала и југ Далеког истока омогућавају оптималне могућности за живот Европљана и антропогене делатности, те нормалне могућности и за бављење пољопривредом. Овај закључак је и за овде наведене области неегалитаран, односно и ове области су међусобно диференциране са аспекта климатских могућности, али у глобалу могу добити ову заједничку оцену. На ове територије отпада нешто више од 4.000.000 км², што је тек нешто испод једне четвртине укупне територије државе. Ако овоме додамо средњи Урал, јужне области западног Сибира и најјужније енклаве источног Сибира (углавном око Трансибирске железнице, проширене тек местимично око Бајкала на нешто шири појас), онда би то било укупно нешто преко 5.000.000 км² или око једне трећине укупне територије државе.²⁷ Овде је омогућен климатски услов за егзистенцију и највећи део антропогених делатности Европљана уз напомену да је у придодатим територијама (средњи Урал, југ западног Сибира и јужне енклаве источног Сибира) евидентно значајно смањење вегетативног периода и сужавање броја култура које у пољопривреди могу бити коришћене. Остале две трећине територије државе имају квалитет климе, који у различитој мери ограничава и у појединим крајевима (ово последње се односи на мање површине – полуострво Тајмир у Сибиру, острва у Леденом океану и сл.) чак онемогућава нормалан живот европског човека. Иако су и у овим просторима Руси и разни малобројни азијски народи знатно населили ове пределе, живот у њима је доста детерминисан климатским фактором, а у појединим северним и

---

²⁷ Подаци из А. Л. Чепалыга, Г. И. Чепалыга «Региони России», 2004, стр. 44 – 51.

континенталним пределима источног Сибира у питању су ретка насеља, ограничена на експлоатацију веома вредних природних богатстава, истраживачке станице, ловачка насеља и сл. САД имају упадљиво већи квалитет климатског фактора на својој територији, која је готово дупло мања од Русије, иако Русија има неоспоран квалитет у другим физичко географским и природним могућностима, који је углавном изнад квалитета ових фактора на тлу САД (квалитет рељефа о чему смо већ говорили, хидрографско богатство, флора и фауна и нарочито енергетска и минерална богатства). Канада има упадљиво слабије климатске могућности од Русије, јер је квалитетна клима за европског човека ограничена на мањи проценат територије, а у Канади постоји отсуство климатских разноврсних типова које можемо наћи на југу Русије – медитеранско-суптропска зона, монсунска приморска на Приморју Далеког истока и тд. Најзад Кина, са којом би смо завршили компарацију климатских могућности четири највеће по територији државе света има сличну диференцијацију земље по климатским типовима, јер Тибет и неки други делови земље због изразито планинске, те Синкјанг и делови Унутрашње Монголије због пустињске и измењене пустињске климе умањују знатно квантум површина на којима је могућ квалитетан живот и разноврсне антропогене делатности људи. Међутим огромна разлика између Кине и Русије је што Кина има око девет пута више становника на готово дупло мањој територији, што указује на дефицит простора у кинеском случају и велике могућности у будућности за живот у Русији, што је за њу веома значајна перспектива.

Хидрографија

Хидрографски потенцијал је физичко географски фактор са којим данашња Русија располаже у разноврсном облику и у респектабилном обиму, али ако вршимо анализу овог фактора наићи ћемо и на одређена ограничења. Она се пре свега односе у чињеници да иако Русија излази на више океана и мора квалитет тих приступа није увек на високом нивоу. После распада СССР Руска Федерација је на Балтичком и Црном мору (и Азовском) изгубила делом најзначајније морске луке и приморске дестинације са којима је располагала још у царској Русији. Томе треба додати и губитак значајног дела изласка на

затворено, али ипак својом површином значајно Каспијско море, које се поред тога налази на јужним ширинама и пловно је преко целе године. Претходно наведено олакшава чињеница да је у свим наведеним морима – Балтичком, Црном, Азовском и Каспијском Русија сачувала иако умањене, значајне луке и обалске дестинације са којима је и даље присутна на тим подручјима. Овоме треба додати да је држава задржала целокупан излаз на северу на Северни ледени океан и бројна прибрежна мора од којих су најважнија Бело и Баренцово, те што је нарочито важно целокупан излазак на Пацифик са прибрежним морима на Далеком истоку. Велико хидрографско богатство Русије су језера, реке и подземни извори воде.

Излазак Русије на више од 10 мора и три океана (директно на два – Северни ледени и Пацифик, а индиректно и на Атлантук) праћено је груписањем ових великих морских површина на четири правца, четири стране света. На истоку Русија има директан излазак на Тихи океан и прибрежна мора. Ради се о вероватно, најквалитетнијем геополитичком правцу руског излаза на светска мора, пошто се ради о широком приступу морским површинама од Чукотског полуострва и Беринговог мореуза на северу, до границе са Корејом на југу. Русија у потпуности има излаз на овом правцу на Берингово море, затим јужније Охотско море се готово налази у улози унутрашњег руског мора, преко Камчатке и Комадорских острва, те на југу у широком правцу преко Курила се има директан излаз на Пацифик, а веома је значајан јужни излаз преко Приморја на Јапанско море. Истина најважније луке ових мора (Владивосток, Находка, Посјет, Јужно-Сахалинск Петропавловск-Камчатск, Магадан) се леде макар и само неколико седмица преко године, а често и имају у одређеном периоду године велики број санти леда које ометају несметану пловидбу. Тако је море поред Владивостока, иначе најквалитетније и највеће луке у овом подручју, залеђено у јануару и делом фебруара просечно око 6 седмица годишње. Јужна Курилска острва су значајна јер се ту море не леди, а трговачка лука Находка која се налази нешто источније од Владивостока, има нешто повољнију јануарску изотерму и прерасла је после свог оснивања осамдесетих година Двадесетог века, у нову велику луку на Далеком истоку, која чак последњих година по количини транспортоване робе премаша луку у Владивостоку. Посебан привредни значај за Русију, поред могућности коришћења поморског саобраћаја у овом правцу, представља привредни моменат експлоатација

ресурса наведених мора, где се посебно издваја висок улов рибе и ракова. Сударање различитих морских струја (топлих и хладних) код обода Охотског мора и дела Пацифика, ствара једно од најбогатијих ловишта рибе на свету. За војно-безбедоносне услове Русије овај источни правац представља због свог директног изласка на океан, због дубине газа за велике бродове и неколико квалитетних лука, један од најповољнијих дестинација и стални смештај значајног дела њене флоте.²⁸

Северне границе Русије су апсолутно исказане у изласку државе на Северни ледени океан и прибрежна мора. Карско, Лаптевско, Источно Сибирско и Чукотско море, заплъскују обалне воде западног и источног Сибира те најсевернији део Далеког истока. То су области изузетне хладноће и леда са веома кратким летом, где се саобраћај одржава уз помоћ ледоломаца. Са друге стране Бело и нарочито Баренцово море су области севера европског дела Русије, где постоје погодније могућности за саобраћајне и привредне делатности. Ту се издвајају и две најважније луке севера Архангелск на Белом и Мурманск на Баренцовом мору. Мурманск је нарочито важан због чињенице да се овде море никада не леди због утицаја крака Голфске струје. Лука у Архангелску иако је око 600 км јужније у правој линији, замрзнута је од новембра до почетка маја. Поред тога обале Северног леденог океана, а Белог мора посебно, највећим делом су ниске и тешко приступачне. Сигурније луке једино се налазе на ушћима река. Од више група острва и већих појединачних острва на Северном леденом океану насељенији и организовани у привредни систем су једино Нова Земља и Колгујев острво близу обала европског севера, док су острва у приморју азијског дела већи део године замрзнута и тешко приступачна. Вредност Северног леденог океана и прибрежних мора за Русију није велика изузев Баренцовог и Белог мора на западу. Архангелск и Мурманск су столећима значиле важне морске луке за земљу, а у европским водама севера су важна постројења ратне морнарице, трговачке флоте и дестинације рибарства. Непрегледне површине квалитетне четинарске шуме у тајгама руског европског севера и нарочито Сибира, се ефикасно могу експлоатисати путем

---

²⁸ Алексей Богатуров «Восточный фланг евразийского континента», Безопасност Евразии, октобръ – декабр 2001, Москва, стр. 449.

поморског транспорта дрвне грађе, а то се делом односи и на прибрежне руднике и нафтна поља, као што је случај са Норилском а и западним Сибором.

Балтичке обале Русије су битно умањене у односу на царску Русију и СССР отцепљењем три балтичке републике. Русија има два излаза на Балтик данас, на северу у широј зони око Санкт Петербурга. На југу Балтика располаже са зоном Калињинграда (око 16.000 км² површине) и то дугој у правој линији око 150 км, а због разуђености обале и много више. У зони Санкт Петербурга зими се део обале леди, што није случај на југу са Калињинградом. Међутим Балтичко море спада у групу унутрашњих мора чије теснаце на западу контролишу (Скагерак, Категат и Сунд) друге државе – Шведска, Данска па делом и Норвешка. То је отежавајући моменат за руску балтичку флоту и он је био изражен чак и када су Литванија, Летонија и Естонија биле у заједничкој држави. И поред тога, нарочито у мирнодопско време обале Балтика које су у саставу Руске Федерације имају реалан значај у саобраћајном и привредном смислу, али и у војно-безбедоносном без обзира на напред изнете недостатке. Наведене Скандинавске државе не спадају у светске ни европске силе и оне су у досадашњим ратним и кризним моментима углавном биле неутралне, што се нарочито односи на Данску и Шведску које примарно контролишу ове теснаце. Од када је основан Санкт Петербург никада ни један тренутак у ратовима град и околна обална зона није падао у руке туђину и увек је руска (совјетска) флота укотвљена у њему бивала макар на тај начин сачувана. Закључимо да је излазак балтичких република из састава заједничке државе значајно девалвирало квалитет изласка Русије на Балтичко море, нарочито када се има у виду да је њена позиција сада раздвојена на две регије од којих она јужна Калињинградска представља издвојену територију у односу на остале руске територије и чак нема непосредни територијални додир ни са суседном Белорусијом. И као таква руска балтичка обала и даље представља њен значајан маритимни прозор на запад, при чему су у првом плану трговачко – транзитне и туристичке компоненте овог западног поморског правца. Користи у привредној експлоатацији плодова мора су веома мале на овом правцу, у односу на друге руске маритимне правце. Улов рибе и експлоатација плодова мора је веома мала у односу на друга руска мора, а слаб салинитет воде готово искључује озбиљнију експлоатацију морске соли (велика експлоатација је у јужним руским морима и Далеком истоку). Традиционално јака Балтичка војна флота је делом

задржана, а делом дислоцирана у област Мурманска и Архангелска где је појачала тамошње војно-поморске контингенте који одатле имају директнији и несметанији излаз на главне океанске светске правце.

Јужна руска мора обухватају Црно и Азовско, као једну повезану целину и затворено, али пространо Каспијско море. Црно море у саставу Русије има значајну предност као топло море које се не леди, а климатски елементи су јако повољни нарочито за развој туризма. Тако је црноморска руска ривијера позната у туристичкој грани привреде где се нарочито истиче сам југ са ривијером око Сочија. Највећа транзитна и војно-поморска лука области је Новорусијск, а споменимо и луку Туапсе. Дубина воде одмах уз обалу је велика и погодна за веће бродове, а недостатак је да су обале углавном стрме. Услед спуштања копна речна ушћа су проширена у дугачке заливе који су често од мора одвојени пешчаним гредама које прилично ометају пловидбу, па су овде била потребна, а делом још јесу одређена преуређења пристаништа и лука за већу употребу. И поред свега ово је најатрактивнији део руске поморске обале уопште, поред туризма, користе се пристаништа у саобраћајне сврхе, потребе војно-поморске зоне и експлоатације плодова мора, где важан елеменат имају и солане. За војне потребе руска црноморска флота (са Азовском заједно чине јужну руску флоту) је делом ограничена чињеницом да је због припадања турској Босфора и Дарданела Црно море делом и затворено море, што подсећа на сличан случај са Балтиком. Иако руска флота користи луку Севастопољ на Криму, значајно је смањена ранија црноморска обала после отцепљења Украјине и Грузије. На Азовском мору Русији припада источна и део северне обале, а остало је припало Украјини. На овом правцу Русија има више лука као што су Таганрог и Ростов на Дону као највећи град руског европског југа уопште. Део источне азовске обале је замочварен, што је местимично мелиорацијом санирано. Азов за Русију има туристички и транзитни значај, тако да га можемо посматрати као продужетак њене црноморске обале.

Каспијско море иако је затворено море, због значајне водене површине и хидрографске масе има значај за Русију, тим више јер се такође ради о јужном мору. Русији је припала западна обала и део северне, док је Казахстану припао североисточни и источни део, Азербејџану југозапад и Туркменији југоисточна обала. Богатство Каспија нафтом и гасом је значајан моменат у процењивању његове важности у ширем геополитичком контексту. Он за Русију има и

туристички, саобраћајни и привредни значај. Богат улов рибе и плодова мора, рекордна производња кавијара, изузетно повољна експлоатација морске соли су значајни фактори, док је војно-поморски значај мањи у односу на претходно наведене маритимне правце.

Русија има на својој површини преко 200.000 језера, углавном глацијалног порекла (великих од неколико ха до неколико до више десетина хиљада км²). Пет највећих руских језера у европском делу земље су уједно и пет највећих језера у Европи. Ту предњаче природна језера тектонског порекла Ладога (18.400 км) и Оњега (9.800 км) источно и североисточно од Санкт Петербурга. Обадва језера су повезана реком Свир, а преко Неве су повезана и са Балтичким морем. Како је овај систем каналима повезан са Волгом припада им у првом реду саобраћајно-географски значај, те у мањој мери туристички и привредни. Систем канала који је изграђен око ових језера олакшава саобраћај и елиминише утицај временских непогода које каткад владају језерима²⁹. Повезаност овог воденог пута северне Русије са грандиозном мрежом унутрашњих пловних путева европског дела државе, доприноси општем саобраћајном повезивању европске Русије. Нешто јужније од Ладоге и Оњега се налазе Иљмењ, Бело и Чудско, где је последње подељено са суседном Естонијом. Нешто северније се величином издваја језеро Имандра, и то су само највећа од стотина природних језера у западном делу Северозападног региона. Сва су ова језера богата рибом и на тај начин стварају природну основу и за индустрију конзервирања рибе. Рибинско језеро као вештачко, каналима је повезано у систем унутрашњих водених путева, а преко канала је повезано са Москвом и чини њено «море» (са 4.100 км² је 13 пута веће од Охридског језера). Ово језеро има важан саобраћајно-привредно-туристички значај. У европском делу на Волги и Дону посебно, изграђено је неколико веома великих вештачких језера као што су Кујбишевско језеро и Волшко језеро северно од Волгограда, затим Цмиљанско језеро на Дону, Камско на Ками код Перма и др. Ова језера имају поред саобраћајног значаја и у мањој мери туристичког, привредног и мелиоризациони значај, јер служе и за наводњавање у черноземном и степском подручју. У азијском делу Русије најважније је Бајкалско језеро са 31.500 км² и које је са 1741 м дубине најдубље на свету. Захваљујући великој количини воде

---

²⁹ Раде Давидовић «Регионална географија Европе», ПМФ, Нови Сад, 2004, стр. 626.

климатски утицај на околину је велики па је клима нешто блажа у односу на шири регион. Само језеро се замрзава тек у јануару, а део где истиче Ангара, као и сама река се не замрзава. Језеро је веома богато рибом, а неке рибље врсте које се ту налазе представљају реликте из терцијарне епохе. Туристички значај Бајкалског језера је веома велики. За разлику од њега Тајмирско језеро је будући на крајњем северу источног Сибира највећи део године замрзнуто. То се односи и на друга природна језера која су на северу Сибира, док су пажње вредна језеро Чани на југу западног Сибира, на средокраћу између Омска и Новосибирска и посебно језеро Ханка на југу Приморја уз кинеску границу (највећи део језера припада Русији). Имајући у виду климатске одлике (језеро се налази око 45 северне географске ширине) оно има туристичко-рекреативни значај, поред наглашеног стратешког а једно његово острво које је споразумом током 2004. подељено између Русије и Кине било је у прошлости предмет сукоба интереса, па чак и оружаних сукоба између Кине и СССР, а између два светска рата Јапана и СССР. Због монументалних хидрографских капацитета сибирских река на њиховим јужним, горњим токовима су прављене гигантске хидроцентрале па су тако настајала и велика вештачка језера. Највећа су Братск у басену Ангаре, велико језеро на Обу између Новосибирска и Барнаула и језеро на Јенисеју код Краснојарска. Сличног порекла је и Хуми језеро на Амуру на Далеком истоку.

Значајна је величина руских река и њихових сливова у односу на релативно мале реке и сливова остале Европе. Унутрашње воде имале су одувек у животу људских заједница на подручју Русије велику улогу, било у саобраћајном или привредном погледу. Систем канала који је нарочито интензиван у европском делу земље, служи у различите сврхе; у циљу регулације река, у циљу саобраћајног повезивања унутрашњих водених токова и нарочито на југу у циљу наводњавања степског подручја дефицитарног водом. Важан елемент искоришћавања водних снага је у виду изградње и експлоатације хидроцентрала. У Европи су најзначајније реке Волга (дужина 4.400 км), а затим далеко иза ње Урал, Кама, Дон, Печора, Ока. Волга је најважнија саобраћајница која преко система канала и притока представља стожер унутрашњег воденог саобраћаја који повезује практично читаву европску Русију и чини Москву «луку на пет мора» - Бело, Балтичко, Каспијско,

Азовско и Црно море.³⁰ Значај овог воденог пута је велики и он у значајној мери представља супститут неким напред споменути недостацима руских поморских подручја у Европи . Са друге стране огроман је значај река у азијској Русији, пре свега Амура (дужина 2.824 км), Лене (4.400, најдужа руска река), Оба (3.650 км), Иртиша (4.248 км) и Јенисеја (3.487 км)³¹. И поред чињенице да је на речним токовима у Русији подигнут велики број хидроцентрала од које су неке међу највећим у свету, могућности за изградњу нових и чак проширење капацитета постојећих су веома значајне. То исто важи и за улов рибе и плодова река. Делимично ограничавајући фактор за руске реке је чињеница да се највећи део њих замрзава један део године. За европске реке то је период од близу три месеца на југу (Црноморски слив), на токовима у средишњем делу Источноевропске равнице пет, а на рекама које утичу у Северни ледени океан 6 до 7 месеци. Тако на европском северу средње трајање залеђености река у Архангелску износи 190 дана, у Санкт Петербургу 147, а у средишњем делу земље у Москви 140. Високи водостај наступа у пролеће, у време када се топи снег. Код река Црноморског и Каспијског слива код којих пролеће наступа од ушћа према извору, распоређује се високи водостај на неколико месеци што је врло повољно.³² Посебан саобраћајни квалитет сибирских река представља податак да оне протичу углавном кроз просторе тајги, који су копненим путем тешко проходни. Највећи број стручњака који се баве анализом и перспективама XXI века у спектар стављају дефицитарност одређених ресурса са којима човечанство за сада нема превише проблема. Са друге стране управо пораст значаја који у последњих неколико деценија постоји у свету за чистом и квалитетном водом потврђује предвиђања да ће управо овај слатководни ресурс, представљати значајан потенцијал у времену који долази. Велики значај руског богатства капиталним количинама питке и чисте воде, нарочито у азијском делу државе је у чињеници да околни региони овог континента већ сада, имају значајан дефицит за квалитетном слатком водом. То се односи на читав Блиски и Средњи исток, бившу совјетску Централну Азију, делове Индијског подконтинента, Монголију и значајне делове Кине, пре свега Русији суседне

---

³⁰ А. Л. Чепалыга, Г. И. Чепалыга «Региони России», 2004, стр. 55 – 70.

³¹ Britannica Atlas, Encyclopedia Britannica, 1996.

³² Р. Давидовић, 2004, стр. 617 - 618.

Синкјанг и Унутрашњу Монголију. Интересантна је рецимо позиција бивших совјетских република у Централној Азији, а сада чланица ЗНД које су веома дефицитарне питком и чистом водом и где чак долази до појачаних међусобних несугласица око коришћења воде из Аму Дарје и Сир Дарје, а Аралско језеро пресушује, док систем канала за наводњавање, направљен још у совјетско време, доживљава руинацију и фијаско (Туркменија, Узбекистан, Тацица, Киргизија и изнад свега Казахстан). Са друге стране суседна Русија обилује великим количинама чисте и питке воде, пре свега најближи Централној Азији Об са Иртишем, али и Урал и Волга па и Јенисеј. Имајући у виду даљу прогресију проблема са водом овог региона, те реалну прогресију даљег убрзаног повећања њеног муслиманског становништва може се разумети колики ће значај, па и зависност од суседних руских хидрографских ресурса слатке питке воде, пораста у току следећих деценија, а тај значај ће поред економског имати и политичку димензију.

Уколико бисмо резимирали хидрографске могућности Русије, можемо рећи да и поред изласка Русије на више од десет светских мора и три океана, постоје одређена ограничења квалитета неких од тих маритимних позиција, међутим она се битно смањују са порастом техницистичког напретка (нарочито у руским северним морима где је рецимо пре само пола века било много теже вршити саобраћај и експлоатацију каква се сада врши уз помоћ атомских ледоломаца и др; затим ниске песковите обале у неким приморским деловима руских јужних мора се уз помоћ механизације преуређују у квалитетне луке са дубљим газом и сл.). Што се тиче руских унутрашњих вода (језера различитог порекла и реке) она у саобраћајном, привредном и туристичком, а можемо рећи имајући у виду значај ових ресурса у будућности као што је рецимо чиста питка вода и стратешко-геополитичком смислу, превазилазе остале земље света или се налази на самом врху са евентуално још једном- две државе (САД пре свега, захваљујући Великим језерима и системом река од којих Мисисипи са Мисуријем и системом канала, може да парира европском систему унутрашњих вода у Русији, такође и Канада).

Педолошки покривач

Квалитет тла у Русији је различит и као такав неједнаког квалитета за могућности аграрне обраде и разних других антропогених делатности на њему. У европском простору Русије појас тла тундре обухвата тек најсеверније пределе, али у азијском делу земље ради се о доста пространијем земљишту. Укупно он заузима 183 милиона ха или око 10,5 % целокупне површине државе. Ради се о трајно замрзнутом земљишту, готово без могућности узгајања култура на њему (узроци: велика киселост тла, велика влажност и ниске температуре). Истина разним се мерама овде могу добити извесне пољопривредне површине, скромних приноса и ограничених прилагођених култура. У европском делу Русије далеко веће површине обухвата подзоласто тло (близу 60 % површине европске Русије). Он обухвата северну половину земље и ради се о традиционално шумском земљишту. На областима које су прокрчене, због велике киселости углавном се сади трава и ограничен ниво прилагођених пољских култура због слабе плодности овог тла.

Следећи појас земљишта је сиво степско тле, које је по плодности приближно подзолу. Овај појас обухвата простор европског дела земље, а прелази делимично и у Сибир, односно углавном западни. Деградирани чернозем који настаје на прелазу из полувлажне у полусушну климу, је квалитативно близу чернозема и простире се у следећем појасу у правцу нивоа Москва - Нижњи Новгород - Казан, односно нешто јужније од ове путање. Интресантно је да је састав и квалитет тла у овом подручју био бољи и богатији черноземом, али је током експлоатације извесно умањен. Ови предели су највише аграрно експлоатисани током периода касног Средњег и током Новог века, пошто је ту била највећа демографска концентрација становништва у царској Русији. Током XX века већим улагањем у одржавање квалитета тла у оквиру пољопривредне делатности, процес даљег деградаирања чернозема је заустављен док су последњих деценија учињени напори ка побољшавању

квалитета педолошког покривача.³³ И сиво степско тле и деградирани чернозем се погодним мерама могу поправити.

Најплодније тле на свету, црница нарочите врсте, је чернозем, који је најјаче развијен и распрострањен управо у Русији и представља најзначајнији педолошки капитал за антропогене и нарочито аграрне делатности у држави. Простире се на око 1500 милиона ха у широком простору европског дела, где обухвата Централно черноземни регион, најзначајнији део (северни и западни) Јужноевропског региона, средњи и највећи део северног Приволошког региона, као и Преуралију, те јужни део Уралског региона. У Азији захвата читав јужни део западног Сибира, а у енклавама и са нешто измењеним квалитетом и долине и низије југа источног Сибира, углавном простор око Трансибирске железнице, нешто проширен око јужних предела Бајкала. Ово је изузетно квалитетно земљиште које омогућава узгој многих пољских култура и најквалитетнија аграрна област Русије. Од бивших република СССР има га само у Украјини и делом Молдавији. Он у Украјини заузима највећи део територије, чинећи ову државу уз повољне климатске елементе житницом и аграрним изобиљем. Интересантно је да је на појединим подручјима централне европске Русије чернозем извесно деградиран и умањен током експлоатације, највише током XVIII и XIX века. То се посебно односи на пределе јужно од Москве у оквиру данашњег Централног индустријског региона. Ови предели су највише аграрно искоришћавани у време касног Средњег и током Новог века, ту је била најгушћа демографска концентрација становништва, а овде је черноземни појас местимично измешан са смеђим тлом, али и глином и иловачом.

Јужно од појаса чернозема постаје тло светлије и сиромашније. Ту је и изражен дефицит влаге, тако да је кључ за подизање ове скупине тла мелиорација. То су прво појас кестењастог тла који обухвата мали средишњи део Јужноевропског региона, те узак појас у јужном Поволожју и Преуралији. Затим ту је узак појас смеђег пустињског тла које помало прелази у сиво пустињско тло, а коначно и у праву пешчану пустињу. Ови слојеви земљишта обухватају источни део Јужноевропског региона, доње (најјужније) Поволожје, док у Црноморском приморју доминира делом ово земљиште, а делом

---

³³ Советски Сојоз – Россискаа Федерациа, Централна Россия, АН СССР, Москва 1970, стр. 50-65.

суптропска земља црвеница («краснозјома»). Краснозјома се налази на подручју јужно од Новоросијска, и нарочито доминира у ширем пределу Сочија³⁴

Земљишта Русије су разноврсна, али у укупном погледу пружају на добром делу територије основну базу за успешан живот човека и разноврсне антропогене активности, што се односи и на пољопривреду. У првом плану је черноземно земљиште као и простор деградираног чернозема. Прелазни облици земљишта као кестењасто тло, смеђе пустињско тло, црвеница па и сиво пустињско тло, представљају такође квалитетно земљиште које се додатним улагањима могу квалитативно побољшати. Томе треба додати и најјужније области подзоластог искрченог земљишта које је добрим делом антропогеним улагањима поправљено и прилагођено пољопривредним културама. Тиме европски део Русије јужно од приближно 58 паралеле на западу и од 56 у области Урала може бити коришћен за разноврсне антропогене делатности укључујући и земљорадњу. У западном Сибиру он се наставља, али умерен нешто на југ, обухватајући такође на Далеком истоку Поамурје и низије и побрђа Приморја. У источном Сибиру у нешто измењеном облику постоје черноземне области око Трансибирске железнице, нарочито проширена у области Бајкала. Ове области са аспекта педолошког квалитета тла су најповољније за живот људи, за различите антропогене делатности укључујући и квалитетну аграрну делатност. Ове области имају укрштене и повољне рељефне, пре свега морфометријске карактеристике, затим климатске па и хидрографске. Самим тим ове области су укупно посматрајући са аспекта географских природних фактора најповољније у Русији за живот људи и разноврсне антропогене делатности.

Биљни и животињски свет

Биљни свет је у Русији такође веома разноврстан и те се разлике доста поклапају са типовима земљишта. Због недостатака рељефних елемената који би на широком простору европске Русије и западног Сибира модификовао климу,

---

³⁴ Подаци из Р. Давидовић, 2004, стр. 630 - 631; такође Н. А. Гвоздечки, Н. И. Михаилов, 1978. за азијски део Русије.

землишне и биогеографске карактеристике биљни свет се овде простире са севера на југ, готово у правилним појасевима. То је модификовао у новијим епохама само човек антропогеним деловањем (крчење шума, мелиорација развијање и гајење нових култивисаних биљака). Ова врста антропогеног деловања на биљни свет није у једнакој мери присутна на читавом подручју Русије. Најизраженије је то свакако у европском делу Русије и то најмање у његовом северном делу, нарочито северно од 60 паралеле где је доминантан појас тајги и на самом северу појас тундри.

Појас тундри у данашњој Русији је неравномерно распоређен у правцу север - југ и идући све више на исток, он се постепено спушта јужније. У принципу та граница је приближно изнад северног поларног круга. У појасу тундре можемо разликовати два мања појас: један је појас арктичке тундре у којој преовлађује ниско растиње без дрвећа и грмља. Јужније од њега се налази шумска тундра као прелазан облик ка тајгама даље на југ.³⁵ Шумска тундра се одликује поред ниског растиња и грмљем, патуљастим брезама и врбама. Појас тундри уопште је врло неподесан за интензивније антропогене делатности и нормалан живот човека, па је то једна пасивна област где одређену живост дају само специфичне одлике појединих дестинација (енергетска и рудна налазишта, нарочито вредних и ретких сировина, важне саобраћајнице, најчешће луке или места при ушћу значајних река, војностратешке базе, веће научне станице и сл.). Како у овом појасу преовлађује мерзлота или трајно смрзнуто земљиште, чији се површински слој отапа за време кратког вегетативног периода, то је отежавајући фактор за бројније насељавање човека и интензивније и разновсније антропогене делатности.

Појас тајги је територијално најраспрострањенији појас у Русији који се нарочито помера на југ у азијском делу земље, посебно у источном Сибиру. У питању су претежно црногоричне шуме (зимзелене), које имају посебну вредност у дрвној индустрији. Од дрвећа преовладавају бор, јела, ариш и разне врсте кедра, док су слабије заступљене бреза, јасика и јова. У пространом појасу тајги, у речним долинама налазе се велике површине бујних пашњака и ливада. То су у недостатку путева и због густине и распрострањености шума, у овим неприступачним и слабо насељеним деловима земље, већ вековима једини

---

³⁵ Р. Давидовић, 2004, стр. 628.

сувоземни путеви и саобраћајнице упоредо са водотоцима великих река (у делу године кад нису залеђени). Појас тајги са својим непрегледним шумама представља капиталан геополитички ресурс Русије. Шуме се у Русији за привредне сврхе користе већ столећима, међутим њихово пространство је толико да је до сада углавном експлоатисан север европског дела док су далеко веће површине Сибира и Далеког истока готово недирнуте што је и највећи резервоар шумских површина на свету. Данас сви облици шума покривају 51 % територије Русије³⁶, што је близу 9 милиона км².

На самом југу појаса тундри и четинарске шуме налази се ужи појас мешовите шуме која прелази у листопадну шуму. У западном делу Источноевропске равнице (Европска Русија), појам мешовите шуме доста је шиток с обзиром на повољније климатске услове док се источно од Урала он стањује и на крају нестаје до Јенисеја. Храст и јавор шире се од Санкт Петербурга према југу готово до Црног мора, а према истоку до Урала. Јасен заузима мање подручје, док се липа распростире нешто северније и источније од храста. На Далеком истоку око Амура се налази издвојен појас мешовите шуме.³⁷

Шумовита степа је појас који се протеже даље на југ. У Европи је то шири појас у којем доминира храст, док је у Азији то шири појас уз Трансибирску железницу све до Јенисеја, дакле обухвата само западни Сибир.

Појас травне степе највећим делом је заступљеном на лесу, односно углавном на чернозему. То је, заједно са простором шумске степе и мањим делом са појасом сушне степе (ове последње само у европском делу и јужном Уралу) простор од највећег аграрног значаја и могућности у држави. Ово је био, а и данас јесте најгушће насељени део Русије где је урбани и привредни развој узео највећег маха. Иако се неки велики урбани и привредни центри налазе ван овог простора, он има највеће перспективе за живот људи и разноврсне антропогене делатности. Што се иде више на исток наведени простори су све дефицитарнији у количини падавина, па управо у могућности наводњавања и

---

³⁶ Секуловић Ана «Савремена економија Русије», Завод за уџбенике и наставна средства, 2005, Београд, стр. 127.

³⁷ Р. Давидовић, 2004, стр. 62; Н. А. Гвоздецкий и Н. И. Михайлов, 1978, стр. 205 – 214.

обогаћивања земљишта лежи један од кључева квалитетнијег искоришћавања овог подручја у будућности.

Сем наведених појасева биљног света у Русији постоје мање и прекинуте области које су везане искључиво за поједине регионе државе. То је случај у западном Сибиру са заслањеним мочварама око којих се испреплићу тајге и мешовите шуме у пределу северно од 58 паралеле. Ове области иначе богате природним ресурсима, између осталог и налазиштима нафте и гаса су на тај начин битно деградиране за живот људи и антропогене делатности. Далеко је квалитетнија област суптропских средоземних шума и другог растиња на западним долинама Закавказја. Овде су зиме тако благе, да вегетација успева током целе године. Разноврсне врсте листопадне шуме захваљући довољним падавинама прошаране су четинарима, који су груписани углавном ван равничарских предела ове регије. Најзад издвојили би смо као посебне вегетационе зоне висинске катове биљног света. Они су углавном резервисани на простор државе источно од Јенисеја, док је простор европске Русије и западни Сибир (уз пар изузетака, пре свега Урал и северни обронци Кавказа) једнолична низија – те као таква највећа на свету.

Можемо закључити да је биљни свет Русије веома богат и разноврстан. У њему је најзначајнији капитал богатство шума – највеће на свету као и широке могућности узгајања најразноврснијих пољопривредних производа поглавито на широком простору степа (пре свега травној која се углавном налази на чернозему, али и на шумској и делом сушној степи). Квалитет аграра се може подићи на виши ниво уколико би се уложила додатна извесна средства у већ и онако развијен систем наводњавања и обогаћивања квалитета ораница и пољопривредног земљишта уопште. Ови биљни ресурси, како природни тако и они које узгаја и култивише човек, у стању су да дају далеко веће приносе него што су то потребе садашњих 145 милиона житеља Русије. Ово добија на значају уколико се зна колико се у следећим деценијама очекује дефицит природних ресурса у односу на демографску прогресију људи у свету.

Фауна Русије је веома богата и разноврсна. Животињски свет на копну је нарочито сачуван у азијском делу земље где је и продор цивилизације био далеко мањи. Посебно је богат топлокрвним животињама – дабар, самур, хермелин, арктичке лисице и сл. Када смо говорили о томе да је тундра и тајга због климатских одлика и педолошког покривача мање атрактивна за живот

човека и антропогене активности, можемо рећи да су управо ови крајеви најбогатији дивљим животињама у Русији. Овде се издваја више ретких врста што даје изузетне предиспозиције за лов, нарочито ако би се у будућности водило рачуна о опстанку ових животиња у довољном броју. Домаће животиње се узгајају на широким просторима земље, за то постоје изузетни услови (о стању сточарства и сточног фонда данас и о даљим перспективама развоја у делу о пољопривреди Русије). Могућности за експлоатацију плодова мора и слатководних површина су у Русији изузетно велике. Бивши СССР је годишње после Другог светског рата експлоатисао око 10 % светског улова морске рибе. Улов рибе у слатководним површинама у Русији је веома висок и то како у језерима и рекама тако и у вештачким рибњацима и мрестилиштима. Експлоатација кавијара је врло висока, а такође и неких других плодова водених површина (ракова, шкољки и тд.). Улов рибе и експлоатација плодова мора је посебно перспективна на Далеком истоку земље, а готово су недирнуте могућности риболова и експлоатације других водених плодова у рекама и језерима Сибира и уопште азијског дела земље као и европског севера. Овај фактор доста побољшава укупне могућности и важност «забачених» и слабо насељених делова земље где климатски фактори нису најбољи, али обилују широким могућностима лова и риболова као и узгајања домаћих животиња (европски север и азијски део земље). Како ови крајеви углавном због слабије насељености и споријег продора цивилизације и експлоатације природе имају више сачуван свет флоре и фауне, често енергетског и рудног потенцијала, те мању стопу еколошког загађења, управо њихово богатство природним ресурсима представља велику футуролошку перспективу развоја не само ових крајева већ и читаве Русије.

Енергетско и рудно богатство савремене Русије

Један од најважнијих природних ресурса са којима нека земља може располагати су налазишта и залихе енергената, те руда метала и у мањој мери неметала. Са овог аспекта Русија спада међу водеће државе света, ако не и на самом првом месту без обзира што су се распадом СССР и формирањем 15 независних држава извесни важни ресурси нашли ван граница Русије. Ипак

можемо констатовати да је највећи и најзначајнији квантум залиха енергената и руда метала и неметала бившег СССР остао сконцентрисан управо у границама данашње Руске федерације.

У области енергената најважнији су свакако нафта и гас. У бившем СССР Русија је учествовала са преко 90 % годишње производње нафте (СССР је учествовао са 20 % у светској производњи нафте и по томе је био први у свету)³⁸. Од гигантских светских налазишта у Русији постоје Самотлорскоје у Сибиру (откривен 1964. са резервама од две милијарде тона) и Ромашкинскоје Татарстан (откривен 1948. са резервама од 0,9 милијарди тона). Крупни нафтни басени у којима се у исто време налазе и експлоатишу и значајне резерве гаса су западно-Сибирски нафтни басен који територијално обухвата Тјуменску област и делове Томске, Новосибирске и Омске области као и део Краснодарског краја (Краснодарске крај се територијално налази на западној граници источног Сибира према западном Сибиру, дакле западносибирски нафтни басен који је највећи у Русији делимично се простире и у граничну област источног Сибира). У овом басену постоји већ више од 300 већих локација за експлоатацију нафте и гаса. Она се углавном простиру од Тјумена и Тобољскоа на југу до приближно Сургута на северу, дакле са тежиштем око 60 паралеле и на претежно замочвареном и влажном простору где је и данас тајга или је делимично прокрчена у претходних неколико деценија. Најзначајнија налазишта у овом басену су Јаринскоје, Шаимскиј, затим Сургутски и Нижњевартовски нафтоносни региони са лежиштима Самотлорскоје, Уст-Баликскоје, Федоровискоје, Меганскоје, Соснинскоје и др. Иако је у питању Сибир и релативно висока географска ширина, сама клима није толико отежавајући фактор за експлоатацију нафте имајући у обзир да је она у овим областима западног Сибира и Западносибирске низије далеко блажа него у источном Сибиру где је и рељеф планински. У европском делу Русије најзначајнија налазишта нафте су на северу Тимано-Печорски нафтно-гасни басен (најзначајније налазиште Умнскоје), и још већи на истоку Волго-Уралски басен. У овом другом најзначајније локације налазишта нафте су; Ромашкинское, Арланское, Ишимбаиское у северном и средњем Поволожју, где би смо додали

---

³⁸ Vladimir Đurić «Ekonomska geografija Evrope i SSSR», Naučna knjiga, Beograd, 1974, str. 430.

још и делимично исцрпљено налазиште Михајловскоје код Самаре, затим Шипованоје и Тујманзискоје у Башкирији дакле нешто источније у Преуралији, да наведемо само најзначајнија налазишта. Најзначајније налазиште гаса у овом басену је Оренбурско налазиште. У јужном европском делу државе налазе се разбацана налазишта средњих капацитета (дисперзирана на широком простору где можемо споменути налазишта у Мајкопу, Ставропољском крају, Прикаспијској низији где је највеће налазиште Тергизкоје, затим даље на југ, у Дагестану, око Грозног и др.). Ове резерве на југу Русије су због повољне климе и дужег експлоатисања значајно умањене. На Далеком истоку нафта се експлоатише на северу Сахалина (у мањим количинама за сада и у Арктику – на шелфу острва Калгујев, налазиште Песуанозерскоје). У широким просторствима источног Сибира пронађене су извесне резерве нафте пре свега у области Јенисејско-Анабарској, Лено-Тунгуској и Лено-Вилојској, међутим њихова експлоатација није узела маха, па ово можемо означити као перспективне, мада још недовољно истражене и утврђене резерве.³⁹

Око 50 % светских резерви угља се налази на територији данашње Русије. До дубине од 1800 м постоји око 6000 милијарди тона процењених резерви, док на билансне резерве погодне за експлоатацију отпада око 500 милијарди т. Када пак говоримо о геолошким резервама (укупним) око 90 % гледајући укупну површину бившег СССР отпада на Сибир и Далеки исток, дакле на Русију. Већ смо навели да су билансне резерве које су погодне за експлоатацију мање, највише због чињенице да сурови климатски услови, а негде и непогодност рељефа (ово друго углавном у источном Сибиру) утичу на тренутну непродуктивност дела геолошких резерви, али да тако не мора бити и у будућности, услед исцрпљености постојећих доступних резерви и због побољшања технолошких услова производње. Саме билансне резерве Русије превазилазе могућности експлоатације за веома дуг временски период у будућности. Половина свих билансних резерви угља у Русији је сконцентрисана у Кузњецком басену на југу западног Сибира, а око 10 % на Печорски басен и тд. Оно што чини посебан квалитет резервама руског угља је чињеница да око две трећине отпада на веома квалитетан камени угаљ. Значајна налазишта и

---

³⁹ Нова Россия, 1994, стр. 79; такође у Мирко Грчић «Индустријска географија», Београд 1994, стр. 230.

резерве каменог угља у Русији су Печорски басен, где постоји више од 30 великих налазишта. Експлоатација угља у Подмосковљу се заснива на резервама од око 4 милијарде тона. Веома су важна налазишта и експлоатација угља у западном Сибиру у области Кузбаса У источном Сибиру у Тунгуском басену се налазе значајне резерве каменог угља процењене на чак 80 милијарди тона, а оне су повезане са налазиштима угља у читавом централном континенталном простору источносибирске области – Канско-Ачински, Минусински, Иркутски (где има око 20 великих налазишта), Јужно-Јакутски басен и др. Најзад на Далеком истоку значајна су налазишта Нижнезејски, Буренски и Бикински басени.

Гвоздена руда, као стратешки важан ресурс се највише експлоатише у гиганстком налазишту Курске области где се резерве процењују на 25 милијарди тона. Мања од напред наведеног налазишта и резерве гвоздене руде се налазе на Уралу, као и источном Сибиру у налазиштима Ангаре (Ангаро-Питског и Ангаро-Илимског басена).

Русија располаже веома респектабилним налазиштима рудама обојених метала, као и племенитим и ретким металима. Резерве и налазишта злата, дијаманата, платине, па и сребра су завидна и на светском нивоу. Економски географ Владимир Ђурић указује да Русија располаже са 90 % шумског потенцијала, 70 % водених снага, 90 % угља, 95 % залиха тресета, 80 % гвоздене руде, 90 % резерви нафте и гаса бившег СССР.⁴⁰ Иако су нека нова налазишта нафте на подручју Средње Азије (Казахстан пре свега) нешто умањила удео руског поседовања нафте на постсовјетском простору, Русија је и даље земља са најимпонзантијим природним ресурсима на свету, што би у будућности требало да представља њен велики геополитички капитал.

---

⁴⁰ В. Ђурић «Економска географија Европе и СССР», 1974, стр. 430.

Историјска анализа геополитичке позиције Русије

У овом делу рада, обрадићемо историјску анализу геополитичке позиције Русије по временским епохама. Даље, имајући у виду да се Русија током своје историје простирала на више континената (поред Европе и Азије на којима се налази и данас, у делу своје историје и на део континента Северне Америке) покушали смо да утврдимо колики је заиста њен историјски утицај и повезаност са сваким од тих континената. Најзад, у трећој целини овог дела рада који примарно има историјски карактер, покушали смо да сагледамо билатералне односе и у оквиру њих, евентуално геополитичке правилности, између Русије са најзначајнијим евроазијским земљама (и неким другим великим светским силама) у досадашњој историји. Ту смо посебно посматрали и улогу коју Руси и Русија имају у укупном словенском свету кроз историју.

Историјска анализа геополитичке позиције Русије

Током историјског постојања руске државе, без обзира на промене појавног облика њене државности (монархистички уређена средњовековна држава са мањм или већим видом партикуларне моћи феудалаца и локалних властодржаца, Руска империја –царевина, СССР, Руска Федерација), мењале су се њене границе као и границе држава у окружењу. Са друге стране мењали су се и неки други значајни геополитички фактори руске државе (у средњовековном периоду постојале су и руске државе, односно више међусобно независних или полузависних држава и земаља за које можемо начелно рећи да су поглавито руске, а које су паралелно егзистирале) и земаља у њеном окружењу, где би смо као значајније могли издвојити – економску, демографску, политичку, војну, културну, геостратешку и др. компоненту. У овом поглављу се нећемо бавити историјом Русије, што иначе није ни тема нашег рада, већ само општом историјском анализом геополитичке позиције руске државе од раног Средњег века до данашњих дана. Ово сматрамо потребним да би смо потом лакше могли прићи анализи геополитичке позиције савремене Русије, што је и основни предмет нашег рада. Руска држава је током

претходних векова у свом битисању у простору наилазила на одређене предности, као и проблеме, који су вероватно делом и даље остали актуелни и на почетку XXI века, без обзира на многе промене које су се догодиле. Сматрамо корисним за тему нашег рада анализу геополитичке позиције руске државе током њеног историјског постојања, па би смо на основу тога могли да издвојимо следеће периоде као значајне временско-историјске целине: 1. Прву руску државу, која је постојала у Средњем веку до доласка Монглола, а коју бисмо једним именом могли да назовемо Кијевска Русија; 2. Следећа велика временска целина, је од пада јужне Русије под власт Монглола средином XIII века, до приближно 1480. То је период постојања у односу на Монголе, полувазалне руске државе на северу (Московске кнежевине, Новгород и др.), која се у овом периоду изборила, постепено и по етапама за своју независност; 3. Русија од 1480. до 1556, што је период обнове и јачања Русије, која је у том периоду територијално објединила највећи део свог данашњег европског територијалног поседа; 4. Период од 1556. до почетка XVII века, период јачања и ширења на Урал и западни Сибир; 5. Временски релативно кратак, али историјски значајан период «Смутних времена», током дела прве половине XVII века; 6. Период од краја «Смутних времена» до почетка владавине Петра Великог 1683. године; 7. Период Петра Великог до 1725. године; 8. Период од 1725. до 1762. године који представља време интеграције Русије у европски систем, делом реализације поставки из претходног Петровог периода; 9. Период од 1762. до 1815, време наглог јачања Русије, модернизацијски и величином територије (нарочито на свом западном правцу у Европи), али са заостајањем у социјалним реформама и са великим делом политички и економски обесправљеног становништва, што ће у следећим периодима бити главни нуклеус њене унутрашње кризе; 10. Период 1815. до 1856. и улога Русије као светске силе и најјаче европске копнене државе, међутим са озбиљним кашњењем у унутрашњим реформама нарочито у социјалној сфери; 11. Период 1856. до 1917. године, када се царска Русија модернизује и јача, али ипак извесно спорије у односу на светске силе у експанзији попут САД и Немачке па чак и неких других; 12. Период СССР до 1945, када је ова држава била у извесној спољнополитичкој изолацији, али је јачала елементе своје «тврде моћи», а после Другог светског рата као сила победница изузетно ојачала; 13. Период СССР од 1945. до 1991. када је совјетска Русија била суперсила, али са

коренима кризе; 14. Друга епоха «Смутних времена» 1991. до 2000. и напоследу 15. Период од 2000. године до данас, или поновни успон везан (за сада, дакле до 2006. године) за Владимира Путина.

Кијевска Русија

Иако су Источни Словени насељавали и у дугачком низу претходних векова делове пространства источне Европе, ипак се у континуитету период средњовековне руске државе – Кијевске Русије посматра од приближно IX века. Од тог периода, руска држава улази у институционално-државном смислу равноправно са осталим, већ уређеним великим монархијама Европе. Известан утицај Варјага, за које се недвосмислено зна да су скандинавски дошљаци (претпоставља се из Шведске) на формирање првобитне руске државе – Кијевске Русије није споран, али се историчари споре о величини тог утицаја. За неке је он маргиналан, за неке осетан, а за неке пресудан⁴¹. У сваком случају Кијевска Русија је поред своје оригиналности коју јој је доносила словенска цивилизација одакле потиче, имала снажне утицаје пре свега Византијског царства, а само у мањој мери Нормана (Варјага и других Скандинаваца) и неких других суседних народа. Важан моменат је било прихваћање хришћанства и то оног православног обреда од Византије, што је процес који је у потпуности завршен током X века.

Сама геополитичка позиција Кијевске Русије је веома интересантна. Првобитна руска држава је обухватала пре свега данашњу Украјину, истина без дела црноморског приморја, као и без значајних делова континенталне источне Украјине (Донбас, Харковски крај и др.). Овде можемо констатовати како та граница у Украјини није била фиксна и да је временом долазило до одређених осцилација, али да се изнесено напред може узети као одређени оријентир. Тако је црноморско приморје које је припадало Кијевској Русији, од ушћа Дњепра до ушћа Дунава, у каснијој фази постојања руске средњовековне државе,

---

⁴¹ В.П. Шушарин, «Савременна буржуазна историографи Древне Руси», Москва 1964; такође Дмитрије Оболенски и Роберт Оти (приређивачи) «Историја Русије», Клио, Београд 2003, стр. 64 - 66; затим Helene Carrere d Encausse, de l Academie Francaise «Victorieuse Russie», Fayard, Paris, 1992, стр. 19.

приближно од почетка XIII века, престало да буде у њеном саставу. Затим, у састав Кијевске Русије је улазила читава Белорусија као и највећи део данашњег Централног черноземног и Централног индустријског реона у Руској федерацији. Укупан простор Кијевске Русије је био географски нешто ближи тадашњем европском континенталном културном језгру (западна, медитеранска и средња Европа) него што ће то потом Русија имати, у периоду од половине XIII века до XVII или делом чак XVIII века, када су њене границе биле померене више на исток. Отуда су и климатске прилике политичко-културног језгра Кијевске Русије (примарно Украјина, а затим Белорусија и највећи део данашњег Централног федералног округа у Руској Федерацији – односно Централни черноземни регион и део Централног индустријског региона са аспекта економско-географске регионализације) биле нешто угодније за живот, ако их упоредимо са климом у централним и североисточним пределима европске Русије, где ће се следећих векова померити политичко-економско-културно језгро државе. Ово добија на специфичној тежини нарочито када се имају у виду скромне материјалне и техничке могућности цивилизације Средњег века. Уопште културно-цивилизацијски центар европског света током Старог века је био Медитеран са својом топлом климом, а током раног и средњег периода Средњег века он се пренео и на западну Европу и тек мањим делом и на средњоевропске просторе (у овом потоњем случају акценат је на пространом Светом римском немачком царству). Са аспекта физичке географије, простор средњовековне руске државе су обухватала непрегледне равнице, са мноштвом река, језера и мочварних предела, осим на југу, где је предео био сушнији са мање влаге. Кијевска Русија је обухватала претежно простор чернозема са шумовитом степом и чистом степом на југу, што се односи углавном на простор Украјине и Централног черноземног региона. Северније у Белорусији и данашњем Централном индустријском региону, доминира простор нешто слабијег квалитета земљишта за земљорадњу са мешовитим шумама, који се тада одликовао већом влажношћу терена, са честим мочварним и трстичним простором. Отуда је и привреда Кијевске Русије имала, нарочито у првим вековима свог постојања, солидан основ у производњи тржишних вишкова непољопривредних производа. То се претежно односило на крзна, восак и мед, а касније је нагло порастао улов рибе. Трговачки пут «од Варјага до Грка» је ишао управо средином територије Кијевске Русије, од реке

Неве преко Новгорода и Иљменског језера, потом долином реке Волхов те нешто западно од Смоленска до горњег Дњепра, а затим читавим његовим током до ушћа у Црно море, а потом морским путем уз обалу Бугарске до Цариграда. Касније, у време позног периода Кијевске Русије, у XII и првој половини XIII века, постојала су два велика копнена пута кроз Кијевску Русију. Главни друмски пут је ишао са севера на југ, односно из Риге уз долину Западне Двине, пролазећи даље близу данашњих Могилјева и Гомеља до горњег Дњепра, а затим стриктно његовом долином (пролазећи и кроз Кијев) до самог ушћа Дњепра у Црно море. Дакле овај пут се поклапао са претходним трговачким путем «од Варјага до Грка» целом трасом, сем оног дела деонице који се односио на раздаљину на самом почетку – од Риге до данашњег Витебска на Западној Двини. Поред овог пута у правцу север – југ постојао је и пут са запада на југоисток који је ишао од Кракова преко Кијева до Тана код Азовског мора (на месту данашњег Ростова на Дону).⁴² Преко Кијевске Русије су пролазиле важне трговачке саобраћајнице између средње и северне Европе са истоком (земљама Хазара, Половаца, Печенга, Грузијом, поволошким Бугарима и др.) и можда још важнији транзит простора северне и делова средње Европе са Византијом (средња и западна Европа су имале и друге повољније копнене везе са Византијом, да не говоримо о поморским које су тада биле најповољније). Кијевска Русија и руске кнежевине у целини нису у овом периоду имали повољан излаз на мора, па осим коришћења водених саобраћајница на копну (реке и језера) поморство није било развијено. За пловидбу рекама, нарочито Дњепром као и краћим трасама по Црном мору, коришћени су чамци различите величине који су покретани на весла, док су праве лађе прављене тек изузетно. Новгород је био опште признати сајамски град у Европи, а Кијев је имао обележје културног, саобраћајног, трговачког, политичког, привредног, црквеног и војног центра источне Европе. Византија је на сваки могући начин

---

⁴² Закључци и анализе аутора Д.П. на основу опсервације мапа из Општа енциклопедија «Larousse» том 3, Вук Караџић Београд 1973, “Византијско царство, словенски свет и Персијанци од 330 до 1205. године”, стр. 294; “Европа и средоземни свет у доба Каролинга”, стр. 299; «Западни свет у XII и XIII веку», стр. 323; «Производи западног света у XIII веку», стр. 324; «Трговинске базе у западном свету у XII веку» (карта је састављена према упутству Мишела Молата, професора на Сорбони), стр. 325; такође коришћена мапа «Кијевска Русија у XI веку» из Д. Обленски Р. Оти (приређивачи) «Историја Русије» стр. 62, мапа број 15.

била културни узор Кијевској Русији, а Цариград је представљао у то време незваничну светску престоницу. Границе Кијевске Русије су биле такве, да се у њиховом непосредном окружењу нису налазиле директно највеће европске силе. Истина, временом од IX до XIII века је долазило до низа промена. Тако су Пољска краљевина на западу, а од X века и Угарска држава на југозападу, затварале директан додир Кијевској Русији са Светим римским немачким царством, које је било једно од најјачих сила тог времена. У IX веку су се на тим просторима директно налазили Западни Словени, што се доласком Мађара у Панонску низију променило. Такође Угарска и углавном Бугарска (која је повремено губила независност од стране Византије), затварале су директан територијални додир са Византијским царством, као једном од највећих светских сила тог времена и доминирајућом силом у југоисточној Европи и Малој Азији. Непосреднији културни и политички додир са Византијом, Руси су имали преко византијског поседа на јужном Криму, где се издваја тврђава Херсон (близу данашње Јалте коју не треба мешати са данашњим градом - луком Херсоном код ушћа Дњепра). На северу су руске кнежевине повремено имале излаз на Балтичко море код данашњег Санкт Петербурга, све до Хелсинкија и савремене естонске границе, међутим из тога нису црпили неки посебан економски или политички престиж. Простор Финске и Балтика је био тампон простор са немачким тевтонским редовима и Немцима уопште. Новгород се временом све више ширио на североисток (заузимајући простор данашњег северозападног и северног европског региона), у непрегледна и слабо насељена пространства тајге европске Русије. На истоку су се налазиле земље са слабо организованом државном структуром Хазара, Печенга, поволошких Бугара, Половаца и др. Време постојања Кијевске Русије се подудара са историјском епохом снажне Византије, нарочито у време Македонске династије. Увођење првог руског писаног законика под великим кнезом Јарославом, примена византијске архитектуре (нарочито када су у питању утврђења и цркве), заједничка православна вера, али и покушаји учвршћења централне државне власти, су неки од најважнијих прихваћених елемената византијске културе. Да је Кијевска Русија била прихваћена као равноправан чиниоц у концерну тадашњих великих европских сила, може да посведочи и податак да су брачне везе између руских племића и западноевропских и средњоевропских краљевских и принчевских кућа биле честе појаве. Тако су руске принцезе само

у XI веку биле готово у исто време краљице Француске, Пољске, Норвешке и Мађарске.⁴³ Још су чешће биле брачне везе између припадника владарске куће и племства Византијског царства са водећим породицама и племством Кијевске Русије.⁴⁴ Руско прихватање православне вере, по нашем мишљењу, није у доба постојања Кијевске Русије, дакле од IX до XIII века могло да представља озбиљнији хендикеп у већ тада претежно католичкој Европи. Прво тек од друге половине XI века долази до званичне и коначне поделе црква на Источну и Западну – православље и католицизам уз напомену, да још дуго времена та подела није била превише видљива нити је изазивала сукобе. Друго водећа европска сила, нарочито у географском правцу простирања и окренутости Кијевске Русије (источна и југоисточна Европа), је била православна Византија. Византија је у периоду до средине XI века била најјача европска сила, а обнову своје моћи, овога пута не као европска велесила већ као једна од водећих сила, имала је и у периоду Комнина до краја XII века, а у нешто смањеном обиму све до заузећа Цариграда од стране крсташа 1204. године. Такође претежни део Балканског полуострва је такође био православан (Срби, Румуни, Бугари и тд.), а нарочито су интензивне везе кијевских Руса у време њиховог покрштавања биле са већ покрштеним православним Бугарима. На северозападу руских кнежевина Литванци су још били пагани, тада (све до XIV века) нису још били примили католичанство. На истоку и југоистоку у степама које су окруживале Кијевску Русију, већина народа су представљали пагани уз ретке изузетке (Хазари су били јеврејске вере, а Грузини и Јермени су били православни хришћани). Чак и када је папа покренуо крсташке ратове, ти походи су имали опште хришћанску ноту и до напада на Цариград 1204. су у православнима видели савезнике. Осим тога крсташке војске никада нису пролазиле близу територије Кијевске Русије, нити су је на било који начин дотицале. Истина продор Угара у Панонију и физичко раздвајање Западних и Јужних Словена стварањем Угарске краљевине, као и изразити католички префикс Пољског краљевства, већ тада нису представљали позитивне геополитичке компоненте за

---

⁴³ Д. Оболенски и Р. Оти (приређивачи), 2003, стр. 80 – 81.

⁴⁴ М. Н. Зуев, «История России, с древности до наших дней», Высшая школа, 1994, стр.

Русију, што у време постојања Кијевске Русије није посебно долазило до изражаја.

Златно доба Кијевске Русије је трајало приближно до половине XII века, а онда је највише због слабљења утицаја централне власти, долазило до унутрашњих сукоба и чак повремених зачетака анархије. Када је Византијско царство 1204. привремено срушено у Цариграду после похода крсташа и оснивања Латинског царства, Кијевска Русија се налазила у озбиљној фази превирања, опадања и унутрашњих сукоба. Геополитички центар Кијевске Русије је практично од самог њеног успостављања па до приближно XII века, био горњи и део средњег тока реке Дњепар. Ту је била престоница Кијев, а нешто источно важан град Чернигов. На југу, на средњем току Дњепра налазио се град Перејаслављ. Овај простор Украјине уз Дњепар, са ова три важна града, је и носио назив Древна Русија, што је означавало и политички, економски и културни центар целе Кијевске Русије. У Кијеву се налазило и средиште митрополије, али и Кијевско-печорска лавра – центар учености и књижевности.⁴⁵ У северном делу државе налазио се Новгород, важан град – република са израженом трговачком улогом током дугог низа векова. Његова транзитна улога према западу – Балтику, Скандинавији и Пољској, паралелно са утицајем западне културе и либералног грађанског духа, је опстајала и у следећим вековима све до уједињења Русије извршене од стране московских великих кнежева у XV веку. На североистоку земље током XII и почетком XIII века, све више јачају градови као што су Суздаљ, Ростов, а потом и новоформирани Владимир. Дрвена грађа из овог шумског окружења североисточне Русије постаје важна трговачка роба за околне европске пределе, што паралелно са постепеним премештањем политичке моћи са простора Древне Русије, подстиче успон овог подручја.

Кијевска Русија је у потпуности током свог трајања, а сигурно већ од X века, паралелно са јачањем државних структура, међународног положаја и установљењем хришћанства као једине државне религије, ушла у систем признатих и респектованих европских средњовековних држава – односно тадашњих сила. Компликовани систем наслеђивања престола, односно титуле великог кнеза и паралелно са тим дугогодишње борбе међу претендентима за

---

⁴⁵ Д. Оболенски и Р. Оти (приређивачи), 2003, стр. 79.

власт у које су повремено укључивани и неке стране војске, унутрашњи сукоби и пустошења земље као пропратна последица, латентно су слабили земљу у последњем веку њеног постојања (грубо речено од 1139. до пропасти Кијевске Русије под ударима Монгола око 1240. године). Овакво унутрашње безвлашће била је честа слика у многим феудалним државама средњовековне Европе од чега је била делом имуна само Византија до 1204. (већ обновљено Византијско царство од 1261. показује многе своје слабости од којих су по овом питању највидљивији унутрашњи сукоби и грађански рат средином XIV века што ће само убрзати њену пропаст). Интересантно је да Кијевска Русија за време свог постојања од близу четири века, није имала озбиљне спољне непријатеље и исцрпљујуће ратове са њима, нити се претежно спољним узроцима може тумачити њено опадање готово век пре доласка Монгола. Истина, уколико бисмо тражили неке разлоге у спољном окружењу, сигурно да су номадски народи (Печензи, Кумани потом Монголи и др.) преко јужних степа лако угрожавали Кијев са језгром Древне Русије, што је доводило до пребацивања политичког и културног центра земље даље на север. Такође су ратови на Блиском истоку, укључујући и крсташке, отежавали трговину са значајним деловима света на истоку, чиме су транзитне комуникације Кијевске Русије у односу на северну и средњу Европу губиле на значају. У сваком случају, постојање Кијевске Русије као првобитне, средњовековне, феудалне и хришћанске европске државе која је постојала више векова пре најезде монголских освајача у XIII веку, дубоко се урезало у свест потоњих генерација Руса, у њиховом колективном сећању и у знатој мери омогућило настављање државнотворне традиције руског народа и у будућим вековима. Непосредна географска повезаност Кијевске Русије са средњом, северном и југоисточном Европом, географски излаз на Црно и Балтичко море, додир са ушћем Дунава, са Византијом и јужним Словенима (пре свега Бугарима) одакле су Руси примили православно хришћанство, цивилизацијски уплив и духовну блискост, утицаће знатно да и у следећим вековима када се геополитички ослонац и правац продора Русије буде усмеравао на сасвим друге европске и азијске просторе, да се покуша омогућити поново што ближа веза (по могућности и географска) са напред наведеним европским просторима.

Руска држава у време монголске доминације 1240-1480. године – предводничка улога Москве и Москва као «Трећи Рим»

У историји појединих народа одређени сукоби са освајачима и подпадање под њихову власт, нарочито ако је то робовање дуго трајало, може да има историјско и културно обележје дугог трајања. Уколико се освајач налази на далеко нижем цивилизацијском нивоу од потлаченог народа то има додатну негативну специфичну тежину за потчињене, која се може огледати, у назадовању њиховог политичко-културног развоја у дужем року, чије су последице видљиве и дуго после ослобођења. Такву су судбину доживели Шпанци и Португалци после ропства под Арабљанима које је трајало више векова, од VIII до XIII столећа, а југ Шпаније Гранада је ослобођен и припојен матици тек 1492. године. Балкански народи Грци, Бугари, Срби, Македонци, а делом и Хрвати, Мађари и Румуни, су били под Турским ропством у терминима од око сто шездесет година до пет и по векова. Исламски освајачи из Азије су у сваком од ових случајева озбиљно ретардирани даљи развој наведених европских нација, у степену који је приближно реципрочан дужини ропства поробљених народа. Са друге стране када су поједини европски народи од других европских сила, били потлачени некад и по више векова, поред политичког губитка цивилизацијско назадовање није било очигледно. Такви су случајеви Чешке у односу на немачке државе, северне Италије у односу на Немце, а потом Аустријанце, затим случај потчињености Словенаца, Мађара, Хрвата, дела Румуна и Срба у односу на Аустријанце и др. Руси су имали то специфично историјско искуство да је једини освајач који је успео да их привремено савлада, била монголско - татарска најезда у XIII веку. Иако су неки сукоби на обронцима Азовског мора (на «ничјијој земљи») почели још двадесетих година XII века, Монголи су прохујали североисточном Русијом 1237, а заузели Кијев 1240. године. Последица је била та да је Златна хорда (држава – огранак монголског царства) са центром у Сарају (близу данашњег Волгограда у јужном Поволожју), држала у потчињеном положају (једној врсти вазалства) руске просторе који су јој плаћали новчани данак, а делови јужне Кијевске Русије са Кијевом су директно окупирани. Иако је североисточна Русија задржала неки облик своје самосталности, односно аутономије која се

огледала у томе да је велики кнез предавао данак монголском кану у Сарају, евентуална руска непослушност се сурово кажњавала монголским војним походима са крвавим епилогом.

Овај дугачки временски период од око 240 година можемо приближно поделити на период до битке на Куликовом пољу 1380. године, до када су Руси признавали монголску врховну власт као вазали и уредно им плаћали данак. У том периоду је североисточна Русија имала унутрашњу независност. Период од 1380. до приближно 1480. године (мада је већ период од око половине XV века означавао фактичку руску независност) је период када руске кнежевине, предвођене пре свега Московском кнежевином, полако постају потпуно независне од било какве монголске власти, која је у овом периоду на махове, још увек имала извештан утицај или чак власт, над деловима руског подручја. Иако су Руси и у периоду после 1380. године имали неких својих тешкоћа, укључујући некад и унутрашње сукобе у борби за власт, веома је значајан био фактор распада монголске Златне хорде на више мањих каната (Казански канат 1423, Кримски Канат око 1430, потом Астрахански канат 1466). И поред реалног успеха у виду свог дефинитивног ослобађања од монголске власти током друге половине XV века, Русија је доживела два неугодна ударца од којих ће покушати да се опорави у следећим вековима. Прво користећи руске тешкоћа на истоку, Литванци освајају добар део јужне и западне Русије (пре свега Украјину и Белорусију). То ће следећих векова донети низ ратних и друштвених заплета у погледу покушаја Руса да се поново уједине (процеса који ће трајати по етапама и који ће и поред свог успешног исхода на крају донети и реалност одређеног националног «спецификама» ових привремено отргнутих руских земаља). Друга негативна последица двовековног (неке периферне крајеве руских земаља као што је Поволожје Татари су задржали све до половине XVI века) монголско-татарског доминирања над руским етничким простором, је била та да од тренутка коначног ослобођења (друге половине XV века) руско друштво и култура више нису били онако искључиво европског карактера, као што је то било у Кијевској Русији до 1240. године. Наиме привремено под монголско-татарском доминацијом са ампутираним јужним и западним пределима који су окупирани од Литванаца и тиме и географски додатно одбачени од средње Европе, руске кнежевине су у жестоком напору да се дефинитивно ослободе азијатског агресора и при томе стално трпећи велике демографске и материјалне

штете (укључујући и данак који је плаћан монголском кану у Сарају током друге половине XIII и већег дела XIV века) биле у исто време и одељене, као и цело руско друштво, од културно-економског процеса који је у виду ренесансе захватио највећи део хришћанске Европе. Са друге стране, на крају овог временског периода руско друштво и држава су стекли и одређена позитивна искуства и тековине. Током великих борби против туђина учвршћена је национална свест, а у том погледу Куликова битка је имала централно место, чему треба додати и претходне епохалне победе Александра Невског над Швеђанима 1240. и над Тевтонским редом 1242. године. Москва је постала не само нова престоница у ширем смислу као што је то раније био Кијев, већ се и средиште руских земаља премешта са југа и југозапада на север и североисток. Најзад симболичим венчањем руског владара и византијске принцезе из владајуће куће Палеолог, Русија, а пре свега сама Московска кнежевина која постепено уједињује целокупни руски етнички простор, постаје настављач православне хришћанске цивилизације и царства, Русија и Москва постају «трећи Рим» - после Рима и Цариграда. Ово последње се само учвршћује чињеницом да је почетком друге половине XV века под ударима Турака нестало Византијско царство, што је фигуративно манифестовано 1453. године и падом Цариграда. Пошто су следећих деценија потпале под Турке и преостале православне земље Балкана, Русија постаје у исто време и стедиште једине праве независне православне државе у свету и уз то евидентно велике силе у настајању.

У геополитичком смислу слободне руске земље су се помериле на север и североисток, мада је реално њихова укупна површина нешто смањена. Наиме, барем до краја посматраног периода (приближно 1480. година), Литванија је освојила највећи део Украјине, Белорусију као и Смоленски округ, чиме су у оквиру слободних руских кнежевина изгубљене, макар привремено, веома богате и климатски погодне области, где је дотле добрим делом био и центар политичког живота Руса. У исто време према југу и истоку није дошло до значајнијег померања граница, с тим да су на северу пространства која је раније држао фиктивно Новгород сада озбиљније насељена и оспособљавана за живот. То се односи на пространства не само под тајгом руског европског севера изнад 60 паралеле северне географске ширине, већ и на целокупно приморје Белог и Баренцовог мора као и на обална пространства Северног леденог океана до

Урала. Та пространства са знатно суровијом климом у односу на подручја дотадашњих најсевернијих руских предела (као што су дотле били предели северозапада северно од Новгорода, Вјатка, Пермска област и др.) обиловали су још недирнутим ресурсима који ће тек у каснијим приодима посебно доћи до изражаја као веома драгоцени за експлоатацију (руде, горива, део излаза на мора која се не леде око полуострва Коле погодна за пристаништа, богатство рибе и дивљачи и сл.). Руско село још није било аграрно пренасељено на широким просторима данашњег Централног черноземног и Централног индустријског региона, где је у периоду од половине XIII до друге половине XV века био сконцентрисан највећи и најважнији део руског националног простора. Шуме су на овим просторима тада масовно крчене и претваране у орнице, тако да је било довољно обрадиве земље за тадашњи демографски притисак. Ово последње је било делимично и последица великих демографских губитака проузрокованим честим ратовима са Монголима. За разлику од претходне временске епохе Кијевске Русије када се располагало са изласком на Црно море, као и неким другим мањим или мање важним обалним површинама (Балтичко море и северна мора – Бело и Баренцово), уз напомену да је Дњепар представљао важан речни пут, сада се руски простор извесно удаљио од корисних морских површина и повољних лука. Русија је потиснута дубље у континенталну масу истока и периферије Европе и у географском смислу. Пропаст Византије и потпадање под турску власт православних хришћана Балкана, додатно је отежао геополитичко окружење руских земаља. Најзад тежак геополитички ударац руски простор је доживео на западу по питању Литваније. Прво Литванци су у XIV веку примили католичанство те су као католичка држава вршили прозелитски утицај на руске земље које су потпале под њену власт (Украјина, Белорусија, Смоленска област). Друго Литванија се ујединила са Пољском под жезлом заједничких владара Јагеловића, а нова држава као један од најважнијих циљева, поред борбе против Турака има и борбу против православних Словена, њихову унију или покатоличење те ширење своје власти даље на исток. То је подразумевало и колонизацију источних простора чему су највише биле изложене западне руске покорене провинције и то Галиција као и западна Белорусија.⁴⁶ У Пољско-литванској

---

⁴⁶ Видети «Општа енциклопедија Лароуссе», 1973, стр. 348; М. Н Зуев «История

унији Русија ће имати великог противника следећих столећа, у покушају да поврати своје изгубљене земље. Тај процес ће бити успешно окончан до XVIII века, али ће потом бити претворен у своју супротност када је цела Пољска покорена и одузета јој независност деобом њене територије са Прусијом и Аустријом. Као интересантан моменат можемо навести чињеницу да је Московска кнежевина преузела водећу улогу у руском свету у правцу признатог првенства Москве, који до тада није виђен на руском етничком простору и који није битније оспораван ни у следећим вековима (премештање престонице у Санкт Петербург је посебна тема). Москва као географски центар је чвориште копнених и речних путева али и укупног пространства европске Русије. Ову чињеницу нису оспоравала ни каснија територијална ширења Русије у Азији као и у правцу запада и југа европске Русије. Русија је прихватила у свом друштвеном уређењу византијски модел, при чему је владар басилеус, односно њему је подређен и црквени, дакле верски поглавар за разлику од европског запада где се борба између царства и папства водила вековима.⁴⁷ Најзад повезивањем руске владајуће куће са византијском царском породицом (женидба Ивана III са Софијом Палеолог 1472), те преузимањем мисије и инсигнација Византије, Русија је изабрала своју мисију уједињења и ослобођења православних хришћана не само у односу на Русе који су потпали под Пољско-литванску унију, већ и у односу на Балкан и Малу Азију, где ћа сам Цариград постати мета. Симболички жеља да се саборна црква Света Софија (коју су Турци претворили у џамију Аја Софију) поново врати у хришћанску цркву представља метафору руске мисије, где је Москва постала «Трећи Рим». Западни и југозападни правац руског територијалног ширења и експанзије није остварен у пуном обиму у следећим вековима (XVI и делом XVII), због препрека које су стајале у остврењу овог циља, али није напуштан и по етапама је у највећем доведен до реализације у следећим раздобљима.

России, с древности до наших дней», 1994, стр. 43.

⁴⁷ Алексей Арбатов «Безопасность: российский выбор», ЭПИцентр, Москва 1999, стр. 25.

Период јачања Русије и овладавања Поволожјем 1480-1556.

У овом временском периоду који је за разлику од претходно посматраних епоха трајао свега «три четврти века» (или приближно један човечји живот) Русија је знатно побољшала свој геополитички положај. Пошто је већ био завршен процес обједињавања слободних руских кнежевина око Москве (у чему се може симболично огледати пад Новгорода 1478) већ крајем претходне епохе, у овом периоду је извршена даља централизација власти у руској држави и у исто време њено даље територијално ширење. Руски владари су постепено, још са Иваном III, почели да уместо титуле «велики кнез» узимају назив «цара». Наслеђе византијског царства је и на тај начин потврђивано, а у исто време је веома значајна чињеница да је руски митрополит добио звање патријарха, а руски простори ранг патријаршије. Ово је у толико значајније ако знамо да су до тада већ око хиљаду година постојале само патријаршије у Цариграду, Антиохији, Јерусалиму и Александрији. Руски цар је све више концентрисао апсолутну власт у својим редовима, а слојеви племића и феудалаца су истина повећавали своју бројност, али су уједно имали и смањену власт у односу на владара. Сељацима су извесно повећаване обавезе и везаност за земљу. Грађански слој се образовао, а упоредо са њим и слој странаца – трговаца и занатлија, који су добијали привилегије и своје четврти у Москви, Новгороду, Пскову и другим градовима. Црква је прихватила подређеност владару, а у овом периоду су издата и два нова законика.

Кључни успех Русије током овог периода је освајање Казана 1552. и читавог каната, а Астрахана и његовог каната 1556.⁴⁸ На тај начин Русија је постигла огромне успехе. Прво, ослобођене су сталне субверзије и напетости источне руске области од стране ових татарских каната. Друго, руска граница је померена источно од Волге, тако да се ова важна река као природна препрека нашла унутар руске државе. Треће, руска држава је битно територијално проширена, пошто простор Поволожја обухвата око 700.000 км². Тако се поред Централног индустријског и Централног черноземног региона, Северног европског и највећег дела Северозападног региона данашње Руске федерације и

---

⁴⁸ Видети више у Helene Carrere d Encausse, de l Academie Francaise «Victorieuse Russie», Fayard, Paris, 1992., стр. 34 - 36; Д. Обленски и Р. Оти (приређивачи), 2003, стр. 120.

Поволошки регион нашао у саставу тадашње Русије. Тиме су значајно повећане територије у саставу руске државе, и што је посебно важно ради се углавном о веома плодним територијама под черноземом. Следеће, геополитички освојена су «врата народа», степе између Урала и Каспијског и Црног мора, те се може рећи да је руска држава сада могла да контролише даље евентуалне продоре азијских народа ка европским просторима. У ранијем периоду, који само од Велике сеобе народа у V веку траје дуже од хиљаду година, на том правцу су извршене многе сеобе дивљих азијских племена и народа, који су у више махова угрожавали европску цивилизацију. Од тада до данашњих дана (почетак XXI века), то се више није поновило. Са друге стране, преостали Кримски канат је изолован од остатака Ногајске хорде у Средњој Азији и Сибиру, тако да су кримски Татари дошли у подређен геополитички положај у односу на руску државу која их је затворила са више страна (пре свега са севера и истока). У овоме треба тражити чињеницу што су се кримски Татари све више окретали ка Османском царству, одакле су тражили подршку која ће уследити касније. Геополитичка позиција Русије је од 1556. године постала таква, да је ова држава контролисала огроман источноевропски простор од Северног леденог океана и околних мора на северу (Бело, Баренцово), до Каспијског мора (језера) и прилаза Црном мору на југу. Како је у овом периоду повраћен Смоленск на западу као и мањи делови североисточне Украјине са Черниговим (Харковска област још од раније је била у саставу руских кнежевина, а потом под централном влашћу у Москви), тако је Русија контролисала у правцу запад – исток простор који је идентичан данашњем простору европског дела Руске федерације: од Смоленска и Пскова на западу у њеном саставу до Урала на истоку. У односу на пун састав европског простора данашње Руске федерације недостајали су тада (1556) још значајна пространства на југу у правцу Кавказа са азовском, црноморском и каспијском обалом, и на западу Санкт-петербуршка област и наравно Калињинградска. Такође и Уралски регион још није био освојен, али се већ простор између Волге и Урала убрзано запоседао. Русија је још увек била тешко дефицитарна сила због недостатка поседовања лука на отвореном мору, имајући у виду колико је поморска трговина добила на цени управо у ери великих географских открића. Међутим млади Иван IV (касније назван Грозни), је већ на почетку своје владавине и по том питању направио помак јер је 1553. године основао на северу, на обалама Баренцовог

мора луку Архангелск, а освајањем Нарве на прилазима Балтику је наговештен приступ и много важнијем Балтичком мору. Русија која је обухватала већ тада, огроман континентални простор Источне Европе (Источноевропску низију) већ тада се упустила у један од својих најважнијих геополитичких питања, а то је квалитетан излаз на отворена мора.

У ширем европском и блискоисточном окружењу појава реформације и сукоба који су тим поводом уследили, је током прве половине XVI века представљала најважнији догађај у западној и средњој Европи. Са друге стране Турци су управо у овом периоду крупним корацима наставили своја освајања не само на Балкану, већ после победе на Мохачу и у средњој Европи, али и на Блиском истоку и у северној Африци. Турској су изузетно одговарали европски верски сукоби, пошто је на тај начин битно смањена могућност постизања ширег европског консензуса за противосманску борбу. Оснажена Пољска је све више представљала могућност главне претње за Московску Русију. То се већ тада чинило врло вероватним у будућности, ако знамо да су Белорусија и најзначајнији делови Украјине били у саставу пољског краља. Русија је успоставила веома интензивне дипломатске односе са већином европских држава, рачунајући пре свега најзначајније силе тог времена. Томе треба додати и значајне земље Азије рачунајући Турску, Иран, царство Могула у Индији, средњоазијске канате и др.

Привреда Русије наставља у овм периоду да се интензивно развија. Поред пољопривреде убрзано се развија трговина, занатство и услужне делатности у градовима. Русија је на крају овог релативно кратког историјског периода, изашла битно ојачана и увећана, са далеко бољом геополитичком позицијом него пре тога.

Период друге половине XVI века, до почетка «Смутних времена»

Током временског периода од 1556. до почетка XVII века, (који је у ствари највећим делом наставак владавине Ивана Грозног, чија је владавина у претходном периоду кренула важним освајањем Поволожја), долази први пут од пада Кијева 1240. године, до општестратешког оријентисања Русије на продор ка западу и покушају поновног добијања излаза на Балтичко море. Претходна,

готово више од три века, прошла су у улагању опште снаге руског народа и државе у борбе са монголско-татарским противником. Већина историчара се слаже да је после великих победа у Поволожју политички и војни врх Русије саветовао младог цара Ивана IV да се руска војска окрене према југу и освоји Кримски канат – последње упориште Татара у Европи. Одређење тог правца спољнополитичког продора Русије је у сваком случају било веома логично. Кримски канат се нашао изолованим после руског освајања Казанског и Астраханског каната, а примао је помоћ од Турске која се трудила да се учврсти у средњој Европи и северном Кавказу. Руска страна је имала шансу да освоји или бар уздрма свог старог јужног непријатеља, покушавајући да на тај начин предупреди евентуалну будућу већу опасност у виду уједињене Турско-татарске коалиције на својим границама. Турска је тада управо кретала на своју прву опсаду Беча и евентуални турски успех у средњој Европи, уз верске ратове међу хришћанима у Немачкој и окружењу, могао би да и Русију доведе у ситуацију да се нађе на удару великог Османлијског царства. Излаз на Азовско и Црно море много би значео Русији и у привредном и у саобраћајном и у општем геополитичком смислу. Русији би далеко више геополитички одговарало да као што на својим северним границама нема суседа, већ само северна мора укључујући пре свега Северни ледени океан, да тако и на својим јужним границама има излаз на Црно море, уместо да се граничи са Кримским татарским канатом. У случају излаза на Црно море и његовим претварањем у јужне руске границе постигао би се велики ефекат ослобађања граничних војних снага према југу, престанак узнемиравања становништва Централног черноземног региона од стране Татара и најзад велики геополитички и привредни ефекат руског изласка на Црно Море које се никада не леди и између осталог, даје и могућност изградње руске поморске флоте.

Међутим млади цар је изненадио своју околину када је одлучио да крене у рат на западу, тачније на северозападу и да се упусти у борбу за излаз на Балтичко море. Тај покушај је такође имао одређене резоне, пре свега у чињеници да Русија није имала излаз на Балтик и да је на том путу стајала Ливонија, која није била посебно организована као војна сила. Међутим у тај сукоб су се умешали Пољска и Литванија те Шведска. Током сукоба који је трајао четврт века, Руси су у почетку имали солидног успеха, али је Иван IV (после назван Грозни) одбио понуђене, релативно повољне услове примирја и

наставио борбе. Русија је имала и неких унутрашњих проблема којима треба додати и продор кримских Татара, који су, у препаду 1571. године изненада доприли чак близу Москве.⁴⁹ Русија је на крају морала да склопи неповољан мир 1584, а Иван IV је крајем живота својом свирепашћу над непослушним бојарима и подређенима, заједно са неуспехом у великом рату за Балтик, озбиљно покварио блистави почетак свог владања државом. Уместо неорганизоване Ливоније сада су Балтик контролисали Шведска која је приграбила Естонију, а Литванија је узела Летонију. Томе треба додати да је Литванија углавном била у државном савезу, унији са Пољском, па је за евентуалне будуће руске покушаје овладавања балтичком обалом било потребно ући у рат са силама средњег интензитета – Шведском и Пољско-литванским савезом. Ипак је Русија остварила реалне добитке на геополитичком плану до краја XVI века. Прво још за време владавине Ивана Грозног, односно одмах после победа у Поволожју, слабије руске снаге, предвођене често предузимљивим пустоловима и козацима су извршиле освајање простора Преуралије између Волге и Урала, а потом су овладели и широким пространима овог ониског, али дугачког планинско-брдског ланца који раздваја Европу од Азије. Потом је уследио продор у западни Сибир који је до краја XVI века углавном и освојен (изузетак је јужни и југоисточни део западног Сибира који тада још није био освојен од стране Руса)⁵⁰. Иако се тада радило о веома слабо насељеним пределима, ипак су у питању велика пространства са значајним природним богатствима. Истина сада су у саставу Русије, поред Руса који су хришћани православци, улазило и неколико регија са мешовитим становништвом: у деловима Поволожја поред бројних Руса, који су своју бројност повећавали сталним досељавањем са простора данашњег Централног федералног округа (у ствари у географској реонизацији то су данашњи Централни индустријски и Централни черноземни региони) било је и одређених области са мешаним или већинским татарским становништвом. То се нарочито односи на област око града Казана, а у знатно мањој мери и област доње Волге близу ушћа у Каспијско море. Област Преуралије је била насељена и скупинама Башкира, Чуваша, Татара и других

---

⁴⁹ Д. Обленски и Р. Оти (приређивачи), 2003, стр. 122.

⁵⁰ А.А. Данилов «История России», Издательский дом «Новый учебник», Москва 2002, стр. 54.

степских народа. Слична је била ситуација и на Уралу, док је у западном Сибиру који је био веома слабо насељен, брзо остварена бројчана доминација досељених Руса, које су у почетку углавном чинили козаци. Поред сталног досељавања Руса из централних руских регија на све већу руску мајоризацију је утицала и чињеница да се један, истина не велики број припадника ових степских народа примивши православље времном утопио у руски национ. Међутим већи део њих који је примио православље је остао у оквиру свог неруског националног идентитета, али традиционално пријатељски оријентисан према руској држави и у следећим вековима. Данас у Руској федерацији има близу пет милиона припадника азијских народа који су примили православље од Руса, а који су неруси по националном опредељењу. Значајан део отпада управо на просторе Поволожја, Преуралије, Урала и Западног Сибира, а најбројније православне скупине међу њима су Чуваши, Мордвини, Удмурти, Маријци, Пермјаци и др.

Најзад Москва је постала пета патријаршија у православном хришћанском свету, пошто је на Сабору свих патријарха у Цариграду 1590. добила тај статус и *де јуре*. На тај начин је њена политичка улога у међународним односима ојачана. То се нарочито односи на могућност деловања на православне народе у окружењу, који су се налазили под турским или пољским ропством. На тај начин су будуће акције окупљања бивших земаља Кијевске Русије, у питању су Белорусија и највећи део Украјине које су се налазиле под Пољско-литванском влашћу, у католичким државама, добиле и институционално-правну форму заштите религијских права њихових православних житеља. То се односи и на делове јужне Украјине, северног Кавказа и црноморске обале, где су живели Источни Словени под влашћу Кримског каната или Турске. Најзад у каснијим периодима, Русија ће се појавити и као заштитник православних хришћана на Балкану и на Закавказју (Грузини, Јермени и други).

Иако су огромни ратни напори Русије под Иваном IV (Грозним) да се освоје суседне обале Балтика, сукоба који је трајао четврт века, прошли без материјалног успеха и територијалне сатисфакције ипак је овај геополитички правац окренутости западу поново форсиран у више наврата. Већ за приближно један век он ће донети успех Петру Великом, који ће битно реформисати државу и формирати до краја тај прозападни правац. Са друге стране, савременицима у

Европи готово да је промакао огроман руски успех на истоку, где је поседнута Преуралија, Урал и највећи део западног Сибира. Површина Русије почетком XVII века, уочи Смутних времена износила је преко 4,5 милиона км², а још барем 0,5 милиона км² такозване «ничије земље» у деловима Сибира, севера и степа европског југа је тангирало ка њој, или ће јој убрзо и *de jure* бити припојено. На тај начин је Русија већ у том тренутку, уз Кину, била најпространија држава на свету. Овде нису урачунати велики простори Пољско-Литванске уније већински настањени православним Белорусима и Украјинцима. Ови простори су тежили уједињењу са Русијом и на које су у Руској царевини рачунали као на бивше делове Кијевске Русије отргнуте матици у време монголско-татарске експанзије. Дубина руског геополитичког простора се само за приближно три деценије (од 1552. до средине осамдесетих година истог века) енормно повећала. Наиме иако се западне границе државе практично нису мењале, источна граница се померила од прилаза удаљених више десетина километара на запад од Поволожја, до реке Иртиш у западном Сибиру. Тиме се географска дубина руске територије, рецимо у односу на суседну западну Пољско-литванску унију, повећала за око 2000 км на исток. На тај начин, је између осталих предности која је на овај начин добијена, у случају рата са суседима, могућност одбране територије од неког новог завојевача (као што је то било у случају јединог великог неуспеха и то у односу на монголско-татарског агресора у XIII веку) значајно порасла. Чак и у случају да агресор успе да продре дубље у руску територију, његов укупан успех био би крајње неизвестан. Следеће, оно што је за Русе било веома важно и геостратешки и геополитички, јесте чињеница да је престоница (Москва) као и политичко, културно, војно, верско и економско језгро државе (данашњи Централни федерални округ, односно у економско-географском смислу Централни индустријски и Централни черноземни региони) су смештени готово подједнако далеко од потенцијалног агресора у односу да ли он долази са запада или истока, а слично и у случају да је напад са севера или југа.

«Смутна времена»

Период Смутних времена који је трајао свега око једну деценију почетком XVII века (1603 - 1613) овде посматрамо као посебну историјску временску целину. Разлог за издвајање ове деценије руске историје у једну целину – епоху, је турбуленција и криза постојања државе, промене династије и владара (којих је било више у овом кратком периоду), али и укупног националног суверенитета над којим су се надвиле интервенције страних сила (Пољске пре свега, Шведске) које су се мешале у унутрашње уређење Русије. Руска држава, укључујући и њене владајуће институције (владар, династија, заповедништво над војском и друго), су током овог периода честим кризним догађајима биле озбиљно оспорене (претходни завршетак старе династије и отворено питање њеног наслеђа које је само привремено решено избором Бориса Годунова; честе смене нових царева и постојање више њих самопроглашених, у исто време често уз помоћ страних држава; директно мешање страних држава у унутрашња питања Русије и њихов покушај да преко «својих» кандидата и самозванаца на руски престо овладају руском државом, или бар енормо повећају свој утицај и легализују део територијалних аспирација и освајања на рачун Русије;). Овај период представља готово бескрајан скуп сукоба, пре свега на унутрашњем плану, који би се могао посматрати и као грађанскји рат или више њих, са паралелним међудржавним сукобома који су се дешавали са неким од суседа (Пољска, Шведска). Историчар Драгољуб Живојиновић у свом класичном делу «Успон Европе (1450 - 1789)» описујући паралелне побуне нижих слојева у овом периоду перманентних сукоба око династије и стране интервенције каже: «У наредним годинама (период Смутних времена – примедба Д.П.), побуне и локалне устанци су нормална појава у Русији. Гомиле одбеглих сељака, козака и Татара харају земљом, пале и уништавају све пред собом (1612). После избора Михаила Романова за цара (1613) заводи се ред и мир, уводе нови порези, сељаци и градови губе своја права, а земољопоседници имају потпуну власт у својим рукама.»⁵¹ Иако су практично све европске државе почетком XVII века биле феудалног друштвеног

---

⁵¹ Драгољуб Живојиновић «Успон Европе, (1450 - 1789.), треће допуњено издање, Службени лист СР Југославије, Београд 1995. стр. 183.

уређења, ипак је потлаченост најширих слојева зависних сељака у односу на танак слој елите (племића земљопоседника, слоја око двора, војног и полицијског официјског кора, предузетника, трговаца, занатлија и др.) временом све више повећавана.

Русија је без сумње изашла ослабљена из овог десетогодишњег периода ако узмемо у обзир велика материјална разарања, нефункционисање привреде на адекватан начин, извесне демографске жртве, запостављање спољнополитичких интереса због заокупљености унутрашњим сукобима и извесним територијалним губицима на западу у корист Пољске (Смоленска област и неки мањи други гранични окрузи). Такође Шведска потпуно осваја обале Финског залива, а Русија је по општим проценама изгубила око 2,5 милиона становника.⁵² Освајање и колонизација Сибира, јужних степа и области севера, у овом периоду су готово заустављени (привремено), или иако су настављани изгубили су државну потпору и организовани карактер. Са друге стране Русија је изашла и ојачана из овог нестабилног периода ако узмемо у обзир да је успостављена једна нова династија (Романових), која је добила већинску народну подршку чиме су заустављени унутрашњи сукоби по том питању до краја постојања царске Русије (1917), дакле за триста следећих година. Потом у целини посматрано је одбијен притисак интервенције страних држава, а извесни територијални губици на западу се могу посматрати привременим и у случају стабилизације државе се у неком од следећих ратова (који су у Европи тог времена били изузетно чести, нарочито на верској основи између католика и протестаната) евентуално надокнадити. После губитка Смоленска и пољске интервенције у унутрашње ствари у Русији, међу широким слојевима Руса се само појачала тежња за ослобођењем Белорусије и Украјине од власти пољског Сејма.

---

⁵² Драгољуб Живојиновић, 1995, стр. 277.

Период поновне консолидације Русије - предпетровска русија 1613. до 1682.

Устоличење династије Романових од 1613. године формално означава крај периода «Смутног времена», а временски период до почетка владавине великог руског владара и реформатора Петра Великог можемо назвати посебном историјском епохом или «предпетровском Русијом». У овом временском периоду од око седам деценија Русија је после извесног назадовања које је имала у деценији «Смутног времена» и релативног стагнирања којим је испуњен други, дужи део, иначе дугачке владавине Ивана IV Грозног, у овом временском периоду доживела реалан и вишедимензионални просперитет.

У Европи током овог периода бесни Тридесетогодишњи рат (1618 - 1648). Русија је ван овог сукоба, а у исто време Турска води ратове у средњој Европи. У почетку периода Русија је имала низ проблема: наставак серије сукоба на западу са Пољском из предходног периода, који је завршен примирјем и признањем губитка Смоленска 1633. године. На југу су козаци успели да у сукобу са Турцима освоје Азов који нуде руском цару 1641. Русија није желела да се на тај начин директно меша, што би значило рат са Турском и козаци напуштају Азов 1642. и бивају сурово кажњени од Турака. Међутим прекретницу у овом периоду, чине велики успеси у Украјини захваљујући општем устанку православних поведеном од стране козака и њиховог вође Хмељницког. После низа заплета, Русија улази у тај сукоб и добија Украјину источно од Дњепра, као и град Кијев. Поред тога повраћен је и Смоленск. Током овог периода на истоку руски истраживачи и експедиције, у којима често учествују козаци, продиру даље и колонизују Сибир. Освојена су непрегледна пространства источног Сибира, избило се на Пацифик током двадесетих и тридесетих година XVII века, а 1648. козак Дежњев означио је као линију разграничења између Азије и Америке област која је данас позната под називом Берингов мореуз. Козаци су, предвођени Хабаровом, 1649. стигли до реке Амур и дошли у додир с Кинезима, са којима је, после многих неслагања, успостављена граница (Нерчинским уговором из 1689).⁵³ Током протеклих

---

⁵³ Д. Обленски и Р. Оги(приређивачи), 2003, стр. 136.

деценија од освајања западног Сибира, а нарочито од почетка XVII века, тај стари и већ насељени простор Русије се додатно колонизује и изграђује. Сигурно да је овај процес добио тако значајне размере (што никада после неће бити у тој мери случај са источним Сибиром) и тако убрзан ток, управо захваљујући и чињеницама да је јужни део западног Сибира равничарска област са веома квалитетним појасом чернозема, као природним наставком овог земљишта из Источноевропске равнице. Додатан афирмативан фактор у том правцу је и чињеница да је управо тај јужни «појас» западног Сибира (који у то време обухвата и само још неке најсеверније пределе Казахстана), у климатском виду, тек са нешто оштријом климом од јужног и средњег Урала и источне Преуралије, који су углавном већ интегрисани у руску компактно насељену територију до краја XVII века.

Са друге стране, руско освајање источног Сибира где су услови живота далеко тежи (суровија клима, углавном планински предели у односу на равнице остале Русије укључујући и западни Сибир) брзо је довело до руске етничке мајоризације ових предела, иако је колонизација руских сељака и козака била далеко малобројнија него што је случај када су у питању други западни руски предели (пре свега Урал и западни Сибир). По савременом руском историчару А. А. Данилову у другој половини XVII века руска пространства Сибира насељавало је свега око 200.000 људи, тако да су колонизације Руса током следећих деценија и векова лако и вишеструко премашивале домороце, који су били на врло ниском културном нивоу развоја и често нису пружали никакав отпор освајању и колонизацији.⁵⁴ Посебно су пространи предели источног Сибира веома ретко били насељени у тренутку руског освајања, па је и релативно мали број руских досељеника следећих деценија, брзо мењао етничку слику у најповољнијим за живот пределима (долине река, ретке равнице, приобаље Пацифика и др.). Русија на Далеком истоку још није стекла посебно јаке позиције јер је Кина држала територију јужно од реке Амур, а Камчатка још није била у руском поседу. То се односи и на околна острва као што су Сахалин, Курилска и друга. Фактички Русија је држала пацифичку обалу од реке Амур на југу до нешто изнад данашњег града-луке Магадана на северу, што није посебно

---

⁵⁴ А. А. Данилов «История России», Издательский дом «Новый Учебник», Москва 2002, стр. 72.

атрактиван излазак на Пацифик. Пошто у руским рукама није била још ни Камчатка, ни Сахалин, ни Курилска острва, ни простор јужно од Амура, онда то и није био несметан приступ отвореном мору. Овоме треба додати да и поједини јужни предели источног Сибира тада још нису били прикључени Русији. На овај начин се може комплетирати слика да су проширења на исток у овом периоду изузетно просторно велика (ради се о преко шест милиона км²), што је готово удвостручило укупну површину Русије, али да квалитет тих простора, посебно у привредном и саобраћајном смислу није био превелик. Када смо дали ову послењу констатацију процена привредне вредности ових предела дата је само са аспекта тадашњих техничких достигнућа, а данас наравно знамо да је највећа привредна вредност ових крајева у енергетским и рудним богатствима.

За тадашњи руски политички врх било је изузетно важно да се излаз на Пацифик и околна мора на Далеком истоку прошири и да се добије непосредан и ничим омеђен излаз на океан, као и да се добије део обале јужно од Амура и тиме стекну могућности за изградњу повољне луке у топлијим пределима. Такође без додатних проширења у правцу јужних предела источног Сибира око Бајкала, где је надморска висина нешто нижа од околних планинских предела и где је клима нешто подношљивија, било је јасно да се тешко може организovati квалитетна саобраћајна инфраструктура која би повезивала европску Русију преко Урала и западног Сибира, кроз источни Сибир до руског изласка на Пацифик. Ове геополитичке приоритете на огромном руском простору источно од Урала, покушале су да реализују следеће генерације руских владара и државника.

Током овог временског периода, већ за владавине цара Алексеја (1645 - 1676) дошло је до почетка организованог стварања неких институција западног типа и до озбиљнијег прихватања модела западноевропског (и средњоевропског) начина живота међу вишим слојевима руског друштва.⁵⁵ Историчар Френсис Дворник сматра да је процес позападњачења Московске Русије узео маха раније и да је нагло убрзање уследило током XVII века, готово пола века пре почетка владавине Петра Великог. «Продирање западних утицаја у руски друштвени и културни живот постајало је незадрживо, а процес приближавања Московске Русије остатку Европе постепено се убрзавао.

---

⁵⁵ Д. Оболенски и Р. Оти (приређивачи), 2003, стр. 139.

Позападњачење московске Русије није, дакле, како се обично сматра, почело тек за време Петра Великог. Оно је било припремљено променама које су увели његов отац Алексеј и његов брат Фјодор.»⁵⁶ Међутим, у периоду владавине Петра II (Великог) процес увођења западних институција, привредно-културних модела у Русији, као и прихватање западног начина живота у вишим слојевима руског друштва добило је организовану, институционалну и од стране врха власти наметнуту и у правцу реализације успеха овог процеса строго контролисану форму.

Уколико би смо покушали да проценимо период XVI и прве половине XVII века у западној и источној Европи који се своди на верске ратове и јављање протестанског дела Европе са аспекта интереса Русије, могли би смо да дођемо до интересантног закључка. Подела до тада хомогеног дела католичке Европе на два дела (у овом периоду чак ратно сукобљена), на неки начин је умањило издвојеност православног света у односу, на до тада, хомогену католичку западну и средњу Европу. Интересантно је да су Шведска и скандинавске земље, као и већи део немачких земаља (источна, северна и средња Немачка су претежно протестанске, подручја која су географски најближа западним руским границама) постале протестанске, док су Пољска и Литванија католичке. Естонија и Летонија су такође протестанске земље у руском окружењу. Важно је и да Енглеска (и Велика Британију у целини), чији су поморци и трговци имали знатног додира са руским простором (нарочито северним лукама Архангелском и Мурманском), такође потпада под протестантски свет. На тај начин је највећи део европских земаља и држава у руском окружењу након реформације постао протестантским, без обзира на извесним различитим гранама протестантизма којима су припадали (лутеранци, калвинисти, англиканска црква).

У сваком случају период од краја Смутних времена до почетка Петрове владавине, је убрзао позитивна кретања у Русији и озбиљно побољшао њену геополитичку позицију са аспекта поседања нових пространих територија, од којих су неке биле веома важне. То се пре свега односи на добијање источне Украјине. Треба споменути и исправку границе на западу добијањем

---

⁵⁶ Френсис Дворник «Словени у европској историји и цивилизацији», Клио, Београд 2001, стр. 639 цитат.

Смоленског округа. Померањем руске границе на западу до реке Дњепра и поселањем Кијева Русија је остварила више практичних геополитичких ефеката. Прво, запоселањем подручја од харковске области до реке Дњепра, а на јужном правцу и до Јужног Буга, истина још увек без црноморске обале на југу овог подручја, Русија је добила веома квалитетну економску област, са земљиштем најквалитетнијег чернозема у климатски погодној области. Она је добила и више милиона становништва православне вере руског говорног подручја (на овом простору украјинске специфичности нису биле толико изражене у овом периоду као што је то извесно био случај са простором западне Украјине који је до даљег остао у оквиру Пољске краљевине). Друго, припајањем источне Украјине (део данашње источне Украјине је и пре тога, дакле и за време монголске доминације па надаље био у саставу руских кнежевина као што је случај са харковском облашћу и неким другим територијама на украјинском североистоку и истоку) Русија је формирала у правцу север – југ правилну, праву границу са Пољском гледајући укупан простор од Балтика до црноморског залеђа, чиме се уклања «украјинско удубљење» границе на југу. Такође границу на Дњепру (малим делом и на Јужном Бугу), као великој природној баријери је много лакше контролисати и са мањим војним посадама у односу на широке и равне степе источне Украјине као претходне граничне линије Русије и Пољске. Истина, код ове последње констатације можемо дати извесну резерву: ове одбрамбене погодности границе на Дњепру важе и у обрнутом правцу, дакле за одбрану источне границе Пољске у односу на потенцијалне руске нападе, пошто посебно треба имати у виду да су Руси очекивали уједињење и са западном Украјином, као и са Белорусијом на северу које су до даљњег остале у саставу Пољске државе. Следеће, Русија је овладава читавом континенталном масом Украјине, од Јужног Буга на западу до источних обала Азова на истоку. Тако је узан земљишни приобални појас уз Азовско море и северног дела Црног мора у поседу Турске, постао и са геостратешког и са укупног геополитичког аспекта, потенцијално лако освојив од стране Русије и у непосредној будућности. Тиме би се остварио најнепосреднији стратешки интерес изласка Русије на Црно море и у исто време претварање Азовског мора у лични посед и унутрашње море Русије. Са друге стране Русија би се још непосредније нашла у ситуацији, која је већ парцијално остварена освајањем источне Украјине, а то је озбиљније упуштање у Источно

питање – даљу прекомпозицију Турског царства, ослобођење балканских православних хришћана уз повећан руски утицај на том простору и зачетак руског сна о поседу Босфора и Дарданела и излазак на јужна отворена мора, који ће се током следећих деценија и векова потпуно уобличити у јасну концепцију. Персонификација ове идеје је ослобађање Цариграда од Турака и претварање цамије Аја Софије поново у хришћанску православну цркву Свету Софију.

Време кључних реформи: Владавина Петра I (Великог)

1682. до 1725.

Владавина руског цара Петра I, касније названог Велики, извршила је радикалан прелом у руској историји и ударила темељ великим променама и реформама које су биле спроведене, већ у то време најпространијој држави света.⁵⁷ Русија на почетку Петрове владавине има свега 13 милиона становника колико је у то време имала и Пољска. Истина Пољска (у чијем је саставу била и Литванија) је имала још увек у оквиру тог броја значајан део поданика руског порекла (Белоруси и Украјинци) и православне хришћанске вероисповести, што је њиховим даљим евентуалним уједињењем са Русијом (попут источне Украјине) могло лако да донесе не само до преваге у корист Русије, већ и прерастања руске државе у једну од најмногљуднијих држава Европе. Са друге стране Русија је имала и сличну социјалну структуру Пољској и неким другим источноевропским земљама, али је по том питању заостајала за већином западноевропских и средњоевропских земаља. Огромна већина становника су

---

⁵⁷ О наведеној констатацији позитивне реформске и историјске улоге Петра I у Русији сагласна огромна већина аутора историчара и политиколога које смо користили: Helene Carrere d Encausse, de l Academie Francaise "Victoire russe", 1992, стр. 47; такође исти аутор у «Le malheur Russe», 1988. стр. 137 - 180; Драгољуб Живојиновић "Успон Европе", 1995, стр. 282, 409 - 411; «Општа енциклопедија Лароуссе» III том, 1973, стр. 432; А. А. Данилов «История России», 2002, стр. 92 – 104; Раде Давидовић «Регионална географија», 2004, стр. 634; Nicolas Werth «Histoire de l Union sovietique», 1990, стр. 10; Д. Оболенски и Р. Оти (приређивачи) «Историја Русије», 2003, стр. 139-152; М. Н. Зуев «Истори России», 1994, стр. 91 - 111; Френсис Дворник «Словени у европској историји и цивилизацији», 2001, стр. 640 - 660;

били сељаци (од којих многи кметови), нешто грађана, малу мањину племића, док је буржоазија тек у зачетку. Трговина на велико је у рукама претежно странаца који имају своје четврти у већим градовима. Русија у то време извози сировине, а увози претежно готове производе. Дошавши и *де јуре* на власт 1689. (дотле је владало намесништво, а Петар био регент), Петар I за циљ своје активности има образовање снажне војске и државе. Модернизује државу користећи модернизацију по угледу на најразвијеније државе запада. Територијално реорганизује државу уводећи јаку централизацију у управи: осам губернија, подељених на провинције, округе и срезове.⁵⁸ Тих осам губернија су Московска, Петербуршка, Смоленска, Кијевска, Азовска, Казанска, Архангелска и Сибирска. Губернијама је управљао губернатор, а провинцијама којих је било педесет су управљале војводе. Уведен је порез, укинуо је московску патријаршију и заменио је једним саветом Свети синодом. Оружане снаге Русије су на почетку Петрове владавине бројале око 40.000 војника, а већ 1708. године целих 113.000.⁵⁹ У области економије води се нека врста меркантилистичке политике и извоз посебно расте. Највише расте извоз гвоздене руде. При крају владавине Петра II у Русији је било 98 мануфактура, већина у области ратне опреме. На Уралу је изграђена моћна државна металургијска индустрија. Важан напредак модернизације земље је отварање низа школа од којих су неке високе, међу њима најзначајније поморска академија (1705), школа за инжењере или артиљериска школа (1712), математичке науке и др. Вероватно највећи пропуст у Петровој владавини је погоршавање позиције сељака, нарочито кметова, којима је без дозволе племића немогуће да се удаље из села. На жалост овај пропис делимично обухвата и слободне сељаке. Племићка класа је у недостатку праве буржоазије најповлаштенија и цар се ослања на њих. Модернизација земље и западни узори се могу сагледати и у чињеници, да је прописано бријање браде мушкарцима и престанак ношења дугачких хаљина, а и женама се забрањују неки стари источњанчки обичаји. Униформа и егзицир у војсци је идентичан западноевропским. Петар I је у два наврата дуго путовао по западу остајући и дуже од по годину дана (Француска, Прусија, Енглеска, Холандија), одакле је до

---

⁵⁸ Општа енциклопедија «Larousse», том I, Београд 1973, стр. 432.

⁵⁹ А.А. Данилов «История России», 2002, стр. 93 - 95.

танчина изучавао највећа достигнућа западне технике, културе, друштвених прилика покушавајући да то примени и у Русији.

Са друге стране у просторно-географском смислу током овог периода од око четири деценије, Русија је наставила своје даље геополитичко оформљење припајањем извесних нових територија. Са аспекта квантитативности та проширења нису била посебно велика. То можемо констатовати ако упоредимо раније посматране периоде где се фактор квантитативности премашивао у чињеници да су припајане огромне регије, као што су Поволожје, Преураље, Урал, те огромни простори по етапама у оквиру Сибира или Далеког истока. Русија је већ до почетка владавине Петра I остварила сем пар изузетака (цела Средња Азија, европски југ и делови запада), квантитативно у најзначајнијем простору своје велике државе, али су остали да се освоје управо они предели који су омогућавали широк и повољан излаз на прибежна мора и океане. Ова констатација се односи практично на све правце простирања Русије у односу на прибежна мора и океане, осим у случају на читав северни правац. Северни правац је за Русију значајан, пошто се ова земља у правцу запад – исток простире далеко дуже него у правцу север – југ. Тако је северна граница (уз јужну) посебно значајна. За Русију је у геополитичком смислу веома корисно и у историји се показало веома важно, што се на читавом северу она граничи искључиво са Северним леденим океаном и његовим прибежним морима. Са те стране се због суровости климе и апсолутним воденим морским простором, није могао очекивати никакав агресор, нити је пак те просторе уопште требало посебно и организовано бранити. Такође ту се није морала додатно расипати национална енергија у правцу нових освајања и експанзије. Истина, неколико великих острва у том простору (Нова земља, Новосибирска острва, Врангел и др.) су *de jure* освојена и прикључена Русији током следећег века. Међутим, ради се о углавном ненасељеним острвима која су и онако са географским тежиштем ка најближој руској обали, а због субполарних услова, тешко се могло очекивати да се у време тадашњих технолошких достигнућа могла очекивати поморска посета и освајање (као и одржавање освајања) од стране неке друге силе. Са геостратешки и геополитички заштићеним северним правцем, се значајно могла ослободити државна енергија за усмеравање ка другим правцима, како у питању организовања одбране, тако и у питању евентуалних експанзионих (руских) планова. На свим другим странама света,

Русија је тек требала да покуша да освоји повољне и довољно квалитетне прилазе прибрежним светским морима и океанима. Са друге стране, широки излаз на северна мора није Русији у то време могло много значити, имајући у виду тадашњи ступањ технолошких достигнућа и развијености морнарице. Ипак луке Архангелск и Мурманск су представљале једине праве руске морске луке до краја XVII века, а Баренцово и Бело море су представљали најкориснији излаз на северна мора. Истина Русија је имала већ близу век и по излаз на Каспијско море (језеро), где је нарочито била важна лука Астрахан, али се ипак ради о затвореном мору.

Можемо запазити да је Русија у XVI веку извршила велики продор и проширења на истоку (Поволожје, Преуралија, Урал и западни Сибир). У XVII веку најзначајнија проширења су постигнута на истоку (источни Сибир и знатан део Далеког истока) и југозападу (источна Украјина до Дњепра). У XVIII веку она ће кренути у правцу својих продора претежно ка западу, у чему су већ током прве четврти века (до 1725. године) под владавином Петра Великог остварени први важни напреси у виду широког изласка на Балтичко море. Освојена је обала целокупног Финског залива, затим извешан приобални део данашње југоисточне Финске, целокупна Естонија и Летонија до Западне Двине са важном луком Ригом (приближно половина Летоније). Свему овоме треба додати изградњу Санкт Петербурга на обали Финског залива где се Нева улива у Балтичко море, чиме је на симболичан начина инагурисана западна и реформска политика Петра I. Велика промена ће се огледати и у преношењу престонице из Москве у Санкт Петербург чиме се симболички зацртава геополитички правац царске Русије ка Европи и окренутост западу, те улазак у концерн великих европских сила. Мир у Ништаду којим су признати геополитички добици Русије у односу на балтичко подручје су арбитражирали и подржали и Француска и Енглеска, што убедљиво потврђује све већи руски утицај и прихваћеност у Европи. Тиме је Балтичко море престало да буде само «шведско језеро» и Русија ће на њему бити латентно присутна (а често и доминирајућа) уз одређене осцилације све до данашњих дана.

Петар I је претходно успео да привремено освоји луку Азов са околином и да на тај начин добије излаз на Азовско море. Међутим тај добитак је привремен, пошто су уговором на Пруту 1711. морали да се врате Турској. Овај рат је значајан, јер су Руси први пут директно упутили Србима и другим

православним хришћанима, позив да се укључе у рат против Турске у име Источног питања, које ће следећих деценија и столећа (више од двеста година) бити покретач руске политике у Европи и главни геополитички правац продирања на старом континенту. Црногорци су тада први пут директно ратовали на страни Русије и примили заштиту и новчану помоћ од ње, што ће надаље постати редовно. И поред руског неуспеха да у овом периоду добију излаз на море и на јужном правцу (Азовско и Црно море), на овај начин су наговештена следећа наступања и успеси у њима. Петар I једино није имао могућности да се са два тако јака противника бори у исто време на различитим фронтовима. Оно што је на том јужном правцу према Турској Русима било битно, је да су Османлије најзад доживеле тежак пораз у Европи и да су из неких њених делова дефинитивно протерани (Угарска, Славонија, Војводина и цео Банат, преостали део Далмације) и да ће се у будућности, у даљем току решавања Источног питања, углавном наћи у дефанзивној позицији.

Током владавине Петра I Русија се територијално проширила на југ узевши југоисточни део западног Сибира и нека мања проширења у источном Сибиру око Бајкала. Нарочито су значајна проширења у оквиру југоистока Западног Сибира где је освојена Колудинска степа, као и читава данашња Кузбаска област. Ради се о простору са квалитетним черноземом и са најповољнијим климатским могућностима у западном Сибиру. На тај начин је руска колонизација западног Сибира која се одвијала већ век и по добила нове квалитетне просторе за замах. У исто време саобраћајне могућности повезивања руских простора су добиле на квалитету, јер су се копнени путеви могли градити далеко квалитетније као и одвијање самог саобраћаја управо преко нових јужних крајева западног Сибира. Северније од ових нових крајева се налази непрегледан простор равница западног Сибира, али мочварних простора одакле се вода тешко одлива и где је клима извесно оштрија него на југу, у оквиру Кулундинске степе и данашње Кузбаске области. То што су се управо у оквиру Кузбаског региона криле енормне резерве енергената и рудног блага тада (крајем XVII века) није било још довољно познато, али је касније управо овај простор представљао један од минерално најбогатијих на простору царске Русије и СССР, све до данашњих дана. Добијање уских територијалних проширења на југу источног Сибира је било од мањег значаја него претходно наведена проширења у западном Сибиру, али је извесно побољшало могућности

организације каквог-таквог привредног и културног живота, у далеко суровијим условима источног Сибира. Главни недостаци источног Сибира у односу на западни су у високој надморској висини која преовладава на овим просторима за разлику од широких равница Источноевропске низије која се преко западног Сибира наставља све до Јенисеја. Друго, због дубље континенталности и удаљености од запада Евроазијског континента, из чега произилази опадања зимске температуре и у правцу запад-исток (а не само север југ), клима је на простору источног Сибира суровија него на одговарајућим географским ширинама западног Сибира. Како су обале Пацифика које је Русија тада држала биле релативно неквалитетне за већи развој поморства, трговине и привреде уопште, одатле није долазио посебно подстицајни цивилизацијски оквир за источни Сибир. До тога ће доћи тек касније (нарочито од половине XIX века), када се буду прикључили Русији квалитетнији делови пацифичке обале и када ће руски Далеки исток почети убрзаније да се развија и насељава, што ће дати подстицај и за суседне области источног Сибира.

Најзад у овом временском периоду Русија се проширила и на Далеком истоку освојивши у потпуности Камчатку и неколико најсевернијих Курилских отока. На тај начин је квалитативно побољшана руска геополитичка позиција на Далеком истоку, нарочито када се има у виду непосредан и широк излазак на Пацифик. Управо су дугачке обале Камчатке са њене источне стране, рачунајући и акваторију неколико северних Курилских отока, учиниле да Русија има директан излаз на северни Пацифик уз већ постојећу широку присутност и сада већ доминантност у Охотском мору. На јужној Камчатки је брзо успостављена лука Петропавловск која је уз Магадан и Охотск у Охотском мору, представљала најважнија морска пристаништа на Далеком истоку.

Поред напред наведених углавном успешних подухвата и територијалних проширења, Петар I је покушао на још неколико праваца да прошири границе Русије, али без већих успеха. И поред тога ови правци геополитичког продора ће бити настављени у следећим деценијама и они ће тада дати извесне резултате. Први такав правац је Средња Азија где је на позив владара у Хиви послата војна експедиција, али без резултата. Ипак је основан град Омск у јужном делу западног Сибира, који ће касније постати важан саобраћајни и привредни центар у централном делу југа западног Сибира. Југ западног Сибира све више постаје важно руско упориште за продоре ка Централној Азији и

околна подручја. Други правац је био на Далеком истоку, где је Беринг предводио експедиције на самом североистоку континента и продро према Аљасци. Поред тога што је чувени мореуз понео његово име овим су утрти путеви проширења на Аљаску и истраживање Калифорније. Најзад на јужном правцу европске Русије извршен је напад на Персију и освојена подручја данашњег Дагестана и део Азербејџана са лукама Дербент и Баку. Овим се географски затварала могућност да евентуално Турци продру до Каспијског мора. У исто време дата је подршка православним хришћанима Грузинима и Јерменима у њиховим настојањима да се повежу са Русијом и очувају своју независност у односу на исламско окружење. Иако је највећи део ових освајања напуштен током тридесетих година XVIII века за време царице Ане, геополитички правац продора Русије ка Кавказу и повезивање са хришћанима Грузије и Јерменије против муслимана у окружењу, ће постати стални правац руске политике следећих столећа. Са друге стране геополитички продор у Средњу Азију ће постати један од геополитичких приоритета Русије током следећих век и по, док најзад тај простор није коначно освојен избијањем на Памир у непосредном додиру са британским утицајем из Индије, због чега се није могло даље ићи.

Тако је Русија у време владавине Петра I (Великог) за свега око четири деценије времена, успела у геополитичком смислу да уз релативно не превелика територијална проширења (ово последње искључиво у односу на њену величину најпространије државе света; Камчатка има око 400.000 км², простор који је припојен у Прибалтику Естонија, пола Летоније и шири простор Финског залива и мали приморски део југоисточне Финске – је око 100.000 км², док су проширења на југоистоку западног Сибира и на југу источног Сибира приближно око 400 000 км²) значајно побољша своју укупну позицију и да битно поправи свој приступ светским и прибрежним морима. На западном правцу у Балтику је постигнут кључни напредак и чак основана нова престоница и нови геополитички центар у развоју. Приступ Европи, толико наговештен у оквиру општих реформи Русије, на овај начин је и симболички, географски обликован. Побољшавање излаза на Пацифик је условило могућност самосталног излаза на овај велики океан са својом обласном флотом, која је преко нових (истина још увек трећеразредних) лука управо почела да се развија. Проширења у југоисточном делу западног Сибира су омогућила додатно јачање

ове области (југа западног Сибира у целини), који је већ постао значајно упориште царства и његова тада најјача дестинација у Азији. Најзад проширења у источном Сибиру на крајњем југу око Бајкала, представљају побољшавање елементарних претопставки за организацију привреде, саобраћаја и живота уопште, бар на крајњем југу овог неприступачног и суровог подручја.

Свој улазак у концерн великих европских сила Русија потврђује и даљим развијањем дипломатске службе. Крајем владавине Петра I у земљи се налазило преко двадесет дипломатских представништава европских и азијских држава, а толико је било и руских посланстава на евроазијском простору. Историчар Драгољуб Живојиновић истиче ванредну развијеност министарства спољних послова Русије који почетком XVIII века има еквивалент једино у Француској: « У другим земљама министарства иностраних послова не расту таквом брзином као у Француској и Русији. Ипак, контрола вођења спољње политике постаје приметнија и потпунија». ⁶⁰

Царство између владавине Петра Великог и Катарине Велике – Русија у концерну великих европских сила 1725. до 1762.

Посматрана историјска епоха Русије (1725 – 1762) је период који је временски чак нешто краћи од трајања владавине Петра Великог, период након кога ће на руски престо поново доћи једна значајна историјска личност – Катарина Велика. У ове непуне четири деценије Русија је наставила свој напредак и раст ушавши и *de jure* у концерн великих и признатих европских сила, заједно са Француском, Енглеском, Аустријом, Прусијом. Шпанија је све више заостајала за водећим европским силама, а Шведска је управо у претходном периоду поразила од саме Русије истиснута из овог концерна великих (Полтава 1709. године). Руска аристократија има великог утицаја на вођење опште политике државе, а низ осредњих владара који се брзо смењују на државном трону ипак је успело у главним цртама да настави дело Петра Великог. Утицај балтичких Немаца у овом периоду је посебно изражен у пословима око државног врха (администрација, дипломатија, војска), али ће

---

⁶⁰ Д. Живојиновић, 1995, стр. 370 цитат.

током следећих деценија слабити, управо како је и слабила њихова повлашћена позиција у балтичким областима коју су наследили после припајања ових подручја Русији из претходног периода историје. Једна друштвена бољка која је регистрована код огромне већине тадашњих европских држава не само да се не умањује него се и додатно погоршава у Русији и током следећег века ће бити најзначајнији фактор који ће умањивати њену моћ у односу на реалне могућности: све већа подређеност сељака и посебно кметова. Како су они обухватили највећи део становништва отуда се ни буржоазија ни грађанска класа нису могли брзо развијати, недостајала је куповна моћ становништва. Ипак, број мануфактура се повећао од око 200 у време Петра Великог на чак 962 године 1762. која означава временски крај овог периода. Металургија и рударство се убрзано развијају на Уралу, а пораст извоза у односу на увоз је евидентан, што је веома похвално за то доба када је доминирала економска доктрина меркантилизма. Гвожђе, пшеница и дрво су главни производи које земља извози, а највећи део увоза су готови производи. Иако је структура спољне трговине неповољна и у будућности ће се мењати набоље, нешто од овог обрасца ће се сачувати и у следећим епохама. То донекле није ни чудо ако се има у обзир да се ради о огромној земљи са веома богатим природним ресурсима за које су друге државе спремне да плате у новцу или размени материјалних добара. Веома важан фактор општег пораста снаге Русије у међународним односима је чињеница да је број становника порастао од 13 милиона из периода Петра Великог, на 19 милиона године 1763.⁶¹ Поред тога још је око четири милиона православних Белоруса и Украјинаца у саставу источне Пољске који теже уједињењу са Русијом.

Током овог временског периода није дошло до озбиљнијих територијалних проширења Русије, али су она ипак евидентна. Та проширења су остварена у два правца: Први је успешно освајање луке Азова са ширим подручјем и излазом на Азовско море током тридесетих година XVIII века. Азов је још деведесетих година XVII века први пут припојио Русији Петар Велики, али га је после петнаестак година поседовања изгубио 1711. у биткама на Пруту, пошто се нашао претходно у ситуацији да води рат на два фронта – на северу против Шведске и на југу против Турске. Азов је фактички жртвован, али је

---

⁶¹ Општа енциклопедија «Larousse», том III, 1973, стр. 443.

остварен стратешки успех на северозападу победом над Шведском која је од епохалног значаја за Русију, јер је означила прекид вишевековне Шведске доминације на Балтику и у исто време почетак вишевековне руске доминације на том подручју (или макар на источном делу Балтика у континуитету). Искуство са борбом са различитим противницима на два фронта у исто време, које је стечено у време Петра Великог, постаће у руској даљој историји реалност коју ће она савладавати са мање или више успеха. Ипак, руско вођство ће увек тежити да се такве ситуације избегну, да се противници и фронтови «раздвоје» или одгоде, или да се бар пронађу савезници који би помогли да се паритет снага одржи. Један од најгорих случајева када се у ни у чему од напред наведеног није успело је, Кримски рат из кога ће се поред доживљеног пораза извући и одређене поуке за будућност.

Освајање Азова 1735. је тренутак, који је Русији донео далеко веће користи у ширем смислу, него што то релативно мало парче обале једног малог и затвореног мора може стварно значити. Прво, показало се да је Русија већ у вишевековном успону, да се она стално шири, а када се доиста деси да неку освојену територију привремено и изгуби (као што је то било са Азовом 1711.), она је веома брзо поврати. Друго, Русија је озбиљно закорачила у Источно питање (питање наследства над европским земљама Турског царства које је у силазној путањи). После апела православним хришћанима Балкана да се придруже Русији у борби против Турске који је упутио Петар Велики почетком 1711, уследио је пораз у рату са Турском, но он је брзо исправљен великом победом тридесетих година, што је учврстило руску позицију међу народима Балкана. Следеће, на овај начин се одржао «корак» са Аустријом која је Карловачким и Пожаревачким споразумима на крају ратова 1699. и 1718. освојила низ значајних земаља које су дотле држали Турци (Угарска, Славонија, Војводина са данашњим румунским делом Баната, Ердељ ослобођен вазалства). На тај начин је Русија остала на веома снажним позицијама да и она учествује у даљем расплету Источног питања заједно са Аустријом и Млетачком републиком (ова последња је била сила другог или трећег реда у односу на Аустрију и Русију, али је имала повољну позицију на приморју Медитерана где није трпела директну конкуренцију Русије, већ само делимично Аустрије). Затим, Русија је дотле са Турском била зарађени противник увек у незгодном часу када је и сама имала већ отворене ратне сукобе (у време Смутних времена,

случај са Пољском средином XVII века, затим са Шведском почетком XVIII века). Када се Русија најзад нашла сама у сукобу са Турском тридесетих година XVIII века, успех није изостао. То је била уједно и прва директна победа Русије над Турском што ће се у континуитету понављати у будућности током XVIII и XIX века (изузетак је само делимично Кримски рат). Најзад, ефективна вредност добијеног (овај пут дефинитивног добитка) територијалног добитка око Азова 1735. године, је много већа од неколико хиљада км², колико износи припојени посед. С обзиром да је Русија у претходна два века «стезала обруч» овладавајући читавом континенталном масом северно од Црног и Азовског мора, и да су Турци држали заиста веома танак приморски део обале, било је питање само тренутка када ће Русија добити директан излаз на морску обалу. То се најзад догодило и то управо на правцу где су Турци били «најтањи», односно где је дубина њихове територије била најтежа за брањење – на североисточном делу обале Азовског мора. На тај начин је Азовско море престало да буде «Татарски, односно Турски амфитеатар», пошто ни Кијевска ни Московска Русија нису успевале дотле трајно да га освоје. Сада је то пошло за успехом «Санктпетербуршкој Русији» и било је јасно да ће се та експанзија за овладавањем јужним воденим правцем коју су чинили Азовско, Црно, а у неким варијантама и Каспијско море (језеро), у даљој будућности наставити. Русија је дакле тежила да оствари успех у геополитичкој тежњи, да своје простирање на огромној геополитичкој маси Евроазије крунише несметаним излазом на прибрежна мора и океане. То је донекле и разумљиво – држава која контролише непрегледна пространства копна тражи и могућност излаза на прибрежна мора, који јој затварају друге мање силе држећи на том правцу релативно веома мале (гледајући руски континентални простор те су територије обале на Балтику, око Црног мора и Приамурје Пацифика стотинама пута мање) територије обале са залеђем. Поседовање луке Азова са приобаљем означило је почетак изградње руске јужне флоте, пошто су дотле независно егзистирале Балтичка (као највећа), Пацифичка и северна (Бело и Баренцово море). Најзначајније руске луке на делу освојеног Балтика, закључно са овим периодом, су биле Санкт Петербург, који је уједно постао и престоница, Рига и Талин. На северном правцу то су били Архангелск и Мурманск, на делу Пацифичке обале који је тада поседован то су били Петропавловск на Камчатки, те Магадан и Охотск на Охотском мору. На Каспијском мору то је био Астрахан, а потом и Дербент

(Дербент је задржан док су Баку и други поседи јужније на Каспијском мору које је заузео Петар Велики напуштени у ово време). Најзад добијањем и организовањем Азова као прве луке на Азовском мору, утрт је пут даљем овладавању шире морске акваторије и њеног приобаља на јужном европском правцу. Током следећег века овладан је читав овај простор и јужни правац геополитичког продирања је покушан да се крунише освајањем Босфора и Дарданела, што ће постати и главна геополитичка тежња Русије, која је била најближа да своје остварење добије на крају Првог светског рата. Социјалистичка револуција 1917. је највећи разлог зашто до тога тада није дошло.

Друго значајно, територијално проширење државе у овом периоду представљало је потпуно освајање северног Казахстана. Досегнута је линија између Каспијског мора и северног прилаза Аралском језеру, док је даље у правцу истока гранична зона извесно била севернија. Поседањем дефинитивно целокупног простора данашњег северног Казахстана, ојачана је позиција југа западног Сибира, који је већ дотле био најважнији оформљени регион источно од Урала. Концентрација становништва, природно-климатске погодности и достигнути антрополошки животни комфор учинили су југ западног Сибира наставком европских региона у Азији, главном станицом за организацију и уређење источног Сибира и Далеког истока. Плодни простори северног Казахстана, добрим делом наставак черноземног појаса, али са извесно повољнијом климом него јужни Сибир, представљали су додатну базу за даљи прогрес западног Сибира, тачније његовог јужног дела. Само поседовање целокупног северног Казахстана, значило је у исто време шансу да се средишњи пустињски део може надзирати и ка њему водити даља експанзија. Посебно је у оквиру овог територијалног проширења, значајно добијање и североисточног обалног појаса Каспијског мора, па је Русија већ тада била сила са највећим излазом на Каспиј и то од Дербента на југозападу, до нешто јужније од ушћа реке Ембе у Каспијско море на истоку. Површина северног Казахстана која обухвата око милион км², значајно је увећала простор тадашњег геополитичког центра царске Русије источно (сада и југоисточно) од планине Урала (сада и од реке Урал). На тај начин ће у следећим вековима постојања царске Русије, а потом СССР, овај простор (југ западног Сибира и северни Казахстан) представљати кључну дестинацију наставка Европске Русије и кичму

продужетка насељеног и цивилизованог простора у азијском делу земље. Суштина погодности ових области је у квалитетном појасу чернозема који се у континуитету продужава до реке Јенисеј, дакле до краја западног Сибира. Друго, климатски елементи су овде блажи (нарочито у северном Казахстану) у односу на друге области Сибира. Трећи важан елемент, је близина европске Русије западном Сибиру и северном Казахстану у односу на друге регионе на истоку, односно регије европске Русије се географски надовезују на западни Сибир и северни Казахстан. Четврти и пети фактор ће бити испуњени у будућности у односу на овај посматрани период. То је освајање Средње Азије, при чему је она директно повезана са империјом искључиво преко подручја северног Казахстана и делом западног Сибира, што две последње области чини раскрсницом и географским чвориштем унутар руске државе. Најзад Трансибирска железница ће много значити за ове области, после које их можемо посматрати и делом као нодалне регије. Дакле, припајање огромног простора северног Казахстана, омогућиће у будућности, паралелно са процесом русификације, изградње и модернизације ове области у привредни и друштвени систем Русије, проширивање старог геополитичког центра земље источно од Урала (југ западног Сибира) и на овај простор, стварајући нову, већу и интегрисану регију. Како је тенденција сваког геополитичког центра да се шири и да у сваком случају не остане на периферији, то је представљало и додатни мотив да се царство у будуће буде проширило на средњи и јужни Казахстан, па и на целу Средњу Азију.

Русија је крајем посматраног периода извршила даље продоре на континенту Северне Америке у области Аљаске, који су предузимали њени истраживачи и пустолови. Мање организовани подухвати су започети и на неким јужнијим тачкама пацифичке обале овог континента, али све ово заједно није имало облик присвајања територија до краја периода који овде посматрамо (1762).

Крајем овог периода, Русија је учествовала у великом европском сукобу названом Седмогодишњи рат, где су њене трупе углавном учествовале у директним борбама против Прусије на пруском тлу. И поред великих разарања и људских жртава Русија није добила посебна територијална проширења, пошто је нова царица Катарина II прихватила примирје и крај рата. У европским сукобима у којима је учествовала током XVIII века, Русија је прихваћена као

велика европска сила, у систему савеза који су превасходно одређивали интереси учесника.

Током овог периода Русија није имала јаке владаре који би се поред тога дуже задржавали на трону, већ више просечних личности и недефинисан однос до краја између цара и високог племства. Иако су уведена нека тела (савети и сл.) која су требала да успоставе баланс власти између интереса племства и аристократије, те цара са друге стране, у Русији је и даље на снази остала апсолутистичка монархија. На крају периода 1762. Катарина II је дошла на власт путем дворског пуча и мада се савременицима чинило да и ова владарка неће бити на трону превише дуго, управо је за време њене власти (1762 - 1797) руска царевина постигла највећа територијална проширења у својој историји, што ће бити тема следећег периода.

Русија као једна од водећих европских сила у времену великих територијалних проширења и војних победа 1762. до 1815.

Период од око пола века (1762 - 1815) представља време у којем је Русија постигла вероватно највеће војне победе и територијална проширења у својој историји. На почетку периода (1762) Русија је била призната сила у оквиру водећег европског концерна који су чинили још и Француска, Енглеска, Аустрија и Прусија, а крајем периода 1815. постала је водећа европска континентална сила и једна од водећих светских велесила. Њена моћ је истина тешко била самерљива са снагом Велике Британије као водеће поморске и колонијалне силе света, будући да је примарна снага руске моћи била у бројној копненој армији и великим пространима и природним богатствима своје земље која се у овом периоду простирала на три континента (Европи, Азији и захваљујући Аљасци и у Северној Америци). Овај временски период сигурно можемо поделити на епоху владавине царице Катарине II (Велике) која је трајала до 1797. и у којој су постигнути велики резултати у оквиру важних територијалних проширења и војних победа.⁶² Најважнија територијална

---

⁶² О изузетној улози (позитивној) Катарине II – Велике у руској историји која је «Немица по рођењу а велика руска патриоткиња и владар» цитат из Юрий Безелянский «От

проширења су остварена у оквиру западних и јужних граница европске Русије, док су у исто време постигнуте мањи успеси и у Азији, а најзад је формално припојена царству и Аљаска у Северној Америци. Период после њене смрти 1797. па до 1815. обележили су Француска доминација и Наполеонови ратови у Европи у чему је делом учествовала и Русија. Царска Русија је из тог бурног европског периода изашла као највећи победник, који је уосталом успео да однесе кључне победе управо над славним Наполеоном и Француском. Символички на крају посматраног периода у Бечу на конгресу 1815. Русија је наступила као водећа европска сила и највећи војни победник. У исто време територијална проширења су настављена и у овом периоду, од којих су кључна била у европском делу земље. Оно што је веома важно, је то, да се геополитичка позиција Русија на крају овог периода битно побољшала. Она је поред проширења у пре свега знатно побољшаним излазима на прибрежна мора и океане, чак повећала и свој посед у оквиру неких важних простора европске континенталне масе (Пољска, Белорусија, западна и приморска Украјина, Финска, Бесарбија). Тиме је Русија дубље географски продрла у европски континент на запад и померила се ка његовом средишњем делу, далеко више него што је то било чак и у време Кијевске Русије.

Веома важан правац проширења Русије у овом периоду је јужни и западни у оквиру европске Русије. На југу је освојена целокупна преостала азовска обала, а Црно море је са северне стране потпуно потпало под власт Русије и у мањој мери и његова источна обала. Кључни успеси на том плану су постигнути већ у првој половини владавине царице Катарине II. Бриљантна победа руске армије и флоте над Турском у рату 1769 - 1774. (највећа је поморска победа руске флоте у Медитерану код залива Хиоса и код залива Чесме), омогућило је припајање приморја Црног мора од Дњепра до Буга и протекторат над Кримом. Захваљујући предузимљивом и способном министру Потемкину читав простор јужне Украјине и Крима се убрзано развија, пре свега луке и трговинска средишта (Одеса, Херсон, Николајев, Маријупол, Таганрог), а основана је и велика војно-поморска лука Севастопол на Криму. Поред убрзаног насељавања руских сељака и козака на ове просторе, рачунајући и

Рюрика до Ельцина, календарь российской истории», «Физкультура и спорт», Москва 1993, стр. 152.

регион око доњег Дона, прихватани су и колонизовани и неки други сродни народи, пре свега Срби из тадашње Аустрије и Турске, а у црноморске луке Грци.⁶³ Током следећег Турско - руског рата који су објавили Турци августа 1787, а у који се са руске стране укључила и Аустрија, извојевано је више нових победа (најважнија код Очакова) и резултат је био припајање Русији преостале црноморске обале на северу коју су још држали Турци, од Буга до Дњестра. И у области источних обала Црног мора Русија је добила излаз на северном правцу, где је најважнија основана лука Новоросијск. На тај начин је Русија овладала широким простором јужне морске акваторије који је проширен почетком XIX века припајањем Бесарбије. Тако је Русија дошла у посед луке Измаил на ушћу Дунава у Црно море и црноморске обале између Дњестра и Дунава као своје најјужније тачке на западном ободу црноморске обале. На овај начин је јужни морски правац у Европи постао стедиште нове црноморске флоте, која је најјаче луке имала у Севастопољу, Одеси, Николајеву, Херсону, Таганрогу и Новоросијску. Сматрамо да је и географски распоред великих руских лука на јужном правцу (црноморско и азовско приморје) повољан, јер су оне лоциране и изграђене на свим важнијим тачкама приобаља, које уз то имају и одређен стратешки значај. Тако је лука Севастопољ, која је изграђена из основа, лоцирана на крајњем југу полуострва Крима, одакле доминира свим правцима воденог окружења и одакле најбрже руска војна флота (којој је то убрзо постала најважнија база на Црном мору) може најбрже да исплови и да се сукоби са евентуалном агресорском ескадром). Одеса је најважнија трговачка лука, поред тога највећи град на обали Црног мора и један од највећих уопште у царској Русији. Николајев и Херсон, који се попут Одесе, данас налазе на украјинској обали, прилично удаљени од најближе границе, су представљали важне трговачке, путничке и војне луке на западном делу руске црноморске обале (западно од Крима). Таганрог је лука у Азовском мору дубоко увучена у ушће Дона, где се близу налази велики град Ростов. Таганрог је имао ту предност да се флота сконцентрисана у њему, штити од напада туђе флоте, имајући у виду да је потенцијалном противнику веома тешко проћи мореуз између Крима и супротне обале код Керча. Будући развој луке Таганрог је у вези са развојем локалне метрополе Ростова са којом је уско повезан (попут рецимо Пиреја у

---

⁶³ Д. Оболенски и Р. Оти, 2003, стр. 156.

односу на Атину). Најзад Новоросијск је лука на североисточном делу Црног мора која је највеће пристаниште на тадашњем руском обалном делу источно од Крима. Попут Севастопоља и ова лука је погодна за стационирање дела флоте, одакле ће се најлакше ступити у брзу и офанзивну акцију против евентуалне непријатељске ескадре која би кренула ка руској црноморској обали. Поред тога ова лука, која је имала и трговачки карактер, представља најпогоднију транспортну дестинацију за Северокавскаски и Поволошки регион (ови региони су имали и каспијске луке, које су разумљиво имале мању специфичну тежину).

Уколико оцењујемо квалитет нове морске акваторије коју је Русија добила на свом јужном правцу током овог периода, можемо рећи да се сем обала малог Азовског мора, ради о обалама које се не леде преко године и које имају повољну структуру за изградњу лука – углавном песковиту и шљунковиту обалу са малом надморском висином, али која се ретко плави (изузетак је део источне обале Црног мора које су нешто стрмије, али је и дубина мора уз обалу већа). У ствари чини се да је једини већи проблем црноморског и азовског приморја у чињеници да су Босфор и Дарданеле држали Турци, што је и поред споразума које су имали о пловидби са Русима представљало отежавајући моменат за јужни руски поморски правац.

Веома је изражен био руски продор на запад, који је кроз три деобе Пољске припојио значајне територије империји. Припојена је не само целокупна Белорусија и преостали део западне Украјине (без Галиције која је припала Аустрији), што су иначе територије које су биле у саставу Кијевске Русије и обухватају простор Источних Словена који су православне вере, већ су царевини придодате и етничке територије Пољске и Литванија, територије са претежно католичким живљем. Продор руске царевине тако дубоко на запад (у нивоу Пољске до 18 источне географске дужине), практично у срце Европе (нарочито у правцу од 50 до 55 северне географске ширине), уз потпуно поседање Источне европске низије, значило је формирање од 1815. године чврсте границе на том правцу са Аустријом и Прусијом. Током следећих сто година ту се практично није ништа променило, сем што је од 1870. Прусија прерасла у уједињену Немачку. За Русију је много значило што су Белоруси и Украјинци поново ушли у њен територијални састав у потпуности, мада су у обадве ове народносне групације руског порекла забележени процеси формирања засебних нација током овог дугачког периода док су били ван

заједничке руске државе, дакле под Пољском, а пре тога Литванијом. Тај етногенетски процес није био завршен до краја и он је далеко мање захватио Белорусе него Украјинце. И код Украјинаца је разлика била веома изражена, па су процесом засебног националног идентитета више били захваћени крајеви западне Украјине, него источне и јужне. Разлог последњем можемо тражити у чињеници да је источна и део јужне Украјине повраћен под руску власт већ од средине XVII века, док је тај процес са западном Украјином завршен тек у периоду 1772 - 1795. приликом деоба Пољске. Обалски делови Украјине су били под Турцима и Татарима дуго и после потпадања под власт Русије долазило је до поновног масовног досељавања Руса и углавном источних Украјинаца, што је нарочито било изражено на Криму. Поред тога и други православни народи који су досељавани на те просторе са стране од царских власти, били су традиционално одани руској држави (Срби, Грци, Јермени, Бугари).

Најзад у европском правцу царска Русија је проширена и на Балтику и то веома значајно. Добијена је западна Летонија и цела Литванија, а почетком XIX века и Финска. На тај начин је Русија знатно проширила свој излаз на Балтичко море, где је сада постала најдоминантнија поморска сила. Поред старих великих и значајних лука на овом подручју као што су Санкт Петербург, Рига и Талин добијени су у јужној Финској Хелсинки и Турку. Нове луке јужно од Риге су мање величине, али сигурно значајне због чињенице, да се тај део обале готово никада не леди преко године. Фински залив је доспео потпуно у посед Русије, тако да је престоница и велика лука Санкт Петербург постала посебно заштићена од евентуалних напада са мора. Добијањем Аландских острва Русија је контролисала излаз из Ботничког залива и додатно повећала своју доминацију у источном Балтику. Нестанком Пољске државе у оквиру Балтика, још су само Прусија и Шведска (на самом излазу из Балтика и Данска) имале излаз на ово море. Шведска је дефинитивно постала нижеразредна европска држава. Док је у XVII веку била значајна сила, у XVIII веку је доживела значајан пад, а почетком XIX века није сматрана ни за какву силу већ за периферну мању европску државу. Балтичко море које је сматрано «Шведским језером» у XVII веку, постало је подељено на две интересне сфере: на истоку и у његовом северном делу апсолутно је доминирала Русија, на југу Немачка која је такође на западу имала доминантну улогу у односу на Шведску и Данску. У средишњем делу су се сукобљавали интереси Русије и Немачке те у мањој мери и Шведске. Обале

Финске у Ботичком заливу нису имале велики економски и политички значај за Русију, пошто се ради о простору где су климатски и саобраћајни ефекти релативно неповољни. Са друге стране југ Финске са Аландским острвима имао је већу вредност из политичких и географских одлика. Обале јужне Летоније и обала Литваније која је у овом периоду припојена Русији, представља повољну литоралну дестинацију јер обухвата средишњи део јужне балтичке обале која у односу на остале руске балтичке поседе, има најповољније климатске прилике и највеће дубине Балтичког мора у близини обале, а и најближи приступ «вратима Балтика», односно теснаца између Данске и Шведске где се може директно изаћи на Северно море и Атлантски океан. Иако би се и овде можда могла покушати направити паралела са Црним морем и Босфором и Дарданелима које контролише Турска, сигурно је да је Балтичко море по питању отворености далеко повољније. Нити је Категан тако тесан као Босфор и Дарданели, нити су Данска па ни Шведска такве силе које би могле да представљају такву сметњу контролисању теснаца, као што је то била још увек почетком ХИХ века Отоманска царевина. Стога је руска балтичка флота реалтивно слободно деловала и путовала по светским морима и у ратне сврхе, што није увек био случај са црноморском флотом.

Енормно повећавање руских граница у ових пола века (1762 - 1815) у Европи представља важно редефинисање геополитичке позиције Русије на њеном западном ободу Евроазије. Широки излаз на Црно море, претварање Азовског мора у своје затворено море, значајан пораст руског излаза на Балтик и изнад свега велики продор континенталном масом на запад, фактички у срце Европе, довело је Русију географски у улогу важне европске силе до тада невиђених размера у историји старог континента. Русија је и у ранијим вековима била најпространија европска држава (овде није реч о њеним огромним поседима у Азији, а у овом периоду и у Северној Америци) међутим њени огромни простори у источној Европи без широког излаза на прибрежна мора или у најбољем случају само на одређене енклаве (у односу на огромно континентално залеђе), затим од ХИИ века најчешће без највећег дела Белорусије и Украјине у свом поседу, дакле удаљена од европског средишта и без физичког додира са Средњом Европом, није представљала захваљујући овим геополитичким компонентама европску силу у пуном смислу, већ пре део њене периферије у дубини континента на истоку и прелаз ка Азији. Овом су сигурно

доприносиле и тадашње скромне техничке и саобраћајне могућности, јер су за прилике каснијих векова и релативно мање географске удаљености представљале теже савладиве препреке (није било никаквих система везе сем голуба писмоноше и курира, а због лошег стања друмских путева и непостојања саобраћајних средстава ван коришћења животиња за те сврхе – примарно коња, поморски саобраћај је био једини ефикасан за дуге и средње дестинације, што је Русију без повољних приступа светским морима и са просечном морнарицом стављало у хендикеп у односу на развијене поморске државе пре свега Западне Европе). Отуда је Русија под Катарином II (1762 - 1796) направила веома велике кораке у европском концерну великих сила где је већ тада постала уз Француску најјача континентална сила. Она је по моћи увелико прешла своја два суседа на западу, што се односи пре свега на Прусију. Прусија, као милитаризована држава имала је дисциплиновану и добро извежбану војску, али неупоредиво мање становништва, површину територије и других економских и природних ресурса чак и од најближих области европске Русије. Аустрија је стајала нешто боље са аспекта величине, броја становника и ресурса у односу на Прусију, али је била национално и верски изузетно хетерогена, а њена улога бранича Европе од турске опасности је почела да слаби постепено са повлачењем Турске. Већ са почетком XIX века почели су да долазе до изражаја значајни недостаци Хабсбуршке монархије, где је веома важна и аутократска владавина и социјална подређеност огромне већине становништва у односу на више слојеве (по овом последњем фактору њој је веома слична Русија где су огромне масе сељаштва, пре свега обесправљених кметова били апсолутно подређени уском слоју племића и са слабо развијеном буржоазијом и не претерано бројним грађанством). Француска је представљала важну силу у Европи, захваљујући својој величини територије и географском положају, у оно време за европске прилике веома бројним становништвом (најбројније после Русије), развијеном економијом, снажном флотом и колонијалним царством. Захваљујући чињеници да се од Весфалског мира 1648, Немачка налази разбијена на велики број малих државица од којих су значајније само Прусија, Саксонија и Баварска, једини прави ривали за хегемонију у Западној и Средњој Европи за Француску су биле Хабсбуршка монархија и Енглеска. Енглеска (убрзо је формирана у пуном смислу Велика Британија или Уједињено Краљевство) је битно територијално мања од највећих европских континенталних сила., а имала је у то време и

изразито мањи број становника. Ипак током XVIII века прираст становништва Британије је већи него на европском континенту, освајају се нове колоније у свим деловима света и држи монопол у светској трговини, британска морнарица је неприкосновена на морима, а низ индустријских производа и техничких иновација дају земљи развојни замајац којим израста у специфичну силу. Енглеска је уз Холандију била међу водећим западноевропским државама у обиму трговине са Русијом фактички од XVI века, а за то се интензивно користила још лука Архангелск, а потом и друге веће које је Русија освајала и оснивала највише током XVIII века, када се значајно проширила на прибрежна европска мора. Све до краја XVIII века Енглеска (Велика Британија) није видела Русију као свог озбиљног геополитичког противника. Када су се одређена ривалства и заоштрила поводом руских проширења у последњој четвртини XVIII века, званични Лондон је био више него заокупљен прво ратом у Америци (1776 - 1783), а потом француском револуцијом и дуготрајном Наполеоновом доминацијом у Европи, чему се упорно опонирало. У време Наполеонове доминације званични Лондон је у Русији видео потенцијалну велесилу која би могла да заустави Француску. Отуда све до 1815. извесне геополитичке супротности интереса између Британије и Русије пре свега на простору Азије и Балкану, се стављају у други план због напред наведених приоритета званичног Лондона.

Русија у овом временском периоду бележи и извесна територијална проширења у правцу Кавказа где јој се ставља у заштиту, а затим припаја источна Грузија. У сукобима који су трајали до 1813. Русија је успела да се прошири и на јужни Дагестан, северни Азербејџан, делове Јерменије и још неке кавкаске просторе.⁶⁴ На овај начин извршен је продор јужно од Кавказа и дошло се на директну границу са Турском у Азији. Са овог правца Турска је била веома рањива за Русију, пошто су управо њен североисток насељавали православни Јермени који су у Русима видели свој спас и национално ослобођење готово равноправно као и солуцију да постану независна држава. У следећих преко сто година управо ће азијска граница Турске према Русији бити нестабилна због јерменског питања и спремности званичног Истанбула да

---

⁶⁴ А. А. Данилов «История России», 2002, стр. 145 - 147.

геноцидним радњама потисне решење питања Јермена. Са друге стране, потиснута је Персија која је у овом периоду деловала у савезу са Турском против Русије. Приморје Грузије и неки приморски делови данашње Руске федерације, заједно са деловима планинског ланца Кавказа још увек нису били у саставу руске царевине. У области западне обале Каспијског мора Русија је добила додатно проширење до Бакуа, дакле јужна дагестанска обала и северни Азербејџан су представљали руско обално проширење.

У области Средње Азије дошло је само до минималних корекција границе, на огромном простору од Каспијског мора до Балхашког језера. У Источном Сибиру су углавном у области Бајкала, добијена извесна проширења која су претежно остала до данашњих дана на том граничном правцу према Монголији и Кини. Овим проширењима на југу источног Сибира у области Бајкала се повећала могућност изградње антропогених облика делатности. У питању су били разни облици екстензивне пољопривреде у отежаним климатским условима и са скраћеним вегетативним периодом у односу на европске и западносибирске прилике. Постојећи градови су прерасли у веће центре као што су Иркутск, Улан-Уде и Бајкал. Русија на далеком Истоку повећава свој посед једино у томе, што су потпуно припојена преостала Курилска острва и што се раније већ заузети поседи додатно колонизују и уређују. У Северној Америци је у руском поседу Аљаска, са низом острва на југу према Британској Колумбији. Поред тога на релативно пустим пределима Орегона и северне Калифорније руски пустолови, козаци и досељеници држе у поседу читаве реоне који *de jure* нису припојени руској држави, али је таква могућност у будућности била реална, имајући у виду да се колонизација и право власништва огромне пацифичке обале Северне Америке, од југа Аљаске до Мексика, још није међународно разрешила. Руска држава није показала посебно интересовање за припајањем и ових посуда Северне Америке, будући закупљена многим другим регионима на другим меридијанима. Ако рецимо имамо у виду да је од почетка XIX века па до 1815, дакле краја овог периода, Русија имала веома напету ситуацију у Европи везано за француску доминацију и Наполеонове подухвате где је кулминација достигнута 1812. године, а да је у исто време трајао на југу сукоб са Турском и Персијом на Кавказу и Закавказју, онда је донекле разумљива резервисаност владе у Санкт Перербургу могућим новим припајањима појединих пустих предела западне обале данашњег САД у

Орегону и северној Калифорнији (који у то време савременицима нису изгледали посебно атрактивни).

У овом временском периоду расте насељеност Русије. Она је у тренутку почетка Катаринине владавине имала 19 милиона становника, а 1796. чак 29 милиона што је само делом резултат припајања нових крајева. Добрим делом повећавање становништва је резултат и великог наталитета, али и далеко повољнијих услова за живот и мањак великих сукоба који би погађали већину становништва Русије, као што је то био случај у време монголске доминације или рецимо у Смутна времена. Повећала се и индустрија, у ствари првобитне мануфактуре које су се јавиле још у XVII веку. Од 984 мануфактуре у 1762. години, Русија око 1796. има 3161 мануфактуру.⁶⁵ Основана је и државна банка, монетарна политика даје резултате. Истина има и проблема. Највећи су у чињеници да Русија и даље остаје конзервативна по питању подређених класа, нарочито положаја кметова. Док се у Европи по том питању нешто догађа (искуства енглеске, холандске и француске буржоаске револуције), Русија и даље задржава стару социјалну структуру. Индикатор социјалног незадовољства су сељачке буне од којих је највећа она коју је предводио Пугачов (1773 - 1774). Огроман напредак Русије се огледа и у нарастајућој снази њене војске. На пример, њена морнарица из састава Балтичке флоте лако пролази Гибралтар и Средоземље, да би тешко поразила турску флоту код Хиоса у Егеју и заузела више егејских острва. Са друге стране у ратовима са Наполеоном руске армије се показују једине способне да изнесу велике фронтоске сукобе и на крају поразе великог војсковођу и његову дотле непобедиву војску. Колика је снага руске војске у то време показује и чињеница, да се упоредо са кључним сукобима са Наполеоновим армијама у Европи, одвијао паралелни рат Русије са Турском и Персијом на Кавказу, који руска страна такође победоносно завршава освојивши знатан део Закавказја. Чињеница да су независно од ових најважнијих праваца деловања руске војске постојале мање армијске групе које су чувале границу, а некад и офанзивно ратовале на другим деловима руске државе: у Средњој Азији, јужном Сибиру, Далеком истоку, на ободима Аљаске. Руска црноморска флота која је формирана управо током овог раздобља, већ крајем периода почетком XIX века, није много заостајала за балтичком, а на

---

⁶⁵ Општа енциклопедија «Larousse», 1973, стр. 449.

Далеком истоку је деловала пацифичка флота која је имала луке и базе и на јужним ободима Аљаске. Овоме треба додати да је руска каспијска флота била убедљиво најдоминантнија на Каспијском мору (језеру).

Ратови које је руска армија водила, готово увек у савезу са коалиционим снагама против Наполеонове оружане силе током почетка XIX века, све до 1815. и Бечког конгреса, додатно је приближила у оквиру тих искустава Русију и Европу. Чини се да никада пре Русија није била више прихваћена у Европи, и то призната као велесила, као те 1815. за време Бечког конгреса. Истина та изражена руска моћ 1815. године родиће опште ривалство са Британијом која је тежила латентној равнотежи снага на континенту и није јој никако одговарала превелика моћ Русије. Тој тежњи за балансом, коју угрожава руска моћ, треба додати и Источно питање где су Енглези протезирали *статус кво*, на супрот интереса Русије за слабљењем Отоманског царства.

Сматрамо да ниједан период од око пола века трајања, није толико ојачао моћ Русије у њеној историји, као што је то случај са периодом 1762 - 1815. година. Суштински напредак се одиграо за Русију на војном плану, у виду више добијених ратова и великих победа. Добијено је више ратова са Турском, затим са Персијом, а највећи успех је велика крајња победа у серији сукоба са Наполеоном. Са друге стране остварена су епохална територијална проширења којима се руска држава помера даље на запад, у срце Европе излазећи при томе широко на Црно море на југу и Балтичко на северозападу. У исто време постигнута су значајна територијална проширења у Закавказју, док су у Средњој Азији, јужном Сибиру, постигнуте тек извесне исправке граница такође у руску корист. Царство се простирало и на област Северне Америке где је поред Аљаске и њеног јужног продужетка који су потпуно припојени Русији, руски авантуристи и досељеници запосели и делове пацифичке обале Орегона и северне Калифорније. Са друге стране на унутрашњем плану значајно је повећање броја становника захваљујући високом природном прираштају, а делом и добијањем нових области. У концерну европских сила Русија је 1815. водећа континентална сила и једна од водећих светских велесила. Нуклеус кризе можемо сагледати у одуговлачењу реформи и потлачености бројних нижих слојева становништва, заправо највећи део становника Русије су кметови који су обесправљени. За разлику од већине европских држава споро се формира буржоазија и грађански слој – те средњи слој уопште.

Период од Бечког конгреса до Париског мира (1815 - 1856)

Русија на врхунцу моћи и пропуштена геополитичка прилика

У периоду од Бечког конгреса 1815. до Париског мира 1856. царска Русија се нашла на врхунцу своје моћи. То је водећа континентална европска држава, то је светска велесила која се простире на три континента. Она има најбројније копнене снаге и морнарицу која се стално развија. Русија у том периоду наступа као водећа сила у европском концерну који се залаже за *status quo* назван и Света алијанса (Русија, Аустрија, Прусија).⁶⁶ У овом периоду више него икад до тада, долази до супротстављања интереса Русије и Британије и то око питања која превазилазе саму Европу – она се протежу и на многе тачке Азије па чак и на део Северне Америке. Француска такође није претерано задовољна *status quo*, а немачке и италијанске земље су још разједињене где тек постоје наговештаји жеље за уједињењем у будућности. За разлику од претходних временских периода, у овом интервалу Русија није значајније проширивала своје границе. После дужег времена латентне експанзије руске државе протеклих столећа, са Париским миром доћи ће чак до привременог губитка једне мање територије (јужне Бесарбије), што није толико битно, колико чињеница да је најзад изгубљен један рат. Управо у том Кримском рату на крају периода, види се огромна разлика у односу на почетак ове историјске епохе где Русија наступа као победница над Наполеоном и велесила која предводи концерн великих, изолујући при том друге силе које жели (у почетку Француску, после је покушала Британију). Управо ће ове две силе предводити коалицију савезника против Русије у Кримском рату. Неуспех у овом рату у исто време означава могућност геополитичког отрежњења царске Русије у односу на преиспитивање исправности дотадашњег вођења спољне политике, где је преовлађивала конзервативна и идеолошка искључивост, а не геополитичка реалност. После 1856. царска Русија неће имати снаге да у преосталих око шест деценија свог постојања, поврати до краја целокупну моћ

---

⁶⁶ Хаген Шулице «Држава и нација у европској историји», Филип Вишњић», Београд, 2002, стр. 141 – 143.

коју је у међународним односима имала између 1815. и 1856. године, мада ће делимично у томе успевати. У овом временском периоду на власти су била два руска цара и то Александар I, победник над Наполеоном који је владао до 1825. и Николај I који је владао до 1855. При самом крају периода и Кримског рата, на престо је дошао Александар II који ће добрим делом обележити епоху и временски период који следи после Кримског рата, што није тема овог дела.

Александар I после стидљивих реформи и либерализма које је спровео у првом делу своје владавине, нарочито од почетка двадесетих година, прелази на реакционарну политику. Са друге стране Русија има значајан део племићке омладине који је учествовао у отаџбинском рату против Наполеона, а затим у операцијама у Немачкој и Француској, и који је био загрејан либералним идејама – после упоређивања стања у Русији са оном у западним земљама.⁶⁷ Услед незадовољства због напуштања даљих реформи Александра I стварала су се тајна удружења која су се залагала за уставну владавину и укидање кметства. Истина извесне реформе су извршене, али највише у западним провинцијама са доминантним неруским становништвом. У прибалтику је укинута кметство, али сељаци нису добили земљу у пуном смислу, па је утицај бивших феудалаца захваљујући располагању огромних површина земље остао и даље доминантан. Ти земљопоседници су углавном били Немци, а већина становника Балтика су у ствари Литванци, Летонци и Естонци, мада се и број Руса повећао (русофонског становништва у које спадају и Белоруси, те Малоруси и Рутени – односно Украјинци). Немци у Русији ће и даље наставити да имају несразмерно велики утицај у управи, дипломатији па и војсци у односу на своје процентуално учешће у становништву читаве царевине од свега 1-2 %. У Пољској која је припадала Русији и Финској такође, постојали су уставнији облици управе него у самој Русији. То унутрашње незадовољство широких маса представљало је нуклеус проблема Русије, што ће се ширити и следећих деценија. У односу на већину европских земаља Русија је доста споро вршила реформе и она је заостајала све више по том питању од остале Европе.

Са друге стране у оквиру политике у Европи, Русија је била један од њених главних креатора која је такође имала реалне могућности за тако нешто (политичку и војну моћ), међутим, мишљења смо да то није довољно

---

⁶⁷ Општа енциклопедија «Larousse», III том, 1973, стр. 517

искоришћено за њене примарне геополитичке циљеве. Аустрија са Метернихом је покушавала да дипломатски усмерава руску политику, у оквиру Свете алијансе, за своје циљеве и да је одвраћа од реализације Источног питања. Ипак у овом временском периоду, све до Кримског рата, Русија је успела да постигне извесна територијална проширења на својим јужним границама.

Најважнији су ратови који су вођени крајем двадесетих година са Турском за грчку независност што је крунисано Једренским миром. Русија је претходно супериорно савладала турску војску и принудила је на мир. Грчка је добила независност на делу националне територије јужно од Термопила, унутрашња независност је призната и Србији, потврђена румунским кнежевинама (Влашка и Молдавија), а *de facto* и Црној Гори.⁶⁸ Сама Русија је добила извесна територијална проширења на рачун Турске. Добијено је само ушће Дунава у Европи, те извешан део приморја данашње Грузије, чиме је ојачана руска позиција на Црном мору.

Са друге стране у ратном сукобу са Персијом тридесетих година, добијени су преостали делови данашње Јерменије и Азербејџана који дотле нису били у руском саставу. Тиме је Русија додатно ојачала своје позиције на Закавказју и посебно проширила свој излаз на Каспијско море на југ, чак јужније од река Аракс. Тиме се доминација Каспијским морем и његовим лукама проширила на цео западни обод, те пошто је већ држан северни правац обале овог затвореног мора, и извешан део североисточног, Русија полако претвара ову водену површину у «своје језеро». Излаз на Каспијско море Русије ће посебно бити проширен са источног правца током овог периода, када се Русији припајају преостали простори средњег и цео јужни Казахстан. Ради се о доста великим просторима тако да су добијени предели са континенталном и на југу умерено континенталном и суптропском климом, веома повољни за насељавање и експлоатацију, као контраст широким просторима суседних делова Сибира са извесно оштријим климатским условима. Истина педолошки квалитет тла на простору средњег Казахстана, одликује се пре свега полупустињским и пустињским карактером, те то негативно утиче на

---

⁶⁸ Видети Славенко Терзић «Русија и српска револуција 1804 – 1815.», у «Европа и српска револуција 1804 – 1815.», (уредник) Чедомир Попов, Платонеум, Нови Сад, 2004. стр. 221 – 318.

могућност развоја пољопривреде. Стога у овим пределима до организовања руске колонизације доминира сточарство, а потом организација наводњавања површина и развијање извесних облика агрикултура. Русија је дакле и у периоду Свете алијансе, залажући се из највише идеолошких разлога за *status quo* (као пуноправна чланица Свете алијансе и најјача европска војничка копнена сила тог времена) у Европи, ипак успела да значајно прошири границе на југу своје државе. Проширење на простор данашњег Казахстана је веома значајно, јер су освојени предели (површина данашњег Казахстана је нешто преко 2,7 милиона км², а у овом периоду је освојено приближно око 1 до 1,5 милиона км², док је северни део био у саставу Русије још од почетка XVIII века) који битно ојачавају руску позицију у западном Сибиру. Југ западног Сибира после ових припајања постаје и географски, средишња провинција рускихседа источно од Урала. Кузбаски регион, са највећим градом регије Новосибирском, на тај начин представља урбано и административно средиште читаве макрорегије, од Северног леденог океана на северу до Алма Ате на југу и од Урала на западу до Бајкала, и чак даље до Пацифика на истоку. Северни Казахстан се већ у XVIII веку интегрисао са овом регијом јужног дела западног Сибира. У физичко географском смислу то је у ствари једна регија, огромно пространство квалитетног чернозема источно од Урала, која је истина у правцу север-југ извесно «тања» него у Европи. Са друге стране сушнији предели јужно од овог појаса у Казахстану, где је и квалитет земљишта слабији и који су далеко мање насељени, постали су нови појас колонизације већ у првој половини XIX века. Руски правац продирања на југ у Централну Азију тиме није завршен, већ је само поспешен и добија на даљем замајцу. Циљ је Ташкент, Ферганска долина као и простори полупустиње и бројних оаза са квалитетном земљом уз горње токове Сир Дарје и Амур Дарје све до подножја високих планина Памира – у ствари обронака Хималаја. Управо ће овај пут продора Русије на југ, ка Централној Азији, додатно заострити разлике у геополитичким интересима између Велике Британије и руске царевине. Британија је страховала од руског продора ка Авганистану где би били угрожени њени интереси у најважнијој енглеској колонији – Индији и целом Индијском подконтиненту. Геополитички сукоб званичног Лондона и званичног Санкт Петербурга је био изражен и на Блиском истоку где је уједињење Грузије и Јерменије са Русијом у овом периоду, могло да представља могућност даљег руског ширења ка Медитерану

и можда Месопотамији или Ирану, што Британија није желела ни на који начин. Истина тек са поседовањем Суецког канала од стране Британије у другој половини XIX века и протекторатом над Египтом, званични Лондон почиње да сматра руски продор на Блиском истоку, угрожавањем својих непосредних и виталних интереса.

Са друге стране руски утицај на Балкану, који је повезан са слабљењем Турске и постепеним ослобађањем дотле поробљених православних хришћана, такође је у Лондону доживљаван као поремећај односа снага у Европи, што Британија као «геополитички балансер» није желела да дозволи. Наиме будући да је Велика Британија владала светским морима захваљујући најјачој морнарици на свету и контроли најважнијих поморских путева (Гибралтар, Малта, Рт добре наде, Сингапур, Цејлон, Јужни Јемен и Сокотра који контролишу са азијске стране мореуз Баб-Ел-Мандеб, Хонг-Конг., Бермудска и Бахамска острва, излаз из Персијског залива, те многе друге важне приобалне дестинације у свету, а од друге половине XIX века и Суецки канал и Кипар). Такође је држала највеће колонијално царство на свету, а у европске послове се традиционално мање мешала, користећи своју релативну географску издвојеност од копнене Европе. Британија је тешко и невољно улазила у европске одбрамбене савезе, али је будно пазила да се на континенту одржи баланс снага међу водећим силама и њиховим савезницима, при чему се традиционално залагала за *status quo*. Све снажнија Русија је узнемиравала владајуће кругове у Британији који су у томе мањим делом видели угрожавање европске равнотеже, а у ширем контексту угрожавање енглеске претензије за светском доминацијом, пошто је Русија имала свој утицај широм Азијског континента па и у Северној Америци. Нарочито су Британци зазирали од руског утицаја по Источном питању, пре свега на Балкану, али и на Средњем истоку у односу на Индију. Отуда је Британија већ током овог периода користила свој утицај, пре свега дипломатски, да онемогући, или макар успори руски продор ка југу, ка Балкану и топлем морима. Она је чак отежавала ослобађање православних хришћана Балкана од турског ропства, пошто је препознала руски утицај и интерес у њиховом ослобађању. Оваква «прагматска» политика званичног Лондона према балканским поробљеним народима у оквиру Турске, није била у складу са њеним европским и либералним принципима које је начелно изражавала.

После успеха у руско-турском рату од 1829. године, као и победом у рату са Персијом годину дана касније, царска Русија се нашла у изузетно повољној међународној позицији као водећа војна копнена сила света и као држава која све више тежи излазу и на јужна топла мора (проширивањем свог изласка на Црно море до мере овладавања овом воденом површином, овладавањем Босфором и Дарданелима продрло би се на Медитеран и прибрежна мора, потпуно овладавање Каспијским морем и његовим претварањем у «руско језеро», а евентуално чак и приближавање Индијском океану или прибрежним морима – Персијским заливом и сл, појачавањем улоге на Пацифику и др.). На Турску се гледа као на «болесника на Босфору» који ће неминовно пропасти што је још у претходном периоду, још у последњој четвртини XVIII века, изражено у споразумима царице Катарине са аустријским царем о «Источном наслеђу», односно о подели Османске царевине. Геополитички продор Русије на југозапад, односно на Балкан, на Босфор и Дарданеле, ка Јерменији и Курдистану, представљао је у овом периоду њен главни спољнополитички експанциони правац, што у идеолошком смислу има делимично утемељење у развијању словенофилских идеја.

Године 1849. године царска Русија интервенише против мађарске побуне у Хабсбуршком царству у духу идеолошког конзервативног правца владајуће елите и династије чије је оличење цар Николај I. Чинило се да је Русија на врхунцу своје моћи. Но, када се одлучно кренуло са решавањем Источног питања 1853. наишло се на формирање коалиције држава које нису имале интерес у даљем ширењу руске државе и у настављању сламања Турске и даљег ослобађања православних хришћана Балкана из османског ропства. Британија се ставила на страну Турске, а то је учинила и Француска Луја Бонапарте односно Наполеона III. Француска је желела да у међународним односима превазиђе подређену улогу у којој се нашла након Бечког конгреса 1815. одржавањем неког новог, великог, међународног мировног споразума. Иако Француска није имала геополитичке интересе супротстављене Русији, као што је то било у случају Британије према званичном Санкт Петербургу, Луј Бонапарта није желео да заборави чињеницу да је управо Русија закључно са 1815. годином, понела кључни терет у борби европских снага против Наполеона Бонапарте. Са друге стране, Француска није желела попут британске политичке елите оличене у Палмерстону – (лорду Бикосфилду) да озбиљно ослаби Русију. Дакле

Француској је Кримски рат био средство, а не циљ, за излазак из дипломатске и међународне подређености означене Бечким споразумом од 1815. године.

У току самог Кримског рата дошло је до смрти цара Николаја I и ступања на престо Александра II кога можемо звати и реформатором. Александар III је већ изгубљену позицију са Кримским ратом привео крају постигавши на Париском мировном скупу чак одређени дипломатски успех. Но Русија је остала поражена страна што је морала компензовати губитком јужне Бесарбије и губитком права држања црноморске флоте као и већ признатог покровитељског права над хришћанима у оквиру Отоманске империје. Захваљујући разумевању Француске избегнути су већи дипломатски губици, тако да већ са Париским миром 1856. почиње зближавање Француске и Русије што ће до краја осамдесетих година XIX века имати легалан карактер. Кримски рат је у сваком случају означио неуспех царске Русије да сједињујући конзервативне и *status quo* циљеве у Европи са својим националним и геополитичким интересима, оствари успешну политику у односу на међународно окружење и своје интересе. Русија је такође у овом временском периоду од око четири деценије, пропустила прилику да изврши неопходне унутрашње реформе у социјалној, правној и економској области што ју је додатно удаљило од већине напредних европских држава по том питању, тог времена. И поред свега тога, Русија је успела да се извесно територијално прошири на свом јужном правцу и то у Закавказју и Централној Азији.

Период од 1856. до 1918, завршна епоха царске Русије време успона и падова

Током овог, последњег периода постојања царске Русије, руска држава је у геополитичком смислу доживљавала необичне успоне и падове. У укупном билансу за нешто више од шест деценија (1856 - 1918) она је ипак била нешто јача на крају периода. Од XV века до Кримског рата Русија је била у сталном емпиријском геополитичком успону, а у последњих шест деценија постојања царевине дешавали су се поред реалних успона и дотле тешко замисливи порази (после Кримског рата, ту је и пораз са Јапаном 1905. који је пратила и социјалистичка револуција у земљи исте године), као и тешко замисливи

геополитички промашаји (продаја Аљаске САД 1867. године). Мишљења смо да је Русија почетком XX века доживела свој геополитички максимум који се могао поновити (чак и пребацити) у случају победе сила Антанте у Првом светском рату, под условом да Русија не изађе претходно сепаратно из тог сукоба. Са друге стране управо ће сепаратни мир и излазак Русије из Првог светског рата пре коначне победе сила Антанте, а још више социјалистичка револуција извршена у њој, утицати на додатно опадање њене геополитичке позиције 1918. године. И поред свега овог царска Русија је током овог периода, забележила праву серију спољнополитичких и у нешто мањој мери унутрашњополитичких успеха. Вођена су свега два локална рата са силама средњег интензитета (Турском и Јапаном) пре него што ће се 1914. године закорачити у Светски рат са променљивом ратном срећом. Међутим главна територијална проширења су постигнута без велике борбе и чак правих ратова: Прво у Централној Азији од почетка шездесетих до половине осамдесетих година XIX века; Друго на Далеком истоку у односу на Кину почетком шездесетих година XIX века.

Русија је крај Кримског рата дочекала са новим младим царем Александром II Романовим који је до краја своје владавине (1881) постигао низ спољнополитичких успеха уз велики реформски захват који је спроведен изнутра (у ствари суштинске реформе су тек започете, али је пут који је започео Александар II представљао добар темељ за њихов наставак у будућности, што на жалост његови наследници нису успели да реализују на најбољи начин). На спољњем плану, пошто је претходно на Париском миру 1856. године млади владар постигао да је Русија прошла далеко боље него што би се могло очекивати, за шта је пресудна била благонаклоност Француске и Наполеона III, уследиле су серије успеха на Кавказу, Централној Азији и на Далеком истоку.

На Кавказу су још крајем педесетих година постојала поједине оазе ван непосредне руске власти, односно иако је већ одавно поседовано Закавказје, око врхова кавкаског ланца нека муслиманска племена нису признавала врховну власт Санкт Петербурга. Руске трупе су у неколико експедиција овладале и овим простором. Даља геополитичка пенетрација је била окренута ка Турској, односно Јерменији и приморском појасу око Трапезунта где су етнички доминирали понтијски Грци. Она ће само мањим делом бити остварена у периоду 1877 - 78. за време руско-турског рата када ће бити припојени мали

суседни делови континенталне Јерменије и црноморска лука Батуми са околином. Ови добици су признати Берлинским конгресом 1878. чиме је Русија на овом простору (Закавказје) остварила свој геополитички максимум који никада више није био достигнут и који је одржаван до 1918. године. Истина и границе СССР до краја његовог постојања 1992. су у највећем задржале овај геополитички максимум постигнут 1878. (разлика је само у губитку града Карса са околином који је 1920. Лењин дао Ататурку и Турској). Са друге стране милиони потлачених Јермена у подручју од источних делова Анадолије до језера Ван и граница са Русијом, тежило је свом ослобођењу у шта су рачунали и уједињење са руском државом. После 1878. било је јасно да је Русија веома близу Босфору и Дарданелима упркос томе што су решења Сан Стефана знатно преправљена Берлинским конгресом. Руска држава је коначно Берлинским конгресом добила поново јужну Бесарбију до ушћа Дунава у Европи и већ споменути Батуми, те Карс са околним подручјима од Турске у азијском делу. Руска црноморска обала од ушћа Дунава на западу до нешто западније од Батума на југоистоку, представља посед целе северне и источне обале овог, за Русе јужног мора. Пошто је Добруца била у саставу Румуније, а и Бугарска имала излаз на Црно море укључујући велике луке Варну и Бургас, било је јасно да су даље руске аспирације биле усмерене на посед Босфора и Дарданела, те на проширење своје црноморске обале и на њене јужне обале рачунајући и велику луку Трапезунт. Русија је већ у овом периоду поново изградила своју велику црноморску ратну флоту, која је постала приближне величине као дотле доминантна балтичка. На Белом и Баренцовом мору такође је постојало једно мање одељење ратне морнарице сконцентрисано у Архангелску и Мурманску. Поред раније поменутих снажних лучких центара на Црном мору (рачунајући и Азовско море) као што су Одеса, Севастопољ, Новоросијск, Таганрог, Херсон, Николајев који су то постали још у XVIII веку, од приморја испод Кавказа и на Закавказју истакнута је лука Сочи док су луке Сухуми, Поти и Батуми извесно мањег формата од претходно наведених. Ипак приморје и луке Колхидског приморја (испод Кавказа и на Закавказју) су изузетно пријатне климе без праве зиме и мраза, што омогућава велике погодности у развијању поморства.

У Централној Азији Русија бележи велике успехе. Током шездесетих година освојен је северни и средњи простор данашњег Узбекистана и цела Киргизија. Између осталог и плодна Ферганска долина са великим центром

регије и у будућности једним од највећих градова државе (царске Русије, а потом СССР) Ташкентом. Даља освајање на овом подручју су настављена за време цара Александра III који је после убиства Александра II од атентатора 1881, наставио продор у овом правцу. Освојен је закључно са 1884. и југ Узбекистана, Таџикистан и Туркменија. На тај начин је Русија дошла у посед планине Памир и буквално дошла до границе са Авганистаном, а нешто источније и са Ираном. Индија, најважнија британска колонија је фактички била ту гранична зона, што је довело до нових затезања односа са Великом Британијом. Каспијско море је на дугачком западном и источном правцу било у поседу Русије, исто као и његов северни део. Само је јужна обала била ван посуда руске државе, односно у поседу Ирана. На овом унутрашњем мору издвајају се луке Астрахан и Гурјев на северу, Махачкала, Дербент и Баку на западној обали и Красноводск на источној обали. Речни саобраћај Волгом је далеко премашивао значај те гране воденог саобраћаја и представљао је важну допуну поморству.

На Далеком истоку Русија се не само територијално проширила већ је у периоду до 1905. то прерасло у геополитички правац њеног примарног одређења. Русија је истина 1867. године продала САД Аљаску, што сигурно дугорочно није био правилан потез. Наиме јужни део ове територије се спушта на југ до испод 55 паралеле где су климатске могућности далеко повољније од северног дела Аљаске, који би смо могли условно назвати «континенталним», иако има широк излаз на околна мора и пре свега Пацифик. Важна је разуђеност овог јужног простора територије Аљаске, бројност острва и залива као и чињеница да су у физичко-географском смислу ови простори под утицајем западних ветрова северноамеричког континента са више падавина и далеко умеренијом климом него адекватне географске ширине у дубини континента или на источној обали. Потпуно је тривијална новчана сума коју је Русија добила за уступање Аљаске, мислимо да су власти у Санкт Петербургу процениле да је економски то мало исплатива област и да се може уступити без веће штете. Ово решење је утолико чудније уколико узмемо у обзир чињеницу да су управо 1858 - 1860. Руси најзад успели да добију област Поамурја и Приморја које им гарантују шири и повољнији излаз на Пацифик и прибрежна мора. Тада је добијен и северни Сахалин, а 1875. је припојен и јужни део великог и стратешки важног острва. Сва напред наведена проширења до 1860.

године на Далеком истоку су представљала и јединствену могућност учвршћења комуникације са Аљаском и повољнијим интегрисањем овог руског североамеричког поседа у државни организам Русије.

Кључна проширења на Далеком истоку стечена у овом периоду су дала Русији пожељан приступ Пацифику и прибрежним морима, који је подразумевао умереније климатске прилике на обали, на којој су потом изграђене и прве важне руске далекоистичне луке. Када је реч о овом последњем, ради се пре свега о Владивостоку. Русија је добила простор око доњег тока реке Амур, у односу на делом распаднуто кинеско царство од кога су се већ почели одвајати поједини делови (Монголија, тај процес је започео у Манџурији, европске колонијалне силе су већ освојиле више обалских области и сл.). Потом је добијен простор Приморја, као по нама кључан за развој антропогених делатности на Далеком истоку и као свакако најквалитетнији руски државни простор источно од реке Јенисеј. Поред града Хабаровска на Амуру као незваничне престонице ове регије, важна је лука Владивосток, која је постала најважнија руска цивилна и војна лука на Далеком истоку. Веома је важно за руску позицију на Далеком истоку да је добијен и Сахалин, велико острво од чак 76000 км². чији јужни део, за разлику од северног, има пријатнију климу и низ мањих лука које се лако могу преправити у веће трговачке и војне луке (базе). Привредне могућности Поамурја и Приморја су далеко веће од суседних области Далеког истока. Управо је ту била усредсређена руска колонизација и улагања капитала током периода од средине шездесетих до краја постојања царске Русије, а амплитуда је забележена до 1905. Негативне последице руско - јапанског рата, а највише губитак Манџурије огледале су се у одсуству геополитичког приоритета које су ове области представљале за Русију током овог готово полувековног периода. Русија је у том периоду добила за геополитичког ривала на Далеком истоку Јапан, поред већ свуда присутне Британије. Велика жеља руске елите да се поред доминантне позиције која Русија природно геополитички има на евроазијском простору добије и адекватан излаз на прибрежна мора и океане, нарочито она «топла» (чије се обале зими не залеђују) добила је велику шансу ефектног остварења управо на Далеком истоку – Пацифику и прибрежним морима. Када је крајем XIX века империја добила право изградње завршног дела трансибирске железнице, управо преко територије северне Манџурије над којом је успостављен

протекторат, а у исто време се у јужној Манџурији дограђују важне луке Далиен и Порт Артур за руске потребе и право поседовања, чинило се да се руске жеље на Далеком истоку испуњавају. Русија је на овом простору на врхунцу моћи после 1895. када уз помоћ Немачке и неких других сила (Британија је била против ове иницијативе из опортунизма и ривалства према званичном Санкт Петербургу рачунајући у тим играма директно на Јапан) успела да умањи, а делом присвоји за себе ефекте јапанске ратне победе над Кином. Веома важан фактор у руској експанзији на Далеком истоку је представљао завршетак изградње Трансибирске железнице. Он је знатно повећао могућности повезивања руских пространстава источно од Урала са европским делом земље. То је убрзало насељавање колона и изградњу градова, те опште унапређење привреде на овим просторима, нарочито на југу источног Сибира и на новим областима југа руског Далеког истока. Са друге стране Русија је већ 1875. године за добијање и јужне половине Сахалина од Јапана, истој држави дала Курилска острва. То је делом умањивало геополитичку позицију земље на литоралном подручју Пацифика, имајући у виду да Курилска острва у низу «покривају» прелаз из Охотског мора на шире подручје Тихог океана. Пораз у рату са Јапаном 1905. битно је умањио оштрицу геополитичког продора земље на Далеком истоку и чак умањио интерес саме државе за већ постојеће руске регионе на том подручју. Русија се морала одрећи свог уплива у јужној Манџурији, конкретно то се највише односи на важну луку Порт Артур и полуострво Љаотунг у целини (обале Манџурије у Жутом мору су веома важне јер се овде море никада не леди преко године, што није случај са руским Приморјем на Јапанском мору, па чак и самим Владивостоком где је дужина залеђености обале око шест седмица годишње). Поред тога она је морала директно да преда Јапану јужну половину острва Сахалин. Северна Манџурија где је иначе изграђен већ био крак Трансибирске железнице остаје и даље у руској интересној сфери, иако је Русија већ прешла на изградњу северније трасе ове пруге одмах уз Амур.

Током припрема за рат на Далеком истоку са Јапаном и за време самог рата (на који се надовезала унутрашња револуција из 1905. која је додуше угушена) Русија је нешто попустила у својој политици на Балкану и Источном питању у целини, односно због краткорочног давања геополитичког приоритета Далеком истоку умањена је иницијатива на простору Југоисточне Европе и

Блиског истока.⁶⁹ Постепено ослобођење балканских хришћанских народа од турске стеге током XIX и почетком XX века значило је у исто време и пораст утицаја саме Русије на овом подручју. У питању су биле Бугарска, Грчка и две српске државе Србија и Црна Гора, а до Берлинског конгреса ово се односило и на Румунију, која је после тога изашла из круга земаља које су се бориле за независност у односу на Турску. Париским миром 1856. руска царевина се нашла први пут од Прута 1711, у ситуацији, да макар привремено узмиче у односу на Турску (истина овај пут због здружене ратне коалиције Британије, Француске и Пијемонта које су се тако ставиле на турску страну ради *status quo*) што је плаћено само привременим смањењем утицаја на Балкану. Изгубљена је јужна Бесарбија, привремено је готово укинута руска црноморска морнарица и Русија је изгубила монопол патроната над балканским хришћанским народима. Међутим следећих година руски утицај поново јача на Балкану да би свој врхунац досегао после 1878. године. Повраћена је јужна Бесарбија (уз проширење територије на Закавказју), црноморска флота је поново ојачана у међувремену до мере да је била готово паритетна са балтичком, формирана је независна Бугарска са доминантним руским утицајем, а проширене су и остале балканске хришћанске државице. Иако руски утицај у тим независним хришћанским балканским државицама није био увек најдоминантнији и ситуација се повемено мењала, у сваком случају је Русија преко ових земаља умела да пласира свој утицај и геополитичке интересе у периоду до Првог светског рата. То се нарочито повећало после успостављања савеза са Француском у периоду 1889-1893, а нарочито је то било видљиво у Србији променом династије 1903. године.

У овом периоду Русија се суочава са уједињењем Италије и што је за њу много важније, уједињењем Немачке. Готово две деценије се Русија држала неопредељеном у односу на француско – немачки геополитички конфликт, посебно имајући у виду чињеницу о повезаности владајуће руске и немачке династије, те о старом Тројецарском савезу који је у почетку обнављан (поред Немачке и Русије у њему је била и Аустро-Угарска која је имала веома велики степен сукоба геополитичких интереса са Русијом, нарочито око односа према

---

⁶⁹ Сретен Мартиновић «Русија и Балкан, с посебним освртом на албанско питање», ИП Обележја, Београд 2004, стр. 143.

Србима у самој Хабсбуршком монархији, окупираној Босни и Херцеговини, те са Србијом и Црном Гором).⁷⁰ Са друге стране конзервативни руски владајући кругови око династије Романових, са неповерењем су гледали на француски републикански начин уређења и либералне идеје. Најзад 1891. долази до одређења Русије за савез са Француском, што је олакшала и чињеница да великог немачког и пруског политичара Бизмарка није више било на кормилу Немачке. Такође немачку укупну политику све више одређује млади цар Виљем Вилхем, који не показује потребну мудрост и спретност у међународним односима.

Успостављање савезништва са Француском природно удаљава Русију од Аустро-Угарске и Немачке, док је однос са Британијом углавном и даље лош упркос чињеници да конзервативце Дизраелија на власти смењују виговци Гледстона. Постоје дакле реални сукоби интереса поводом руских тежњи за продором на топла мора и британским страхом од руске нарастајуће геополитичке моћи. Неуралгичне тачке су Балкан, Централна Азија, Блиски и Средњи исток па чак и Далеки исток. Врхунац напетости је достигнут у другој половини седамдесетих и првој половини осамдесетих година XIX века. Тада се ситуација нешто смирује због примиривања ситуације на Балкану после Берлинског конгреса (на коме је Британија дипломатским решењима утицала да се знатно умање ефекти претходне војне победе Русије над Турском), те чињеницом да су Руси дошавши до Памира у Централној Азији, зауставили своја даља напредовања у предворју британске Индије. Међутим руска тенденција да се овлада Босфором и Дарданелима и на тај начин добије директан излаз на Медитеран и избије Турској контрола улаза и излаза у Црно море, доживљавани су у Енглеској као непожељан елемент и званични Лондон се томе одлучно противио. У Британији су се плашили могућности да Русија изађе на топла мора и тиме угрози британску доминацију над важним поморским правцима, као што је пре свега Суец и напред набројане поморске дестинације. Мишљења смо да је у ствари то била борба за светску хегемонију, између Британије која је поседовала колонијално царство и Русије са својим огромним копненим евроазијским простором. За класичаре геополитике то

---

⁷⁰ О овоме и у Alexandree Soljenitsun «Le probleme russe a la fin du XX siecle», Fayard, Paris 1994, стр. 96 – 97.

је однос између таласократских и телеурократских интереса.⁷¹ Током деведесетих година XIX века Британија је покушала да гура у сукоб Јапан на Далеком истоку против руског продора у Манџурију, што је постало нова конфликтна зона. После пораза Русије у рату са Јапаном 1905, унутрашње неуспеле социјалне револуције, што је све ослабило спољнополитичку позицију царевине, Британија почиње нешто друкчије да посматра свог великог ривала. Претходно Британија је успела да реши колонијалне несугласице са Француском (код Фашоде је у ствари Британија политички тријумфовала и добила ушће Нила, Француска се повукла), што је био предуслов за склапање споразума између две западне демократије. Вероватно више од изглађивања неспоразума колонијалне природе на релацији Париз – Лондон, је на британску владу утицала чињеница о изградњи немачке морнарице и угрожавања традиционалног примата на мору. Немачки цар није деловао мирољубиво и то се видело већ код прве мароканске кризе 1906. године. Најзад Русија и Британија су споразумом изгладиле сукоб интереса на Средњем истоку по питању Персије, тако што је ова земља подељена на три интересне зоне: руску северозападну, британску југоисточну и средњу неутралну, као тампон зону. Иако ова територија није *de jure* припојена Русији окупацијом северозападне Персије, Касписко море је дефинитивно постало (макар привремено до 1919. године) «руско језеро», а Техеран и значајан део ове земље су постали руски. Споразум са Британијом из 1907. је омогућио руском царству после готово једног века непрекидне енглеске стеге и притиска, да ослободи своје значајне снаге за друге геополитичке изазове и циљеве. То се пре свега односило на Балкан, Босфор и Дарданеле, вероватно и Јерменију, дакле све територије које су још увек биле под влашћу Турске.

Током посматраног периода (1856 - 1918) Русија је највише природним наталитијетом драстично повећала свој број становника. Тако је тај број године 1880. досегао 97 милиона, године 1897. – 129 милиона, а 1914. чак 165

---

⁷¹ О поставкама класичара геополитике у А. Дугин “Основи геополитике, Геополитичка будућност Русије”, Екопрес, Зрењанин 2004, Први део “Очеви оснивачи геополитике”, стр. 39 – 93.

милиона.⁷² Историчар Сава Живанов наводи да је 1897. године по конфесионалној одредници било муслимана око 12 милиона, католика 11 милиона, лутерана 4,5 милиона, Јевреја 4 милиона и других вера и пагана преко 7 милиона. Остатак од близу 90 милиона чинили су православци. Међутим међу самим православцима било је око 13 милиона припадника разних секти и праваца ове хришћанске групе, а неке од њих је званична црква и власт повремено прогонила.⁷³ Предпостављамо да су међу припадницима разних секти како наводи цитирани аутор, урачунати и православци унијати, који додуше у то време нису били посебно бројни у царској Русији, будући да су они највише настањивали област Галиције која је тада била у саставу Аустро - Угарске, а после 1918. је прикључена новој Пољској држави. Размештај неруских народа у империји у овом периоду је био такав, да су они доминирали на западу и северозападу земље. То су били пре свега Финска, балтичке земље – Литванија, Летонија и Естонија, те континентална Пољска која је била у саставу Русије. Поред тога можемо издвојити и Закавказје и Централну Азију. Руси су услед насељавања и високог наталитета у овој и претходним временским епохама које посматрамо, почели да доминирају бројчано не само на Уралу, западном Сибиру већ и у источном Сибиру, Далеком истоку, северном Казахстану. И у осталим пределима царевине проценат Руса се повећавао, фактички у свим крајевима чак и на Балтику, Бесарбији средњем и деловима јужног Казахстана и др. Најмањи проценат Руса, до испод 10 % у укупном становништву регије је био у Централној Азији, највећем делу Закавказја, Пољској и највећем делу Финске. Јевреји су били сконцентрисани у западном појасу земље, практично у Пољској и деловима Белорусије и Украјине и то на жалост не само својом вољом, већ и одређеним прописима који су покушавали да их највише ту сконцентришу. Овакав, у појединим историјским периодима сегрегациони однос према Јеврејима у царској Русији, довешће до њиховог масовног прикључивања редовима револуције и антимонархијским покретима и удружењима. Народи Сибира и Далеког истока који су иначе појединачно веома

---

⁷² Извор Џон М. Робертс «Европа 1880-1945.», Клио Београд 2002, стр. 205 и «Општа енциклопедија «Larousse», Том III, 1973, стр. 556 и 603.

⁷³ Сава Живанов «Русија на прелому векова», последње деценије руског царства; од завршетка Кримског рата до почетка Првог светског рата (1855-1914), Београд 2002, стр. 263.

малобројни, утапали су се и подређивали у односу на руске досељенике. Белоруска особитост није била посебно наглашена, а и тада само као посебна грана руске нације. Са друге стране у највећем делу западне Украјине се развија посебна национална свест која некада себе доживљава изван руског националног бића. То је веома ретко испољено на широким просторима источне и јужне (црноморске) Украјине. У источној и јужној Украјини се поред већине становништва Малоруског (украјинског) порекла које се већински осећа граном руске нације, живи и велики број (и до 40 % становништва ових регија) правих Великоруса који су се доселили на ове просторе током XVIII и XIX века.

Русија је и поред свих недостатака које је имала у оквиру свог унутрашњег уређења, социјалне структуре и политичког система у деценијама пред Први светски рат, успела да значајно изгради своју индустрију и транспортни систем. Године 1913. дужина железничких пруга у Русији износила је преко 70.000 км², што је био велики пораст у односу на рецимо 1880. годину. То се односи и на производњу најважнијих индустријских производа у јединицама мере.⁷⁴

Русија није била довољно спремна за ратна сучељавања после рата са Јапаном и унутрашњих револуционарних превирања.⁷⁵ Започињање парламентарног живота, и одређене реформе Витеа и Столипина, додатно су побољшале и убрзале модернизацију Русије. Русија је имала институционално-уговорну обавезу према Француској, а моралну према балканским државицама, пре свега према Србији и Црној Гори. У годинама које су претходиле Светском рату било је низ криза у међународним односима на релацији два блока. Русија је некада узмицала (анексиона криза 1908-1909, криза у вези формирања Албаније и српски захтев за излазак на Јадран комбинована са црногорским захтевом за Скадром, - криза окончана Лондонским споразумом 1912. године), некада стајала спремна у другом плану док се ситуација по њене савезнике

---

⁷⁴ Сава Живанов «Русија и раскол Европе» Односи између европских сила пред Први светски рат; од Берлинског конгреса до почетак рата (1878 - 1914.), Службени лист СиЦГ, Београд 2005. стр. 30.

⁷⁵ О тешким социјалним и револуционарним превирањима у Русији за време и после рата са Јапаном видети најбоље у Nicolas Werth «Histoire de l'Union sovyetique», Presses universitaires de France, Paris, 1990, стр.21 – 62.

позитивно одвијала (Друга мароканска криза 1911. и Први балкански рат 1912-13), а у случају јулске кризе 1914. одлучно стала на страну Србије.

Ушавши у Први светски рат Русија је показала првих година рата велику спремност да допринесе успеху сила Антанте, где се нашла у ситуацији да се бори на две стране света и три фронта (против Немачке и Аустро-Угарске на западу и Турске на југу). На Закавказју против Турске и на фронту против Аустро - Угарске забележено је низ успеха, док су против Немачке углавном трпљени поразима. Међутим ратни напори су исцрпљивали земљу која економски и политички, а пре свега ни војно, није била спремна на тако велике изазове дугог и тешког ратовања против немачке армије и њених савезника. Фактички због ситуације на фронтима у Европи Аустро - Угарска и Турска су биле у ситуацији да своје најјаче трупе могу да пошаљу управо против Русије, док је Немачка то била у ситуацији са близу 40 % својих укупних снага (остале су биле бачене на Западни фронт у Француској). Иако су руски колосални природни и привредни ресурси давали Русији шансу да се квалитетно држи током више година трајања рата, лоша организација, те политичка и социјална нестабилност су утицале, да она као прва међу великим силама управо из тог сукоба изађе почетком 1918. године, под крајње неповољним условима примирја у Брест - Литовску.

Револуционарни догађаји у Русији током 1917. (фебруар и новембар) су резултат дубоке унутрашње кризе и незадовољства широких народних слојева, социјалном, економском, ратном и политичком ситуацијом у земљи.

Русија је у периоду 1853 - 1918. остварила даљи геополитички раст, без обзира што је извесно смањила свој утицај у односу на друге велике светске силе на крају периода гледано на време око Кримског рата. Дошло је до проширења територије на јужним ободима земље (Закавказје, Централна Азија, југ Далеког истока). Истина на самом крају периода, због револуције у земљи, Русија напушта учешће у рату на страни сила Антанте почетком 1918. године, тако да не учествује «у подели колача» на крају Првог светског рата. Она чак мора да изгуби низ територија на ободима државе као последицу грађанског рата и стране интервенције. У овом периоду Русија постаје једна од светских сила у ери «згушњавања планете» изазване технолошким достигнућима и саобраћајним напретком (коришћење широм света пароброда, железнице, телеграфа, наглог процвата новина и повећањем писмености широких слојева

становништва и др.). Ово није период Великих географских открића – већ низа мањих географских примењених истраживања на терену, после чега ће готово читава Планета постати начелно истражена, запоседнута у свету који постаје европоцентричан и више него икада повезан. Русија даје томе свој конкретан допринос у виду даљих и практичних истраживања, насељавања и експлоатације својих предела Сибира, Далеког истока, Централне Азије, а пре тога и Аљаске. Руски истраживачи, научници и пионири су у томе имали своју неспорну улогу.

Период СССР (1918 - 1945) и Русија као светска сила у изолацији

Током временског периода од Октобарске револуције до краја Другог светског рата, а пре свега до уласка СССР у Други светски рат средином 1941, совјетска Русија се нашла у ситуацији да као практично једина социјалистичка држава на свету издржи својевремену политичку изолацију осталих капиталистичких земаља. Ту изолацију совјетске Русије прекинуо је напад Хитлерове Немачке на њу јуна 1941. и увлачење у велики светски сукоб. Уколико је Први светски рат представљао (заједно са социјалистичком револуцијом која се десила крајем овог светског сукоба и трајала заједно са интервенцијом страних сила и грађанским ратом до краја 1920. године) сукоб који није дао Русији простор за геополитичко ширење, већ пре за привремено умањење и обуздавање њене моћи, отуда је Други светски рат представљао победу руског оружја и објективно проширење њеног геополитичког утицаја укључујући пре свега проширење њених граница (у ствари у највећем повраћај најзнатнијег дела изгубљених територија управо на крају Првог светског рата и социјалистичке револуције).

У међуратном периоду совјетска Русија се суочила са губитком значајних територија на западу земље. Део тих територија су представљале области и земље са већинским неруским становништвом као што су Финска, дотадашњи руски део Пољске и највећим делом три балтичке републике, пре свега Литванија и мањим делом Естонија и Летонија (у ове последње две руска мањина је била бројчано веома значајна). И Бесарбију такође можемо рачунати у област у којој руски фактор није био доминантан, а која је отцепљена у овом

случају. Са друге стране знатни делови Белорусије и западне Украјине са доминантним словенским православним живљем су отргнути од руских граница и припојени Пољској. Чак је и распарчана Турска добила област Карса са већинским јерменским становништвом од Русије, иако су Јермени управо у Русији добили своју националну заштиту, а у Турској управо доживели (али на жалост Јермени у Турској не и преживели) један од најстрашнијих геноцида у историји човечанства. Русија се у исто време повукла из северног Ирана који је држала преко деценију под окупацијом, сходно уговору који је 1907. постигнут са Великом Британијом о деоби интересних сфера на том подручју. Совјетска Русија (односно СССР) је само у Азији успео да извесно побољша своју позицију после Октобарске револуције, али то није постигнуто проширењем територије. Наиме спољашња Монголија се и *de jure* отцепила од Кине захваћене грађанским ратом и конфузијом, тако да је ова пространа земља била под директним совјетским утицајем и постала је социјалистичка република (уз СССР, даке то су биле једине две социјалистичке земље света до краја Другог светског рата). Са друге стране захваљујући делом и федеративним преуређењем државе, совјетска позиција се побољшала и у Централној Азији током двадесетих година. Међутим сматрамо под великим знаком питања одлуку политичког врха СССР да накнадно 1936. формира и републику Казахстан, поготову у границама које су на север дубоко заседале руско етничко ткиво. Што се тиче југа Централне Азије у почетку (1922.) формирана је социјалистичка република Туркестан од које су се следећих година формирале Узбекистан, Туркменија, Киргизија и Тацичка као савезне републике у СССР равноправне са већ формираним републикама Украјином, Белорусијом, Руском федеративном републиком и Закавказском федерацијом (од ове последње убрзо су формиране Грузија, Јерменија и Азербејџан)⁷⁶.

После великих ратних разарања проистеклих из Првог светског рата и Октобарске револуције, совјетска Русија се великим радним напорима широких слојева становништва, опоравља током двадесетих и тридесетих година XX века. Нарочито је много уложено у развој индустрије која се поред реона у којима се већ раније развила (Санкт Петербург односно Лењинград, Москва,

---

⁷⁶ Н. Carrere D ecausse «Le grande défi», Bolcheviks et Nations 1917 - 1930, Nouvelle bibliotheque Flammarion, Paris 1897, стр.25 - 32 и мапе на стр. 323 - 325

Донбас, Урал), полако шири и на остале крајеве земље – Кузбас и југ западног Сибира уопште, Баку са околином и др. Повећава се са једне стране писменост, образовни ниво, а у појединим случајевима и материјални услови становништва појединих региона земље. Са друге стране озбиљно заостаје пољопривреда, што се у пар наврата може сагледати озбиљним појавама глади читавих области, праћеном чак и људским жртвама.

У међународним односима после стране интервенције у грађанском рату и победе револуционарних снага, совјетска Русија се споро укључује и тешко прихвата у међународним институцијама и односима, тако да можемо чак говорити о својеврсној изолацији ове најпространије земље света. Француска, као водећа копнена сила међуратне Европе, помогла је формирање и јачање низа држава средње величине које су делом представљале и «санитарни кордон» у источној и средњој Европи против обнове немачке моћи и даљег ширења комунизма из СССР. Велика Британија је такође учествовала у том пројекту и поред чињенице да у међуратном периоду није увек подржавала француске политичке циљеве и подухвате, нарочито не у источној Европи. Наиме Британија је наставила своју политику балансирања и одржавања равнотеже снага. Са друге стране из идеолошких разлога, али делом и због претходног искуства великог ривалства са царском Русијом нарочито током XIX века, званични Лондон заузима крут антисовјетски став. За СССР је од олакшавајућег значаја била чињеница да САД нису подржавале такву политику западноевропских демократија, јер су се повукле у политичку изолацију после потписивања Версајског уговора.

Током двадесетих и тридесетих година XX века, СССР је имао извесно смањене границе у Европи у односу на царску Русију, нарочито на западу. Престоница је премештена из града на Неви у Москву, делом и због чињенице да се Финска граница налазила веома близу. Са друге стране Москва се заиста налазила у централном делу европског СССР и заузимала раскрсницу најважнијих путева и за азијски део земље.

Петогодишњи привредни планови НЕП су давали извесне резултате у индустријализацији, електрификацији земље, а то се одразило и на развој оружаних снага у позитивном смислу. Истина Стаљинове чистке су се

негативно одразиле на снагу Црвене армије уочи почетка Другог светског рата.⁷⁷

После доласка Хитлера на власт у Немачкој, СССР бива све више прихваћен од стране Француске и Чехословачке које се највише плаше обнове немачке опасности. Међутим, приликом решавања судбине Чехословачке у јесен 1938. године, Велика Британија па и Француска, нису довољно искористиле могућност ослонаца на совјетску подршку Чехословачкој, што је за судбину имало Минхенски споразум, а потом и нестанак ове средњоевропске државе. СССР је потписао пакт са Немачком 1939. уочи почетка Другог светског рата и напада на Пољску, чиме се добило извесно време за припрему за рат, а затим се низом акција проширила држава на запад. У принципу се дошло до повраћаја знатног дела територија на западу које су изгубљене после завршетка Првог светског рата и Октобарске револуције. Истина то је постигнуто у договору са Немачком која је потом била закупљена ратом на западу против Француске и Британије и неких других мањих европских држава (ове потоње – Белгија, Холандија, Данска, Норвешка, Луксембург и пре тога Пољска су биле лаке жртве немачких муњевитих напада, док је сама Француска поклекла после снажне немачке офанзиве током маја и јуна 1940. године).

За то време, од септембра 1939. до лета 1940. године СССР је окупирао Естонију, Летонију и Литванију, заузео подручје источне Пољске које је поглавито настањено православним источним Словенима – Белорусима и Украјинцима, затим окупирао Бесарбију од Румуније и у локалном рату добило исправку границе у односу на Финску. У овом последњем случају важно је било добијање града Виборга и околине, чиме је померена граница даље од Лењинграда, а на северу се избило у Баренцовом мору директно на границу са Норвешком. Захваљујући свим овим проширењима, СССР је повећао простор своје државне територије на запад уочи напада Немачке и фашистичких сила на њега јуна 1941, чиме се добила већа тампон територија на западу у односу на главни град Москву и политички и привредни центар земље у Централном региону и Поволожју. Током сукоба са Немачком закључно до децембра месеца 1941. године, СССР се нашао у изузетно тешкој ситуацији, јер су за шест месеци

---

⁷⁷ О овоме далеко више у Н. Carrere D encausse «Le grand defi», *Bolcheviks et Nations 1917 - 1930*, Nouvelle bibliotheque scientifique Flammarion, Paris 1978.

агресори продрли до предграђа Москве, заузели целокупан простор Белорусије, Украјине, балтичких република, држали под опсадом Лењинград и заузели веома значајне делове данашњег Централног индустријског и Централног черноземног региона у Руској Федерацији. У том периоду, СССР је фактички сам био у рату са Немачком и њеним савезницима, који су се непосредно придружили овој агресији која је носила назив «Барбароса» (Румунија и Финска од суседних земаља, Италија и Мађарска, су дале своје јединице, што је исто учинила чак и Франкова Шпанија као неутрална у Другом светском рату пославши «Плаву дивизију»). У том периоду јуни – децембар 1941. још је Велика Британија била у рату против сила Осовине, али сем маргиналног ратишта против италијанских снага у Северној Африци, она није имала линију фронталног додира. У децембру месецу не само да су Руси одбили напад на Москву и померили фронт целом дужином и до 200 км на запад, већ су нападом од стране Јапана на Перл Харбур у рат ушле и САД, чиме се тег укупног односа снага битно померио у корист антифашистичке коалиције. У међусобном ланцу објава рата СССР и Јапан то нису учинили тада, чиме је за совјете избегнут неугодан Далекоисточни фронт. Такође и Турска остаје неутрална, иако се очекивало да и она нападне са југа СССР. Ово ће се све показати значајним као и чињеница да су Британци и Слободни Французи Де Гола извршили превентиван напад и окупацију Сирије и Либана (које су дотле држали вишијевски Французи под контролом Немачке) као и Ирак и Иран чији су режими показивали симпатије према фашистичким силама. Одвијање напред поменутих догађања на југу СССР на Блиском и Средњем истоку, омогућио је да се фронт не шири додатно током следећег периода. Током 1942. године Немци и њихови савезници преносе офанзивне акције на југ освајајући доњи ток Дона и доспевши до Волге и Кавказа. У одсудној бици код Стаљинграда (данашњи Волгоград и некадашњи Царицин) снаге Црвене армије су тешко поразиле немачке армије и преузеле иницијативу у даљем вођењу рата коју нису испуштале све до његовог краја 8 маја 1945. године. Током периода трајања рата дошло је до привременог губитка значајног дела територије на западу тако да су се многи индустријски и уопште привредни објекти и административни центри пребацивали даље у дубину совјетске територије. Многи од тих објеката су остали на тим новим локацијама и после завршетка рата. У питању су Урал, западни Сибир, југ источног Сибира углавном око Бајкала и Централна Азија.

Совјетске трупе су приликом потискивања непријатеља даље на запад ослободиле од фашиста широке просторе источне Европе где су потом фаворизовани режими леве оријентацији или су чак и директно наметани. Црвена армија је заузела и сам Берлин крајем априла 1945. године и несумњиво дала веома значајан допринос победи над фашизмом антихитлеровске коалиције.

По завршетку рата у Европи совјети су пребацивали трупе на руски Далеки Исток припремајући се за рат са Јапаном. СССР је ушао у рат са Јапаном у августу месецу 1945. Трупе Црвене армије су брзо продирале у Манџурију и северни део Кореје (Народна Република Монголија је била поље деловања совјетске армије против Јапана). Крај рата и капитулацију Јапана СССР је дочекао веома брзо, пре свега због тешке ситуације у којој се Јапан налазио, а са друге стране и због две бачене нуклеарне бомбе од стране САД на Хирошиму и Нагасаки.

Геополитичка позиција СССР је на крају Другог светског рата 1945. била неупоредиво повољнија него 1918. године. СССР се проширио територијално, а Источна Европа се нашла под његовом политичком контролом. Истина народ СССР, пре свега Руси (и Белоруси и Украјинци) су доживели стравичне људске жртве и ратна разарања, тако да је погинуло око 20 милиона становника (огромном већином источних Словена). Овome треба додати и бројне стаљинистичке жртве, као и оне који су настрадали од глади која је у неколико наврата пустошила СССР током овог периода.

СССР је на мировној конференцији после Другог светског рата добио све територије које је фактички повратио у периоду септембар 1939. – август 1940, а које смо већ навели. Дакле ради се о источној Пољској махом настањеном Белорусима и Украјинцима, што је припојено овим двама совјетским републикама. Естонија, Летонија и Литванија су као републике укључене у СССР, док су територије припојене од Финске припојене Руској републици (Руска федеративна република). Од Бесарбије је формирана република Молдавија, али је њено црноморско приморје дато Украјини, док је са друге стране мала зона источно од Дњестра са градом Тираспољем припојена Молдавији као компензација (ово подручје је претходно било у саставу Украјине). СССР је извесно на својим западним границама у Европи добио још нека додатна проширења у односу на она до августа 1940. године. Тако је дошло

до неких минималних додатних корекција границе у односу на Финску, од Румуније је добијена и Буковина (која је предата Украјини), а Закарпатска Русија, величине 13.000 км² и са око милион становника претежно православних Источних Словена припојена је од Чехословачке (дата је такође Украјини). Део Немачке, њен најисточнији део Источна Прусија са градом Кенисбергом (око 16.000 км²) припојен је Руској Федерацији. У Азији је Руској Федерацији припојена Тувинска област (величине 173.000 км²). На Далеком истоку је од Јапана одузет јужни Сахалин и Курилска острва. Тувинска област је извесно померила на југ границу СССР (Русије) у области где се налази веома урбанизован и економски јак Кузбаски регион. Пошто је ово брдовита и слабо насељена област, она није посебно укључена у овај индустријско-енергетски макрорегион. Са друге стране управо је добијање јужног Сахалина и Курилских острва (јужни Сахалин је претходно изгубљен још 1905. године, а Курилска острва су трамплена Јапану још 1875. године) позитивно утицало на даљи развој руског Далеког истока. Наиме добијањем ових дестинација Русија директно и шире излази на Пацифик без икаквих препрека читавом дужином своје обале, а рецимо Охотско море постаје њено унутрашње море. Што се тиче пак огромних проширења на западу у Европи, СССР је тиме добио заиста много. Прво добијена су економски веома важна подручја. У области Балтичког мора СССР поново добија своју стару обала из времена царске Русије, која је чак сада продужена на југ добијањем од Немачке луке Клајпеди (Мемела) која је дата републици Литванији и читаве Калињинградске области са овом важном луком (раније Кенингсберг). Мемел и Кенинсберг, односно Клајпеда и Калињинград се налазе код 55 односно 54 паралеле, што је извесно јужније од Риге и нарочито Талина и Лењинграда. Та разлика у ваздушној линији је од 700 до 1000 км на југ, а ове јужније балтичке луке имају повољније климатске ефекте. Прво ту се море зими никада не леди, чак су веома ретке и мање санте леда, тако да су могућности ових лука веома повољне за балтичке и руске услове. Јануарска просечна температура ваздуха на копну у граду Лењинграду је око -8 С, у Талину око -7 С у Риги око -5 С, а у Клајпеди око -3 С, док је у Калињинграду око -2 С. Најзад луке Клајпеда и Калињинград су извесно западније од Риге, Талина и Лењинграда што је повољнији фактор приликом транспорта робе и путника рецимо за немачке, шведске или неке друге луке у окружењу. Нарочито су Литванија и Белорусија локационо везани за

новодобијене луке Клајпеду и Калињинград. У области Црног мора добијено је приморје Бесарбије са луком Измаил на ушћу Дунава и луком Белогорд близу ушћа Дњестра, али се ради о мање ваним лукама у односу на остале совјетске црноморске луке. Међутим важна лука Одеса је овим проширењем удаљена од румунске границе. Црноморска обала Бесарбије је дуга око 200 км у ваздушној линији, а сама дужина обале је имајући у виду њену разуђеност и дупло већа. Тако се целокупна црноморска обала северно од 45 паралеле нашла у рукама СССР. Климатски ефекти на обали Бесарбије су веома повољни током целе године, а у јануару су око 2 Ц, дакле овде нема појава леда осим веома ретких малих санти које се не појављују сваке године. На тај начин је СССР дошао поново до максималног изласка на Црно море (уз напомену да је Азовско море унутрашње совјетско море) које је имала и царска Русија још од почетка XIX века.

Тако је СССР дошао до својих максималних граница од 22.640.000 км² и веома се приближио величини територије царске Русије коју је имала уочи Првог светског рата. Истина у односу на тај период, је изгубљена континентална Пољска, Финска те мала област Јерменије око града Карса, коју је Лењин предао Турској. Истина царска Русија је тада држала под окупацијом и цео северозападни Иран, а имала је *de facto* власт и над северном Манџуријом и полагала право на Синкјанг у Кини као и на спољашну Монголију. Овоме треба додати и чињеницу да је царска Русија до 1905, дакле до пораза у рату са Јапаном држала и *de jure* северну Монголију, као и полуострво Лиаотунг са луком Порт-Артур, односно *de facto* и целу преосталу Манџурију. Најзад држана је и цео век Аљаска *de jure*, а *de facto* пре тога и делови Орегона и Калифорније. Са друге стране СССР је држао у свом саставу од краја Другог светског рата неке територије које никада у свом саставу није имала царска Русија Романових. На западу у Европи то се односи на Калињинградску област којој треба додати и луку Клајпеду. Ови крајеви су дотле вековима били у саставу Немачке односно раније Прусије. Такође Галиција са градом Лавов, као и малена област Закарпатске Русије су раније (ако наравно не рачунамо Кијевску Русију) биле у саставу Пољске, а потом и Аустро - Угарске (Закарпатска Русија је у међуратном периоду припадала Чехословачкој). Најзад у Азији Тувинска област није раније била у саставу Русије никада до 1944. године.

Из напред наведеног видимо да СССР после завршетка Другог светског рата, обухвата веома велику територију која је тек нешто мања површином од величине царске Русије, коју је она заузимала као највећу у пар наврата (до 1905, а то се односи и на величину територије до краја Првог светског рата). Иако неке веће територијалне целине нису ушле у састав СССР, а које су раније дуго припадале царској Русији Романових, тачно је и то да су неке територије први пут потпале под руску (совјетску) власт 1945. године. Геополитичка позиција СССР од 1945. године је била посебно погодна, јер су њене границе, нарочито на западу, постале релативно правилне («вертикалне»). Тај квалитет се нарочито огледа у чињеници да је СССР извесно проширио своје излазе на главне морске правце. То се нарочито односи на Балтик, затим на Пацифик, а дошло је и до корекције и проширења излаза на море и у црноморској области и у прибрежном мору Северног леденог океана.

Додатни квалитет совјетској геополитици, дао је и моменат да је читава групација источноевропских држава била у блоку са СССР и под његовом директном контролом. То се односи на Пољску, Чехословачку, ДР Немачку, Румунију, Мађарску и Бугарску, једно време и на Албанију, док је ФНР Југославија била у тој «орбити» само до 1948. године. На подручју Азије заједно са СССР била је Монголија, Северна Кореја, а постојала су очекивања да ће у тај табор dospети и Кина, где се водио грађански рат.

СССР као светска суперсила, доминација и распад 1945. до 1991.

Током периода постојања СССР, после Другог светског рата па до краја 1991. (када се ова држава распала на своје републике, од којих је Русија као највећа постала правни сукцесор), читав свет је био поларизован на два војно-политичка блока којима су доминирале две суперсиле – САД над НАТО или Западним и СССР над Варшавским или Источним блоком. Снага СССР, пре свега геополитичка је била толико јака, да је можемо мерити са оном коју је имала царска Русија у периоду 1815-1853. када је била на врхунцу моћи. Веома брзо је СССР у послератном периоду док је владао још увек Стаљин (до 1953. године), дошао у ситуацију да води геополитичку игру супарништва са САД и његовим западноевропским савезницима за светску моћ. Дојучерашњи ратни савезници

СССР и САД су се нашли у позицији конфротирања интереса, што је добило своје обресе у «хладном рату». Формирање Атлантског пакта 1949. означило је и *de jure* груписање западноевропских држава, око моћних и ратом неистрошених САД. САД су и поред учешћа у два светска рата из њих редовно излазили као ојачана страна са геополитичког аспекта. Док је већина учесника у ова два светска рата доживела тешка разарања и велике жртве, то није важило за САД који су после Другог светског рата располагали толико снажном економијом, која је имала производни оутпут приближан читавом осталом свету. Иако се тај процентуални удео САД у светској производњи значајно смањивао у следећим деценијама, а СССР предњачио по богатству у природним ресурсима, Американци су и надаље задржали значајну иницијативу и предност у области економије. СССР је покушао да војно-политички парира снази западног савеза, али је ту наилазио на проблеме и поред значајних успеха. То све је резултирало приближним одржавањем равнотеже међу блоковима, иако је јасно да је западни савез имао извесну предност. За више од четири деценије постојања супарништва између два блока било је више догађаја који су извесно мењали односе снага, али ни један није превагнуо до те мере да би то довело до дефинитивне измене равнотеже снага на једну страну, све до почетка деведесетих година када се Источни блок једноставно урушио под мноштвом својих слабости и противречности које су углавном дотле биле контролисане.

СССР је успешно спроводио своју индустријализацију, нарочито током педесетих и шездесетих година. Велика средства су уложена у инвестиције и изградњу урбане инфраструктуре и совјетских градова у целини, те саобраћајну инфраструктуру свих видова (путеви, железница, речни и језерски канали и пристаништа, морске луке и уређење обале, аеродроми, гасоводи и нафтоводи као и друге различите видове цевовода, телевизијска инфраструктура, телефонија и др.). Енергетски капацитети СССР су непрестано повећавани и предњачили су и у светским размерама. СССР је једина велика сила која је извозила нафту, гас, угаљ, дрво и друге енергенте у читавом периоду после Другог светског рата. То важи и за читав низ природних ресурса, од руда метала до неметала. Са друге стране степен индустријске обраде извезених производа није био редовно висок мада је СССР највећи део свог извоза користио клириншки у односу на остале државе Источног блока. По тврдим елементима моћи СССР је више него успешно парирао адекватним показатељима које је

имао САД. Оно у чему се губио корак је сам квалитет индустријских производа са аспекта његове атрактивности и конкурентности за светско тржиште. СССР није ни био превише заинтересован за светску трговину, а то се није превише одражавало на његову снагу док нису на сцену почеле да ступају високе технологије у чему су предњачили Јапан, САД и неке западноевропске државе. Слабо улагање у совјетску пољопривреду и велики одлив становништва у градове, учинили су да и поред великих природних предиспозиција СССР повремено мора да увози храну. Укупно гледано СССР је као држава постигао велике резултате у области квантитативних показатеља индустријске производње, нарочито основних примарних производа као што су челик, гвожђе, угаљ, нафта и др, потом у производњи свих главних типова наоружања, космичким истраживањима и општој инфраструктури насеља, саобраћајница и др. Са друге стране стандард совјетских грађана је извесно трпео, нарочито када се ради о појединим производима широке потрошње који су били дефицитарни или лошег квалитета. Временом је и национално питање почело да бива актуелно, нарочито када су у питању несловенске нације Балтика, Централне Азије и Закавказја, а појаве национализма су биле видљиве и у деловима Украјине.

Када се посматра однос између блокова у прве две деценије после Другог светског рата, процес деколонизације је систематски смањивао колонијалне поседе западноевропских држава, што је извесно повећавало простор за продор социјализма и нови утицај СССР. Један од најзначајнији момената за односе снага међу блоковима догодио се 1949. године, када је победила социјалистичка револуција у Кини. У следећих око двадесет година, СССР је могао да рачуна на снажног и многољудног азијског савезника, што је за званичну Москву било геополитички веома важно због географског положаја и снаге Кине. САД је додатно исцрпљивао рат у Индокини, а тежак ударац за Вашингтон је представљао случај Француске која је око средине шездесетих напустила НАТО. За СССР је важан тренутак представљало поседовање прво атомског оружја, а потом и хидрогенског. Томе треба додати и лансирање Спутњика, а затим и низ успеха у откривању свемира чиме се држао баланс са сличним успесима САД у тим областима. Поред источноевропских држава које су биле под непосредном контролом и утицајем званичне Москве (Пољска, Чехословачка, Мађарска, Румунија, ДДР Немачка и Бугарска), њима треба

додати и неке азијске и друге државе које су се етапно прикључивале Источном блоку или су биле макар придружене. То су Северна Кореја, Вијетнам и Монголија у Азији, а потом и Куба у Латинској Америци као и читав низ афричких држава. СССР је огромна средства одвајао за помоћ овим земљама, што је био додатан атак на његов буџет и финансијска средства. Иако су САД издвајале за сличне намене далеко већа средства када су у питању разни облици помоћи и средстава другим земљама и режимима по политичкој линији, за званични Вашингтон и грађане Америке то није представљало такво економско оптерећење као за буџет СССР.

Велики демографски губици СССР за време Другог светског рата су највише погодили и то несразмерно, словенске православне народе руског корена (Белорусе, Украјинце и Русе), што се делом поклопило са наглим падом природног прираштаја ових и других европских народа у држави у односу на друге народе, нехришћанске религије и расе нарочито у области Центалне Азије и делом области Кавказа. Са друге стране процентуални састав Руса је остао на нивоу СССР приближно око 55 %, а заједно са Украјинцима и Белорусима око 75 % године 1990, а ранијих деценија још већи. Тенденција повећања удела русофонских народа је била изражена током седамдесетих и осамдесетих година у Балтику и Молдавији, док се у исто време повећавао и проценат самих Руса у Украјини и делом Белорусији. Тако је у Естонији тај проценат (свих Русофона) досегао близу 40 %, а у Летонији и преко 40 %, док је у Литванији био испод 20 %. У Молдавији је било близу 40 % Русофона (самих Руса преко 25 %). У Украјини је живело око 40 % становништва са руским језиком као матерњим, а број самих декларисаних Руса по националном изјашњавању је око 20 %. Читава источна Украјина и цело црноморско приморје је било под утицајем руског језичког подручја, што се нарочито односи на област Харкова, Донбаску макрорегију и Крим. У Белорусији, где национална идентификација није била тако јака као рецимо у западној Украјини, бити Белорус по националности није значило нешто битно другачије од самог Руса, док је ових других по националном изјашњавању било око 10 %. Са друге стране, удео русофонског становништва на Закавказју и Централној Азији је стагнирао или се смањивао. У Грузији, Јерменији и Азербејдану проценат Русофона је био око 15 % крајем шездесетих, а потом се смањивао нарочито у Јерменији и Грузији. У Централној Азији је тај проценат био око 10 - 20 % у Таџикистану, Узбекистану и

Туркменији, док је у Киргизији он износио између 25 - 30 %. Казахстан је са својих 2,7 милиона км² представљао прави мали подконтинент иначе веома слабо насељен (нешто преко 15 милиона становника). Русофонско становништво је компактно и већински насељавало северни Казахстан, док су у јужном већину чинили Казахи и муслимани у целини (изузетак је био главни град Алма-Ата са околином где је готово 60 % становништва било европског порекла). Северни и јужни Казахстан су географски оштро раздвојени великом пустињом тако да ова етничка регионализација добија свој природни лимес који раздваја две етнички хомогенизоване макрорегије. Укупно у Казахстану Руси су чинили око 1990. године 42 % становништва, а када се томе дода и проценат Украјинаца, Белоруса па и Немаца и других Европљана и хришћана онда немуслиманско, становништво европског порекла чини око 50 % становништва, ове после Русије, најпространије совјетске републике. Из напред наведеног видимо да је русофонско становништво у осталим републикама СССР било релативно бројно, а њихов стварни значај је био и већи, ако знамо да се ради о натпросечно заступљеној популацији међу стручњацима и градском популацијом. Тако су Руси и русофонско становништво у Казахстану чинили углавном урбано становништво на југу ове републике, где су иначе били у мањини у односу на муслимане и средњоазијско становништво. Међутим на северу републике русофонско становништво је компактно насељавало и руралне области и то уназад више векова.

После пораза САД у рату са Вијетнамом, те претходног изласка Француске из НАТО чинило се да СССР и буквално сустиже са аспекта реалне моћи свог великог ривала. Међутим снагу источног блока још пре тога је начела Кина пошто је направила дистанцу у односу на СССР и чак временом развијала мало пријатељске односе са званичном Москвом. То је био стратешки удар на геополитичку позицију СССР у свету. Огромне војне снаге су потом биле издвајане да обезбеђују са совјетске стране дугачку границу са НР Кином у Средњој Азији и Далеком истоку, јер то више није била граница политичких савезника као што је то био случај дотле. У Европи је СССР сачувао своје позиције тако да сем Југославије која се издвојила још 1948. и потом формирала свет несврстаних, још је само Албанија заузела издвојен став. Остале државе источне Европе су остале до краја компактне у савезу са званичном Москвом. Изузеци су покушај Мађарске 1956. и Чехословачке 1968. године да задобију

самосталну позицију, што је угушено интервенцијом самог СССР и осталих држава чланица Варшавског уговора. Сукоб између суперсила је остао на нивоу «хладног рата», пошто до директног оружаног сукоба међу њима није на срећу дошло. Уколико је и било извесних оружаных сукоба у овом периоду, они су издвојени и локализовани у оквиру ваневропског света и не најважнијих магистралних праваца за интерес геополитике (Кореја, Индокина и др.). У неколико наврата је долазило до извесних криза и напетости између суперсила које су се издвајале из свакодневице «хладног рата», као што су случајеви код блокаде Западног Берлина; сукоба Инфомбирова са ФНР Југославијом (персонализованом у сукобу Тито - Стаљин) крајем четрдесетих и почетком педесетих, а најизраженије у периоду 1949 - 1952; Корејски рат почетком педесетих година; Кубанска ракетна криза 1962. када је свет био најближи нуклеарном рату и сукобу два блока или конкретније САД – СССР; Интервенција СССР у Чехословачкој 1968. године; Вијетнамски рат крајем шездесетих и почетком седамдесетих година као и неки други догађаји. Суецка криза 1956, Алжирски рат 1954 - 1962, и неки други сукоби, нису били директно повезани са конфронтираним интересима две суперсиле, што се само индиректно може рећи и са серијом сукоба на Блиском истоку између Израела и арапских земаља. Већ током седамдесетих година настаје политика детанта и извесне сарадње међу суперсилама, мада је већ у периоду када је на власт у СССР дошао Никита Хрушчов дошло до извесног отопљавања односа међу њима. Са доласком на власт Михаила Горбачова у СССР, долази не само до покретања унутрашње «перестројке», већ и до наглог попуштања конфротације интереса међу суперсилама. СССР се нагло повлачио из међублоковског супарништва у другој половини осамдесетих година, на моменте чак и једнострано, што је делом било условљено економском кризом у земљи услед пренапрегнутости совјетске привреде дотадашњом трком у наоружању, укључујући и космичка истраживања. При крају постојања међублоковске конфротације дошло је до Заливског рата и до почетка сукоба на простору бивше СФРЈ, што је СССР обузет својим унутрашњим проблемима (економска криза, појава извесних међунационалних жаришта у земљи и др.) пратио само као посматрач. У овом периоду се СССР повукао са источноевропског подручја и Авганистана, пошто је у Источној Европи дошло до урушавања социјализма и смене власти.

Распад СССР и формирање Заједнице независних држава крајем 1991. и почетком 1992. године, означава крај овог периода, али и крај постојања СССР и поновно успостављање независне Русије. Разлика у односу на царску Русију која је постојала до 1917. године је у томе, што је чак 14 других република СССР – Летонија, Литванија, Естонија, Белорусија, Украјина, Молдавија, Грузија, Јерменија, Азербејџан, Казахстан, Узбекистан, Киргизија, Тацикистан и Туркменија изашло из заједничке државе. Тако је нова независна Русија из 1992. године (дотадашња Руска федерација – само једна од 15 република бившег СССР) територијално и геополитички редукована у односу на дотадашњи СССР (или «совјетску Русију» или «црвену Русију»), односно царску Русију целокупне претходне нововековне историје. Нова Русија коју је предводио председник Борис Јељцин, је и даље остала велика сила, најпространија земља света, једна од пет сталних чланова Савета безбедности Уједињених нација (са правом вета) и правни сукцесор СССР у међународном праву. Свет се извесно променио после распада СССР, а Русија се нашла у извесном геополитичком вакуму и новом сагледавању њене позиције у свету. Једно је ипак постало неспорно: нова Русија из 1992. године више није била светска суперсила као што је то био случај са СССР у епохи коју смо овде обрађивали.

Русија у периоду владавине председника Бориса Јељцина 1992 – 1999: Време велике кризе или друга историјска епоха «Смутних времена»

Ово је гледано временски квантитативно најкраћи период који смо издвојили као посебну целину у геополитичком прегледу историје Русије. Међутим у тако кратком периоду од непуне деценије (осам календарских година од 1. I 1992. када је престао да постоји СССР и настала «Јељцинова Русија» до 31. XII 1999. када је Јељцин предао власт Владимиру Путину, који ће је сам освојити на председничким изборима пролећа 2000) Русија је епохално изменила своју геополитичку позицију и то убедљиво на горе. Што је веома важно дошло је не само до драстичног смањења државне територије на самом почетку периода који је обележио распад СССР, већ је и економска снага земље озбиљно уздрмана за свега неколико година, а дно је додирнуто у суноврату

рубље од августа 1998. године.⁷⁸ У преосталом периоду до краја 1999. извесно је заустављен даљи суноврат, са благим знацима могућности опоравка у будућем периоду.

Очигледно је да су у производној сфери, али и у укупној структури друштва, уочени веома крупни пропусти још крајем претходног периода постојања СССР. «Перестројка» је изнела на видело многе од тих проблема у производној, друштвеној и у сфери међунационалних односа суперсиле, проблема који су махом у периоду владавине Горбачова евидентирани, али су веома споро или никако решавани.

Русија је постала правни цукцесор бившег СССР у међународном праву, али она је и третирана од других субјеката у свету као реални наследник суперсиле, али и бивше царске Русије. Од 22,4 милиона км² бившег СССР Русија је задржала 17,03 милиона, а од близу 300 милиона становника, на Русију је отпало 150 милиона. У бившим републикама СССР остало је да живи око двадесет и пет милиона Руса, а број Источних Словена који говоре руски као матерњи је још већи (ови последњи су бројни нарочито у Украјини, а национално се изјашњавају као Украјинци). Од великих макрорегионалних целина Русија је у односу на бивши СССР мања у Азији за Централну Азију са Казахстаном док је са друге стране задржан целокупан Сибир и Далеки исток. Истина и мали простор Закавказја који се *de jure* рачуна у Азију, а *de facto* у Европу, је такође данас ван Русије у односу на бивши СССР. У Европи је територија Русије у односу на СССР мања за близу милион км² (изгубљени су Молдавија, Летонија, Литванија, Естонија, Украјина и Белорусија – мада је Белорусија данас у државној унији са Русијом). Изгубљене су важне територије које имају излаз на прибрежна мора као што је Балтичко и Црно море, мада је Русији у односу на СССР умањен излаз и на Каспијско и Азовско море. Са друге стране на сва четири ова мора Русија и даље има излаз и то углавном широк. На Балтичком мору то је зона око Санкт Петербурга и даље на југу Калињинградска област, са две велике луке у виду наведених градова. На

---

⁷⁸ О краху рубље августа 1998. видети више у Џозеф Штиглиц «Противречности глобализације», СБМ-Х, Београд 2003. и у Јевгениј Примаков «Осам месеци плус», Документ – Атеље «М», Београд 2003.; такође у Џорџ Сорос «Критика глобалног капитализма», Б92, Београд 2000.

Црном мору Русија има излаз на источној обали умањену за грузијску обалу. Она на овом правцу располаже са великом поморском луком Ново Росијск и са великим туристичким местом Сочијем. На обали Азовског мора се располаже источном обалом у потпуности и делом северне, са великом луком Таганрог (ту је у ушћу Дона и Ростов). Најзад на Каспијском мору (језеро) Русија располаже излазом на читаву западну обалу, сем дела на југу који припада Азербејџану и значајним делом северне обале. На руској северној обали је највећа лука Астрахан, а на западној Махачкала. Са друге стране Русија је у потпуности задржала неокрњену обалу којом је располагао бивши СССР на северу и што је много важније на истоку земље. На северу се ради о изузетно широком излазу на северна мора, али пошто се ради о високим географским ширинама та су мора (ради се о Северном леденом океану и прибрежним морима) залеђена преко доброг дела године. Изузетак су само Баренцово и Бело море на крајњем западу овог морског правца, који је делом под утицајем топле Голфске струје, па се тако море поред Мурманска никада не леди. На овом правцу би смо могли да споменемо још и стару луку Архангелск која је приближног капацитета као Мурманск. Далеко је важнија обала Пацифика на истоку Русије. Ради се о изузетно широком изласку на Тихи океан и прибрежна мора – Охотско, Јапанско и Берингово. Нарочито је значајно Приморје на Далеком Истоку, пошто је овде географска ширина повољна (између 43 и 50 степени северне географске ширине), а и климатски ефекти су нешто блажи. Најважније руске луке на Далеком Истоку су Владивосток и Находка на југу Приморја, затим Магадан у Охотском мору, Петропавловск на Камчатки и Јужносахалинск на Сахалину. Русија је задржала највећи део резерви налазишта енергената, посебно драгоцених нафте и гаса, руда метала и неметала као и веома значајан део обрадивих површина, готово све површине под шумама, нарочито четинарским, најважнији и највећи део слатководних ресурса и др. (више о овом у Глави Четири, када ће бити речи о садашњим могућностима са геополитичким аспектима Руске федерације).

Веома је проблематичан фактор пауперизације и сиромашења милиона руских грађана, тако да су паралелено са брзим богаћењем појединаца и група веома изражене слојне разлике. Приватизација је урађена на веома сумњив и

често незаконит начин.⁷⁹ Огромна средства су изнешена из земље, а тада установљене социјалне неједнакости представљају негативан елемент за руску геополитику, јер угрожавају постизање кохезије друштва по елементарним и стратешким питањима за сигурност и опстајање једног друштва и државе. Са друге стране преко ноћи створени финансијски олигарси представљају релевантну снагу у друштву која може да поткопа и саму демократију и институције система. Сама улога председника Бориса Јељцина у руској историји током деведесетих је доста противречна, али по нашем мишљењу ни у ком случају светла.⁸⁰

Ако говоримо о неким ипак позитивним стварима за Русију деведесетих онда је то свакако увођење парламентарне демократије западног типа и развој партијског система и модернизација политичких странака. Такође конфликти и неспоразуми који су евидентно постојали по неким питањима између република бившег СССР, а сада сувереним државама, нису решавани путем оружаног конфликта и грађанским ратом као на простору бивше СФРЈ, него претежно дијалогом (остало је више нерешених питања до даљењег).

---

⁷⁹ Више о приватизацији у Русији почетком деведесетих у Станислав Говорухин «Велика криминална револуција, има ли Русија будућности», Филип Вишњић, Београд, 1995.

⁸⁰ Веома критичан став по питању Јељцинове улоге деведесетих заузео је Сава Живанов у «Русија у време Јељцина» ФПН, Београд 2003; такође Ђорђе Милошевић «Русија на раскршћу», Прометеј, Нови Сад 2003; потом Живојин Ракочевић «Геополитичко финансијски лавиринт, прилог критици англосаксонске геополитике», самиздат цопуригх, Београд 2001. у део о транзицији Русије деведесетих; изузетно критичан однос према улози Бориса Јељцинина и његовог окружења у политици Русије деведесетих у Александар Сољжењин «Русија у провалији», Верзалпрес, Београд 1997; такође Станислав Говорухин «Велика криминална револуција, има ли Русија будућности», 1995; сасвим супротне радове са критиком руског национализма, а похвалан према реформаторима и неолибералима у Павле Рак «Националистичка интернационала», Београд 2002; исто али уз опис само СССР и Русије где је захваћен тек почетак транзиције у Ришард Капушћински «Империја», радио Б 92, Београд 1997. релативно неутралан однос према Јељцину и реформаторима деведесетих у Јелица Курјак «Политичке промене у Русији 1990-1996, Институт за међународну политику и привреду, Београд 2000; док је приближно исти став заузела и Хелене Царрере д Енцауссе с тим да се бавила само периодом до краја 1992. године, видети у «Victorieuse Russis», de l Academie francaise, Fayard, Paris 1992; најзад исти догађаји у мемоарима Бориса Јељцина «Председнички маратон», БМГ Дипломатија, Београд 2002.

У свету током посматраног периода деведесетих долази до изразитог јачања утицаја преостале суперисле САД, која истина задржава начелно партнерски и коректан однос према власти председника Јељцина и његове политичке гарнитуре. Делом, такав однос администрације председника Клинтонa можемо тумачити уважавањем чињенице да је политичка алтернатива председнику Јељцину у оквиру руске опозиције далеко мање прихватљива за интересе САД. То се односи како на опозицију комуниста према власти тако и на десне националне снаге. Што се тиче руског односа према НАТО и његовом ширењу на исток, Русија се противила уклучењу бивших социјалистичких држава Источне Европе у овај војни савез. Међутим у време НАТО агресије на СР Југославију примљене су за јубилеј педесетогодишњице овог савеза Мађарска, Пољска и Чешка, док је то знатно раније учињено са бившим ДДР који се просто утопио у уједињену Немачку и уклопио у војни савез. Русија за време Јељцина није јачала посебно своје односе према Француској и Немачкој, што је управо постала одлика политике његовог наследника Владимира Путина после 2000. године. Политика према Кини је била испуњена међусобним респектом и појачавањем билатералне економске сарадње, а ту је и Шангајска група (регионални пакт централноазијских република, Русије и Кине) где Русија уводи у совјетски бивши простор Кину као равноправног партнера. Сами односи Русије са земљама ЗНД су наизглед срдачни, а у ствари због билатералних (готово клирничких, дакле изравнатих међусобних нивоа извоза и увоза) међусобних трговинских односа, Русија је извесно трпела одређену економску штету ради повећања свог утицаја на постсовјетском простору.

После краха рубље августа 1998. Русија је за време премијерског мандата Јевгенија Примакова успела да донекле санира своје даљње пропадање, а последњих месеци 1999. и да покаже прве елементе економског напредовања после вишегодишњег периода назадовања и ретардације.

Наша слободна компарација периода деведесетих XX века са приближно дугим, а по структури сличним периодом Смутних времена у руској историји почетком XVII века, је уочавање извесних паралела у историји и времену једног простора, народа и државе која, наравно има много неподударности и специфичности. Пошли смо ипак од тога да је релативно кратак временски период формулисан у самосталну временску епоху по степену промена које је имао у односу на дотадашњу позицију (пре свега геополитичку) Русије, промену

власти (династије), стварање у кратком периоду деструкције и хаотичности у функционисању система, али и за становништво земље, те завршетак периода у виду успостављања нове, већински од стране народа прихваћене власти (извршне у другом случају).

Период опоравка и поновног јачања Русије за време председничких мандата Владимира Путина (2000 – 2006)

Током само шест календарских година на власти (Владимир Путин је примио управу над државом 31. децембра 1999. од Бориса Јељцина, а затим изабран у два председничка мандата – пролећа 2000. и пролећа 2004. на по четири године за председника Русије) Владимир Путин је успео да у најглавнијим показатељима знатно обнови Русију, у односу на значајне елементе ретардације претходног периода.⁸¹ Најважнији успех постигнут је на пољу економије, где је руска привреда у овом периоду бележила латентни раст. Високе стопе раста привреде у овом периоду су износиле просечно око 6 % док је 2004. она чак била и виша. Приближно је толико износила просечна годишња стопа индустријске продукције, а инфлација у посматраном периоду пада. Пораст страних улагања расте сваке године (2003. преко 25 милијарди \$), трговински биланс има плус од фантастичних преко 60 милијарди \$ (остварен је пре свега извозом нафте и гаса, али и порастом извоза метала, хемикалија, војне опреме и производа од дрвета). Долази до пораста станоградње, раста улагања у индустрију, посебно екстрактивну. Присутан је значајан раст инвестиција, компаније се модернизују и врше експанзију. Нафтни приходи врше притисак на рубљу, чија вредност латентно јача. Дobar део дугова стечених у периоду Б. Јељцина се систематски враћа чак и преко очекиваних рокова. Стварају се стабилизациони фондови, што уз присутан економски полет, доприноси побољшању инвестиционе климе. Иако неки проблеми у структури привреде и

---

⁸¹ Британски стручњак за Русију Алекс Ресизад назива Путинов период власти после јељциновог «Путинов реванш», и «Путинова мисија» - Alex Rasizade «Of Putin revanch», Contemporary review, The historic signifance, volume 288, summer 2006, str. 137 – 156;

даље остају, чини се да руска привреда после декаде тешке транзиције почиње да бере плодове.⁸²

Други веома велики успех који се показао за време Путинове владавине је успостављање, далеко чвршће кохезионе структуре у функционисању Руске федерације. Најважнији потез по том питању је било институционално решење које је лично донео председник Путин 13 маја 2000. године у виду Територијално-административне реорганизације Русије. Задржана је структура федералног уређења земље, као и сви дотле постојећи субјекти федерације, али је уведена паралелно подела земље на седам федералних округа: Северозападни, Централни, Поволошки, Јужни, Уралски, Сибирски и Далекоисточни. У композицији простирања ових федералних округа користили су се елементи физичко-географске и економско-географске регионализације Русије, коришћени су и неки елементи нодалних регија, али су извршене у пар случајева и прекомпозиције које су вероватно утемељење имале за циљ ојачавање демографске структуре појединих федералних округа са аспекта заштите од појединих стварних или потенцијалних сецесионих енклава (Чеченија и север Кавказа пре свега у оквиру Јужног федералног округа који је у односу на физичко-географску и економско географску регију Северног Кавказа или југа европске Русије, проширен за Астрахански и Волгоградски округ). О Територијално-административној реорганизацији као феномену савремене Русије биће више речи у поглављу «Геополитичка позиција савремене Русије».

Мишљења смо да у погледу догађања у свету, у овом релативно кратком периоду, долази до одређених побољшања за руске интересе, пре свега у виду чињенице да су се односи са САД поставили на нешто здравије интересне односе него у претходном периоду. Наиме после агресије САД и НАТО на СР Југославију 1999. по питању Косова и Метохије што је дело администрације демократа и председника Клинтонa, републикански председник Џорџ Буш је успоставио нешто повољније односе са Русијом. Терористички напад на САД септембра 2001. резултирали појачањем дистанце ове суперсиле у односу на опасност од исламског фундаментализма у свету, што је довело и до повећаног

---

⁸² Делом на основу података из Горан Николић «Структурални аспект спољнотрговинске размене Србије и Русије 2000 - 2004», Економска политика од 11 октобра 2004.

разумевања за проблеме које по том питању има Русија.⁸³ Председник Путин и Буш су чак изградили и посебну врсту партнерских односа у међусобној комуникацији, што је у овом периоду олакшало односе две светске силе. Са друге стране Русија је управо са Француском и Немачком изградила додатно квалитетне односе и посебну сарадњу (партнерски европски трио Путин, Шредер и Ширак). При крају 2000. године, уочи преузимања власти на нивоу председника Русије, Владимир Путин је имао функцију премијера, где је успео да оружаном акцијом примири ситуацију у Чеченији. Иако оружане сукобе са чеченским сепаратистичким покретом више није било, акције против руских власти се настављају искључиво у виду екстремних терористичких акција које најчешће за мету имају недужно становништво Русије. Осталих проблема у функционисању федерације у овом периоду није било (Татарстан је своју краткотрајну одлуку у првој половини деведесетих година да се пасивизира у федерацији брзо преиначио у нормално уставно стање, делом и због чињенице да око половине становника ове руске републике чини руски блок становништва).

Председник Путин и његови сарадници у власти су посебну пажњу посветили добрим односима са Кином који имају економску, политичку и војну димензију сарадње. После распада СССР граница Русије са Кином је извесно краћа због чињенице да су централноазијске републике сада независне државе (истина чланице ЗНД). И таква граница је сада растерећена концентрације значајних трупа на супрот рецимо периоду владавине Брежњева и Мао Це Дунга. Русија и Кина су постали стратешки партнери када је у питању простор Евроазије и јасно је да овај савез има пре свега одбрамбени карактер у односу на политику САД према овом простору нарочито Централној Азији. Са друге стране Кина има извесно затегнуте односе са Јапаном по неким питањима што није случај и са Русијом, ако изузмемо питање два јужна Курилска острва. Русија сигурно очекује да ће Јапан полако да јача своју самосталну политичку позицију и да с обзиром на велику економску снагу почне да се извлачи испод доминације САД. На тај начин би Русија могла да билатерално развија нову

---

⁸³ О односу САД према исламу и посебно исламском фундаментализму у свету пре септембра 2001, прегледно видети у Александар дел Вал «Исламизам и САД, завера против Европе», Службени лист Југославије, Београд 1997.

политику са апсолутно сувереном спољнополитичком позицијом Јапана. Русија према Јапану има пре свега интересе за економском сарадњом. Стратешко пријатељство Русије и Индије настављено је и у овом периоду, а званична Москва избегава да свој унутрашњи сукоб са елементима исламског тероризма прошири и на сукоб са исламским покретом у свету и исламским светом. Русија је са друге стране разгранате односе и сарадњу из времена док је СССР био суперсила, на простору Африке и Латинске Америке значајно редиговала на много мању меру. Она до даљњег своју позицију суперсиле из времена СССР редукује на позицију Евроазијске велике силе.

Односе Русије и САД су озбиљно пољуљали случајеви «наранџастих револуција» који су се одигравали у време завршетка избора (председничких, а некад и парламентарних) на простору ЗНД. Нарочито је ситуација са изборима у Украјини између кандидата Виктора Јануковича тадашњег премијера и Виктора Јушченка опозиционог представника одржаних крајем 2004. изазвала полемике и сукобе интереса после одржаног «трећег круга избора» (више о овоме у наставку рада). Сличне ситуације су се одигравале и у Грузији, Киргизији, Молдавији и у још неким државама ЗНД са различитим модификацијама.

Закључак у контексту анализе историје Русије са геополитичког аспекта

Током своје историје руска држава се формирала у периоду раног средњег века у оквиру Кијевске Русије на просторима који обухватају углавном данашњу Украјину и Белорусију са политичким, културним, економским и војним центром у Кијеву. Кијевска Русија је својом укупном снагом, геополитичким положајем и изнад свега прихваћањем хришћанства ушла у групу признатих феудалних средњовековних држава Европе. Култура Кијевске Русије је углавном напајана од Византијског царства које је у том периоду (развијени Средњи век) било једно од најразвијенијих и најјачих европских (евроазијских) држава. Догађај од великог значаја, и то можемо рећи готово апсолутно негативног, је пропаст Кијевске Русије под ударом монголско-татарске најезде средином XIII века. Поред низа негативних последица у оквиру државотворне,

демографске и културне сфере Руса у следећа готово два и по века, долази до померања општег центра руских земаља на североисток. Ту се и изнедрио нови главни град Москва у области шума, које су крчене са земљиштем слабијег квалитета обраде (углавном подзол) у односу на плодне површине јужних степа са черноземом. Од далекосежних последица за руску геополитику се испоставило поседање Украјине и Белорусије од стране Пољака и Литванаца, у време руске заузетости борбама са азијатским завојевачем. Пољаци и Литванци су убрзо формирали своју државну унију, обухватајући огромне просторе историјског средишта Кијевске Русије са значајним делом руског етничког становништва. Иако је током векова борбе руског православног становништва тих крајева (Украјине и Белорусије) за ослобођење од Пољске власти веома мали део примио католичанство или унију, боравком у друкчијем културном-историјском миљеу то становништво је попримило одређене специфичности које су у време формирања СССР институционализоване као засебне нације. У пракси, процес формирања засебних нација Украјинаца и Белоруса у односу на остале Русе је добио своју завршену фазу само на подручју западне Украјине, што се најбоље могло видети у историјском расплету низа догађаја током XX века, све до данашњих дана. Русија се после дефинитивног ослобађања од било каквог утицаја монголско-татарских каната у другој половини XV века, а нашавши се географски удаљена од средишта европских политичких и културних догађаја пошто је губитком Украјине и Белорусије била одбачена на исток и изолована од прибрежних мора (Црног и Балтичког), уложила своје геополитичке снаге за експанзију на исток. Москва као ново геополитичко средиште руске државе позног Средњег века и раног Новог века, је свакако давала капацитете и одреднице за освајање источних равница (непрегледних, све до Урала, а потом и на просторе западног Сибира све до реке Јенисеј где је почетак источног Сибира, крај равница и почетак брдско-планинског простора ка истоку све до Пацифика) које раније нису могле да посебно интересују водећу елиту Кијевске Русије која је била више окренута Медитерану, Византији и средњој Европи (главне саобраћајне дестинације Кијевске Русије су биле река Дњепар, а затим црноморски поморски пут до Цариграда, као и копнени сувоземни путеви ка средњој Европи и прибалтику). Освајања на исток после војних похода Ивана IV којим је заузет целокупни водени ток Волге (заузимање Казана 1552. и Астрахана 1556.), током друге половине XVI века, и

током XVII века када су освојени Преураље, Урал, западни и источни Сибир, те део Далеког истока, су више резултат индивидуалних и слабо организованих похода интересних група (козака, авантуриста, скупина и дружина трговаца крзном, одбеглих сељака и насељеника, мањих војних скупина и сл.) него организованог деловања руске државе. Успехе њихових похода пре можемо тумачити слабом насељеношћу тих простора и ниским цивилизацијским нивоом домородаца, који су примајући хришћанство од дошљака први пут спознавали могућност државног организовања и европске културе. На тај начин се географско средиште Русије помера нешто на исток, готово близу Урала што је максимум географске удаљености од запада и од центра Кијевске Русије, који је достигнут у првој половини XVII века у деценијама које су следиле после Смутних времена и на почетку владавине династије Романов. Управо је поновно ослобођење и припајање источне Украјине са Кијевом средином XVII века као резултат борбе украјинских козака на челу са Богданом Хмељницким, што је званична Москва само аминувала, значило поновни геополитички продор на запад и додир са европском културом у напону, упркос томе што је то била Европа која је грцала у верским ратовима протестаната и католика и посртала пред продором Турака ка Бечу⁸⁴. Чињеница да је Русија у X веку примила од Византије православну варијанту хришћанства, а не католичанство, у почетку није играла неку посебну улогу у руској геополитици. Иако је званична шизма између источне и западне варијанте хришћанства прокламована већ у XI веку, она није стриктно доживљавана међу савременицима све до XIII века, а ни касније није имала неку посебно конфликтну димензију између два хришћанска правца све до почетка Новог века. Тада сукоб између католика и протестаната знатно олакшава улогу Московске Русије и Руса у целини, у односу на сада верски додатно подељено хришћанство. Русија није више једина права слободна некатоличка хришћанска држава, а управо Петар Велики настављајући у много радикалнијој форми процес европеизације Русије, се посебно ослања на техничка и културна достигнућа северних протестантских народа као што су Холанђани, Немци, Швеђани, Енглези. Петар Велики је заиста успео да битно ојача укупну спољнополитичку позицију Русије, а унутрашњим реформама, иако наметаним народу одозго, знатно је оснажена држава и изнутра. Ударени

---

⁸⁴ Видети Билингтон «Икона и секира», Београд 1988.

су темељи руског државотворног напретка током следећег века све до победе над Наполеоном 1815. Русија је стално ширила своје границе у XVIII веку, у коме је имала и једну сјајну владарку Катарину Велику. Иако се империја ширила на све стране света (сем на север где је већ у XV и XVI веку освојен целокупан простор до Северног леденог океана и прибрежних мора), најзначајнија проширења су постигнута на западу и то највише захваљујући три деобе Пољске и протеривањем Турака са северних, а потом и источних обала Црног мора. Русија у овом периоду нема сталних и великих савезика, али сем Турске и Пољске нема ни сталних непријатеља. Пољска је чак привремено нестала, а борба за турско наслеђе, односно ослобођење православних хришћанских народа испод османског ропства (Срба, Бугара, Грка, Румуна, Јермена, Грузина и др.) постала је основица руске политике у Источном питању. Међутим мишљења смо да се у овом периоду јавља по Русију по једна опасност у унутрашњеполитичком и спољнополитичком плану. Прва је била конзервирање унутрашњег проблема енормне разлике у привилегијама и култури између малог слоја аристократије и широких слојева обесправљених сељака, значајним делом кметова. Док се у другим европским државама полако реформисао социјални однос међу класама и слојевима становништва, Русија није прилазила озбиљнијим реформама све до 1861. године када је Крепосно право спроведено и фактички укинут феудализам. Други проблем за Русију, и то спољнополитичке природе, је заузимање непријатељског стратешког става Велике Британије према њој у најважнијим геополитичким питањима (Источно питање које обухвата Балкан и Блиски исток, Централна Азија и Средњи исток). Унутрашње социјалне разлике и недостатак реформе, озбиљно је дезинтегрисало унутрашњополитичку сцену земље, док је на светским морима и у колонијама моћна Енглеска, знатно умањивала ефекте спољнополитичких покушаја царске Русије. Русија је била европска континентална сила број један, у периоду од Бечког конгреса 1815. до Кримског рата 1853 - 1856, дакле око четири деценије. После сукоба Француске и уједињене Немачке 1871. који се завршио победом Немачке, Русија се једно време двоумила између два супротстављена табора да би се коначно око 1890. определила за Француску и формирала са њом Антанту. Крајем XIX и почетком XX века Русија за изванредан период помера своје геополитичко интересовање на Далеки исток, где је уз Приморје и Поамурје располагала привремено и Манџуријом куда је пролазила

Трансибирска железница. Тежња Русије да изађе на топла мора ту је преко манџурског приморја доживела реализацију, а најдрагоценија област је била полуострво Љаотунг и луке Дални и Порт Артур. Пораз од Јапана 1905. одагнао је велике руске далекоисточне планове, тако да се Русија надаље поново оријентисала највише на европски правац, Балкан, Босфор и Дарданеле.⁸⁵ Онтологија руске геополитике у дужем периоду током XIX и почетком XX века је била освајање Босфора и Дарданела, односно Цариграда. Уместо остварења својих планова на више правца, Русија у Првом светском рату доживљава револуцију, промену система уређења и значајан (привремен) губитак својих територија, посебно на западу. Као једна од сила победница у Другом светском рату, СССР израста у светску суперсилу остваривши закључно са 1945. годином, не само повраћај већине својих претходно изгубљених територија већ и добивши доминацију над источном Европом коју претвара у систем партнера – сателита. У периоду до 1991. СССР наступа као светска суперсила која први пут у историји Русије има реалну моћ и на ширим просторима ван Европе и Азије, као што су Африка као и неки делови Латинске Америке. Од 1992. године, Русија се после распада СССР и формирања ЗНД нашла у силазној позицији током читавог периода деведесетих када је додатно страдала руска економија, али и низ других показатеља је довео до смањења њене објективне моћи. Владимир Путин је за кратко време успео да ојача руску државу, учврстивши њену административну организацију и унутрашњу кохезију, те знатно побољшавши њену економију. Данас је Русија геополитички ојачана земља, једна од неколико држава света која ће у XXI веку играти значајну улогу. Њени «тврди елементи моћи» (величина територије, број становника, оружана сила, природни ресурси поготову они који ће у XXI веку бити дефицитарни – енергенти, руде метала и неметала, обрадиве површине, вода, шуме и тд.) јој омогућавају релативно спокојан улазак у овај век јер ће бити имуна на многе дефиците и проблеме доброг дела света (пренасељеност, проблеми загревања планете и отопљавања климе, дефицит воде, енергената, руда метала и неметала, шуме и уопште дефицит дрвета и сл.).

---

⁸⁵ О геополитици на Далеком истоку тих година видети у Nicolas Werth «Histoire de l'Union soviétique», Presses Universitaires de France, Paris 1990, стр. 47.

Геополитички и историјски контекст руске позиције на континентима на којима се распростирала

У овом кратком подпоглављу покушаћемо да проникнемо колико је и у коликој мери историјска територијална распрострањеност руске државе на два континента Европу и Азију, а у интервалу од преко једног века и на Северну Америку, (дакле три континента) утицало на формирање свести код Руса, али и других народа, о руском геополитичком припадништву једном од континента. Дакле колики је заправо руски геополитички и цивилизацијски печат у Европи или Азији, колико је Русија заиста европска земља и Руси европски (делом азијски па чак и североамерички) народ.

Русија и Европа

У својој историји Русија је била саставни део Европе још од свог настанка, мада је с обзиром на њено географско простирање на два континента (у другој половини XVIII века до 1867. и на три рачунајући посед Аљаске, дакле и на Североамерички континент) увек био присутан и њен геополитички интерес у различитим суседним областима азијског континента.⁸⁶ Географски квантитативно, царска Русија је у својој амплитуди обухватала нешто више од половине европског континента, у чему је максимум достигнут у периоду од почетка XIX века до Првог светског рата (у њеном саставу су тада биле цела Финска и континентална Пољска). СССР је са својим проширеним границама од 1945. године такође обухватао нешто више од половине географске Европе, имајући широк излаз на Балтик и на Црно море. Међутим, после распада СССР крајем 1991. године и формирањем Заједнице независних држава данашња Русија је извесно умањена земља не толико квантитативно (Русија има 17,075 милион км², а СССР је имао 22,4 милиона км²) колико су изгубљене неке стратешке територије на западу и југу и посебно су умањени излази на прибрежна мора (Црно, Балтичко, Каспијско).

---

⁸⁶ Петровић Драган «Русија и Европа» (I), Свеске, књижевност-уметност-култура, број 78, октобар 2005, Панчево, стр. 175 – 183.

Готово независно од географског распрострања Русије, која као што видимо у појединим епохама у Новом веку и Савременој историји мења своје границе и периодично добија или губи неке територије, опште државно и национално опредељење елите која је водила земљу је било свакако европско као доминантно и претежно још од Петра Великог, али и нешто пре њега (већина историчара прихвата тезу да је период закључно са припајањем источне Украјине Русији од Пољске средином XVII века, дакле неколико деценија пре доласка на престо Петра Великог и то у време владавине царева Алексеја и Фјодора почевши од 1656. године, представљао прави почетак европеизације царства тако да је Петар Велики потом само наглашени настављач тог замаха⁸⁷). Кијевска Русија је током периода X - XIII века ушла међу европске државе, а град Кијев је представљао значајну привредну, саобраћајну и трговачку европску дестинацију, што је у мањој мери важило за још неке руске градове као на пример Новгород. Примање хришћанства од Византије која је у то време (X век) била водећа европска цивилизација, а Цариград светска престоница, представљало је за Русе прикључење на цивилизацијско врело средњовековне Европе. Иако су унутрашње феудалне борбе између властодржаца, племића и брзо смењивих владара озбиљно уздрмале кохезију и снагу Кијевске Русије цео век пре монголске најезде, управо је судар и пораз у додиру са страним азијатским освајачима културно и политички привремено удаљио Русију од европске матице (1242. године пад Кијева под Монголе). Од средине XIII до друге половине XV века, траје борба Руса за ослобођење од монголско-татарске доминације у чему је симболичку улогу одиграла победа на Куликовом пољу 1380. године. Готово два и по века монголске доминације озбиљно је удаљило Русију од Европе из више разлога. Прво, у периоду завршетка средњовековног периода и јављање хуманизма и ренесансе у западној и медитеранској Европи, Руси се налазе под доминацијом или (и) у немилосрдној и суровој борби против једног азијатског и цивилизацијски примитивног освајача. И поред укупног успеха Руси су у овом периоду поднели велике демографске жртве, а руска

---

⁸⁷ Видети А. А. Данилов «История России», Издательский дом «Новый Учебник», Москва 2002, стр. 89-92; Димитрије Оболенски и Роберт Оти (приређивачи) «Историја Русије», Клио, Београд 2003, стр. 137; нешто уздржанији став по овом питању у Helene Carrere d Encausse «Le malheure Russe», de l'Academie francaise Fayard, Paris 1990. str. 138-147.

култура је привремено делимично или у потпуности била одвојена од цивилизацијске ренесансе значајног дела европског континента. Затим иако је руски народ у следећим вековима, а нарочито у другој половини XVII и током XVIII века, убрзано прихватао најважнија достигнућа у западноевропској и средњеевропској цивилизацији,⁸⁸ у исто време стварајући делом и сопствене цивилизацијске и културне вредности као самосталан продукт једне велике нације, извесне наслаге “азијатског искуства” су још биле дуго изражене нарочито међу нижим слојевима становништва и нису у потпуности нестале све до XX века. Најзад географски, током периода монголске доминације привремено су изгубљене значајне територије и области из претходне епохе Кијевске Русије на западу и то управо оне где се налазио културни, политички и привредни центар земље – Украјина и Белорусија. Ове просторе су освојили Пољаци и Литванци који су формирали заједничку државу, а Русија губи и свој обални приступ Балтичком и Црном мору што додатно удаљује земљу од вањских, пре свега општеевропских догађања на западу и средишту континента. Када су Руси примили хришћанство од Византије, а и више векова после тога, поделе у хишчанској цркви на католике и православце нису биле толико изражене у пракси. Насупрот томе Пољска краљевина (у ствари Пољско - литванска унија) је као изразито католичка држава (Литванци су у XIV веку примили католичанство као још један отежавајући фактор за православну Русију) имала веома супротстављен став према православној Русији. Најзад политичко средиште Русије се из черноземног плодног појаса и степа Украјине помера на север, у шумовиту и климатски мање повољну област данашњег Централног федералног округа, заправо у саму московску област. Јасно је да се из Кијевске Русије преко Дњепра и црноморског правца, широким друмским путевима и већом географском блискошћу централној Европи лакше и брже комуницирало са значајним европским центрима, него што је то могао да буде случај из Москве и околних области. И продор Турака на Балкан и део средње Европе, није одговарао руској комуникацији са европским Медитераном који је

---

⁸⁸ О убрзаном прихватању европских културних вредности у Русији XVII и XVIII века код виших слојева становништва и грађанства у Џејмс Билингтон «Икона и секира», Београд 1988, и у Драгољуб Живојиновић «Успон Европе (1450-1789.)», Службени лист СРЈ, Београд 1995, стр. 280 - 282 и 409.

био средиште покрета хуманизма и ренесансе тог периода, пре свега сама Италија.

Русија са друге стране венчањем Софије Палеолог и Ивана III фигуративно узима себи византијско империјално и хеленистичко-ромејско хришћанско европско наслеђе и одређење Москве као “трећег Рима”. Узимање царске титуле за своје владаре као и продирање и територијално ширење на југ и исток током XVI века, чини руску друштвену и политичку онтологију самодовољном и чак географски удаљенијом од тадашњих центара европских збивања. За време Ивана Грозног Русија је освојила читав ток реке Волге (Казан је заузет 1551, а Астрахан 1556), затим Преуралију, а до почетка XVII века је освојен и Урал и западни Сибир. Како је Пољска потпуно затворила директан приступ Русији западу држећи Украјину и Белорусију, а како је Русима био затворен излаз на прибрежна мора, пре свега на Балтик и Црно море, укључујући чак и Азов, Русија се геополитички нашла можда више него икада до тада удаљена од средишта Европе. Истина и сама Европа, под којом због турске ампутације целог Балкана и знатног дела средње Европе подразумевамо само западну и делом средњу Европу, је више него икад заокупљена собом: верским ратовима протестаната и католика, одбраном Беча од Турака, али и географским открићима и освајањима у Новом свету. Овом последњем великим географским открићима је дала у то време већ, допринос и сама Русија ширећи се током XVII века даље на исток кроз Сибир све до Пацифика. Међутим, за Сибир и северну Азију можемо рећи да су у то време били изоловани део света и да руска тадашња освајања нису имала много сличног са морнаричким ескадрама и експедицијама Шпаније, Португалије, Енглеске, Холандије, Француске које су из топлих предела Новог света доносиле племените метале, зачине, обојене робове, а у тим пределима шириле своју власт, доводили европске досељенике и водиле против урођеника и међусобно за престиж, праве колонијалне ратове. Русија није имала морнарицу тада, јер није ни имала погодан приступ светским морима и велике луке (постојао је Архангелске и широк излаз на северна мора, на део Пацифика на Далеком истоку и на Каспијско море – језеро, али било због климатских ефеката или затворености тих мора ове дестинације нису биле погодне за развијање великих лука и моћне морнарице). Подељеност Европе од настанка Реформације на протестанте и католике, значајно је умањио специфичност и дисиденство православаца у

односу на папу и његове цезаристичке аспирације владањем васколиким хришћанством. Православна Русија је током XVI и прве половине XVII века, географски удаљенија него икад од средишта европских збивања, релативно изолована али ипак мирно могла да прати вести о страшним верским сукобима у Европи. После «Смутних времена» и учвршћењем нове династије Романових директније се ступа у европска збивања и додир са Европом је све јачи. Географски припојена је поново источна Украјина са Кијевом, а за време Петра Великог европски правац је свепрожимајући, оснива се Санкт Петербург и добија широк излаз на Балтик после победе над Шведском. Широки спектар реформи у практично свим областима живота до краја дугачке владавине Петра Великог (1725), заједно са учинком његових претходника фактички су Русију поново, директно, први пут после пада Кијева под Монголе, учинили интегралним делом Европе у пуном смислу. Нова престоница Русије, названа по Петру Великом, на ушћу Неве, географски окренута западу, са поморском луком, адмиралитетом и високим школама, представљаће симболичко опредељење земље ка западу и европским вредностима. За руске царе и царице XVIII и XIX века Европа посматрана из зимског дворца или Кронштата, има сасвим друкчију призму од погледа који се пружао дотле из Кремља. Уколико је историјски мит о улози Варјага, Швеђана и Нордијаца у стварању првих институција државе у Кијевској Русији још недовољно разјашњен, утолико је улога у обликовању европеизирани Русије Новог века балтичких Немаца неспорна. Балтички Немци сигурно нису пресудно обликовали политику царске Русије тог доба, али су нарочито у периоду владавине Катарине Велике, имали непропорционално високу заступљеност у редовима руске дипломатије и цивилне управе, што ће се у мањој мери наставити и у следећем веку. Уосталом сама царска породица Романов је заснивала крвне и рођачке везе са многим династичким и аристократским породицама Европе, највише са Немачким, а то се односи и на енглеску краљевску породицу.

Током XVIII века Русија има на челу владаре који су потпуно окренути западу и Европи. Њихов најкарактеристичнији представник је Катарина Велика (1762 - 1796). Русија припада у свету дипломатије и ратних савеза концерну великих европских сила равноправно са Француском, Енглеском, Прусијом и Аустријом. Као савезник у очима других европских сила она је веома цењена, а врхунац доживљава победом у ратовима са Наполеоном и у деценијама после

Бечког конгреса 1815. Тада она представља окосницу Свете алијансе европских сила, а њен цар Никојај I је најмоћнији владар у Европи прве половине XIX века. Током XVIII и у првој половини XIX века, виши слојеви руског друштва, пре свега племство и танак слој грађанства, живе у свом културном свету адекватном највишим слојевима западноевропских развијених држава. Са друге стране, близу 90 % становништва чине сељаци од којих највећи део отпада на обесправљене кметове. Социјалне реформе су у руском друштву веома споре и фактички све до Крепосног права 1861. оне су минималне, тако да по том питању Русија све више заостаје за развијеном Европом. Насупрот томе, управо у овом периоду Русија се територијално проширује на запад и постепено превазилази чак и оне позиције које је у том (географском) правцу имала Кијевска Русија. Томе су највише допринеле три деобе Пољске (1771, 1791, 1795.) и потискивање Турака са северне и источне обале Црног мора (и Азовско море је у потпуности потпало под Русију, што важи и за највећи део обала Каспијског мора, а проширени су и поседи на Балтику). Украјина, Белорусија, Балтик, Финска и Молдавија су доспеле у посед Русије. Њене границе избијају на ушће Дунава, а поседа се и цело Закавказје јужно од Кавказа. Царство се шири и у Азији на Далеком истоку, на Казахстан, а продире се постепено и у Централну Азију.

Упоредо са латентним ширењем Русије на свим правцима, а нарочито на запад, практично у срце Европе (Варшава, Лођ, Хелсинки, Рига, Одеса и др. су били руски градови) у самој империји је расла подвојеност између европеизираних елите и бројних пауперизованих слојева полуписменог сељаштва. Иако је Александар II подарио Русима реформу ослобођења кметова у слободне грађане, начин на који је спроведено Крепосно право 1861. године омогућио је сељацима да откупе од племића само мањи део земље коју су дотле обрађивали, а многи су запали и у дугове. У другој половини XIX века још није постојао Парламент ни избори у Русији, што су закључно са 1848. годином изборили већином народи западне и средње Европе. Проширено царство је у своје границе добило и неке народе који су желели своје посебне државе (Пољаци, Финци, а све више и балтички народи Литванци, Летонци и Естонци), док се националном етногенезом од јединствене руске нације почињу прво културолошки формирати засебне етничке групе (изразит пример западне

Украјине)⁸⁹. Репресивни методи појединих руских царева (пример Николаја I, али и конфузна политика Николаја II⁹⁰) према танком слоју интелигенције и грађанства ствара бескомпромисну опозицију која некад има вентил у тајним терористичким организацијама (екстремни пример је убиство у атентату Александра II ослободиоца кметова, носиоца европских вредности и реформатора). У геополитичком плану експанзије постојало је више праваца продирања од којих су најважнији у Европи били они везани за Источно питање, што је подразумевало помоћ балканским православним хришћанима да се ослободе турског ропства (Бугари, Срби, Грци, Румуни), а од осталих територија још евентуално Галиција⁹¹ и Закарпатска Украјина које су биле у саставу Аустрије, те Јерменија на Блиском истоку. За остваривање ових циљева вођени су ратови са Турском у XIX веку – 1829, Кримски 1853 - 1856. и у оквиру Велике источне кризе 1876 - 78. Како се пре свега Велика Британија држала противно руским интересима у Европи, али и у Азији, Русија није успевала да на мировним конференцијама задовољи већину својих ратних претензија на рачун “болесника на Босфору”. Од друге половине XIX века у руском друштву, а пре свега у самој елити, сазрева као коначни геополитички циљ жеља за поседовањем Босфора и Дарданела, чиме би Русија задовољила на

---

⁸⁹ О постепеном историјском јављању ентитета дела Украјинаца (Малоруса и Рутена) у односу на Русе (Великорусе) у А. Ј. Ефименко «Историја украјинског народа», Институт за политичке студије, Београд 1999; такође у «Украинци народ и култура», Роосийская Академия наук и Национальная Академия наук Украина, «Наука», Москва 2000

⁹⁰ О неодлучности и конфузности политике Николаја II који је сменио 9 министара спољних послова Русије док су његови претходници цареви династије Романов XIX века (Александар I, Николај I, Александар II и Александар III) за појединачно приближно исто време владања имали по једног у Сава Живанов «Русија и раскол Европе, односи између европских сила пред Први светски рат – Од Берлинског конгреса до почетка рата (1878 - 1914.)», Информатика а.д. и Службени лист СЦГ, Београд 2005, стр. 62 и исти аутор «Последње деценије Руског царства (1855 - 1914.)», Службени лист СРЈ, Београд 2002, део III о Николају II.;

⁹¹ О руским плановима за припајање Галиције видети у Драгољуб Живојиновић «Ватикан и Први светски рат 1914-1918.», Друго допуњено издање СЈ, Београд 1996, стр. 330 - 335.

најнепосреднији начин своју опсесију за неспутан излаз на топла мора.⁹² За тако велики циљ Русија је покушала да придобије остале велике европске силе у почетку са скромним резултатима (европска коалиције Британије, Француске и Сардиније са Турском у Кримском рату, противљење Британије Сан Стефанском уговору и њена наклоност према Турској за време Берлинског конгреса). После пораза Француске од стране уједињене Немачке 1871. године постепено се ствара Антанта, савез Русије и Француске насупрот Тројним силама чији основ чине Немачка и Аустро-Угарска. Иако је у Русији XIX века постојао покрет славенофила чију персонификацију можемо видети у делу Данилевског “Русија и Европа”⁹³ међу руском елитом која је управљала државом, није било спора да је руско друштво и држава и поред својих специфичности у бити европско. Чак и Данилевски и славенофили сматрају да ће демографски јака и територијално у експанзији Русија, у односу на Европу, наметнути своју доминацију (истина уз своју супериорнију славено-хришћанску цивилизацију). Док у Европи хришћанство у етичком смислу постојаје руско православље је у напону снаге и са осталим Словенима би било у стању да извојује превласт над Германима и Романима на “Старом континенту”.

У савезу са Француском добијани су крајем XIX и почетком XX века, велики финансијски кредити и руска држава се убрзано модернизује, а индустрија, градови и саобраћајнице изграђују.⁹⁴ У исто време долази до повећања броја грађанског слоја становништва, а упоредо са развојем индустрије ствара се и радничка класа.⁹⁵ Насупрот томе још увек се заостајало

---

⁹² Васиљ Поповић «Источно питање»Треће издање, Службени лист СРЈ, Београд 1996, стр. 220; Николај Ј. Данилевски «Русија и Европа», Службени лист СРЈ, Београд 1994, стр. 293; на исту тему у Фјодор И. Успенски «Источно питање», Службени лист СЦГ, Београд 2004.

⁹³ Николај Ј. Данилевски «Русија и Европа», 1994.

⁹⁴ Параметре развоја руске привреде у односу на највеће индустријске силе Европе и света видети у Сава Живанов “Русија и раскол Европе, односи између европских сила пред Први светски рат – од Берлинског конгреса до почетка рата (1878 - 1914.)», Информатика а.д. и Службени лист СЦГ, Београд 2005, табеле стр. 30-31, шире стр. 28-35;

⁹⁵ Џон М. Робертс «Европа 1880 - 1945.», Клио, Београд 2002. st. 204 - 221; Helene Carrere d Encausse «Le malheur russe», 1990, str. 309; Renouvin Pierre «Histoire des relations internationales», tome sixieme, Le XIX siecle II – De 1871. a 1914, Lapgee de L europe, Librairie Hachiette, Paris 1959.

за европским просеком у области писмености и основног образовања, здравствене заштите за широке сељачке слојеве, док је универзитетска и научна интелигенција, те уметничка елита Русије постизала импресивне резултате, на моменте и у светским оквирима.⁹⁶ Увођење парламента почетком XX века и укупне модернизације које су делом остварили премијери Вите и Столипин, наилазиле су често у пракси на опструкцију неодлучног и конфузног Николаја II и његове конзервативне околине. Што се геополитичког правца продирања империје тиче, он је увек био усмерен ка Европи с тим да је једини изузетак по том питању, био период од мање од једне деценије уочи рата са Јапаном на Далеком истоку. Наиме после освајања Поамурја и Приморја на Далеком истоку шездесетих година XIX века, Русија успева да током деведесетих година добије право на окупацију Манџурије и изградњу трансибирске железнице. Поседнута је и лука Порт Артур уз већ ранију чињеницу да је Владивосток прерастао у моћну поморску дестинацију империје. Читава руска геополитика у периоду 1895-1905. је била подређена изградњи другог центра империје на Далеком истоку – у Манџурији, Поамурју и Приморју. Стотине хиљада насељеника Руса из Европе је хрлило на те просторе, новосибирска железница је читав простор јужног Сибира и далекоисточних области претворила у моћну нодалну регију, а Русија је своје аспирације у Европи – на Балкану, Галицији и изнад свега Мореузима оставила у други план.⁹⁷ После пораза у рату са Јапаном Русија смањује интересовање за Далеки исток и поново се окреће европском геополитичком плану експанзије што ју је додатно учврстило у савезу са Француском, а потом и Великом Британијом која се прикључује Антанти. Британија је споразумом из 1907. са Русијом (о подели интересних зона у Персији), прихватила улазак у Антанту, а то је учинила највише због угрожености својих интереса од кајзерове Немачке. Са почетком Првог светског рата, Русија се нашла у позицији да јој званични Лондон (поред неспорног

---

⁹⁶ М. Н. Зуев «История России, с древности до наших дней», Высшая школа Москва, 1994. стр. 175 - 176.

⁹⁷ О овом сведочи и уговор у Санкт-Петербургу 1897. између Николаја II и Фрање Јосифа, а још више Мирцштегски реформни план Русије и Аустро-Угарске из 1903. године, видети у Сретен Мартиновић «Русија и Балкан», Обележја, Београд 2004. стр. 116 и 137; такође М. Н. Зуев «История России, с древности до наших дней», Высшая школа Москва, 1994. стр. 173 - 174.

званичног Париза) призна право на територијална проширења у Европи у случају победе Антанте (Галиција, проширење на Балтику, Јерменија и изнад свега Босфор и Дарданели).

Социјалистичка револуција октобра 1917. донела је велики преокрет, унутрашње преуређење земље, али и међународну изолацију и искључење из сарадње са великим европским силама. Како је то у исто време било праћено губитком низа територија на западу (Пољска, Финска, Литванија, Летонија, Естонија, Бесарбија, западни делови Белорусије и Украјине), нова држава се “Санитарним кордоном” и физички удаљила од средишта Европе. Баук большевизма и страх од Коминтерне довели су СССР пред прави зид одбојности у међуратној Европи, која је и сама западала у све веће проблеме. У совјетској Русији, у међуратном периоду, се чини да је земља културно и идеолошки била удаљенија од остале Европе него у претходним периодима. Већ на крају Другог светског рата слика се мења: Прво совјетске границе су се поново помериле стотинама километара напред на запад, и то на широком простору од Балтика до Дунава, добијен је између осталих и један Кантов Кенинсберг (Калињинград), Галиција, претходно изгубљена обала Балтика, Бесарбија и западне области Белорусије и Украјине; друго од источне Европе која је од Немаца ослобођена руским тенковима формиран је Источни блок (Варшавски уговор паралелан НАТО-у) са пресудном (војном, економском, културолошком и политичком) доминацијом СССР. Дакле Русија је поново у Европи и то као доминантна суперсила, али не у целој већ у источној која има сопствену економску, војну, политичку и културолошку димензију битно различиту од западне, а дели их симболички берлински зид. Европејство СССР и источноевропских социјалистичких земаља у послератном периоду је била смеса идеологије, аутохтоних култура тих народа и извесних општеевропских културних тековина.

Распадом СССР и нестанком Источног блока Јељцинова Русија се нашла на ватрометини новог културног и геополитичког идентитета. Током тог периода деведесетих Русија се по нашем мишљењу, нашла у савременој варијанти Смутних времена из којих је она изашла као и тада (почетком XVII века) битно уздрмана пре свега економски, демографски и чак културно (последњег дана 1999. године власт преузима Владимир Путин од Бориса

Јелџина).⁹⁸ Владимир Путин је за шест година своје владавине Русијом учврстио и ојачао земљу економски, политички и на унутрашњој и на међународној политичкој сцени. Када посматрамо идентитет земље у овом постсовјетском периоду рекли би смо да је он у време Јелџина био неолибералан и са једним америчким, у сваком случају англо-саксонским акцентом увођења привредних и културних вредности западног света. Таква је била и политика Русије деведесетих: изнутра и споља економски, војно и политички све слабија, а као контраст партнерство са једином светском суперсилом метафорички изражено у крајње пријатељским и партнерским односима двојице председника – Јелџина и Клинтона. У последњих пет година Владимир Путин је територијалном реорганизацијом од маја 2000. учврстио унутрашњу кохезију земље која се нашла у правном вакуму између центра и субјеката федерације – региона, па је и то био један од разлога појаве сепаратизма у појединим областима. Кључ Путиновог успеха у релативно кратком периоду је економски просперитет и опоравак после невиђене кризе у периоду деведесетих, где је само дно додирнуто августа 1998. када је дошло до краха рубље.⁹⁹ Спољнополитички, али и по неким елементима административне организације и привредно – културолошког одређења, Путинова Русија је ближа

---

⁹⁸ Веома критички став о периоду владавине Бориса Јелџина у два председничка мандата у Сава Живанов «Русија у време Јелџина», ФПН, Београд 2003.; такође Ђорђе Милошевић «Русија на раскршћу», Прометеј, Нови Сад 2003: нешто мање критичан став, али само о првом Јелџиновом мандату у Јелица Курјак «Политичке промене у Русији 1990-1996.», Институт за међународну политику и привреду, Београд 2000; Од руских аутора изузетно критичан став у Станислав Говорухин «Велика криминална револуција – има ли Русија будућности», Филип Вишњић, Београд 1995. и Александар Солжењин «Русија у провалији», Верзалпрес 1997; насупрот томе далеко мање критичан став према Јелџиновој владавини са оштрицом примедби према националистичким круговима у Русији у Павле Рак «Националистичка интернационала», Београд 2002. и Ришард Капућински «Империја», Б 92, Београд 1997; најзад мемоари Бориса Јелџина «Председнички маратон», БМГ дипломатија, Београд 2002.

⁹⁹ О августовском економском краху у Јевгениј Примаков “Осам месеци плус”, Документ атеље “М”, Београд 2003. Прво поглавље; о економском опоравку Русије под Путином у Горан Николић «Структурни аспект спољнотрговинске размене Србије и Русије» Економска политика 11 октобар 2004; «Русија и Југославија у бројкама, Савезни завод за статистику и Государственный комитет Роосийской Федерации по статистике, Београд, 2003, такође «ФАО – Statistice of 2003», Roma 2002, стр. 30 - 45.

континентално европском типу од англо-саксонског модела. Чешће смо на телевизији могли да посматрамо насмејана лица Путина у билатералним (или чак заједничким сусретима тројице европских лидера) сусретима са председником Француске Жираком и канцеларом Немачке Шредером. Са друге стране Путин је изградио веома блиске односе са председником САД Џорџом Бушем и начелно му дао подршку око акције у Авганистану (али не и у Ираку). Путин и Буш имају јасан додир око борбе против тероризма у свету, нарочито исламског фундаментализма. Ако је Путинова Русија културолошки блиска европским вредностима (међутим долар је још увек престижније платежно средство у Русији од еура, мада еуро постаје све доминантнији у западној, европској Русији) уз даље уздицање своје националне баштине у геополитичком смислу не постоји и даље јасна одређеност, тачније постоји мултиполарна сарадња; у Европи са “старом Европом”¹⁰⁰, задржава се стратешка сарадња са Заједницом независних држава (све бивше републике СССР сем балтичких; поред овог савеза постоји и ужи савез које окупља Русију, Украјину, Белорусију и Казахстан; најзад Русија и Белорусија имају своју државну унију), а све више добија на значају партнерство такође стратешке природе са Кином, додатно оличеном Шангајским савезом; вишедеценијско пријатељство са Индијом се види као веома значајно у будућности.

На основу напред изнетог склони смо мишљењу да без обзира на геополитичко опредељење и евентуалне политичке савезе у које би Русија у непосредној будућности ушла, или чак неке посебне економске везе и партнере по привредном питању, да је европски културни правац и даље доминантан у њој. Европски културни правац и идентитет није доминантан само у оквиру руске елите него и у широким народним масама. Он би као примаран могао евентуално бити доведен у питање најпре у азијском делу земље (западном и источном Сибиру и Далеком истоку). Иако је ово територијално пространији део Русије у њему живи свега око 22 % становништва (преко 30 милиона од око 145 милиона становника Русије). Процент Руса у укупном становништву

---

¹⁰⁰ То је термин који је први употребио амерички политичар Доналд Рамсфелд, а ускоро постао општеприхваћен – Стара Европа осовина Француска - Немачка и Нова Европа проамеричка – Британија и неке источноевропске земље. Више у Thierry de Montbrial «Quense ans qui boulevarserent le monde», Dunod, Paris 2003, стр. 456.

државе је готово равномерно заступљен и у европском делу и у азијским провинцијама (83 % на нивоу Русије), тако да структура становништва по националном опредељењу није превише битна око културног одређења европског и азијског дела земље, а тај проценат Руса и неруса је чак приближно сличан и у седам федералних округа који су формиран и по територијалној реорганизацији 2000 године.

Русија и Азија

У време Средњег века Русија није имала територијалног простирања и на азијски континент. Кијевска Русија је на исток најдаље допирала нешто западно од Волге, док је у време монголско-татарске доминације Московска кнежевина имала затворен пут према Уралу због успостављања Златне хорде. Поред других територија, Златна хорда је обухватала и Поволожје од Казана до ушћа Волге у Каспијско море (језеро) где је и саграђена лука Астрахан. Паралелно са процесом ослобођења монголско-татарске доминације руских земаља предвођених Московском кнежевином, током XV века долази до распада Златне хорде на Казански, Астрахански и Кримски канат. Када је Иван IV (Грозни) 1552. заузео Казан и уништио Казански канат, а потом 1556. то исто постигао са Астраханом и Астраханским канатом, Русија је у следећим деценијама овладава лако Преуралијом, Уралом и продрла у западни Сибир. Године 1581. козачки атаман Јермак је извршио поход у западни Сибир где се налазио Сибирски канат.¹⁰¹ Следеће 1582. године западни Сибир је припојен Русији¹⁰². Тада су основани Тоболск и Тјумен као важне руске урбане дестинације у западном Сибиру. Током прве половине XVII века, закључно са 1650. годином Русија је успоставила доминацију над источним Сибиром и чак избила на Тихи океан освојивши његову обалу од ушћа реке Амур до обронака полуострва Камчатке на северу. Северно од Камчатке у области Анадирског залива се избило и на Берингово море. Дакле Русија је већ тада освојила и део Далеког истока и ступила у вишеструки контакт са Кинеским царством. Граница са Кином је већ тада била веома дугачка, приближно нешто јужније од изворишта Оба (близу

---

¹⁰¹ А. А. Данилов «История России», 2002, стр. 53.

¹⁰² А. А. Данилов «История России», 2002, стр. 53.

данашње тромеђе Русије, Монголије и Кине) на западу, па све до ушћа Амура у Пацифик на истоку. Нерчинским уговором 1689. склопљеним између Русије и Кине дошло је до прецизнијег дефинисања граница и суседских односа две империје. Око 1650. године у Сибиру су ван руске власти још увек биле неке издвојене енклаве на северу као што је полуострво Тајмир, које је фактички било ненасељено и нека друга слична подручја источно од Лене уз Карско море. Међутим крајем XVII века још је само Камчатка на читавом простору Сибира и Далеког истока северно од Амура била ван контроле Русије. Камчатка ће у њен састав ући почетком XVII века под Петром Великим. Према Централној Азији у којој су доминирала киргиска племена, Русија је досегла границу на линији која повезује северне обале Каспијског мора и Аралског језера. Предпостављамо да је та граница дуго егзистирала, пошто у исто време представља и велику физичко-географску препреку имајући у виду да се ту завршава појас степе и полупустиња постаје све сувља и тежа за живот, па је и граница насељености при крају. Пошто је непосредно јужније права пустиња, она је остала као тампон зона између киргиских племена које су настањене јужније у оазама и у долинама река Амур-Дарја и Сир-Дарја. Делимично и из ових разлога, постоји непоузданост тачне процене јужних руских граница према Средњој Азији (термин Средња Азија се чешће употребљава приликом описа простора Централне Азије у који би био укључен и велики простор Казхстана, док у случају када се на Казахстан не рачуна делимично или у потпуности, тада употребљавамо назив Централна Азија). На простору руске Азије који смо напред описали (овде није рачунат Урал), живело је по руском историчару А. А. Данилову нешто преко 200.000 становника крајем XVII века, на почетку владавине Петра Великог, када је цела Русија имала близу 13 милиона.¹⁰³ Он такође истиче чињеницу да су руске експедиције приликом освајања источног Сибира, наилазиле на изузетно слабо насељене површине где се домородачко становништво (Ненци, Јакути, Бурјати, Тунгузи и други) налазило у родовској заједници без државотворних елемената.¹⁰⁴ Колико је Сибир (са Далеким истоком) представљао у демографском, али и културном, војном и политичком смислу мање значајну руску област још почетком XVIII века, сведочи и

---

¹⁰³ А. А. Данилов, 2002, стр. 72.

¹⁰⁴ А. А. Данилов, 2002, стр. 72 - 73.

чињеница да је тада имао око 300.000 становника или на 50 км² свега једног становника. Већ смо напред у раду споменули да је западни Сибир, због више фактора био реалтивно брзо интегрисан са европским делом Русије и Уралом у погледу привредне развијености, а и демографски се далеко брже увећавао од предела источно од Јенисеја. Важну улогу у том правцу је играла и чињеница да се северни део данашњег Казахстана такође географски наслањао на западни Сибир, односно он је са јужним делом западног Сибира чинио једну интегралну антропогену целину (међутим и физичко-географску целину, пошто у ствари северни део данашњег Казахстана представља наставак јужног Сибира, подручја чернозема на северу, а јужније се настављају степе и простор количине годишњих падавина који обезбеђује макар ограничене агрономске и остале антропогене делатности, приближно до нешто јужније од града Караганде одакле почиње полупустиња на југу). Наставак континуираног појаса чернозема на југу западног Сибира до реке Јенисеј, умеренија клима у односу на простор источног Сибира (више годишње температуре и више падавина), изразите равнице на овом подручју у односу на висину источно од Јенисеја, просторна блискост са европском Русијом су физичкогеографски фактори који су фаворизовали западни Сибир, тачније његов јужни део да заједно са северним Казахстаном представљају најснажније развијену руску област у Азији већ у XVIII веку. Чињеница да су на просторима западног Сибира за разлику од широких пространстава источног Сибира и дела Далеког истока који су до овог периода заузели Руси, постојали претходно цивилизацијски облици државног организовања, макар на веома ниском ступњу, као што је у питању Сибирски канат, олакшали су изградњу првих градића, већих насеља, путева и других антропогених активности од стране руских колона. Нарочито су област чернозема и појас степа нешто јужније у северном Казахстану, биле омиљене области насељавања руских колона из европског дела Русије. Бројни колони су били бивши кметови који су бежали са својих поседа у данашњем Централном федералном округу (Централни индустријски и Централни черноземни регион у економско-географској регионализацији) европске Русије и делом из Поволожја. Петар Велики је у првим деценијама XVIII века, у другом делу своје владавине, дао стратешке постулате руске политике према Азији (према Кини, Ирану и др.)

чиме се нису у толикој мери бавили ранији руски владари који су своје интересовање углавном окретали првенствено ка Европи.¹⁰⁵ Ако знамо колико је пре свега Петар Велики био окренут и идејно и културно Европи и Западу, сигурно да овај његов план више представља анализу руских могућности и у Азији него што је неко генерално стратешко опредељење велике силе.

Током XVIII века слој елите међу становништвом азијског дела Русије се споро развијао, а по националном саставу то су углавном били Руси. У XVIII веку се царство у Азији споро ширило и то фактички у Средњој Азији где је освојен преостали део данашњег Казахстана, као и највећи део данашње Киргизије. Ови простори, (нарочито југ Казахстана и Киргизија, који су климатски далеко погоднији од средњег, пустињског дела Казахстана, за живот људи и антропогене активности) су постали простор убрзане колонизације Руса и других народа европског дела Русије. У овом периоду су потпуно освојени и континентални делови Грузије и Азербејџана на Закавказју (што је *de jure* саставни део Азије). Сви ови наведени простори су имали веома бројно домаће становништво у односу на огромна пространства Сибира, Далеког истока и северног Казахстана који су дотле били у саставу Русије. Тако је Русија током XVIII века почела да укључује у свој састав и оне територије где је постојало релативно густо насељено домаће становништво и где руски колони нису могли да постану доминантно становништво, већ мање или више значајна мањина. За разлику од тога западни и источни Сибир, Далеки исток и данашњи северни Казахстан (у ствари реално већим делом етничка и историјска Русија, а физичко-географски јужни део западног Сибира) су потпуно асимилирани у културно-етничку Русију, где су изузеци само неке удаљене и ретко насељене енклаве далеког севера Сибира (углавном источног). Са друге стране југ Казахстана, Киргизија и Закавказје су привлачили досељенике из европске Русије због повољне климе, а у случају Средње Азије и могућности добијања земље за обраду због нешто ређе насељености на овако великом простору. У случају Закавказја који је за оно време имао високу густину насељености, досељеници из европске Русије су углавном долазили у градове, највише као административни службеници и војна лица, стручњаци или предузетници.

---

¹⁰⁵ Helene Carrere d Encausse «Victorieuse Russie», de l'Academie francaise, Fayard, Paris 1992, стр. 35.

Почетком XIX века и Јерменија се прикључила царству, тако да су Јермени и Грузини сматрани, као православни хришћани «подобним елементима» државе који су у Русији у то време, тражили заштиту од туркофонских суседа (Турака, Азербејџанаца и др.). Током XIX века Русија у Азији значајно напредује и њен азијски део државе све више добија на значају. Са једне стране долази до нових и веома значајних проширења територије. На Закавказју су добијени у низу сукоба са Турском, Персијом и домородачким народима Кавказа неке мање, али значајне територије, као што су приморје данашње Грузије и југ Азербејџана. На Далеком истоку је 1860. године искоришћена слабост дезинтеграције кинеског царства и дипломатским уговором (Ајгунски уговор из 1858. о суверенитету и Русије и Кине над Приморјем и Поамурјем и Пекиншки уговор из 1860. године којим се наведени простори признају само као део руске државе) припојено је важно Поамурје и још важније Приморје где је основана значајна лука Владивосток. На овај начин је Русија на Далеком истоку добила веома важно подручје за насељавање и антропогене активности, имајући у виду значај ових подручја са аспекта повољности климе, плодности тла и излаза на Пацифик и прибрежна мора. У Централној Азији су од средине шездесетих до краја прве половине осамдесетих година XIX века, освојени прво Узбекистан и сам југ Киргизије, а потом и Туркменија и Таџикистан. Овај простор се иначе назива Туркестан са аспекта регионалне физичке географије и он се одликује суптропском, а на самом југу чак и неком измењеном тропском климом са много топлоте и мало падавина. Захваљујући великим рекама – Аму-Дарји и Сир-Дарји Туркестан има обрадиве површине са вредним суптропским и тропским културама. Становништво европске Русије се у мањем броју насељавало у Туркестану него што је то био случај са осталим пределима Централне Азије, Закавказја и нових крајева на Далеком истоку – Поамурја и Приморја. Административно Сибир је био подељен у оквиру руског царства друге половине XIX века на генералне губернаторе у Тоболску за западни Сибир и у Иркутску за источни Сибир¹⁰⁶. Споразумом са Јапаном из 1875. године Русија задржава цело велико острво Сахалин док Јапан добија јужни део Курилских острва. Русија је претходно (1867) продала САД Аљаску и Алеутска острва у Северној Америци, па су на овај начин њени поседи на ободу

---

¹⁰⁶ А. А. Данилов «История России», 2002. стр. 215.

Пацифика били заокружени. Један од кључних догађаја за руски азијски део државе је изградња Трансибирске и Транскаспијске железнице крајем XIX века. Транскаспијска железница је повезивала централни део европске Русије са Централном Азијом. Главна траса је ишла на линији Москва – Самара – Оренбург – Ташкент, а затим је један крак водио на југозапад преко Бухаре – Самарканда – Ашхабада до Красноводска на Каспијском мору, са подкраком на крајњи југ на превој Зулфикар и границу са Авганистаном. Други крак је водио на исток широм Ферганске долине. На овај начин су оснажене позиције Русије у Централној Азији, конкретно највише Туркестану. Овде би смо могли споменути и магистралу мањег значаја која је Москву преко Вороњежа, Ростова на Дону, повезивала са западнокаспијским приморјем и са Бакуом као крајњом дестинацијом, дакле са Закавказјем. Од највећег је значаја пак била Трансибирска железница која је изграђена до краја у периоду када је и Манџурија била де факто припојена царству крајем XIX века. Главна траса Трансибирске железнице иде деоницом Москва – Самара – Чељабинск – Омск – Краснојарск – Иркутск - Чита, а потом се деоница наставља у Манџурији – Харбин и последња станица Владивосток, односно други крак на југ Манџурије: Мукаден - Даљњи и коначна дестинација Порт-Артур.¹⁰⁷ Руска Азија крајем XIX века нуди слику огромног процвата. На њој се јављају велики привредни центри, праве нодалне регије као што су југ западног Сибира који са северним Казахстаном чини, сада већ стару и развијену привредну зону. После велике пустиње која се налази у средишњем делу Казахстана, његов југ, заједно са новим подручјима – Узбекистан, Киргизија, Туркменија и Таџикистан, а које слободно географски можемо назвати Туркестан, чини нешто друкчију економско-културну целину у односу на претходну. Овде су климатски ефекти друкчији: зима готово уопште нема или су благе, а остала годишња доба се одликују великом топлотом, али са мало падавина. Отуда се живот људи и велика концентрација становништва одвија око великих река Аму-Дарје и Сир-Дарје и њихових притока, затим у оазама и на обронцима великог планинског масива који почиње на југу, а који у ствари представља издвојене планинске ланце Хималаја. Закавказје које *de jure* припада Азији, а у ствари је за руске прилике мали простор (око 185.000 км²) наслоњен на европску Русију. Оно је

---

¹⁰⁷ Општа енциклопедија «Larousse», том III, Београд 1973, стр. 556 и 562.

као такво интегрисано са јужноевропским регионом Русије, а у економско-културном смислу слично севернокавказским регионима Русије (у етничком смислу Закавказје је имало свега око 10 до 15 % Руса што указује на високу хомогеност домаћег становништва; због чињенице да су Јермени и Грузини као православни хришћани били лојални царству ово подручје се није одликовало политичким нестабилностима према централној власти; насупротив томе постојале су заострености на линији Јермена и Азербејџанаца). У западном Сибиру и северном Казахстану су већ у то време изграђени многи градови средње величине руског царства као што су Омск, Томск, Новосибирск, Курган, Караганда, Оренбург, Гурјев, Петропавловск, Актјубинск и др. У њима је апсолутна већина становништва била руска, док се по свим осталим показатељима није много заостајало за сличним другим градовима те величине на Уралу, Поволожју или широј јужноевропској области Русије. Руска елита из ових простора се укључила у политички и друштвени живот Русије, слично рецимо области Урала, која је то доживела у претходним историјским периодима. Трансибирска и Транскаспијска железница, су много значиле у повезивању наведених простора са европском Русијом. Југ западног Сибира и северни Казахстан су представљали одскочну даску и продужетак европског дела Русије у управљању и експлоатацији других огромних простора источно од Урала. Источни Сибир је представљао по површини, прави континент, изузетно слабо настањен, где је једино на југу, око Трансибирске железнице и Бајкала, постојао простор донекле урбанизован, нешто гушће настањен и привредно организован. Далеки исток би се могао поделити на широка пространства ван Поамурја и Приморја, веома слабо насељена и са суровијом климом. Са друге стране, Поамурје и Приморје су представљали, миграционе области где се у другој половини XIX века и почетком XX, досељавао велики број колона из Европе. Најзад Манџурија, која је ушла у састав Русије крајем XIX века, је због своје географске позиције и пријатније климе у односу на Сибирско и руско далекоисточно окружење, постала прави изазов за руску геополитику. Она се убрзано насељавала током периода 1895-1905, а сам њен југ – полуострво Љаотунг са лукама Далиен (Даљњи) и Порт-Артур су представљали најатрактивнију геополитичку и литоралну дестинацију. Руска геополитика која се дуго припремала да широк и квалитетан излаз на топла мора освоји у Европи, ка Средоземљу и прибрежним морима (пре свега Босфор и Дарданели),

дочекала је углавном изненађена прилику да то примарно оствари на Далеком истоку на прибрежним морима Пацифика. Током периода последњих деценија XIX и почетком XX века геополитички набујала Руска царевина (спољнополитички привидно јака, а унутрашњеполитички оптерећена бројним конфликтима у социјалној сфери,) имала је експанзионистичке аспирације и на европском југоистоку (Балкан, Босфор и Дарданели), а и у Азији, пре свега на Далеком истоку. Добијање Манџурије крајем XIX века, изградња Трансибирске железнице, досељавање колона из европског дела земље, прерастање Порт-Артура у значајну војно-поморску базу, учинили су да руски Далеки исток који су у ужем смислу чинили пре свега Поамурје, Приморје и Манџурија, постане привремено (1895-1905. године) геополитичко средиште Русије и простор њене даље планиране геополитичке акције и експанзије. Велика Британија је током читавог периода од Бечког конгреса (1815. па до првих година XX века) била главни геополитички опонент Русији на ширем простору Евроазије. У рату Русије са Јапаном, она је вешто дипломатски постигла да се Француска не укључи у сукоб Русије и Јапана и да сама Британија не учествује у том сукобу. Пораз Русије са Јапаном је био тежак ударац за њену даљу геополитичку позицију у Азији. Русија је морала да призна Јапану доминацију над Корејом (коју је дотле делом желела да подреди себи), да се одрекне јужне Манџурије рачунајући целокупно приморје Жутог мора са Порт-Артуром између осталог, те да преда Јапану јужну половину Сахалина. Тиме је царство знатно удаљено из повољних литоралних подручја прибрежних мора Пацифика, пре свега је изгубљен излаз на Жуто море које се уопште не леди преко године, а губитком јужне половине Сахалина знатно је окрњена руска позиција на Јапанском мору и широк прилаз отвореном Пацифику. Са друге стране, Русија је и даље задржала контролу северне Манџурије заједно са драгоценим поседима у Поамурју и Приморју, што је још увек давало неке могућности овом подручју за даљи развој. Уочи Првог светског рата азијски део Русије је представљао у политичком, културном, економском и војном смислу периферију руске царевине. Економски то су углавном биле области експлоатације сировина, док је сама индустрија била веома слабо развијена. Пољопривреда је садржавала облике екстензивне, са, за европске прилике, често превазиђеним облицима експлоатације. Демографски, иако се број становника ових области извесно повећао (око 30 % целокупног становништва царевине ако наравно рачунамо и

Закавказје, али не и Урал који је део Европе) ради се о далеко мањој насељености него у европском делу земље. Изузеци су Закавказје, Туркестан као и област која обухвата југ западног Сибира и север Казахстана. Од ове три набројане области само је трећа била етнички руска, док су прве две претежно биле неруске. Важан финансијски мотор руског капитала у Азији је био оснивање Руско-азијске банке са снажним капиталом.¹⁰⁸ Царска Русија је споразумом са Британијом из 1907. добила на окупацију северни Иран.

За време Првог светског рата у азијском делу Русије постојао је фронт само у Закавказју против Турске. После завршетка Октобарске револуције Совјетска Русија је у Азији доживела само минималну корекцију границе према Турској, када је од совјетског дела Јерменије предат Карс са околином. Са друге стране једнострано је напуштена и северна Манџурија, а такође је евакуисан и северни Иран. Русија је пропустила прилику да припоји у Азији део Јерменије који је остао у саставу Турске, а где је претходно чак извршен геноцид над Јерменима.

СССР је од почетне четири републике имао једну у Азији – Закавказку, која се убрзо поделила на Јерменију, Грузију и Азербејџан. Убрзо је формиран и Туркестан који се потом поделио на Узбекистан, Тацичку, Киргизију и Туркменију. Овај процес је завршен почетком двадесетих година. Године 1936. формира се нова република Казахстан, која је нарочито у свом северном делу обухватила претежно руске етничке територије. У међуратном периоду, а нарочито за време Другог светског рата, СССР је преместио и развио знатан део индустрије у азијском делу земље. Поред већ пословично развијеног Урала на граници два континента, развио се нагло у оквиру тешке индустрије јужни део западног Сибира, посебно Кузбаска област. То исто се односи на наставак ове области на југу у оквиру северног Казахстана и то нарочито Караганда и неки други региони. Закавказје је поред пољопривреде у суптропском појасу, развијало и прерађивачку индустрију. Туркестан је имао развијене плантаже суптропских и тропских култура као што је памук, као и део прерађивачке индустрије. Источни Сибир је био поглавито сировински извор, а тешка и део лаке индустрије је био развијан у области Бајкала. Далеки исток се споро развијао у овом периоду и то углавном експлоатација плодова мора,

---

¹⁰⁸ А. А. Данилов, 2002, стр. 220.

бродоградња и морепловство. За време Другог светског рата, нарочито у периоду немачког напредовања ка унутрашњости европске Русије у дубину територије, нарочито у азијски део земље, је премештан део индустријских капацитета. Поред Урала, нарочито је много форсиран западни Сибир и делом Централна Азија и подручје око Бајкала. На крају Другог светског рата СССР се поред значајних проширења у Европи (махом се ради о територијама изгубљеним на крају Октобарске револуције), доживео извесне корекције граница и у Азији. На Далеком истоку добијени су од Јапана јужни Сахалин и Курилска острва. Иако се ради о територијама које заједно обухватају око до 60.000 км², оне су значајне пошто СССР захваљујући њиховом поседовању може да контролише у потпуности Охотско море и да има широк и директан излаз на Пацифик, што је све веома значајно за експлоатацију ресурса ових литоралних површина и за развој совјетске далекоисточне флоте. Поред тога СССР-у је директо припојена република Тану-Тива која се налази јужно од области Кузбаса, чиме је ојачана совјетска позиција у Средњој Азији.

После Другог светског рата долази до још интензивнијег насељавања азијског дела СССР. Насељеници су најчешће били Руси из европског дела Русије, али и Украјинци, Белоруси и други народи европског дела СССР. Процент Руса и русофонског становништва у Средњој и Централној Азији се повећавао на нешто испод 45 % становништва у Казахстану, око 25 % у Киргизији, више од 15 % у Узбекистану и Туркменији и око 10 % у Таџикистану. Број становника Централне Азије и Казахстана је био око четрдесет милиона, од чега нешто преко десет милиона русофонског, У Сибиру број становника је био преко двадесет милиона, од чега три четвртине у западном Сибиру. У источном Сибиру насељеност је и даље слаба, тек око пет до шест милиона, што је нешто мање од једног становника на км кв, за разлику од западног Сибира где је она била око пет становника на км кв. Источно од Бајкала на Далеком истоку, број становника је био шест до седам милиона, углавном сконцентрисаних у Поамурју и Приморју. Власти СССР су због експлоатације богатих ресурса Сибира, подстицали насељавање радника и стручњака на овим просторима са суровом климом, додатним материјалним и другим припадностима. У овом периоду, већи број градова у азијском делу Русије, је израстао у регионалне центре од по више стотина хиљада становника, од којих су највећи били Ташкент у Централној Азији, Новосибирск у западном

Сибиру, Краснојарск и Иркутск у источном Сибиру, Владивосток и Хабаровск на Далеком истоку, Алма-Ата у јужном и Караганда у северном Казахстану. Политичка, културна и економска елита азијског дела СССР је заузимала све већи значај у држави, али ни у ком случају није могла да се мери по важности у односу на далеко бројнију европску елиту СССР-а. Распад СССР на крају 1991. и почетком 1992. године довео је до тога да се Средња Азија (Туркменија, Казахстан, Узбекистан, Тацикистан и Киргизија) отцепи од заједничке државе као и Закавказје (Грузија, Азербејџан и Јерменија), а сав преостали териториј у Азији бившег СССР (поред Урала који се географски рачуна у Европу, ту су западни Сибир, источни Сибир и Далеки исток) је у саставу Русије која сада битише као независна држава и правни сукцесор СССР. У заједничком економском тржишту су са Русијом од азијских република још и Казахстан (поред Украјине и Белорусије), а чланови Заједнице независних држава (ЗНД) су све бивше републике СССР из Азије.

У данашњој Русији азијски део земље је територијално већи, али у њему живи тек око 22 % укупног становништва Русије (ако Урал не рачунамо у Азију). Азијски део Русије је веома богат ресурсима сваке врсте (разноврсна налазишта енергената, руде метала и неметала, велике количине чисте и квалитетне воде, бескрајне површине шума, највише четинара, на југу западног Сибира велике површине земљишта квалитетног чернозема за пољопривреду, а у другим деловима азијске Русије највише обрадиве квалитетне земље има на подручју Бајкала у источном Сибиру и у Поамурју на Далеком истоку, богат животињски свет и други ресурси). Индустрија је посебно развијена у оквиру југа западног Сибира, а у нешто мањој мери у области Бајкала у источном Сибиру и на Далеком истоку у оквиру Поамурја и Приморја. Томе треба додати и поједине индустријске макронеоне које су издвојене као што је у питању рецимо Норилск на северу источног Сибира и др. На Далеком истоку добија на специфичној тежини корист од приморја и литоралних површина Пацифика и прибрежних мора. Огромна већина становништва азијског дела Русије је руске националности, око 90 %. Неруске нације су бројчано доминантне једино у оквиру Тану – Тиве аутономне републике (око две трећине становништва) и у неким забаченим подручјима на северу источног Сибира. Елита азијског дела Русије је свакако доминантно руска по националности и она је у сваком случају лојална својој држави. Међутим,

управо код ове елите постоје елементи стремљења ка већој улози у политичком и економском управљању Русијом и у неким случајевима већој аутономији у односу на центар, са аспекта располагања економским ефектима својих природних ресурса. Такође постоје захтеви за већим улагањем средстава државе за побољшавање услова живота у овим пределима, који су претежно суровије климе у односу на европски део државе (побољшавање саобраћајница, инфраструктуре и др.). У последњих шест година, колико Русијом влада Владимир Путин, поново је ојачан државни административни систем који помаже и субвенционира становништво сибирског севера и удаљених крајева. У време деведесетих запажено је повлачење и миграција становништва из тих удаљених предела са суровом климом због недовољне помоћи државе. Иако су објективно гледано услови живота тежи на тим просторима, сигурно да је државни интерес Русије у томе да се највећи део тог становништва ту задржи: на својим радним местима, најчешће посвећених експлоатацији вредних ресурса, или (и) простом хабитисању на том иначе веома ретко насељеном пространству државне територије. Западни Сибир, тачније његов југ, заједно са северним Казахстаном (који иако је посебна држава има посебне односе са Русијом у оквиру Заједничког тржишта и ЗНД), чини најснажнију и најбоље насељену и интегрисану демографску и привредну целину Русије у њеном азијском делу. Кузбас представља само језгро те регије која индустријски, енергетски, ресурсно и пољопривредно доминира руском Азијом. Југ источног Сибира око Трансибирске железнице (важан је напредак постигнут изградњом Трансбајкалске железнице северније од Трансибирске), а нарочито шире подручје Бајкала је далеко мање значајно од претходне регије практично по свим показатељима, али је и као такво најснажније у источном Сибиру. Ово подручје географски се наслања у правцу запад-исток на југ западног Сибира на западу и на Поамурје и Приморје на истоку. У источном Сибиру иоле важније области су Јакутија и Норилски регион, а у западном Сибиру захваљујући експлоатацији нафте и гаса средишњи и северни део добијају на специфичној тежини. Руски Далеки исток је веома перспективан, али то се односи углавном на Поамурје и Приморје које су области које веома много обећавају у будућности, можда понајвише у читавој руској Азији. Те две регије су веома повезане са суседним далекоисточним развијеним економијама, пре свега са Корејама и Кином. Литоралне области руског Далеког истока такође напредују,

нарочито јужни део Сахалина, југ Камчатке, Курилска острва и неке луке на Охотском мору, као што су Магадан и Охотск.

Односи Русије у Азији са околним државама су сложени и често повезани са снагом саме Руске федерације на својим азијским просторима. Однос са Кином је добио стратешку позицију у односу на целокупну позицију две велике силе на простору Евроазије, али и света у целини (ово последње ако имамо у виду габарит, снагу и утицај Русије и Кине данас у свету). Односи са Индијом су остали тамо где су били још од тренутка добијања независности ове земље од Велике Британије 1947, дакле крајње пријатељски и стратешке природе. Однос са Јапаном је у целини коректан, али делом оптерећен питањем јужних Курилских отока који су за званични Токио спорни, а Русија није спремна да их се лиши. Однос са исламским светом на Блиском и Средњем истоку је за Русију вишезначан. Са једне стране се желе добри односи и развијена економска сарадња, а са друге стране се жели направити баријера према одређеним облицима исламског тероризма који долази од различитих фундаменталистичких група из тих земаља (које нису увек тајне и званично забрањене).

Оно што је веома важно, а то је утицај азијског духовног и културног наслеђа у односу на руску духовну мисао и цивилизацијски ниво. Тај утицај је сигурно постојао у руској историји, а био је привремено доминантан само у периоду од неколико деценија од половине XIII века, непосредно после пропасти Кијевске Русије од монголско-татарског освајача. Већ у следећем веку (XIV) Русија се постепено извлачи из те ситуације, нарочито после битке на Куликову пољу 1380. године. Од половине XV века Русија је потпуно суверена у односу на околне Татарске канате. Одређени облици културног наслеђа азијатских дошљака су били присутни и у следећем временском периоду, мада све мање и мање, пошто се Московска Русија све више враћала на своје европске корене у чему је велики утицај имао и стални додир са другим европским народима. Од половине XVII века Русија се чвршће везује за Европу, нарочито у периоду од доласка на власт Петра Великог у последњим деценијама тог века. Утицај Азије на руску културу је у следећим вековима практично безначајан када се има у виду руска елита у целини, а веома мали када се имају у виду шири слојеви становништва. Тај утицај је тек нешто већи, али не и преовлађујући, код становништва који је живео у азијском делу Русије. Народи

са веома малим бројем припадника, што се односи на више народа руског дела Азије, су највећим делом под утицајем руске културе која је у бити европска, али имају често и значајне елементе своје самобитности и цивилизације. Хришћанство које је распрострањено у азијском делу Русије као доминантна религија и то у својој православној варијанти, доприносила је у историји и доприноси и данас, да је европска цивилизација у својој, словенској и руској варијанти доминантна на овим просторима. Утицај глобализације на руским просторима Азије је приметан, али далеко мање видљив него у неким другим крајевима Азије, па чак и европске Русије. Руси на овим просторима су далеко више спремни да подражавају цивилизацијске токове и трендове европског дела Русије чија су објективно периферија, него да прихватају неке друге утицаје из околних области Азије. Самим тим можемо закључити како је у цивилизацијском погледу физичко-географски део Русије источно од Урала у ствари део Азије као континента, али је у цивилизацијском смислу у ствари продужетак Европе. Стога начелно можемо да прихватимо тезе које су често свакодневно у употреби, да Европа постоји не само од «Атлантика до Урала» већ и од «Атлантика па све до Владивостока» (наравно у једном ширем метафоричко-цивилизацијском смислу).

Русија и Северна Америка

За разлику од Европе и Азије, два континента где је Русија постојала и постоји у континуитету већ вековима, Северна Америка је континент где је царска Русија имала свој териториј само у делу своје новије историје (од средине XVIII века до 1867. године). Дакле, то није био кратак период, практично цело столеће, а Русија је у свом поседу поред Аљаске коју је располагала и са *de jure*, имала и одређене мање пионирске колоније на простору западне обале данашњег САД. Руски насељеници су у нешто мањем броју насељавали ове просторе, него што је то био случај са ионако ретко насељеним просторима источног Сибира и далеког Истока. Индијанци који су настањивали Аљаску су примили, у највећем делу хришћанство у облику руског православља. Изграђеност руске пацифичке флоте током XIX века и нарочито поседовање Поамурја и Приморја у периоду 1859-1860, најавило је бољу будућност за руске североамеричке поседе. У првој

половини XIX века, руска империја се лако одрекла могућности да добије и *de jure* у посед неке од својих испостава у Орегону и северној Калифорнији (ови простори су подељени споразумом између Британије и САД). Грађански рат који је избио у САД 1861. и трајао до 1865. године пружио је могућност Русији да покаже своју наклоност ка Северу у односу на Британију која је подржавала Југ. Руска флота је чак боравила једно време у лукама Севера на Источној обали (Атлантској) као подршка снагама Уније.¹⁰⁹ По Потемкину Русија је продала САД 1867. Аљаску да би технички омогућила америчком Парламенту да изгласа давање средстава за трошкове руске флоте приликом њеног боравка у лукама Севера за време грађанског рата који су потом уступљени званичном Санкт Петербургу за дате територије (које по Потемкину за руског цара нису имале неку посебну вредност). Са друге стране А. А. Данилов тврди да је постојала опасност да САД саме отму руске северноамеричке поседе силом па је и то утицало на одлуку руског цара.¹¹⁰ Када је крајем XIX века добијањем Манџурије и изградњом Трансибирске железнице, Русија померила своје геополитичко тежиште привремено на зону северног Пацифика, сигурно је да би задржавање североамеричких поседа имало велику специфичну тежину како на њихов даљи статус тако и на руски однос према том региону.

Можемо да закључимо да поседовање наведених североамеричких територија у једном делу руске историје није оставило дубљи траг на руски идентитет и цивилизацијски код. Када су Руси држали те поседе (током XVIII века и до 1867. године) САД и британска Канада још нису били посебно колонизовали и населили свој део обале Пацифика (Британска Колумбија и Јукон са канадске и државе Вашингтон, Орегон и северна Калифорнија са америчке стране), тако да је додир руске колонизације и државних органа са овим културним западним народима и њиховим државама био само симболичан. Однос са североамеричким народима староседеоцима - Индијанцима је био за Русе сличан као и са народима староседеоцима источног Сибира и делова Далеког истока. То су малобројни народи на знатно нижем цивилизацијском нивоу од Европљана. Они су од Руса углавном примили хришћанство и нису били изложени истребљивању као што се десило бројним

---

¹⁰⁹ Више о овоме у Потемкин “Историја дипломатије”, Београд 1947.

¹¹⁰ А. А. Данилов, 2002, стр. 216.

индијанским племенима, у односу на беле досељенике у неким другим деловима североамеричког континента. У сваком случају, повратни утицај Северне Америке и руских североамеричких посела на Русе је више него симболичан.

Геополитички контекст историјског односа Русије са појединим светским силама и државама у евроазијском окружењу

У периоду своје државотворне историје, од Кијевске Русије до данашњих дана, Русија је имала развијене односе са државама и народима у свом окружењу као и са великим светским силама које су имале интересе на евроазијском простору. Овде ћемо укратко изнети неки сумаран однос историје међусобне геополитичке позиције Русије са земљама у њеном окружењу, као и неким великим силама које су имале своје интересе на простору Евроазије.

Русија и Немачка

Ово је однос две велике европске силе које су се у неким периодима своје државотворне историје и непосредно граничиле што данас није случај. Геополитички Немачка доминира средишњим делом европског континента, а Русија источном Европом. У раном и зрелом Средњем веку између Кијевске Русије и Немачких земаља налазиле су се земље Западних Словена, али извесног прожимања, пре свега трговинског па и културног је било између Немаца и Руса. Каснијим прерастањем немачког савеза у Свето Римско царство Немачке нације и Чешка је ушла у овај састав те је само територија Словачке која је била у саставу Угарске, делила немачке земље од најзападнијих делова Кијевске Русије у виду Галиције. На северу је два народа географски раздвајала Пољска. Како су владари Светог Римског царства Немачке нације из редова Хоенштауфоваца редовно били заузети одржавањем своје власти у Италији, а руски владари унутрашњим сукобима и борбама са Куманима на југу, то непосреднијег додира и сукоба интереса није било током последњег века постојања Кијевске Русије. Истина на северу немачки редови су овладавали

Лужичким Србима, а тевтонски ритери који нису били у формалној немачкој држави, већ на Балтику, су организовали походе ка Пскову и Новгороду. Победа Александра Невског над витезовима тевтонског реда на Чудском језеру у тренуцима подпадања централних области Кијевске Русије и самог града Кијева, под власт монголско-татарског освајача, представља показатељ велике виталности руске нације тог доба. У следећим столећима Русија је била закупљена обнављењем своје државотворне снаге под окриљем Москве и са извесно географски помереним средиштем својих земаља на североисток, тако да је повећана њена дистанца од немачких земаља. Између њих је била Пољска, тачније Пољско-литванска унија изузетно проширена на исток припојивши Украјину и Белорусију (западну Русију) у време закупљености Руса монголско-татарским проблемом. Током XVII века долази до јачања културне и економске сарадње Немаца и Руса. Још почетком XVI века Реформација у облику учења Мартина Лутера је спроведена у немачким земљама и временом, упркос католичке противреформације, постала доминантан хришћански правац у Немачкој. Можда и у овоме можемо тражити један од узрока међусобном приближавању Русије и немачких земаља, пошто су и сами Руси у погледима папске курије словили као православни за «шизматике», те имали лош однос са центром католицизма у Риму. Нарочито је Петар Велики проширио сарадњу са Немачком, Холандијом и Енглеском, прихватајући њихова техницистичка и делом културолошка достигнућа. То је подразумевало и долазак већег броја немачких стручњака и трговаца у руске градове, где су често имали читаве своје четврти «за странце», али и низ повластица које су добијали од носилаца руске власти, које су у њима виделе могућност поспешивања техничког, културног и општеекономског напретка земље. Политичка разбијеност немачког народа после Вестфалског мира 1648. утицала је да су Руси највише комуницирали са Прусијом, што због њеног географског положаја најисточније немачке државе, а делом и због чињнице да је то била војнички и политички најјача немачка држава. Током друге половине XVIII века Прусија и Русија су се додатно зближиле највише због три деобе Пољске. Прво, Пољска је била заједнички противник две државе, а друго Русија и Прусија су се територијално приближавале једна другој, док најзад нису постали суседи великом дужином заједничке границе. Најзад династије Романових и Холецелорна су успоставиле блиске међусобне односе који су поспешени и рођачким линијама. У време

сукоба са Наполеоном и Русија и Прусија су углавном биле савезнице и као такве уз Аустрију носиоци Свете алијансе, односно савеза великих сила за *status quo* у Европи током прве половине XIX века. У време Кримског рата Прусија је била неутрална, а током њеног сукоба са Аустријом, а потом Француском везано за немачко уједињење Русија се држала по страни. Тренутком уједињења Немачке ситуација се извесно мења, пошто се радило о најјачој држави на читавом европском континенту ван Русије. Све до краја осамдесетих година XIX века, када Немачком влада и даље Бизмарк, Русија је покушавала да балансира између сукобљених интереса европских сила, првенствено Немачке и Француске, а на руку јој је ишла Бизмаркова политика уравнотежене спољне политике званичног Берлина. Тројецарски савез између Немачке, Русије и Аустро-Угарске, који је постојао у том периоду, више је био израз идеолошког наслеђа конзервативних царева ове три државе, него њихових реалних државних геополитичких интереса. Аустро-Угарска је силно сметала Русији у реализацији Источног питања, али је Немачка уравнотежавала односе између две силе. Немачка у периоду до краја осамдесетих година није показивала превелик интерес за колоније и ваневропски свет. Сменом Бизмарка 1890. Немачка улази у мање нијансирану спољнополитичку опцију ослањајући се све више на своју војну и економску моћ, рачунајући при том на савез са Аустро-Угарском и Италијом. То наводи све више Русију да се приближава Француској, са којом склапа «Срдачну Антанту» (Ентенете кордиалле) од 1890. до 1892. године што је постала противтежа савезу Централних сила предвођених Немачком. Геополитички сукоб између Русије и Немачке није био у првом плану. Реална размимоилажења интереса две земље нису била велика – Немачка је евентуално могла да рефлектује једино на неке мање области у руском Балтику, а Русија није била заинтересована нити је полагала право практично ни на један део тадашње територије Немачког Рајха. Русија је трпела латентне притиске од британске политике већ готово једно столеће у континуитету и није желела сукоб са Немачком. Међутим преко савеза са Француском и постепеним приближавањем званичног Париза и Лондона пред опасношћу од немачке новоизграђене морнарице и отворених колонијалних апетита које је презентирао нетактично немачки цар Виљем II, долази до смањивања напетости између званичне британске и руске политике. Пораз Русије у рату са Јапаном 1905, те руско напуштање геополитичких апетита на Далеком Истоку уз билатерални

споразум о подели интересних зона у Перисији са Великом Британијом, даје предуслове и за руско-британски споразум од 1907, уз већ претходно склопљен између Француске и Британије 1904. године.¹¹¹ Тако је на неки начин заокружен и савез Антанте уз напомену да ни тада Британија није била до краја искрен и поуздан савезник ни Француској, а камоли Русији са којом је још увек имала сплет геополитичких противречности дужег трајања. То је са друге стране остављало простор за међусобни дипломатски споразум не само између Немачке и Британије, већ и између Немачке и Русије о избегавању ратног сукоба.¹¹² Највећи проблем у евентуалном постизању споразума између Немачке и Русије је представљао спор интереса према агресивној политици Аустро-Угарске према јужнословенском питању, а нарочито према две независне српске државе Србији и Црној Гори. Јасно је било да Немачка стоји иза Дунавске Монархије, а да Русија не може пустити да буде доведена у питање независност малих балканских хришћанских православних држава којима је била заштитник вековима и са којима је сво време заједно и ишла у реализацију Источног питања.

Овај сукоб интереса се веома лепо могао видети у време криза које су избијале на Балкану: – Анексионе кризе у време анексије Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске 1908-1909, у време оба Балканска рата у периоду 1912-1913, и најзад у време јулске кризе 1914. године која је напосле и била повод рату.

Ратна збивања у Првом светском рату између Немачке и Русије показала су огромну снагу Немачке, али и потенцијал Русије која је имала дугачак фронт на западу и према Немачкој и према Аустро-Угарској, а на југу према Турској. Међутим за разлику од ова два друга фронта (према Аустро-Угарској и према Турској) где су углавном постизани успеси, Русија је управо на фронту према Немачкој претежно трпела неуспехе. Узроке овом последњем можемо тражити и у чињеници да су на фронту према Немачкој Руси наступали из Пољске, а

---

¹¹¹ О противречностима између Британије и Русије и поред потписаног споразума 1907. године видети у Џон М. Робертс “Европа 1880-1945”, Клио, Београд 2002, стр. 290-291.

¹¹² О сложености односа између великих европских сила у овом временском периоду, по нашем мишљењу најбољи класични рад Renouvin Pierre «Histoire des relations internationales», tome sixieme, Le XIX siecle II, de 1871-1914, Lanagle de Leurope, Librairie Hachette, Paris 1959.

после делом из Балтика који су тада поред Литванаца, Летонача и Естонаца делом насељавали и Немци. Етнички Руси су на том простору били у мањини, а део балтичких народа, затим настањени Немци на овом простору, па чак и део Пољака, је са више симпатија посматрао немачку зараћену страну. Овоме треба додати веома слабу опремљеност руске војске и недовољну опорављеност од пораза у рату са Јапаном, након чега је следила реорганизација армије која се могла очекивати завршеном тек за неколико година. На огромном пространству Русије, због слабијх комуникација мобилизација се одвијала изузетно споро, а изнад свега револуционарни дух у делу народа и незадовољство социјалном ситуацијом нижих сталежа, отежавало је одржавање борбеног духа и спремности за рат широкх слојева становништва. Са друге стране немачка војна машина, милитаризација друштва прожетог пруском војном традицијом и организацијом, развијена привреда и јака ратна индустрија, квалитетно опремљена војска (нарочито за зимске услове рата, пошто је немачки део фронта према Русији био у оштријим климатским поднебљима у односу на део фронта који су заузимали аустро-угарске и нарочито турске армије) су давали реалне резултате у трећој и четвртој години рата према Русији. После фебруарске револуције 1917. године Русија је фактички «статирала» у рату са Немачком, што је довело до понижавајућег Брест-Литовског мира почетком 1918. године. Можда су нека од мегаломанских решења отуђења читавих руских (Белоруских и Украјинских пре свега, али и руских такође) етничких и историјских области било у оквиру решења из Брест-Литовска или после Октобарске револуције и грађанског рата, утицала на немачке политичаре и геополитику, да мегаломански и са сасвим новим аспирацијама приђу државотворном простору Русије и СССР у периоду после Првог светског рата, а поглавито у Хитлеровој геополитичкој доктрини. Успостављање «санитарног кордона» којим су пре свега Пољској, али и неким другим државама (Финској, Румунији, а неке мање територије и исправке граница и Турској, Чехословачкој, Естонији) дате етничке и историјске територије и део народа Источних Словена (ради се првенствено о западној Белорусији и Украјини). У међуратном периоду СССР и Немачка су стартовали као земље «парије» у односу на међународни поредак и Друштво народа, те читав систем мањих и средњих земаља источне

Европе насталих на концепту «санитарног кордона» према СССР и Немачкој.¹¹³ Те земље су се налазиле сада између ове две, до 1918. суседне државе – Пољска, Чехословачка, Летонија, Естонија, Литванија, Финска, уз ојачане и увећане Румунију и новостворену Краљевину СХС, односно Југославију. Управо је ова дипломатска подређеност и изолованост две силе можда поспешила њихов први заједнички дипломатски потез у Рапалу (споразум је постигао уз сагласност Москве совјетски дипломата Чичерин)¹¹⁴.

Међутим од доласка нациста на власт у Немачкој 1933. године предузима се агресивна спољна политика, у чему се идеолошки ослонац види у Италији, а потом и у Јапану. СССР се донекле држао по страни од европских континенталних превирања средином тридесетих. Званичној Москви је донекле одговарао процес димонтирања «санитарног кордона» у источној Европи који је фактички створила Француска, а сада се налазио на удару Немачке пошто је оштрица «санитарног кордона» делимично била уперена и против СССР. Међутим веома брзо је схваћено у Москви да су интереси опстанка већине источноевропских држава уз помоћ Француске у односу на све агресивнију политику Немачке уједно и делом интереси СССР, али се томе пришло веома суптилно да се не изазове директно Немачка. То се нарочито видело у случају Чехословачке коју је СССР био спреман да брани, много више него њена *de jure* савезница Француска, мада је и СССР имао одређене уговорне договоре о сарадњи и са званичним Прагом и Паризом склопљеним 1935. године. Нашавши се пред рушењем француског источноевропског концепта одбране према Немачкој, као што су између осталог Мала Антанта, Балкански савез, билатерални споразуми са Француском ових држава (концепта који је делом био уперен и против самог СССР дотле), СССР се све непосредније суочавао са оснаженом Немачком која се територијалним ревизијама приближава совјетским границама (аншлус Аустрије, припајање Судетске области, а потом и целе Чешке, уз стварање марионетске Слвоачке, припајање луке Мемела од

---

¹¹³ О положају СССР и Немачке у версајском политичком систему и нарочито у односу на систем средњих и малих источноевропских држава, тзв. «санитарни кордон» видети најбоље у Потемкин «Историја дипломатије», том III, Београд, А. А. Данилов «История России», 2002, стр. 258 и 273-275.

¹¹⁴ А. А. Данилов, 2002, стр. 258.

Литваније, а потом захтев за припајање Данцинга чиме би се спојила Источна Прусија са остатком Немачке и битно ојачала позиција Немаца на истоку, према СССР). Стаљин и политички врх СССР се одлучују на потписивање пакта са Немачком крајем августа 1939, пошто је постојала опасност да се СССР сам нађе на удару Немачке што су потајно желели неки кругови пре свега у Британији, који су протеклих година водили отворену политику попуштања Хитлеру да би се он окренуо у својој експанзији према СССР. Са друге стране Стаљин је после споразума са Хитлером августа 1939, добио могућност да ојача своје снаге за ратни сукоб са фашистичким силама који је изгледао све извеснији. Вероватно је грешка Стаљина што се није прикључио директније и дао подршку Француској и Британији у њиховом сукобу са Немачком од јесени 1939. године. Пораз Француске почетком лета 1940. године као и потпадање већег дела западне Европе под немачку власт, делом иде у прилог замерци према Стаљиновом опортунистичком ставу чекања и поштовања пакта са Немачком. У том периоду је СССР чак искористио прилику за припајање неких територија које су биле изгубљене на крају Октобарске револуције и грађанског рата, а које етнички и историјски припадају Источним Словенима. Иако нема спора да су ове територије претходно одузете од СССР нелегитимно и да су етнички и историјски у оквиру нација Источних Словена, ипак је тешко прихватљиво са етичког аспекта да су оне повраћене у оквиру споразума са фашистичком Немачком из 1939. године. Добијена је Бесарбија и део Буковине од Румуније, окупиране су Естонија, Летонија и Литванија, источна Пољска (у ствари западна Белорусија и Украјина) и добијени су неки гранични окрузи Финске после кратког рата СССР са њом у зиму 1939/40. Са друге стране мора се признати да се граница СССР према Хитлеровој тврђави, односно Европи коју је држала Немачка и њени савезници и сателити, померила према западу. Добијене су претежно етничке области Источних Словена, привредно и стратешки богате и вредне, што је олакшало одбрану СССР следеће 1941. од немачког напада у операцији «Барбароса». Ако знамо колико су Немци дубоко продрли у СССР током ратних операција у 1941. и 1942. години, онда морамо признати да су добијене територије, ресурси и источнословенско становништво у оквиру припајања и «исправки граница» 1939-1940. године, знатно допринели да Хитлер не освоји ни једну од три важне дестинације у Русији, а то су Москва, Лењинград и Стаљинград за које су се све водиле жестоке и крваве борбе са

драматичним исходима. Немци су на освојеним просторима СССР, а пре свега у Белорусији и Украјини спроводили политику на ивици геноцидности према словенском становништву и нарочито према заробљеним руским војницима којима није омогућавана заштита према конвенцији о ратним заробљеницима.¹¹⁵

Немачка није успела да овлада нафтоносним пољима јужне Русије и Азербејдана, да потпуно потисне СССР са Црног мора и да обезбеди широк прилаз Каспијском мору, као и да потисне Русе са северних лука Мурманска и Архангелска одакле је редовно примана помоћ од Англосаксонаца (Британије, а потом и САД). Русија је у исто време показала своју колосалност и отпорност у случају када су привремено изгубљене значајне територије: цела Белорусија, Украјина, Летонија, Литванија, Естонија, Бесарбија, највећи део централног региона Русије између Дњепра и Волге, као и значајан део јужне Русије и извесне територије на северу према Финској. Велики део индустрије и администрације је пребачен на Поволожје, Урал, западни Сибир и Казахстан, а у мањој мери и у источни Сибир и Централну Азију. У сасвим мањој мери то је чињено и са Далеким истоком и Закавказјем, пошто су ови региони били гранични у односу на могуће агресије Јапана или уз немачку помоћ Турске (или пак дела самих немачких армија које су већ биле на северном Кавказу). После немачког пораза код Стаљинграда совјетске снаге прелазе у офанзиву коју неће испуштати до заузећа Берлина и краја рата са Немачком.

После Другог светског рата Источна Немачка ће се наћи под совјетском орбитом, а Западна у оквиру НАТО савеза и америчке доминације. После уједињења Немачке крајем 1989. године, урушавања Варшавског уговора и напослед распада СССР долази до крупних геополитичких промена. Немачка опет постаје самосталан и респектабилан геополитички чинилац у Европи после готово пола века подељености и неке врсте стране окупације. Немци су дотле били само играчи нижег реда у оквиру НАТО (случај Западне Немачке) или Варшавског уговора (случај Источне Немачке). Повлачење Совјетских трупа из Источне Европе, те крајње дефанзивна и у односу на НАТО и САД крајње кооперативна политика Бориса Јељцина током деведесетих, условила је између

---

¹¹⁵ О суровом и дивљачком односу немачке војне и цивилне власти према становништву покороног дела СССР, али и других грађана покороног источне Европе у Џон М. Робертс «Европа 1880-1945.», Клио, Београд 2002, стр. 617-620.

осталог недостатак озбиљнијег сукоба интереса Русије и Немачке. Са друге стране и сама Немачка од уједињења, изузев случаја распада СФРЈ и подршке Хрватској за осамостаљење, није вукла значајније самосталне потезе који би је конфротирали са неком од великих сила попут САД. Потоња политика Герхарда Шредера у питању Ирака, односа према НАТО и САД, те крајње пријатељски односи са Француском и Русијом (чести сусрети Путина и Шредера уз трилатералне сусрете њих двојице са Шираком) отварају нови досије односа две велике силе. У Немачкој постоји друга политичка струја веће сарадње са САД и Британијом у односу на партнерство Немачке, Француске и Русије што се делом може видети у постављању на место премијера Ангеле Меркел у ситуацији приближних изборних резултата Социјалдемократа и неохишћана. У сваком случају немачки однос према Русији и обрнуто, је једна од највећих парадигми у спољним политикама ове две велике силе. За Русију је Немачка највећи спољнотрговински партнер, а велику специфичну тежину ће имати пуштање у погон великог гасовода између Русије и Немачке преко Балтичког мора.(више о односима Немачке и Русије у садашње време, као и адекватне оцене и геополитичке анализе савремених односа са другим силама и суседима у поглављу «Геополитичка позиција савремене Русије» пошто ово поглавље («Историјска анализа геополитичке позиције Русије» прати само историјски контекст анализираних геополитичких појава).

Русија(СССР) и Велика Британија (Енглеска)

Односи Русије са Великом Британијом (до почетка XVIII века Енглеском) спадају у најсложеније, компликоване и за саму Русију једне од најтежих релација које она има са великим силама. Парадигма односа Британије и Русије (СССР једно време) представља и кључ за разумевање укупних односа које ће Русија (СССР) имати са новом великом силом у XX веку – са САД. Односи Русије и Британије ће бити необични и неискрени и у ситуацијама када су ове две државе били *de jure* савезници у великим ратним сукобима, као што је то реч о два светска рата. Разрешење овог последњег феномена је у сплету чињеница, а једна од њих је да су ове две државе улазиле у међусобне ратне савезе због виших интереса, односно због опасности или агресије од стране

Немачке или преко свог билатералног савеза са Француском (углавном случај у Првом светском рату). У сваком случају и поред споразума које су ове силе узајамно понекад склапале, (као што је рецимо онај из 1907.) којим би се донекле и умањивали одређени геополитички контрасти, они који би преостајали су били и даље веома крупни и што је веома важно дугог трајања.

Почетни односи између Русије и Енглеске су били чисто трговачке природе имајући у виду да су ове две земље међусобно најудаљеније просторно у Европи (Британија је најзападнија земља Европе, па још и острвска, а Русија је најисточнија). Хендикеп Русије за одржавање веће трговинске сарадње са Енглеском почетком Новог века је недостатак квалитетнијих морских лука, имајући у виду да је Енглеска још од краја Средњег века постала поморска сила. Са друге стране после открића Новог света интересовање Енглеске се усмеравало више у другим правцима од источне Европе. Руско освајање Поволожја, Урала и западног Сибира до краја XVI века, а потом и источног Сибира током XXVII века, је појачало интересовање западноевропских трговаца за богатим и у Европи дефицитарним руским сировинама, као што су крзна топлокрвних животиња, мед, восак, кожа, дрво, руде богате металима и сл. После оснивања прве праве руске поморске луке Архангелск у XVI веку, управо су енглески поморци и трговци живо трговали преко ове дестинације са Русијом. Већ смо констатовали да је Русија, будући једина преостала независна православна држава после пада под Турке Балканског полуострва (православне кнежевине Влашка и Молдавија су биле вазалне у односу на султана иако са унутрашњом независношћу), са расположењем гледала на Реформацију и протестантски свет укључујући и Енглеску. Тако је Петар Велики по својим путовањима по западној Европи боравио и у Енглеској, а током XVIII века односи две земље су се продубили, поред трговачке обухватајући и дипломатску сарадњу. Врхунац добрих односа две земље су били ратови са Наполеоном који су се завршили победом савезника и Бечким конгресом 1815. У том тренутку, па све до друге половине XIX века и Кримског рата, Русија је била најмоћнија континентална држава Европе, а Британија најмоћнија поморска сила.

Ривалство између Русије и Британије се тада јавило у свом виду и оно је имало више геополитичких разлога. Британија је изградила велико колонијално

царство и руску експанзију у Европи, Азији, а у то време и у Северној Америци је доживљајвала као опасност за своје позиције у појединим деловима света (Блиски исток, Средњи исток нарочито кад је у питању Индија). Друго Британија је из сопственог геополитичког интереса покушавала да одржи на европском континенту *status quo*, односно да ниједна сила сама не стекне одлучујућу предност, чиме би дошло до угрожавања безбедности Енглеске која је била само релативно безбедна на свом острву. Са тог аспекта Британија није улазила у систем савеза, нарочито не априорних, већ је била нека врста геополитичког балансера, подржавајући слабију страну због потребе одржавања равнотеже снага. У Источном питању, односно решавању даље судбине турске власти над поробљеним хришћанима Балкана и Блиског истока супротно интересима и залагању Русије, која се борила за ослобођење тих народа, али и за успостављање своје доминације на том простору, Британија је подржавала даљу хегемонију Османског царства. И по другим важним питањима Британија је контрирала Русији, као на пример пољско питање које је било веома акутно у време пољске побуне у руском делу Пољске. Једна од ретких акција где су због јавног мњења у Европи, али и самој Британији две државе наступиле заједно, је поморска заједничка интервенција против Турске код Наварина двадесетих година XIX века. У питању је био грчки устанак и широка мобилизација свеевропског јавног мњења, укључујући и Британију у прилог грчких устаника. Поновно стављање у жижу интересовања античке културе, хеленизма и византијског културног наслеђа од европских и светских научника и уметника широке лепезе различитих области, поново је ставило у први план аксиологију грчког простора, прастарог народа и хеленске цивилизације. Жртва Џорџа Бајрона током опсаде Миносулгија, Делахроов «Покољ на Хиосу» и друге врсте анимирања европске и енглеске јавности, натерали су први и на жалост последњи пут енглеске поитичаре да жртвују свој геополитички егоизам и не супротставе се настојањима Русије и поробљених хришћанских народа Балкана и Блиског истока да извојују слободу од азијатског ропства. Током следећег века Британија је редовно по Источном питању контрирала овим напорима Русије и поробљених хришћана, али и већ делимично ослобођених малих полунезависних државица Балкана које су се упињале да ослободе и уједине своје, под Турском, преостале сународнике.

Најзад споразумом од 1907. године Русија и Британија су начелно заједно у Антанти, мада званични Лондон ни тада није гарантовао сигуран улазак у европски сукоб својим партнерима у савезу (Француској, а нарочито Русији) задржавши до краја право својој дипломатији да за себе пронађе најбоље солуције (преговори са Немцима о подели Португалских колонија, подржавање интереса Аустро-Угарске и Немачке по питању Албаније контра интересима и настојањима Русије, Србије, па чак и Француске 1912-13., а пре тога неутралан став у Анексионој кризи 1908-1909. и сл.).

У Првом светском рату Британија и Русија су се бориле на истој страни, на страни Антанте, с тим да је Русија доживела револуцију, а потом напуштање учешћа у рату и сепаратни мир у Брест-Литовску. У оружаном интервенцији на страни «белих» у грађанском рату у Русији, Британија је ангажовала део својих трупа (искрцавање морнаричке пешадије у Архангелску, искрцавање трупа на југу Русије и др, уз латентну подршку и ангажовање морнарице у прибрежним руским водама). Велика Британија је у међуратном периоду била на меоменте веома флексибилна према укључењу Немачке у међународни политички систем, рачунајући и Друштво народа, али је веома мало показала расположења да се на адекватан начин укључи и СССР («Совјетска Русија»). Неповерење британске политичке елите и владајућих кругова према СССР је остало велико, чак када се појавила очигледна опасност за Европу у виду фашистичких држава и режима предвођених нацизмом у Немачкој и Мусолинијевом варијантом фашизма у Италији. У годинама разбијања француског одбрамбеног система у Европи, и то нарочито источној, Велика Британија је са великим подозрењем гледала на могућност да се СССР укључи у европски систем, направи баланс европских снага као противтежа фашистичким државама. То се најбоље видело приликом распада Чехословачке када је СССР изразио спремност да испуни своје уговорне обавезе према овој земљи, али Француска није смела да то исто учини јер није добила подршку од Британије за такав гест. Не можемо се отети утиску да је конфузија међу антифашистичким земљама у Европи настала због очекивања неких од великих нефашистичких сила, а овде пре свега мислимо на СССР и Британију, да се одлучније супротставе Хитлеру. Као да су политичка вођства ових држава покушавала да усмере Хитлерову војну машину на супротну страну (Британци на Совјете, а Совјети на Британце), очекујући са стране расплет борбе два идеолошка противника. Совјети су склопили пакт са

Немачком и на тај начин је омогућен сукоб између Немачке и западних демократија. СССР је после пада Француске са више озбиљности могао да очекује и сам удар фашистичких сила против својих граница. На тај начин је и у званичном Лондону и Москви постало јасно да треба да се ослоне једни на друге, што је од 22 јуна 1941. постала и стварност. Уласком у рат и САД формира се велика тројка антифашистичких сила персонификована у њиховим лидерима Стаљину, Черчилу и Рузвелту. Током ратних година Британија је заједно са САД пружала подршку СССР у ратном материјалу, али није долазило до отварања «другог фронта» у западној Европи (осим оног у Италији који се показао периферним) све до средине 1944. Тиме је СССР пуне три ратне године носио терет највећег дела укупне војне ефикасности Немачке и њених савезника. Својим сопственим снагама СССР је избацио из даљег рата, принудивши на капитулацију Финску, Румунију, Бугарску и Мађарску, да би то најзад, комбиновано са ударима западних савезника пошло за руком и по питању Немачке маја 1945. године. СССР је само кратко учествовао потом и у рату на Далеком истоку против Јапана, који је убрзо капитулирао почетком септембра исте године.

Укупно геополитички гледано однос између Велике Британије, као релативно мале острвске земље, сиромашне значајним рудама и енергентима (сем угља, док су тек у новије време у Северном мору пронађене извесне резерве нафте), као и квалитетном обрадивом земљом, према Русији великој континенталној земљи богатој ресурсима, није можда морао да буде предиспониран на однос моћи и борбу. Међутим оно што је Британију објективно чинио јаком је снага њене морнарице и доминација морима. Томе треба додати и колонијално царство које је имала Британија на свим меридијанима, као и велику емигрантску масу Британаца који су постали већинско становништво у САД, Канади, Аустралији, Новом Зеланду у неким областима Јужне Африке, као и у острвским факторијама и неким светским лукама – Гибралтар, делимично Сингапур и Хонг-Конг. Како је Британија после Другог светског рата слабила, давајући постепено независност, већини својих колонија и то најпре у Азији, а потом и у Африци, области Латинске Америке и др, делом се смањивала њена улога велике силе коју је званични Лондон ипак успео да макар и у назнакама некадашње величине задржи, највише у следећем:

Британија је створила самостално нуклеарно оружје, са чиме располажу у развијеној форми само стицајем околности саме сталне чланице Савета безбедности – поред Велике Британије, још и САД, СССР, Француска и Кина. Друго, Британија је са набројаним државама стална чланица Савета безбедности са правом вета на одлуке овог тела ОУН, што има велику праткичну политичку вредност у међународним односима. Треће, Британија је иако *de jure* изгубила своје колонијално царство, задржала Комонвелт, односно специјалне везе са већином својих бивших колонија у свету, што је у данашње време углавном културно-економска димензија сарадње. Односи Британија са Канадом, Аустралијом, Новим Зеландом су трајнијег нивоа и за бившу велику светску силу то је драгоцен фактор у савременим односима у свету, пошто заједничка култура, историја и већинско становништво англосаксонског порекла представљају вредности дужег трајања. Међутим за Велику Британију данас је можда од највећег значаја, и то управо када се односи на релације са Русијом, специјално партнерство са САД. Искрцавање на Суецу 1956. године је била последња велика унилатерална акција Велике Британије као самосталне велике силе, која је коштала оставке Ентони Идна тадашњег премијера, овенчаним претходно стеченом политичком славом из периода супротстављања фашизму. Већ следећи премијер Макмилан је схватио да Британија треба да подреди своју спољну политику партнерством са САД (ове две државе имају заједничку културу, порекло и део историје као и савезништво из два светска рата) и да тако сачува са великим савезником светску моћ. То се нарочито односи када су у питању односи Британије и СССР, односно од 1992. Русије. Данашња Русија има пред собом изазов да успостави квалитетне односе са Британијом, која је ипак нешто више од «америчког носача авиона у Европи». Стари геополитички однос таласократије према копненим државама не мора остати и у XXI веку актуелан и доминантан. Истина је да од односа Русије и САД у многим зависе односи званичне Москве и Лондона, али је истина да потенцијално квалитетни односи Русије и Британије могу бити одлични предуслови и медијатор за квалитетније односи званичног Вашингтона и Москве.

Русија и САД

Пошто су САД формиране крајем XVIII века, Руска царевина је најближу комуникацију са овом младом државом имала управо преко свог поседовања Аљаске са Алеутским острвима на Североамеричком континенту, као међународно признат посед. Поред тога Русија је и на простору Калифорније и Орегона уз обалу Пацифика имала низ колонија, факторија и насебина које јој де јуре нису биле међународно признате као њен посед, већ пре као пионирске испоставе. Монрова доктрина коју су прокламовале САД почетком треће деценије XIX века, је пре био начелан поглед на будућност Америчког континента него реална тежња за протеривањем европских држава са својих поседа у обе Америке. То се односило и на Русију, пошто САД још нису биле у реалној могућности да се носе са великим европским силама, чак ни на подручју двају Америка. Међутим раст САД је био узлазан у сваком погледу (територијално, демографски, економски, војно), па су већ почетком педесетих година упирани погледи из Вашингтона ка Пацифичкој обали Северне Америке. Томе су нарочито допринели војни успеси САД у ратовима против Мексика, а потом је уследила и деоба Орегона са Британијом. Русија није превише полагала на своје поседе у Северној Америци, па се релативно лако одрекла својих колонија и пионирских испостава у Калифорнији и Орегону, а потом 1867. је продата Аљаска САД-у. Потенкин у «Историји дипломатије» описујући овај чин, указује да руска политичка елита и двор нису били посебно заинтересовани за своје североамаеричке поседе, па су их радо продали уз симболичну новчану надокнаду за присуство руске флоте на простору Севера за време америчког грађанског рата.¹¹⁶ Са друге стране А. А. Данилов указује на потенцијалну спремност САД да покушају да освоје Аљаску и Алеутска острва од Русије силом у случају да није дошло до реализације договора о продаји ових поседа.¹¹⁷

Током последњих деценија XIX века и САД и Русија индустријски и привредно напредују, међутим то је у случају Американаца далеко брже и експанзивније. Са друге стране унутрашњи проблем САД са ропством је решен, док у Русији унутрашње социјалне противречности угрожавају просперитет

---

¹¹⁶ Потемкин «Историја дипломатије», Том ИИ Београд 1947

¹¹⁷ А. А. Данилов, 2002, стр. 216.

државе далеко више него спољни изазови. Обе силе се окрећу Пацифику крајем XIX века као експанзивној зони. Међутим, после победе САД над Шпанијом 1898. и прокопавањем Панамског канала, званични Вашингтон шири свој утицај на два океана на која излази, сада и као поморска сила. Са друге стране Русија после пораза са Јапаном 1905, смањује свој утицај на Пацифику и прибрежним морима.

У Првом светском рату Русија доживљава тешке жртве, револуцију и губитак значајних територија којима располаже СССР у односу на царску Русију. Са друге стране САД динамично јачају, нарочито у односу на европске силе које су скупо платиле учешће у великом сукобу, без обзира да ли се ради о победницима или пораженим државама. Обе велике силе су у међуратном периоду биле на неки начин повучене са светске политичке сцене - САД због изолационизма, а СССР као једна врста парије првих послератних година, а потом као све значајнија и признатија светска сила. У Другом светском рату обе силе учествују на страни антифашистичке коалиције и излазе политички (САД и економски за разлику од СССР) ојачане као победнице. У периоду после Другог светског рата, све до краја осамдесетих, две суперсиле представљају два идеолошки међусобно супротстављена политичка блока. Из тог периода датира и велико ривалство између две државе. Поред идеолошког утемељења тих изражених разлика, за неке геополитичаре важан моменат је сукоб интереса таласократске државе (САД и Британија) и телерократске (Русија као и СССР).¹¹⁸ У периоду Бориса Јељцина Русија је имала «стратешко партнерство са САД» што у пракси није превише значило имајући у виду да је модерна Русија деведесетих знатно изгубила на угледу и реалној моћи у односу на СССР и некадашњу царску Русију. Од како је председник у два мандата Владимир Путин руска држава је знатно ојачала и на унутрашњем и међународном плану, а односи између председника Буша и Путина су условно добри. Русија је званично подржала САД у његовој борби против исламског тероризма, против чега и сама има проблема на свом тлу и окружењу. То се нарочито односи на интервенцију САД и инвазију на Авганистан, али не и у случају Ирака. Русија у Путиновом периоду, јача односе са Европом (ЕУ), али и Француском и Немачком директно, као окосницом стратешких интереса званичне Москве за

---

¹¹⁸ Видети радове Александра Дугина.

дуже време. Паралелно се јачају односи и са Кином, па и са Индијом. Иако изразита супротстављеност САД и Русије не постоји званично, одређени ниво ривалства сигурно да и вероватно ће тако бити и у непосредној будућности.

Русија и Турска

Односи Русије и Турске имају на неки начин своју предисторију у виду партиципације Татара у оквиру монголске инвазије на Кијевску Русију и доминације на делу руских територија од друге половине XIII до половине XV века. Татари су у даљем пореклу у односу на Турке и доживели су од друге половине XV века, низ пораза од Московске Русије од којих су најзначајнији пад Казанског каната 1552, Астраханског 1556, те нестанак Сибирског каната услед руских освајања у другој половини XVI века. Турци Османлије су освојивши балканске хришћанске православне државе закључно са XVI веком, постали потпора и суверен последњем татарском канату – Кримском, у његовој борби против Русије. Турска експанзија у средњој Европи укључујући и две опсаде Беча (прва шездесетих година XVI века, друга 1683.), се подударила са геополитичким усмерењем Русије на исток где је она допрла све до Пацифика. Тако две силе нису имале директан додир и сукоб, осим на југу Украјине где је био у питању Кримски канат сада већ под турским суверенством. Када је Русија средином XVII века проширена на источну Украјину, долази непосредније у сукоб са Турцима и Татарима. Петар Велики је привремено добио излаз на Азовско море крајем XVII века, али је већ после битке на Пруту 1711. морао да се одрекне тог поседа који Турци поново освајају. Већ из тог рата, Руси имају искуство сарадње и заједничке борбе са балканским православним хришћанима против Турака. Пошто је Русија постала наследница Византије, тзв. «Трећи Рим» још у XV веку женидбом византијске принцезе Софије Палеолог са Иваном III, током следећих векова се све гласније из Русије тражило ослобођење Цариграда од турске власти и симболичко претварање Свете Софије у православну саборну цркву (она је под Турцима постала привремено џамија). Борба Русије, али и Аустрије и још неких других хришћанских држава против Османлија у Европи, паралелно са покушајима поробљених балканских народа да се ослободе турске власти, назива се «Источно питање» и то је вишевековни

процес. Русија је ту најважнији фактор и она је деловала паралелно са потлаченим православним хришћанима Балкана, често и у њихово име. Заједнички непријатељ је свакако Турска и стога Русија са Османлијама води честе ратове и током XVIII и XIX века, из којих редовно излази као победник, осим у случају Кримског рата. У Кримском рату (1853-1856) Турска није поражена, највише зато што су на њеној страни биле и Британија, Француска и Сардинија. Током пораза у XVIII веку које је доживела од Русије, Турска је морала да јој препусти целокупну северну и део источне обале Црног мора, као и излаз на Азовско море и највећи део обале Каспијског мора (језера). Нарочито је био тежак пораз Турака код залива Чешме од руске флоте 1763, после чега је уследио Кучук-килијски мир. У XIX веку Руси су у периоду до 1812. који је окончан Букурештанским миром, ратовала са Турском и подржавали српске устанике које је предводио Карађорђе. Тада је добијена Бесарбија и Русија допире до Дунава. У рату крајем двадесетих година, који је био подршка грчком устанку, Руси су поразили Турску и принудили је на мир у Једрену. Тим миром је призната независност Грчке (само јужних провинција са Атином), унутрашња независност Милошеве (Милош Обреновић српски кнез владао Србијом уз усмену сагласност Турака и унутрашњу независност од 1815. године) Србије, као и њено проширење (признато хатишерифима султана из 1830. а проширења на још шест нахија 1833.) као и учвршћивање Русије на обалама Грузије и добијање самог ушћа Дунава. Русија као онтологију решења питања велике трансконтиненталне земље која тражи адекватан излаз на прибрежна мора, види у добијању неспутаног прилаза на топла мора Средоземља. Њен излаз на Црно море је ограничен чињеницом да Турска држи Босфор и Дарданеле, тако да је тежња за конторлу мореуза постала суштина руске геополитике према Турској. Са друге стране, опасност да нека друга и јача сила заузме мореузе од «болесника на Босфору» за Русију је представљала далеко гору могућност од *statusa quo* који се увек сматрао привременим.

Пораз у Кримском рату 1856. године пред удруженом коалицијом, за Русију је био мање болан због чињенице, да је Француска и њен владар Наполеон III на Париском миру подржала Русију у односу на максималистичке захтеве Британије оличене у лику њеног премијера лорда Палмерстона. Најзад у рату 1877-78. Русија лако побеђује Турску и на Берлинском конгресу добија значајне сатисфакције. Истина оне су много мање у односу на поништени Сан-

Стефански уговор. Ипак и решењима Берлинског конгреса Русија добија поново јужну Бесарбију као и нека проширења у Азији (луку Батуми пре свега као и неке планинске територије око града Карса). Што је веома важно формирана је независна Бугарска и проширене територијално Србија, Црна Гора, Румунија и Грчка. Тако су руски штићеници на Балкану значајно проширени и ојачани, што се у Москви сматрало ширењем свог утицаја и чак сопственим успехом. Колико је то могло на моменте да буде релативно, показује и чињеница да су се власти прво у Србији, а потом и Бугарској окретале, макар на извесно време, сарадњи са Немачком и Аустро-Угарском, напуштајући на тај начин руску доминацију. Ипак су односи са Русијом, чак и у тим периодима спољне политике малих балканских државица, рачунати као важни и поклањана им је велика пажња.

Русија је и такав остатак Турске сматрала погодним за своје територијално ширење, пре свега у области Мале Азије – Јерменија и Понтијска Грчка, а још много важније добијање под непосредну контролу Босфор и Дарданеле. Турска је у сваком потенцијалном сукобу са неком од балканских државица, могла да очекује да ће Русија давати тајну или мање више отворену подршку турским противницима. Отуда су Турска и царска Русија биле љути противници током трајања Источног питања, од краја XVII века до краја Првог светског рата. Са Октобарском револуцијом Русија излази из Антанте и пропушта прилику да учествује у прерасподели оних турских територија које су јој претходним споразумом у оквиру Антанте обећане и у којима је био већински онај део становништва који је гравитирао Русији (Јерменија и понтијска Грчка). Турци су у низу година крајем XIX и почетком XX века, закључно са последњом ескалацијом у 1917. години, извршили грозан геноцид над Јерменима и фактички елиминисали могућност да овај народ има право на своје национално изјашњавање. Преостали су само они Јермени (иначе велика мањина у односу на укупну дотадашњу јерменску популацију) који су дотле живели на територији Русије.

Лењин је прихватио добре односе са Кемалистичком Турском, која је између осталог прекршила Версајски уговор (уговор у Севру) којим је Грчкој дата источна Тракија све до предграђа Цариграда и град Измир (Смирна) са околном регијом у Малој Азији. Тако су Грци привремено поново дошли у посед својих античких градова Милета и Ефеса, а највећи део грчког становништва у Малој Азији је добио прилику да се преселејњем из осталих

делова Турске у Малој Азији сконцентрише у регији Смирне. Међутим, Турска је уз прећутну подршку Лењина и новоформираног СССР, у рату који је вођен са Грцима протерала целокупно Грчко становништво из Мале Азије, укључујући и Источну Тракију у Европи. Да парадокс буде већи, Грци су доживели да Совјетска Русија на челу са Лењином да сагласност Турској у том подухвату, иако је симбол вишевековног Источног питања био у настојању Русије да балканским хришћанима, укључујући Грке, да подршку ослобођењу од турске окупације и ропства. Овим гестом СССР је заиста показао већ на почетку да је раскрстио са «старом политиком» царске Русије у односу на Турску. Турска је и даље држала Босфор и Дарданеле и по уговору из Монтреја њима је регулисан однос за пролаз руске трговачке флоте. Кемал Ататурк је задржао добре односе са СССР између два светска рата, а у Другом светском рату Турска је фактички остала неутрална. После Другог светског рата Турска је ушла у НАТО пакт и поново ушла у еру лошијих односа са СССР уз помоћ САД, који су у Турској видели регионалну силу која им може користити.

После распада СССР Турска има реалног утицаја у туркофонским републикама, сада чланицама ЗНД и независним државама Централне Азије – Узбекистану, Киргизији, Туркменији, делимично Казахстану и Азербејџану који је у Закавказју. Русија респектује појачани геополитички утицај Турске у региону Блиског Истока и Средње Азије рачунајући пре свега Каспијски регион, али има довољно реалне снаге да званичну Анкару још увек држи «под контролом». Турска такође има велики број проблема са својим суседима (Сирија, Ирак, Јерменија, Грчка, Кипар, а у перспективи и традиционално и са Бугарском и Грузијом уз већ споменути Русију), чему треба додати велике унутрашње проблеме са Курдима. Постоји и могућност будућег разбуктавања сукоба у самој Турској из идеолошких разлога, на происламисте и западњаке са читавом лепезом прелазних политичких варијетета између ових крајњих и супротстављених варијанти. САД и Британија виде Турску у Европској Унији, али по овом питању постоје различита мишљења код њених најзначајнијих чланица као што су Француска и Немачка.

Русија и Француска

Ово су две земље са традиционално веома пријатељским односима. Геополитичка позиција Француске и Русија је у основи однос између земље западног дела Европе (Француска) и Русије као најисточније земље старог континента. Ово су и две историјски највеће европске државе (истина независна Украјина од 1992. године је нешто пространија од Француске). Односи између две државе су у основи формирани после Наполеонових ратова, а изузетно пријатељски су постали од Париског мира 1856. године. У Средњем веку ове две земље су биле међусобно веома удаљене и са мало контаката. Нововековна Русија је полако развијала односе са Француском, имајући у виду да су први прави контакти засновани током XVI и XVII века у оквиру трговачких односа и дипломатских мисија. Русија Романових од половине XVII века са појачаним интересом за Европу и са припојеном источном Украјином, има интензивније контакте и са Француском када је предводи Луј XIV. Швајцарац француске националности Франсоа Лефор је био велики лични пријатељ Петра Великог и снажно утицао на многе његове политичке и друштвене ставове у оквиру појачаног окретања западној Европи.¹¹⁹»На свом другом путовању у западну Европу (1717.), Петар има намеру да закључи савез са Француском, али регент Орлеански одбија предлог. Савез са Француском остаје Петрова неостварена жеља до краја живота.»¹²⁰ Током XVIII века, Русија је потпуно прихваћена у оквиру концерна великих европских сила и учествује у више ратова на континенту у различитим коалицијама. У седмогодишњем рату она учествује на страни Француске против Прусије и Енглеске, али у неким другим сукобима током овог века није на француској страни. За време Наполеонових ратова Француска и Русија су се више пута сукобљавале. Руси су на крају однели кључну победу над великим императором и 1815. били најутицајнија победничка сила на Бечком конгресу. У периоду Прве и Друге рестаурације у Француској званични Париз је споро, али упорно поново стицао своје позиције у Европи којом је доминирала Русија у оквиру Свете алијансе. Кључни преокрет настаје за време Луја Бонапарте који је предводио Француску у оквиру

---

¹¹⁹ Драгољуб Живојиновић «Успон Европе» (1450-1789.), СЛП, Београд 1995, стр. 283.

¹²⁰ Цитат из Драгољуб Живојиновић, 1995, стр. 411.

Кримског рата против Русије и то заједно са Британијом, Турском и Сардинијом. Француска је помогла да се мир потпише без тоталног руског пораза и на Париском миру 1856. ублажила услове примирја према Русији. Одатле датира појачавање симпатија између две велике силе, где ће врхунац бити постигнут у последњем делу XIX века. Наиме суочен са немачком опасношћу Луј Бонапарта све наклоњеније посматра Русију и од ње чак индиректно очекује помоћ уочи кључног сукоба са Бизмарком. У периоду од 1871. приближавање две силе је све извесније, али то кочи Бизмарк вештом политиком према Русији, не дозвољавајући да се противречности између Аустро-Угарске и званичног Санкт Петербурга додатно заоштравају. Силаском Бизмарка са власти у Немачкој 1890. долази до грешака у немачкој спољној политици где се напушта Тројецарски савез и обазривост и респект према Русији, што брзо доводи до формирања француско-руског савеза (Антанте) у периоду до 1892. године. Четврт века до Првог светског рата (приближно од 1889. до 1914. године), представља период најинтензивнијих савезничких односа између две земље. Они су вишеслојни, укључујући и финансијску подршку француског капитала Русији. Током Првог светског рата две велике силе су се бориле на страни Антанте све до изласка Русије из сукоба сепаратно, непуну годину пре краја рата (Брест-Литовски споразум). После неуспеле стране војне интервенције у Русији, где учествују и француске трупе бројна руска емиграција («белих») долази у Француску, највише у Париз. Француска је у источној Европи изградила прави систем савеза и оснажених држава средње величине (тзв. «санитарни кордон»), који је имао за циљ да држи на дистанци совјетску Русију као и поражену Немачку. Француска је признала *de jure* Совјетски савез 28. октобра 1924, иако је још од посете вође радикала-социјалиста Ериа Русији у септембру 1922. године, постојала нека врста *de facto* признања.¹²¹ Од тренутка јачања нацистичке Немачке долази до убрзаног приближавања Француске Треће Републике и совјетске Русије. Врхунац те сарадње је француско-совјетски уговор из 1935. године, који је предвиђао међусобну сарадњу у области заједничке безбедности коју евентуално могу да

---

¹²¹ Чедомир Попов «Од Версаја до Данцига», Службени лист Југославије, Београд 1995, стр. 215.

угрозе неке друге силе.¹²² Иако је француски премијер Лавал водио неискрену политику према СССР и у уговору постојала клаузула да Друштво народа треба претходно да да сагласност о «неизазваној агресији» треће силе, овај уговор две силе је представљао реалну брану пред будућом потенцијалном агресијом у Европи. То се односило пре свега на потенцијалну агресију Немачке на саме силе потписнице уговора, али и на Чехословачку и друге земље које су имале своје посебне уговоре са Француском или СССР.

Сумарно гледано СССР (односно царска Русија у протеклом периоду), су имали реалне интересе да се удруже са Француском, баш као и сама Француска, против евентуалне немачке опасности. Немачка је доминирала средњом Европом, а свака од великих сила – Француска и Русија (СССР) су имале интереса да се подржавају у односу на немачку опасност и географски обухвате потенцијалног противника и ривала са обадве стране света – са запада и истока. То је основа француско-руске сарадње у периоду од Париског мира 1856. до краја Другог светског рата 1945. године (и после је ова солуција савезништва задржана у плановима многих политичких и војних вођа две земље, али са мањим интензитетом, имајући у виду пре свега подељеност Немачке). Де Гол је стога веома респектовао СССР, или како је он волео да каже Русију, а и Никита Хрушчов је избегавао да се залаже за независност Алжира већ је остављао могућност да остане у специјалном статусу у оквиру Француске. Изалазак Француске из НАТО су подржали у СССР, а став према Француској је увек био издвојен позитивно у односу на англосаксонске силе у руским односима према Западу. Француска традиционално зазире од претеране англосаксонске доминације и угрожавања својих интереса у свету, те стога Русију види као противтег у европском и светском односу снага. После распада СССР, односи Русије и Француске су поново срдачни, а у периоду председника Путина они добијају обресе стратешког партнерства у који је укључена и Немачка у време канцеларског мандата Герхарда Шредера. То је нарочито дошло до изражаја у солидарности три силе у односу на англосаксонску агресију на Ирак. «Стара Европа», коју чине пре свега Немачка и Француска, има реалног стратешког партнера у Путиновој Русији. Чак и у време кризе председничких избора у Украјини, Русија је најкоректније односе према својим интересима по том

---

¹²² Чедомир Попов, «Од Версаја до Данцига», 1995, стр. 305.

питању, управо у Француској од великих сила Запада (Немачка је имала тек нешто оштрији став, који се и као такав не може поредити са директним ангажманом логистичке подршке Јушченку од стране интересних група англосаксонских сила, којима треба додати Пољску и Литванију).

Русија и Кина

Однос између две највеће и најпространије државе Евроазије је успостављен тек у Новом веку када је Русија освојила Сибир, а потом и део Далеког истока. Русија је до средине XVII века овладала овим просторима, иако су постојале на северу источног Сибира и Далеког истока читаве енклаве неистражене и ненасељене земље (полуострво Тајмир, Камчатка, делови источног Сибира ван токова великих река као што су Лена, Јенисеј и др.), које су запоседнуте током следећих деценија. Први међународни уговор између Кине и Русије потписан је 1689. и познат је као Нерчински договор којим су регулисана нека спорна гранична и међусуседска питања.¹²³ Русија је током XVIII века веома слабо проширивала своје границе у Азији (освојен је највећи део Казхстана, али на Далеком истоку није долазило до битнијих промена осим чињенице, да је и формално припојена Аљаска са Алеутским острвима). Односи са Кином у том периоду, нису доживљавали озбиљније турбуленције и кризе. Напротив развила се трговачка сарадња и дипломатска комуникација. У XIX веку ситуација се мења, углавном од половине тог столећа. Русија користи слабости Кине и осваја преостали део Поамурја који није био дотле у њеном саставу, као и читаво Приморје где се оснива Владивосток. Ови добици су постигнути дипломатским уговорима и то Ајгунским договором 1858. и Пекиншким уговором 1860. године.¹²⁴ Кина током XIX века, а нарочито у његовој другој половини, пролази кроз унутрашње кризе праћене честим спољним интервенцијама великих сила. Поједине граничне кинеске области, нарочито оне које етнички имају доминантне мањине и некинезе, отказују послушност и чак врховни суверенитет Кине (спољашња Монголија, Синкјанг, Тибет, па и неке друге). Овоме треба додати експанзију Јапана и европских

---

¹²³ А. А. Данилов «Истори России», 2002, стр. 74.

¹²⁴ М. Н. Зуев (редакција) «История России», 1994, стр. 174.

колонијалних сила које узурпирају и отцепљују поједине обалске факторије и отоке – Јапан Формозу (Тајван), Британија Хонг-Конг и Вејхавеј, Француска Коунгчоу, Португалија је од раније држала Макао, Немачка полуострво Шантунг и др. Русија је дугорочно преферирала Манџурију, Синкјанг и спољаншњу Монголију, а Британија Тибет, док је Јапан имао претензије према приобалним областима Кине, али и према Манџурији где су се укрштали његови и руски интереси. Русија се продором у Централну Азију и освајањем Туркестана у периоду 1865-1885. нашла у географској позицији окружавања Кине од југозапада Тибета до Владивостока, дакле у целокупном обухвату са запада и севера. Кина је имала веома слаб централни утицај на Синкјанг и нарочито на Тибет, а у таковој позицији се све више налазила и спољашња Монголија. У преосталој Манџурији (од кинеских граничних територија у односу на Русију) Русија је све више повећавала утицај. Русија се после изградње Трансибирске железнице нашла у ситуацији да јој југ Сибира у целини, а нарочито источни Сибир као и Далеки исток, буду далеко приступачнији и «ближи» (под овим појмом подразумевамо да се велике просторне раздаљине захваљујући железници могу лакше неутралисати у односу на претходну временску епоху). После јапанско-кинеског рата који је завршен 1895. руска дипломатија је постигла, да заједничким притисцима западних држава на Јапан издејствује ограничење јапанских добитака, а за себе Манџурију. Русија је у ствари добила полуострво Љаотунг са Порт Артуром и Далијеном у власништво, као и целу преосталу Манџурију као неку врсту протектората и право изградње крака Трансибирске железнице. Јапан се повукао, али се тиме супротности званичног Токија и Санкт Петербурга нису дефинитивно завршиле. Кина се тако нашла у ситуацији да велике силе између себе деле и воде борбу око њених делова територије.

Пораз Русије у рату са Јапаном 1905. значајно је умањио руски интерес на Далеком истоку, али је северна Манџурија остала као међународно призната сфера утицаја и врста руског протектората, док је Јапан добио јужну Манџурију и повећао територијалне апетите ка другим деловима Кине. Царска Русија је са друге стране задржала своју интересну сферу у Синкјангу у Средњој Азији, који је још увек *de jure* био саставни део Кине. Такође руски интерес је био велики у спољној Монголији која се све више налазила независна у односу на власт у Пекингу. После Октобарске револуције и завршетка грађанског рата, СССР има

на својим јужним границама у Азији дезинтегрисану Кину у којој чак бесни грађански рат. Иако из идеолошких разлога постоје симпатије за оружани покрет комуниста Кине, СССР се не меша директно у овај сукоб. Са друге стране, СССР је напустио северну Манџурију као и интерес за Синкјанг са крахом царске Русије и њене спољне политике, али је подржао победу револуције и социјализма у спољашњој Монголији која постаје и *de jure* независна држава у односу на Кину. Овакво решење Русији одговара јер се на дугачком правцу југа Сибира добија слабо насељена и слаба држава Монголија, а прекида директан додир са Кином. Са Кином је преостала дугачка граница у Централној Азији према Синкјангу и Тибету (Тибет се налазио под великим утицајем Велике Британије), док је на Далеком истоку Јапан освојио Манџурију, а почетком тридесетих напао и остатак Кине у којој је дотле беснео грађански рат. СССР је показао симпатије за Кину контра Јапана, али се није мешао директно у сукоб.

За време Другог светског рата није дошло до објаве рата између Јапана и СССР, будући да су обе силе биле заузете тешким борбама на својим фронтovima (СССР у Европи са Немачком и сателитима, а Јапан на Далеком истоку и Пацифику са САД и Британијом). После капитулације Немачке, СССР пребацује трупе на Далеки исток и објављује рат Јапану продревши и у Манџурију. Међутим две атомске бомбе које су бациле САД на Јапан брзо окончавају рат, а СССР добија право поседовања југа полуострва Љаотунг са Порт Артуром и Далијеном као важним лукама. Победа комуниста у грађанском рату у Кини закључно са 1949. годином и бекство остатака Коумитанга са Чанг-Кај Шеком на челу на Тајван означавају период пријатељских односа СССР и комунистичке Кине. Овај период је трајао до 1960. године, када због почетка политичког сукоба врха две земље долази до захлађења односа. Ти сукоби се појачавају током седамдесетих година, када су чак око границе на језеру Ханко на Далеком истоку, избили гранични оружани сукоби са више људских жртава на обе стране. Имајући у виду да су САД признавале *de jure* једину Кину у оквиру владе у Тајвану која је имала чак место међу пет сталних чланица Савета безбедности ОУН, односи званичног Вашингтона и Пекинга су били на лошем нивоу. Одлазак председника Никсона у Кину 1971. и постизање споразума признавању НР Кине као представника у ОУН и сталном члану Савета безбедности, поправили су односе две силе. Тако се СССР чак нашао у

неугодној ситуацији да је у лошим односима са Кином, а да званични Вашингтон побољшава своје односе са овом силом. Средином осамдесетих Михаил Горбачов отопљава односе са Западом, док се Кина и даље повлачи у неку врсту међународне изолације. Врхунац кризе њене међународне позиције су унутрашњи немири, окончани сукобом протестаната са војском на тргу Тјенамен у Пекингу. У периоду деведесетих Русија којом руководи Борис Јељцин, развија са Кином посебно пријатељске односе. У то време Кина је сусед Русији, која је објективно слабија од СССР и бивше царске Русије. Због губитка Централне Азије граница две државе је готово дупло краћа, углавном на реци Амур и на Далеком истоку. Кина на тим просторима као да делује као јачи партнер у односу на Русију, а нарочито је изражена дисхармонија у броју становника граничних области две државе. Русија је увела Кину у геополитику Централне Азије пошто је заједно са њом и неким државама ЗНД (Казахстан, Киргизија) тог подручја, формирала Шангајским споразумом регионални савез. Нови квалитет односа две силе последњих неколико година, је прерастање Шангајског споразума у војно – политички савез, који има за циљ обуздавање америчког притиска и експанзије у ове делове света. За сада Шангајски савез је још у фази обликовања и има строго дефанзивни карактер. Шангајски споразум је интересантан и другим великим и средњим силама Азије, које се за сада налазе у улози посматрача (Индија, Пакистан, Монголија, Иран).

Русија и Кина обухватају значајан део Евроазије и ради се о изузетно снажним и перспективним великим светским силама. Русија и Кина се међусобно ослањају у односу на експанзију САД на поменутом простору Евроазије, као и у питању заштите од муслиманске експанзије. Демографска снага Кине се донекле налази у супротности са демографском осеком Русије. Нуклеарно, али и друго, конвенционално оружје Русије је држи у врху светских великих сила, док је од доласка председника Путина и економија битно ојачала. Русија је и члан Г 8, а Кина је од ње додатно зависна увозом енергената, нарочито нафте и гаса. Русија је последњих година чинила напоре да побољша односе између Кине и Индије, који су сада извесно бољи него што су били ранијих деценија.

Русија и Индија

Русија је најпространија земља света, док Индија због убрзане демографске експанзије пристиже Кину по броју становника и тако добија шансу да постане најмногољуднија земља света. Царска Русија и СССР су заузимале у Азији њен северни део и значајан средишњи, док Индија обухвата значајан део југа Азије. Географска блискост између две земље је била велика, раздвајао их је само Авганистан у периоду до 1947. када је Индија добила независност од Британије, али се политички поделила на Индију и Пакистан (тада западни и источни који се после сецесије издвојио у посебну државу Бангладеш). Индија је још током Новог века потпала под колонијални утицај, а потом и потпуну зависност од европских колонијалних сила које су се међусобно бориле за престиж на Индијском подконтиненту – Британије, Француске, Португалије и Холандије. Временом је Велика Британија почела да потискује своје конкуренте, нарочито Француску и Холандију, па је до краја XVIII века она постала господар највећег дела Индијског подконтинента. Она је у исто време потчинила домаће хиндуско већинско становништво, али и муслимане Индијце на северозападу и крајњем североистоку ове огромне регије, рачунајући и острво Цејлон које је отето директно од Холанђана. Французи и Португалци су на крају успели да задрже само по неколико лука на источној и западној обали Индије (у неким случајевима са најближом околином), а Холанђани су потпуно протерани са ових простора (додуше у југоисточној Азији њима је преостала изузетно важна и богата колонија Индонезија, или Холандска источна Индија). Сав остали простор Индијског подконтинента је остао у поседу Велике Британије, чему треба додати и Цејлон и друга мања околна острва, а од XIX века и Бурму). Русија се налазила у ривалском односу према Британији по више питања, а једно од најважнијих је била брига Британаца за безбедност Индије и околних поседа. Русија је до почетка XVIII века у Средњој Азији држала само северни Казахстан до велике пустиње, тако да је тампон зона са најважнијим британским поседом била велика и Британци нису осећали руски притисак у том правцу. До победе над Наполеоном 1815. није било већих померања на овом простору, осим што су Руси остварили доминацију и над слабо насељеним средишним пустињским делом Казахстана.

Међутим до половине XIX века Русији је припојен и јужни део Казахстана, затим Киргизија и северни Узбекистан. До почетка шездесетих година и преостали део Узбекистана је припао руском царству, укључујући и град Ташкент, а потом је заузет и Таџикистан и пространа Туркменија закључно са почетком осамдесетих година XIX века. Руска напредовања на овом простору су забринула Велику Британију због Индије, која је била њихова најзначајнија колонија и имала статус посебног доминиона са својим Вицекраљем за Индију. У ствари Вицекраљ за Индију је био обичан британски колонијални чиновник високог статуса и увек енглеске националности, послат са британског острва на неко време на службу у Индију. Руси су попустили пред британским притисцима да обуставе даље продоре ка Авганистану.¹²⁵ После потписивања руско-британског споразума од 1907. године, извесно су попустиле тензије на релацији Русија и британска забринутост за своју позицију у Индији. После Октобарске револуције и формирања СССР, власти у Москви су спровеле пропаганду подршке индијском националном покрету против британске доминације, који се у међуратном периоду нарочито развио. После Другог светског рата СССР је са пажњом пратио и подржавао индијске захтеве за независношћу који су крунисани 1947. године. Како је дошло до поделе на Пакистан (источни и западни) и Индију, СССР је здушно подржао Индију, са којом има стратешко пријатељство (неформално савезништво). Када је дошло до сукоба Индије и Кине око Тибета, СССР се извесно држао по страни што је убрзало дистанцу између званичне Москве и Пекинга. Када су се односи Кине и СССР заоштрили током седамдесетих година XX века, односи између СССР и Индије су постали још срдачнији. Са друге стране док је САД, заједно са Британијом подржавао Пакистан, дакле муслимански свет, СССР је подржавао Индију. После распада СССР, односи између Русије и Индије су остали пријатељски, али они немају ону специфичну тежину раније епохе. Прво нестанком СССР, Русија је удаљена из Централне Азије, те се географска раздаљина две државе повећала, а утицај Русије је мањи него СССР. Индија има нуклеарно оружје, али га има и ривалски Пакистан. После 11 септембра 2001. мења се и однос Индије са САД. САД улазе у конфликт са исламским тероризмом у свету, што начелно одговара и Индији која има латентан сукоб са

---

¹²⁵ Потемкин «Историја дипломатије», Том II Београд 1947.

тим чиниоцем већ деценијама, а у Индији се чак и на сам исламски свет, међу већинским Хиндусима, гледа нелагодно. Друго, САД су ушле физички у регион Средњег истока и Централне Азије, те појачали своју улогу на Блиском Истоку зауевши Авганситан 2002, а потом 2003. и Ирак. Индија није напустила своју основну стратешку опцију на простору Азије, али је нешто модификовала своје одонсе према САД, а односи према Русији и даље остају пријатељски и од посебне важности за ову многољудну и велику земљу.

Русија и Пољска

Између Русије и Немачке (периодично кроз историју можемо посматрати и као однос између руских и немачких земаља), као уз Француску највећих и најзначајнијих европских континенталних сила, простира се током дела Новог века и у савремено доба пољска држава. Однос између ове две суседне земље (Русије и Пољске) је осцилирао током њихове државотворне историје. Тако је у време Кијевске Русије то био однос суседа Западних и Источних Словена без посебних конфликта. У XII и XIII веку Пољска јача, заузимајући границе веома сличне данашњим, док Кијевска Русија под ударима Монгола средином века доживљава тешку кризу.¹²⁶ У време огорчене борбе Руса за ослобођење од монголско-татарске доминације, Пољска додатно јача користећи унију са Литванијом за ширење својихседа на исток, на руске етничке просторе – Белорусију и Украјину. Од друге половине XV века Московска Русија (од тог времена царство и «Трећи Рим») видно јача, али се због снаге «Речи Посполита» (руски назив за пољску државу) ограничава на повратак својих територија у Поволожју од Татара и на даљу експанзију на простор Преуралије, Урала и западног Сибира који никада пре тога нису били у саставу Кијевске Русије. Пољска користи период Смутних времена да се умеша у унутрашње ствари Русије и даје своје претенденте на престо уз помоћ своје војске, што изазива народни отпор Руса. Ова пољска интервенција у Русији почетком XVII века је окончана поразом Пољака и успостављањем нове руске династије Романових. Са друге стране, поседовање руских етничких и историјских територија у

---

¹²⁶ О овоме видети текст и мапу у “Општа енциклопедија Лароуссе», том III део Историја, Београд 1971, стр. 322-323.

оквиру Пољске краљевине и покушај наметања њиховим поданицима православне вере верску унију или чак католичанство, изазвало је низ побуна становништва Белорусије и Украјине који су се посебно развили у XVII веку.¹²⁷ Русија пристаје да се умеша и прикључи источну Украјину са Кијевом 1654. године. Руска политика према Пољској, од тада је била спремност на отворену конфротацију ради повратка у свој посед преосталог дела Украјине и Белорусије. Тиме се може тумачити непријатељски одос две државе и током XVIII века. У три деобе Пољске, заједно са Прусијом и Аустријом руско царство себи прикључује не само Белорусију и преостали део Украјине, већ и део пољских етничких територија са престоницом Варшавом, који има извесну аутономију у оквиру империје. Међутим после побуне тридесетих година XIX века и та аутономија је укинута, па је Русија национално угњетавала покорени део пољских земаља и народа. Тиме се односи између два словенска народа додатно компликују, а пољски емигранти по Европи шире не само ослободилачке тежње према својој домовини, већ и извесне антируске ставове и политику. Тиме пољски национални покрет који делује у Европи, али и тајно на распарчаним деловима Пољске под влашћу Русије, Прусије (од 1870. уједињене Немачке) и Аустрије, добија на замаху, а у њега се уграђује револт према овим државама, па и њиховим народима, где посебну специфичну тежину има однос према Русији. Почетком XX века у Русији расте убеђење да Пољска треба да добије независност, што је посебно сазрело почетком Првог светског рата и у круговима око царске породице. Током Првог светског рата Немачке трупе су заузеле руски део Пољске, а после Октобарске револуције формира се Версајским мировним уговором независна Пољска држава. Међутим додатне неспоразуме између Руса и Пољака, унела је чињеница, да су пољске власти предвођене војсковођом Писулдским покушале да искористе руски грађански рат да присвоје белоруске и украјинске етничке и историјске територије, источно од језичке границе (тзв. Керзонова линија). После оружаних сукоба успостављен је мир који је омогућио новој Пољској држави, у оквиру укупне политике «Санитарног кордона» да присвоји знатне делове западне Белорусије и Украјине.

---

¹²⁷ Юрий Безелянский «От Рюрика до Ельцина», календарь российской истории, Москва, ФС, 1993, стр. 165.

У међуратном периоду односи две државе (Пољске и СССР) су били вишеструко оптерећени. Делом ту је било питање идеолошких разлика, комунистичког уређења СССР и капиталистичке Пољске, а поседовање великих територија са источнословенским православним већинским становништвом је чинило Пољску додатно конфронтiranу према СССР. Јачање нацистичке Немачке није Пољску, попут Чехословачке на пример, мотивисало на сарадњу са СССР, већ се покушало сарађивати са Немачком и тражити подршка на западу – код Француске и касније делом код Велике Британије. Пољска у оквиру деобе Чехословачке није пристала да јој помогне, нарочито у оквиру предлога и спремности СССР за подршку чехословачкој независности и интегритету. Пољска је одбила могућност да трупe СССР, евентуално преко пољске територије притекну у помоћ Чехословачкој у испуњавању својих уговорних обавеза према влади у Прагу, а због географске немогућности додире Чехословачке и СССР. Чак у расподели територије Чехословачке, Пољска узима град Тјешин чиме се компромитује. Када је СССР крајем августа 1939. године потписао споразум о ненападању са Немачком, Пољска се нашла у деликатној ситуацији. Приликом пољског пораза у рату са Немачком средином септембра, совјетске трупе улазе у источни део ове земље који је етнички насељен претежно православним Источним Словенима. Међу Пољацима је сигурно лоше одјекнуо овакав гест совјетске војске, мада је чињеница да је тај простор претходно отргнут од СССР у тренутку грађанског рата и спољне интервенције и да етнички и историјски припада Источним Словенима (Белорусији и Украјини). Током Другог светског рата СССР је успео да заустави немачку војну машину тек дубоко у својој територији и совјетске трупе су потом ослободиле и источну Европу рачунајући и Пољску.

Уз помоћ совјетске војске у Пољској је образована прокомунистичка влада, а Пољска је потпала под источни лагер и била члан Варшавског уговора. До 1980. године није било посебно изражених превирања у Пољској у односу на совјетску доминацију, као што су то биле побуне угушене совјетском интервенцијом у Мађарској 1956. године и у Чехословачкој 1968. године. Већ 1980. године покрет Солидарност који је имао нуклеус у пољској радничкој класи, се ширио и на друге друштвене слојеве, а делом је обухватао и борбу за националну самобитност и издвајање Пољске из Источног блока. Пољски покрет је уживао и подршку католичке цркве, а није неважно да је и римски

папа у овом периоду био по националности Пољак (Војтила). Године 1990. Пољска напушта Источни блок у време обрушавања социјалистичког уређења источноевропских држава и до гашења Варшавског војног уговора. Пољска је на тај начин поново изашла из подручја руске доминације, а од 1999. године се прикључила НАТО савезу. Савремена Пољска задржава делом и данас једну, према Русији, ривалску политику, у чему има подршку суседне Литваније. Истина и саме Пољска и Литванија имају одређене несугласице поводом града Вилњуса, историјски и етнички више окренутог Пољској, а данас литванској престоници.

Русија и Пољска се данас граниче међусобно, преко руске енклаве Калињинград. Овоме треба додати да је Белорусија у државном савезу са Русијом, те се она и на тај начин граничи са Пољском.

Мишљења смо да данашња позиција Пољске и Русије није оптерећена међусобним територијалним споровима. Број Пољака у Русији и Руса у Пољској је занемарљив, а ако посматрамо и Белорусију нешто већи (у Белорусији данас има око 300.000 Пољака). Са друге стране два суседна и сродна словенска народа очигледно имају и нека лоша искуства из прошлости који би могли, макар делом да се превазиђу у будућности (леп пример Француза и Немаца).

Русија и Иран

Русија се током XVI века проширила до Каспијског мора и њени морпловци су долазили у додир са персијским, пошто је Персија држала јужне обале овог мора (језера). Геополитички Русија и Персија су имале прећутни споразум у односу на своје заједничко непријатељство према Османском царству. Међутим, током XVIII века Русија избија на Закавказје и контролише источну обалу Црног мора, као и највећи део западне обале Каспија. На тај начин долази до ривалитета са Персијом око утицаја над Закавказјем где хришћански православни народи виде узор и подршку у царској Русији. То су пре свега Грузини и Јермени, али и неки малољуднији попут Осета. Најзад долази до рата између Русије и Персије 1826-1828, који се завршио победом Русије и припајањем Јерменије и области Нахичевана (Туркманчаски мир). Потом Русија води рат са Турском 1828-1829. којим после победе (Једренски мир) прикључује

царству делове данашње Грузије, док је и највећи део данашњег Азербејдана по етапама ушао у њен састав. Односи са Персијом су се у другој половини XIX века стабилизовали, пошто се Русија у потпуности окренула ка решавању Источног питања и ка Мореузима, а са друге стране имала експанзију у Централној Азији. Делом због неуспеха у Кримском рату, а делом због заокупљености на другим правцима, у Санкт Петербургу су се задовољили до краја седамдесетих година XIX века да се на Кавкаском правцу само сломије отпор муслиманских племена која су већ била под руским суверенитетом (случај Шамила). Ново побољшање позиције руске империје на овим просторима је уследило после победе у рату са Турском 1878. којим је заокружена граница у Закавказју (добијени су Карс и Батуми са околином). Тих година се и у Централној Азији избија на данашњу границу са Ираном, поседујући преостали део Туркестана.¹²⁸ На овај начин Русија је у време свеопштег и европоцентричног империјализма који је владао светом у последној четвртини XIX века, окружила Персију са севера (са северозапада поседује у потпуности Закавказја још на почетку XIX века, а са североистока поседује у потпуности Туркестана до почетка осамдесетих година XIX века). Како је Велика Британија држала цео Индијски подконтинент, а у исто време низ поседује на Арабијском полуострву и у самом Персијском заливу, ова велика колонијална сила је окружила Персију са истока и југа. На западу Персија се граничила са раније ривалским, а сада у великој кризи и у последњој фази распадања – Османским царством. До почетка XX века Русија и Велика Британија су били велики ривали на подручју Средњег и Блиског истока, уопште у окружењу и позицији где се налазила Персија. После рата Русије са Јапаном и споразума између Француске и Велике Британије једно од горућих питања између званичних Санкт Петербурга и Лондона, је питање борбе за утицајне сфере у Персији. Пошто се Британија нашла угрожена пред немачким експанзионизмом, нарочито убрзаном изградњом ратне флоте, а Русија после свог пораза од Јапана редуковала неке геополитичке аспирације, званични Лондон је ушао у споразум са руским политичким врхом око спорних питања у Персији. Највећа брига за Британију је била заштита Индије, као своје

---

¹²⁸ О односима Русије и Персије у XIX веку у А. А. Данилов «История России», 2002, стр. 183-186.

најважније колоније, па се није желело никако попустити жељама Русије да се изађе преко персијског приморја (Персијски залив), на топла мора. Са друге стране, нашавши се у отежаној ситуацији због пораза у рату са Јапаном, са могућношћу нових унутрашњих турбуленција после неуспеле револуције из 1905, и са видним жељама да се врати својој спољнополитичкој онтологији – поседу Мореуза, Русија покушава да изглади односе са Британијом. У Санкт Петербургу се желела бар британска неутралност или чак наклоност, по питању решавања Источног питања где се улазило у вероватни сукоб са Централним силама, а са друге стране се у преговорима о Персији желела бар нека добит. Споразум је постигнут 1907. године, при чему је Персија подељена на три зоне. Британија је добила на окупацију југоисточну Персију чиме је ојачала своју позицију на Индијском подконтиненту. Русија је добила на окупацију северну Персију чиме се веома приближила Персијском заливу и топлим морима, а у исто време је Касписко море у том тренутку постало «руско језеро». Средишњи део Персије је остао непоседнут као «тампон зона». Међутим после Октобарске револуције руске трупе се повлаче из Персије и она даље фигурира као независна држава. Због симпатије према силама Осовине коју је имао ирански владар, Британци су извршили интервенцију у овој земљи када долази до промене владара. После Другог светског рата Иран егзистира као независна држава која је одржавала безконфликтне односе са СССР, иако је ирански шах одржавао добре односе и са Западом. Иран је имао прећутну сагласност са СССР о заједничком интересу неутралисања туркофонског национализма, нарочито када је у питању Азербејџан, пошто је део северозападног Ирана већински настањен Азербејџанцима. Имајући у виду напетости које постоје на ширем подручју Кавказа и Русија и Иран су заинтересовани за сузбијање азербејџанског национализма, као и неутралисање превеликог утицаја Турске. После распада СССР ирански утицај на муслиманске државе чланице ЗНД у Централној Азији, којима треба додати и Азербејџан, је много мањи него Турске, имајући у виду туркофонско порекло тих народа (само је Таџикистан настањен народима сличним Иранцима).

Русија и Јапан

Односи Русије и Јапана су успостављени још приликом руског изласка на Пацифик, дакле у XVII веку, али су они били површни и без дубљих интереса, али ни већих конфликта. У XVIII веку Русија добија Камчатку и Аљаску у зони Пацифика, а крајем педесетих година и Приамурје и Приморје чиме се непосредно приближава Јапану. Године 1875, Јапан је признао Русији поседовање целог острва Сахалин, а Русија је потврдила свом југоисточном суседу право на већи део Курилских острва. Сукоби интересних сфера између Русије и Јапана су се појавили крајем XIX века, јер је Јапан развио експанзију ка Корејском полуострву и делу Манџурије, приближно просторе на које је делимично претендовала и Русија. Када је 1895. године Јапан победио Кину у локалном рату, управо је Русија побудила дипломатску интервенцију Запада да се Јапану ограничи успеси у оквиру мировног уговора. Јапан је тада устукнуо и Русија је добила право поседања северне Манџурије за потребе Трансибирске железнице, али и југа Манџурије (полуострво Љаотунг са Порт Артуром) са излазом на топла мора целе године (море које се не леди преко године, за разлику од Приморја где се чак и Владивосток шест седмица дистанцира од пловидбе због залеђености мора уз обалу). У деценији 1895-1905. заоштреност интереса између Русије и Јапана је на врхунцу. Војни пораз који је доживео званични Санкт Петербург 1905, упоредо са унутрашњим револуционарним догађајима упутили су Русију да напусти у следеће четири деценије озбиљније аспирације на Далеком истоку. У Првом светском рату Јапан и Русија су били на истој страни, али је приликом Октобарске револуције Јапан интервенисао поседанем руског Далеког Истока који је напустио тек 1922. године. У међуратном периоду противречности између експанзионистички настројеног Јапана и СССР су биле изражене, али до ратног сукоба није долазило и поред неких повремених граничних провокација. Током јапанске агресије на Кину и током највећег дела Другог светског рата, две земље нису међусобно ратовале све до звршетка рата у Европи пролећа 1945. СССР објављује рат Јапану и брзо продире у Манџурију и Кореју. Због бацања атомских бомби на Јапан влада у Токију је принуђена на безусловну капитулацију. СССР добија јужну половину острва Сахалин и јужна Курилска острва, која је морао да преда 1905. године.

Тако су се у периоду после Другог светског рата две земље нашле у мирним односима. СССР је имао статус суперсиле, а Јапан је био под доминацијом САД, али се ограничио на економски раст. После распада СССР, Русија и Јапан имају мало конфликтних интереса, ако изузмемо спорних неколико јужних Курилских острва које Јапан није *de facto* признао Русији као дефинитивно изгубљену територију. Са друге стране, Русија се може уверити у већу самосталност јапанске спољне политике у односу на САД, под чијим је све мањим утицајем и доминацијом. Економски просперитет Далеког истока и Пацифичког подручја у целини отвара могућност да и руски Далеки исток, пре свега Приморје и Поамурје, постану све развијеније и јаче регије које ће помоћи развој читавог азијског дела Русије, па и државе у целини.

Русија и Румунија

Однос између руске државе у Новом веку са полузависним кнежевинама Влашком и Молдавијом (вазалним у односу на Отоманско царство) се развијао у оквиру Источног питања. Русија је активно помагала ове две хришћанске православне кнежевине да се еманципују од Турака, али је стално покушавала да их стави под свој утицај. У појединим тренуцима када је руско царство било веома снажно, покушавало се анектирати простор Молдавије, па чак и Влашке. Ове румунске кнежевине су стајале између словенске Русије и Јужних Словена, пре свега Бугара и Срба, па је Русија користила православље и борбу против Турака да оствари утицај на Румуне. Када је Русија поражена у Кримском рату, морала је да уступи мали обалски део Бесарбије (уз ушће Дунава и уз Црно море) Молдавији 1856. године. Овде морамо да јасно разграничимо географски појам Бесарбије који данас многи називају Молдавијом (простор између Дњестра и Дунава, данас независна држава чланица ЗНД) и Молдавију, велику област данашње Румуније. Године 1859. ујединиле су се Влашка и Молдавија у једну државу, која је 1861. добила данашњи назив Румунија. Дакле у рату 1877-78. Русија и Румунија су заједно ратовале против Турске и после победе и Берлинског конгреса Русија добија назад део Бесарбије од Румуније, а Румунија добија од Турске Добруцу и далеко шири излаз на Црно море. Међутим добијањем Добруце Румунија пресеца физичку границу између Русије и Турске

у Европи, па тако Русија нема више могућности да директно атакује на Отоманско царство на Балкану, у даљем путу решавања Источног питања. Са друге стране од Берлинског конгреса 1878, због формирања независне Бугарске, Румунија такође није више у ситуацији да се граничи са Турском, па у њој престаје заинтересованост да се даље напада Отоманско царство. Самим тим подударност интереса између Русије и Румуније опада, па се званични Букурешт све више плаши од «словенског мора» којим је окружен. Ипак, сарадња са Словенима је веома интензивна, јер највећи део Румуна ван Румуније је у Трансвалу (Ердељ) који је део Угарске – односно Аустро-Угарске. Румуни знају да само са Словенима (Русијом, Србијом, делимично Бугарском, али и другим Словенима под Аустро-Угарском – Хрватима, Чесима, Словацима, Србима и др.) могу да остваре своје проширење на запад и уједине се са тамошњим Румунима. Стога Румуни одржавају добре односе и даље са Русијом, мада постоје јаке струје за везивање и са Централним силама. Румунија се у следећим деценијама и даље двоуми између Антанте и Централних сила (са овим другим је потписан и извесни споразум). У Првом светском рату се прокламује у почетку неутралност, али се 1916. године улази у сукоб на страни Антанте. Током 1916. и до краја 1917. године, најактивније се сарађује са руском војском. После Октобарске револуције и Румунија склапа примирје, али га касније прекида и као сила победница добија територијалне сатисфакције рачунајући и Бесарбију од Совјетске Русије. Знатно увећана Румунија, са Трансилванијом, Буковином добијеним од распаднуге Аустро-Угарске и од Бугарске добијеном јужном Добруцом још 1913. године у међуратном периоду представља стожер и Мале Антанте и потом Балканског савеза. Поред опасности за Румунију од Мађарске, висок степен приправности је изазивала и Совјетска Русија. Распад Мале Антанте и нестанак Балканског савеза, као и француски политички систем у којем је видну улогу играла Румунија, наметао је властима у Букурешту да модификују и свој однос према СССР у другој половини тридесетих година XX века. Постојало је више струја утицаја страних сила међу румунском елитом, али и обичним народом од профранцуске, проиталијанске, пронемачке, све до просовјетске (проруске). Током 1940. године после пада Француске, долази до две Бечке арбитраже којима Румунија губи део Трансилваније у корист Мађарске, Бесарбију у корист СССР и јужну Добруцу у корист Бугарске. Када је Немачка напала СССР јуна 1941.

придружује јој се и Румунија. После низа победа Црвене Армије током 1943 и 1944. у августу 1944. долази до политичке смене у Румунији и ова земља прелази на страну СССР и западних савезника да води даљу борбу против Немачке (и Мађарске). После Другог светског рата Румунија мора да врати СССР Бесарбију, али и северну Буковину и као социјалистичка земља улази у Варшавски пакт заједно са СССР и другим источноевропским социјалистичким државама. Чаушескуов режим је од седамдесетих година, давао извесне аутономије Румунији у односу на остале земље Источног блока, али после пада Берлинског зида и у Румунији долази до промена и свргнућа социјалистичког режима. У односу на Русију једини савремени конфликт представља област Бесарбије, или како се данас назива Молдавија – независна држава и чланица ЗНД. Наиме, источни део Молдавије, источно од Дњестра, тзв. Тираспољска област је већински насељена Русима и Украјинцима и представља сепаратистичку зону у односу на званичну Молдавију. Ситуација у тој зони је примирена, ако се има у виду престанак оружаних сукоба, али становништво те области тражи успостављање одређене аутономије у односу на централну владу у Кишњеву.

Русија је у ситуацији почетком XXI века, да са Румунијом развија односе сарадње на бази заједничких интереса који постоје у више области (економија, култура и др.), у највећем обиму лишена неких спорних питања која су у појединим тренуцима историје постојала, а која сада више нису актуелна.

Русија и Финска

Две суседне земље Русија и Финска, су по габаритима своје моћи (величина територије, број становника, богатство природних ресурса, војна моћ и др.) изразито неједнаке. Историја односа две земље је обиловала различитим искуствима. Тако је Финска чак једну читаву епоху била саставни део руске државе (од почетка XIX века до 1918.), а поред дугачких епоха добрих суседних односа имамо и случај да се од 1940. до 1944. међусобно воде чак два рата. Малобројни Финци нису у својој историји били у ситуацији да врше неку врсту притиска на Русију, нити је Русија била посебно заинтересована за експанзију на овај удаљени и климатски не превише атрактиван део Скандинавије. У СССР

је постојала посебна република Карело-Финска која је укинута током педесетих година XX века. Међутим највећи део становништва у њој су чинили и данас чине Руси, док је број Карела и Финаца (заједно посматрано) испод 20 %. Са друге стране Финци су нашавши се географски у тампон односу између Русије и других западноевропских сила, традиционално имали слуха за развијање добрих односа са Русијом. Чак и у stoleћу проведеном у руском царству, Финска је имала повлашћен аутономан статус, што није имала ни једна друга територија ни област империје. Финска је после Другог светског рата била фактички једина земља у коју су ушле совјетске трупе, а која није била преображена у социјалистичку државу, а потом укључена у Источни блок. Између две државе не постоје ни територијални спорови, а економска сарадња је традиционално развијена.

Русија и Кореја

Русија је крајем педесетих година XIX века овладао Поамурјем и Приморјем на Далеком Истоку и тако се нашао у непосредном суседству Кореји. Јапан је експанзионистички деловао према Корејском полуострву, док је и у исто време Русија показала извесне интересе за то подручје. Како је Кореја *de jure* била саставни део Кинеског царства, Јапан је управо после тријумфа у рату са Кином 1895. покушао да припоји и *de jure* Кореју, што му због дипломатског мешања Русије и других европских сила није пошло за руком. После победе над Русијом у рату 1905. године, Јапан припаја и *de jure* Кореју, која остаје саставни део његовог царства и плацдрам према руском Далеком истоку све до 1945. године. Ушавши при крају Другог светског рата и у сукоб са Јапаном августа 1945, СССР је заузео северни део Кореје која је потом остала подељена слично Немачкој у Европи (јужни део су посели Американци). Истина совјетске трупе нису остале даље у Северној Кореји, већ се власт у Москви задовољила тиме да даје подршку режиму у Пјонгјангу (економску, војно-стручну и др.). Током Корејског рата почетком педесетих година XX века СССР се није директно мешао у овај сукоб, али је давао подршку сваке врсте Северној Кореји, а подстакнута је Кина да се директно умеша. Са пропашћу СССР, Русија је заузела извесну дистанцу према Северној Кореји и напустила је раније видове

директне помоћи. Сличан став има и Путинова Русија данас према корејском питању, с тим да је сигурно да званичној Москви, баш као и званичном Пекингу, не би одговарало да се покуша силом наметнути промена режима у Пјонгјангу, нарочито ако би иницијатор тог подухвата био САД.

Европски цивилизацијски круг као интегративна словенска компонента и Русија

Словенски свет се данас, као већинска етничка компонента, простире на широком пространству Евроазије: од Одре и Соче на западу до обала Пацифика на истоку и од Северног Леденог океана на северу до прибрежних мора Средоземља (Јадранско, Црно море), Кавказа и Централне Азије на југу. Значајним делом свог територијалног простирања Словени живе на територији Европе, али као већинско становништво обухватају и огромне делове Азије (западни Сибир, источни Сибир, руски Далеки исток, северни Казахстан).¹²⁹ Без обзира на одређене индивидуалности и разлике које су изражене међу словенским народима на тако великом простору, постоји више фундаменталних фактора дужег историјског трајања¹³⁰ који их повезују, а један од најважнијих је припадност европској породици народа и европској култури и цивилизацији. Сама припадност хришћанству као изворно европској религији, битисање географски у европском простору и дељење заједничког историјског сећања са осталим европским народима (захваљујући својој целокупној историји проведеној у Европи), све словенске народе доводи у европски цивилизацијски круг, како у прошлости, тако и данас. Овде ћемо прво навести одређене

---

¹²⁹ Петровић Драган «Европски цивилизацијски круг као интегративна свесловенска компонента и Русија (са посебним освртом на Јужне Словене)», Зборник «Први конгрес Јужних Словена одржан у Београду октобра 2005», Ваљево, 2006, стр. 164 – 171.

¹³⁰ Фернанд Бродел, француски историчар увео је факторе дугог, средњег и краћег трајања као одређујуће за неке друштвене, пре свега историјске појаве и тумачења појединих просотра и етничких група. Елементи дужег трајања су углавном физичкогеографски фактори и нека цивилизацијска обележја дужег трајања као што је религија, културна припадност и сл. Видети у М. Грос «Хисторијска анализа», Универзитетска књига Загреб, 1985., део о Ф. Броделу.

специфичности унутар словенског света по питању односа припадности европском цивилизацијском кругу, који највише произилази из појединих историјских детерминанти њиховог развоја. У наставку ћемо се више бавити Јужним Словенима како унутар њиховог односа припадности европском цивилизацијском кругу, тако и њиховом односу према осталим словенским народима и апстрактном појму словенства уопште.

Западни Словени (Чеси, Пољаци, Лужички Срби и Словаци) су географски у самом срцу Европе, а и кроз историју су или дуго били у саставу различитих облика немачких држава (Свето Римско царство немачке нације, Немачки савез, Немачки Рајх, Аустрија и Аустро-Угарска, појединачне немачке државе као што су Прусија, Саксонска, Баварска и др.) што се односи највише на Лужичке Србе и Чехе, а само делом на Пољаке и Словаке, или су имали своје независне државе у различитим историјским периодима. Пољска је једно време била највећим делом своје територије у саставу царске Русије, али се никада није десило да макар и део простора Западних Словена буде у поседу неког неевропског народа. Западни Словени, као листом хришћани су подељени већином на католике (Пољаци, већи део Чеха и Словака) и на протестанте (Лужички Срби, мањи део Чеха и Словака). Интересантно је да протестантски правац у оквиру хришћанске цркве сем делом код Западних Словена, нема упориште међу осталим гранама словенског народа – Источних и Јужних Словена. У културолошком смислу Западни Словени су посебно везани за европску цивилизацију, а да при томе у највећем, задржавају своја основна словенска обележја и повезаност са осталим словенским светом. Ово последње има утемељење и у геополитичком положају западнословенских народа у односу на Источне Словене пре свега, пошто између две словенске гране народа не постоји одељеност у простору (ни у виду природних препрека као што су велике и значајне рељефне или водене површине, веће климатске разлике и сл, а ни у виду других народа и њихових држава који не припадају словенском кругу). Са друге стране после сеобе Мађара у Панонију постоји физичко-географска раздвојеност Западних и Јужних Словена. Интересантно је да је контакт између појединих народа ове две гране словенства био веома жив у оквиру Аустро-Угарске царевине и то нарочито између Хрвата, Словенаца и у мањој мери западних Срба са Чесима и Словацима.

Источни Словени су настали из заједничког руског корена када су живели обједињени у својој средњовековној држави - Кијевској Русији. Поход Монгола на Русију Пољска је искористила за освајање простора западне Русије који је следећих неколико векова био у њеном саставу (до XVIII века, изузетак је источна Украјина до средине XVII века). На тај начин су западни Руси живећи неколико векова под пољском државом (једно време и у Пољско-литванској унији) попримили одређене особености које су омогућиле стварање Украјинске и Белоруске нације, веома сличне и данас руском народу и са заједничким кореном¹³¹. Специфичност културно-историјског кода Источних Словена огледа се у њиховој бројности, величини територије и (само) географски залажењем и на простор Азије. Азијска компонента простирања руске државе, на којој живи тек око 22 % свих Руса нема утемељење у цивилизацијском коду руског народа који је остао европоцентричан и са минималним примесама других неевропских утицаја.¹³² Нешто више од два века под монголско-татарском доминацијом (од приближно 1240. до друге половине XV века) је оставило изванредан и видљив цивилизацијски утицај тек у периоду до половине XVII века. Припајање источне Украјине са Кијевом Русији и флексибилнији верски однос западне и средње Европе према руском православљу условљен делом резултатима Реформације и доминацијом протестантизма у северној и западној Европи, охрабрили су веће прожимање култура Русије и развијених европских земаља. Тај процес се одвијао већ под владавином два руска цара Алексеја и Фјодора који су владали пре Петра Великог од половине XVII века, а сама владавина Петра II (1682-1725), је

---

¹³¹ О постепеном историјском јављању ентитета код дела Украјинаца (Малоруса и Рутена) у односу на Русе (Великорусе) у А. Ј. Ефименко «Историја украјинског народа», Институт за политичке студије Београд 1999; такође у «Украинцы народ и култура», Роосийска Академия анук и Национална Академи наук Украина, «Наука», Москва 2000.

¹³² О општеевропском цивилизацијском коду Руса у Сибиру видети у Курас Л. В. «Сибирский компонент евразийского геополитического пространства XXI века», у «Процеси демократизације у земљама транзиције», Институт друштвених наука Београд и Российская Академия наук, Београд, 2000., а исто код Руса на Далеком Истоку Русије у Богатуров Алексей, «Восточный фланг евразийского континента», Безопасность Евразий, октябрь – декабрь Москва 2001, стр. 415-469.

убрзаној европеизацији Русије дала додатан замах.¹³³ Излазак Русије на Балтичко море, изградња флоте и устоличење Санкт Петербурга као нове престонице симболично означава улазак империје у концерн водећих европских сила заједно са Француском, Енглеском, Аустријом и Прусијом. Током XVIII века руско друштво улази у нове модернистичке токове где је била ипак евидента и велика разлика између слојева становништва. Са једне стране то је елита (двор, аристократија, танак слој грађанства и буржоазије где спада и интелигенција) који је и сам припадао начином живљења и материјалним могућностима европском највишем слоју,¹³⁴ а са друге стране сељаштво где је нарочито обесправљен био слој кметова. На овај други слој је отпадало близу 90 % становништва, његово слабо образовање, материјална ситуација и лишавање демократских права, су га извесно удаљавали од неког европског културног и материјалног просека нижих слојева тог времена. Током XIX века долази до извесних промена, од којих је најважније Крепосно право из 1861. којим се укида феудализам у земљи, те увођење парламентаризма почетком XX века.¹³⁵ Набрајајући успехе руске модернизације од половине XIX века историчар Марк Раеф наводи «Већ 1855. руско образовање достигло је исти ступањ на којем се налазило стручно и научно школовање у Западној Европи».¹³⁶ Царска Русија је у периоду током XVIII и XIX века све до Револуције 1917. била међу водећим европским силама, а у периоду од Бечког конгреса 1815. и победе над Наполеоном, па до краја Кримског рата обележеним Париским миром 1856.

---

¹³³ А. А. Данилов «История России», Издательский дом «Новый Учебник», Москва 2002, стр. 89-92; Димитрије Оболенски и Роберт Оти (приређивачи) «Историја Русије», Клио, Београд 2003, стр. 137; нешто умеренији став по овом питању у Helene Carrere d Encausse «Le malheur Russe», de l Academie francaise, Fayaud, Paris, 1990, str. 138-147.

¹³⁴ О убрзаном прихватању европских културних вредности у Русији XVII и XVIII века код виших слојева становништва и грађанства у Џејмс Билингтон «Икона и секира», Историја руске културе, једно тумачење, Рад, Београд 1988. и у Драгољуб Живојиновић «Успон Европе (1450-1789.) Службени лист Југославије, Београд 1995, стр. 280-282 и 409.

¹³⁵ О разради у пракси Крепосног права под Александром II ослободиоцем кметова и о организацији праламентарног живота крајем XIX и почетком XX века видети у Сава Живанов «Русија на прелом векова», СЛЈ, Београд, 2002.; такође М. Н. Зуев (редакције) «История России», «Высшая школа», Москва 1994, стр. 157-159 и 192-195.

¹³⁶ У Димитрије Оболенски и Роберт Оти (приређивачи) «Историја Русије», Клио, Београд 2003, стр. 203.

године најјача европска сила.¹³⁷ Током читавог периода од друге половине XIX века до Првог светског рата евидентан је замах привреде са модернизујућим елементима (изградња железнице, процес индустријализације, спор, али евидентан просветни учинак) што је нарочито долазило до изражаја у периодима када су председници владе били Вите и Столипин.¹³⁸ Током XX века СССР представља једну од две светске суперсиле. Показатељи «тврде моћи» (у науци о Међународним односима елементи тврде моћи су величина територије, број становника, војна моћ, економска моћ, ресурси) су то недвосмислено потврђивали, а у исто време се постижу запажени резултати у погледу описмењавања и просветног деловања међу широким масама становништва као и искорењивање веома сиромашних слојева. Са друге стране «гвоздена завеса» је извесно направила дистанцу између два дела Европе, а занимљиво је да су одређени комунистички постулати бацили у други план и словенску и националну самосвест пре свега Руса, али и других Источних Словена. Русија последњих година под Владимиром Путином поново јача своју позицију, како као велике силе, тако и своје словенске и европске идентификације (у време «дивљих деведесетих» када је председник био Борис Јељцин европска цивилизацијска димензија је била делом потиснута у име америчке варијанте културе или «дивље вестернизације»).

У Украјини и Белорусији је европски идентитет можда још наглашенији, а у исто време је и словенска идентификација веома јака, вероватно тек нешто мања у западном делу Украјине. Језичка и религијска блискост Источних Словена је такође важан моменат у њиховој комуникацији. Руски језик је сличан са Белоруским, а званична књижевна варијанта украјинског језика је источноукрајинска полтавска која је много ближа руском од неких

---

¹³⁷ Videti za ovaj period Pierre Renouvin «Histoire des relations internationales», Tome sixieme, le XIX siecle II, de 1871-1914, Lanagle de Leurope, Librairie Nacimiento, Paris 1959.; Хенри Кисинџер, «Дипломатија» I књига, Верзалпрес, Београд 1997; М. Н. Зуев (редакцией) «История России», «Высшая школа», Москва 1994, стр. 134-151; Димитрије Оболенски и Роберт Оти «Историја Русије», Клио, Београд 2003, стр. 261-263.

¹³⁸ О убрзаном економском развоју руске индустрије и саобраћаја, посебно железнице и цивилне флоте у Сава Живанов «Русија и раскол Европе», од Берлинског конгреса до почетка рата (1878-1914.), Службени лист Србије и Црне Горе, Београд 2005, стр. 29-34 и у Џон М. Робертс «Европа 1880-1945.», Клио, Београд 2002, стр. 212 и 213.

западноукрајинских варијанти. Са друге стране сви Источни Словени припадају православном хришћанству, а само је око 10 % Украјинаца унијата (њих близу 5,5 милиона који живе претежно у Галицији. Пошто они и говоре западноукрајинску варијанту украјинског језика која се највише разликује од језика осталих Источних Словена ова групација становништва око Лавова има посебан дух, можда сличнији Пољацима под чијом влашћу су били добар део своје историје). У исто време везе између Источних Словена у целини су традиционално одржаване са Јужним Словенима и поред чињенице да те две гране словенства географски раздваја Румунија. Чињеница да су Словени од Јадрана и Солуна до Владивостока у континуитету православни хришћани, а да су то и сами Румуни, олакшава међусобне комуникацијске везе (пре свега духовне, културне) Источних и Јужних Словена.

Јужни Словени су територијално компактни пошто насељавају у континуитету простор од Тршћанског залива и Караванки до Црног мора. Физичко-географски јужнословенски простор је повезан у Панонској низији и њеном ширем ободу готово у једну нодалну регију интегрисану развијеном привредом оријентисаном фактички на сва три сектора привреде (примарни, секундарни и терцијални) са изузетно развијеним саобраћајем и без међусобних препрека у виду неких природних ограничења. Лингвистички ради се о чињеници да Хрвати, Срби и Муслимани имају фактички јединствени језик који се може називати српски или хрватски, док Словенци са једне стране и Македонци и Бугари са друге стране имају одређене језичке дијалекте. Религијска диференцираност је израженија него код Источних Словена, а супротности интереса три конфесије (католичке, православне и исламске) је далеко евидентнија него код Западних Словена (тамо је подељеност на католике и протестанте). Најзад за разлику од Западних и Источних Словена који су међусобно сви територијално – географски повезани, Јужни Словени су преко Мађарске и источне Аустрије раздвојени са Западним Словенима, а преко Румуније са Источним Словенима. Историјски сви Јужни Словени су живели у истој држави само у пар наврата под Византијом, а потом су егзистирали раздвојено и то под влашћу туђина или у самосталним полунезависним или независним државама. У случају Југославије (1918-1991) живели су заједно, сем Бугара који су тада задржали засебну државу.

Везе Јужних Словена са Европом су веома наглашене кроз историју, заправо на овим просторима се развијала Античка Европа и зачет цивилизацијски дух старе Грчке, а потом Рима.¹³⁹ Током читавог Средњег Века Јужни Словени су имали углавном засебне независне државе које су у оквиру културног и материјалног развитка пратиле најнапредније трендове Европе. Велики ретардациони цивилизацијски догађај у историји Јужних Словена (сем делимично Словенаца) је освајачки подухват Турака на Балкан где су између осталог покорени Бугари, Македонци, Срби и знатан део Хрвата. Азијатски освајачи су за више векова девастирали европски цивилизацијски ниво готово свих набројаних јужнословенских народа, а процес ослобађања од њиховог ропства је представљао управо супротан процес: враћање европским цивилизацијским коренима и делом словенској цивилизацији. Иако су рецимо Словенци били под немачком влашћу, огромна разлика у цивилизацијском нивоу између немачке – типичне и развијене европске цивилизације и заостале Турске азијатске, је резултирао да овај јужнословенски народ није на културолошком плану заостајао много за европским нивоом уочи свог политичког и националног ослобођења 1918. године. Хрватска је имала подељен историјски циклус по том питању јер су њени западни крајеви (Хрватско Загорје са Загребом, неки далматински градови са острвима, Истра) остали ван домашаја Турака, а већина осталих крајева је била под Турцима до краја XVII века – до Карловачког мира 1699. године. Срби су у Војводини и деловима Хрватске и Далмације, у Боки Которској били или релативно кратко под Турцима или уопште нису били. Шумадија са Београдом се ослободила од Турака почетком XIX века, слично већем делу Црне Горе који је по етапама имао процес ослобађања. Са друге стране су српски крајеви у Босни и Херцеговини, југу Србије, Рашкој области, Косву и Метохији ослобођени у периоду од 1878. до 1912. године и то кашњење се огледа и данас у виду извесног цивилизацијског заостатка који се из деценије у деценију смањује. Сличну је судбину имала и Македонија која је међу првим територијама потпала под Турке, а међу последњим се ослободила (1912). Бугари су раније

---

¹³⁹ Видети Милош Кнежевић «Европа иза лимеса», Слободна књига, Београд 2001, - у полемици са Виорелемом Романом и античком пореклу и утемељењу балканске и словенске цивилизације на Балкану стр. 107-135.

потпали под Турке од Срба (закључно са 1391. годином), а касније су се и ослободили (од 1878. до 1912. године).

Процес реевропеизације Јужних Словена у процесу ослобађања од турског ропства имао је делом неједнак извор код њених народа. Тако су Хрвати имали ту предност да је део Хрвата био ван турског домашаја, али су имали и тај недостатак у односу на Србе и касније Бугаре, да нису имали политички своју независну државу већ су били под туђином, истина европских народа (Аустријанци и Мађари, а пре тога у Далмацији и Млечани – Италијани). Истина, Хрвати су имали на делу своје територије аутономију – бановину. Извесну аутономију су имали и Срби у данашњој Хрватској у оквиру Војне крајине која није била под ингеренцијом хрватске аутономије и бана у Загребу. Такође су Срби имали своју посебну аутономију у Војводини у неким периодима под Аустријом. Хрватска европеизација је имала јако упориште у католичанству, средњоевропској култури, а значајним делом и у словенском свету: снажне везе су биле са другим словенским народима у Аустро-Угарској монархији као што су Словенци, Срби, Чеси и други, а постојао је и изван утицај Русије, али не толико јак као на Србе, Бугаре и Македонце. Срби, Бугари и Македонци су задржали снажан утицај Русије и Источних Словена у целини (тада су и Белоруси и Украјинци, односно Малоруси и Рутени једнако сматрали да су Руси као што су то и Великоруси па и странци и други народи нису у томе правили разлику све до периода после Октобарске револуције и доласка Лењина на власт). Тај утицај је био јак и у време када су били под турским ропством, а нарочито наглашен за време ослободилачких ратова. Везу православних Јужних Словена са Русијом су највише одржавали њихови попови и калуђери, а у мањој мери и то углавном у каснијим периодима Новог века, трговци, интелигенција и други представници националне елите. Како је Русија била европска држава (већ је напред укратко описан ступањ њеног европског културног развоја, нарочито поспешен од половине XVII века.), њена окренутост према Јужним Словенима у оквиру културно-политичког покрета ослобађања од Турака који је делом руковођен из Русије је вишевековни геополитички процес назван Источно питање (неки западни историчари и политичари га називају и «борба за турско наслеђе у Европи» што је израз са којим се не бисмо у потпуности сложили пошто је пре реч о ослободилачком – цивилизацијски и политички, вођеном процесу у односу на турско ропство које су помагале и неке велике

силе, изнад свих Русија која је у тако дугачком историјском периоду чак идентификовала своју политику према Јужним Словенима под Турском – период од краја XVII до почетка XX века¹⁴⁰). Руски утицај у односу на православне Јужне Словене је био доминантан до Октобарске револуције 1917. године, а у међуратном периоду он слаби због идеолошке разлике између СССР и осталих словенских народа (Чехословачка је иначе задржала најбоље односе са СССР у међуратном периоду у односу на остале словенске државе). Међутим можемо приметити да је европскоцивизацијска црта совјетске идеолошке културе била умањена у односу на идеологију марксизма, а да се ситуација тек нешто поправила после Другог светског рата. У оквиру Источног блока, где су биле и остале словенске земље (СФРЈ је била социјалистичка, али ван блока) форсирана је идеологија која је у себи имала и неке словенске примесе и европске основе, али је све било подређено марксизму. После рушења Берлинског зида долази до нестанка Источног блока и социјализма, али са друге стране постоје реалне потребе за свесловенском солидарношћу и цивилизацијским везама у општесветском процесу глобализације и често баш словенским народима наметања одређених решења. Као прилог последњем, можемо навести да су се управо само словенске државе у Европи у протеклих деценију и по транзиције распадале и да тај процес још није завршен (распад СССР, распад Чехословачке, распад Југославије, распад Државне заједнице Србије и Црне Горе и др.).

Реални односи блискости словенских народа данас имају утемељење у словенској сродности, али уз све специфичности појединих словенских народа и у европском цивилизацијском коду који такође обједињује словенске народе. На тај начин Словени могу да шире своју повезаност лакше и да убрзају процес уједињене Европе око заједничких циљева бољитка и просперитета својих народа и грађана, где су се ваневропски утицаји на «Стари континент» историјски показали углавном као деструктивни, поготову ако су били уобличени у оквиру силе, освајања и наметнутих решења. Девиза уједињења Европе «Од Атлантика до Урала» сигурно може бити прихваћена од словенских

---

¹⁴⁰ Под историјским процесом Источног питања и руској улози у њему најбоље видети у Фјодор Успенски «Источно питање», Службени лист Србије и Црне Горе, Београд 2003; такође Васиљ Поповић «Источно питање» Службени лист Југославије, Београд 1997.

народа, а њихова интегративна улога у оквиру тог кретања се може сагледати као двоструки процес: процес свесловенске повезаности и повезивања европске културе и цивилизације чији су и Словени носиоци, без обзира којој грани словенства припадали – Западној, Јужној или Источној и без обзира који облик хришћанске религије заступали – православни, католички или протестантски. Уједнињење Европе у виду равноправних и **суверених држава** и народа у циљу просперирања општеевропске културе и привредног и општег интереса Европљана је и интерес самих словенских народа који поједине међусобне разлике, па чак и спорове треба да решавају у оквиру свесловенске солидарности и европске цивилизације чији су и сами носиоци.

Геополитичка позиција савремене Русије

У овом делу рада, који је квантитативно највећи, обрадићемо геополитичку позицију савремене Русије. Савремена Русија ће бити анализирана са различитих аспеката (економског, унутрашњеполитичког, културног, демографског, спољнополитичког). Посебна пажња се обраћа регионализацији Русије, и то економскогеографској и политичкогеографској. У међународним односима извршиће се анализа позиције данашње Русије са свим државама Европе и Азије, као и неким другим важнијим државама са других континената.

Савремена Русија

Појам савремене Русије, обухвата ову државу, односно Руску федерацију, после распада СССР крајем 1991. године. У овом поглављу ћемо се само у општим цртама бавити најважнијим обележјима савремене Русије, који ће у следећим поглављима бити детаљно и аналитички посматрани.

Позиција савремене Русије после распада СССР

После распада СССР, савремена Русија (можемо је називати и модерна Русија као термин који је разликује од царске Русије до 1917. године, односно Федеративне социјалистичке републике у саставу СССР) је извесно мања држава територијално од бивше совјетске суперсиле. Њена величина је 17,1 милиона км² у односу на 22 640 000 км², колико је имао СССР. Са друге стране са нешто испод 150 милиона становника Русија има око половине становништва на постсовјетском простору. Дакле са око 75 % површине бившег СССР и свега око половине његовог становништва Русија је очувала највећи део елемената «тврде моћи» некадашње суперсиле. Уколико би смо рачунали и државну унију Русије и Белорусије склопљену 1999. (део уговорених заједничких институција није још заживео у потпуности у пракси) онда би заједничка држава још више партиципирала својим параметрима у односу на бивши СССР.

Анализа квалитета умањене територије у односу на СССР би била интересантна да покаже са чиме у ствари савремена Русија располаже. Овде ћемо дати део те анализе пошто ће на неким местима у раду она бити извршена са неких других аспеката (у делу Савремена Русија и Европа по питању партиципације у европском географском простору и сл.).

У Азији бивши СССР се ослањао на следеће велике целине: јужни предели, где спада Закавказје (које *de facto* гравитира Европи иако је *de jure* у Азији), Средња Азија (као једна велика географска целина), Сибир – источни и западни и Далеки исток. У Средњу Азију спадају две целине – Казахстан и Централна Азија, односно бивши Туркестан ако користимо архаични назив ове велике регије (обухвата данашње државе, иначе чланице ЗНД – Узбекистан, Туркменску, Киргизију и Тацикистан). Дакле од три велике целине азијског дела СССР (јужни предели, Сибир и Далеки исток) у саставу Русије су остале још две, а то су Сибир и Далеки исток. Изгубљен је простор са областима тропске, суптропске, полупустињске пустињске, и континенталне климе, уколико не рачунамо мање области на Закавказју где постоје још неки типови климе. Са друге стране у преосталом делу Азије којим располаже Русија иако се ради о огромном простору (око 12,5 милиона км²), са веома значајним природним богатствима, претежно је у питању хладна клима разних варијетета. Најсевернији делови западног Сибира, најзначајнији део источног Сибира и значајан део севера Далеког истока отпада на трајно смрзнуто земљиште, где су услови живота и могућности антропогеног деловања извесно отежани. Са друге стране черноземна област југа западног Сибира, Приморје и Поамурје Далеког истока као и предео око Бајкалског језера, спадају у области где су могућности за живот људи и антропогене делатности тек нешто лошији него у већем делу европске Русије, па они представљају главне дестинације и ослонац живота и привреде на азијском делу Русије. У азијском делу је Русија у односу на бивши СССР, али и историјску царску Русију, умањена за пределе са топлијом климом (истина највећи део тих простора, нарочито у Казахстану и северном Туркестану, је отпадао на полупустињску и пустињску климу). У Европи отцепљењем Украјине, Балтичких република и Молдавије (Белорусија је и даље у државном савезу са Русијом, али није *de jure* у саставу Русије) изгубљени су веома квалитетни простори са повољним климатским ефектима, углавном

низија са претежно квалитетним земљиштем (у Украјини и Молдавији претежно чернозем највишег квалитета).

Геополитички Русија је у Европи одстрањена и удаљена ка истоку, дакле дубље на простор Источне Европе и удаљена од средње Европе и на прилазима Балкану. Значајно је умањен њен излаз на Балтичко, Црно, па чак и Азовско и Каспијско море. У Азији је потпуно повучена из Средње Азије, а изгубила је и релативно мали простор јужно од Кавказа (Закавказје) тако да је овај дугачки планински ланац постао њена јужна граница. Губитком наведених азијских поседа Русија је изгубила непосредан додир са Блиским и Средњим истоком и близину Индијском подконтиненту, уз чињеницу да је и дугачка граница са Кином значајно умањена. Са друге стране задржан је целокупан руски излаз на северне и источне океане и прибрежна мора. Међутим, пошто се ради о хладним морима на северу и у мањој мери на истоку (где постоји квалитетно Приморје), квалитет ових морских праваца није на оном нивоу као што је то рецимо Балтик и Црно море.

Русија је у односу на СССР изгубила веома значајне просторе, ако их посматрамо са аспекта квалитета климе, земљишта, излаза на океане и мора. Преостали простор Русије је са друге стране, задржао највећи део природних ресурса, нарочито у области руда метала и неметала (рачунајући и оне најскупле као што су племенити метали – злато и сребро те драго камење), као и енергената, (укључујући и оне најважније као што су нафта и гас).

Простирање Русије у правцу запад – исток, се није значајно умањило, сем губитка неких најзападнијих регија као што су Балтичке републике и Украјина са Молдавијом. Међутим, у правцу север – југ долази до значајног редуковања ширине територије на неким просторима. Ради се о предњем делу азијског дела, од Урала до Јенисеја пошто је изгубљена читава Средња Азија, док је са друге стране у правцу источног Сибира и Далеког истока габарит остао недирнут. У Европи долази до «стешњавања» губитком већ споменутих Украјине и Молдавије, односно Балтичких република на западном правцу европског дела, док на источном правцу имамо само губитак Закавказја на југу (Закавказје *de jure* припада Азији о чему је већ било речи).

Очигледно је да савремена Русија објективно представља силу са мањим елементима «тврде моћи» по теорији о Међународним односима. Ипак, мишљења смо да ове територијалне прекомпензације и реално умањење

величине не морају да буду до краја негативно посматрани. Односно, постоје неки аспекти који не само да се нису погоршали него су се чак и побољшали. Овде ћемо их навести и анализирати неколико, за које сматрамо да су најважнији.

Прво, сама чињеница да је Русија задржала велики удео у поседовању важних ресурса, укључујући и чињеницу да има 75 % територије СССР, а са друге стране свега око 50 % становништва бивше империје, наводи на одређене прогнозе. Предпостављамо да током XXI века када ће постојати тенденција умножавања светског становништва (уз све већи дефицит ресурса) да ће се Руси захваљујући огромним ресурсима и површини земље, са релативно малим или пак нултим прираштајем становништва, наћи у далеко повољнијем односу него већи део земаља планете. Поред ресурса са којима данас располаже више него довољно Русија, а који су изразито дефицитарни у свету као што су нафта, гас, племенити метали и драго камење, а затим тек нешто мање вредни ресурси налазишта руда метала и важнијих неметала, током следећих деценија доћи ће до изражаја богатство Русије у чистој слаткој води, непрегледним шумским површинама нарочито четинара, али и других врста дрвета и разноврсне флоре, али и фауне, еколошки незагађеним пространима земљишта и тд. Нарочито сматрамо да у време све већег дефицита квалитетне обрадиве површине земљишта по глави становништва Русија располаже са великом површином квалитетног чернозема по становнику. Дакле чак и минималним повећавањем приноса по јединици обрадиве површине, руска пољопривреда се налази у позицији у будућности да не само храни своје становништво, већ и да има хране за извоз. У резимирању овог првог фактора можемо рећи – савремена Русија има више резерви и налазишта ресурса у односу на своје становништво него што га је просечно имао бивши СССР, нарочито у случају да је до данас бивша империја опстала.

Други фактор се надовезује на последњу реченицу у образлагању претходне компоненте. Наиме неруско становништво СССР се брже увећавало природним прираштајем од Руса, и других Источних Словена, па и Европљана у тој држави уопште. Нарочито се муслиманско становништво брже увећавало. Тако би се удео Словена стално смањивао, како апсолутно на нивоу СССР, тако и по појединим регијама. У том случају би се нарочито Руси нашли у ситуацији да престају постепено да буду већинско становништво у неким веома

важним регијама бившег СССР, чак и у оквиру саме Русије. Удео Руса у становништву држава Централне Азије и Азербејџану се стално смањује од почетка шездесетих година XX века, а од осамдесетих и у Казахстану. Док су Белоруси у Белорусији и Украјинци у Украјини мало зависни непосредно на својим просторима, од високог наталитиет муслимана, а то важи и за Естонце, Летонце и Литванце као и Молдавце, управо су Руси били угрожени од убрзаног пораста муслиманског становништва природним прираштајем, пошто су се само они од Европљана који су живели у СССР, налазили у позицији да живе, или да се граниче са овим народима.

Трећи фактор у коме би смо евентуално могли да нађемо неку погодност за савремену Русију у чињеници да је распаднут СССР, је тај да се Русија више не граничи или да је само извесно умањила квантум своје границе у односу на неке суседне државе са којима је имала лоше историјско искуство или одакле би могла да јој прети извесна опасност у будућности. Тако се Русија не граничи више директно са Турском са којом је више пута ратовала у својој историји. Можда би се то на први поглед могло рећи и за Пољску имајући у виду да се само Калињинградска област граничи са овом земљом. Међутим имајући у виду стварни положај Белорусије која је у државној унији са Русијом, онда видимо да се ту ствар није битно променила. Најзад изузетно дугачка граница са Кином, као великом силом која је густо насељена, је битно смањена губитком поседа у Средњој Азији.

Четврти фактор би могао да буде губитак великог бремена у међународним односима везан за латентну и исцрпљујућу борбу за европски и светски примат. У исто време Руси губе обележје хегемонске нације у односу на неке друге народе који су са њима заједно живели у царској Русији и делом у СССР.

Анализирајући руску историју, али и историју света где је веома индикативна књига Пола Кенедија «Успон и пад великих сила»¹⁴¹, закључујемо како је Русија најзад у ситуацији да се не бори директно за светско лидерство и да нема сигурне, декларисане и веома опасне ривале и противнике. Иако је окружење Евроазије и света и даље бременито за руске интересе, ниједна од великих сила или светских цивилизација не сматра данашњу Русију својим

---

¹⁴¹ Пол Кенеди «Успон и пад великих сила», СЛЈ и ЦИД, Подгорица 1998.

примарним и «заклетим» противником. На тај начин се стиче утисак да је тренутак за руску дипломатију и државнике такав да им се пружа могућност за креативан рад и државничку и дипломатску мудрост. Са друге стране Русија нема ни велики број сигурних и декларисаних савезника, нарочито када су у питању велике и утицајне силе, међутим простор за међусобно приближавање је велики, махом у оквиру рачунице међусобних интереса.

У самој својој држави, дакле савременој Русији, бројачана и општа доминантност Руса је таква да би било тешко, да их било ко у озбиљној анализи прогласи за хегемона или окупатора. То је крупна промена у односу на царску Русију и делом СССР. У царској Русији велики део Пољске који је био у саставу руске државе, као и Финска, су апсолутно били под неком врстом «меке» окупације. То се нарочито односи на Пољаке, који су се нашли под узурпацијом неких основних националних политичких права. То се можда, али у значајно мањој мери изражено, може рећи и за неке друге народе и области у царској Русији: Балтичке области Естоније, Летоније, Литваније, а у још мањој мери и за Туркестан, односно јужни део руске Централне Азије који је постао нека врста империјалистичке колоније током друге половине XIX века. Разлике између положаја Пољака и делом Финаца са једне стране и балтичких крајева је у томе, што су ови други имали хетерогенију националну структуру која је поред самих Балта (Естонаца, Летонаца и Литванаца) имала и значајан удео Немаца који су активно партиципирали у економској, дипломатској и управљачкој елити Русије. Најзад на том простору је живео традиционално значајан број Руса. Што се тиче Туркестана, национална свест домаћег становништва није била још изграђена у модерном смислу, те они нису пружали организовани отпор Русима. Руси су се такође масовно досељавали на тај простор, на коме је живео и значајан број Јевреја и Јермена који су подржавали руску државу. Бројни, али малољудни народи европског севера Русије као и Сибира су били на врло ниском културно – економском ступњу и спонтано су се утапали у руску државну структуру без организованог отпора. Многи од њих су прихватили руску - културу, државу и чак православно хришћанство добровољно, те су се интегрисали у империју. Неки други народи развијеније националне свести и цивилизацијског обрасца су из политичких или (и) цивилизацијских намера свесно пригрлили руску државу и политичку заштиту идентификујући се са државом и некад чак и руском нацијом. То су првенствено

Јермени, Грузини, Осетинци, а у време борбе Русије са Турцима чак и Молдавци. Напред набројаним народима треба додати и народе који су се досељавали у Русију у већем броју и чак имали своје мале насеобине – мигрантске колоније. То су Срби који су бежали из Турске, а једно време су у већем броју и организовано долазили и из Аустрије¹⁴². Затим Грци који су имали своје четврти у многим градовима руског југа, нарочито у црноморском приморју (на Криму су имали своје насеобине и велики удео у локалном становништву што датира још од Антике, а то становништво се периодично увећавало новим досељеницима током периода под турским робовањем Грчке, дакле у Новом веку). Напред наведеним народима можемо додати и Бугаре, нарочито у периоду Новог века, закључно са 1878, од када следи ретроактиван процес усељавања Бугара у независну Бугарску. Веома је специфична позиција била бројних Јевреја у царској Русији који су припадали углавном трговачком сталежу. У оквиру руске нације постојала је реално подела на Великорусе, Малорусе, Белорусе и Рутене, али ове гране руског народа нису имале посебно изражени национални идентитет. У СССР је извесно побољшана позиција наведених народа барем у односу на национално питање. Тако су Пољаци и Финци одмах добили независност док су остали народи добили национални субјективитет у оквиру република или покрајина, а СССР је прекомпонован на федерацију у односу на дотле практично унитарну царску Русију. Током осамдесетих година (XX века) долази до закаснеле националне ренесансе неких од народа у СССР, пошто су у социјализму национална испољавања извесно потискивана. Ово није било изражено само у СССР већ и у другим европским социјалистичким државама. Руси су и даље за већину странаца у свету представљали хегемона или доминирајућу, па чак и тлачитељску нацију у СССР што би тешко могло да буде верификовано до краја као стварност. У савременој Русији (после распада СССР) с обзиром на историјску, бројчану и културну доминантност Руса, тешко би могли да посматрамо ову земљу као «тамницу народа» за око 15 % неруског становништва (у оквиру русофонског становништва рачунали смо и око 1 % Белоруса и 2-3 % Украјинаца из састава укупне популације Русије, због разлога који ћемо образлагати детаљније на

---

¹⁴² Павел Рудјаков «Сеоба Срба у Русију у XVIII веку», Службени лист Југославије, Београд, 1995.

другом месту нашег рада). То тим више, ако имамо у виду да је и данашња Русија федеративна држава са врло развијеним системом територијалних аутономија укључујући и републике које имају и неке елементе државности као елемент федерације.

У односу на бивши СССР и царску Русију Руси су у повољнијој позицији губитком статуса хегемона у односу на неруске народе. Са државама ЗНД Русија функционише на релативно здравијим односима него што су то били односи у оквиру СССР. Државе ЗНД доживљавају Русију, као објективно најјачу земљу у региону, (па и у ширем окружењу), а нарочито морају да цене своју зависност од многих елемената руске економије. У Русији нема више реалног страха да ће због нижег наталитета Словена у односу на исламске народе, бити озбиљно поремећена демографска слика у заједничкој држави, те Руси постати мањина (у оквиру СССР партиципација Руса у укупном становништву земље је била око 55 %, са Белорусима близу 59 %, а када томе додамо и Украјинце то је око 75 % укупног становништва земље).

Такође, сматрамо да су на основу напред изнесеног Руси у нешто повољнијој позицији у међународним односима, губитком (привременим ?) латентне и исцрпљујуће утакмице са најјачим европским и светским силама око борбе за хегемонију у Европи и свету.

Русији је практично потребна временска – геополитичка пауза, за јачање својих базичних потенцијала и снаге. Два најважнија фактора у геополитичкој позицији Русије у непосредној (сигурно ће то бити важни фактори и у даљој будућности) будућности су њена економска снага и демографски фактор.

Економска снага једне земље је изузетно важан елемент њене укупне снаге у међународним односима. Да би представљала значајан фактор у међународним односима свака држава и велика сила мора да располаже са реалном економском снагом и својим признатим местом у оквиру светске економије. Изузетно велике државе попут Кине, Индије, Русије и не морају да имају баш по сваку цену висок економски показатељ по глави становника (рецимо висок друштвени производ по становнику, или високу производњу одређених продуката по глави становника, поседовање неких техничких добара по становнику као индикатор луксуза и сл.), већ се евентуално просечни или чак скромни резултати у тој области могу супституисати укупним резултатом и индикаторима исказаним на нивоу целе земље (државе). Ово наше запажење је

заправо резултат чињенице да тако велике државе представљају реалну снагу у међународним односима и светској економији где наступају као државна целина квантумом укупног производа, а стандард по глави становника је у другом плану. Ипак, овде би смо могли да дамо одређено ограничење и да претходно релативизирање оствареног стандарда по глави становника схватимо условно и у ограниченом домену. Наиме, ако је тај стандард толико низак као што је рецимо то био случај са Кином и Индијом (као и већином великих и многољудних држава Трећег света) онда се могу поткопати неки основни постулати друштвене кохезије и социјалне отпорности у земљи. Ово последње добија на замаху нарочито ако су социјалне разлике у тако сиромашном друштву енормно изражене као што је то био случај са Индијом, а у далеко мањој мери и у значајном обиму само привремено у Русији током деведесетих година XX века. Енормне стратификационе слојне разлике створене деведесетих године извесно су последњих година ублажене, односно најсиромашнији слојеви на ивици егзистенције су у Путиновој Русији тек у нешто повољнијој ситуацији. Још увек постоје сиромашни слојеви на нивоу угрожене егзистенције и пуког преживљавања.

Са друге стране, за ових шест година владавине Владимира Путина и његове администрације, дошло је до израженијег економског напредовања на нивоу земље као целине.

Демографски проблем Русије можемо посматрати на нивоу унутрашње структуре земље, а посебно у његовој интеракцији на међународној сцени. На унутрашњем нивоу запажено је да ова слабо и неуједначено насељена држава величине континента, може због тога имати проблема са безбедоносног аспекта, организације економије и других антропогених активности. Тако неки удаљени региони европског севера, средишњи и нарочито северни Сибир те делови Далеког истока, доживљавају механички одлив становништва у атрактивније за живот крајеве Русије. То је видљив процес у последњих деценију – две дана. Укупно гледано слаб наталитет на нивоу државе умањује линеарно целокупно становништво земље што је општедржавни проблем (можда чак број један). Овде међутим постоји још један додатни проблем у Русији, а то је да се слаб наталитет и негативан природни прираштај већ годинама (што је иначе општа одлика европске расе последњих деценија), односи само на Русе и русофоне док је у случају мањина случај сасвим друге врсте. Нарочито муслиманско

становништво има висок наталитет што може да доведе у дужем року до поремећаја у паритету већинског руског и русофонског становништва према другим народима у земљи.

Стога смо мишљења да Русија може да искористи одређени геополитички предах у односу на своје геополитичко окружење и да покуша да санира две, по нашем мишљењу своје најизраженије бољке, драстично продубљене деведесетих година XX века, а то су економско и демографско питање земље. У претходним редовима смо назначили вишедимензионалност економског и демографског проблема Русије, који се могу разложити на читав низ питања и изведених проблема.

Позиција савремене Русије у свету

Једно од кључних питања одређивања спољнополитичке и укупне геополитичке позиције савремене Русије је омеђивање њене реалне позиције у свету. Кијевска Русија је била европска сила, доминантна у источној Европи (ван Средоземља). Московска кнежевина од свог ослобођења од монголско-татарске доминације у другој половини XV века са, префиксом «Трећег Рима» до половине XVII века, је била држава у успону, али само као једна од држава источне Европе приближне или чак нешто мање снаге од суседне Пољско-литванске уније. Од поновног припајања источне Украјине половином XVII века преко реформског периода владавине Петра Великог закључно са 1725. годином, испољава се тенденција убрзаног напредовања Русије у регионалну силу источне Европе број један, која убедљиво потискује дотадашње конкуренте (Шведску, Пољску чак и Прусију). Закључно са 1815. годином, руска империја наставља даљи узлет, избијајући после победе над Наполеоном на прво место међу великим европским континенталним силама. Све до пораза од коалиције европских сила у Кримском рату 1856. она задржава ту своју објективну снагу. После тога она и даље остаје једна од највећих и најмоћнијих светских сила све до 1917. године. СССР је такође једна од светских сила још од свог оснивања, а од 1945. године постаје суперсила заједно са САД. После распада СССР Јељцинова Русија је у евидентној кризи, али се од 2000. године налази у свом поновном узлету и враћању дела старих позиција.

Каква је објективна геополитичка и спољнополитичка позиција савремене Русије у модерном свету у првој деценији XXI века?! Најзад чак и када би се одредила тренутна и краткорочна позиција Путинове Русије, какве су њене реалне могућности у следећој деценији? Уколико би смо покушали да дамо неки одговор по питању позицију Русије у садашњем тренутку, морали би смо да констатујемо да она објективно нема ону моћ коју је имао СССР (макар и из осамдесетих година када се она извесно смањивала у односу на пар претходних деценија), а опет извесно бољу позицију него што ју је имала Јељцинова држава деведесетих година XX века. Реално, садашња Путинова Русија нема моћ суперсиле која на бази паритета снага прилази сваком светском проблему са САД. Такође она је потпуно, или у највећој мери, препустила утицај САД и његовим савезницима (пре свега Великој Британији), на простору ван Европе и Азије уз тек делимичне и повремене изузетке по питању неких простора у деловима Северне и можда источне Африке. Такозвани «Нови свет» (у који спадају два америчка континента, Аустралија и Океанија) и практично готово цела, или бар највећи део Африке, су ван домаћаја озбиљнијег утицаја савремене Русије. Уколико још руски утицај ту негде и постоји, он је само фрагменталан и без пресудне доминације и преваге коју имају друге силе, појединачно или скупно у односу на руски утицај. Реалан руски утицај и интерес је опстао на подручју Европе и Азије и на тим просторима је и усредсређена руска политика. Русија своју политику на простору Евроазије формулише у оквиру интересних подручја различитог интензитета. На првом месту је наравно национална територија Руске федерације као међународно признат и неоспорив легитимни државни простор који је у ствари споразумом из 1999. године проширен и на територију Белорусије, која се од тада налази у државној унији са Русијом. Друга је ствар што многи елементи потписаног државног споразума са Белорусијом још нису заживели до краја и на прави начин у пракси или функционишу на импровизиран начин. У обе државе сам споразум се признаје у целости као и државна унија, а то је и реално опредељење већине грађана и Русије и Белорусије. Следећа зона од највишег интереса за Русију је Економски савез ЕЭП (у даљем тексту ЕП), који чине Русија, Белорусија, Украјина и Казахстан. Овај простор је од стратешког интереса највеће важности за Русију. Како су Русија и Белорусија већ образложене напред, овде ћемо истаћи да су Украјина и Казахстан веома важни

за руске интересе, између осталог и због чињенице да у њима живи значајан број Руса. По овом критеријуму издвајамо још прецизније северни Казахстан и источну и јужну Украјину, као најдрагоценије и изразито важне просторе у већ ионако важним просторима ове две државе (Украјине и Казахстана) за руске интересе у целини. Следећи ниво руског интереса од великог значаја (али не више изразито великог као што је био то случај са претходно наведеним просторима) је укупна област Заједнице независних држава. Поред напред наведених држава (саме Русије, Белорусије, Украјине и Казахстана) у питању су још и за руске интересе тек нешто мање битни простори осталих чланица ЗНД (Грузија, Молдавија, Јерменија, Азербејџан, Узбекистан, Туркменија, Таџикистан и Киргизија). Ових последњих осам чланица ЗНД су за руске интересе нека врста «унутрашњег иностранства», институционално (преко ЗНД) повезаних са Русијом и са заједничким делом историјске прошлости и са извесним савременим заједничким политичким интересима, али ипак не од такве важности као чланице ЕП. Балтичке државе су историјски и геополитички у оквиру великог руског интереса, али политички све више се издвајају у односу на чланове ЗНД. Међутим и ту није једнака ситуација, пошто су Естонија и Летонија због великог броја Руса и русофона у свом саставу од већег интереса од Литваније. Поред тога Естонија и Летонија су више окружене географски самом Русијом од Литваније. Међутим ако додамо чињеницу да је и Белорусија у државном савезу са Русијом и да улази у њену етничко-цивилизацијску најужу компоненту, а да је и Калињинградска област део руске територије, онда се уверавамо да је и Литванија у оквиру посебног руског интереса као и остале балтичке републике. Од осталих простора Европе и Азије за Русију су од посебног значаја суседне државе које иначе већ нису споменуте у оквиру земаља ЗНД. То су Финска, Монголија, Кина, Јапан, Кореја, потом Пољска, Турска, Норвешка, Шведска. Од великих сила на простору Евроазије Немачка има веома велики значај за руску спољну политику, а одмах уз њу су поред напред наведених Кине и Јапана још и Индија, Француска, Иран, Британија. САД које не припадају Евроазији географски, су заправо изузетно важне у међународним односима због своје реалне моћи у читавом свету. Посебно питање за Русију је њен однос према Европској унији, а постоји и посебно питање везано за НАТО поред комплексности односа који се већ посматрају у односима са САД.

Русија данас

У оквиру овог поглавља анализираћемо демографску, економску, унутрашњополитичку, војно-безбедоносну, социолошку и културну димензију савремене Русије. Дакле, овде ћемо се бавити само унутрашњим руским питањима, а спољње окружење ће бити местимично дотицано само у оквиру напред одређених питања као њихова евентуална допуна.

Појмовно-територијална анализа данашње Русије и распростирање руског народа

Данашња Русија је уз Кину (која је у вишеструкој експанзији и најмногљуднија земља света), назначајнија Евроазијска земља. Руска данашња држава (Руска федерација у међународно признатим границама) није увек буквално исто што и појам Русије, али су то два појма која се дубоко међусобно прожимају и ми ћемо их у даљем раду посматрати као јединствени савремени феномен. У саставу Русије постоје и одређене области које не насељавају већински Руси, а такође постоје и одређене области ван данашње државе Русије које насељавају већински Руси и (или) које тангирају ка Русији.

Руска држава данас обухвата око 116 милиона Руса, а у бившим републикама СССР (данашње ЗНД и балтичке републике) живи још преко 20 милиона, тако да је то близу 140 милиона укупно (део Руса на простору ЗНД ван Русије, се током последњих петнаестак година иселио у Русију, док их је почетком деведесетих било 25 до 27 милиона; прецизну нумеричку евиденцију и одређене неспоразуме у широј јавности омета и чињеница да се Украјинци и Белоруси у Казахстану, Централној Азији, Закавказју, Балтику и Молдавији сматрају у руско језичко становништво и русофоне, па се често рачунају у руско становништво ових подручја). Како се фактички Белоруси осећају Русима то је још преко 10 милиона људи, а њима треба додати бар још толико оних који се пишу и изјашњавају Украјинцима, а имају руски национални осећај (око 9 милиона Руса у Украјини смо већ рачунали међу Русе у ЗНД). Дакле Руса и русофона има на простору бившег СССР око 160 милиона уз још 25 до 30

милиона православних Украјинаца са израженим украјинским националним својствима (постоји још око 5,5 милиона Украјинаца унијата и око пола милиона Украјинаца католика). На простору Руске федерације живи око 116 милиона Руса, са још 3 милиона Украјинаца и близу милион Белоруса – што је око 120 милиона русофона. Дакле приближно четвртина русофона живи ван Русије на простору бившег СССР. У Русији Руси (и русофони) насељавају већински готово читав европски део земље (сем делова далеког континенталог европског севера и неких области северног Кавказа) док је у азијском делу ситуација нешто различита. западни Сибир је већим делом настањен руским становништвом, а изузеци су само неки предели на северу. Са друге стране источни Сибир је само на југу већински настањен Русима, као и око токова великих сибирских река. Далеки исток такође има најважније и најатрактивније области настањене већински Русима као што су Приморје, Поамурје, обале Пацифика и острва. Дакле управо су пасивне и удаљене континенталне области Источног Сибира и делова Далеког Истока настањене већински другим народима уз споменуте две области у европском делу земље, што су претежно пасивне и неатрактивне области за живот и антропогене делатности.

Ван Русије Руси већински настањују северни Казахстан и углавном источну Украјину са већим делом црноморског приморја. То су најзначајније области које су блиске и окренуте Русији. У случају Казахстана ради се о простору од око 500000 км², ако рачунамо неспорно руске етничке територије на северу и североистоку, па до нешто преко милион км², ако рачунамо и области са мешовитим становништвом (где су поред русофона и Немци, и неки други народи европског порекла) које тангирају Русији. У случају Украјине ради се о простору од минимум 150000 км² (Донбас, Крим и неке друге мање области са апсолутном већином национално опредељених Руса) па све до око 250000 км², ако би се рачунале и неке мешовите области са Украјинцима руског матерњег језика (области источне и јужне Украјине). Поред наведених области Казахстана и Украјине могли би смо да издвојима још неке мање области где русофонско становништво је окренуто Русији. То је Тараспољска област источне Молдавије и неке граничне територије Летоније и Естоније. Постоје и територије и поједине области ван Руске федерације које нису настањене већински Русима и русофонима, а које тангирају ка Русији. То је случај са Абхазијом и Јужном Осетијом, те Нагорним Карабахом. Наведене области су у

области Закавказја. Чак и цела република Јерменија је наклоњена и окренута ка Русији.

Демографски фактор.

Русија по попису становништва из 2002. године има свега 145.164.000 становника. То значи да је у односу на 1989. годину када је у Русији живело 147.022.000 становника дошло до стагнирања и чак смањења апсолутног броја становника.¹⁴³ Ове цифре су за Русе још поразније ако се изнесеном напред додају још два фактора. Прво у државу Русију се уселило механичким приливом више становника него што се иселило. Досељеници су претежно руске националности из бивих совјетских република, највише из Централне Азије и у мањој мери Закавказја. Овај елемент је знатно умањио прегледност негативног природног прираштаја руског народа. Истина било је извесних миграција и из Русије, али ни изблиза тако бројне као у супротном правцу. Емиграцију из Русије можемо посматрати у оквиру два главна тока: први је исељавање из Русије Руса ка западноевропским државама, САД и неким другим подручјима. Ова миграциона струја није тако фреквентна да би се могла сматрати посебно битном за демографску ситуацију у земљи. Друга миграциона струја из Русије у протеклим годинама је изражена махом сеобом неруских националности, углавном ка чланицама ЗНД и балтичким републикама. Ни ова миграциона струја није посебно обимна. Преовлађујући фактор у миграцијама из и у Русију у протеклом периоду од распада СССР, је био досељавање Руса из бивших совјетских република у саму Русију, што је донекле поправило демографску слику у земљи.¹⁴⁴ Са једне стране је умањен апсолутни тренд опадања броја становника због слабог природног прираштаја у Русији, а са друге стране је умањен тренд смањења руског становништва у укупној популацији (Руса у укупној популацији земље има око 80 %, а са Украјинцима и Белорусима 83 %). Пре четврт века Руса је самих било у Русији око 85 % што је видљиво смањење

---

¹⁴³ Основные итоги всероссийской переписи населения 2002. года по Российской Федерации, Москва 2003. стр. 7, табела 1.

¹⁴⁴ Исти документ табела Численность иммигрантов по отдельным странам за 1991-2001. гг.

у пропорцији, ако знамо да се ради о веома великим цифрама укупног становништва. Други фактор је да је у самој Русији углавном наглашено виши наталитет већине неруских народа него Руса, а нарочито се то односи на муслиманску популацију.¹⁴⁵ Иако ћемо се и у даљем излагању нашег рада на појединим местима поново осврнути на демографски фактор у Русији овде ћемо дати још неколико напомена. Реално је да европски народи ма где живели данас (у Европи, Северној Америци, Аустралији, деловима Латиснке Америке и у руском делу Азије) имају упадљиво мањи наталитет од «небелаца». Та диспропорција је нарочито изражена када су у питању поређења са муслиманским народима. Проблем руске демографије и слабог наталитета Руса и русофона можемо посматрати у оквиру саме Русије, као унутрашњи проблем и у односу на окружење.

Као унутрашњи проблем руску демографију посматрамо у контексту тенденције даљег процентуалног удела Руса у популацији земље. Тај проценат је данас 80 %, међутим ако би се демографске тенденције из деведесетих година наставиле и у следећим деценијама, дошло би до озбиљних поремећаја у демографској структури Руске федерације. То би посебно било изражено у појединим регионима земље где би се удео Руса смањило до те мере да би они представљали мање или више значајну мањину. То би имало посебне реперкусије на укупну геополитичку позицију Русије и Руса као народа у целини. Наиме, сигурно је да је слаб прираштај (негативан) Руса током деведесетих, а у мањој мери и последњих година, делом последица транзиционе кризе и опште аномије у друштву нарочито изражене средином деведесетих година XX века. Сигурно је да поправљање економске и друштвене ситуације у земљи има могућност умањења демографског пада, али није јасно до које границе. Демографски проблем можемо посматрати и у војно-безбедоносној равни имајући у виду потенцијално смањење броја регрута. «Број Руса старих између 15 и 24 године, мада привремено расте због високих стопа рађања

---

¹⁴⁵ Петровић Драган «Модел савремене Русије, у организовању друштва и државе у борби за повећавање природног прираштаја становништва», научни реферат предат за зборник на међународном стручно – научном скупу поводом Првог националног конгреса о деци и наталитету у Србији, 2006, Београд, стр. 2 - 10.

осамдесетих, може се битно умањити и то у (екстремној варијанти) готово до половине у наредних 15 година, због ниске стопе рађања деведесетих.»¹⁴⁶

Са друге стране партиципација муслиманског дела становништва у земљи (у Русији има око 12 % муслимана) се стално повећава, мада се чини да њен удео није тако висок и да ће требати много година да он пређе удео од једне петине или четвртине укупног становништва. Управо чињеница да Русија има у свом саставу и муслиманско становништво са веома високим природним прираштајем даје посебан акценат на чињеници да и Руси, попут већине европских народа, имају низак наталитет и негативан природни прираштај.¹⁴⁷

Као проблем према окружењу можемо посматрати чињеницу да се Русија граничи са многољудним и често густо насељеним државама и народима. У том правцу је нарочито изражен случај са Кином и у нешто мањој мери са Јапаном и Корејом. То су далекоисточни народи који истина немају тако велики наталитет као муслиманске популације, али су веома бројни и густо насељавају своје области према Русији. Са руске стране је додатан проблем што су управо источни Сибир и Далеки исток слабо насељене области у Русији. Иако ови далекоисточни народи нису до сада изразили посебне претензије према руској територији и ревизији границе, реална геополитичка опасност у будућности за Русију са те стране постоји. Посебан је случај са околним муслиманским народима на јужним руским границама. То се пре свега односи на претежно исламски Блиски и Средњи исток, у шта убрајамо и Централну Азију и Азербејџан као део бившег СССР, а сада ЗНД. Овај проблем ће у следећем подпоглављу бити детаљније истражен и анализиран.

О проблему руске демографије говори и Александар Сољженицин у својим радовима указујући на драстичан пад наталитета међу Русима током последњег века. Тако је по њему «1875. једна жена имала у просеку седморо деце...», после Другог светског рата задржала се квота од 2,17 за просту репродукцију, «а у задњих пет година је пала на 1,4»¹⁴⁸

---

¹⁴⁶ Цитат из Зоран Петровић Пироћанац “Мали појмовник геополитике”, Институт за политичке студије и Центар за геополитичке студије “Југоисток, Београд 200, стр.399.

¹⁴⁷ Видети овај проблем обрађен у Патрик Бјукенен «Смрт Запада», Београд 2005.

¹⁴⁸ Alexandre Soljenitsyne «Le probleme russe a la fin du XX siecle», Fayard 1994. Paris, стр. 140.

По броју становника Русија је тренутно на седмом месту у свету. Далеко испред су две азијске државе Кина са 1285 милиона и Индија са 1025 милиона. САД имају 286 милиона становника, Индонезија 215 милиона, Бразил 173, док Русија дели са Пакистаном шесто и седмо место са око 146 милиона.¹⁴⁹

Када посматрамо структуру становништва по месту становања и урбаности видимо да се сеоско становништво процентуално стално смањује у односу на градско. Тако је у царској Русији 1897. године живело свега 15 % градског становништва насупротив чак 85 % у руралној средини. Колико се тај омер споро мењао показује и 1926. година када је још увек свега 18 % било градског становништва. Међутим већ 1939. забележена је крупна промена када градско становништво износи трећину популације (овде наравно није реч о високој цени коју је деградација руског и совјетског села поднела тих година међуратног периода). Године 1959. градско становништво броји чак 33 %, а 1970. године целих 62 %. У време Брежњевљеве ере 1979. године градско становништво износи целих 69 %, а 1989. године рекордних 73 %. То значи да је од 1926. до 1989. године градско становништво порасло од 18 % удела у укупном становништву Русије до целих 73 %, а при томе је сеоско доживело деградацију од 82 на 27 %.¹⁵⁰ Интересантан је податак да је 1989. године у Русији живело 147 милиона становника, од чега 108 милиона у градској и 39 милиона у сеоској средини уз већ поменути омер од 73 % градског и 27 % сеоског становништва. Године 2002. у Русији је живело нешто преко 145 милиона становника, од чега истих 39 милиона у сеоској, али сада свега 106 милиона у градској средини.¹⁵¹ Дакле у периоду од 1989. до 2002. године долази до стагнације процеса урбанизације у Русији, када под тим појмом подразумевамо даљи пораст градског становништва на рачун сеоског, чак са појаваом извесног супротног процеса у минималној мери.

---

¹⁴⁹ «Основные итоги всероссийской переписи населения 2002. года». 2003, стр. 7; О демографским тенденцијама кретања становништва у свету и месту Русије видети и у Саша Кицошев, Петар Голубовић «Геодемографија», Универзитет у Нишу ПМФ одсек за Географију, Ниш, 2002, део «Кретање светског становништва» стр. 51 - 57. Такође Мирко Грчић «Политичка географија», Географски факултет, Београд, 2000, део XII «Становништво и држава».

¹⁵⁰ Табела «Городское и сельское население».

¹⁵¹ Табела Численость населения.

Када посматрамо структуру становништва Русије по полу (2002) запажамо да је број жена нешто већи. Наиме од 145.164.000 становника на мушкарце отпада 67.604.000, а на жене 77.560.000, што значи да жена има чак 10 милиона више.¹⁵² Међутим ако дубље уђемо у анализу овог феномена можемо закључити следеће: Ова диспропорција у броју између два пола је резултат великих демографских губитака СССР за време Другог светског рата, а делом на основу чињенице да жене дуже просечно живе од мушкараца. Међутим, када су у питању млада поколења баланс између броја представника два пола постоји, чак има нешто више мушкараца.¹⁵³ Данас у Русији на 1000 мушкараца долази 1247 жена. Рецимо 1959. године на 1000 мушкараца је долазило 1243 жене. Када повежемо анализу руског становништва по полу и по месту живљења (село - град) имамо следећа запажања. Од краја XIX века па до осамдесетих година XX века увек је у граду пропорционално живело мање жена на 1000 мушкараца него на селу. То тумачимо највише чињеницом да су демографски губици у оба светска рата више погађали градове него села, а делом и да су градови као традиционално миграциона подручја привлачили више мушку радну снагу него сеоску. Међутим од осамдесетих година има пропорционално више жена у градовима него на селу.¹⁵⁴ Закључак је да се у градовима, где је концентрисана и већина руског становништва, због последица транзиције и економске и друштвене кризе деведесетих година (која смо ми у нашем раду назвали друга «Смутна времена») повећала пре свега, смртност мушкараца, односно, долази до смањења њиховог животног века у односу на претходне године и деценије проведене у совјетском друштву.¹⁵⁵

Када вршимо анализу руског друштва по образовању од краја педесетих година XX века до данашњих дана, видимо да се стално повећава проценат високообразованих, рачунајући и оне са вишом стручном спремом. Повећање је

---

¹⁵² «Основные итоги всероссийской переписи населения 2002. года», табела 2 Распределение населения по полу, 2003.

¹⁵³ «Основные итоги всероссийской переписи населения 2002. года», Население по возрасту и полу по данным переписи населения, 2003, стр. 8

¹⁵⁴ Табела «Женщины на 1000 мужчин».

¹⁵⁵ Лучо Карачоло «Важно је бити Русија», «Русија у игри», Лимес плус, Хеспериа, 1. 2005, стр. 9-10.

евидентно чак и код особа са средњом стручном спремом, док се смањује удео особа са основном и нижом стручном спремом и образовањем.¹⁵⁶

Најзад кад закључујемо овде феномен демографије у случају савремене Русије, можемо констатовати да је број становника за Русију посебно важан као један од главних елемената «тврде моћи» са аспекта науке о Међународним односима. О томе се можемо уверити рецимо из примера Канаде и САД које су сличне по величини територије, али САД имају десет пута више становника, што се јасно рефлектује у оквиру њихове вишеструке економске, војне и политичке моћи у односу на Канаду. Иако не тврдимо да је вишеструко већи број становника САД у односу на Канаду главни фактор њихове надмоћи, сматрамо га веома битним у том правцу. Адекватно томе Русија има релативно скромних 145 милиона становника на пространству од 17,1 милион км кв, па би даље смањење или чак стагнирање броја становника било контрапродуктивно за њено место велике силе у свету, као и евентуалне покушаје да се та позиција ојача.

Економски фактор.

После Другог светског рата, а нарочито окончавањем хладноратовског периода, политичка утакмица у савременом свету све више се пребацује на економску димензију.¹⁵⁷ Руска економија после велике кризе током деведесетих година XX века, све брже поправља своју позицију и убрзано хвата корак са развијеним државама света. Ослонац руске економије је и даље на огромним ресурсима којима земља располаже, као и релативно јефтином и веома стручном домаћом радном снагом. Признати амерички економиста и добитник Нобелове награде за економију у 2001, те бивши подпредседник Светске банке, Џозеф Штиглиц у свом делу «Противречности глобализације», жестоко критикује политику ММФ према Русији током деведесетих година XX века када се земља нашла у изузетно тешкој економској кризи.¹⁵⁸ То је са другим негативним

---

¹⁵⁶ Табела «Уровень образования населения российской федерации»

¹⁵⁷ Видети о томе у Владимир Првуловић «Економска дипломатија», Београд 2000.

¹⁵⁸ Џозеф Штиглиц «Противречности глобализације», СМБ-Х, Београд 2002, део о Русији «Ко је изгубио Русију?», стр. 143-173.

околностима довело до пада друштвеног бруто производа за трећину и смањење индустријске производње за 60 %, као и катастрофалних последица у социјалној и друштвеној свери. «Шок терапија», као екстремни вид неолибералне економске концепције примењена у некоригованој форми у Русији током деведесетих година XX века, са бројним злоупотребама тадашњег «реформског» естабилишмента око председника Јељцина (начин извршене приватизације, вођење макроекономије, финансијске махинације и сл.), довела је до невиђене економске ретардације у релативно кратком року. Тако је бруто друштвени производ у 1998. години износио 52 %, а инвестиције само 20 % од нивоа оствареног у 1989. години. Тако стрмоглав пад економске активности није забележен у Русији током XX века ни у време светских ратова када су привремено били окупирани западни, најразвијенији делови земље. Након финансијске кризе 1998. године земља почиње да се полако опоравља од последица тешке економске кризе. Од доласка председника Путина на чело земље почетком 2000. године, економски раст добија убрзанији ток. У 1999. години забележен је раст од 6,2 % руске привреде, а већ 2000. године он је износио 7,7 %, 2001 – 5,1 %, 2002 – 4,7 %, 2003 – 7,3 %, 2004 – близу 7,2 % и 2005. – 6,1 %¹⁵⁹. При томе Русија благовремено сервисира спољни дуг и смањује га из године у годину, повећавајући девизне резерве, а финансијска и политичка ситуација у земљи је стабилна као ретко када.¹⁶⁰ Девизне резерве Русије су порасле на 164,7 милијарди \$ крајем 2005. године.¹⁶¹ Нарочито долази до изражаја високи позитиван салдо у спољнотрговинском билансу земље. Током периода 2001 до 2004. извоз је приближно био два и по пута већи од увоза (на

---

¹⁵⁹ «Transition report up date» may 2005, и «Economic commisission for Europe», 2005, N 2, united nations.

¹⁶⁰ Видети податке у «ФАО – Статистике оф 2001», Рома 2002, «ФАО – Статистике оф 2002», Рома 2003; Департмент економическог сотрудничества МИД Российской Федерерации, Экономическая ситуация в Росии, Москва, 003; Центр макроэкомическог анализа и краткорочког прогнозирования, Основње тенденции 2001 года, Москва 3. 4. 2002; «Русија и Југославија у бројкама», Савезни завод за статистику и Государственный комитет Российской Федерации по статистике, Београд, 2003; «Геополитика», бр. 13 јануар 2004, Тема броја Руска економија, радови Татјане Душанић, Драгана Петровића, Сергеја Глазјева, Марка Радуловића, Николаја Шмельова, стр. 17-24; Горан Николић «Структурни аспект спољнотрговинске размене Србије и Русије 2000-2004», Економска политика од 11 октобра 2004. Београд.

¹⁶¹ «The Economist», 10. XII 2005.

пример 2001. извоз је био 99,2 милијарде \$, а увоз 41,5 милијарди \$, док је 2004. извоз био 181,5 милијарди \$, а увоз 99,4 милијарде \$; за 2005. очекује се суфицит од 117 милијарди \$)¹⁶². Најважнији руски спољнотрговински партнери су Немачка, Украјина и Белорусија (која је у државној унији са Русијом па је можда и не треба посматрати као страну државу). Са државама ЗНД одржава се жива економска сарадња нарочито са Украјином, Белорусијом и Казахстаном који са Русијом чине и уже интегративно тело ЕЭП. Осталих осам чланица ЗНД су мање значајни економски партнери са Русијом, што не смета званичној Москви да развија са њима годинама спољнотрговинску паритетну размену. То је реалан политички уступак мањим земљама чланицама ЗНД будући да Русија нема интереса да увози добра из тих земаља у паритетним количинама вредности свог извоза.

Колико је Русија економски надмоћна и данас на постсовјетском простору може да послужи и подаци о томе да је она 1994. године произвела 88 % нафте, 89 % гаса, 55 % угља и 96 % дрвене грађе на простору ЗНД.¹⁶³

Ако посматрамо структуру руског укупног извоза са светом, запажамо да просечно око 45 % отпада на производе енергетике и рударства, а чак 50 – 55 % на индустријске производе (остатак од 2 – 3 % чине пољопривредни производи). Интересантно је да Русија практично са готово свим земљама света, са којима одржава трговачке односе, има позитиван спољнотрговински салдо. То је резултат пре свега чињенице да је тражња за руским енергентима и неким металима изузетно нееластична, односно да је потражња за тим материјама изузетно велика у свету. Русија увози углавном неке производе високе технологије чему треба додати и егзотичне тропске производе, претежно прехранбеног и сировинског карактера.

Руска рубља је после дна досегнутог августа 1998. у перманентном јачању, како према \$ тако и према корпи валута као финансијском индикатору.

---

¹⁶² «Русија и Југославија у бројкама», Савезни завод за статистику и Государственный комитет Российской Федерации по статистике, Београд 2003.; затим «The economist» 10 XII 2005.

¹⁶³ Ром В. Я Дронов В. П. «География России», Население и хозяйство, Издателский дом «Дрофа», 1995, стр. 88.

У децембру 2005. за 29 рубљи се могао добити 1 \$, што је само у 2005. скок рубље за 7,3 %.¹⁶⁴

Руска привреда по својој структури запослених, бележи лагано преструктурирање ка развијеним државама света, али још увек терцијални сектор нема ту снагу као што је то у случају већине држава Запада (рачунајући и Јапан). Примарни сектор је у латентном смањивању, током деведесетих то важи и за секундарни сектор, док је терцијални у сталном порасту. Вредност производње примарног и секундарног сектора је веома велика у односу на проценат запослених, пошто и пољопривреда и индустрија имају реалне перспективе у Русији. Године 2001. у пољопривреди је било запослено 12,3 милиона радника, а у индустрији чак 22,7 милиона, уз 7,8 милиона у грађевинарству. Са друге стране у трговини и угоститељству је било 15,4 милиона запослених, у саобраћају 6,4 милиона и у области веза 1,4 милиона радника. Укупно је било 71 милион економски активног становништва, од чега око 37 милиона мушкараца и преко 34 милиона жена. Руске инвестиције у привреду су и даље највеће у индустрију, а далеко мање у остале гране привреде, нарочито у пољопривреду.

Русија има потенцијално старење становништва следећих година и деценија што је иначе одлика европских народа последњих деценија XX века. У будућем периоду се то може одразити на смањење радно активног становништва у укупном броју становника земље, што је негативан тренд. Он се делимично може превазићи повећањем броја година за коришћење старосне пензије, хонорарним радом за млађе узрасте и пензионере, али и увозом радне снаге са стране за мануелне послове.

Глобализација економије света дотиче свакако и Русију. Међутим захваљујући својој величини у сваком смислу (простора, тржишта, броја становника, природних ресурса, производње) као и својим ослонцем на ЗНД и друге интеграционе облике на постсовјетском простору и у ширем евроазијском региону (Шангајски савез), Путинова Русија може да се успешно носи са већином глобализационих изазова и чак и да их усмерава и модификује у сопственом интересу. У том смислу је изузетно важан Стабилизациони фонд који усмерава највећи део средстава стечених извозом енергената и који је

---

¹⁶⁴ "The economist", 10. XII 2005.

стратешка финансијска резерва за следеће генерације када дође до смањења стратешких енергетских резерви.

Руска индустрија

Индустријом Русије се бавимо у овом делу рада у оквиру економске рејонизације (по рејонима), а овде ћемо само да укажемо на неке њене основне правце развоја. Индустрија се почела развијати још у царској Русији, што је нарочито дошло до изражаја у другој половини XIX и почетком XX века. Још у време Петра Великог се у већим градовима и на Уралу, развијала организована мануфактура која је потом полако прелазила у зачетак индустријске производње. Међутим, чак и уочи Првог светског рата најразвијенији облици руске индустрије су били у оквиру прерађивачке области, сем на Уралу где се развијала тешка индустрија. У време СССР индустрија доживљава огроман замајац, а главна одлика географског ширења индустрије је јављање потпуно нових центара и читавих индустријских зона у дубини територије и у удаљеним провинцијама. На нивоу СССР индустрија се поред Украјине и Балтика шири и на Белорусију и Казахстан где је постала водећа грана привреде. У осталим крајевима СССР (Централна Азија, Закавказје и др.) она се први пут озбиљније развија, али по достигнутом интензитету није могла да се мери са претходно набројаним областима. У самој Русији индустријализација се шири на читав европски део, а у Азији прво у западни Сибир где су постигнути највећи резултати. Ту се налази и велики индустријско-рударски макрорегион Кузбас као један од три највећа у бившем СССР (Донбас, Уралска област и Кузбас). У источном Сибиру и Далеком истоку развијене су индустријски само неке области углавном на југу. На широким средишњим и северним просторима ових макрорегија које су због сурове климе слабо насељене, индустрија је лоцирана углавном у облику издвојених и географски разбацаних центара.¹⁶⁵

Савремена Русија је наследила из СССР развијену индустрију у целини, где се посебно истицала тешка, екстраактивна и машинска грана индустрије. Производња за војно-одбрамбени сектор је посебно развијена и она има своје

---

¹⁶⁵ О размештају индустрије Русије више у Ром В. Дронов В. П, «География России», Население и хозяйство, Издателский дом «Дрофа», Москва 1995, стр. 80-98.

индустријске центре широм Русије. То се нарочито односи за европски део земље и за јужне просторе у азијском делу земље. Сличну распрострањеност има и машинска грана индустрије, где је ипак већа квантитативна концентрација волумена производње у европском делу земље (86 % целокупне производње у односу на азијски део који партиципира са око 14 %).¹⁶⁶ У европском делу земље издвајају се следећи велики рејони машинске индустрије: Европски Север где доминира производња трактора, машина за дрвну и индустрију папира; Централну Русију где доминира аутомобилска, електротехничка, енергетских постројења, пољопривредних машина и др; Поволожје и северни Кавказ где доминира сличан облик производње као у централној Русији, с тим да је овде развијена и производња постројења за нафтну индустрију и најзад у области Урала где је поред производње транспортних средстава и пољопривредних машина, развијена и индустрија хемијских и нафтних постројења. Са друге стране у Сибиру и Далеком истоку отпада свега 14 % производње машинске индустрије практично свих претходно набројаних грана.¹⁶⁷ Што се тиче индустрије у енергетском сектору већ смо истакли да Русија просечно производи више од половине угља на постсовјетском простору и од 80 до 90 % нафте, гаса и дрвета. Највећи басен налазишта и производње нафте у Русији је у западном Сибиру, на који отпада између 50 до 60 % учешћа. Од осталих басена се истичу Волго-Уралски и Баренцо –Печорски са учешћем од по 15 до 20 % на нивоу целе Русије, а ту је још неколико мањих налазишта (северни Кавказ, Сахалин и др.). Слично је распоређена производња и експлоатација гаса, с тиме да је још већа партиципација басена западног Сибира (преко 80 %). Структура потрошње енергената у Русији за индустрију, становништво и друге потребе је преко 40 % гас, нафта око 35 % и угаљ близу 14 %.¹⁶⁸

---

¹⁶⁶ Ром В. Я. Дронов В. П., «География Роосии», 1995, стр. 118.

¹⁶⁷ Ром В. Я. Дронов В. П. «География Росии», 1995, стр. 118 – 120.

¹⁶⁸ Ром В. Я. Дронов В. П. «География Росии», 1995, стр. 128-129.

Стање пољопривреде Русије на почетку XXI века и перспективе даљег развоја

Са својих 17,075 милиона км², Русија је најпространија земља света на којој живи 145,3 милиона становника или мање од 9 становника на км².¹⁶⁹ По површини обрадивог земљишта по глави становника Русија је на првом месту у свету. Иако на Русију отпада непуних 50 % становништва бившег СССР, пољопривреда Русије је чинила око 70 % пољопривреде СССР. Док је у сточном фонду Русија наследила приближан проценат партиципације – око 50 % колики је удео у становништву бившег СССР, у аграру је ситуација за њу још повољнија тако да заузима око 60 % засејане површине под пшеницом бившег СССР, ражи чак око 75 %.¹⁷⁰ У шумарству Русија заузима преко 90 % шумског пространства и количине дрвета бившег СССР¹⁷¹. Најзад у количини рибе и плодова мора (рачунајући и слатководне) Русија партиципира са око три четвртине ресурса бивше заједничке државе.

Русија је битно детерминисана физичкогеографским факторима, а међу њима изнад свега климатским. Геоморфолошки и рељефни фактор није битније ограничио могућности Русије¹⁷² за развој пољопривреде пошто су непрегледне површине европског дела у виду Источноевропске низије под надморском висином до 200 м, а тек на самој јужној граници су обронци Кавказа који заузимају занемарљиву површину европске Русије. У Азији западни Сибир је такође непрегледна низија, док планина Урал на граници Европе и Азије је у стварности једно издужено побрђе, такво да кад преко њега превојима пролазе путници возом или друмским саобраћајем једва да примете неке промене. Са друге стране источни Сибир је претежно планински, а Далеки исток је већим делом планински са значајним низијама на југу око река Амур и Усоре те у

---

¹⁶⁹ А. Л. Чепалга Г. И. Чепалга «Регион Роосии», Справочник, Дашков и К, Москва, 2004, стр. 12.

¹ «Економическа география СССР», група аутора, Москва 1983. стр. 45-66.

¹⁷² «Економическа география СССР», 1983. стр. 54.

Приморју, изузетно повољним за развој пољопривреде¹⁷³. На оранице отпада око 10 % целокупне територије Русије или приближно 170 милиона ха¹⁷⁴. Значајан део од тога припада чернозему – наквалитетнијем земљишту за обраду на свету (слично нашој Војводини), које се на југу земље простире у облику издуженог полупрстена (од границе са Украјином преко обронака северног Кавказа, затим иде на север изнад Волгограда, а онда уз границу са Казахстаном све до реке Јенисеј и границе са источним Сибиrom). Нешто слабији квалитет земљишта - прелаз између чернозема и подзола, се јавља северније од овог појаса и у парцијалним сегментима на југу источног Сибира. Северно од овог појаса чернозема и његове варијације са подзолом, налази се у највећем преосталом подручју земље подзоласта тла. У пракси северно од 60 паралеле у европском делу, а у Сибиру од око 56 налазе се непрегледне шуме. Пшеница се највише гаји на простору чернозема као и у подручју варијације чернозема и подзола. Климатски фактори су најповољнији у европском делу Русије, нарочито у Јужном федералном округу, Приволошком федералном округу и у Централном федералном округу. Ту је јануарска просечна температура повољнија од -10 С, а на југу ових подручја још више одговара усевима пошто се креће од 0 до -5 С. У Сибиру, то се може рећи за пространи черноземни равничарски југ западног Сибира који је друга житница земље. На Далеком истоку су атрактивни климатски услови за развој пољопривреде Поамурје, долина Усоре и Приморје. Највећи део источног Сибира, северни и средњи део западног Сибира (овај последњи највише због мочвара), знатни делови Далеког истока (ван наведених подручја југа), те у Европи север и највећи део северозапада, као и северна половина Урала, су неповољни или далеко мање повољни за развој агрономије. Падавине су генерално посматране задовољавајуће. То се највише односи на пределе чернозема и подзола који се обрађује, док је за разлику од Казахстана и држава бивше совјетске Средње Азије пустињски део овде изражен само у оквиру мањих предела јужно од Астрахана, углавном Маничка удолина. Наводњавањем у будућности и део овог подручја би био употребљив за агрокултуре. Са најмање падавина су површине

---

¹⁷³ «Россиискаа федерация», С.А. Кутдфев, П.Н. Счастнес, И. В. Николскии, НГ. Кутушев, Москва 1959, ст. 45 -56.

¹⁷⁴ «Економическа география СССР», 1983, ст. 69.

источног Сибира који се због ограничавајућих рељефних и климатских фактора веома слабо користи за потребе агрономије.¹⁷⁵

Најраспрострањенија житна култура је пшеница и под њом се сада обрађује око 21 милион ха са просечним приносом од 2240 кг ха, што је 2001-ве године дало 4,7 милиона t.¹⁷⁶ Озима пшеница се гаји у европском делу земље и то у Централно-черноземном региону (то је у ствари јужни део Централног региона, или идентичан део Централног федералног округа око Вороњежа и даље на југ и исток), на простору северозапада Јужног федералног округа (што чини у економскогеографском рејонирању највећи део севернокавказке регије, где су земљишно-климатски елементи најпогоднији за развој пољопривреде, нарочито агрономије) и западни и јужни део Приволошког федералног округа (односно приближан део Поволожја у економскогеографском рејонирању). Јара пшеница се гаји у преосталом делу Поволожја у Европи и у Азији на великом простору, али због слабијих климатских фактора и приноси су ту мањи. То су јужни део уралске економскогеографске регије, где је главни град регије Јекатеринбург (у исто време и главни град Уралског федералног округа) северна граница гајења јаре пшенице. Затим огромни резервоар ове културе - западни Сибир где су Омск и Новосибирск приближно северне границе узгајања. На овај простор се компактно наслања чернозем под јаром пшеницом северног Казахстана, (где је руско становништво огромно већински), који обухвата дубоко простор јужније и од Караганде. Источно од Јенисеја у источном Сибиру се наставља зона јаре пшенице, али са мањим приносима на брдовитом и планинском тлу, највише у долинама и обронцима и нижим слојевима висије све до Становојских планина на исток. Најзад на Далеком истоку уз Амур, Усору и у Приморју је квалитетна зона узгајања ове културе. Површина под пшеницом је данас мања у Русији него осамдесетих година за више од једне трећине, као и цела пољопривреда је била деведесетих на силазном нивоу. Амплитуда дна је додирнута 1998. када је и цела привреда достигла најнижи ниво везано за крах рубље августа те године. Од тада пољопривреда, а и привреда у целини бележи скок по свим показатељима – од површине засејаних површина, преко приноса по ха и у укупном приносу. Све укупне цереелије у

---

¹⁷⁵ «Економическа Географиа СССР», 1983. стр. 98.

¹⁷⁶ «FAO – Statistice of 2001», Roma 2002, стр. 30 - 34.

Русији су данас засејане на готово дупло већој површини него сама пшеница - на око 40 милиона ха.¹⁷⁷ Раж има ту предност да се може гајити ван чернозема, који је резервисан на мање климатски отпорне културе. Раж се гаји у европском делу у средњем и северном делу централног региона, односно Централног федералног округа, као и у северном делу Поволожја, те у енклавама европског севера. Усеви под ражом су смањени у односу на раније периоде, износе око 6 милиона ха, са просечним приносом од по 1,7 t (1700 кг) по хектару. Кукуруз се гаји искључиво на чернозему Јужног федералног округа компактно и у енклавама на делу Поволожја, јужног Урала, самом југу западног и источног Сибира (око Бајкала). Тако су све цереалије дале 2001. око 8,4 милиона t са просечним приносом од 2,15 t по ха, (већ смо рекли на око 40 милиона ха). Међутим када се овој цифри додају по номенклатури ФАО из 2002. године и секундарне цереалије, то је додатних 18 милиона ха засејаних у Русији (по 2 t по ха, што даје 3,6 милиона t). Укупна производња свих цереалија у Русији је дакле око 12 милиона t. Од других култура споменимо кромпир засејан на 3,5 милиона ха са укупним приносом од 3,5 милиона t. Затим ту су воће и поврће, рижа, соја. Воће се гаји на 3,5 милиона ха углавном у Јужном федералном округу, поврће и у Централном, Поволошком и на самом југу Далеког истока, (ако узмемо обзир само интензивне културе).¹⁷⁸

Техничке културе се веома интензивно гаје у Русији. Лан се гаји на близу 800 000 ха углавном на подзоластом земљишту Централног региона и у мањој мери на јужним деловима европског Севера (Северозападни федерални округ), као и у малим енклавама у западном Сибиру око трансибирске железнице. Принос по ха је између 0,3 до 0,4 t. Конопља се гаји на разбацаним енклавама између 50 и 55 паралеле од крајњег запада до Јенисеја, дакле до границе са источним Сибиrom. Шећерна репа се гаји на близу 3 милион ха, са просечним приносом око 24 t по ха.¹⁷⁹ Производи се на приближно истом простору као и конопља, поред тога што је за њу резервисан и простор око Дона и Кубана. У енклавама се шећерна репа гаји и око Улан-удеа (у околини Бајкала) и у долини доње Усоре на Далеком истоку. Сунцокрет се производи на широком простору

---

¹⁷⁷ «FAO – Statistice of 2001», Roma 2002, стр. 40 - 45.

¹⁷⁸ «FAO - Statistice of 2001», 2002, стр. 103.

¹⁷⁹ «FAO – Statistice of 2001», 2002, стр. 120.

чернозема, где год се он простире и у европском делу и у западном Сибиру. Данас северна граница узгајања индустријског биља у Русији иде од 62 паралеле код границе са Финском до 60 на Уралу. У западном Сибиру она латентно иде на југ тако да у источном Сибиру почиње од 56 код Јенисеја да би се завршила на Далеком истоку око 50 паралеле. Међутим када је у питању агрономија уопште, нарочито неке културе цереалија које су прилагођене хладном поднебљу, екстензивне и енклавске културе су помериле ту границу око 65 паралеле, док на полуострву Кола због меритимних западних утицаја та се граница помера и даље. Наравно у овим областима приноси су далеко мањи него на јужнијим географским ширинама Русије, (нарочито су мањи када су у питању азијски делови земље).¹⁸⁰

Укупно гледано могућности за развој агрономије у Русији су огромне, јер се заиста ради о фантастичној површини под ораницама од око 170 милиона ха, што далеко премашује потребе око 145 милиона становника земље данас. Приноси по ха су у просеку нешто мањи него у већини држава Европе и САД, што се само делимично може правдати климатским фактором. Могућности повећавања површина које се обрађују, (нарочито величина приноса по ха) су велики. Тако се у другој половини XX века започео, током осамдесетих интензивирао, (његове могућности су даље веома велике), процес мелиорације и тиме добијања нових квалитетних обрадивих површина. Највећа зона исушења земљишта у Руској Федерацији је предузета у европском делу у ширем рејону Москве све до Нижњег Новгорода на исток и до извора Дона на југ, те до Рибинског језера на север. У фази исушивања је читаво подручје на северозападу европског дела земље, од Ладога језера до границе са Естонијом. Томе треба додати и простор горњег тока реке Вјатке. У азијском делу у западном Сибиру је исушен предео око Омска, а у источном Сибиру око Краснојарска и даље ка Бајкалу. Што се тиче наводњавања у питању су знатне површине на југу око Кубана, доњег тока Волге, Дагестану, као и неке мање површине на југу западног Сибира и у подручју источног Бајкала. Најзад на

---

¹⁸⁰ Петровић Драган «Пољопривреда Русије на размеђу векова и перспективе њеног развоја», Месечне агроекономске анализе, Институт за економику пољопривреде, април 2004, стр. 79 – 83.

Далеком истоку исушене су површине око горњег тока Амура, Усоре, а наводњавају се неке површине око ширег подручја језера Ханка.

Када посматрамо сточни фонд, онда Русија данас располаже са око 60 милиона крупне рогате стоке, 36 милиона свиња и око 65 милиона оваца и коза. Гледајући по регионалним јединицама, у Поволожју је сконцентрисан релативно висок проценат сточног фонда, у све три области (крупна и ситна рогата стока, свиње – по око 10 % укупног сточног фонда Русије у сваког од група). Друге регије имају неједнаку процентуалну структуру ове три групе сточног фонда. Тако Северо-Кавкаски регион (приближан просторно Јужном федералном округу) има висок удео у проценту оваца и коза, што би смо тумачили присуством, (као и у Приволошком округу), значајног процента становништва исламске вероисповести за које је иначе карактеристично гајење ове врсте грла.¹⁸¹ Централни федерални округ предњачи у концентрацији гајења крупне рогате стоке и свиња, док је гајење ситне рогате стоке упадљиво мање. У источном Сибиру је управо гајење оваца и коза израженије, предпостављамо због планинске структуре простора и оштре климе. Перад се гаји на читавом простору Русије, у свим регијама.

Лов и риболов представљају важну ставку пољопривреде земље. Лов је нарочито развијен на топлокрзне животиње на европском северу и у читавом простору Сибира и Далеког истока у Азији. Риболов даје улов рибе међу највећим на свету. Нарочито су богати риболовни ресурси, као и други ресурси водених површина на Далеком истоку и Леденом океану. Балтик је у том погледу са далеко мањим учешћем. Топла мора у европском делу – Црно, Азовско и Каспијско учествују са тек око 20 % укупних годишњих приноса експлоатације мора. За локалне потребе значајни су ресурси река и језера. Нарочито добијају на цени икра и разне врсте ракова који се највише лове на Далеком истоку.

Шумске површине Русије чине 92 % шумских површина бившег СССР и обухватају преко 7 милиона км² или преко 700 милиона ха. Највише се и даље експлоатише шумско богатство Северозападног федералног округа, будући да је најближе саобраћаницама за прераду, индустријским и тржишним центрима, а и климатски и рељефни услови су такви да се она може лакше експлоатисати. Са

---

¹⁸¹ «FAO – Statistice of 2001», 2002, стр. 125 - 132.

друге стране непрегледне површине тајге, са најквалитетнијом четинарском шумом западног и источног Сибира и Далеки исток се веома мало експлоатишу и представљају највећу резерву квалитетне шуме на свету. Јужни федерални округ је готово без већих шумских површина, знатно богатији али за руске прилике сиромашан је и Поволошки федерални округ. Сви остали, укључујући и неспоменуте (Уралски и Централни федерални округ) су изузетно богати шумом и квалитетним дрветом.

Резерве водених ресурса, нарочито питке воде (реке, језера и подземне воде и извори) су изузетно богати, што је нарочито важно за наводњавање, али и све укупне потребе живота и привреде Русије. То се нарочито односи на будућност када овај ресурс добија на специфичној тежини.

Свему напред наведеном можемо додати и то да су пољопривредни ресурси и потенцијали Русије веома чисти са еколошког вредносног аспекта савременог света. Но свакако да то није коначна категорија и да се и у будуће у том правцу мора посветити пажња, тим више јер је највећи део садашње еколошке ситуације која је генерално повољна, више резултат огромних природних ресурса и величине земље, а мање неке посебне еколошке ажурности претходних генерација.

Из напред наведеног можемо закључити да предиспозиције и ресурси за даљи развој пољопривреде Русије, далеко премашује потребе становништва ове земље. То се нарочито односи на око 1,7 милиона ха ораница, од чега највећи део отпада на чернозем или најквалитетнију обрадиву земљу на свету. Шумски капитал је највећи на свету, а приближно је слична ситуација и са питком, квалитетном водом као једном од главних ресурса будућности. Такође и експлоатација водених (морских и слатководних) површина пружа изузетне могућности, водеће у свету. То се нарочито односи на могућност експлоатације плодова мора на Далеком истоку (део Пацифика и ободна мора, нарочито Охотско) и нешто у мањој мери Ледени океан, где су ови ресурси до сада били готово неискоришћавани. Сточни фонд је гледано укупно нешто мањи од оптимума, али он се може повећати извесним мерама. Нарочито се спектакуларни резултати на великим руским обрадивим површинама могу постићи растом приноса по јединици површине, додатном механизацијом, ђубрењем земље и улагањем у њу, хибридним сортама култура, мелиорацијом, али и повећавањем обрадивих површина што се може очекивати у будућности.

Иако пољопривреда гледано укупно није најважнија руска привредна грана данас, (експлоатација енергената, рударство, индустрија и др.) њене перспективе су толико импресивне да би додатно улагање у њу дало велики економски ефекат. Поред тога и безбедносна позиција земље, еколошка заштићеност, самодовољност и сл. су фактори који се ојачани на основу реалних могућности даље експанзије пољопривреде Русије, као једне од њених најперспективнијих привредних грана у будућности. Са општечовечанског аспекта Русија пружа огромне могућности за извоз пољопривредних производа у свету у будућности, те на тај начин и помоћ у дугорочном решавању проблема глади на планети.

Терцијални сектор

О терцијалном сектору руске привреде даћемо овде само основне назнаке, имајући у виду да ће ово питање бити парцијално третирано у оквиру економске регионализације земље по регионима.

Највећи узлет и трансформацију у периоду транзиције је доживео банкарски систем и финансије у целини. Финансијски крах који је доживела Русија августа 1998, у оквиру банкарског система је релативно успешно преброђен захваљујући делатности Агенције за реструктурирање кредитних институција – АРКО. Ужасан економски ударац који је финансијски и банкарски систем Русије доживео августа 1998. може се сагледати и у чињеници да се «Капитал банкарског система Русије смањило са 102 милијарде рубаља (1. августа 1998.) на 46,6 милијарди рубаља (1. маја 1999.), односно са 20,4 милијарде \$ на 5,2 милијарди \$. Поређења ради, капитал Дојче банке (централна банка Немачке) 1. јануара 1999. године је износио 18,9 милијарди \$.»¹⁸² Русија је тада платила велику цену неограниченом неолибералном економском опредељењу политичког врха земље, када се финансијска криза зачета у источној Азији лако пренела на њено тле. У ствари велики износи шпекулативног краткорочног финансијског капитала пореклом углавном са Запада, су почели тада нагло да се повлаче из Русије, што је изазвало домино

---

¹⁸² Ана Секуловић «Савремена економија Русије», Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005, цитат стр. 76.

ефекат и пад целокупног финансијског система. Уместо да се рубља делом обезвреди кроз инфлацију, покушавано је уз сугестије ММФ и девизне зајмове из иностранства да се курс рубље вештачки одржи, што је додатно изазвало губитке од више десетина милијарди долара. Како су домаћи и страни тајкуни износили из Русије у стране банке огроман капитал, дошло је до драстичног пада износа рубљи и девиза у земљи. После кризе тајкуни и странци су услед општег пада реалних цена добара могли у бесцење да купују материјална добра и акције у земљи, што је додатно ослабило привреду Русије укључујући и сламање домаћег банкарског система.¹⁸³

АРКО је формиран децембра 1998. и њени оснивачи су били Руски фонд државног власништва са 51 % уложеног капитала и Централна банка Русије са 49 % оснивачких улагања. Од око 1400 пословних банака у Русији њих више од 1000 су добиле повољну оцену од Централне банке и АРКО за даље деловање, док је преостали део био принуђен или на банкротство или на спајање са другим банкама.¹⁸⁴ Директну помоћ АРКО примило је 17 банака из различитих региона Русије. Програм реструктурирања најзначајнијих банака у оквиру АРКО су дугорочног карактера: «Руски кредит» («Российский кредит») на период од 10 година и «СБС-АГРО» на 20 година. У исто време је и Централна банка преко низа стабилизационих кредита и посебних мера, успела да ојача систем пословних банака у земљи. Укупан ефекат је био да је већ 1 јануара 2000. целокупан оснивачки капитал руских банака повраћен на 111 милијарди рубаља (у односу на 119 милијарди почетком августа 1998, односно 53 милијарде рубаља 1 јануара 1999.).¹⁸⁵

Од 2000. године до 2006, финансијски систем Русије је изванредно ојачао. Русија је успела да отплати страна потраживања и да снажно закорачи у међународне финансијске организације. Русија је наследила од СССР око 40 милијарди \$ дуга, чија је отплата током деведесетих одлагана чак 20 пута. Већ у првих неколико година Путиновог првог мандата отплаћено је 32 милијарди \$

---

¹⁸³ Подаци о августовској финансијској кризи 1998. из Џозеф Штиглиц «Противречности глобализације», 2003, део «Зашто смо изгубили Русију»; такође у Џорџ Сорос «Критика глобалног капитализма», Б 92, Београд, 2000.

¹⁸⁴ Ана Секуловић «Савремена економија Русије», Београд, 2005, стр. 77.

¹⁸⁵ «Социално - економическое положение России», Государственный комитет Российской Федерации по статистике, 2002; такође А. Секуловић, 2005, стр. 79.

(24 милијарде \$ дуга и осам милијарди \$ камата) док је преостали део углавном до 2006. отплаћен, иако је склопљен договор да се он отплати тек око 2030.¹⁸⁶ Средином 2006. девизне резерве Русије износе преко 200 милијарди \$, а основни капитал банака је вишеструко увећан.

Саобраћај у Русији је веома важна грана привреде, имајући у виду велики простор земље. Развијени су сви видови саобраћаја – копнени, водени и ваздушни.

У оквиру копненог саобраћаја издвојили бисмо друмски и железницу. Железница је посебно развијена у Русији, још од својих зачетака половином XIX века. У царској Русији она је заиста била синоним модернизације и прогреса, а високу улогу железнички саобраћај је заузимао и у СССР, нарочито када се ушло у процес електрификације пруга. Европски део Русије је одлично повезан железничком мрежом, што није случај и са азијским делом земље. Ипак и тамо постоје важни железнички правци од којих је свакако најважнија Трансибирска магистрала која је направљена још крајем XIX века. Она се протеже уз сами југ Сибира и преко Поамурја излази на Приморје на Далеком истоку, са Владивостоком као завршном станицом. Од велике је привредне, а и шире друштвене важности изградња северно од ње Трансбајкалске железничке магистрале крајем XX века. На тај начин су повезане саобраћајно важне привредне области са суровијом климом у источном Сибиру и делу Далеког истока. Укупна дужина железничког система у Русији је данас око 100.000 км и она је, када је у питању копнени саобраћај незаменљива за транспорт терета на дуже релације. Нарочито је значајна железница за транспорт руда, тако да је цео европски север земље повезан за великим индустријским и тржишним центрима. Путнички саобраћај железницом и даље је важан, али све већу предност добија друмски – аутобуски и путничким аутомобилима. Друмски саобраћај је веома развијен у европском делу земље. Изузетак су само делови европског севера према Уралу, имајући у виду да је зими, због ниских температура и снега, друмски саобраћај веома отежан. Велику предност за копнени саобраћај у целини гледано у Русији, представља чињеница, да је земља западно од Јенисеја практично једна велика равница. Управо и због тих разлога, источно од Јенисеја (источни Сибир и део Далеког истока) је копнени

---

¹⁸⁶ А. Секуловић, 2005, стр. 86.

саобраћај слабије развијен. Дужина друмске мреже у Русији је око 180.000 км, путева различитог квалитета. Уочљив је дефицит модерних аутопутева, па се последњих година приступа планској реконструкцији постојећих магистрала и у мањој мери, изградњи потпуно нових праваца.¹⁸⁷

Изузетно је важан водени саобраћај, нарочито унутрашњи, и то речни, рачунајући и систем вештачких канала, и у мањој мери језерски. Овај вид транспорта је развијен и у европском и у азијском делу Русије. Европска Русија је захваљујући читавој мрежи повезаних река и канала око Волге, као централне речне саобраћајнице, саобраћајно интегрисана. Унутрашњи водени путеви повезују практично све европске регионе (изузев и то само делимично европског севера источно од Архангелска, док је Северозападни регион у потпуности интегрисан са унутрашњим воденим путевима). Тако су мрежом унутрашњих водених путева повезани Балтичко, Бело, Азовско, Црно и Касписко море. Поред Волге од већих река интегрисаних системом канала у једниствени унутрашњи водени пут, значајан су и Дон, Кама. Ока, Доњецк, Вјатка, Сухона, Бела, Северна Двина, као и природна језера Ладога, и Оњега, те вештачка Рибинско, Самарско, Њижњеновгородско, Саратовско, Цимљанско, Комско и Воткинско. Саобраћајно привредни значај унутрашњег воденог пута европске Русије је огроман. У Сибиру и поред тога што су током значајног дела године залеђене (нарочито у доњим токовима), велике реке Лена, Об, Јенисеј, Иртиш, имају изузетан привредно – саобраћајни значај. То се у још већој мери односи на Амур на Далеком истоку. Бајкалско језеро повезано је са више река, вештачких језера и система канала, те представља значајан центар воденог саобраћаја на југу источног Сибира. Ту су и вештачка језера - Братско, Ангарско, Краснојарско, Јенисејско, Каменско, Илимско, Новосибирско. Ова језера су претежно настала изградњом хидроцентрала које су међу највећим у свету. Поморски саобраћај је за Русију значајан, како за унутрашње потребе и транспорт, тако и за међународни. Међутим, мора се констатовати да поморски саобраћај још ни изблиза у Русији није довољно искоришћен и да су његове перспективе много веће од садашњег степена коришћења. Тако је лука Находка која је изграђена пре пар деценија око 100 км источно од Владивостока, већ

---

¹⁸⁷ Општа енциклопедија «Larousse», том III, 1973, стр. 162 и карта привреде европског дела земље на стр. 160.

премашила стару далекоисточну престоницу у обиму транспорта. Око Санкт Петербурга се такође праве нове велике луке које треба да растерете саобраћајно бремене старе руске престонице, која све више постаје културно – образовни и туристички мегаполис.

Ваздушни саобраћај је веома развијен, имајући у виду велика руска пространства, нарочито у азијском делу земље. Мали аеродроми локалног значаја су бројни у удаљеним пределима Русије, где велики значај има и хеликоптерски саобраћај. Најзад у оквиру развоја саобраћаја можемо споменути и праву информатичку револуцију која у последњој деценији захвата Русију. Пораст стандарда утиче да све већи број руских грађана поседује различити облик транспортних средстава у личном власништву, укључујући и најсавременија информатичка достигнућа.

Трговина је грана привреде која добија на интензитету. Прошла су времена социјализма када се чекало пред продавницама у редовима. Снабдевеност руских градова робом широке потрошње из најразличитијих делова света је на високом нивоу, што се односи нарочито на велике центре. О спољној трговини Русије биће више речи на другим местима рада, али овде можемо рећи да је она једна од ретких држава света која два до три пута више извози него што увози, изражено номинално (у доларима). Један од разлога је велико богатство земље у енергентима, рудама и другим ресурсима за којима постоји велико интересовање и потражња у свету. Стога су изузетно важни нафтоводи и гасоводи који повезују не само целу Русију већ и Источну Европу, постсовјетски простор и друге суседне области. Нови нафтоводи и гасоводи у изградњи и нацрту (према Кини, преко Балтика ка Немачкој, преко Црног мора, Бугарске до Грчке, преко Балкана и др.) добијају изузетан геополитички значај који превазилази само привредне оквире.

Туризам је грана привреде која је у замаху. Развија се не само унутрашњи туризам, већ су и Русија и Руси све више у непосредном додиру са светом. Бројни руски туристи су чести гости европских и светских летовлишта и туристичких центара, а са друге стране све више страних туриста обилази Русију. Руски простори омогућавају развој свих познатих облика туризма. Национални паркови као недирнуте оазе природе имају посебан значај на простору ЗНД и Русије. «Национални паркови у ЗНД имају карактер истраживачких резервата, те и не носе назив национални паркови, већ

«заповедника». Заповедник је део територије на коме се одржава у природном стању целокупан природни комплекс.»¹⁸⁸ Од највећих заповедника на тлу Русије издвајају се Лапландски у области Мурманска, Печорско – Иљичкиј на северном Уралу, Баргузински у Бурјатској, Дарвински у Калининскају, Башкирски, Вороњешки, Зејски на Амуру и други.¹⁸⁹

На простору јужне Русије (Јужни федерални округ) налази се највећи део туристичких објеката и лечилишта где су најзначајније области црноморско приморје и бање и минерални извори подручја северног Кавказа. Значајне су историјске и културне атрактивности земље, где се издвајају Санкт Петербург, Москва, Новгород, Псков, као међународни центри. Туристе све више привлачи и недирнута природа Сибира и Далеког истока.

У оквиру терцијалног сектора је и образовање и култура који су традиционално развијени у Русији. Културне и образовне вредности земље по становнику су далеко више него материјална база земље и то је опстало и под деценијама социјализма. Интересовање руских грађана за позориште, балет, оперу, филм, музичку уметност, ликовне изложбе је традиционално на највишем европском и светском нивоу.

Терцијални сектор у целини се интензивније развија у Русији од почетка деведесетих у односу на традиционално јаку индустрију и пољопривреду. У индустрију се изузетно много улагало у социјалистичком периоду нарочито у тешку и енергетику. Сређивањем прилика у руској привреди од краја деведесетих, ствара се могућност уравнотеженијег развоја различитих привредних грана користећи огромне домаће ресурсе.

---

¹⁸⁸ Цитат из Павле Томић, Јован Ромелић, Саша Кицошев, Јован Плавша, Слободан Марковић, Владимир Стојановић «Туризам и заштита», Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, 2000, стр. 283.

¹⁸⁹ П. Томић, Ј. Ромелић, С. Кицошев, Ј. Плавша, С. Марковић, В. Стојановић «Туризам и заштита», 2000, стр. 284.

Политички фактор

Политички фактор савремене Русије ће овде бити углавном посматран као унутрашњополитички, изузев што ће се у неколико наврата, третирати по појединим питањима и део простора ЗНД. Спољнополитички фактор Русије ће веома детаљно бити посматран у посебном поглављу у оквиру овог истог дела рада – «Геополитичка позиција савремене Русије».

Савремени председнички системи на постсовјетском простору

У овом делу обрадићемо политички и, пре свега, председнички систем Русије и неких чланица ЗНД. Посебну пажњу ћемо посветити улози председника државе на постсовјетском простору, од тренутка распада СССР до данашњих дана (1992-2005). Управо у изборима за ову веома значајну функцију у политичком систему, дешавале су се последњих неколико година велики заплети, турбуленције и борбе које су на неки начин биле на ивици регуларних изборних радњи у процедури избора за председничку функцију више држава данашње Заједнице независних држава (ЗНД). Ту су посебно интересантна догађања била у изборима за председника Украјине крајем 2004. године (када је дошло и до поништавања победе једног кандидата и до новог ванредног изборног круга), затим Грузије, Молдавије, Киргизије са сличним исходима (сценаријима ?). До извесних заплета дошло је и око председничких избора у највећим државама постсовјетске средње Азије, а сада ЗНД у Узбекистану и Казахстану. Наравно највише пажње када се говори о овом простору биће посвећено председничком систему у најпространијој држави света Русији (Руска Федерација).

У царској Русији, сходно њеном монархистичком устројству, није постојала функција председника републике, што је био случај и са осталим тадашњим европским државама (осим Француске). Током седам деценија постојања бившег СССР извршна власт је била различито регулисана према уставним решењима из 1918, 1924, 1936. и 1977. Тако по Уставу из 1918. године, извршну власт је вршио Савет народних комесара, као нека врста владе с ресорним министрима (комесарима), али у складу с концептом јединства

власти, само као извршни орган Централног извршног комитета, односно Свесавезног конгреса совјета. У односу између поменутих институција постојала је стриктна вертикална подела, односно хијерархија надлежности.¹⁹⁰ Међутим, треба напоменути да је то био само устав Руске Савезне Федеративне Социјалистичке Републике, који је настао у приликама грађанског рата и још дефинитивно не установљене победе револуције и њених државних органа у зачетку. Тако се, у ствари, првим правим уставним решењима СССР може сматрати тек Устав из 1924. године који је извршну власт дефинисао на базним начелима Устава из 1918. године, с тим да је сада успостављен и Президијум СССР, као нека врста колективног шефа државе, по угледу на швајцарски систем организације (јединства) власти. Президијум добија већа овлашћења, него што их имају шефови државе у осталим парламентарним системима, јер врши власт између два заседања Централног извршног комитета, али је одговоран њему и његове одлуке подлежу провери овог органа. У оквиру уставних решења из 1918. и 1924. запажамо повезаност елемената извршне власти са партијском организацијом врха Комунистичке партије, што је у пракси значило да су често поједине личности на високим функцијама извршне власти имале, такође, високе функције у партијским структурама. По Уставу из 1936. успостављен је Президијум Врховног совјета СССР, који је вршио улогу колективног шефа државе. Он се састојао од председника, 16 заменика, који су уједно били представници 16 савезних република, секретара и 24 члана Президијума. Тако је, поред Врховног совјета, и Президијум представљао колективног шефа државе, изражавајући и на тај начин њено федеративно уређење. Реално највећа власт је била сконцентрисана код председника, функцију са којом је располагао Стаљин, тако да је и сам Устав из 1936, у ствари називан као Стаљинов устав.¹⁹¹ После Стаљинове смрти 1953. и Никита Хрушчов, а затим и Леонид Брежњев су користили уставом прописана председничка овлашћења, али ни изблиза на онако диктаторски начин као њихов претходник. Наиме, у овим случајевима се далеко више у пракси поштовало начело колективног шефа државе у смислу да су консултовани и

---

¹⁹⁰ Владимир Првуловић «Компаративни политички системи», Мегатренд, Београд 2002, стр. 106.

¹⁹¹ Владимир Првуловић, 2002, стр. 110.

сазивани и Врховни совјет и Президијум. По Уставу из 1977. и поред неких измена у политичком систему земље функција извршне власти није доживела битне промене. Повезаност високих партијских са државним функцијама и даље је остала битна основа совјетског политичког система у пракси, што је указивало на недовољну диференцираност државне и партијске власти.

Савремени председнички систем у Русији

После распада СССР и формирања савремене Русије као независне државе функцију председника републике је вршио Борис Јељцин, који је на ту функцију изабран још пре распада заједничке државе. Та председничка овлашћења су за Руску Федерацију већ била доста широка, јер су се заснивала на важећем Уставу СССР, који се односио на републике. Међутим, после крвавих сукоба око Белог дома од јесени 1993, расписани су и превремени парламентарни избори, и у исто време референдум о новом Уставу за 12 децембар те године. Нови Устав Русије је предвиђао изузетно високе ингеренције за председника републике, реално много веће него раније. Децембра 1993. усвојен је Устав Русије на општенародном референдуму. На парламентарним изборима највише гласова је добила Либерално-демократска партија Владимира Жириновског око 29 %, блок «Избор Русије» Јегора Гајдара 15,3 %, а за КП Русије ГенADIЈА ЗЈуганова гласало је 12,3 %. По том Уставу извршна власт је подељена између председника републике и владе, с тим да је највећа власт сконцентрисана управо код председника републике. По уставним решењима председник републике је истовремено врховни командант оружаних снага, он поставља премијера и министре, формулише спољну политику земље и може да распусти парламент.¹⁹² Између осталог он именује, уз сагласност Државне думе, председника владе РФ, и има право да председава седницама владе, као и да донесе одлуку о оставци владе. У исто време он формира и председава Саветом безбедности Руске Федерације. Под његовом надлежношћу је и предлагање значајних судских органа федерације од Уставног суда, Врховног суда, Врховног арбитражног суда, судија у другим судовима, као и

---

¹⁹² Ђорђе Милошевић «На раскршћу», Прометеј, Нови Сад 2003. стр. 57.

Генералног тужиоца Руске федерације.¹⁹³ Јуна 1996. одржани су нови председнички избори у Русији на којима је поново победио Борис Јељцин. Слично председничким изборима у Француској, по концепту који је прихваћен после успешног референдума бирача од јесени 1962. године, и у Русији је предвиђено да се гласа за председника републике непосредним изјашњавањем пунолетних грађана. Такође се после првог круга, два председничка кандидата који су добили највећи број гласова поново боре у другом кругу где се добија победник. Тако је после првог круга председничких избора од 16 јуна Борис Јељцин добио 34,8 % гласова изашлих бирача, а ГенADIЈ Зјуганов (лидер комуниста) 32,3 % и ова два кандидата су ушла у други круг гласања. За остале боље пласиране кандидате споменућемо демобилисаног генерала Александра Лебеда са 14,5 %, за Григорија Јавлинског лидера Јаболка партије гласало је око 7,4 %, а Владимир Жириновски, иначе лидер Либерално-демократске партије добио је 5,8 %. У другом кругу Јељцин је победио Зјуганова са 53,7 %, према 40,4 %.¹⁹⁴

Јељцин је добрим делом свог другог мандата често обољевао и проводио доста времена на лечењу и са медицинском негом. На тај начин председник републике није био увек у ситуацији да врши нормално своју функцију, а пошто су председничка овлашћења заиста била огромна, то се и те како осетило као уочљива празнина у извршној власти политичког система државе. Проблеми су искрсавали и у самом контакту највиших државних руководилаца, са често недоступним председником републике, о чему имамо писане записе тадашњег председника владе Јевгенија Примакова. Он се жалио на «унутрашњи прстен око председника Јељцина», који су чинили његова млађа ћерка Татјана Дјаченко, Анатолиј Чубајс и Борис Њемцов.¹⁹⁵ У сваком случају, Јељцинов други мандат прошао је са више кризних догађаја у земљи, од којих је најзначајнији економски колапс земље у августу 1998. године. Такође, користећи огромна председничка овлашћења руски председник је давао додатна институционална и ванинституционална проширења ингеренција субјектима

---

¹⁹³ Владимир Првуловић, 2002, стр. 121.

¹⁹⁴ Борис Ељцин «Президентский марафон», Издање АСТ, Москва 2000. стр: 39 - 47 ; такође у Ђорђе Милошевић «Русија на раскршћу», 2003, стр: 137 - 146.

¹⁹⁵ Јевгениј Примаков «Осам месеци плус», Документ – Атеље «М», Београд 2003.

федерације. Његова девиза, коју је често понављао у јавним наступима, «да сваки субјект федерације може да узме од центра онолико власти колико може да контролише», је уз чињеницу да власт региона и субјеката федерације са центром власти у Москви, није била правно до краја разграничена, уносила је низ конфузија и нејсаноћа у свакодневици. Веома је важна уставна одредница, која председнику републике даје право да посредује, а често и да арбитражу у споровима федералних државних и органа у федералним јединицама, или између органа те јединице.¹⁹⁶ У време СССР Русија је била једна од савезних република и имала је више аутономних република у свом саставу. После распада СССР и Русија је постала суверена независна држава, а статус њених аутономних република је подигнут на ниво република, мада оне немају степен ингеренција, које су имале бивше републике СССР у време његовог постојања. Тако, републике Руске Федерације имају веома ограничене могућности у неким међународним самосталним контактима и везане су за федерални центар, односно само председник Русије и њена одговарајућа министарства могу да пуноправно представљају државу као целину у међународним односима.¹⁹⁷ Са друге стране користећи велику председничку моћ, коју је имао по Уставу, Јељцин је лако проширивао неке надлежности у пракси појединих субјеката федерације, или само непосредно појединих њихових челника, и то често само за време њиховог мандата. Много су веће последице да су до 1995, подигнуте на степен република неке територије које нису раније биле у том статусу, а за то нису имале ни историјску ни етничку компоненту. Тако је рецимо промовисана Адигејска република у којој је Руса око 70 %, а Адигејаца свега 22 %. Затим, исти статус добија и Хакаска у којој је Руса 80 %, а Хакаса 11 % и неке друге. Тако је број република, односно територијалних јединица са највишим аутономним статусом у Русији подигнут на 21, од укупно 89 субјеката федерације (остало су региони којих има 49, шест територија, десет аутономних дистрикта, два града од федералног значаја и један аутономни регион).¹⁹⁸ Да би

---

¹⁹⁶ В. Првуловић, 2002, стр. 122.

¹⁹⁷ Миодраг Митић «Дипломатија и спољна политика у законодавству Руске Федерације», Службени лист СРЈ, Београд 2001, стр. 168 - 172.

¹⁹⁸ Академија Наука, Институт за друштвене науке, «Териториалное устройство Россијско Федерацији, Москва, 3. IV 2002. стр. 3.

добио њихову подршку за увођење грандиозних председничких овлашћења на референдуму за нови Устав од децембра 1993. и посебно за председничке изборе 1996. Борис Јељцин је представницима националних мањина (којих у Русији има око 15 %) обећавао проширење аутономних права, затим одређене привилегије које су вануставне и сл. Истина, он је тада и многим руским регионима и правним и физичким лицима од моћи обећавао многе повластице да га подрже на гласању. Током његовог другог председничког мандата од друге половине 1996. до последњих месеци 1999, долази до извесног хаоса, па чак и делимичног безвлашћа у земљи, везано за поједине ингеренције неких субјеката федерације и уопште на линији центар – федералне јединице.

Доласком на власт Владимира Путина, који је прво од 31. децембра 1999. био вршилац дужности председника републике (повлачењем Јељцина при крају свог другог мандата), а затим после победе на председничким изборима пролећа 2000. године, добија први четворогодишњи мандат. Један од првих потеза новог председника републике је био сређивање ситуације у федерацији, за коју смо већ констатовали да је, нарочито, у последњих пар година мандата Бориса Јељцина, почела да поприма неправилности у функционисању. У том правцу, користећи висока овлашћења председника републике, Владимир Путин је маја 2000. извршио територијалну реорганизацију Руске Федерације формирањем седам федералних округа. То су: Централни, Северозападни, Јужни, Поволошки, Уралско-западносибирски, Сибирски и Далекоисточни. После ове териотијалне реорганизације нису дирани субјекти федерације, који су до тада постојали, нити је председник републике могао имати таква овлашћења да врши те промене самостално, али је увођењем седам Федералних округа дошло до јачања кохезије Руске Федерације. Ово је нарочито значајно ако имамо у виду да је заштићена целовитост економског система државе у пракси, као и низ других релевантних питања (јединственост саобраћаја, целовитост спољнотрговинског концепта земље и поред могућности субјеката федерације да имају трговачке односе са иностранством, јединствена еколошка стратегија државе и др.). Што је веома важно оваквим потезом председника републике (новог), прекинута је пракса коју је увео његов претходник, да се функционисање федерације често подређује билатералним договорима политичке врхушке из центра и субјеката федерације као нека врста политичке трговине, и да се то некад и косило са уставним преамбулама који та питања

формулишу. На овај начин је ред и законитост поново стављена у први план функционисања Руске државе, а нови председник републике је у сваком тренутку по свом ступању на ту истакнуту дужност, остављао утисак човека који жели да влада у оквиру оних (иначе веома великих), уставних овлашћења са којима располаже, и да се и од других појединаца у земљи то исто захтева. Одређена кризна жаришта која су постојала у Русији до краја 1999. године, су за време владавине Путина извесно примирена.¹⁹⁹ Тако је значајна република Татарстан, која је имала готово полунезависан статус у првој половини деведесетих година (иако Татари и њихов «блок» чине тек око половине становништва Татарстана – тек нешто испод половине је «руски блок»), доспела опет у правни статус Руске федерације, равноправно са другим републикама истог ранга. Ситуација у Чеченији је, на жалост морала да се примири тек војном интервенцијом крајем 1999, а после тога ситуација се извесно смирила. Истина у њој због повећаног присуства војних и полицијских снага и деловања екстремних терориста стање није «редовно» до краја. Председник Путин је током ових година (закључно са 2006. када пишемо овај рад), много уложио од свог кредибилитета да се стање у Чеченији смири, и да демократски изабрани представници овог народа одрже регуларно мирнодопско стање у републици. За ових неколико година процес успостављања мира је ишао спорије од очекиваног због низа атентата и убистава чеченских представника власти, као и због напада на руске војне и полицијске снаге од стране групе одментнутих чеченских терориста. Поред територијалне реорганизације, затим примиривање кризних места у федерацији, највећи успех Путина за време његовог петогодишњег председниковања Русијом, је свакако видно побољшавање економске ситуације у земљи. У овом временском периоду Русија доживљава снажан привредни успон, који кореспондира са владавином Владимира Путина. Високе стопе раста привреде у овом периоду су износила просечно око 6 %, док је 2004. она била чак виша. Приближно је толико износила просечна стопа индустријске продукције, а инфлација у посматраном периоду пада. Пораст страних улагања расте сваке године (2003. преко 25 милијарди \$), трговински биланс, који има плус од преко 60 милијарди \$ (остварен је пре свега извозом

---

¹⁹⁹ Вилен Иванов, Ирина Ладодо, Михаил Назаров «Федерализам и межнационалњње отношения», Безопасност Евразии, октабр-декабр 2001, Москва, стр. 7-20.

нафте и гаса, али и порастом извоза метала, хемикалија, војне опреме и производа од дрвета). Присутан је значајан раст инвестиција, руске компаније се модернизују и врше експанзију.²⁰⁰ У спољној политици, којом управља председник републике по Уставу, Путин је лавирао између више приоритета, од којих ни један није био искључив. Тако је посебна пажња посвећена добрим односима са најближим окружењем, односно државама ЗНД, што је делом наслеђено и од спољнополитичке стратегије у време председника Јељцина. Односи са главним силама «старе Европе», као што су Немачка и Француска су подигнути на далеко виши ниво, готово стратешки (о овом сведоче и чести официјелни и лични сусрети које развија председник Путин са Герхардом Шредером и Жаком Шираком). Паралелно са овим релацијама, Русија је у овом периоду подигла ниво односа са Европском Унијом у целини, што је делом и последица проширења ЕУ на исток. Односи са Кином, који су били у самом врху приоритета претходне председничке администрације (билатерални споразуми, Шангајска група и тд.), настављени су на истом нивоу. То исто важи и за традиционално добре односе са Индијом. Русија је у време председничких мандата Бориса Јељцина имала приоритет у спољној политици у оквиру стратешког партнерства са САД. Иако су односи са САД остали у врху приоритета Путинове администрације, мишљења смо да су нешто изгубили од ексклузивности, коју су имали деведесетих, за шта постоји више разлога. Ти односи, суштински, нису изгубили на вредности (Путин је у питању 11 ИХ, напада на Авганистан и још у неким важним случајевима дао подршку председнику САД, Бушу) само што је Путинова политика знатно подигла ниво односа са ЕУ, највише, пре свега са Немачком и Француском. У мултилатералној дипломатији Русија је пуноправно ушла у ексклузиван клуб најбогатијих држава света, који се сада и официјелно зове «Г осам», пошто није више придружен члан или члан са посебним статусом. Владимир Путин је супериорно победио у изборима за председника Русије пролећа 2004. чиме је попут свог претходника, Бориса Јељцина освојио и други узастопни мандат. По уставу Русије председник републике мора имати више од тридесет пет година

---

²⁰⁰ Подаци у: Горан Николић «Структурни аспект спољнотрговинске размене Србије и Русије 2000 - 2004», Економска политика од 11 октобра 2004.

старости, и мора имати стално место боравка у Русији дуже од десет година.²⁰¹ Такође, не може бити биран на функцију председника више од два пута узастопце. Путин се више пута изјаснио јавно да не намерава да предлаже измену устава да се мења ова преамбула, и он дође у ситуацију да буде биран на трећи мандат узастопно. Можда би постојала шанса да се Путин једног дана поново кандидује за место председника републике, пошто «прескочи» следеће изборе, који се очекују 2008. године. У сваком случају, за сада (2006. година), председник Владимир Путин је успео да у релативно кратком року стабилизује Русију и отклони многе веома изражене недостатке, који су постојали и развијали се у време администрације његовог претходника Бориса Јељцина.

Позиција председника републике у Руској Федерацији, која постоји као независна држава после распада СССР (чији је Русија иначе сукцесор у међународним организацијама, што није тема овог рада), је најзначајнија инокосна функција у политичком систему ове земље. Већ ионако висока овлашћења председника републике су додатно увећана на референдуму децембра 1993. године. Традиција царског самодржавља, и велике власти сконцентрисане у рукама једног појединца, настављена је и за време СССР, када је функција председника била спојена са функцијом генералног секретара комунистичке партије, односно у време испреплетанја државе и партије. Поред ове традиције, можемо констатовати да и велика пространства Русије сигурно изискују концентрацију дела власти код мањег броја људи, и ефикасно и брзо одлучивање, нарочито у важним моментима. Слична ситуација великих овлашћења за председника републике постоји и у другим највећим државама света (САД, Кина и др.). Стога, сматрамо да од личности и способности председника републике да успешно врши своју функцију много зависи, и ефикасност и успешност целокупног политичког система државе, која има председнички систем. То се најбоље види у случају Руске Федерације за време мандата председника Путина, нарочито ако нам за компарацију служи период два узастопна мандата његовог претходника Бориса Јељцина.

---

²⁰¹ В. Првуловић, 2002, стр. 121.

Важећа уставна организација политичког система у Русији

У Руској федерацији, целокупно бирачко тело са правом гласа, на општим изборима тајним гласањем бира председника и делегате за Федералну скупштину на 4 године. Федерална скупштина (пралламент) се састоји из два дома – савета Федерације (178 делегата, по два из сваког субјекта Федерације) и државне Думе (450 делегата, 225 по партијским листама и 225 по бирачким окрузима). Председник државе именује владу (председника, заменика, министре) који мора добити поверење државне Думе. Председник предлаже, а Савет Федерације именује и разрешава дужности судске органе (уставни суд, врховни суд, виши арбитражни суд, јавно тужилаштво). Савет Федерације може да оптужује и разреши дужности самог председника. Председник је врховни командант оружаних снага. Он предлаже законе које усваја Дума, проглашава изборе и може да распусти Думу.²⁰²

Савремени председнички системи на постсовјетском простору у другим државама ЗНД ван Русије

У већини држава које чине Заједницу независних држава (ЗНД) улога председника је посебно истакнута и са често великим овлашћењима по уставним решењима. Сигурно да је један од разлога заједничко историјско и културно искуство царске Русије и СССР, где је улога једног, водећег владара било да је то цар или генерални секретар комунистичке партије (уједно и шеф државе), била неприкосновена. Зачетке улоге локалних владара можемо тражити још у време СССР када су по националном кључу челници комунистичке партије република СССР (најчешће и носиоци најистакнутијих државних позиција у тој области), били подређени центру у Москви, али фактички прави владооци на свом подручју (републици, аутономној републици и сл.).²⁰³ Таква позиција би била посебно ојачана уколико је дотични

---

²⁰² Мирко Грчић “Политичка географија”, 2000, стр. 385.

²⁰³ Драган Петровић «Савремени председнички системи на постсовјетском простору». У «Савремени председнички системи», Милош Кнежевић, Горан Буцак, Драган Петровић, Институт за политичке студије, Београд, 2005, стр. 226 – 251.

функционер био челник у некој од националних група, које су биле титуларне у датој републици СССР (случајеви Азербејдана, Грузије, Туркменије, Таџикистана, и сл.). Утицај ових локалних лидера је нарочито порастао после Стаљинове ере. Разлог за то можемо тражити у чињеници да је до Стаљинове смрти његова власт била толико неприкосновена у односу на све остале структуре моћи у СССР укључујући читаве државне и партијске институције (често и основна цивилизацијска начела), да су локални, републички и национални лидери могли да буду «смакнути» или смењени кад год би то вођа у Кремљу проценио. Од Никите Хрушчова па надаље, све до Горбачова, долази до либерализације односа у СССР, државним структурама и партији, а у време «гласности» практично у свим сферама друштва. Једна од последица овог процеса постепене либерализације је свакако било латентно слабљење власти у центру, што је посебно дошло до изражаја после смрти Леонида Брежњева, а нарочито видљиво у време последњег председника СССР Михаила Горбачова. Управо у периоду «перестројке» национални покрети у републикама СССР су дошли до пуног изражаја. То је било изражено нарочито ван Русије, посебно у Прибалтику и Закавказју, а тек у нешто мањој мери и у Централној Азији ван Казахстана, као и у Украјини (посебно западној). Ти процеси добијају на интензитету као закаснеле националне ренесансе. Дотадашњи партијски и државни лидери, који су често заузимали најистакнутију позицију у оквиру КПСС и државних органа тих република, убрзано се трансформишу у националне лидере дотичних етничких скупина. Слична искуства смо имали на простору СФРЈ крајем осамдесетих практично у свим републикама и националним скупинама. Олакшавајућа околност у СССР је била та што овде није дошло до оружаних сукоба, осим неких спорадичних конфликтних случајева, који су хоспитализовани интервенцијом најчешће из Русије као најјаче републике, реалног центра и стране најчешће неувучене директно у спор (случај Нагорног Карабаха у спору Јерменије и Азербејдана, случај спорова између Абхазије и Грузије и Јужне Осетије и Грузије, спор око Придњестровља у Молдавији, и сл.). Интересантно је да када би се Русија и налазила у ситуацији заинтересоване стране у неком од међурепубличких спорова, где су били у питању Руси или проруске етничке групе, да је Јељцинова председничка администрација (а слично томе и Путинова Русија касније), заузимала помирљив и компромисан став (случај Крима у Украјини, случај северног

Казахстана без посебних аутономних права, случајеви руских енклава и интереса Руса у Прибалтику, нарочито у Летонији и Естонији, случај захтева за припајањем Русији Јужне Осетије и Абхазије од тамошњег становништва који нису услишени и сл.).

Извесну пажњу би смо посветили Украјини у контексту теме истраживања. То чинимо пре свега имајући у виду значај ове републике која својим положајем, величином територије, ресурсима, бројем становника спада у најзначајније државе Европе, а на постсовјетском простору је одмах иза Русије. Председничка овлашћења у Украјини су веома велика, али не толика као у Русији. И у Украјини се председник републике бира у два круга, а у другом кругу се тражи победник од два најбоље пласирана кандидата из првог круга. Дужина мандата председника републике је чак пет година (у Русији четири). У Украјини је комплексност политичке ситуације, слично у Казахстану у чињеници да је земља подељена по питању односа према Русији, националном и културном идентитету. На то је указивао још Сејмјуел Хантингтон у свом класичном делу «Сукоб цивилизација» узимајући као репер резултате гласања бирачког тела на председничким изборима 1994, када су у питању били тадашњи кандидати: актуелни председник Кравчук и Леонид Кучма. Кравчук је претходно повео Украјину на пут одвајања од Русије и допринео распаду СССР и формирању лабаве ЗНД, док је Кучма предводио опцију веће повезаности са Русијом. Источна и јужна Украјина је подржала Кучму, док је западна и северозападна била уз Кравчука. Хантингтон закључује да је Украјина подељена држава на источни и јужни већи део који је проруски и на запад који има посебан идентитет (у најзападнијим регионима где живе унијати он чак прелази у антируски).²⁰⁴ Кучма је поново победио на председничким изборима 1999. године. Приближно око 20 % становништва Украјине се изјашњава да је руске националности, а још толико има руски језик као матерњи, али се изјашњавају на попису становништва као Украјинци. Само 10 % Украјинаца су унијати сконцентрисани на северозападу у регији око Лавова, а сви остали су православци.

Председнички избори који су одржани у јесен 2004. су показали сву дубину поделе Украјине око културног, националног и политичког идентитета.

---

²⁰⁴ Шире у Сејмјуел Хантингтон «Сукоб цивилизација», део о Украјини..

Подела на источну и јужну Украјину, са једне стране, која је за дубље везе са Русијом и на западну и северну, која то већим делом није овај пут је само додатно зацртана. Виктор Јушченко, који је на крилима «наранџасте револуције» постао *de jure* председник Украјине, после трећег, поновљеног круга суочен је са претходним споразумом (склопљеним пре трећег поновљеног круга председничких избора), да се повећају законске надлежности парламента и владе, а умање извесне ингеренције председника републике. Друго, да се изврши децентрализација државе по регионима. Сматрамо да је веома важно да у Украјини дође до извесног компромиса по питању даље организације политичког система, нарочито по питању њихове законске регулације. Ово је веома важно спровести у оквиру политичког и друштвеног консензуса, пошто у случају очигледне подвојености земље по основним питањима које смо навели (културни и политички идентитет), прегласавање једне или друге стране не може донети на дуже стазе политичку стабилност у земљи.

Управо у напред наведеном правцу се одвија ситуација у Украјини током календарске 2006. године. После пролећних парламентарних избора, после више месеци преговора долази до формирања владе чији је мандатар Виктор Јанукович као председник политичке странке са највише освојених мандата (Партија региона). Што је по нашем мишљењу веома важно, образовала се коалиција са политичком странком председника Украјине Виктора Јушченка (Јулија Тимошенко је самостално наступила на изборима, а пре тога током 2005. била и премијер). Овоме треба додати да су по постигнутом споразуму од почетка 2006. ступиле измене устава, на тај начин што су извесно умањена председничка овлашћења, а повећана премијера и владе. Ту је и враћање одредбе (али тек после годину и по дана, дакле од августа 2006) да је руски поново равноправан у употреби са украјинским језиком у највећем делу земље. Сматрамо да је на овај начин постигнуто начелни консензус у држави, чиме се стварају могућности за смањење напетости и ублажавање конфротација због политичких разлика. Остаје да се различите политичке групације у Украјини усагласе и по одређеним питањима регионализације, мада нека веома конкретна питања и даље остају отворена, као што је однос земље према НАТО, ЕП, ЗНД, пре свега.

У Казахстану је слична ситуација као у Украјини, по питању политичког, културног и општецивилизацијског идентитета ове земље. Казахстан је далеко

слабије насељен него Украјина, а чак четири и по пута пространији (Украјина 602 000 км² и око 50 милиона становника, а Казахстан 2,7 милиона км² и око 16 милиона становника.). Казахстан је, рецимо, чак једанаест пута пространији, од Велике Британије, или бивше СФРЈ, гледано појединачно. Као и Украјина Казахстан је подељен у односу према Русији, тако што русофонско становништво већински насељава северну половину државе, на супрот већинском муслиманском југу (између је велика пустиња). Председник државе је Н. Назарбаев (Казах по националности), који везујући државу у постсовјетском периоду претежно уз Русију, а одржавајући при том интензивне и коректне односе и са другим светским силама, као и са суседима у региону, успева да мудром и балансирајућом политиком избегне унутрашње поделе. Везе са Русијом су релативно стабилне (преко ЗНД, затим преко још ужег савеза у којем су поред Русије и Казахстана још и Белорусија и Украјина, потом Шангајска група – у коју спадају државе Средње Азије, Русија и Кина и тд.) Са друге стране, Казахстан је члан «Партнерства за мир», Међународне организације исламских држава и сл. Најјача унутрашња опозиција политици Назарбаева је сконцентрисана у Казашкој националној групацији међу екстремним исламистима. Мишљења смо да би доласком на власт у будућности неке политичке опције која би покушала да води политику земље само више у прилог једне од две културно, расно и верски, дакле можемо слободно рећи цивилизацијски подељене групације становништва, да би то могло да изазове дефинитивну поделу земље или чак њен распад. Са тог аспекта Казахстан чак подсећа на Босну и Херцеговину пре почињања сукоба. У случају Казахстана постоје две битне разлике. Прва је да су Казаси и русофонско европско становништво не само различите религије (ислам и хришћанство) већ и различите расне групе (азијски туркофонски народ у односу на европско углавном словенско становништво у коме постоји и готово милион Немаца). Друга разлика је у томе што за разлику добрим делом од Босне и Херцеговине овде становништво већински настањује две велике и пустињом раздвојене регије север и југ. Северни Казахстан се хиљадама километара наслања на Русију и у стварности та граница (економска, саобраћајна, културна, етничка и сл.) током постојања СССР готово да није реално постојала, а и сада није реална баријера. Отуда смо мишљења да је управо политика и сама личност председника републике Назарбаева до сада била гарант мира и опстанка

Казахстана као јединствене државе. Право је питање шта би се десило у будућности када би на место председника републике рефлектовао појединац и политичка опција, која би попут «наранцасте револуције» у Украјини, тежила да надброји другу страну у неком «трећем кругу» председничких избора. Плашимо се да би тај несрећни «6 април» могао бити увод у немире па и распад ове државе. За сада до тога није дошло, а мишљења смо ако уопште постоји неки политички концепт за мирну будућност на том турском средњеазијском тлу, на којем неки европски рецепти не би морали да увек буду ефикасни, онда би то могла да буде федерализација ове простране државе. Сличног смо мишљења и по питању Украјине да би одређена децентрализација државе, и, евентуално чак и федерализација могла да омогући повољнији њен развој у будућности. Стога, позиција председника републике са великим уставним овлашћењима, по нашем мишљењу, није најбоље решење у овим, по данашњем уређењу фактички унитарним државама, а у пракси дубоко културно – политички подељеним земљама. Ко год да победи, а нарочито у неком «трећем кругу» или после уличних немира, други политички блок у земљи ће то доживети као наметање решења или свој изманипулисани пораз. Стога би, уз децентрализацију или чак федерализацију државе, могао да опстане евентуално садашњи (или нешто ублажен) председнички систем у Украјини и Казахстану. О тим решењима се могу договорити само легално демократски изабрани представници обадве стране, стрпљивим и упорним преговорима, у свакој од ових држава (Украјини и Казахстану). Што се тиче других држава ЗНД на постсовјетском простору у неким од њих је, такође на снази председнички систем (Грузија, Туркменија, Узбекистан и др.), али је друштвени и цивилизацијски идентитет ових земаља далеко хомогенији и потенцијално безконфликтнији. Истина, то није увек случај. Тако, нови председник Грузије Сакашвили, који је у једној од «плишаних» револуција на овом простору сменио бившег совјетског премијера, а затим председника Грузије Шеварнадзеа, својим национализмом, али и антируском реториком само је утврдио у сепаратистичком убеђењу отцепљене, иначе проруски традиционално оријентисане Абхазе и јужносетинце.

У Белорусији председник државе, такође, има велика овлашћења по уставу, и ту функцију већ два мандата врши Александар Лукашенко. Њега многи западни медији оптужују за гушење опозиције, али је сигурно да има већинску подршку бирачког тела. Његова политичка оријентација је одређена

уском сарадњом са Русијом, са којом је Белорусија у државном савезу. Истина државни савез између две државе, који је склопљен 1999. није доживео у пракси остварење већег дела уговорних преамбула. Са друге стране, Белорусија је етнички, економски, културно па и безбедоносно повезана са Русијом.

У периоду од краја 2003. до пролећа 2005. председнички избори у неколико држава ЗНД, а бивших совјетских република, су имали веома бурне преокрете, који су почињали временски најчешће непосредно након завршетка гласања, а најављивани и раније. Путем уличних протеста и демонстрација, у ситуацији када резултат избора или није био још потпуно познат или споран (обадве стране би услед тесног резултата тврдиле да су победници), једна, редовно прозападна страна је освајала, или «оверавала» изборну победу. Такви случајеви, веома слични међусобно су били у Грузији, Украјини, Молдавији, Киргизији, а неуспео покушај (за сада) и у Узбекистану. Мишљења смо да су ти догађаји, делом, последице недостатка демократске културе и извесно ауторитарне прошлости функционисања политичког система. Такође, у питању су одређене поларизације у тим друштвима где постоје групе, слојеви и религијске и етничке скупине са различитим интересима. Најзад, ту су и одређени геополитички интереси сила у оквиру региона, али и оних који су ван њега. На тај начин се у оквиру политичког система избора председника републике у тим земљама спроводе укрштања, и чак сукоби интереса различитих политичких и друштвених група, етничких и религијских скупина, али и великих сила које често користе и деловање невладиних организација за реализацију својих спољнополитичких и геополитичких интереса у региону. Мишљења смо да даља модернизација политичког система ових држава, укључујући и модернизацију председничког система и извршне власти, у целости зависи делом и од стабилности укупне политичке ситуације у региону, али и других сектора живота. Ту пре свега, мислимо на економску ситуацију, која је у примеру Русије дала повратну реакцију на ширу сферу друштва укључујући и политичку стабилност. Наиме, у Русији је сада далеко лакше спроводити успешне реформе у различитим сферама друштва, када је економска ситуација евидентно побољшана у односу на период деведесетих, и то велики напредак у релативно кратком року. У случају Украјине, можда није било случајно да је политичко тежиште у десетогодишњем периоду владавине председника Леонида Кучме било померено на источне и, делом јужне регионе

земље, ако имамо у виду да је управо ту остварен доминантан економски развој и напредак целе Украјине. Западна Украјина, која је економски далеко инфериорнија у односу на наведене регионе, тешко ће моћи, ако посматрамо само унутрашњу ситуацију у земљи, да наметне и политичку доминацију индустријски и ресурсно богатом Донбасу или туристички, саобраћајно и трговински атрактивном Криму или Одеси (уосталом ови региони су у економском виду потпуно зависни и испреплетени са суседним руским регионима). Са друге стране, треба ускладити реални интерес целе Украјине да се економски повезује и са ЕУ, али и са ЗНД, са друге стране. Постсовјетски простор, дакле, и даље остаје у једној врсти транзиције, која је, и те како, уочљива и у сфери политичког система. На земљама и њиховим народима у региону је да пронађу најбољи начин функционисања и организације њихових политичких система. Овде се као модели могу примењивати, свакако, и неки западни модели политичког система, али, уз одређене модификације узимајући у обзир специфичности које свака од ових земаља постсовјетског простора, као и регион у целини, има.

Политичко - партијско организовање

Последњих година постојања СССР долази до продора великог таласа сазревања политичке свести у друштву о неопходности поновног успостављања вишепартијског система у земљи. Политиколог и правник Јелица Курјак указује да је слично већини источноевропских социјалистичких држава и у Русији постојало више етапа у изградњи вишепартијског система. Тако је монолитност комунистичког уређења политичког система први пут озбиљније нарушена у ширим слојевима друштва у периоду 1986-1988, који се може назвати периодом развоја неформалних друштвених покрета. Иако ти покрети нису имали развијену политичку платформу свог деловања, они су самим својим постојањем и деловањем представљали алтернативу постојећем једнопартијском поретку. Најпознатији покрети у то време су били Савезни социјално-политички клуб, клуб социјалне иницијативе, семинар «Демократија и хуманизам», историјско-политички клуб «Општина», Клуб социјално-политичких иницијатива, «Памјат», «Меморијал», «Грађанско достојанство» и

други. Ка даљој демократизацији руског друштва много је утицао јануарски пленум ЦК КПСС 1987. године са одлуком кретања курсу свеопште демократизације.²⁰⁵

Други период представља постојање народних фронтова и формирање протопартијских структура (1988-1989). Одлика овог периода политичког организовања је изразита критика совјетског система, али и слаба организациона структура многобројних и расцепканих народних фронтова и протопартијских структура. Много су израженије биле поларизације него што је постојало неко јединство и обједињавање новоформираних организација. Прва партија настала из демократског фронта који се звао «Демократија и хуманизам», била је партија «Демократски савез» која је формирана у мају 1988. године.²⁰⁶ Националистичка организација «Памјат» имала је велики број присталица и широк спектар деловања.

Најзад у периоду 1990-1991. долази до формирања политичких партија. Овај период је трајао до августовског пуча 1991, после чега овај процес добија велики замањ. Од најважнијих политичких партија издвајамо формирање «Демократске Русије», покрета који је објединио рад више партија: Социјалдемократска партија Русије, Републиканска партија Руске Федерације, Сељачка партија Русије, Народна партија Русије, Слободнодемократска партија Русије, Партија уставних демократа, Руска хришћанско - демократска партија, Руска партија слободног рада, као и група партија «демократско-државотвораца» као што су блок «Народна воља», Демократска партија Русије, Руски хришћанско-демократски покрет и Уставно демократска партија - Партија народне слободе. Такође и из национално-патриотске организације «Памјат» је изникло више политичких странака као што су Републиканска народна партија Русије, покрет «Руско национално јединство», Хришћанско-патриотски савез, Народно-православни покрет.

Следи период формирања партија и савеза од августовског пуча 1991. године до парламентарних вишепартијских избора 1993. године. «Демократска Русија» се заснивала на осовини Гајдар-Јелцин, док је са друге стране

---

²⁰⁵ Подаци из Јелица Курјак «Политичке промене у Русији 1990-1996.», Институт за међународну политику и привреду, Београд 2000, стр. 56 - 57.

²⁰⁶ Јелица Курјак, 2000, стр. 58.

формирана коалиција деснице и левице. Постојали су и «Центристи», где се од јануара 1994. године издваја коалиција «Јаболко». Либерално-демократска партија Владимира Жириновског ће имати велику специфичну тежину у оквиру парламентарног живота Русије, а ради се о изразитој десници по политичкој номенклатури, док је економски програм ове странке близак либералном концепту. Лидер руских комуниста (КПРФ) Владимир Зјуганов је и на председничким изборима као кандидат, а у исто време са својом политичком партијом током деведесетих година био «вечити други». Наиме КПРФ је чак на изборима 1995. убедљиво, а 1999. минимално, освајала највећи број мандата, али није имала довољно јаке коалиционе партнере за формирање власти. У још екстремнијој форми ЛДРП Владимира Жириновског није могао рачунати на озбиљнију подршку других странака и коалициони капацитет.

За прве вишепартијске парламентарне изборе 1993. године највећи фаворити су били напред наведене странке. Њима треба додати од јачих странака и ПРЕС која је представљала неоконзервативну партију блиску Јељцину и премијеру Черномидину, дакле и самом «Избору Русије» који је у ствари синтеза странака «Демократска Русија» и других слабијих коалиционих партнера. Од центристичких странака можемо издвојити Демократску партију (ДПР), Грађански савез и Аграрну партију (АПР).

Табела 2: Резултати праламентарних избора 1993. године:

Посланичка група	мандати по партијској листи	добијени проценат бирачког тела по парт. листи	добијени мандати индивидуално	Укупно мандата	Бројност посланичке групе	Председник посланичке групе
Избор Русије	40	15,51	27	67	73	Ј. Гајдар
ПРЕС	17	6,73	1	18	30	С. Шахрај
ЈАБЛоко	20	7,86	6	26	28	Г. Јавлински
ДПР	14	5,52	1	15	15	Н. Травкин
ЛДПР	59	22,92	5	64	57	В. Жириновски
КПРФ	32	12,40	16	48	57	Г. Зјуганов
АПР	20	7,99	12	32	57	М. Лапшин
Жене Русије	21	8,32	2	23	23	Ј. Лахова
Нова регион. поитика	-	-	66	66	66	В. Медведев
Савез децембра «Руски пут»	-	-	35	35	35	Б. Фјодоров
	-	-	14	14	14	С. Бабурин

Извор С. Живанов, 2002, стр. 63.

Политиколог и историчар Сава Живанов указује да су «бирачи на овим изборима, у целини узевши, одбацили дотадашњи модел преображаја и оспорили политику председника Јељцина и влада које је он формирао. Стратешка замисао демократског покрета из његовог херојског раздобља (1989-1991) да се уз подршку Запада могу остварити брзе, свеобухватне и корените тржишне промене без погоршања положаја основне масе становништва и да се исто тако брзо могу успоставити демократске институције, правна држава и грађанско друштво, показала се као нова утопија, која је изазвала нову кризу неиспуњених очекивања. Реализација те замисли у пракси владе Јељцин - Гајдар доживела је потпуни пораз. То су показали сви важнији показатељи постсовјетског социјално-економског развоја, који су изказивали да наслеђена криза не само што се није разрешила, него да се умногоме продубила... . У исто време, ниједна од опозиционих партија није добила (апсолутну) већину, па ни мандат да управља земљом.»²⁰⁷

Политичка нестабилност у руској Думи огледала се у чињеници да ни једна политичка странка није имала одлучујућу превагу. Отуда су нови, ванредни избори одржани 1995. године дали следеће резултате²⁰⁸:

---

²⁰⁷ Сава Живанов «Русија у време Јељцина», Факултет политичких наука, Београд 2002, стр. 63.

²⁰⁸ С. Живанов «Русија у време Јељцина», 2002, стр. 123.

Табела 3, Број освојених посланичких мандата на парламентарним изборима 1995:

Посланичка група	Пропорционални мандати	Већински мандати	Укупно	Идејно-политичка оријентација	Позиција према власти
НДР (Черномидин)	45	10	55	Номенклатурна десница	Партија власти
ДИР(Гајдар)	0	9	9	Либерална десница	Стратешки савезник власти
ЈАБЛоко (Јавлински)	31	14	45	Демократски центар	Демократска опозиција
КРО (СЕБЕД)	0	5	5	Центристички патриотизам	Умерена опозиција
ЛДПР (Жириновски)	50	1	51	Националистичка десница	Радикална опозиција
КПРФ (Зјуганов)	99	59	158	Комунистичка левица	Радикална опозиција
Власт народу	0	9	9	Социјалистичка левица	Радикална опозиција
АПР (Лапшин)	0	20	20	Просоцијалистичка левица	Радикална опозиција
Мали блокови	0	21	21	-	-
Независни	0	77	77	-	-

Извор: С. Живанов, 2002, стр. 123

После избора из 1995. КПРФ је заједно са своја два савезника АПР и Власт народу имала већину у Думи, али не и двотрећинску за доношење новог Устава или за опозив председника Јељцина. Међутим, после поновне победе Јељцина на председничким изборима 1996. године, захваљујући великим овлашћењима које функција председника има, предност левице у Думи није била пресудна у управљању политичког живота земљом. Са друге стране напетости између председника Јељцина и прокомунистичке већине у Думи је стално постојала. Тако су владе биле нестабилне, а већину премијера је постављао и смењивао сам Јељцин, док је Дума сходно Уставу, имала мању улогу.

Парламентарни избори одржани 19 децембра 1999. године довели су до даљњег укрупњавања политичких субјеката (савеза и блокова, те самосталних политичких странака и покрета) у Думи. Тако је свега шест партија (изборних блокова) ушло у Думу, од којих су четири ту били и у дотадашњој Думи. КПРФ, ЛДПР, «Јаблоко», су већ формиране партије које су имале чврсту страначку инфраструктуру, чланство и резервисан део бирачког тела (који је повремено осцилирао, али свакако имао своје стално језгро). Премијера Путина је

подржавао савез «Јединство» или како су га популарно звали Медвед. Градоначелник Москве Лушков и бивши премијер Примаков су формирали коалицију Отчество – Цела Русија као опозицију властима, а ту је био и владајућим снагама и Путину близак Савез десних снага. Резултати избора по освојеним процентима бирачког тела су следећи²⁰⁹:

Табела 4: Резултати парламентарних избора 1995.

Партије	Освојен % бирачког тела 1995.	Освојен % бирачког тела 1999.
КПРФ	22,30	24,30
«Јединство»	-	23,25
Отчество-Цела Русија	-	13,12
Савез десних снага	3,86	8,60
ЛДПР	11,80	6,04
Јаболко	6,89	5,98

Извор: С. Живанов, 2002, стр. 269.

Победник ових избора је коалиција «Јединство» иако су комунисти добили нешто више гласова, управо због коалиционог капацитета да се формира влада. На парламентарним изборима који су уследили 2004. резултати избора су били још убедљивији за коалицију која подржава председника Путина. Из напред наведеног кретања развоја политичког плурализма у Русији и резултата парламентарних избора видимо одређене тенденције. Долази до формирања неколико стандардних политичких странака – КПРФ, Јаболко, ЛДПР, владајућа прорепформска коалиција која мења свој назив и др, које имају стално бирачко тело, чланство и партијску инфраструктуру. Ове партије углавном самостално наступају на изборима и имају профилисаног лидера – Зјуганов, Јавлински, Жириновски, а од 1999, ту је и Путин за владајућу коалицију. Поред тога постоји мноштво мањих политичких партија, покрета и савеза који мењају свој профил, назив, коалицију па и лидере. Њихови резултати су теже предвидиви, неке од њих нагло испливају на политичкој сцени, али се многе нагло и угасе или знатно ослабе. У сваком случају у Русији је вишестраначки живот дубоко ухватио корене, заживела је и политичка плурална култура и нарочито током две хиљадитих се види напредак у односу на деведесете године.

²⁰⁹ С. Живанов, 2002, стр. 268.

Однос државе и институција власти у Руској федерацији према старим људима током процеса транзиције 1990-2004.

Једна од главних функција «државног уговора», али и давно усвојених постулата цивилизованог човека је помоћ и брига о оним члановима људске заједнице који због различитих разлога више нису у ситуацији да се самостално изборе у потпуности за своју егзистенцију. То се из више разлога нарочито односи на старе људе сваке заједнице. Прво, то су чланови заједнице који су највећи део свог живота када су били у напону снаге, својим радом доприносили бољитку и одржавању друштва. Друго, сваки члан заједнице, ма колико млад и у напону снаге био, пре или касније ће се наћи у ситуацији (наравно сем у случају несрећне смрти која би га спречила да доживи старост) да и сам буде стар, смањених радних могућности и да ће му требати на овај или онај начин помоћ заједнице. Може се слободно рећи да је једно од мерила цивилизацијског достигнућа сваког друштва и однос према својим старим члановима, те помоћ и брига коју им у том правцу пружа читава заједница. У овом раду ћемо посматрати однос државе и институција власти у Руској федерацији, тачније «Новој Русији» од 1992. Ово је тим интересантније јер је ова пространа земља у релативно кратком року (1992-2004) прошла интересантан пут транзиције од социјалистичке планске привреде СССР, преко дивљег и неструктурираног либералног капитализма и државних институција у преформирању (период председника Бориса Јељцина 1992-2000) до једне релативно богате и успешне тржишно оријентисане привреде и либерално капиталистичког друштва са јаким утицајем државе (период председника Владимира Путина). О осталим групацијама становништва савремене Русије, бавићемо се у оквиру других подпоглавља рада (о младој популацији Русије претежно у делу о демографији и у социолошком пресеку друштва, а о становништву средњег доба и у делу о економији).

Кратак осврт на однос институција власти у СССР према старим људима у последњим годинама постојања савезне државе

Улога једне од две суперсиле са мноштвом међународних изазова, учешћем у “трци у наоружању” и технолошком такмичењу, напрезала је бивши СССР до максимума. Највећу цену су свакако плаћали сами грађани СССР, пре свега њихов стандард. Истина, мора се констатовати да је основни егзистенцијални минимум у принципу био обезбеђен широким слојевима становништва, а уз све мањкавости у пракси, извесни социјални слојеви су уживали одређену социјалну помоћ и додатне, мале (али за њих веома значајне) бенефиције. У те групације становништва су свакако спадали стари људи, који су углавном имали тешко стечени, али заслужени статус пензионера, а многи од њих и адекватне додатне статусе као што су “учесници отаџбинске војне”, “ратних инвалида”, “инвалида рада”, а постојали су и различити степени признања статуса за посебне заслуге заслужене у радном веку и др. У пракси то је за широку популацију старих људи подразумевало олакшице - бенефиције око могућности за лечење, олакшице приликом коришћења саобраћајних средстава за свакодневне или бар наменске потребе, коришћење одмаралишта и бања, могућности попушта око набавки зимница, огрева, коришћења комуналија, спортских и рекреативних услуга, културних и образовних институција за себе, а некад и чланове породице и сл. Уз све могуће злоупотребе и селективности до којих је долазило свакако у пракси, оваква социјална подршка је помагала, пре свега старим људима (те посебно међу њима додатно угроженим групама и њиховим породицама) да лакше преброде најизраженије социјалне проблеме живота и свакодневнице током низа деценија “социјалистичке изградње”. У последњих неколико година уочи распада СССР, долазило је до преплитања припадности између савезне и републичке власти (СССР и Руске федерације) по питању титулара одговорности за испуњење појединих социјалних обавеза према грађанима, тако да су најугроженији сегменти становништва (а међу њима посебно стари људи) долазили у ситуацију да нередовно и непотпуно остварују своја права. Уосталом, у том периоду је дошло до политичке и економске кризе што се у одређеној мери одражавало и на стару популацију Русије у негативном виду. Разлика између југословенског искуства распада федерације и развоја политичке и економске кризе је у толико била

повољнија на совјетском подручју, што тамо није дошло до оружаних сукоба и ратних дејстава, а и дубина политичке кризе није достигла балканске размере.²¹⁰

Однос државе и институција власти независне Руске федерације према старим људима током два председничка мандата Бориса Јељцина (1992 - крај 1999).

Руска федерација се током периода транзиције суочила са великим бројем проблема у политичкој, економској и социјалној сфери. У периоду деведесетих дошло је до озбиљног процеса погоршања услова живота за бројне слојеве становништва, праћене урушавањем и нефункционисањем великог броја институција које су се старале о различитим потребама становништва. Елементи социјалних припадности државе у таквим околностима су посебно били погођени неефикасношћу. Убрзано раслојавање становништва земље, са изразито великим процентом осиромашеног становништва је био посебан државни проблем. Држава је била та која се нашла у ситуацији да отежано обавља своје припадности према запосленим и пензионерима, при чему су ови други били у нарочито отежаној ситуацији.

Упоредо са тим негативним тенденцијама одвијао се процес “старења становништва”, односно до пораста популације која је испунила законску норму за одлазак у пензију (за жене више од 55 година, а за мушкарце преко 60 година). У истом периоду као негативна тенденција кризе у друштву долази до пада наталитета и до пораста смртности, односно смањења просечног животног века становништва. Повећање процента становништва у пензионерском добу у односу на радно активно становништво додатан је индикатор посматраног периода.²¹¹ Године 2000. у Русији је било 30,18 милиона људи у стваралачком периоду (са више од 18 и мање од 60 година старости), а 24,4 милиона људи

---

²¹⁰ Петровић Драган «Однос државе и институција власти у Руској федерацији према старим људима током процеса транзиције 1990-2004», Социјална мисао, бр. 1 за 2005, Београд, стр. 153 – 167.

²¹¹ К проекту Концепции государственной социальной политики в отношении граждан старшего поколения на период до 2010 года. Демографическая ситуация и социальное положение пожилых людей в Российской Федерации (Из отчета Геронтологического общества РАН за 2003 год) стр. 1 - 2.

старијих од 60 година. Године 1998. прва група у радном периоду је бројала 30,6 милиона, а друга група (група старијих људи) 25,8 милиона. Године 1999, прва група је бројала 30,4 милиона, а друга 26,4 милиона људи.²¹² Изражено у процентима 1995. године људи старијих од 55 година је било 20,2 % од укупног становништва Русије, следеће 1996. – 20,5 %, године 1997. – 20,7 %, године 1998. – 20,8, а 1999. – 20,7 %. Овај сегмент популације је следеће 2000. пребацио проценат деце Русије узраста до 15 године који износи 20 % и током овог периода се уделно смањивао. Током деценије 90-их број лица од 55 и више година се повећао за 2,55 милиона, а у истом периоду број деце до 15 година се смањио за 7,04 милиона. Напред наведене цифре убедљиво показују да је тренд “старења становништва” Русије ушао у поодмаклу фазу што је и са економског гледишта отежавајућа околност за привреду једне транзиционе државе. Тако је 2000.-те било 145,7 милиона људи у Русији у односу на 147 у 1989. На једну фертилну жену се рађа 1,3 до 1,4 новорођених, а потребно је око 2,15 за просту репродукцију²¹³.

Нередовно исплаћивање и онако реално умањених пензија, криза и смањење ефикасности здравственог система као и укупна аномија руског друштва 90-их посебно је погодила старије становништво (пензионере) који су се показали најрањивији у односу на кризу могућности државе у испуњавању својих надлежности. Модели партиципације старијих људи са властима у Русији у току транзиционог периода за време власти Бориса Јељцина, су ипак дали један веома важан позитиван резултат за старију популацију у земљи, у виду равноправног учешћа ове популације у процесу приватизације са осталим пунолетним становништвом државе. Наиме у оквиру реформи и спровођења брзе приватизације током прве половине деведесетих, пензионери Русије су добијали ваучере и акције за приватизована предузећа што је велики успех који је добио у материјалном и моралном виду овај сегмент становништва. Мишљења смо да то није било случајно, пошто су пензионери значајан део

---

²¹² К проекту Концепции государственной социальной политики в отношении граждан старшего поколения на период до 2010 года. Демографическая ситуация и социальное положение пожилых людей в Российской Федерации (Из отчета Геронтологического общества РАН за 2003 год) стр. 3.

²¹³ Последњи подаци из «Новая Россия», Информационно-статистический алманах, Международная Академия Информатизации, Москва 1994.

бирачког тела, који често врло дисциплиновано учествује у изласку на изборе и на тај начин свој ионако висок проценат у бирачком телу, у пракси чини још већим. Друга је ствар што су многе од тих обвезница у пракси имале мању вредност и могућност наплате, а било је и доста случаја злоупотреба. Поред свега партиципација представника пензионера у разговорима са властима Русије о начину спровођења приватизације резултирала је веома повољним моделом за овај сегмент популације, што је у пракси донело значајне приходе за осиромашену популацију земље, за старе особе, које су у овом временском периоду посебно биле угрожене недостатком и смањивањем других извора прихода. У екстремним случајевима, управо су ови приходи (од продаје акција или добици од дивиденди) спасили пропасти велики број грађана Русије старије популације.

Уредбом Президијума Руске Федерације од 26 октобра 1999. почео је да се спроводи модел програма државне гаранције угроженим грађанима земље која је поред одређених социјалних (за почетак веома скромних улагања и средстава) имала језгро управо у медицинској помоћи.²¹⁴ Та медицинска помоћ током 2000. године (а сваке следеће године све више) је била за најугроженије категорије становништва потпуно бесплатна и њу су добрим делом користили у партиципацији са министарством здравља, управо пензионери и старије особе (преко геронтолошких друштава, струковних савеза пензионера и тд.). Можемо додати претходном да је управо у време транзиционе кризе доношење и примењивање овог модела у пракси, помогло милионима пензионера и старих људи у елементарној потреби за медицинској помоћи, која би им због тешке материјалне ситуације и других проблема била делимично и недовољно доступна.

Августа 1998. Русија је додирнула економско и финансијско дно вишегодишње кризе. Тада је дошло до краха рубље добрим делом под утицајем и преносом опште, краткорочне, али веома снажне економске кризе која је захватила развијене државе источне Азије и Пацифичког подручја. Многи

---

²¹⁴ Доклад Министра здравоохранения Российской Федерации Шевченко Юрия Леонидовича на итоговой Коллегии Минздрава России 15.03.2000. "Об итогах хода реформ и задачах по развитию здравоохранения и медицинской науки в Российской Федерации на 2000-2004. годы и на период до 2010. года" стр. 2 - 5.

пензионери и стари људи су добијали обезвређене пензије неколико месеци или их у екстремним случајевима нису ни добијали, а поједини делови државе су због штајкова и парализа саобраћаја били привремено одсечени. У таквој ситуацији нови премијер Евгениј Примаков је са својом владом успео да стабилизује ситуацију у земљи, што су наставиле и следеће две владе током 1999. године. Можемо констатовати да већ у тих последњих петнаестак месеци другог мандата председника Бориса Јељцина, долази после више година кризе, до уочљивих побољшања економског и укупног система у Русији, што ће се наставити у узлазној путањи током председничког мандата Владимира Путина све до данас (јануар 2005.). У области геронтологије и бриге о старима, то је такође имало своје видљиве еквиваленте. Тако су национални институти геронтологије Министарства здравља Русије раширили своје катедре и курсеве геронтологије и гериатрије широм земље. Указом Министарства здравља Русије од јула 1999. ојачани су геријатриски центри и гериатричке болнице. Формиран је први Сверуски савез геронтологије. Дошло је до пројекта додатне помоћи старијим грађанима у области социјалне и медицинске помоћи у виду сарадње Сверуског савеза геронтологије. Економска побољшања у земљи током 1999. дала су видљиве резултате у ефикаснијем и практичном испуњавању већ утврђених правно-позитивних припадности према старим људима, који у претходном периоду нису функционисала ефикасно и са пуним капацитетом (редовна и пуна исплата пензија, функционисање повластица и припадности за различите категорије старих људи од лечења до привилегија у саобраћају, одмору, реконвалесценцији и др.). Видљиво је да је највећи део побољшања положаја пензионера у Русији успостављен у периоду јесен 1998 – крај 1999 (Јељцин је предао власт Путину ујутру 31 децембра 1999.). То је период у којем је управо будући председник Путин постављен за председника руске владе (јесен 1999.), али се мора признати да је темељ економске и опште промене и побољшања у земљи успоставила управо влада Јевгенија Примакова (август 1998 - пролеће 1999)²¹⁵.

---

²¹⁵ Јевгениј Примаков «Осам месеци плус» Атеље «М», Београд 2003. део И; Борис Јељцин «Председнички маратон», БМГ-Дипломатија, Београд 2002, део Година 1998 и 1999.; Сава Живанов «Русија у време Јељцина», Факултет политичких наука, Београд 2002. одговарајући део за 1998. и 1999. годину.

Однос државе и институција власти према старим људима у Руској федерацији за време председничких мандата Владимира Путина (2000 – 2005)

У овом временском периоду Русија доживљава снажан успон који кореспондира са владавином Владимира Путина. Високе стопе раста привреде у овом периоду су износиле просечно око 6 %, док је последње 2004. она била чак виша. Приближно је толико износила просечна годишња стопа индустријске продукције, а инфлација у посматраном периоду пада. Пораст страних улагања расте сваке године (2003. преко 25 милијарди \$), трговински биланс који има плус од фантастичних преко 60 милијарди \$ (остварен је пре свега извозом нафте и гаса, али и порастом извоза метала, хемикалија, војне опреме и производа од дрвета). Видљив је у овом периоду, процват станоградње, раст улагања у индустрију (посебно екстрактивну) док је стабилизациони фонд настао од екстра прихода од извоза нафте достигао близу 10 милијарди долара (тима би се садашња буџетска потрошња могла одржати две године и са дупло нижом ценом нафте на светским тржиштима од садашње). Присутан је значајан раст инвестиција, компаније се модернизују и врше експанзију. Нафтни приходи врше притисак на рубљу, чија вредност латентно јача.²¹⁶ Држава користи раст својих прихода мудро подижући ресерве нафте, враћајући дугове (који су стечени углавном у време власти Б. Јељцина), стварајући стабилизационе фондове што, уз присутан економски полет, доприноси даљем побољшању инвестиционе климе. Иако неки проблеми у структури привреде и даље остају, чини се да руска привреда после декаде тешке транзиције коначно почиње да бере плодове. Имајући у виду дубоку испреплетеност, пре свега економског статуса старих људи - пензионера, као издржаваних лица, односно лица која директно не остварују више доходак са општом позицијом привреде једне државе, јасно је колико су овакви трендови општег економског раста и оздрављења руске економије значили за практичну могућност побољшања извршавања обавеза институција власти према широким масама старих људи. Сама чињеница да су се пензије и принадлежности различитих категорија старих људи у Русији почели редовно исплаћивати и то у потпуности сама по

---

²¹⁶ Подаци из Горан Николић «Структурни аспект спољнотрговинске размене Србије и Русије 2000 - 2004, Економска политика од 11 октобра 2004.

себи доста говори. У овом периоду су наставиле са радом институције и програми започети још у претходном периоду, углавном у 1999. години који сада посебно добијају на замаху. Многи нови пројекти и облици непосредне или посредне помоћи управо су уведени и заживели у периоду првог председничког мандата Владимира Путина (пролеће 2000 до пролећа 2004), од којих ћемо овде навести само неке.

Нарочито су били у оквиру пројекта помоћи старијим особама, повлашћени учесници Великог отаџбинског рата којих данас има око 1.273.000 и посебно Инвалиди рата којих данас има близу 800.000.²¹⁷ Ови сегменти укупне популације старих људи у Русији су добијали и додатну помоћ, независно од оне коју су уживали у оквиру напред наведених модела. Тако је 2000. године на 55 година од Дана победе одвојено од Министарства здравља за потребе аутомобилског транспорта у пружању услуга неге за инвалиде рата додатних 40 милиона рубаља, а за додатно побољшање медицинских услуга још 100 милиона рубаља. Истим поводом је за ветеране Великог отаџбинског рата додељено 10 милиона рубаља.

Посебан модел партиципације Сверуског геронтолошког савеза са Министарством здравља Русије је у оквиру коришћења средстава сведржавног пројекта службе медицинске катастрофе. Сверуски центар Медицине катастрофе има 8 регионалних и 72 територијална центра, као и четири посебна центра у највећим градовима. Овај пројекат је покренут 1994, ојачан 1997. и реформисан 2000.. За сада је за потребе Сверуског геронтолошког савеза одавде добијено приближно 30 милиона рубаља (од близу 200 милиона за цео пројекат). Преко наведених регионалних и територијалних центара је дистрибуирана помоћ најугроженијим категоријама становништва који су били изложени посебним недаћама (природне и друштвене несрећне околности).²¹⁸

---

²¹⁷ Доклад Министра здравоохранения Российской Федерации Шевченко Юрия Леонидовича на итоговой Коллегии Минздрава России 15.03.2000. "Об итогах хода реформ и задачах по развитию здравоохранения и медицинской науки в Российской Федерации на 2000 - 2004. годы и на период до 2010. года» стр. 12.

²¹⁸ Доклад Министра здравоохранения Российской Федерации Шевченко Юрия Леонидовича на итоговой Коллегии Минздрава России 15.03.2000. "Об итогах хода реформ и задачах по развитию здравоохранения и медицинской науки в Российской Федерации на 2000-2004. годы и на период до 2010. года" стр. 14.

Русија је укључена у међународни пројекат “Рамок” (програм старења), под окриљем ООУН. Она је прихватила институционална решења и препоруке у даљем развоју националне стратегије бриге о старим људима, као пуноправан учесник светског конгреса одржаном у Њујорку фебруара - марта 2001. “Међународни план дејства у проблему старења, под секретаријатом ОУН” је донет и Русија је укључена у њега.²¹⁹ Русија има свој план “програм старо покољење” од 28 августа 1999. Концепција дата 9. новембра 1999. на дан пензионих људи, а план је донет до 2010. године. У том општем плану су јасно одређени етапни планови извршења као и конкретни субјекти у држави који су задужени за реализовање означених задатака. Тако је Министарство образовања Русије задужено за тачку 1 а то је разрада самог пројекта “старије покољење”, затим за тачку 9, а то је спровођење Сверуских конференција за проблеме пензионисаних људи и ветерана као и тачку 10, а то је припрема кадрова за послове са ветеранима и пензионисаним људима у органима извршне власти. Министарство рада Русије је одговорно за тачку 4, а то је спровођење експертиза регионалних концепција програма социјалне заштите пензионих људи, тачку 5 – организација и спровођење консултативних сусрета представника органа извршне власти држава чланица Заједнице независних држава које обезбеђују социјалну заштиту за пензионере и ветеране.²²⁰ Ова тачка 5 је веома интересантна јер је поред државног институционалног покровитељства Руске Федерације као субјекат остваривања општег плана тиме укључена и Заједница независних држава (ЗНД), што показује повезаност и бивших совјетских република у остваривању будућности старих људи. То је у толико значајније ако се има у виду да је ЗНД надлежна само за реализацију стратешких планова од изузетног значаја за бивше совјетске републике. У недостатку простора нећемо даље образлагати овај стратешки пројекат на нивоу Руске федерације, етапе и конкретне задатке фаза реализације. Можемо

---

²¹⁹ Драган Петровић «Модели партиципирања старих људи у процесу одлучивања власти у Руској Федерацији», Геронтологија, часопис Геронтолошког друштва Србије, бр. 2 за 2004, Београд, стр. 51 – 57.

²²⁰ Ульяновский государственный университет Федеральная целевая программа "Старшее поколение» план, первоочередных мероприятий по реализации Концепции государственной социальной политики в отношении граждан старшего поколения на период до 2010. года стр. 1 - 3.

констатовати да је Геронтолошко друштво Русије – односно Сверуски савез успео да издејствује прилично амбициозан и конкретан план старања о старим људима у следећем периоду, што је резултат партиципације старих људи (преко своје институционалне организације Сверуски савез) са институцијама власти у Руској Федерацији. Мишљења смо да и поред неких напред наведених пројеката који се посебно односе на побољшање услова живота старих људи и пензионера у Русији, кључно побољшање за ту популацију представља управо несметано функционисање већ раније загарантованих права овог дела становништва који се нису у потпуности испуњавали током претходног дела транзиционе кризе (који се углавном подудара са периодом владавине администрације председника Бориса Јељцина). То су углавном фундаментална права овог дела руске популације, као што су редовна исплата пензија и других материјалних припадности, коришћење могућности и повластица око коришћења саобраћаја (који на руским просторима често имају велико важење), лечња и др. Најзад опште побољшање економске, политичке и опште друштвене ситуације се позитивно рефлектује на све слојеве становништва државе, па тако и на стару популацију. Закључујемо да управо укупна позитивна клима и побољшање ситуације у Руској федерацији, у више области живота (у периоду од 1999), представља суштински елемент из кога се изводе и побољшања општег положаја старих људи у земљи.

Сверуски савез се држао даље од страначке и текуће политике преговарајући у овом посматраном периоду (1998-2004) увек са органима власти Руске Федерације интересујући се готово искључиво за питања самог Сверуског савеза и његових чланова (милиона старих људи Русије). Тиме је задржао кредибилитет да наступа и у следећим периодима борећи се за своје интересе. Опозиционе странке, свесне важности и утицаја старих људи у изборном телу и јавном мњењу земље, у свом програму и наступању о томе воде рачуна обећавајући им висок статус када дођу на власт. И на локалном нивоу где на огромном руском простору различите странке држе власт, интереси старих људи су респектовани (ту постоје извесне разлике, од случаја до случаја, у глобалу више се обећава пре избора него што се у пракси реализује, што начелно важи и за носиоце централне власти у Руској Федерацији). Овде је доста тешко рећи како изгледа демократска организација Сверуског савеза у пракси, али она свакако правно позитивно има изборни и демократски карактер.

* * *

Позиција старих људи у Русији, током периода транзиције је углавном била таква да је делила судбину већине грађана земље. У периоду до 1999. криза и осиромашење широких слојева становништва, нефункционисање у потпуности многих институција државе директно је погодило популацију старих људи у земљи. Са друге стране Руска федерација је последњих година, нарочито од доласка председника Путина на власт крајем 1999. у евидентном привредном замаху, тако да се та позитивна енергија преноси и у друге сфере друштва. Конкретно и у области бриге о старима и у разним видовима партиципације институција власти са њима, побољшање материјалне и друштвене ситуације у земљи даје нове могућности и повећава простор за успешну сарадњу. Из напред изнетог можемо закључити да је формирање Сверуског савеза геронтологије средином 1999, додатно институционално ојачало могућности старих у Русији да у низу видова партиципације са органима власти федерације дођу до обострано прихватљивих решења. Нека од ових искуства би могла да буду поучан модел за посматрање и евентуалну примену у нашим условима у Србији (имајући у виду и многе специфичности које су различите у ове две земље).

Војно-одбрамбени фактор

За време постојања СССР и Варшавског уговора, ова суперсила је била паритетна у војно-одбрамбеном фактору у односу на САД и НАТО. Савремена Русија има објективно слабију војну компоненту силе у односу на претходни СССР и нарочито у односу на једину садашњу светску суперсилу САД. Русија има битно редуковану живу оружану силу у односу на совјетски период, док је са друге стране управо у области нуклеарних ефектива задржан ореол суперсиле. На развој и карактер војне доктрине Руске Федерације утицало је и то што је она, у поређењу са СССР-ом, постала готово неупоредиво слабији политички, економски и војни фактор у међународним односима. Још крајем осамдесетих година председник Горбачов је прокламовао доктрину «одбрамбене довољности», што је потврђивао великим редуцирањем и

нуклеарних и конвенционалних снага и повлачењем јединица Совјетске армије из источноевропских земаља и Авганситана. У складу с тим, офанзивни концепт совјетске војне доктрине уступио је место њеном одбрамбеном концепту. Концепт паритета снага између блокова почео је да бива замењен системом равнотеже «интереса» и концептом опште европске безбедности. Руска Федерација од распада СССР доноси неколико модификација свог војно-безбедоносног концепта. Помирљив однос према САД и силама Запада те серију спољнополитичких потеза «добре воље» Русија на тренутак коригује званичним документом «Основни принципи војне доктрине» из новембра 1993. године. Тим документом се дотадашња одбрамбена концепција донесена последњих година постојања СССР коригује у одбрамбено - офанзивну концепцију.²²¹ Крајем 1997. године усвојена је «Концепција националне безбедности Руске Федерације» на основу чијих је начела развијена и нова војна доктрина Русије. Акцент је дат на већу војну сарадњу са ЗНД, формирање снага за брзе интервенције и већи ослонац на нуклеарни потенцијал који је био наслеђен из времена постојања СССР.²²² У концепцији из 2000. године појачава се акценат на нуклеарном оружју у заштити Русије и њених савезника (поглавито земаља ЗНД). У тај документ унет је и став да «Русија задржава за себе право прве употребе нуклеарног оружја као одговор на употребу нуклеарног и другог оружја масовног уништења, против ње и њених савезника, а такође и као одговор на агресију конвенционалним средствима широких размера у критичној ситуацији за Руску Федерацију и њене савезнике».²²³ Војни стручњак Тодор Мирковић закључује да је руска војна доктрина из 2000. године по свом духу одбрамбена, а по предвиђеном начину остваривања – одбрамбено-офанзивна.²²⁴ У последњих пет година одбрамбене снаге Русије су реално оснажене користећи

---

²²¹ Милан В. Петковић «Геополитичке паралеле на прагу XXI века», Калекон, Београд, 1997, део «Основне поставке војне доктрине Руске Федерације», стр. 96 – 106.

²²² Теодор Мирковић «Стратегије и ратне доктрине суперсила и блокова», војноиздавачки завод, Београд 2003. стр. 222.

²²³ Радован Радиновић «Русија пред новим одбрамбеним изазовима», Међународна политика, Београд, фебруар-март 2000, стр. 12 - 17.

²²⁴ Теодор Мирковић, «Стратегије и ратне доктрине суперсила и блокова», 2003, стр. 223.

при том погодности ојачавање укупне економске ситуације земље.²²⁵ Тешка позиција припадника оружаних снага различитих видова руске војске коју је затекао председник Путин крајем 1999. године је извесно поправљена за последњих шест година, али она још увек није на посебно задовољавајућем нивоу.

Русија је чак драстично смањила људство у својим оружаним снагама, а са друге стране се додатно улаже у технологију пре свега стратешких оружја. То се односи на нуклеарно оружје, а основан је и посебан род војске – космичке снаге, са задатком да «обезбеде сателитску навигацију, комуникацију, метеоролошку, топографску и геодетску подршку војним командама».²²⁶ Један од три велика космодрома које користе руске космичке снаге се налази на територији Казахстана (Бајконур) и то у средишњем (пустињском) делу где су Казаси етничка већина (за разлику од северног дела земље где су већина Руси и русофони). Руска влада је закупила простор Бајконура од казахстанске владе и до даљег га користи за своје потребе. Огроман простор Русије је погодан за распоред стратешког наоружања, укључујући и нуклеарно, пошто на тај начин постоји мања шанса да у случају сукоба већег интензитета са неком од великих сила буде идентификовано и уништено на самом почетку конфликта. Државе са мањом површином територије су по том питању у великом хендикепу у односу на Русију и друге државе гигантске површине (Кина, САД, Канада и неке друге у мањој мери). Русија поред тога значајан део активног нуклеарног наоружања има распоређено на својим нуклеарним подморницама. Случај хаварије подморнице «Курск» је значајно указао на ризике (безбедоносне и еколошке) који постоје у оваквим случајевима. Значајан правац у руској безбедонској политици заузима борба против тероризма и делом и у ту сфрху је формиран један број јединица за брза дејства и специјалне намене. Уопште тенденције у савременим армијама је смањење њиховог ефективног броја људства и повећавање удела специјалних јединица, што делом прихвата и руска реформа војске. Традиционално у оквиру копнених снага, постоје и посебни родови Граничних јединица као и Унутрашња војска. Морнарица је важан род војске с

---

²²⁵ Сергей Иванов «Вооруженные силы России и геополитические приоритеты», у Россия в глобалной политике, бр. 1. январь – февраль 2004. Москва, стр. 38 – 50.

²²⁶ Теодор Мирковић, 2003, стр. 256.

тим да атрактивна мора Балтичко и Црно (заједно са Азовским), те Каспијско у војној доктрини Русије, немају тако велику специфичну тежину као северни и источни правац. Наиме набројана мора су или затворена или их је посудањем одређених теснаца у случају рата лако контролисати. Са друге стране излаз на Пацифик и прибрежна мора, као и северни правац где поред Леденог океана велику важност имају Баренцово и Бело море, - заједно представљају отворене морске површине и океане, што је веома важно за ратну морнарицу Русије. Александар Дугин указује у својим радовима да ако Русија жели да остане велика сила и чак побољша своју геостратешку позицију, мора да развија војну доктрину ослоња на стратешко наоружање, пре свега нуклеарно, космичка истраживања, стратешки део авијације и морнарице, логистичку подршку и информатику. Уколико би пак придала већу важност конвенционалном наоружању и потенцијалним сукобима у окружењу и са суседима да би на тај начин остала (постала) само регионална сила, а не велика светска сила или чак поново суперсила.²²⁷

Култура

Руска култура се развијала паралелно са историјом руског народа и ми смо је делимично дотицали и у свом историјском прегледу геополитике Русије у делу «Историјска анализа геополитичке позиције Русије». Описати развој руског језика, књижевности, уметничких, спортских и других културних достигнућа руског народа би изискивао посебан (вишетомни) научни рад. Важан утицај на руску културу је имала и имаће сигурно и даље хришћанска религија у свом православном облику. Стога ћемо се овде само сумарно дотакнути теме руске културе и то у контексту руске геополитике (савремене). Руски језик спада међу најраширеније светске језике, како по бројности популације која га користи као матерњи језик (такође постоје параметри употребе руског као другог језика, потом познавање руског језика и сл, с тиме да обарање критеријума подразумева и већи број конзументата или чак познаваоца неког светског језика), а још више по пространству територија где је

---

²²⁷ Александар Дугин «Геополитика Русије», 2003..

он у употреби. Историја руског језика би се најкраће могла сажети у период када је он био језик свих Источних Словена, а потом период када су њиме говорили само Руси, док су Украјинци и Белоруси добили своје специфичне дијалекте, који су потом постали њихови засебни национални језици. После XIII века настају прве разлике у дотле јединственом руском језику због историјских околности да су дотадашње западне и јужне руске земље (Белорусија и Украјина) потпале под власт других држава, а пре свега Пољске и Литваније (потом Пољско-Литванске уније). Те разлике су се временом повећавале, мада су после потпадања делова ових земаља под поновну руску власт неке од разлика умањиване. Тако у украјинском језику постоје дијалекти који су последица различитог периодаведеног ван заједничке државе са Русијом. Источна Украјина има дијалекте најсличније руском језику, а најмање најзападнији делови Украјине (Галиција, Волинија) који су припојени тек у каснијим историјским периодима. Са друге стране руски језик се ширио у другим правцима, паралелно са ширењем руске државе, па је преовлађујући и у Сибиру, руском Далеком истоку, северном Кавказу, северном Казахстану, а у периоду до распада СССР и у многим другим његовим подручјима ван данашње Русије. Руски језик је већ деценијама и један од званичних језика ОУН и других међународних организација. Последњих неколико деценија траје постепен процес преовладавања енглеског језика у међународној комуникацији, што се негативно одражава на заступљеност и употребу других светских језика укључујући и руски. И поред тога руски језик је сачувао известни утицај у међународној употреби.

Руска књижевност спада међу најразвијеније и најплодотворније у читавом свету. Она се развијала, паралелно са одвијањем целокупне руске историје, а посебан замах је доживела у Новом веку, да би током XIX и XX века дала више светских класика (Пушкин, Гогољ, Тургенев, Достојевски, Толстој, Јесењин, Горки, Сољженицин и др.). Уз све недостатке који се објективно могу дати совјетској и руској култури у периоду социјализма, чињеница је да је совјетска издавачка продукција била најфреквентнија на свету.²²⁸

Систематским образовањем широких слојева народа у совјетском периоду, постигнуто је много на превазилажењу великог јаза у култури и

---

²²⁸ Мирко. Сарић «Стваралаштво и наука», Београд 2000.

образовању царске Русије између повлашћене елите и бројних слојева необразованих, сиромашних и често полуписмених и неписмених сељака, радника, беземљаша. То је вероватно један од највећих успеха социјализма у СССР као друштвеног уређења, током свог постојања и владања том земљом у XX веку. Као један од индикатора успешности образовног система је и високо котирање и постигнути резултати руских стручнајака и научника у различитим научним дисциплинама. Нарочито су значајни резултати били постигнути у области природних наука, као и у техници и медицини. И други облици руске културе су веома високо котирани у свету: уметност у целини, а нарочито неки њени сегменти, као што су класична музика, опера, балет, позориште, филм, а у нешто мањој мери и различити облици ликовне уметности. Посебан квалитет у руској (али и совјетској) култури у XX веку је био тај, што она није била «привилеговани рај» за руску интелектуалну и културну елиту, те само могућност постизања врхунских резултата и признања на међународном нивоу. Управо су широке масе становништва, укључујући и ниже слојеве, добиле могућност почевши од школских клупа, да се баве и усавршавају у некој од културно – уметничких активности за које би показали интересовање и таленат. Са друге стране захваљујући популарности, али и материјалне приступачности производима културе и уметности руским грађанима и изграђеног аксиолошког погледа на културу и уметност међу широким слојевима становништва, посете културним и уметничким приредбама су биле веома високе по становнику, чак и у светским размерама. Чак и веома мала и удаљена места у руској провинцији, укључујући и север и Сибир, имала су многе елементе културне и уметничке инфраструктуре у свом месту или макар у најближем урбаном центру: позориште, биоскопе, библиотеке, већа места и оперу и сл. . Књиге у СССР и Русији, не само да су имале масовну продукцију наслова и веома високе тираже, већ су изнад свега биле веома приступачне са аспекта цене, а чланства у библиотекама, читаоницама, карте за културне и уметничке манифестације су делом биле бесплатне за одређене сегменте становништва или веома приступачне цене. Мишљења смо да је резултат у руској култури, укључујући њено приближавање и описмењавање широким народним слојевима, можда био један од највећих успеха социјализма у XX веку, коме се иначе могу дати веома крупне и чак веома радикалне замерке и недостаци, у веома бројним областима живота (од недостатка демократских слобода и појединих људских

права, до озбиљних недостатака у елементарном функционисању привредног система и др.).

Совјетски и руски спорт и физичка култура су дали своје велике резултате као у врхунском такмичењу у међународној конкуренцији, тако и у оквиру рекреације и физичког васпитања широких народних слојева. Резултати у врхунском спорту у међународној конкуренцији су се огледали у освајању медаља на Олимпијским, европским и светским такмичењима како у појединачним, тако и у екипним спортовима, што је доста редак успех и на светском нивоу. Управо велики резултати руских спортиста у појединачним спортовима, а изнад свега у атлетици и гимнастици указују на позитиван ефекат развоја физичке културе широких маса становништва и као последицу улагања у развијену инфраструктуру спортских терена и објеката. Са друге стране СССР је једина европска држава која је освајала прво место у Европи и златну медаљу на Олимпијским играма у свим важнијим екипним спортовима од фудбала, кошарке, рукомета, ватерпола, одбојке, хокеја на леду и др. Због климатских разлика у оквиру Русије немају сви спортови једнаке могућности за развој регијама Русије, тако да су у северним пределима популарнији и већи се резултати постижу у оквиру скијања, хокеја на леду, клизања, а на југу је то случај са фудбалом, атлетиком, ватерполом и другим спортовима на отвореном простору. Свуда су популарни дворански спортови попут кошарке, рукомета, одбојке и сл. У северним пределима земље су изграђени фудбалски стадиони са кровом и грејањем, а чести су објекти и у средњој Русији који имају нешто од тога (део покривених трибина са грејањем за гледаоце, грејаче испод травнатог тепиха и сл.), чиме би се створили услови за одвијање врхунских спортских приредби, упркос временским условима и сл. Резултат свега напред наведеног о спорту у Русији, је да су руски спортисти (раније совјетски) прославили у фактички свим дисциплинама и врстама спортова, Русију и руски спорт, на многим такмичењима у свету, а да је у исто време у самој земљи, рекреативни спорт и физичка култура повољно утицала на живот и здравље генерација током највећег дела XX века. Имајући у виду разорна дејства неких негативних појава у руској широкој култури, попут алкохолизма, а у последње време и наркоманије, деликвенције и сл, може се рећи да управо масован спорт и физичка култура представљају једну од успешних алтернатива таквим

пороцима, и важан елемент у правилном развоју омладине и одржавања здравог живота осталих узраста становништва оба пола.

Економска и друштвена криза у Русији током деведесетих је оставила делом трага и на руску културу и образовање. Упоредо са оздрављењем економије и побољшавањем општедруштвене ситуације од краја деведесетих година и у овој области се виде значајни елементи оздрављења и узимања новог узлазног замаха.

Утицај православне хришћанске цркве на руску геополитику можемо посматрати као унутрашњу друштвено-политичку компоненту и у међународном окружењу ван граница Русије.²²⁹ До Октобарске социјалистичке револуције православна хришћанска црква у Русији је имала огроман утицај на све слојеве становништва, а објективно је уживала и посебне привилегије у сваком погледу. Она је свакако била делом и фаворизована у односу на друге конфесије у земљи, што је слична ситуација и у већини других држава (поготову царевина и империја) тог времена, попут рецимо католичке цркве у Аустро-Угарској, или англиканске протестантске у Великој Британији, њеним доминионима и империји широм света. У СССР православна црква се нашла у тешкој ситуацији, слично другим социјалистичко-комунистичким државама света. Може се чак рећи да је у том периоду она имала неповољнији положај од неких других цркава које су имале интернационалан статус, те су могле бити помагане са стране попут исламске верске заједнице и католичке и протестантске цркве. Поред тога малобројнији народи других религија су се више хомогенизовали око својих цркава него што су то у пракси показали православни хришћани који су представљали огромну већину на простору бившег СССР и који су се «више дистанцирали од вере и приклонили атеизму». Од слома СССР ситуација се мења и данас православна црква опет има велики утицај у руском друштву, мада треба узети у обзир тенденције опадања вере у читавом хришћанству, нарочито међу европским народима, што је случај и са Русима. Поред Руса и других русофона, те малобројних мањина осталих православних народа који живе у Русији постоји додатна групација

---

²²⁹ Адријано Рокучи «Православни свет као политички пројекат», «Русија у игри», Лимес плус, Београд, 2004, стр. 181 – 193.

становништва православне вере у Русији. Њу чине махом малобројни народи који исповедају православље, махом из азијског дела земље.²³⁰

Региони Русије

Имајући у обзир да смо већ у делу «Физичко – географске одлике територије данашње Русије» дали регионализацију Русије са аспекта физичко – географског, овде ћемо дати регионализацију ове земље са аспекта економско – географског и политичко – географског.

Економско – географска регионализација Русије

Са аспекта економске географије можемо поделити Русију на више економских целовитих региона. Иако географски региони не морају да се поклапају са економским, у Русији се већином географско-економски региони одражавају и као географске регије.²³¹ Уобичајена је подела Русије на 9 до 12 економских региона, од којих су неки неспорни као засебне целине (северни Кавказ, Поволожје, Урал, западни Сибир, источни Сибир, Далеки исток) мада су у неким случајевима регионализације испољене делимичне разлике у границама појединих региона (Урал може да постоји засебно, али некад обухвата и Преуралију или неку од западних области западног Сибира, Јакутска област некада припада источном Сибиру, а некада Далеком истоку и др.). Некада се Централни регион посматра интегративно као целина²³², а чешће у облику два одвојена региона – Централни индустријски и Централни черноземни регион. Некада се Северозападни рејон посматра интегративно као један²³³, а често као два одвојена региона – 1. Северозападни у ужем смислу који обухвата Санктпетербуршку област, Карелију, Мурманску област, Новгородску област,

---

²³⁰ О овоме више у Зоран Маринковић, «Православни народи у Русији» Наш траг, Велика Плана, троброј 1-3, 2005.

²³¹ Раде Давидовић, 2004, стр. 638.

²³² Општа енциклопедија “Larousse”, Том III, Део Географија, Београд 1973.

²³³ В. Я Ром, В. П. Дронов «География России, Население и хозяйство», Издательский дом «Дрофа», Москва 1995. стр. 218.

Псковску област и Калињинградску област; 2. Северни, који обухвата остатак Северозападног региона – простор европског севера све до Урала. Због изузетно слабе насељености Северног економско - географског региона, те његове економске неразвијености, определили смо се да Северозападни рејон посматрамо као целину. Иако овако јединствен Северозападни регион територијално-просторно можда изгледа превелик за европске регионе Русије (од Балтика до Урала), представља и даље најмалољуднији рејон европске Русије који се не одликује посебном привредном снагом. Такође због своје изразите величине и развијености, али и видљиве разлике у економској делатности прихватили смо поделу Централног региона на Централни индустријски регион и Централни черноземни, уз издвајање и Волго-Вјатског региона као специфичног и економски самосталног и респектабилног (овај регион има и своје физичко – географске специфичности као климу, а томе треба додати и разлику у демографској – националној структури у односу на Централни индустријски рејон). Дакле определили смо се за економско – географску регионализацију са следећих десет економских региона Русије:

1. Северозападни
2. Централни индустријски
3. Централни черноземни
4. Севернокавказки
5. Поволошки
6. Волго-Вјатски
7. Уралски
8. Западносибирски
9. Источносибирски
10. Далекоисточни регион

Имајући у обзир да ово економско - географско регионирање није примаран предмет нашег рада, већ више политичко - географска регионализација, ми ћемо је представити (економско - географску регионализацију) само у основним цртама које су углавном везане за предмет нашег рада. Са друге стране у оквиру политичко - географске регионализације покушаћемо да приђемо на један оригиналнији и дубљи начин и посветићемо јој нешто више простора. При томе ћемо се трудити, да пошто се ради о једном

истом простору, савременој Русији, да не понављамо у оквиру различитих приступа регионализацији већ претходно изнете чињенице и наша запажања.

Северозападни регион

Северозападни регион обухвата широку област севера европске Русије, од Балтичког мора до Урала. Овај регион има широк излаз на северна мора – Бело, Баренцово и Северни ледени океан, поред тога што на два места излази на климатски и економски повољније Балтичко море – кроз Санкт Петербуршку област и Калињинградску енклаву (област). Површина Северозападног региона је чак 1.677.000 км² и има око 15 милиона становника.²³⁴ Овај регион је једини од свих европских региона Русије изразито богат шумом, на коју отпада близу половине његове укупне површине. Што је посебно важно то је четинарска шума – тајга. Регион је богат ресурсима, и то посебно енергетиком и извесно мање рудама метала и неметала. Од енергената има нафте (у републици Коми) као и разноврсних налазишта угља. Пољопривреда је слабије развијена због ограничења климатске природе у домену аграра, док је сточарство развијеније. Поред експлоатације енергената, руде и шуме у оквиру региона развила се и разноврсна индустрија. То се нарочито односи на индустрију дрвета, целуозе, папира, хемијска, машинска индустрија и обојена металургија. Дрвнопрерађивачка индустрија и индустрија целуозе и папира развијена је у северном делу области, северно од правца Волгода – Петрозаводск, тако да Северозападни регион учествује са око 30 % у дрвној индустрији, затим индустрији целуозе и папира целе земље. Хемијска индустрија развијена је у Санкт Петербуршкој индустријској области (Невски комбинат). Машинска и метална индустрија развијене су у Санкт Петербургу, Пскову, Волгоди, Петрозаводску, Архангелску и Мурманску. Обојена металургија је развијена на полуострву Коли и у Санкт Петербургу.²³⁵ Најјачи привредни центар округа је Санкт Петербург, у коме је поред набројаних грана индустрије постоји и велико бродоградилште. За овај град је везана и изузетна културна традиција, туризам,

---

²³⁴ «Итоги Всероссийской переписи населения 2002. года по субъектам Российской Федерации», у Основные итоги всероссийской переписи населения 2002 года», Москва 2003.

²³⁵ Р. Давидовић “Регионална географија”, 2004, стр. 640.

Санкт Петербург је и велики образовни, али и трговинско транзициони центар на нивоу читаве Русије. Читав Северозападни регион, а нарочито његов западни део, има изразиту трзитну улогу за Русију у односу на иностранство. Поред Санкт Петербурга то су и Калињинград, Мурманск и Архангелск као велике луке.²³⁶

Централни индустријски регион

Ово је индустријски најјачи регион у Русији, који обухвата површину од 461.000 км² и на њему живи око 38 милиона становника. То је простор низије са континенталном климом која се одликује хладним зимама (просечна јануарска изотерма је од -11 С на североистоку до -8 С на југу рејона) и топлим летима (просечна температура јула је од 18 до 19 С). Ово је један од ретких региона Русије који није посебно богат налазиштима енергената или (и) рудама, пошто располаже само извесним резервама угља и мањим налазиштима руда. Шумско богатство је за руске прилике скромно, пошто се појас тајги налази северно од ове области, али се ипак располаже извесним површинама под листопадном и мешовитом шумом (око 30 % површине региона).

На бази делом тресета који се експлоатише у региону и у много већој мери увоза енергената из других крајева Русије, развија се разноврсна индустрија Централног индустријског региона. Ту се посебно истиче машинска индустрија, и то њене гране: прецизна механика, индустрија мотора и саобраћајних средстава. Ове индустријске гране ослањају се на висококвалификовану радну снагу московске области, укључујући и научне институте, а важну ставку представља и металургија Туле. Важнији центри машиноградње су Москва и читава њена регија, Јарослав, Тула, Коломна. Веома је развијена хемијска индустрија почевши од производње азотних ђубрива, влакна, вештачког каучука и синтетичких маса.²³⁷ Текстилна индустрија овог региона је водећа у целој Русији. Развијена је у целом региону, а нарочито

---

²³⁶ В. Я. Ром, В. П. Дронов «География России, население и хозяйство», 1995, стр. 255 – 263.

²³⁷ Р. Давидовић, 2004, стр. 662; такође В. Я. Ром, В. П. Дронов, 1995, стр. 230 – 240.

североисточно од Москве, где су главни центри памучних тканина Иваново и Орехово - Зуево, вунених и свилених Москва, а ланених тканина Владимир.

Централни индустријски регион, са престоницом Москвом, представља највећи саобраћајни чвор у држави. Поред железничке и друмске мреже путева које воде ка свим деловима Русије, важан је и речни саобраћај, јер је преко Волге, других већих река и система канала повезана фактички цела европска Русија и шест мора на која излази (Балтичко., Бело, Баренцово, Црно, Азовско и Каспијско).

Централни черноземни регион

Централни черноземни регион спада у мање рејоне са свега 192.000 км² и око 15 милиона становника. У питању је низија са умерено-континенталном климом - топлим летима (просечна температура јула око 19 С) и не много хладним зимама (просечна температура јануара од -8 С на северу рејона до -5 С на југу). За руске прилике регион је сиромашан природним ресурсима (занемарљива површина под шумом, од значајнијег рудног блага има само налазиште гвожђа код Курска). Изузетак је квалитетно пољопривредно тло чернозем, тако да је ово изузетно развијен аграрни регион. Врло су високи приноси (за руске прилике) разноврсних пољопривредних култура по ха, што се односи нарочито на шећерну репу, дуван, пшеницу, конопљу, сунцокрет, кукуруз, кромпир. Од индустријских грана најразвијенија је прехранбена (имајући у виду пољопривредни приоритет област), уз црну металургију (Липецк), те машинску и хемијску (Вороњеж и Брјанск). За разлику од Централног индустријског региона овде је нешто већи удео запослених у пољопривреди и примарном сектору у целини. Главни град и највећи привредни центар је Вороњеж.²³⁸

---

²³⁸ В. Я. Ром, В. П. Дронов, 1995, стр. 220 - 225.

Севернокавказки регион

Севернокавказки регион Русије обухвата површину од 431 хиљаде км² и њен је најјужнији регион. Обухвата област Ростова, Краснодар, Ставропоља, затим Дагестанску, Кабардино-балкарску, Калмичку, Северно-осетијску, Чеченску, Ингуштску, Карачајевско-Черкеску и Адигејску, републике у оквиру Русије. Западне и источне границе су природне, на западу Црно море и на северозападу Азовско, на истоку Каспијско море. Јужну границу која обухвата Кавказ, чине бивше совјетске републике од 1992. независне државе Грузија и Азербејџан, чланице Заједнице независних држава. На северу овај регион допире нешто северније од Ростова на Дону који је и највећи град регије, затим до Цмиљанског језера и Астрахански крај. По неким географским реонизацијама Севернокавказки регион нешто је мањи, јер се у њега негде не рачуна Калмичка република, а негде ни Ростовска област но ми ћемо је посматрати у овим границама како се посматра и у економско-географском регионирању. У територијално-административном смислу, Јужни федерални округ Русије (формиран на иницијативу председника Путина у оквиру уставом прописаних ингеренција председника Русије, приликом територијално-административне реорганизације државе од 13 маја 2000. на седам федералних округа), нешто је већи јер су му придодати Астраханска и Волгоградска област, који иначе припадају Поволожју у географском физичком и економском реонирању.²³⁹

Рељеф северног и средишњег дела региона (који је тек нешто мањи од целе Француске површином), је углавном равница у северном делу и равница са малим брежуљцима до 300 метара, (сем Ставропољског брега од 800 метара надморске висине) у средишњем делу. Јужни део обухвата обронке Кавказа који се као зид издиже између Црног мора на западу и Каспијског мора на истоку, а гранична линија према Грузији и Азербејџану иде самим врховима овог масивног планинског венца упоредничког правца простирања. На северу региона је сушна степска равница, југ који чине огранци Кавказа, планински је и влажнији. Западни део региона у климатском погледу је под утицајем топлог

---

²³⁹ Петровић Драган «Кавказ», Земља и људи, Популарно научни зборник СГД, Свеска 52, Београд 2002, стр. 61-66;

Црног мора и влажних западних ветрова, те прима 500-600 мм талога. Источни део региона је сушан и прима испод 300 мм талога. Ово је климатски најугоднија област Русије. Јануарска изотерма на крајњем северу код Ростова и Дона око -4 С, ка југу у континенталном делу се приближава 0 С, дакле слично као и у Београду, на обали Каспијског мора од 0 до 3 С на југу Дагестанског приморја, на обали Црног мора и до 4 С у Сочиу где је највиша у целој Русији. С обзиром да су зиме у Русији, па и у овом најблажем региону несразмерно оштре у односу на друга годишња доба, лета су доста топла, а прелазна годишња доба изражена и просечна годишња температура редовно је изнад 10 степени целзијусових.

Од река важније су Дон у најсевернијем граничном делу региона, Кубан и Терек целим током. Доњим током Дон тече као тиха равничарска река кроз северозападни део региона и завршава свој ток код Ростова у Азовском мору. Кубан и Терек хране се водом од снега и ледника Кавказа. При високом водостају изливају се из корита. Користе се за наводњавање и хидроенергију. Тле је различито с обзиром на климатске услове. На западу, у Кубану и северозападу око Дона је плодни чернозем, а на истоку неплодно и засољено полупустињско тле нарочито у Калмичкој републици, док је на југоистоку у Дагестану нешто повољније за обраду. Шуме у овом региону захватају 7 % површина и углавном су јужно, на обронцима Кавказа.

Сам Кавкаски крај у оквиру Русије дели се на Предкавказје и Кавкаске планине. Предкавказје дели се линијом Волгоград-Владикавказ у два јако различита дела: западни, степски део, покривен је лесом и черноземом; источни се одликује песковитом земљом, са полупустињским карактером. Ставропољска висораван, саграђена од миоценских кречњака, поступно се пење према југу до 824 м, и спада већ у пределе кавкаског система, али се јужно од висоравни, у подножју планина, пружа снижена зона кубанска или депресија правца северозапад-југоисток. Пјатигорски плато је ближи Кавказу него Ставропољска висија. То је махом зараван, са које се издиже 18 вулканских купа. И док је зараван претежно степске физиономије, дотле су вулканске купе најчешће покривене шумом. У околини Железноводска избијају чувени гвожђевити извори с температуром 15 до 55 С. Богатство у минералним водама, везаним за горњемеоценски вулканизам и раседне линије, толико је велико да се

један део платоа зове Минералне воде. Киселоводск, насеље у Минералним Водама, познато је широм Русије по својим кисељацима, »нарзанима«.

Изградњом Кубанско - Егорликског система наводњавања 1948. омогућено је наводњавање 125000 ха земље на Преткавказју, чиме се отпочело са гајењем пиринча и интензивнијим гајењем поврћа и воћа. Измена хидрографских односа проузроковала је и низ других физичко-географских промена значајних за целу Ставропољску висију: наводњавање долина и балки утицало је на режим подземних вода и промену микроклимата. Поред канала и наводњених балки засађено је дрвеће а око нових сабирних басена појавило се доста дивљачи; само сабирни басени постали су велики рибњаци. Вода је, дакле била један од пресудних фактора за измену физиономије предела.²⁴⁰

Кавкаске планине почињу стрмим одсечима јужно од вароши Анапе на обали Црног мора, и пружају се у југоисточном правцу ка Апшеронском полуострву, где се завршавају врхом Илки-Даг северозападно од Бакуа на граници са Азербејџаном. Укупна дужина Кавказа је око 1500 км. Главни Кавказ дели се на основу геолошко-морфолошких ознака у три дела: западни од Црног Мора до меридијана Елбруса, средњи између меридијана Елбруса и Казбека, и источни Кавказ ка истоку од меридијана Казбека. Ове границе имају дубљи тектонски значај, јер поменути меридијани одговарају огромним раседима. Елбруски расед пружа се према југ-југозападу, и пролази дуж западног обода Јерменског платоа са низом вулкана (Сипан и др.) док казбески расед ограничава источни обод овог платоа вулканима Казбек, Арарат, Алагез и др. Западни Кавказ спушта се ка Црном мору стрмо, висином до 1000 м изнад Туапсеа, али већ на 44 упореднику врхови Фишта и Оштен (2854 м. и 5592 м.), достижу снежне области.²⁴¹ Средњи Кавказ почиње од двоглавог угашеног вулкана Елбруса (5633 м. и 5595 м) највишег врха Кавказа и Европе, и завршава се вулканским коничним Казбекм (5047 м). Он је састављен од кристалстих шкриљаца, гнајса и гранита, кроз које су пробиле ерупције лаве скорашњег датума. Сем ових двају циновских вулкана има још 12-13 мањих између њих.

---

²⁴⁰ Рубић Иво, Петровић Р, Медарић Ј. "Географија свијета", II издање, Слога, Загреб, 1958.

²⁴¹ Лекарев Владимир "Дело Г. И. Тамфиљева о рељефу европске Русије и Кавказа", Гласник Географског друштва, Свеска 10, Београд, 1924.

Вулкани су били активни у преисторијско доба (лаве леже преко морена, поствулканске појаве на Елбрусу и Казбеку – гасови, терме). Кавказ по својим млађим вулканима, знатно се одликује од Алпа и више личи на Анде. У источном подножју Елбруса јавља се сумпоровити гас а у неким дубоким долинама (напр. Малке) избија велики број минералних кисељака с температуром до 22 С.²⁴² Укупна заглечерена површина врхова Кавказа је око 2000 км² и низ кавкаске падине спушта се око 1400 ледничких језика. Источни Кавказ чине планине које донекле затварају Дагестанску област.²⁴³ Привредно економске могућности коришћења огромних и уникатних природних богатстава ове области, пре свега у туристичке сврхе и поред сталних улагања нису до данас ни приближно искоришћене.

Привредно ово је доста развијен регион. Продужетак појаса чернозема у северном делу региона даје област квалитета земљишта слично нашој Војводини са највишим приносима по хектару у Русији, а и бившем СССР-у. Цереалије, кукуруз, сунцокрет, поврће, воће, винова лоза, пиринач дају велике приносе у целом региону. Сточарство је развијено, на северу више говеда и свињогојство, на југу овчарство. За разлику од Централне Азије где се добија грубља вуна овде је акценат на производњи fine вуне која је више на цени. Нафта се експлоатише код Краснодара, Мајкопа и Грозног, а плин код Ставропоља. Од ових сировина добијају се у Невиномиску пластичне масе и вештачка влакна.²⁴⁴ Машинска индустрија производи уређаје за индустрију нафте (Грозни, Краснодар, Туапсе, Наљчик), електричне локомотиве (Новочеркасск) и пољопривредне машине (Ростов, Таганрог).²⁴⁵ Прехрамбена индустрија добро је развијена у Ставропољском крају и уопште северном делу региона, а на обали Каспијског и Азовског мора постоји више фабрика конзервисања рибе. Сви облици саобраћаја су развијени у овом крају од друмског и железничког, ваздушног и речног, док поморски саобраћај преко

---

²⁴² Лекарев Владимир “Дело Г. И. Тамфиљева о рељефу европске Русије и Кавказа”, 1924.

²⁴³ Петровић Руде “Регионална географија света”, Београд 1954.

²⁴⁴ Владимир Ђурић “Економска географија света”, Београд 1976; В. Ј. Ром, В. П. Дронов, 1995, стр. 260 – 270.

²⁴⁵ Владимир Ђурић «Развитак и нови географски размештај индустрије СССР», Гласник СГД, Свеска 47, Београд, 1967.

наведених лука је од велике важности за Русију јер су то једине поморска пристаништа Русије која се никада не леде, ако изузмемо луку Мурманск и делимично издвојени Калињинград. Туризам је веома развијен, црноморска и каспијска ривијера су веома посећене, углавном од домаћих туриста, а обронци Кавказа су атрактивни за зимске спортове. Ту су и многобројне бање Предкавказја са термалним водама.

Насупрот огромним природним погодностима, Севернокавказки регион извесно заостаје привредно у Русији за многим другим регионима, иако се та ситуација последњих година нешто поправља. Тако је удео становништва овог региона у Русији око 14 %, а економски свега око 6 % за 2002. годину.²⁴⁶

Поволошки регион

Обухвата површину од 461.000 км² и има око 13 милиона становника. За разлику од Централног индустријског и Централног черноземног региона који су огромном већином настањени етничким Русима (преко 90 %), овај рејон има значајне мањине (око 65 % Руса).²⁴⁷ У питању је равница, са континенталном климом која је веома слична просеку за европску Русију. Лета су топла (просечна јулска од 18 С до 21 С), а зиме хладне (од -13 С до -6 С), са уочљивим температурним разликама између севера и југа региона. Главна климатска одлика региона у односу на већину напред наведених регија европске Русије је оскудност у падавинама, па се у јужним областима прелази у степску климу. Стога су могућности за развој пољопривреде у целини повољне, али не једнако у свим деловима Поволожја. Најраспрострањеније су области под пшеницом, док се на северу рејона гаји раж и овас. Индустријске биљке, воћарство и повртарство су такође развијени, као и различите гране сточарства. Овоме треба додати и риболов и прераду рибе, нарочито око делте Волге.

Гледајући укупан економски потенцијал Поволожја, можемо рећи да се ради о економски веома богатој и развијеној области Русије. У источном делу региона постоје налазишта нафте (Татарстан и област Самаре), а у области

---

²⁴⁶ Извор података А. Л. Чепалыга Г. И. Чепалыга «Регионы России», справочник, Дашков и К, Москва 2004, стр. 13.

²⁴⁷ Основные итоги Всероссийской переписи населения 2002. года, 2003. стр. 41.

Саратова и Волгограда гаса. Поред тога захваљујући хидроцентралама код Самаре и Волгограда, енергетска снага Поволожја превазилази његове потребе и отпрема се и у друге делове земље. Најразвијеније индустријске гране су хемијска индустрија (претежно на бази нафте и плина), машинска индустрија (фактички све њене гране од производње моторних возила, до опреме за експлоатацију нафте и фабричка постројења различитих грана индустрије), као и дрвна индустрија.²⁴⁸

Саобраћај је веома интензивно развијен и то све његове гране. Истиче се речни, имајући у виду шири значај Волге, сви облици копненог саобраћаја, ваздушни, а у приморју Каспијског мора који зхвата овај регион и поморски, где је најзначајнија лука Астрахан. Најзначајнији економски центри се Самара као незванична престоница Поволожја, а од других значајнијих градова издвајамо Волгоград, Саратов, Казан и Астрахан.²⁴⁹

Волго-вјатски регион

Ово је један од мањих руских региона уопште, а често се не посматра издвојено, већ као део Централног индустријског региона. Ми ћемо га овде посматрати као засебан регион, пошто у економском смислу он има већу важност него физичко-географска или политичко - географска регија. Волго-вјатски регион обухвата простор од 263.000 км², што је територија величине приближно бивше СФРЈ, а за нијансу чак веће него Велике Британије, међутим за руске прилике то је мали регион у коме иначе живи око 10 милиона становника. Поред Руса који имају апсолутну већину (70 %), на овом подручју живе Чуваши, Мордиви и Маријци који имају своју аутономију. И ово је претежно равничарски регион са сличном климом као Централно - индустријски, која је ипак за нијансу оштрија (средња јануарска темптура од -11 до -13 С, а средња јулска око 17 до 18 С. Поред шума које су највеће природно богатство (под њима је 45 % површине), регион има тресета, фосфорита и гвоздене руде. Индустрија је посебно развијена. Поред индустрије дрвета, целуозе и папира, развијена је машинска и хемијска индустрија.

---

²⁴⁸ Р. Давидовић, 2004, стр. 683.

²⁴⁹ В. Я. Ром, В. П. Дронов, 1995, стр. 271 – 282.

Најважнији привредни и општи центар је Нижњи Новгород, који спада међу три или четири најразвијенија и највећа руска града. Он је и највећи сајамски град у Русији (поред Москве), као и највећи центар производње аутомобила.²⁵⁰Трговина и саобраћај су посебно развијени у овом региону. Саобраћај је друмски, железнички, речни и ваздушни, а посебан значај има саобраћај Волгом за теретни транспорт. Развијена је и пољопривреда, рачунајући и аграр и сточарство.

Уралски регион

У економско – географској регионализацији Уралски регион има чак 2.259.000 км². Он не обухвата поларни, субполарни и северни Урал, који по физичко - географској регионализацији му припадају, већ само средњи и јужни део. Међутим њему је придодата Преуралија као и Курганска област, која иначе припада западном Сибиру. Овај регион има континенталну климу која је нешто оштрија него њему најближи европски рејони земље. Истина она је блажа у Преуралији, а изражене су и разлике у правцу север – југ. За разлику од свих европских региона који су апсолутно равничарски (изузетак је Севернокавказки, који само на свом југу има ободу кавкаског планинског ланца), Уралски у свом средишту има ниску планину Урал. Највећи део региона површински отпада на равнице и ниско побрђе, док је само мали део у оквиру планина, где највиши врх има 1640 м. надморске висине. Изузетно је богатство региона у природним ресурсима, од којих су најзначајнији енергенти и руде метала. Око 75 % становништва Уралског региона чине Руси, а међу осталим најбројнији су Башкири и Татари.

Уралски регион је једно од средишта тешке индустрије Русије. Има снажну металургију, машинску, хемијску и дрвну индустрију. Уралски регион даје више од једне трећине руске производње сировог гвожђа и челика. Обојена металургија заснована је на богатству урала у обојеним металима. Бакар се експлоатише у Медногорску, Карабашу, Ревди и Красноуралску, алуминијум у Красноуралску и Каменску, никл у Орску и тд. Веома је развијена и машинска

---

²⁵⁰ Р. Давидовић, 2004, стр. 686.

индустрија која производи више од 50 % читаве индустријске производње региона. Највећи центар тешке машиноградње је у Јекатеринбургу «Уралмаш» и Чељабинску «Чтз», који су и највећи те врсте на читавом постсовјетском простору. Други важњи центри машинске индустрије су Нижњи Тагиљ (мотори), Ижевск (мотоцикли), Миас, Златоуст и тд. Хемијска индустрија је показала последњих година највећи напредак и распрострањена је у више градова од којих је највећи хемијски комбинат у месту Березнику.²⁵¹ Дрвна индустрија је развијенија у северном делу региона, где користи грађу из пространог појаса околних тајги на ивици области и из Северозападног региона и западног Сибира.

Пољопривреда је развијенија на југу, тако да овај регион даје 15 % производње свих цереалија у земљи, а још више је развијен сточни фонд. Саобраћај је развијен, захваљујући чињеници да се регион налази на раскрсници железничких и друмских путева који повезују европски део земље са Сибиром и Средњом Азијом.

Највећи привредни центар је Јекатеринбург, а иза њега су Чељабинск, Перм, Уфа, Нижњи Тагиљ, Магнитогорск, Ижевск и Оренбург.²⁵²

Западносибирски регион

Западносибирски економско - географски регион има површину од око милиона км², са око 20 милиона становника. Руси чине близу 90 % популације. Ово је једна велика низија, која је на северу замочварена. Клима је континентална, још оштрија него на Уралу, али на свом јужном делу, релативно прихватљива за живот становништва, које је у том појасу бројно. Ту на југу региона просечна јануарска температура је од -16 до -18 С, а просечна температура јула од 17 до 18 С. Може се рећи да је југ западног Сибира по квалитету привреде, насељености и уопште достигнутом степеном антропогених активности готово равноправан са Уралом, Северозападним регионом, Преуралијом и неким другим регионима и областима европског дела Русије. Са друге стране северни део, који није тако густо насељен, је пребогат

---

²⁵¹ Р. Давидовић, 2004, стр. 688.

²⁵² В. Я. Ром, В. П. Дронов, 1995, стр. 286 – 296.

нафтом и гасом који се ту експлоатишу. Значајна су и налазишта угља и неких метала, претежно у Кузбаској регији.

Јужни део западног Сибира је наставак појаса чернозема, а чињеница да се ту налази и траса Трансибирске железнице, заокружила је најважније факторе због којих га можемо посматрати као велику нодалну регију. Област Кузбаса је једна од најважнијих привредних области у земљи. Ту се налази велики број већих градова, укључујући и престоницу региона (и читавог Сибира, па чак и целог азијског дела Русије) Новосибирск. Посебно је развијена индустрија у области, нарочито металургија. Све важније индустријске гране су сконцентрисане претежно у Кузбасу, изузев Омска, већег центра који се налази у средњем делу југа региона. Поред црне и обојене металургије, постоје и рафинерије нафте, као и метална и хемијска индустрија.

Саобраћај је развијен претежно на југу, захваљујући Трансибирској железници, али и копненим путевима. Ту су и различити цевоводи, укључујући и нафтовод и гасовод на читавом простору региона, рачунајући и север. Иако на северу регион има излаз на Карско море, оно је највећи део године залеђено, па се поморски саобраћај одвија отежано и уз помоћу ледоломаца.

Поред Новосибирска, значајни велики градови су Омск, Новокузњецк, Барнаул, Кемерово, Томск, Бијск, Прокопјевск, Рупцовск, Тјумењ и др.²⁵³

Источносибирски регион

Источносибирски регион је најпространији и природним ресурсима најбогатији економско-географски регион Русије, али у исто време најслабије насељен и најнеразвијенији са аспекта антропогених активности. На 7.266.000 км², живи свега око 6 милиона становника. За разлику од свих претходно описаних рејона, ово је претежно брдско-планинска област. Веће равнице постоје у сливу Лене и на самом северу уз Ледени океан. Клима је неупоредиво суровија у односу на све напред наведене регионе, веома хладна и са мало падавина. Најнасељенији је југ, уз Трансибирску железницу. Ван те области постоје још само два издвојена центра на огромним просторима региона, која су

---

²⁵³ В. Я. Ром, В. П. Дронов, 1995, стр. 307 – 315.

привредно посебно значајна: Норилск на крајњем северу, близу ушћа Јенисеја у Ледени океан и Јакутск у средњем току Лене.

Природна богатства региона источног Сибира су велика, готово колико цела остала Русија заједно. Највећи део је под четинарском шумом, тајгом. Значајна су налазишта и резерве нафте, гаса, дијаманата, злата и угља, да споменемо само највредније ресурсе. Ту су и налазишта и резерве гвожђа и практично свих важнијих обојених метала, а огроман је значај водених снага сибирских река где су већ изграђене и неке хидроцентралне светског значаја (на пример Ангара код Братска, на Јенisieју и др.), мада ове могућности ни изблиза нису искоришћене. Црна и обојена металургија је сконцентрисана у околини Краснојарска, Братска и ширем реону Бајкала, као и на далеком северу у Норилску и Верхојанску. Значајни су и објекти машинске индустрије у Краснојарску, Јакутску и ширем реону Бајкала. Највеће рафиниерије нафте су у Краснојарску и Иркутску, а развијена је и хемијска и дрвна индустрија. Пољопривреда је у целини слабије развијена и то углавном сточарство. Аграр се своди на неке области југа и на узгајање култура у стакленим баштама северније. Развијен је риболов и лов.

Иако велику већину становништва региона чине Руси, они су сконцентрисани у климатски и привредно најатрактивнијим областима, попут југа и уз ток великих река, тако да велике и веома слабо насељене области већински настањују малољудни народи Сибира попут Јакута, Чукча, Ескима и др. Копнени саобраћај у региону је веома слабо развијен и углавном се своди на Трансибирску и Трансбајкалску железницу, те путеве мање дужине и квалитета. Развијен је речни саобраћај великим рекама, нарочито на Јенисеју, док је Ледени океан највећи део године замрзнут и само уз велике тешкоће и употребу ледоломаца се може користити поморски саобраћај. Ваздушни саобраћај је веома развијен, нарочито хеликоптерски. Највећи привредни центри и велики градови су Краснојарск, Иркутск, Јакутск, Норилск, Улан-Уде, Чита, Ангарск, Братск.²⁵⁴

---

²⁵⁴ В. Я. Ром, В. П. Дронов, 1995, стр. 315 – 321.

Далекоисточни регион, »Руска Калифорнија будућности«

Руски Далеки исток обухвата крајњи исток Русије. Ова регија обухвата 3,1 милион км и преко 9 милиона становника, а у оквиру руске политичке регионализације од маја 2000. Далекоисточни федерални округ је територијално дупло већи захваљујући укључењу Јакутске области (3,1 милион км² и милион становника) која географски ипак припада источном Сибиру. Дакле у географском смислу, како ћемо га овде посматрати, овај регион обухвата Хабаровски крај са Јеврејском аутономном републиком, Приморски крај, Амурску област, Сахалин, Камчатку и Магадан. Крајња јужна тачка је залив Посјет где је тромеђа Кине, Северне Кореје и Русије, док северну границу чине Становојске планине, односно на западу се граничи са руском великом регијом источним Сибиrom. Веома важно за ову регију је да се граничи са Кином и Северном Корејом копненом границом, а у акваторији Јапанског мора и Тихог океана са Јапаном. Руски Далеки исток избија на Чукотско, Берингово, Охотско и Јапанско море и Тихи океан (Пацифик). С обзиром на битна смањење излаза Русије у односу на СССР на Црном и Балтичком мору (као и на Каспијском – »унутрашњем« мору) овако широк излаз на Пацифик и ободна мора на крајњем истоку Русије добија на специфичној тежини у односу на совјетски период. У правцу североисток-југоисток овај реон има 4500 км ваздушне линије.

Ово је претежно планинска и брдовита област, Дуж средишњег Амуре, највеће реке регије пружа се широка равница која се на реци Усури наставља до језера Ханка. Планине, од којих неке упоредо са обалом, су Сихоте-Алин и Бурејске док на полуострву Камчатке постоје још живи вулкани, атрактивни за посетиоце. Клима на руском Далеком истоку је различита. На Чукотском полуострву, на крајњем северу, је арктичка, поларна клима. Камчатка и Охотско приморје имају монсунски климат. Зимски монсун доноси суви мраз, а летњи топле ваздушне масе и кише. Јужни део регије, у области Јапанског мора лежи у суптропском појасу, али има хладну зиму и доста топло лето. То се углавном односи на Поамурје и Приморје, јужни Сахалин и Курилска острва који су и најатрактивнији за живот у овој регији где је и настањено око три четвртине од око седам милиона становника Руског Далеког истока. Но и овде су зиме хладне, тако да Владивосток има средњу јануарску температуру од –13 С, иако

су остала годишња доба доста угодна. Количина падавина се креће од 500-800 мм. Поред тундри на североистоку, Далекоисточни регион обухвата зону шума (34 % површине) која залази на југ до реке Амур.²⁵⁵

Руски Далеки исток располаже са реалним привредним ресурсима који још ни приближно нису искоришћени у односу на могућности. Наиме водећа економска макрорегија света, све више постаје Пацифички регион источне Азије, пре свега Јапан, Тајван, Јужна Кореја, кинеско приморје, дакле источна Кина која све више преузима примат у окружењу, нарочито од уједињења са Хонг-Конгом и Макаоом, као и неке друге земље које се прикључују економском процвату, Тајланд, Малезија, Индонезија и друге. Русија налазећи се северно у овој макрорегији, преко свог Далеког истока има могућности економског повезивања и подстицаја од овог општег економског раста, тим више јер је њена област доста територијално пространа и богата разноврсним економским ресурсима. Најважнији су енергенти и то нафта која има богата налазишта на Сахалину (Оха, годишње преко 20 милиона тона) које прерађује рафинерија у Хабаровску. Налазишта угља су код Владивостока, Благовештенска и на острву Сахалину. У Приамурју има злата, молибдена, волфрама, калаја, графита, а код Биробицана и гвожђа. У овом региону је саграђено неколико великих термоелектрана, а реке, нарочито Амур имају велике водене снаге. Руски Далеки исток располаже са значајним пространствима квалитетне шуме за експлоатацију и развој не само дрвне индустрије, а њене територијане воде у околним морима су једне од најбогатијих рибом и плодовима мора у свету. Близу половине укупног улова рибе и плодова мора отпада на овај регион у данашњој Русији. Лове се углавном лососи, бакалар, харинге, ракови, (китови сада у мањој мери због заштите), фабрике за прераду су начичкане на облама мора и острвима. Разноврсне шуме су састављене највише од корејског бора, оморике, јеле и ариша, као и листопадног дрвећа. Дрво се извози у Јапан, Кину и Аустралију. Поред дрвне индустрије, нафтне, прераде рибе, развијена је и црна металургија (Космомолск), машинска (у скоро свим већим градовима), индустрија хартије, разне гране прехранбене. Услови за развој пољопривреде су

---

²⁵⁵ Петровић Драган «Руски Далеки исток, «Руска Калифорнија будућности», Земља и људи, СГД, Свеска 53, Београд 2003, стр. 57-62;

добри, а главне житарице су пшеница, раж, зоб и јечам. Узгаја се соја, кромпир, шећерна репа, крмно биље највише у области равнице око Амура и Усоре.²⁵⁶

Са политичког аспекта овај реон је током деведесетих доспео у извесну кризу која се испољила и у целој Русији. Нарочито је то било изражено током 1998. када је цела источна Азија доживела економски колапс због повлачења интернационалног шпекулативног краткорочног финансијског капитала из овог региона, а тај талас се делимично пренео и на Русију.²⁵⁷ Пошто је тадашња влада у Русији безуспешно покушавала одржати курс рубље позајмицама од Међународног монетарног фонда од више милијарди долара, дошло је августа 1998. до финансијско - економског краха рубље и руске економије што је земљу коштало десетине милијарди долара. Овај регион је највише осетио ту велику монетарно-финансијску кризу, но задњих неколико година ситуација је стабилизована, али ни изблиза овај крај није напредовао како у односу на своје реалне могућности тако и у односу на општи економски процват суседних области Далеког истока пре свих Јапан, Јужну Кореју и граничне приморске области Кине. На нелегалан начин на овај простор се током деведесетих населило по неким проценама и више стотина хиљада људи из Кине и Кореје, а власти у Москви забрињава близина пренасељених Јапана, Кине и Кореје у перспективи у односу на територијално огромну и слабо насељену област Руског Далеког истока. Трансбајкалска железничка магистрала изграђена је током осамдесетих и деведесетих година даље на север у односу на Трансибирску, а источно од Владивостока изграђена је велика трговачка лука Находка што је повећало саобраћајну повезаност региона уз низ нових великих аеродрома. Поред осталих фактора стратешке предности ових руских простора у XXI веку би биле богатство руског Сибира и Далеког истока огромним количинама чисте воде у односу на највећи преостали део Азије, који је у томе дефицитаран, (а сваке године тај проблем ће по стручњацима бити све акутнији), огромна пространства руске Азије под шумом у односу на њен

---

²⁵⁶ В. Я. Ром, В. П. Дронов, 1995, стр. 321 – 327.

²⁵⁷ О порасту економског развоја највећег дела подручја Далеког истока азијског континента још до половине деведесетих година XX века у Кицошев Саша «Економско – географске карактеристике и значај земаља Далеког истока», Зборник радова Првог саветовања младих географа Југославије, Петница, 1995, стр. 101 – 104.

дефицит у највећем делу континента, затим слаба насељеност и велики простори за обрађивање по глави становника у Русији у односу на обрнуту ситуацију у највећем делу Азије су дугорочне предности за ове руске просторе којима треба додати и велико енергетско и рудно богатство. Јапан потражује и данас од Русије два Курилска острва у образложењу да није никада потписао њихово припајање СССР, али је мала шанса да их икада може добити имајући у виду да тада Охотско море не би било више читаво у оквиру руских територијалних вода и умањило би директан излаз на Пацифик. Иако ова област има доста географских сличности са америчком Калифорнијом (квалитетно земљиште уз обале Пацифика, климатске погодности у односу на слабо насељени међупростор - у случају САД Стеновите планине, у руском случају простор Сибира који раздвајају ове реоне од средишта државе који се налазе на другом крају континента, у случају САД источну обалу, у случају Русије европски део, богати природни ресурси, стално повећавање броја становника досељавањем и тд., брз општи развој протеклих деценија) она још није достигла просперитет који је у случају САД постигла Калифорнија током XX века. Да ли ће у томе бити постигнути резултати следећих година и деценија поред наведених позитивних фактора где видимо и општи развој источноазијског пацифичког региона, зависиће у многоме и од општег развоја који може у том периоду досећи Русија.

Утицај територијално-административне реорганизације руске државе на регионалне и глобалне односе

У међународним односима, однос између међународних субјеката, пре свега суверених држава, у много чему је одређен њиховом унутрашњом стабилношћу и снагом. Унутрашња стабилност једне државе зависи од више фактора као што су, између осталог, економска развијеност, социјални мир, политички консензус релевантних странака, но у вишенационалним и (или), изузетно територијално великим државама, поготово сложеним (федерација, конфедерација, унија и сл.) од посебног значаја је управно административно јединство земље.

Предмет овог истраживања је територијално-административно преуређење руске државе на седам федералних округа из 2000. године, и његов утицај на међународни положај Русије у регионалним целинама које је окружују и којима припада. Како је “у структури моћи новог међународног система, евроазијски див, како је неки називају црном геополитићком рупом представља и представљаће у будућности најозбиљнијег супарника било чијим империјалним тежњама”,²⁵⁸ отуда позиција ове земље у међународним односима има велику “специфичну тежину” нарочито у регионима који је окружују. Како се ради не толико о вишенационалној заједници (81 % становништва су Руси, а око 85 % је “руски блок”), колико о простору државе-континента и федерацији, отуда је њено управно административно-територијално јединство важан чинилац унутрашње стабилности и снаге. То се посебно односи на државе ЗНД које имају институционалну повезаност са Русијом, затим на Кину, обе Кореје, Јапан на Далеком истоку, на Блиском и Средњем истоку Турску и Иран, у Европи на Скандинавске земље, земље источне Европе и Немачку. Утицај САД као глобалне суперсиле је присутан у читавом окружењу Евроазије.

Циљ овог дела рада је истражити како се нова административно-територијална реорганизација Русије на седам федералних округа одражава на међународну позицију ове земље у наведеним регионима Евроазије. Као научни циљ овог истраживања може бити научна дескрипција.

Узрочност се тражи између унутрашњег јединства Русије, које се могуће (што ће истраживање показати), постиже овом административно-територијалном реорганизацијом и међународних односа ове земље у пре свега бројним регионима који је окружују.

Генерална хипотеза је да Русија нема стварне предуслове за дезинтеграцију (етничке и историјске пре свега, а у нешто мањој мери ни културне и економске), те су биле довољне елементарне позитивно-правне мере да се заустави транзициона криза, бар што се тиче територијалног интегритета земље.

---

²⁵⁸ Симић Драган, »Поредак света«, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1999., стр. 5.

Посебне хипотезе – предпоставке везане за ово поглавље, у којем разматрамо претходно постављени феномен су:

1) Русија је етнички изразито хомогена (Руски блок чини око 85 % становништва), а мањинско становништво састављено од мноштва малобројних народа и етничких група распршено је по просторствима земље, те сем малобројних муслиманских народа у северном Кавказу не представљају компактну “сепаратистичку територију”.

2) Русија је вековима имала суверенитет на данашњој територији штавише последњих три века располагала је много већим просторствима, пре свега на отцепљеним републикама бившег СССР-а, где данас још увек у ивичним деловима према Руској федерацији постоје бројне територије које су етнички настањене поглавито Русима, те јој гравитирају (северна половина Казахстана, источна Украјина, пре свега Донбас и Крим, делови Летоније и Естоније, Киргизије, Молдавије, а Јерменија гравитира Русији, док Белорусија представља део руског националног корпуса.

3) Русија са друштвеним бруто производом од око 7000 долара са порастом економских показатеља од 1997, те великом међусобном испрплетеношћу и међузависношћу својих региона који је чине, представља и економски интерес очувања целине (синергијски) за регионе у њеном саставу.

4) То важи и за «нуклеарни кишобран» и оружане снаге које је бране у односу на било какву другу самосталну одбрану неког њеног појединачног дела.

5) У погледу културе ради се о опште прихваћеном руском језику, руској култури као доминантној. За разлику а и то само делимично, од рецимо отцепљених балтичких република, руска култура је доминантна у односу на распршене етничке групе у данашњој Руској федерацији.

Позитивно-правне мере у виду територијално-административне реорганизације руске државе од маја 2000. допринеле су стабилизацији међународних односа и положаја саме Русије у регионима који је окружују – балтичком, украјинском, закавказско - блискоисточном, централноазијском, монголско - кинеском и далекоисточном, као и глобално посматрано њен положај на евроазијском подручју.

Етничка структура Русије, и њене историјске, економске,

војно-безбедоносне и културно-интеграционе одлике

На територији Русије чија је површина 17 075 000 км² живи око 146 милиона становника од чега 81 % Руса. Ако се томе дода око 3 посто Украјинаца и 1 посто Белоруса, може се закључити да “руски блок” има близу 85 посто становништва. Ових око три посто Украјинаца који живе у Русији углавном је распршено по широким просторима ове републике и у Азији или европском северу, готово су поистовећени са матичним народом у односу на неруске групе, које су често и друге расе. Отуда идентитет и лојалност већине Украјинаца у Русији не треба доводити у везу са појавама антирусизма поглавито у западној Украјини. Отуда се цифра од око 85 % становништва “руског блока” у Русији може сматрати реалном можемо је прихватити упркос очигледном паду у природном прираштају Руса у односу на већину мањина Русије; миграције ће као и до сада умекшавати овај диспарат у наталитету. Од око 27 милиона Руса који су живели у бившим совјетским републикама, неколико милиона их се вратило, а такав тренд ће се наставити и у ближој будућности. Са друге стране, један број становника Русије који су по националности титуларних народа отцепљених бивших совјетских република одлази у нове независне републике. Поврх тога велики број Јевреја, и до милион се сели из Русије у Израел, у САД и на Запад. Такође већ се преко пола милиона Немаца одселило за Немачку, а и Јевреја и Немаца има још у Русији по око милион становника те се могу очекивати и даље миграције²⁵⁹. Но, сигурно је да на дужи рок негативан наталитет забележен међу Русима искључиво у задњој деценији и који је забележен у односу на ранија столећа крије највећу опасност по титуларни народ у Русији у погледу његове даље егзистенције и озбиљнијих планова за будућност. Поврх тога повећан је и морталитет, односно смањен је животни век пре свега мушкараца. Ту узроке највише треба тражити у последицама нагле стратификације становништва изазване готово дивљом приватизацијом, шок терапијом, те пауперизацијом бројних слојева без адекватне социјалне заштите, али и неким другим разлозима као што је прекомерна употреба алкохола и друго. Друштвени бруто производ по

---

²⁵⁹ Грчић Мирко, Геополитичке промене на територији бившег СССР-а, Глобус број 20, Београд 1995., стр. 19.

становнику је неколико пута већи него у Србији, (око 7000 \$). Он је као и руска привреда и друштво, претходно доживео стрмоглав пад за време дивље шок терапије, корупције у врху политичке владајуће номенклатуре и драстичног осиромашења државе у периоду 1991-1996. који се поклапа са првим Јељциновим мандатом. Од 1997, а нарочито од доласка председника Путина на власт 2000. дошли су многи позитивни трендови пре свега у економији у свим показатељима.

Око 15 % мањина у Русији чини веома хетерогену структуру становништва. Најбројнији су Татари којих укупно има око 6 милиона (4 % у држави), Чуваши броје око 2 милиона људи (1,2 %), затим Мордвина има око 1,5 милиона (1 %), Башкира (0,8 %) и др.²⁶⁰ Поглед на етничку мапу Русије указује да је руско становништво апсолутно већинско у европском делу које заузима 4,6 милиона км². То ако гледамо демографске карте, и статистичке податке важи за Централни регион, тек за нијансу мање за Поволожје и Преуралију – где у казањској области има Татара. У јужноевропском региону Руси бројно доминирају, мада на периферији уз границу Кавказа живи више релативно малобројних муслиманских народа од којих се истичу Чечени, близу милион. Најважнија мањина су Дагестанци у истоименој аутономној републици у јужном делу Каспијског приморја. Руси у наведеним подручјима чине бројчану мањину, а у осталим пространим деловима овог важног региона укључујући црноморско и азовско приморје чине апсолутну већину. У Северозападном региону укључујући и изоловану Калињинградску зону такође не само да су апсолутно најбројнији народ, већ као и у углавном претходним случајевима покривају шаром тематску демографску мапу. Истина северно од Санкт Петербурга и Петрозаводска живи пар стотина хиљада Карела и Финаца но чак и у Карелијској аутономној републици руски блок чини око 80 % становништва а Карели као титуларни народ свега 10 посто.²⁶¹ У Северноевропском региону ситуација је нешто друкчија. И овде Руси чине апсолутну већину у иначе најненасељенијем региону европске Русије. У појединим мањим деловима овог региона и то само оним са суровом климом и

---

²⁶⁰ Шећибовић Рефик, Економска регионална географија света, Азија, Економски факултет, Београд 1998.

²⁶¹ Грчић М., Геополитичке промене на територији бившег СССР-а, стр. 18.

ван излаза на Баренцово море те слабо или готово једва насељеним деловима тајге и тундре, звесне Самодијске и Финско-угарске етничке групе као на пример Калмици, заузимају око Печоре извесне територије где су Руси у мањини.

Азијски део Русије (са Уралским регионом), обухвата око 12,5 милиона км² и у њему живи око 45 милиона становника. Од тога на Уралски регион који географи рачунају као део Европе, отпада око 1 милион км² и око 15 милиона становника, док Сибир са Далеким истоком заузима око 11,5 милиона км² и настањује око 30 милиона становника. Овде је искључиво реч о диференцијацији региона по географском смислу, а не о институционално територијалном, чија је реорганизација уследила маја 2000. декретом председника Путина, о чему ће касније бити речи. На прелазу ка азијском делу Русије је Уралски географски регион где Руси чине етничку већину, на југу има у већем броју Башкира, но они су чак и у својој аутономној републици малобројнији од Руса.

У огромном Сибиру – 10 милиона км² и преко 20 милиона становника, Руси чине око 90 % становништва и готово потпуно испуњавају западни развијенији и насељенији део Сибира око 2 милиона км² и близу 15 милиона становника, сем безначајних енклава у мочварном делу севера ове области, уз напомену да и као и у европском делу Руси већински насељавају све приморске области на северу, у овом случају Северног леденог океана. Но у источном Сибиру – близу 8 милиона км² и само 6 милиона становника, руско етничко становништво већински насељава сав широки простор на југу уз монголску и кинеску границу, такође долине сибирских великих река, пре свега Јенисеја и у мањој мери Лене у читавим токовима и делове приморја Северног леденог океана. Са друге стране велике површине које су у овој иначе слабо настањеној области веома слабо насељене и већи део године замрзнутог земљишта, поготово ка северу, етнички Руси не чине апсолутну већину мада их има у великом проценту. У јединој аутономној републици овог подручја Јакутији, која статус републике стиче осамдесетих година XX века, на огромном простору од 3,1 милион км² живи свега милион становника, Јакути чине 33,4 %

становништва, а руски блок чак 57,3 од чега сами Руси 50,3 % док 7 % отпада на Украјинце.²⁶²

И у региону велике перспективе Далеком истоку који има преко 3 милиона км² и око 6 милиона становника, Руси етнички доминирају. То се односи и на Сахалин и Курилска острва као што су и сви архипелази у Северном леденом океану настањени већински Русима. Истина у Приморју и Поамурју има више стотина хиљада Кинеза и Кореанаца, од којих су многи ту илегално без папира, но они бар за сада, не поклапају никакву компактну територију. У Јеврејској аутономној области око Биробидана Јевреји чине свега 5 % становништва. Даље од мора – огранака Пацифика постоје енклаве као на северној Камчатки где доминирају бројчано неруски мали народи. Те области су од мањег привредног и стратегијског значаја.

Дакле, само у деловима источног Сибира и то оних који нису гранични према другим државама и углавном немају излаз ни на Ледени океан, постоје веће територијалне целине које нису настањене у апсолутној већини Русима. У европском делу то је северни Кавказ и Татарстан где је однос Татара и Руса приближно пола пола, а Татарстан је са све четири стране окружен Русијом. Оружана побуна у Чеченији се односи на бројчано веома мали народ, који је стварао велике проблеме у Јељциновој епохи. То време ће бити забележено са превише проблема у готово свим областима и срозавања и криза Русије, можда највећих у Новом веку – и од пре Петра Великог.

На основу етничке компоненте Русије може се данас говорити о две категорије.

А. Квантитативној процентуалној структури учешћа руског етноса и руског блока – о чему је већ говорено.

Б. Квалитативној распоређености структуре становништва.

Што се тиче квалитативне распоређености реч је о томе да ли титуларни народ равномерно покрива државну територију што не мора бити загарантовано ни изразито високим процентом учешћа у укупној структури становништва односно под А – високој квантитативној процентуалној структури. Могли бисмо да направимо компарацију са две, иза Русије, највеће по површини земље света – на другом месту Канаду са 9.976.140 км², и на трећем месту Кину

---

²⁶² Грчић М., »Геополитичке промене на територији бившег СССР-а«, стр. 19.

са 9.596.960 км², истина екстремно различите по броју становника, но овде то није предмет обраде. У Кини Кинези чине преко 95 % укупног становништва – компонента А, но у Синкјагу и Тибету који су изразито слабо насељени, географски изоловане целине и у нешто мањој мери Унутрашња Монголија, Кинези нису апсолутно бројчано надмоћни, тако да је преко милијарду Кинеза сконцентрисано у традиционалних осамнаест покрајина и Манџурији, односно у источној половини земље на неких 5 милиона км²,²⁶³ што за једну државу сигурно није повољан моменат из више разлога. У Канади пак – ако изузмемо мултиетничке и мултирасне миграције углавном сконцентрисане на две-три метрополитенске зоне Торонто, Ванкувер, Отава и у мањој мери Монреал, англосаксонско становништво је са двотрећинским пропорционалним учешћем надмоћно над око 30 % Француза. Но Французи су хомогено сконцентрисани у огромној савезној држави Квебек где чине преко 80 % становништва, што је и основ озбиљности њиховог сепаратизма.

Са друге стране Русија нема таквих проблема иако је највећа земља света, бар не у тој мери. Важнији од азијског дела земље, европски део Русије, већ смо констатовали, попуњен је квалитативном распоређеношћу са преко 90 % територије титуларним руским народом. Изузеци су већ споменути најизолованији, безначајни делови територија севера, но и ту готово целокупно приморје Баренцовог мора је етнички руско, чак и удаљени архипелази Земље Фрање Јосифа и Нове Земље. Много озбиљније су мале муслиманске аутономне републике на северном Кавказу, на периферији земље, нарочито Чеченија. Тешко да испод 900.000 Чечена може бити озбиљан дезинтеграциони фактор за Русију. Чак и кад би се повезали сви муслимански народи северног Кавказа у јединствен сепаратистички блок, што је бар за сада мање вероватно, то је етничка скупина од око 2,5 милиона становника, доста измешана са руским и другим становништвом, а често и међусобно подељена. У најјужнијем делу руске територије на западној обали Каспијског мора, егзистира аутономна република Дагестан површине 50300 км² – као Босна и Херцеговина, али невелика за руске прилике. Дагестанци чине око 80 % становништва и има их око 1,5 милиона, муслиманске су вере и до сада су били доста лојални, упркос

---

²⁶³ »Larousse« енциклопедија, том III Географија, Историја света, Београд 1973., стр. 185.

покушајима екстремних Чечена да их увуку у шири сукоб. У будућности због свог географског положаја и високог процентуалног учешћа у аутономној републици, Дагестанци остају важан фактор у том турском региону. У случају Татарстана на јужној Преуралији ситуација је таква да он има много већи демографски потенцијал и привредни значај, иако Татари не чине у њој апсолутну већину – 48,5 %, док је руска група становништва скоро једнака 43,3 %. ²⁶⁴ У Татарстану сепаратистичку идеју отежава факат, да он има границу искључиво с Русијом. Татари и суседни Башкири су муслимани сунити што сепаратистима даје основу за идеје о стварању заједничке независне државе. Но како су Башкири заједно са Татарима и са другим муслиманским народима приближно бројни са Русима у својој републици, а најближа независна република Казахстан, иначе чланица ЗНД је у северној половини настањена већинским Русима и “руским блоком”, то су реалне могућности остварења татарског и – или башкирског сепаратизма и као хипотетичност мало остварљиве.

Историјски Русија се од дефинитивног ослобођења од монголског утицаја око 1480. латентно реорганизовала и једну за другом враћала територије изгубљене после слома Кијевске Русије у XIII веку, те се ширила и ка истоку. Године 1551. освојен је Казан, а 1556. и Астрахан те се цео водени пут Волге нашао у саставу Русије, а затим су у другој половини XVI века и током XVII века освојени Урал и Сибир плус источна половина Украјине, тако да је Русија данашње границе формирала – а негде и премашила, већ пре више од три века, уочи владавине Петра Великог. Све што је у следећа два века освајала то су углавном територије четрнаест данас независних држава, делова бившег СССР-а, односно од 1917. трансформисане царске Русије. Било је и других територија које су дуго држане па на овај или онај начин изгубљене, као што су Аљаска, Пољска, Финска и др. Дакле да резимирамо историјски контекст - територија данашње Русије је у њеном саставу од њеног настанка, пре више од хиљаду и по година и раније од прапостојбине Словена, и то гро територија у европском делу па до оних последњих у Сибиру који су у њеном саставу непрекидно већ најмање три века. Изузетак су делови Приморја на Далеком истоку који су заузети половином XIX века. По историјском принципу тешко да би неко

---

²⁶⁴ Грчић М., Геополитичке промене на територији бившег СССР-а, стр. 19.

Русији могао да озбиљније оспори делове данашње територије – сем можда граничних исправки као што су Курилска острва и сл, са друге стране Русија је већ око три века држала историјски територије отцепљених република бившег СССР-а, данас углавном ЗНД-а.

Економски Русија је са бруто националним приходом од око 7000 долара по глави становника, у узлазној путањи по свим економским параметрима. Она је једина велика држава света која не само да не увози енергенте, пре свега нафту, већ је 2000. исцасирано од извоза нафте, гаса, бензина и деривата близу 60 милијарди долара. Како Русија располаже небројеним природним благом и није рецимо за разлику од наше земље доживела ратна разарања још од Другог светског рата, са снажном индустријском, саобраћајном и урбаном инфраструктуром, одличним системом образовања и великим бројем стручних кадрова, те значајним резултатима у научно истраживачком сектору пре свега у природним и техничким наукама, за очекивати је да има снаге да изађе из транзиционе кризе која је била најтежа на свом почетку првој половини деведесетих, када је било и других разлога за тако болан транзициони почетак. Колики је то био удар на економску снагу земље довољно је рећи да упркос латентном опоравку и расту по свим економским индикаторима од 1998. није надокнађена ни сав губитак забележен током деведесетих година. Ни једна држава у транзицији није платила такву сурову цену, али ретко која је стриктно примењивала шок терапију, а ако ју је делом и примењивала као Пољска, добијала је обилне инвестиције од Запада, што се није догодило у руском случају. У резимеу економске ситуације, наше мишљење је да државни оквир нуди широке могућности за оздрављење економије и њену трансформацију од социјалистичке планске, што је највећим делом већ постигнуто. Захваљујући огромним ресурсима у сваком погледу, од природних па до људских стручних и очуваној инфраструктури, могуће је даље јачање целокупне привреде и хватање корака са најразвијенијим деловима света. Тешко да би услед велике међузависности и испреплетености региона јединствене привреде, неки део могао да очекује дугорочно просперитетнији развој ван целине. Једноставно речено Русија нема у себи неку Словенију.²⁶⁵

---

²⁶⁵ Центр макроекономичеког анализа и краткосрочног прогнозирања, Основные тенденции 2001 года, Москва, 03.04.2002., стр. 1 - 2.

Тешко би било предпоставити да би било који део данашње Русије могао и у случају хипотетичког одвајања, да рачуна на тако моћну безбедоносну заштиту као што је нуклеарно оружје, да не спомињемо огромну снагу конвенционалног наоружања, моћну морнарицу и сл. којим земља располаже и који је најбољи одвраћај од потенцијалног агресора. За Русију је незамислива рецимо Пустинска олуја или ваздушна кампања, ма са које се стране то радило. Нека отцепљена, мала територијица, нашла би се у безбедоносном вакуму, најблаже речено.

Културна супермација руске европске културе над малим често још непрофилисаним многобројним етничким групама, и консензус око употребе руског језика у комуникацији није оспорена. Једноставно Русија више нема своју Литванију, Финску или Пољску. Руски Немци и Јевреји који су иначе на високом културном ступњу делом су се иселили у матичне државе, или су распршени без одређене титуларне дестинације. Њихов досадашњи, а и будући допринос руској култури је несумњив. За мале етничке групе руска култура је вероватно и даље еманципаторска. Када су у питању исламски народи са искључивом и самосвојном теолошком идеологијом као Чечени, можда у будућности и неки други, а било би опасно за Русе да то буду многољуднији Татари или Дагестанци, то би већ била друга ситуација. Кад је ислам у питању тешко да би аксиолошко вредновање културе подразумевало и њену несметану дифузију, а камоли асимилацију у друге културе.

*Територијално-административна реорганизација руске државе
маја 2000. и околности које су јој претходиле²⁶⁶*

После распада СССР-а Руска федерација под Јељцином, нарочито у његовом првом председничком мандату који је повезан са вишедимензијалном кризом земље, наследила је институционалну територијално-административну организацију из совјетског периода. Аутономне републике у Русији немају јасно разграничене надлежности са вишим и централним органима, у време

---

²⁶⁶ Петровић Драган «Утицај територијално - административне реорганизације Русије, на регионалне и глобалне односе», Српске органске студије, часопис за органску филозофију, бр 1- 2 за 2003, стр. 150 -180;

бомбардовања Белог дома, инерције распада СССР-а, проблема са Чеченијом, сепаратистичких покушаја у Татарстану. Слаба и проблематична Јељцинова власт, иначе са председничким системом великих овлашћења, ствара нове аутономне републике Адигејску у којој рецимо Руса има 70 % а титуларног народа Адигејаца 22 %, Алтајску у којој је Руса 60 %, а Алтајаца 31 %, Хакаску у којој је Руса 80 %, а Хакаса 11 %, које су истина све територијално релативно мале али не и Јакутија која је већа од целе Западне Европе и у којој “руски блок” има 57 %, а Јакута 33 %.²⁶⁷ Поставља се питање коме су требале те нове аутономне републике имајући у виду наведене проценте становништва и чињеницу да раније никада нису постојале. По ланчаном систему и остали мали народи и етничке групе су постављали питање ако наведене области са таквим критеријумом могу да постану аутономне републике зашто то онда ни они не могу постати. Ако томе додамо да је Јељцинова власт прећутно признала полунезависни статус владе у Татарстану где је иначе половина становништва руска, и спремила се и званично да призна отцепљење Чечена који су претходно протерали четвртину становништва аутономне републике коју чине Руси и то у сред њихове државе, онда се види каква је конфузност настала. При свему томе Јељцин није много постављао питања о судбини преко 27 милиона Руса у бившим републикама као ни чињеницу да совјетска Босна, односно Казахстан који је већи од Западне Европе има око 50 посто становништва руског блока и да су титуларни Казаси мањина, но никакву макар аутономију није тражила тадашња Москва. До које мере је дошло до правно-институционалне управне кризе у земљи показује и податак да је Јеврејска аутономна област која има свега 4,5 % Јевреја на Далеком истоку тражила статус аутономне републике, што су тражиле и чисто руске области. Имати већу партиципативну власт од центра то је постала ствар престижа, али често само локалне административне бирократије и губернатора. При томе су се јавили и озбиљни показатељи као што је смањење и исељавање Руса са северног Кавказа на пример, рат у Чеченији и сл.

Најзад доласком на чело државе Владимира Путина, користећи институционалну власт председника републике, указом од 13 маја 2000. земља је подељена на седам федералних округа и то Централни са престоницом у

---

²⁶⁷ Грчић М., Геополитичке промене на територији бившег СССР-а, стр. 18.

Москви који одговара нешто умањеном, централном региону у географском смислу. Умањен је за регион Нижњег Новгорода који је припојен Приволошком федералном округу чији главни град је управо вишемилионска агломерација Нижњег Новгорода некадашњег Горког. Приволошки округ дакле увећан је за тај део централног региона, али умањен у односу на своју географску регију одузимањем јужног дела са Астраханским и Волгоградским регионом који су придодати Јужном федералном округу са центром у Ростову на Дону. Четврти федерални округ је Северо-западни који се састоји из северозападног и северног европског у географском смислу. Престоница је наравно у Санкт Петербургу највећем граду округа у који спада и одељена Каљинградска област. Ова четири федерална округа покривају целокупну европску Русију од 3,6 милиона км², мада у географском смислу у њу спада и Уралски физичко географски регион од 1 милион км², тако да у географском смислу европска Русија покрива 4,6 милиона км² или близу половине површине целокупне Европе. Но као федерални округ уралски је много већи од оног у географском појму и поред Урала обухвата и највећи део западног Сибира. Главни град је Јекатеринбург (бивши Свердловск). Југоисточни део западног Сибира области Омска и Новосибирска припојене су Сибирском федералном округу, чији је гро у ствари источни Сибир умањен за Јакутску област која се по овој регионализацији нашла у федералном седмом округу Далекоисточном, који наравно чини и регион Далеког истока у географској реонизацији. Главни град Сибирског федералног округа је Новосибирск, а Далекоисточног Хабаровск.²⁶⁸

---

²⁶⁸ Академија наука, Институт за друштвене науке, Территориальное устройство Российской Федерации, Москва, 03.04.2002., стр. 3.

Табела 5, Федерални окрузи Русије на основу административно – територијалне реорганизације 2000. - структура:

Федерални округ	Седиште ФО	ФО укључује у себе војне округе	Број субјеката федер.	Повр. у хиљ. Км и % РФ.	Бр. Стан. У мил. / дела РФ у %	% привреде РФ
северозападни	Санкт Петербург	Санктпетербуршки	111	1678/ 9,8%	13,9/ 9,6%	9,2 %
Централни	Москва	Московски	118	652/ 3,8%	38,1/ 26,2%	28 %
Јужни	Ростов на Дону	Северо-Кавкаски	113	590/ 3,4%	22,9/ 15,8%	7,6 %
Поволошки	Нижњи Новгород	Приволошки	115	1038/ 6,1%	31,2/ 21,5%	20,3 %
Уралски	Јекатеринбург	Уралски	66	1798/ 10,5%	12,3/ 8,5%	14,8 %
Сибирски	Новосибирск	Сибирски	116	5115/ 30%	20/ 13,8%	13,9%
Далекоисточни	Хабаровск	Далекоисточни	110	6216/ 36,4%	6,7/ 4,6%	6,2 %

Извор: Чепалга А. Л, Чепалга Г. И. «Региони Русије», правочник, Дашков и К, Москва, 2004, стр. 8-9.

Анализа регионалног положаја Русије после територијално-административне реорганизације

У овом делу рада биће анализирана регионална међународна позиција Русије у вези са и након територијално-административне реорганизације. Она је и донета да успостави веће кохезионо јединство земље не само изнутра већ и према међународним субјектима споља. Како Русија у постсовјетском периоду не заузима (бар за сада, а вероватно ни у ближој будућности), статус велесиле то је најупутније истражити њен међународни положај у напред наведеним регионима Евроазије.

Положај Русије у Балтичком региону

Ако бисмо стриктније омеђили овај простор он се односи са руске стране на Северо - западни федерални округ и део Централног федералног округа који се граничи са Белорусијом. Са аспекта овог руског иностраног окружења у питању су пре свега три балтичке бивше совјетске републике Естонија, Летонија и Литванија, скандинавске државе Финска, Норвешка и Шведска, затим Пољска и велика сила, не само региона Немачка, док Белорусија се пре

може посматрати као осми федерални округ Русије него спољашње окружење. Већ смо рекли да у готово читавом руском окружењу провејава негде у већој, а негде у мањој мери утицај САД и он је свуда евидентан па и овде.

Северо - западни федерални округ се састоји од два географска природна региона Северозападнoг и Северног европског. Северозападни географски регион је солидно економски развијен са око 1,7 милиона км² и 14 милиона становника рачунајући и изоловану Каљинградску област. Половина становништва живи у Санкт Петербургу и с обзиром да је реч о територији око 60 географске ширине, има због маритимног утицаја блажу климу, развијену индустрију, посебно робе широке потрошње, и нарочито развијене све три области терцијалног сектора трговину, туризам и саобраћај уз традиционално снажне образовне институције. Насупрот томе Северни европски регион са милион км² и свега 2,6 милиона становника, доста оштријом климом, сем експлоатације природних сировина – руде, угаљ, дрво једино је још поморски саобраћај развијен преко Архангелска и Мурманска. Међутим и овако великом Северо – западном федералном округу придодати су на југозападу Волгогодска, Псковска и Новгородска област, које иначе по физичкогеографској и економскогеографској регионализацији обавезно припадају Централном региону, односно Централном – индустријском региону. Ове три области имају 255.000 км² и око 3 милиона становника. Овако формиран Северо - западни федерални округ са укупно 1,68 милиона км² и свега 14 милиона становника, огромном већином је руског етничког састава, нарочито Северозападни географски регион који се и директно граничи са околним земљама. Карелијска аутономна република која је до педесетих у саставу бившег СССР-а била чак и шеснаеста савезна република, директно се граничи са Финском на територији од 172.000 км² и има око 800000 становника. Од тога 80 % “руског блока”, а свега 10 % Финска и 7 % Карела (Финци су протестанти, а Карели православни хришћани по религијском опредељењу) тако да је јасно да о неким дезинтеграционим покретима чак и пре формирања федералних округа није могло бити ни речи. Чак и на полуострву Кола је солидна насељеност на крајњем северу што је нарочито важно, јер је ту Норвешка граница и НАТО снаге, те снажна руска северна флота којој је овде погодна база (море код Мурманска се због Голфске струје никада не леди). У Северном европском региону у унутрашњости тајги живе Коми у аутономној републици Коми, којих

има свега 23,3 % док руски блок чини чак 68,2 % становништва. На северу у тундри живе етничке групе Ненеци и Пермјаци. Очигледно је да формирање једног јединственог федералног округа чвршће обједињује овај регион, но може се запазити да иоле озбиљних дезинтеграционих токова у овој области Русије не можемо запазити. Важно је напоменути да је тиме чвршће везана издвојена Калињинградска област од 16000 км² са милион становника, огромном већином од 80 % “руског блока”. Ова област је изузетно после отцепљења балтичких република одвојена од остале руске територије, а не толико од Белорусије. Стиче се утисак да је Јељцинова влада пропустила јединствену прилику да услови независност Литваније, добијањем копненог коридора до Белорусије. Неки од разлога би били и ти што Клајпеда или Мемел, те чак читав Виљнус су припојени после Другог светског рата Литванији, а не припадају јој ни етнички ни историјски те су их заузеле руске снаге крајем Другог светског рата и у овој републици је остала значајна руска мањина. Да је добијен коридор Калињинграда са Белорусијом учвршћен би био суверенитет над овом сада географски издвојеном облашћу, а и Белорусија би се још чвршће везала са Русијом због могућности изласка на море овим путем. То је сада и у будућности много теже спровести, но хипотетичка могућност замене неких територија још увек постоји. Овако на Калињинградску област сигурно да претендују бар у оквиру хипотеза неки, од суседне Пољске до Немачке. Русија може да рачуна на њихово укрштање интереса, јер ако би Немачка на било који начин јавно претендовала да поврати бивши Кенигсберг где више уопште нема Немаца, у овој области дакле има само историјски принцип, Пољска би се снажно одупрла јер би то било њено заокруживање од Немачке и са североистока, и још много важније, преседан за евентуалну ревизију границе са Немачком на Одри и Ниси, чега се највише прибојавају Пољаци. Када се томе дода апсолутна етничка доминација “руског блока” у овој области као и спознаја да би Русија само после неког непојмљивог светског оружаног сукоба могла да изгуби ову област, онда је јасно да за сада територијална издвојеност ове области од остале Русије не значл и довођење у питање њеног суверенитета. Ту треба додати и близину Белорусије која је читава у оквиру руског националног блока, етнички, религијски, културно, историјски готово део Русије, а са њом и у специјалном савезу те ако то имамо у виду онда је Русија са Белорусијом *de facto* још више обухватила Летонију, сада и Литванију и са југа, не само са запада из

Калињинграда, те има широку границу са Пољском. Док у Литванији данас “руски блок” нема више од 10 % становништва, те доста мањи утицај него у Летонији где је око 40 % становништва “руски блок”. Многи од њих су обесправљени око добијања држављанства и чак основних људских права. Ту је у пракси заказала западна ажурност око примене људских и грађанских права која се кад је у питању мањина “руског блока” упадљиво крше што је и довело до иселавања једног броја овог становништва у Русију, Белорусију и Украјину, но још увек њихов број који разним административним «зачкољицама» прикрива летонска власт није мањи од 35 %. Предпоставља се да их је око 1990. рачунајући и оне на привременом раду, као и чиновнике у администрацији и настањене стално војне кадрове било свих 50 % укупног становништва у овој републици. У Естонији је по овом питању ситуација идентична, једино што је 1990. при сличној калкулацији тај проценат био око 40 %, а данас укупно становништво “руског блока” које ту живи без обзира да ли је и добило естонско држављанство или се по том питању одуговлачи, је око 30 %. Ако поставимо питање о селективном односу Запада по елементарном питању кршења људских права мањине руског блока у Естонији и Летонији, јесу планови о укључивању балтичких република у НАТО чему се Москва жестоко противила. За време хладног рата Русија је имала велики утицај на унутрашња збивања у Финској, чак и у избору појединих вршиоца државне власти што је прећутно признавано и на Западу као интересна сфера. Сада је ситуација наравно друкчија но Хелсинки увек води рачуна о ставовима моћног суседа, а руска етничка мањина ужива сва права. Са друге стране нестанак Карелије средином педесетих као савезне републике и њен садашњи положај као аутономне републике нема већег значаја, ако се има у виду наведена чињеница о само 17 % Финаца и Карела у њој.

Шведска је веома активна у Балтику у оквиру финансијског капитала, углавном у бившим совјетским балтичким републикама. Но ово треба схватити у оквиру курса неутралне Шведске, која делује углавном дефанзивно и која се задовољава утицајем на етнички и религијски сродну Летонију и етнички Литванију. Сигурно да у Шведској сматрају да им је далеко повољније окружење из безбедоносних разлога, од добијања независности балтичких република, него раније без обзира на неутралну позицију ове државе. Русија има традиционално добре односе са Шведском, са перспективом јачања у

привредном погледу и како ове две земље немају никакве међусобне националне мањине, готово је искључен неки озбиљнији сукоб интереса, осим видљиве наклоности Шведске новим балтичким републикама са којима Москва има више проблема. Отуда ова јача кохезиона јединственост Русије не би требало на Скандинавском окружењу да има неке јаче резултате, чак и ако додамо Норвешку, која иако чланица НАТО-а нема спорова са Русијом и одржава добру привредну сарадњу. Кључни проблем Москве остаје питање многобројне сегрегисане мањине “руског блока” у њима, док ова територијална реорганизација помаже код ојачавања суверенитета над Калињинградском области и општег јачања угледа Русије у региону. То је веома значајно по питању Немачке која је као велика европска сила појачала утицај у региону који се временски поклапа са њеним уједињењем и дезинтеграцијом СССР-а. Немачка продире пре свега економски, а Москва ће увек поштовати увек отворену опцију Берлина ка својој самосталној европској политици мимо САД као што и Немачка не дели све интересе Вашингтона према руској политици и то ће се временом све више испољавати. Отуда ће се могућности за подударане ставова по многим питањима између ове две земље пре заснивати на општијим питањима и глобалним договорима него на парцијалним неспоразумима, рецимо у овом региону. Истина овај регион је с обзиром на највећу географску блискост две земље веома осетљив, тешко је међутим очекивати могућност јављања неког конфликта око само једне референце, па била она чак можда ширина руског суверенитета или алтернативно коридора за Калињинградску област. У много чему ће даља ширина руске међународне позиције у овом региону почивати на сопственој економској моћи, и управо трговина, саобраћај, туризам који има преко Северо - западног федералног округа са Немачком и скандинавским државама представља важан транзициони пут за Запад тако да Санкт Петербург, Калињинград и у знатно мањој мери Мурманск и Архангелск представљају важне прозоре у свет, места учесталог додира са Западом, пре свега Европском Унијом што је једно од приоритета руске спољне политике. Томе треба додати и Пољску са којом више нема територијалних ни мањинских неспоразума, те је то пут за стављање у прошлост неких историјских сукоба и могућност привредне и саобраћајне сарадње, јер најближи копнени путеви за срце Европе иду преко Пољске, а и ова користи транзиторне услуге лука Калињинградске области. Најзад САД делују у овом региону, преко НАТО који

се шири, преко моћног финансијског капитала, већине међународних организација које или контролише или има велики утицај, преко обавештајног рада, најзад политичког утицаја на саме субјекте у региону. Он је велики у односу на нове три балтичке републике, а знатно мањи на скандинавске државе које традиционално воде неутралну политику, чак и Норвешка која је члан НАТО. Немачка ће у будућности остати велика непознаница која може кључно да утиче на политику у региону и стога је за саму Русију веома важно ако резимирамо њену међународну позицију у региону да:

А) очува своју снагу, која подразумева овај конкретан вид кохезионог унутрашњег јединства с обзиром на географске и ресурсне погодности, као и унапреди своју економску моћ, што се све изражава у њеној међународној позицији у овом региону.

Б) сачува и надаље своју институционалну државну синтезу са Белорусијом, чији се међународни резултати највише изражавају у овом региону.

Положај Русије у односу на Украјину

Са бившом совјетском републиком Украјином великом дужином границе са севера и североистока граничи се Централни федерални округ, а са истока Јужни федерални округ чији је главни град Ростов на Дону близу источне украјинске границе. Важно је напоменути да се Украјина и са северозапада граничи са Белорусијом која је у институционалном државном савезу са Русијом и вишедимензионално у оквиру руског националног корпуса. На југозападу Украјине на Дњестру постоји самостална енклава Придњестровска република, независтан део, “настањен руским блоком” у односу на бившу совјетску републику Молдавију. Молдавија формално независна настањена је већински Молдавцима, можемо рећи Румунима, која се сигурно не може скоро, из међународних обзира, а и неких других разлога формално ујединити са Букурештом. Узимањем у обзир и Белорусију и Придњестровску област јасно је колико су границе Украјине обухваћене руским утицајем. Много важније од тога је чињеница да је Централни федерални округ формиран, истина нешто умањен, о чему је већ говорено, у односу на природне географске границе Централног региона, етнички најхомогенији део Русије, историјска колевка Русије –али и сама Украјина такође, што важи и за североисточни део Јужног

федералног округа који се граничи са Украјином. Централни федерални округ са територијом од 652.000 км² и близу четрдесет милиона становника са тек нешто испод 100 % Руса у својој етничкој структури, економски изузетно развијене целокупне привреде. Њему је веома сличан североисточни део Јужног федералног округа који се такође граничи са Украјином, односно Ростовска и Ставропољска области и читаво руско црноморско приморје како по етничкој структури, тако и по изузетној развијености свих грана привреде. Са друге стране границе је дубоко етнички, религијски, културно и политички подељена Украјина са око 50 милиона становника и око 600000 км² површине. У самој Украјини око 20 % становништва се изјашњавају као Руси и покрива највише источни индустријски део земље око Харкова и Донбаски регион. У Донбаском најјачем индустријском и привредном макрорегиону Украјине 1989. године 51,1 % становништва се декларисало као Украјинци, а 44,1 % као Руси. Значајан део Украјинаца у Украјини наводи Руски језик као матерњи, тако да руско језичко становништво у Донбасу чини 65,4 % а украјинско језичко само 32 %. У целој Украјини руским језиком говори 40-50 % становништва. Многи Руси у Украјини су 1991 гласали за независну Украјину. На исход референдума знатно су утицали криза у Русији и јефтинеја храна и неки производи у Украјини. Истраживања су касније показала да преко 50 % Украјинаца и 60 % Руса жале за распадом заједничке државе²⁶⁹. То је у првом периоду независности било обележено падом индустријске производње, прекинутим економским везама, енергетском кризом с обзиром на зависност Украјине од Русије енергетски, пре свега за нафту и гас. Велики штрајкови у источном делу приморали су владу у Кијеву да заузме помирљивији став према Русији. На следећим изборима 1995. победила је проруска опција и за председника је изабран Леонид Кучма. Хантингтон у Сукобу цивилизација указује подацима и даје мапу са односом по регијама гласања за Кучму и сепаратисту Кравчука. Евидентно је да је у 50 % територије Украјине коју дели Дњепар на два дела, дакле источној, веома убедљиво Кучма победио. У западној половини је било подељеније, ближе Дњепру и у црноморском приморју приближно изједначено, а у западној Украјини нарочито у простору око Лавова где има и око пет милиона унијата – (само 10 % украјинске нације су православни-унијати, а сви остали чисти

---

²⁶⁹ Грчић М., »Геополитичке промене на територији бившег СССР-а«, стр. 8.

православци њих), убедљиво је добио Кравчук. Хантингтон из тога извлачи закључак да је Украјина културно-цивилизацијски поцепана на већи део проруски и нешто мањи део који је историјски дуго био под Пољском и Аустро-Угарском.²⁷⁰ То се нарочито односи на ових пет милиона унијата Украјинаца где постоје и елементи антирусизма. Најзад Крим који је једина аутономна република у саставу Украјине са 27.000 км² и 2,5 милиона становника насељен је углавном Русима и од формирања СССР-а био у саставу Русије. Но у оквиру прославе 300-годишњице од уједињења Украјине с Русијом 1954. године Хрушчов је предао Крим декретом Украјини. Руса на Криму има близу 70 % а Украјинаца 26 %.²⁷¹ Израз аспирације руског становништва 1991. године био је издвајање дотадашњег Кримског округа у аутономну републику у оквиру Украјине. Године 1995. подељена је црноморска флота омером 4 према 1 у корист Русије, а обалска инфраструктура у бази у Севастопољу на једнаке делове. Украјина је као и Русија ушла у Партнерство за мир, но од НАТО агресије на Југославију 1999. одбија да преда и демонтира нуклеарно оружје.

Украјина је и даље има лоше економске показатеље иако се од доласка Кучме на власт, нарочито у његовом другом мандату, она нешто поправила. У последњих годину и по дана, од «наранџасте револуције», ситуација опет иде нешто лошије. Ипак то укупно ни изблиза није онај резултат на пољу економије који су предвиђали украјински сепаратисти, истичући тезу о економској експлоатацији богате Украјине у заједничкој држави. Иако ни у Русији не цветају руже, а ситуација је као што смо констатовали видно боља од 1998. и упадљиво боља од 2000, ни најцрњи снови украјинских сепаратиста о економској петнаестогодишњици независне Украјине, нису приближни стварности. Једноставно Украјина је пре свега енергетски и сировински готово зависна од Русије, мада је испреплетеност привреда још комплекснија од наведених ресурса. Утицај САД –а и његови огромни напори да веже више Украјину за своје интересе је евидентан, и био је веома јак у периоду у време стицања независности, но описане везе Украјине са Русијом које се испољавају још и етнички (Украјинска нација је име за Малорусе и Русине до Октобра 1917. знамо за Белорусе, а данашњи Руси су се звали Великоруси), те су тако

---

²⁷⁰ Хантингтон Семјуел, »Сукоб цивилизација«, Службени лист Југославије 1998..

²⁷¹ Грчић М., Геополитичке промене на територији бившег СССР-а, стр. 9.

формирани три различите нације које имамо данас, односно руски и украјински језик су веома слични, а заједничку ћирилицу делимично угрожавају сепаратистичке струје за ових десет година масовним коришћењем латинице. Ипак за даљи пут Украјине веома је важан фактор о чврстом кохезионом јединству саме Русије. Области Централног федералног округа и део Јужног федералног округа ка Украјини етнички су изузетно хомогени, најхомогенији у Русији, што са друге стране ни изблиза није случај са Украјином, што је велика предност за даље планове Москве о ближим односима са Украјином. Колико и у којој мери ће се то остварити је друго питање, али већ сада је видљиво да су нереални планови и предвиђања рецимо Бжежинског у «Великој шаховској табли» о учешћу и важној карици Украјине са Пољском и евентуално Немачком и наравно САД, у антируском блоку у Источној Европи. Тешко да се са оваквом Украјином у том блоку може озбиљно рачунати, а Берлин је веома опрезан када је у питању однос према Москви. Њему се од 1991. пружа толико могућности у целом европском региону, а нарочито на југоистоку и истоку, које може мирно да конзумира не сукобљавајући се са Русијом, тако да је велико питање о даљем развоју ситуације и у овом региону, у којем да подвучено и Немачка има својих интереса, пре свега економских, но они нису тог интензитета као рецимо у односу на земље Вишеградске групе или западни део Балкана или Балтика.

Међународни положај Русије на њеним западним границама

У овом делу Европе Русија чврсто држи своје границе и територијални интегритет, који је највише условљен чврстом етничком хомогеношћу њеног становништва. Суседне државе немају надмоћ ни демографску (рецимо висина наталитета), а Украјина је држава са јаком етничком, културном, историјском, верском повезаношћу са Русијом. На северу су релативно мале или веома слабо насељене балтичке земље од којих су скандинавске традиционално мирољубиве и лишене експанзије. Калињинград јесте одељен територијално од Русије, али је етнички истоветан и у близини Белорусије, те новом територијалном реорганизацијом још чвршће је везан за матицу. Најзначајнија сила на читавом руском европском западу у окружењу је Немачка, те су односи са Берлином у врху приоритета Москве у међународним односима периода који предстоји. Утицај САД је велики у овим подручјима, али

не и пресудан, с обзиром на фактор Европске Уније и Немачке пре свега. У сваком случају Москви је у интересу да се и у будућности избегну конфротације са Вашингтоном који у ова два суседна макрорегиона има реалне полуге моћи.

Положај Русије на Закавказју

Јужне европске границе Русије су уоквирене њеним изласком на Црно и Азовско море, а на самом југу је Кавказ, веома важан историјски репер за Русију. После 1992. јавиле су се три нове независне републике сада чланице ЗНД Грузија, Јерменија и Азербејџан. Ако је Русија ишта тиме добила (а изгубила је доста сигурно), то је губитак директне копнене границе са Турском и Ираном, но њихов утицај у региону сигурно остаје, а Турске више него расте. Да проблем за Русију буде већи за разлику од до сада анализираних граничних региона овде је веома изражен мањински фактор и то муслимански са једном већ јасно декларисаном иредентистичком аутономном републиком Чеченијом. Поред ње на самој јужној граници ка закавказским независним републикама и чланицама ЗНД налазе се још Кабардино-Балкарска аутономна република величине Црне Горе близу 13000 км², још мања Северна Осетија са 8.000 км² и минијатурна Ингушетија одвојена 1992. од Чеченије са 3.800 км² (тек нешто већа од Луксембурга). Чеченија иначе има свега 14.000 км². Све ове руске републике заједно имају око 2,5 милиона становника, а претежно уз обалу Каспијског мора налази се нешто већи Дагестан са 50.000 км² и 2 милиона становника. Нешто северније од ових области је Карачајевско - Черкеска република која је величине такође приближно Црне Горе и има 400.000 становника, а однос “руског блока” и муслимана је пола-пола. Она је основана 1990. када је и добила статус Аутономне Републике. Дагестан има око 80 % муслимана и тек око 15 % “руског блока”. У Чеченији је готово протерана једна четвртина становника коју су чинили Руси, за време ратних збивања, а у Кабаридо-Балкирској и Северној Осетији око једне трећине чини “руски блок”.²⁷² Видљив је пад и апсолутног броја Руса у овим аутономним републикама због негативног прираштаја, но захваљујући досељеницима из

---

²⁷² Академија наука, Институт за етнологију, Кавказ в геополитическом измерении, Москва, 2000., стр. 8-10.

Закавказја, највише из Азербејџана број је остао исти, но опао је процентуално због природног прираштаја муслимана. У сваком случају ради се о релативно малој маси муслиманског становништва, ако узмемо у обзир чињеницу да Јужни федерални округ обухвата не само јужноевропски географски регион, већ је смишљено увећан за астрахански и волгоградски регион, те са те две области читав Јужни федерални округ обухвата преко 700.000 км² и око 20 милиона становника, од чега на “руски блок” отпада око 80 % становништва. Главни град је Ростов на Дону (доста добро смишљено у Москви приликом формирања овог федералног округа), чиме је извршена централизација и може се рећи апсолутна мајоризација потенцијалне сепаратистичке делатности муслиманског становништва у региону. Управо захваљујући томе ојачана је позиција Русије на читавом Закавказју, већ и шире, суседном делу Блиског истока, где Русија традиционално игра важну улогу. Поред привремено смирене и неугодне Чеченије озбиљан проблем би због географског положаја према Азербејџану и излазу на лепу јужну руску обалу Каспијског мора са Махачкалом и Дербентом као већим лукама, могао да буде Дагестан у којем титуларни народ броји чак 80 % становништва. Иако су пропали напори екстремних Чечена да побуне Дагестанце, те су ови досада били веома лојални Москви има и забрињавајућих момената. Прво 1988. у Дагестану је било свега 27 џамија, године 1992. већ 800, а 1994. невероватних 5000. У Партију исламског препорода (ПРИ) која је формирана за цео СССР још 1990. ушао је одређен број Дагестанаца, поред највећег броја чланова и присталица из удаљеног Татарстана и других исламских области.²⁷³

Већина ових муслиманских народа је туркофонског порекла, баш као и муслимани Азербејџана, државе која је члан ЗНД но под великим турским утицајем. Москва се за сада добро сналази у окружењу арбитражујући у јерменско -азербејџанском сукобу око Нагорно-Карабаха. Православна Јерменија је чврсто уз Москву, а чињеница од стратешког значаја за Русију је подударност интереса у региону са Ираном који је прво велики турски ривал, а друго по питању Азербејџанаца због великог броја њихових сународника у иранском североисточном делу који се граничи са Азербејџаном кооперативан

---

²⁷³ Дел Вал Александар, Исламизам и САД – завера против Европе, Службени лист Југославије, Београд 1998., стр. 243.

је са Москвом по питању држања Бакуа под контролом и његовог ментора Турске. Турска, иза које стоје САД је највећи противник Русије у региону, оживљавање пантуркистичких амбиција Анкаре везан је за ове просторе, али и за средњу Азију. Грузија, православна држава чланица ЗНД има историјски коректан однос са Русијом, но ситуација са њом је неизвесна, јер се од ње одвојила муслиманска зона Абхазија коју су до недавно штитиле руске трупе, а Грузија је и у стратешким играма САД који потискују традиционално грузијско ривалство према Турској и рачунају је у комбинацију око нафтовода, који има више опција. Реч је о нафтоводу из каспијског региона богатог нафтом, у игри су и мултинационалне компаније. У томе треба тражити додатне узроке узнемирености Москве за збивања на сопственој територији северног Кавказа када су у питању мали муслимански народи. На ширем Блиском истоку Русија традиционално добро стоји са Сиријом, Ираком, већ смо рекли о специфичним, у целини кооперирајућим односима са Ираном. Русија традиционално подржава против Турске Грчку и Кипар, а мешала би се и у питање Курда, да иза Анкаре не стоје чврсто САД. Саудијска Арабија финансира многе исламске и фундаменталистичке организације у региону. То важи и за много мање утицајни Јордан. Односи Русије према Израелу су доста специфични, јер је Израел савезник САД, но постоји сарадња по неким питањима као што је исељавање Јевреја из Русије договором и вероватно бар прећутни договор око супротстављања најекстремнијим терористичким исламским организацијама. Под патронатством НАТО-а у оквиру Партнерства за мир створена је група ГУАМ коју чине Грузија, Украјина, Азербејџан и Молдавија (Узбекистан је у међувремену изашао из ГУУАМ и он се сада назива ГУАМ), која за сада има кооперативан карактер, но све једно то веома забрињава Москву.²⁷⁴ Улога САД је у овом региону много видљивија, и много више се судара са интересима Русије него у Балтичком па и Украјинском, где се преплиће и улога Немачке, која овде нема видљивијег утицаја. Русија се судара са Турском, укрштање и директан сукоб интереса није краткорочног карактера, но Анкара је доста заинтересована за руску енергетику и сувише је окружена непријатељима – Грчка, Јерменија, Сирија, Иран, Ирак, Кипар па и Бугарска, а на дуже стазе и

---

²⁷⁴ Академија наука, Институт за етнологију, Кавказ в геополитическом измерении, стр.

Грузија, плус Русија, има велико неповерење Европске Уније, тешко да издашна и несумњива помоћ САД, може то све да неутралише. Када томе додамо унутрашњи етнички сукоб са око 12 милиона Курда, те посебну шиитску етничку групу Алевита, којих има око 25 % становништва, затим латентни традиционални сукоб исламиста и прозелитистичких кемалиста, разапетост између окренутости Западу одакле их одбацује Европска Унија, а подржава САД и алтернативних исламских корена и окренутост Истоку, синтагма о Турској од Јадрана до кинеског зида је лишена основа.²⁷⁵ Вашингтон се деценијама упиње да држи Турску на ногама регионалне силе, скок турског утицаја од 1991. је неспоран, но тешко да Анкара може озбиљније да угрози руске позиције на Закавказју при оваквом стању ствари. Дугорочно треба ипак ставити једно али, а то је демографски проблем, готово једне деценије нултог или чак негативног прираштаја “руског блока” уз већ сигуран висок наталитет муслимана, може на дуге стазе да промени равнотежу снага у региону на штету Русије. Ту је опет на потезу укупна руска политика пре свега унутрашња, која се директно рефлектује на међународни положај земље, а то је неутралисање негативних транзиционих последица, боља социјална ситуација и анулирање појаве аномије у друштву чиме би се створили услови за наталитетни прираштај бар из осамдесетих, који иако пузајући одржава ниво нације и њених егзистенцијалних изазова. Са нултим или чак негативним прираштајем чак и на средње стазе, да не говоримо о дугорочним трендовима које хипотетички спомиње Пол Кенеди у «Припреми за XXI век» у натуралистичкој визији, руска национална политика и међународни положај не само у овом региону воде у суноврат. Ако се вратимо учинку територијално-административне реорганизације она је са преуређеним, централизованим, и етнички високо хомогенизованим проширењима делова Поволожја, Јужним федералним округом подређеним директно Москви и председнику државе, уз повољнија економска кретања краја деведесетих и у наговештајима заустављања пада наталитета задњих пар година, што су тек индикатори у зачетку, ипак зауставила осетни пад утицаја Русије од 1991. у пределу Кавказа и делу Блиског истока који му тангира.

---

²⁷⁵ Лалић Војислав, »Турска без Ататурка«, Филип Вишњић, Београд 1997.

Положај Русије у Централној Азији

Бивших пет совјетских република, а сада чланова ЗНД чине географски Централну Азију чија је укупна површина 4 милиона км². Највећи је Казахстан са 2,7 милиона км², затим Туркменска са 480.000 км², Узбечка са 447.000 км², те мање Киргизија са око 200.000 км² и Тацицка са 143.000 км². Узбекистан има нешто преко 25 милиона становника, а Казахстан нешто мање од 20 милиона, док остале три између 3-5 милиона становника. За Русију је од животног значаја суседни Казахстан чију половину становништва чини “руски блок”. У северном Казахстану, Руси живе не само у градовима него и у руралној средини. На југу у највећем граду Казахстана и до недавној престоници Алма-Ати “руски блок” чини преко 60 % становништва. Године 1989. удео Казаха у овој циновској у територијалном смислу и нафтом богатој републици, био је 39,7 %, а удео Руса 37,8 %, но када додамо бројне Украјинце и Белоруско становништво онда чак 44 %. Само у јужном делу Казаси чине већину. У североисточним и централним окрузима који чине 47 % територије и 49 % становништва Казахстана, Казаси чине само 27,6 % становништва. У северном казахстанском округу тај удео је само 18,6 %, док је у карагандском једва 17,2 %.²⁷⁶ Већину становништва на тим просторима чине Руси и “руски блок”, но има и Немаца, Кореанаца, Пољака и других у мањем броју. Око 6 % становништва Казахстана су Немци. Иако је сада то нешто мањи број због њиховог исељавања у Немачку, казахстански Немци остају важан фактор у овој етнички подељеној држави, која је у ствари совјетска Босна и Херцеговина. Отуда проистичу неки захтеви са руске стране за редуковање Казахстана на половину, на његов јужни део, но са казашке стране истичу историјску компоненту, мада је управо гледано историјски највећи део данашњег Казахстана под Русијом од 1730 - 1740. па надаље. Русија има интересе у Казахстану не само због руског становништва, већ и због ресурса највише енергетских, атомског оружја које је под руском контролом за сада, космичког комплекса у Бајконуру – под контролом Русије, и веза са централном Азијом и регионом. Имајући рањив етнокултурни састав, казахстанско руководство покушава да се уклопи у две заједнице – ЗНД и Заједницу турских земаља но

---

²⁷⁶ Грчић М., »Геополитичке промене на територији бившег СССР«, стр. 15

везаност за ЗНД је много јача. Још је Јељцин формирао ужу и кохерентнију Заједницу са Белорусијом, Казахстаном и Киргизијом. Ипак ваља констатовати да су ово етнички подаци од пре десет година и да се евидентно нешто смањило проценат “руског блока” у Казахстану већим делом због диспаритета у природном прираштају између Словена и муслимана, а мањим делом због иселавања једног броја Словена и Немаца. Тако најновији попис становништва показује да у Казахстану Казаха има око 51 %, Руса нешто преко 30 %, а Украјинаца и Немаца по 5 %. Интересантно је да “руски блок” као да нема дефинисану политику у Казахстану јер евидентно је да ће муслимани имати сталан раст удела становништва у односу на “руски блок” и да би било неопходно макар издејствовати неку територијалну аутономију која би онемогућила битније умањење руског националног интереса у том огромном простору. Наравно то не значи разбијање Казахстана већ једноставно ако Русија може да буде федерација са око 85 % титуларног народа, како то да Казахстан мора да буде унитарна држава са испод 50 % титуларног народа и да ли би било претенциозно да “руски блок” са око 40 % православних Словена тражи за себе макар аутономију. Ако руска политика под утицајем Евроазијске политичке школе која иако јавно потучена још увек има утицаја, не буде то схватила, могла би очекивати за можда четврт века битнију промену свог геополитичког положаја, јер се са северних граница Казахстана који се географски дубоко заривају у руску територију и које су произвољно одређене накнадно (1936. године) може озбиљно угрозити срце руске државе. За сада то спречава “руски блок” становништва, али шта ако он лишен било каквог институционалног одређења настави да се топи услед муслиманске демографске експанзије и свог даљњег лаганог иселавања. Но ту, има и заметака и политичке несигурности, углавном у оним срединама у којима руски блок не чини већину или се повлачи, као што је то ситуација на југу републике. У Киргизији “руски блок” има више од једне четвртине становништва, у главном граду Бишкеку, раније званом Фрунзе чак 55 %. У Тацичкој је присутна још увек, на основу уговора са домаћим властима и у оквиру ЗНД једна руска дивизија. Почетком деведесетих се у Тацичкој одиграо грађански рат, где је победила проруска секуларна опција, а поражени исламски фундаменталисти. Тацици су иранског порекла, а остала четири народа Средње Азије туркофонског, те је културни утицај Турске велики, посебно од 1991. То важи за најмногољуднију Узбечку која је

најеманципованија од утицаја Русије и у мањој мери са нафтом богату Туркменску, велику територијом, но слабо насељеном. У Узбекистану, Туркменској и Таџичкој “руски блок” има данас свега по око 10 % становништва углавном сконцентрисан у великим градовима док је тај проценат око 1989. био и двоструко већи. Но јасно је да су животни интереси Русије у Казахстану, пре свега северној половини ове гигантске државе и у много мањој мери у Киргизији. Утицај у Таџикистану је везан за војно-политичку доминацију која ће се временом вероватно свести на војне базе и изван политички утицај. Утицај у региону, поред Турске који је за сада највише културни, (мада би Анкара желела да то буде и политички и економски), има и САД. Бжежински назива овај регион азијским Балканом и чак црном геополитичком рупом. Јасно је да огромне резерве нафте и гаса у овом региону највише у Казахстану и Туркменској и гаса у Узбечкој, дају велику специфичну тежину овом поднебљу. Суседна Кина је приступила заједно са Русијом и средњоазијским републикама Шангајском споразуму који је економски и политички, чиме Русија учвршћује свој положај у региону, али у овом случају заједно са Кином. То би требало да буде противтежа огромном ангажовању Западних нафтних компанија пре свега из САД који чак потискују руске компаније и Гаспром пре свега, у уносним акцијама експлоатације и прераде црног злата. Додуше сама Русија обилује нафтом и гасом но сигурно да ово све треба посматрати као борбу за задржавање позиција у Централној Азији где је Москва до 1992. имала искључиви монопол. Преко Централне Азије води дијагоналу великог савезништва са Индијом коју Русија негује од првог дана независне Индије 1947. и то савезништво је за обе земље стратешког карактера.

Русија се директно копнено граничи само са Казахстаном изузетно дугом границом од Астрахана до Алтаја. Већ су описана три федерална округа и њихова улога у међународном окружењу Русије и то Северо - западни, Централни и Јужни, док су за Казахстан и Централну Азију битни Приволошки федерални округ, Уралски у пуном обиму и једним делом Сибирски. Прво можемо рећи да се већ описани Јужни федерални округ одражава и на Каспијски регион Централне Азије пошто је супротна обала Каспијског мора која припада Туркменској са друге западне европске стране руска, где је поред већ описане обале Дагестана са лукама Дебрентом и Махачкалом најважнији Астрахањ. Прво јер је то највећи град-лука на читавом огромном Каспијском

мору, друго јер је ту делта Волге и почињу и завршавају се за Русију најзначајнији унутрашњи водени путеви који имају интернационални значај, попут Дунава. Астрахански регион се директно копнено граничи са Казахстаном као и Волгоградски где је огромна већина популације руска, а одатле почиње и дугачка морска каспијска казахстанска обала богата нафтним налазиштима. Приволошки федерални округ је величине од око 1 милион км² и има 31 милион становника, од којих 40 % становништва не спада у “руски блок” и углавном су муслимани. Истичу се Татари и Башкири у већ описаним аутономним републикама које су суседне, због своје бројности и економске развијености ових подручја. Приближан однос Татара и Башкира (заједно) према «руском блоку» у обадве је пола – пола. Тачно је да је географска регија Приволожја умањена за јужне регије Волгоградског и Астраханског региона, вероватно да би се ојачао руски корпус у важном граничном Јужном федералном округу, и придодата је са запада од централног региона вишемилionска агломерација Нижњег Новгорода, који је и одређен за престоницу федералног округа (у физичко – географској регионализацији простор око Нижњег Новгорода се углавном рачуна у Централни регион, али у економско – географској регионализацији се чешће убраја у Поволошки регион; у сваком случају је по територијалној реорганизацији 2000. ослабљен Централни федерални округ и неке његове граничне области придодате Северозападном и Приволошком федералним окрузима). Можемо предпоставити да је политички мотив територијалне реорганизације жеља да се зауставе сепаратистички покушаји у Татарстану и Башкирији. Евентуални сепаратизам ових простора је доста детерминисан малим бројем Башкира, чврстим ставом руске – мање, половине становништва у Татарстану за јединственост суверенитета земље и можда још важније већ споменутих непостојањем границе ових аутономних република, сем са Русијом, односно оне су окружене руском територијом и руским компактним етничким становништвом. Да ствар и на дужи рок буде лоша за сепаратистичке идеје, најближи суседни Казахстан је већ описаном северном половином настањен већином “руским блоком” становништва и тангира Русији упркос већ изнетим уоченим слабостима досадашње руске политике у њему. Када томе додамо да ни сав Татарски и Башкирски народ није јединствен по питању сепаратистичке тенденције ове најмногољудније мањинске групације у Русији, онда се проблем

не чини сада превише озбиљним но треба обратити пажњу у будућности на наталитет који опет може бити једини реалан проблем Русије о чему је већ говорено. И док тај проблем једноставно не долази у обзир када се ради о суседним немуслиманским државама или мањинама у саставу Русије, имајући у виду висок природни прираштај готово код свих муслиманских народа, то је онда већ друга ствар нарочито на дуже стазе. Сољженицин се чак залаже за ампутацију од Русије малих севернокавказских аутономних република, као Чеченије и можда чак и Татарстана, но то нико не узима у обзир озбиљно, јер и аргументи нису у том правцу.²⁷⁷ Једини аргумент Сољженцина за тај предлог је висок наталитет муслимана, према којима треба подићи зид и чак ампутирати те још увек мале енклаве, можда сутра «темпиране демографске бомбе». Приволошки федерални округ у којем је “руски блок” најмалобројнији од свих седам федералних округа, тек око 60 %, још увек је овакав какав је и како је организован, на срећу за Русе, граничен само можемо рећи још увек делом руске (етничке) половине Казахстана, довољно јак у односу на период који је претходио самовлашћа аутономних република и округа и сигурно да сада и Сољженицин ведрије гледа на целовити суверенитет Русије у даљој перспективи. Овде је више акценат на руској спољној политици. За разлику од Јељциновог периода и можда утицаја и Евроазијске политичке школе чији истина Јељцин није био заступник, када се желела интеграција муслимана и кроз ЗНД и Шангајску групу и Заједницу ужу са Казахстаном и Киргизијом поред наравно Белорусије. Тежило се неком заједништву са муслиманима са којима а то је дух Евроазијске политичке школе, као и са другим Азијцима, направити блок према Западу који је по њима главни противник Русије. Јасно је свима и огромној већини руских политичара и интелектуалаца да је ислам експанзиван и да је боље оградити свој део и интересе да их временом ислам не би прогутао. Русија одуговлачећи смањује проценат свог становништва не само у Казахстану и територију коју етнички контролише, већ се то показало у пракси и у оним сувереним деловима Русије где живе муслимани као што је северни Кавказ, Татарстан и друга, то су искуства вековима свих народа који су кохабитовали са исламом, а демографски немушта Русија бар у последњој деценији не може на дуже стазе без јасне политике у том правцу. Догађаји од

---

²⁷⁷ Дел Вал А., »Исламизам и САД – завера против Европе«, стр. 245.

једанаестог септембра 2001. године били су као наручени да и практично потврде ове тежње и жеље већине политичких чинилаца у Русији а што је најважније за политички систем у Русији, и за председника Путина.

Уралски федерални округ формиран је у ствари од уралског географског региона и за Омску и Новосибирску област умањен западни Сибир. Његова површина је око 1,8 милиона км² и има 12,5 милиона становника, преко 80 % “руски блок”. Ово је област тешке индустрије на Уралу и огромних налазишта нафте у западном Сибиру. Он се са севера граничи са Казахстаном са чијим је северним делом интегрисан до те мере у привредном, културном, етничком, саораћајном, историјском, чак и географском смислу јер је област северног Казахстана у ствари југозападни Сибир. Главни град федералног округа је Јекатеринбург, милионски привредни центар уралског региона. Најзад шести федерални округ Сибирски се граничи са североисточним Казахстаном тачније два његова региона Омски и Новосибирски који иначе припадају западном Сибиру географски. Ово је иначе привредно и политичко средиште целог Сибира нарочито западног и настањено је са преко 90 % “руским блоком” те све што је речено о интегративним везама са северним Казахстаном Уралског федералног округа важи и за овај део Сибирског федералног округа.

Територијална реорганизација ојачала је позицију Русије према Централној Азији где је она вишеструко егзистенцијално везана за Казахстан тачније његову северну половину. Сепаратистички токови нису постојали на простору Уралског федералног округа и дела Сибирског федералног округа граничног према Казахстану, али су иначе били доста развијени у области Приволошког федералног округа где је чак 40 % становништва неруско, углавном муслиманско. Ту се истиче најбројнија мањина у Русији Татарстан који заједно са Башкирима имају сепаратистички блок, који је реално отежан низом околности. Формирањем Приволошког федералног округа у оваквом саставу само су запечаћене могућности већих турбуленција у том делу Русије које би се пренеле на њену позицију према северном Казахстану и Централној Азији која је веома важна за Русију. Осетан уплив других земаља у средњоазијски регион само оправдава ефикасност мера везаних ка већем кохезионом јединству земље и њеним објективним спољнополитичким изазовима који су у овом делу окружења врло изражени. Просто се намеће закључак о потреби заштите “руског блока” становништва у Казахстану неким

уставним решењима који не би нарушили јединство те државе споља, али би онемогућили даљу ерозију позиција словенског и европског становништва пред неумитном демографском и политичком експанзијом муслиманског блока у тој огромној земљи. Очигледне демографске промене у ових десет година неумитно намећу јасну прогнозу даљег сценарија ако се бар неки потези не предузму. Невероватно је да је Русија давала статусе аутономних република почетком деведесетих, народима којих је било испод 25 % на тим територијама, а да не тражи за читав део свог народа који чини преко 40 % државе-потконтинента и који ће на тај начин бити изложен лаганом нестајању. И то се ради о територији одакле се у будућности готово и једино може геополитички угрозити срце Русије, територију коју Русија окружује широком границом и која је чак део јединствене географске области југозападнoг Сибира и севернокаспијске регије, говоримо о делу који тангира Русији и у њеном је непрекидном историјском власништву од прве половине XVIII века. За очекивати је да недостатак јасне концепције о Казахстану представља само инерцију расула из Јељциновог периода и да треба очекивати после учвршћења позиције у самој Русији ове територијално-административне реорганизације, јаснију политику која ће се рефлектовати и према споља, а чији су позитивни ефекти те реорганизације само први кораци у том правцу. Нико на Западу, ко се заиста залаже за људска права не може, и сигурно неће оспорити могућност за колективну аутономију преко 40 % становника једне огромне земље који на тај начин не угрожавају суверенитет једне међународно признате земље, чије ипак необичне границе је Стаљин одредио декретом административног унутрашњег уређења једне тада јединствене државе. На политичким странкама “руског блока” у Казахстану и на спољној политици Русије је у предстојећем периоду решење овог ребуса који на први поглед изгледа не тако тешко решив. Но и специфичност међународних односа и дипломатије је у томе што су многе ствари прикривене и у међусобном каузалитету, који се и не може открити на први поглед.

*Положај Русије на јужним границама Сибирског федералног округа према
Монголији и делу Кине коју покрива овај округ*

Сибирски федерални округ захвата огромну површину од 5,1 милиона км² и има 20 милиона становника. Насељен је углавном јужни предео уз трансибирску железницу гушће, а области северно од 60 паралеле су веома ретко насељене. «Руски блок» чини више од 85 % становништва, а остало су расуте по просторима многобројне мале етничке групе Тунгуско-Монголске, Монголске, Турске, Самодијске, на далеком северу ескимске и друге. Споменули бисмо две аутономне републике Туву са 170.000 км² и 300000 становника од којих је однос Туванаца и “руског блока” 60 према 40 % у југозападном делу федералног округа и у југоисточном дупло већу Бурјатску од 350.000 км² и 1,1 милион популације од чега три четвртине “руског блока” према једној четвртини Бурјата²⁷⁸. Највећи део становника живи у Кузбаском индустријско-енергетском макрорегиону на ободу западносибирске географске области која је прикључена округу где је и главни град Новосибирск. Руси су, што је већ напред речено, етнички надмоћни у највећем делу округа, где су услови за живот најбољи, као што је читав јужни појас према монголској и кинеској граници, долине целог тока Јенисеја и Лене и важнији део обале Леденог океана. Од природне регије источног Сибира одузето је 3,1 милиона км² Јакутије и додато Далекоисточном федералном округу. Највећи део јужне границе чини граница са Монголијом која је релативно пространа земља, веома слабо насељена (око два милиона житеља), веома неразвијена земља, изузетно повезана са Русијом у прошлости, а данас у нешто мањој мери. Геополитички за Русију је то још једна тампон зона, овога пута у односу на моћну Кину. Граница према Кини у овом федералном округу је на западу код Алтаја дужине од само шездесетак километара, симболична после отцепљења Централне Азије, на истоку од Монголије у региону Чите тек нешто дужа на истеку овог федералног округа који замењује последњи седми Далекоисточни федерални округ. У Сибирском федералном округу нема сепаратистичких тенденција јер се ради о заиста малим етничким групама на доста нижем цивилизацијском нивоу од Руса, а “руски блок” је и бројчано доминантан, поготово у атрактивним

---

²⁷⁸ Грчић М., Геополитичке промене на територији бившег СССР-а, стр. 18.

зонама погодним за живот Европљана. Сировински ресурси овог федералног округа надмашују развијеност привреде, сем у макрорегиону индустрије Кузбаса.

Положај Русије на Далеком истоку

Далекоисточни федерални округ је за републику Јакутију од чак 3,1 милион км² и свега милион становника увећан географски регион Далеког истока тако да укупно има 6,2 милиона км² и 7 милиона становника. У огромној Јакутији “руски блок” чини 60 % становништва. Најатрактивнији део за живот округа је Приморје и део завршног тока Амура где на 500.000 км² живи око 5 милиона становника. Ту је и престоница овог федералног округа Хабаровск на Амuru и највећи град и лука Владивосток. Од већих градова те најгушће насељене области навешћемо Благвешченск и Биробицан на горњем и Космомолск и Николајевск на доњем току Амура, Усуријск, Посјет и Нахотку Пацифичке луке ка Корејској граници. На северу атрактиван је узак појас огранка Пацифика Охотског мора са лукама Магадан и Охотск, полуострво Камчатка са луком Петропавловск, велико острво Сахалин од 76.000 км² и луком Јужносахалинск, те Курилска острва. Процент становништва “руског блока” је око 80 %. Био би и већи да није неколико стотина хиљада миграната Кинеза и Кореанаца, од којих се велики број нелегално уселио у време транзиције, већина на привременом раду. Од маја 2000. вишом централизацијом округа и контролом извршних органа из Москве овај економски перспективни регион добија и јачу спољнополитичку димензију. Власт у Хабаровску контролише далеко боље миграције, шверц, границе. Процват привреде, нарочито трговине на широј области Далеког истока, прелива се из Кине, Јапана, Кореја и у овај регион, но власт се труди да сузбије и негативне и мање контролисане последице. Ако смо констатовали да је Северо - западни федерални округ прозор ка Европској Унији онда је то овај округ за далекоисточну привреду. Русија је у добрим односима са моћним Пекингом предвиђена је живља привредна активност, на највишем нивоу је уговорена изградња нафтовода од Русије ка Кини, што је стратешки важно и за једне и за друге. Русију као великог извозника нафте и гаса, Кини је црно злато неопходно као и другим великим силама које су у њему све, сем Русије, дефицитарне. И

поред низа споразума и стратешке сарадње, Москва делићем мора бити и опрезна у односу на најмногољуднију земљу света са којом се граничи у свом пространом, богатом и перспективном, али ипак премало насељеном Далекоисточном федералном округу и делом Сибирског, односно области источног Сибира. Односи са Јапаном су привредно перспективни и лишени озбиљнијих супротности осим старог конфликта око два Курилска острва које би Москва заборавила, али никако и Токио. Русија сарађује са обадве Кореје, економски више са Јужном но стратешки више са Северном, мада мање него у совјетском периоду. Русија је и Пацифичка и Далекоисточна сила и доста мирно посматра развој ствари у том региону у којем се премешта тежиште светске економске моћи, а можда у неком времену и политичке. У овом региону нико Русију не би желео за противника, јер је и не види као главну сметњу, а многи би је радо видели као савезника или бар као добронамерног посматрача, што би Москва суочена са обиљем проблема у другим регионима који је окружују могла добро да искористи у пасивној, али не и депресивној позицији. Но и ако би се можда определила да из ње изађе у активну савезничку позицију са неком од сила у Пацифичком региону, нико јој не би гарантовао да јој сутра не би била већа опасност од таквог савезника па макар савез и био успешан, него против оног против кога се определила. Са друге стране, пошто Шангајски споразум прераста и у војни савез (за сада искључиво дефанзивног карактера) Русија и Кина све више постају и стратешки савезници на ширем азијском простору.

Положај Русије на читавом простору Евроазије

Комплексност Руске позиције је у егзистенцијалној потреби да сама буде јака и само као таква актуелна и релевантна за неке савезе, а не савези сами за себе или само против неког. У тој позицији која је и глобална, Русија већ има евидентан проблем са експанзивним муслиманским окружењем на Кавкаском огранку и Централној Азији, бриге око Казахстана, где има ребус који не може решити ако још приде има против себе неку велику силу до краја заоштрени против ње формата било САД било Кине, па не би било добро ни Немачке. Да ствар буде гора, има више од 15 милиона муслимана у својим границама и то на незгодним местима у Закавказју близу осталог муслиманског центра и старог противника Турске, као и чак близу 40 % свег становништва у Поволожју, не

баш тако далеко од казахстанског ребуса. Како да решава евидентне проблеме са муслиманима који су углавном Туркофони иза којих увек стоји Турска, а да се не сукоби са САД-ом који је веран патрон Турске. Све ове шаховске фигуре би могле да буду статичне и да чекају нека боља времена само демографија муслиманска је активна, а Русија у задњој деценији демографски од нуле до минуса. Ако би у том питању повратила макар пузајући наталитет осамдесетих који би јој омогућио нормалну репродукцију и чак минималан прираштај као рецимо Француска или неке друге западноевропске нације, пошто би се показало да је демографски минус само натуралистички транзициони нустренд, који се мења набоље када нестаје аномија у друштву и побољшава се економија, чега све зачетке можемо да наслутимо у задњих неколико година поготово од доласка Путина. У том правцу треба посматрати као велики корак напред ову територијално-административну реорганизацију, која је очигледно стала на пут низу унутрашњих анархичних трендова од којих су многи настали за време Јељциновог председничког мандата. У Европи јача Европска Унија са којом Москва сигурно мора и може да нађе добар језик, као што га углавном увек има појединачно са Француском, а требало би и те како да се труди да га има и са Немачком. Сигурно савезништво са Индијом и те како годи у суровом свету стварности где је тако верног и великог пријатеља тешко наћи. Ако се на тај начин само добија још један велики исламски ривал као што је Пакистан и онако инфериоран у односу на Индију, то не би био велики проблем, да, као што је већ случај са питањем Турске, иза Карачија чврсто не стоји САД што би била, а очигледно већ јесте још само једна у низу напуклина која стоји на магловитом путу ка неком споразуму са САД-ом. Можда је у тој имагинацији 11. септембар дар са неба макар на први поглед. Ако у Вашингтону, Пентагону, мање људи размишља као Бжежински, а више њих види опасности, непријатеље и неутралне као Хантингтон онда би Русија могла да избегне многе замке и искушења. Како се одбранити од реалне муслиманске пре свега демографске и цивилизацијске опасности, а немати против себе САД, при томе задржати добре односе са Кином нијансирано избалансиране, уживати од користи партнерства са Индијом, а не заплитати се у дубину сукоба на Индијском подконтиненту који би увукли веће играче, слично још неутралније само посредовати на узаврелом Блиском истоку. Такође како изградити што срдачније односе са Токијем поготову пошто следи његова шира еманципација од Вашингтона и

стајање чвршће на оне позиције у свету и региону које нису само као до сада економске, а и саме оне су за Русију веома важне, а не дати никако Јапану оно што једноставно није могуће Курилска острва, која су стратешки важна за руски Пацифик, једну од сутра најјачих руских карата футура.

Закључно разматрање о територијалној реорганизацији 2000.

Територијално-административна реорганизација Русије од маја 2000. године зауставила је извесне дезинтеграционе трендове у овој земљи, који једноставно нису имали упоришта у етничкој, историјској, економској, безбедоносној и културној компоненти те их можемо пре посматрати као један од индикатора транзиционе кризе и низа противречности у којој се својевремено нашла Јељцинова гарнитура на власти. Седам федералних округа нису укинули, а то предлагачу није ни била намера, разгранат систем аутономија Руске федерације, већ су само учврстиле управно административно јединство земље. Овде је поред испитивања тих процеса акценат био на њихово рефлектовање на сложену међународну позицију Русије сада више не као суперсиле у постсовјетском периоду, већ као једне од водећих сила у окружујућем Евроазијском простору. Ова анализа би била немогућа без дубљег улажења у низ питања и проблема са којима се суочава постсовјетска Русија пролазећи кроз неопходан пут модернизације и транзиције но покушавајући при том, што је и природно, за сваку земљу, да задржи и поврати макар део позиција који јој у односу на величину, ресурсе и историјску традицију припадају, а што је у периоду деведесетих објективно било испод оптимума. При томе и те како мора водити рачуна, а што многи емпиријски елементи задњих пар година показују, да разуме сложеност изграђеног међународног система односа, у којем је за њу вероватно најприхватљивија опција јачања својих приоритетних националних интереса, где су на првом месту економија и унутрашња демографија, а затим и потреба избегавања већих конфликта са великим силама што јој у наредном периоду јачања своје унутрашње моћи превасходно кроз наведене две компоненте, сигурно није потребно и објективно би је удаљавало од споменутих оптималних циљева. Демографски фактор је изузетно важан за руску државу, јер висок природан прираштај муслиманских

мањина у односу на негативан прираштај словенског становништва (у задњих дванаестак година природни прираштај у Русији кретао се од 1,4 до 1,7 по једној фертилној жени, а за просту репродукцију је неопходно 2,17)²⁷⁹ јер би највише овај фактор могао да битно измени за неколико деценија садашњи проценат од око 85 посто становништва “руског блока” и свега 12 % муслимана²⁸⁰. Економски фактор је такође изузетно важан, јер он у много чему одређује могућности сваке државе како на унуташњем плану тако и у међународним односима. При свему томе веће унутрашње административно управљање територијом, позитивно је деловало на очување стабилности Русије у међународном окружењу, превасходно у регионима који је окружују, те на тај начин се и доприноси даљњој стабилности у Евроазијском региону укупно, где је Русија веома важан чинилац. Истина нека питања остају и даље акутна или бар да тињају. У Балтичком региону важно је питање даљег правца развоја процеса уједињења са Белорусијом, као и Калињинградска област, искључиво због њене територијалне издвојености у односу на Русију и мање на Белорусију, чиме су напред наведена два питања узрочно повезана. Наиме сматрамо да би већи степен државотворних веза са Минском у много чему олакшао несметану интегративну повезаност матице са Калињинградском облашћу. У украјинском региону остаје не само много мање важна питања Придњепровске области или статус Крима у украјинској држави већ и за Русију једно од најважнијих питања, а то је даљи пут Украјине и њен однос према Русији. Тек нешто мање важно питање за Москву у читавом европском окружењу су њени даљи међународни односи са Немачком државом имајући у виду њен европски значај који ће расти, но то у односу на напред изнешена питања није “домаће” питање, односно претходни проблеми су се односили на “историјску Русију” како се у руској

---

²⁷⁹ Зоран Петровић – Пироћанац «Мали појмовник геополитике», 2004, стр. 399 - 400, одељак «Русија се проређује».

²⁸⁰ Поред Русије и остале европске земље имају овај проблем, па и њихови потомци на другим континентима (Англоамерика, Аустралија и др.) о чему говоре Игнацио Рамоне и Патрик Бјукенен у И. Рамоне «Геополитика хаоса», 1998, стр. 116, и у читавом раду П. Бјукенен «Смрт Запада», зашто су наша наша земља и цивилизација угрожени због становништва, 2003.; На пад природног прираштаја који постаје негативан последњих година код великог броја европских народа и у Саша Кицошев, Петар Голубовић «Геодемографија», Ниш, 2004, и М. Грчић «Политичка географија», 2000, стр. 270.

науци и литератури посматрају питања са подручја бивше царске Русије нарочито када се ради о источнословенским народима са заједничким руским кореном (Белоруси и посебно Украјинци који су настали од Малоруса и Рутена). У Кавкаском региону руска држава се сусреће на северном Кавказу са најизраженијом формом сепаратизма на својој територији, у Чеченији, међутим он чак и кад би се проширио на суседне малобројне муслиманске народе у читавом руском подручју северног Кавказа, не би имао далекосежније последице по стабилност и даљи опстанак државе, с обзиром на свој мали демографски потенцијал и периферан положај. Далеко већи потенцијални проблеми би се могли предпоставити у будућности у односу на Поволожје, највише имајући у виду Татаре и Башкире. Питање Казахстана је уз односе са Украјином друго по важности питање “историјске Русије”, односно данашње руске државе где је словенско-хришћанска половина становништва, углавном “руски блок” и Немци, изложена континуелном и латентном смањивању због разлике у наталитету у односу на муслимане и због иселјавања у Русију, Украјину и Немачку, између осталог и због мањих политичких права, (пре свега колективних). Иако је још драстичнија ситуација по овом питању у Летонији и Естонији, у питању Казахстана то је далеко важније, имајући у виду историјску и етничку укорененост руског елемента у северном Казахстану, огромну територију која је од геополитичког и сваког другог интереса за руску државу чији је де факто део био и у СССР, а у нешто мањој мери и деведесетих година и после успостављања ЗНД. О томе говоре подаци пописа из 2003,²⁸¹ да је број Казаха порастао на 51 % (са 39,7 % 1989.), број Руса сада износи 30 % (са 37,8 % 1989.) Украјинаца 5 % (са 8 % 1989.), Немаца 3 % (са 6,5 % 1989.). Поред извесне сумње у веродостојност у односу на стварну демографску ситуацију неких од ових података казахстанских власти, она недвосмислено потврђују запажања по овом питању изнесена напред у раду. Случај два курилска острва у спору са Јапаном иако су стратешки важна због уласка у Охотско море, чине се далеко мање битним у односу на малу демографску снагу (свега седам милиона становника) на економски перспективном руском Далеком истоку у односу на пренасељене земље подручја, Кореје, Јапан и изнад свега Кину, која за сада има партнерске односе стратешке природе са Москвом (не само у том подручју).

---

²⁸¹ “Nations in Transit 2003.”, Fredon House 2004.

Имајући у виду, што је наш закључак и мишљење након овог рада, да су административно-територијалне реорганизације већ сада у релативно кратком шестогодишњем року позитивно деловале на очување стабилности Русије у међународном окружењу, преваходно у регионима који је окружују, те на тај начин се и доприноси даљњој стабилности у Евроазијском региону укупно, где је Русија веома важан чинилац. Потенцијално остварена криза у Русији неизоставно би се пренела на огроман простор који је окружује, изазвавши нестабилност, у за што тешко да би неко од међународних чинилаца, имао битнијих интереса. У тој мери у којој ова територијално-административна реорганизација предупредује такве могућности, у тој мери је и она сама позитиван тренд на стабилност ширег дела Евроазијског региона.

Регионализација Русије са аспекта политичке географије

Поред класичне регионализације Русије коју смо напред изнели и која је махом извршена на основу физичко-географских и економско-географских фактора овде ћемо дати регионализацију савремене Русије, где су поред напред наведених фактора најважнији управо политичко географски фактори.

Посматрајући данашњу Русију можемо поћи од града Москве као престонице земље и њеног политичког центра. Да ли је Москва после осамостаљивања важних територија (бивших република СССР) на југу, западу и прибалтику заиста географски центар земље? Она је то реално сада мање него што је то био случај пре распада СССР. Међутим уколико посматрамо растојање Москве у односу на север европске Русије и са друге стране у односу на њен југ (северни Кавказ) видећемо да је раздаљина у оба случаја готово подједнака. Уколико и Белорусију сматрамо делом заједничке државе, онда је раздаљина од пољске границе (томе треба додати и Калињинградску зону) до Москве и у другом случају од Москве до Урала таква, да ова друга раздаљина није осетно дужа од прве. Када томе додамо да је густина становништва и антропогених активности у овом другом случају (од Москве до Урала) разређенија него што је то у првом случају (од пољске границе до Москве, а нарочито од Смоленска до Москве), што је донекле повезано и са лошијим климатским условима простора источно од Москве, онда заиста добијамо као

реално решење престоницу Москву као географски центар (нарочито политичко - географски центар) европског дела Русије. Међутим поглед на источне границе Русије у односу на Москву није завршен са Уралом, већ се наставља на исток све до Пацифика. Са тог аспекта се стиче утисак да је у односу на данашњу територију Русије престоница Москва, као политички центар земље сувише лоцирана на запад у односу на велику радаљину до крајњег истока земље, до Пацифика. Ако посматрамо физичко - географски то је свакако тачно. Међутим уколико укључимо и економско - географске факторе и нарочито политичко - географске, ситуација је нешто друкчија пошто се простор источно од Урала - западни и источни Сибир и руски Далеки исток због своје изузетно слабије насељености од европског дела Русије, потом због слабије изграђености привреде, саобраћаја и свих осталих важнијих антропогених активности, може посматрати далеко «сажетије» и мање важан од свог огромног физичко - географског простирања. Томе треба додати и наглашено негативније климатске аспекте у западном Сибиру, значајном делу Далеког истока и нарочито на читавом подручју источног Сибира, у односу на адекватне географске ширине у европском делу земље. Већ смо истакли своје начелно неслагање са значајним делом политичких закључака истакнутог савременог руског геополитичара Александра Дугина у оквиру његовог модерног поимања евроазијства. Међутим, упараво у његовим радовима о унутрашњој геополитици Русије морамо констатовати велико познавање материје, стручности и анализу која не би требало да буде спорна, јер се већим делом односи на чињенице које су Дугину као стручњаку у области Русије, изузетно добро познате. Стога смо се, искључиво у овом сегменту територијалне анализе Русије, ван стандардних физичко - географских и економско - географских регионализација, делом ослонили на неке његове радове, али и радове неких других аналитичара (Арбатов и др.), дајући као укупан резултат анализе претежно своје замисли.

У овој политичко - географској регионализацији Русије, уз уважавање и основних привредно (економско) - географских фактора, укључујући и саобраћај, издвојили смо следеће велике регије: 1. Север земље, који обухвата целокупан простор Русије, северно од приближно 60 паралеле северне географске ширине; 2. Европску Русију; 3. Уралска регија; 4. Руски Сибир и

Далеки исток; Свака од ове четири велике регије има своје мање регије, које можемо назвати геополитичким секторима.²⁸²

Руски Север

Руски Север обухвата пространство земље, северно од приближно 60 паралеле, северне географске ширине. Он се простире читавом Русијом, од на западу границе са Финском до на истоку Беринговог и Охотског мора. Главни чиниоц за издвајање овог великог простора Русије у посебну макрорегију би био у његовој хомогености у: 1. заузимању пространства земље приближно северно од 60 северне географске ширине, што узимајући у обзир чињеницу да су обале Леденог океана приближно око 70 северне географске ширине он обухвата извесно јединствену ширину северног појаса земље уз Северни ледени океан; 2. у климатском погледу ради се о пределима изузетно оштре климе, што се појачава идући даље на исток; 3. ради се о простору где су због суровости природе демографска насеља и центри цивилизације распоређени у оквиру тачака, а не у континуитету. Изузетак је, и то само делимично, најзападнији део Севера, а идући даље на исток, разређеност насеља и укупних антропогених делатности је све израженија. Овај простор одликује и слабија развијеност саобраћаја у односу на остали део Русије.

Простор Севера (како ћемо надаље звати у нашем излагању ову политичко – географску макрорегију) је са аспекта рељефа раздвојен на две релативно хомогене целине. Диференцијална граница је река Јенисеј, тако да западно од ње преовлађује низија, а даље на исток висија и побрђа. Изузетак је на западу (западно од реке Јенисеј која диференцира Север на две велике подобласти – западну и источну) планина Урал која се простире релативно кратко у правцу запад – исток (око 100 км у просеку), а на истоку у оквиру приморја Северног леденог океана постоје значајне равнице, као и широке долине великих сибирских река (у овом случају ради се о њиховим доњим токовима где су те долине извесно шире). Како је и у климатском погледу атрактивнији запад Севера, а имамо још наглашенију ситуацију са аспекта

---

²⁸² Ово је термин који смо преузели од А. Дугина, «Основи геополитике, Геополитичка будућност Русије», 2004, стр. 281.

рељефа, отуда је западни део макрорегије посматран са физичкогеографских фактора повољнији за живот људи и њихове делатности. У читавом европском делу Севера и у његовом азијском делу, приближно до северног поларника влада субполарна клима са довољно падавина, с тиме да је у најзападнијој области ове макрорегије – она под маритимним утицајем Атлантика и Голфске струје, па је извесно умеренија него што би то одговарало њеној географској ширини. Тако се море око Мурманска и околине никада не леди током године, а сам град има просечну јануарску температуру -10 С, а Архангелск, који је више од 800 км јужније има -13 С.²⁸³ Идући даље на исток у оквиру макрорегије имамо пад температуре на истим географским ширинама, тако да он источно од реке Јенисеј доспева на -20 С и ниже гледано за просечну температуру најхладнијег месеца у години, јануара. Управо на том простору влада поларна клима, која врхунац хладноће достиже у области на крајњем северу источно од Лене у широј области Колиме. Тако Верхојанск има просечну јануарску температуру испод -30 С, што је северни светски пол хладноће. У азијском делу Севера, јужно од северног поларника влада субполарна клима, али њена сува варијанта са мало падавина.²⁸⁴ Највећи део простора Севера обухватају простране четинарске шуме тајге, које углавном нису ни раскрчене, нарочито у Сибиру. На основу наведеног види се да су могућности за развој пољопривреде у макрорегији веома ограничене на крајњи југозапад, као и на сточарство, лов и риболов (постоје и стаклене баште које су у неким областима веома заступљене). Са друге стране богатство у енергентима и рудама је веома високо – нафте и гаса нарочито у западном Сибиру, али и у европском делу у области Коми, као и у источном Сибиру око Лене; постоје важна налазишта дијаманата, злата и то од светског значаја, нарочито у источном Сибиру, као и угља и већине других руда која овде не бисмо посебно набрајали, само би смо додали да овај простор још није довољно испитан што се тиче богатстава ресурса и да се очекују открића и других разноврсних резерви. Несагледиво природно богатство су недирнуте четинарске шуме, то су најпространије тајге на свету.

Што се тиче антропогених делатности и насеља, већ смо рекли да су она релативно скромна и да постоје у виду тачака у простору, чија је мрежа идући

---

²⁸³ Р. Давидовић, 2004, стр. 616.

²⁸⁴ Diercke Weltatlas, Georg Westermann verlag, Braunschweig 1997, стр. 152-153.

даље на исток све ређа. Индустрijски и привредни центри углавном су сконцентрисани око налазишта нафте, гаса или рудника од велике важности. Велике луке су лоциране на западу макрорегије, где су климатске могућности повољније. Тако су највеће луке Мурманск и Архангелск, а у европском делу су значајнији регионални центри још Сиктивкар и Воркута, у западном Сибиру Ханти-Мансијск и Салекард, у источном Сибиру Норилск, Јакутск, и на крајњем истоку Магадан, Петропавловск - Камчатск и Анадир. Највећи градови у макрорегији су Мурманск, Архангелск, Норилск и Јакутск који сви имају по преко 200.000 становника и навише, а тек нешто мањи су Северодвинск (лука одмах поред Архангелска) и Сиктивкар. Наведни градови имају велику важност за организацију живота и антропогених активности Севера, што се нарочито односи на азијски део макрорегије где су услови живота много тежи. Најтежа је ситуација источно од Јенисеја. Тако Норилск као регионални центар има велики значај, а у сличној су ситуацији и Јакутск и Магадан.

Посматрано са аспекта садашње територијално политичке реорганизације Русије на седам федералних округа, територија Севера обухвата највећи део Северозападног федералног округа (без неких области на југу, укључујући Санктпетербуршку област, Калињинградску зону, област Пскова и др.), потом значајан део Уралског федералног округа (сем територија јужно од приближно 60 паралеле, али територија које су најгушће насељене и привредно најразвијеније, махом уз трасу Трансибирске железнице), потом северни део Сибирског федералног округа (слична констатација као и за Уралски федерални округ пошто у област Севера из Сибирског федералног округа нису укључени јужни најатрактивнији региони, претежно уз Трансибирску железницу, али и севернију руту Трансбајкалске железнице, рачунајући и Кузбаску привредну регију и Бајкалску област, Бујратску републику и Тувинску републику), и најзад северни део Далекоисточног федералног округа (идентично претходним деловима Севера и он не обухвата најквалитетнију јужну територијалну половину овог федералног округа). Посматрано са аспекта унутрашње организације Русије на субјекте федерације и аутономне области и округе, Север посматрано са запада на исток чине Карелијска република, а северно од ње је Мурманска област, потом Архангелска област, република Коми и Ненецки аутономни округ, Јамало-Ненецки аутономни округ, Тајмирски (Долгано-Ненецки) аутономни округ, Јакутска република, Чукотски аутономни округ,

Магаданска покрајина, Корјачки аутономни округ и Камчатка. Дакле осим у случају Карелије, Коми и Јакутије, које имају статус аутономног субјекта у федерацији, остале области су директно само делови Русије. Међутим у демографској структури и у овим руским републикама огромна већина су Руси (и русофони), тако да у националном смислу више од четири петине становништва Севера чине Руси (са Украјинцима и Белорусима то је близу 90 %). Нерусофонско становништво Севера чине, посматрано са запада на исток Карели у Карелијској републици, потом у европском делу Русије источно од Архангелска – Ненци и Коми, потом у северном делу западног Сибира – Ханти и Манси, затим око полуострва Тајмир – Долгани и нешто источније Евенки, а у области источно од Лене, дакле у северном делу руског Далеког истока и то на крајњем северу уз Ледени океан – Чукчи, а у самим поларним областима већине наведених регија Севера живе Ескимима. Јакути насељавају само крајњи југ огромне Јакутске републике у којој у односу на Русе и Украјинце (којих је заједно око 60 %) чине мањину. Пошто је Север у политичком и просторном смислу замишљена макрорегија која као таква не постоји у унутрашњој политичкој организацији Русије као целина, а такође у овим границама се ретко може пронаћи и као економско – географска регија (постоји више подела руске територије на регије у оквиру економско – географског реонирања), процењујемо да је њена величина око 8 милиона км² и да на њој живи око 7 милиона становника. То значи да ова макрорегија обухвата око 46 – 48 % руске територије и непуних 5 % становништва или да је десет пута мање просечно насељена од земље као целине. Пошто се Север читавом својом површином на северу и истоку граничи са океанима и прибрежним морима, који у исто време представљају завршетак евроазијског континента и удаљеност најближег копна и друге државе хиљадама километара далеко, отуда су границе Русије и макрорегије на тим странама света сигурне и природно заштићене. Макрорегија се на југу граничи са осталим руским регијама, док се једино на западу граничи са Финском и има веома кратку границу са Норвешком. Руски север има дугачке границе на северу и југу, а неупоредиво краће на истоку и западу. Стога ова западна граница износи до 800 км у ваздушној линији и обухвата суседне регије Финске које су веома слабо насељене, а то се још у већој мери односи и на кратку границу са Норвешком. Како су са руске стране границе полуострво Кола, као и Карелија гушће насељене и то огромном већином руском етничком

популацијом (већ смо споменули да у Карелији има свега око 15 % становништва које није руског порекла, претежно Карела и Финаца), то је са сигурносног аспекта и ова страна макрорегије прилично безбедна.

Русија у сваком случају мора да обрати пажњу на већу демографску попуњеност Севера, као и на изградњу повезане мреже већих насеља и регионалних центара ових субполарних предела. Осим у мањој мери у европском делу макрорегије рурална насељеност је веома слаба, па се насељеност у азијским пределима, нарочито на крајњем северу ограничава на разбацане мреже насеља, које се у екстремним случајевима одржавају значајним делом од помоћи из остатка земље. То не значи да ова насеља послују са губитком, пошто у најчешћем имају за сврху експлоатацију природних богатстава или су транспортни центри. Недостатак развијеног саобраћаја је важан проблем. У европском делу постоји железнички транспорт, који је закључно са Архангелском у свом западном делу чак развијен. Даље, источно од Архангелска и до Урала постоји важна магистрала до Воркуте и Салекарда, која иде дијагонално до Волгоде и даље до Москве. Међутим у азијском делу Севера готово да нема железнице, пошто Трансбајкалска траса иде нешто јужније од макрорегије. Друмски саобраћај је делимично развијен, поред европског дела у азијском се истичу трасе око Јакутска и Магадана. Овome треба додати и употребу возила у поларним областима на моторни погон за вожњу по снегу, са гусеницама или врстом скија. Речни саобраћај је развијен на великим рекама макрорегије, али се у делу године не користи када су оковане ледом. Поморски саобраћај је развијен на крајњем западу у области Белог и нарочито Баренцовог мора које се не леди. Такође и на истоку око Камчатке и Магадана, док је Северни ледени океан највећи део године проходан само парцијално и то захваљујући флоти ледоломаца. Изузетно је важан ваздушни саобраћај на овако великим раздаљинама, где се поред авионског масовно користи и хеликоптерски, нарочито за мање раздаљине. Уколико би смо бирали престоницу Севера, онда би најзначајнији град у оквиру европског дела макрорегије био Архангелск (близу њега се налази Северодвинск са перспективом стапања ове две луке у велику агломерацију), а у азијском делу изузетно је значајан Норилск који се налази на далеком северу и има перспективе (рудно богатство) да постане престоница азијског дела макрорегије или макар Севера источног Сибира што он одавно и јесте. Јакутск се налази

знатно јужније и има шансу да буде престоница шире регије и од саме Јакутије која има сама 3,1 милиона км². Јакутск у широј околини има велика природна богатства, а за разлику од Норилска који је знатно даље на северу, он има добре друмске саобраћајнице са осталим деловима Далеког истока и у нешто мањој мери источног Сибира. Норилск по нашем мишљењу има предност за незваничну престоницу Севера у односу на Јакутск, јер се налази на самом далеком северу (на 69,30 северне географске ширине, а Јакутск на 62,30 северне географске ширине) и то у његовом централном делу, при ушћу Јенисеја у Ледени океан и у сред изузетно богатих налазишта руда (платине, никла, каменог угља и разноврсних руда оплемињивача челика), при чему је у самом граду велики центар обојене металургије уз индустрију за прераду дрвета. Норилск је близу великих северних пространа западног Сибира где су највећа налазишта нафте и гаса у Русији. Управо је захваљујући тим богатим налазиштима север западног Сибира један од ретких простора Севера, који је имао већи прилив становништва деведесетих од његовог иселјавања у друге делове Русије.²⁸⁵ У периоду деведесетих година због слабљења централне власти и опште кризе у земљи, руски Север је био делимично запостављен, што је имало последицу миграције дела становништва у друге руске области, на југ и запад. Тако су неке области изгубиле и до 15 % становништва, што уз природан прираштај који је већ више од деценију негативан, представља озбиљан демографски изазов у перспективи.²⁸⁶ Оно што је само делимично олакшавајуће по Русе, по овом питању, је непостојање других етничких група на овом простору које би могле да својим демографским растом наруше структуру становништва у макрорегији (једини изузетак у далекој будућности би могли да буду Јакути који су сада мањина у пространој Јакутији, у односу на Русе и русофоне). Једно од веома важних питања за даљи развој руског Севера је саобраћајна, географска, економска и уопште геополитичка повезаност великих центара макрорегије са великим руским центрима који се налазе јужније (у европском делу Русије или у јужном делу Сибира или руског Далеког истока).

---

²⁸⁵ Лимес плус, бр. 1 за 2005, видети Мапу 1 “Демографске промене у Русији од 1989. до 2002. године”.

²⁸⁶ Лимес плус, бр. 1 за 2005, Мапа 1 «Демографске промене у Русији од 1989. до 2002. године».

Тако су у европској Русији квалитетне саобраћајне везе у правцу север – југ, где би смо издвојили железничку пругу од Мурманска до Санкт Петербурга и даље до Москве, затим од Архангелска до Москве и од Воркуте до Москве. Од ауто-путева се издваја онај од Архангелска до Москве. У азијском делу, квалитетних копнених саобраћајница је мање, а веома је користан речни саобраћај. Новосибирск је геополитички упућен да буде центар за Норилск, Хабаровск за Магадан, а Јакутск, будући и сам ближе југу Сибира има неколико алтернативних центара као што су Иркутск, Чита, Улан-Уде или чак Хабаровск као регионални центар Далеког истока. Воркути је најподеснији Јекатеринбург, мада сви наведени градови Севера имају добре ваздушне линије са Москвом, као неспорним геополитичким центром Русије. То важи чак и за Петропавловск-Камчатск и Анадир, који су регионално упућени и на Магадан, али и на Јакутск и посебно Хабаровск, па и Владивосток и Јужносахалинск (ова два последња града – луке када је у питању прекоморски транспорт пре свега). Јасно је да из свега изнетог произилази да је Архангелск најразвијенији и најповезанији град и уз то фреквентна лука Севера, свакако као таква најјача у европском делу макрорегије. У азијском делу то је Норилск, мада се Јакутск јаче развија и има могућности да буде предводник на ширем регионалном простору где се укршта Север са јужним областима и источног Сибира и Далеког истока, као и само пацифичко приморје Далеког истока. На тај начин Јакутск и није на географском и геополитичком положају престонице Севера, већ пре један центар који повезује различите регије и привредне центре азијског дела Русије.

Табела 6: Структура макрорегија политичке регионализације савремене Русије:

макрорегија	Главни град	Пповршина у км ²	Број становника у милионима	Густина становника на км ²	% етничких Руса	% русофона (Руси, Украјинци и Белоруси)
Европска	Москва	22.000.000	990	45	883	885
Север	Архангелск или Норилск	88.000.000	77	11	880	987
Уралска	Јекатеринбург	11.500000	220	113	770	775
Руски исток	Новосибирск	55.600000	330	5	885	990

Извор: Драган Петровић (2006)

Европска Русија у ужем геополитичком смислу

На основу регионализације Русије са аспекта геополитике и политичке географије коју смо овде спровели просторни појам Европске Русије је нешто ужи од физичкогеографског појма. У њега није урачунат европски део Севера, дакле већ анализирани простор северно од 60 паралеле северне географске ширине. Такође у њега није урачуната ни Преуралија, дакле простор источно од Поволожја, који смо сврстали у Уралску макрорегију (која је тек нешто шира од Уралског региона са аспекта физичке географије или већине економско – географских регионализација). Дакле Европска Русија би обухватала Централни индустријски рејон, Централни черноземски рејон, Северокавказски рејон, Волго-вјатски рејон, Поволошки рејон, а од Северозападног рејона њој би припале области Санктпетербуршка, Новгородска, Пскова и Калињинградска енклава. Укупна површина ове Европске макрорегије би била око 2 милиона км² и у њој живи око 90 милиона становника, што је приближно 45 становника на км² или највећа густина насељености у целој Русији. Међутим, у физичко - географском смислу европски део Русије је просторно већи и он обухвата европски део Севера и Преуралију и Урал, што је 4.562.462 км² на коме живи 107.142.992 становника или око 24 становника на км².²⁸⁷ Како ми овде вршимо регионализацију на основу политичко - географског критеријума, формирањем геополитичких макрорегија, анализа се врши на нешто друкчији начин, при чему желимо да је само паралелно изложимо са претходним ради потпунијег увида у комплексност проблема.

Од наведених око 90 милиона становника, на Русе, заједно са русофонима, отпада преко 85 %, што је приближно омер и за целу Русију (за целу Русију Руса има по попису из 2002. око 80 %, а са русофонима око 83 %). Мањине су сконцентрисане највише на северном Кавказу и у Татарстану. Европска Русија је срце руске државе где је сконцентрисано историјско језгро државе када се она дигла из пепела после пропасти Кијевске Русије доласком Монгола и Татара у XIII веку. То је пре свега Москва, Новгород и мноштво других историјских градова, претежно у области Централног индустријског рејона, потом припадајућим областима југа Северозападног рејона, те у мањој

---

²⁸⁷ Р. Давидовић, 2004, стр. 757.

мери и Централног черноземног рејона. Европски макрорегион има угоднију климу него други макрорегиони које смо издвојили у оквиру политичко-географске регионализације (Северни, Уралски и Јужносибирско-далекоисточни или Руски исток). Клима је у оквиру ове макрорегије континентална (на северу и североистоку), умереноконтинентална (у средишњем и западном делу), степска (делу југа), те средоземна и суптропска (на југозападу и југу). На суподини Кавказа налазе се и мале области са планинском и измењеном планинском климом. Температура најхладнијег месеца јануара у највећем делу макрорегије је од -5 до -10 С, а у рејону Северног Кавказа је и виша, нарочито у приморју Црног, Азовског и Каспијског мора где је од 0 до 4 С. Лета су топла у целој макрорегији (просечна јулска температура од 18 до 27 С), а падавине су довољне за развој пољопривреде (изузетак је донекле само простор Калмикије јужно од ушћа Волге). Европска макрорегија је велики пољоприврдни центар, пошто располаже великим простором квалитетног земљишта (нарочито је значајан простор под черноземом) који се обрађује и даје за руске прилике високе усеве. Развијени су сви видови саобраћаја: од железничке мреже, преко квалитетних путева, укључујући и ауто-путеве, пловне реке од којих је најважнија Волга, Дон и систем канала који повезују северна мора и области европске Русије са њеним јужним морима и областима, затим поморски и ваздушни саобраћај. Европска макрорегија није тако богата енергентима и рудама као остале руске макрорегије, али далеко од тога да је сиромашна: Нафта и гас се експлоатишу у јужном делу Европске макрорегије. Различити типови угља се налазе у руском делу Донбаса и у ширем подручју Московске регије. Налазишта руда гвожђа и обојених метала су разбацана у више области, али углавном мање и средње величине за руске прилике. Индустрија је изузетно развијена у читавој макрорегији нарочито у Централном индустријском рејону, Санктпетербуршкој области, руском делу Донбаса и и у већим градовима осталих рејона.

Макрорегија се на северу и истоку граничи са осталим деловима Русије, а на западу са прибалтичким републикама, Белорусијом и Украјином. Чак и граница са Украјином је фактички додир са становништвом руског језичког подручја, имајући у виду етнички састав и лингвистичку подлогу источне Украјине. Слична је ситуација и са југоисточном, граничном облашћу Летоније (град Даугавпилс са околином је огромном већином руског језичког и етничког

подручја). Овде не бисмо шире излагали о Калињинградској области. На самом југу макрорегије је на Кавказу граница са Грузијом и Азербејџаном. Међутим и већи део границе са Грузијом је тампон који чини Абхазија и Јужна Осетија, које су се фактички отцепиле од Грузије. На југоистоку је граница са Казахстаном, државе ЗНД која је на широком простору свог севера и северозапада, већином настањен руским етничким и језичким становништвом.

Највећи политички центар макрорегије и престоница целе Русије је Москва која је и саобраћајно и географски повезана са осталим деловима европске Русије и целе земље. Остали велики центри од значаја за политичку географију (и унутрашњу геополитику Русије) су Ростов на Дону и Астрахан, оба града у јужном делу земље. Астрахан представља важан град и луку на ушћу Волге и на Каспијском мору. Он има посебну важност, јер је етнички огромном већином руски град, док се даље на југ ниже више већих лука где Руси немају етничку већину, или је она минимална (Калмикија, Дагестан, суседна Чеченија и др.). Ростов на Дону је на ушћу реке Дон и у исто време важна поморска лука на Азовском мору (њему гравитира и лука Таганрог). Посебан значај имају и руске велике луке на Црном мору као што су Новоросијск и Сочи (Сочи је у исто време и велики туристички центар). Значајан је и милионски град Волгоград који се налази на окуци Волге која се највише примакла Дону и где су две велике реке спојене каналом и где се налази и значајно Цимљанско језеро. Волгоград има и додатан значај, пошто је етнички апсолутно руски град и он се налази на најтешњем простору европске Русије између две нове независне државе: Украјине на западу (око 350 км ваздушне линије) и Казахстана на истоку (око 200 км ваздушне линије) од града. Олакшавајућа околност за руску геополитику је да је овај простор «ускости» Европске макрорегије у односу на две нове независне државе, веома кратак и да се ка југу и северу нагло шири. Друго, у овом суженом простору Русије налазе се поред Волгограда и Ростова на Дону и Астрахан од већих градова, а читава ова област је густо настањена руским етничким становништвом. Треће, и источна Украјина и западни и северни Казахстан су у етничком и лингвистичком смислу већински насељени руским и русофонским становништвом, па ове области и историјски и у културном смислу гравитирају Русији. Отуда овај простор сужене руске територије на јужном правцу европске Русије, може да завара на први поглед обичним погледом на карту. Ово

нарочито треба имати у виду ако знамо да на најужем делу руског простора између источне Украјине и најзападнијих тачака Казахстана постоји руска територија у континуитету дужине више од 500 км ваздушне линије. Пошто се ради о огромним просторима Источне Европе, овако велико сужење европске Русије на једном месту, може да завања посматрача на географској мапи да се ради о «уском грлу», али је то заиста велики простор, готово приближан ширини Кавказа и више него двоструко већи од ширине рецимо, републике Србије у њеном средишњем делу где је у правцу запад – исток ова величина највећа.

Посебну важност за макрорегију има Санкт Петербург, који је велики град смештен са својом облашћу на ширем простору између Финске и Естоније. Шира област овог града представља, због своје економске и културне развијености те релативно гушће насељености и руске етничке структуре, важан државни бедем на северозападу макрорегије према ширем окружењу. Овде би смо навели још неколико већих руских градова Европске макрорегије које нисмо споменули, а који пре свега због своје величине (преко милион становника) заслужују да буду споменути. То су Нижњи Новгород, Самара, Казан и Саратов, а близу милион становника имају Краснодар, па и Јарослав. Поред ових великих градова постоји још на десетине градова са преко сто хиљада становника. Рурално становништво је углавном груписано у већа и развијена села, из којих и по преко половине становништва ради у индустрији или сектору услуга, најчешће у најближим градовима. За разлику од Севера, али и од неких других области азијских макрорегија, насеља Европске макрорегије, (како урбана тако и рурална), чине веома фреквентну и густу демографску мрежу на овом простору. Фактички су ретке и својом величином безначајне територије у оквиру овог европског простора које немају густину становништва од бар 30 становника на км². Ту издвајамо Калмикију, где је количина падавина најмања у европском делу Русије у целини и која представља прелаз између степе у полупустињу. Ту су још и саме висеје обронака високих планина Кавказа, чија површина није велика. И то би било све, то је око 5 % површине Европске макрорегије.

Европска макрорегија у оквиру Русије, представља њен најважнији део на који отпада само око 12 % укупне територије, али где живи преко 60 %

становништва земље.²⁸⁸ Ту је политички и историјски центар земље у оквиру Московске области. Европска макрорегија је најбоље уређени део земље са најповољнијим климатским могућностима у целини. Степен изграђености земље антропогеним деловањем је највећи управо у овој политичко - географској целини и то у свим областима – урбана структура, привреда у целини, али и све њене гране практично, од индустрије, пољопривреде, саобраћаја, преко трговине, туризма и тд. Једино са аспекта богатстава у природним ресурсима Европска макрорегија заостаје за осталим макрорегијама. Разлог томе је делимично у чињеници, да су на овом простору добрим делом експлоатацијом већ искоришћени значајни постојећи ресурси, нарочито у области руда, али и биљног и животињског света (ово се односи претежно на искрчење шума и лов на дивље животиње, док су пољопривредном обрадом агрономске културе веома добро обрађене и са високим приносима за средње вредности Русије, а у исто време домаће животиње су веома бројне захваљујући развијеном сточарству.). Са друге стране сем области Северног Кавказа у Европској макрорегији налазишта нафте и гаса су веома мала, што на срећу Руса није случај са осталим макрорегијама, па Русија у целини има значајне резерве и експлоатацију ових драгоцених енергената.

Уколико би смо на тренутак пустили имагинацији на вољу, Русија на мапи подсећа на колоса, коме је у сваком случају Европска макрорегија глава (можда би у том контексту Урал асоцирао на врат, западни и источни Сибир на издужено тело, Далеки исток на ноге, а Камчатка на реп). Међутим ова визуелна асоцијација у збиљи има реалност у чињеници да Европска макрорегија у свему представља главу и сами центар простране Русије, којој остале просторне целине могу да буду само тело.

Уралска макрорегија

Уралска макрорегија је нешто измењених граница у односу на Уралски рејон са аспекта физичке географије, али и економско - географског реонирања. Њој је додат простор Преуралије који се обично рачуна у Поволожје. Са друге

---

²⁸⁸ Подаци из А. Л. Чепалыга, Г. И. Чепалыга «Региони России», 2004, стр. 45-49.

стране у односу на физичко - географску регију Урала одузет јој је северни део који чине Поларни Урал, Субполарни Урал и северни Урал (по овом «скраћивању» Уралска регије политичко географско реонирање је идентично са економско - географским које такође у Уралски рејон рачуна само средњи и јужни Урал. Огромна је разлика свих ових реонирања у односу на Уралски федерални округ који је просторно већи јер обухвата највећи део територије западног Сибира, но овде о томе није реч.

Површина Уралске макрорегије би могла бити око 1,5 милиона км², са око 20 милиона становника.²⁸⁹Процент Руса у односу на укупно становништво макрорегије је око 75 %, а русофона (рачунајући и Белорусе и Украјинце) тек пар процената више, што је укупно гледајући, испод просека за целу Русију. Уралска макрорегија је територијално најмања од четири макрорегије које смо формирали у нашој геополитичкој регионализацији Русије, а од ње само веома слабо насељени Север има мање становника. Међутим по густини становника је на другом месту, иза Европске макрорегије (просечно 13,5 становника на км²). Најзначајније мањине су Башкири, Татари и други народи који живе на обронцима Урала.

Урал и Преуралија имају рељеф где доминира ниско побрђе, али и равнице уз веома мали проценат планинског земљишта. Клима је континентална, у просеку нешто оштрија у односу на Централни индустријски рејон, а приметно оштрија у односу на јужни део Европске макрорегије (јужно Поволожје, Централни черноземни рејон и нарочито у односу на Северни Кавказ). То се пре свега односи на средњи Урал и северни део Преуралије, док је на самом југу Урала и нарочито у јужном делу Преуралије она веома слична клими у Централном индустријском региону. Лета су топла, а просечна јануарска температура је од -16 до -11 С, са довољно падавина преко године. На овом подручју су изузетно велика и разноврсна богатства у природним ресурсима, од нафте, гаса, угља до разноврсних руда метала и неметала. На

---

²⁸⁹ Процена аутора овог рада за становништво ове имагинарне макрорегије урађене по политичкој региоанализацији, на основу статистичког пописа 2002. године Русије и то по појединим областима из «Итоги Всероссийской переписи населения 2002. года по субъектам Российской федерации», у «Основные итоги Всероссийской переписи населения 2002. года», Москва 2003, стр. 25.

Преуралији и јужном Уралу се наставља појас чернозема, а у северним деловима макрорегије има шума. Процент урбаног становништва је већи него у Европској макрорегији, највише захваљујући развијеној индустрији и експлоатацији руда и енергената која је условила стварање својевремено бројних градова индустријско – рударске основе.

Најјача привредна грана је индустрија и рударство. Саобраћај је развијен, сем наравно поморског пошто Урал нема додира са морем, али ни већим рекама које би биле атрактивне за речни саобраћај од ширег значаја. Најважнији град, и центар макрорегије је Јекатеринбург који се издваја и својом величином у односу на друге градове. Поред њега више градова има по око милион становника, као што су Перм, Чељабинск, Уфа, па и Ижевск. Уралски макрорегион има важност за геополитику Русије у смислу повезивања са делом, њему гравитирајућег Севера (највише са Воркутом и Сиктикваром и то већина напред набројаних великих градова макрорегије), потом у односу на северозападни Казахстан и у саобраћајном смислу, највише имајући у виду Европску макрорегију и западни Сибир. Уралска макрорегија се налази у оквиру самог средишта данашње Русије, она је у оба светска рата представљала «златну резерву» земље, а у мирнодопско време она је ресурсни и индустријски мотор.

Руски Исток

Прави, географски назив макрорегије би био «Јужни Сибир и Далеки исток». Руски исток као поличко – географски назив ове макрорегије, иницира на изузетну доминантност руског етничког и културног национа у њој. Она је лоцирана искључиво у Азији, за разлику од Севера који заузима простор на два континента и Европске и Уралске макрорегије које су лоциране искључиво у Европи. Ова макрорегија обухвата азијски део Русије јужно од 60 паралеле северне географске ширине. Њена величина је око 5,6 милиона км², на којој живи приближно 30 милиона житеља. На руско етничко становништво, рачунајући и русофоне, отпада око 90 % становништва. Само Тувинска република има већинско неруско становништво, док су у другој, Бурјатској, Руси најбројнији.

У рељефном погледу, до реке Јенисеј то је претежно равница, а даље на исток преовлађују побрђа и планине. На Далеком Истоку, у долинама Амура и

Усоре, су равнице. Ова макрорегија има широк излаз на Пацифик и прибрежна мора на свом крајњем истоку, а припада јој и више острва (Сахалин, Курилска острва).

Руско етничко становништво насељава у континуитету и са највећом густином насељености за руски део Азије, простор чернозема на југу западног Сибира, па затим југозападни део источног Сибира, све до Бајкала. У принципу тај правац је једна велика нодална регија, настала уз Трансибирску железницу крајем XIX века, па се даље развијала током XX века. Ова нодална регија се наставља и даље на исток, преко Улан-Удеа, Чите, затим уз ток Амура до Хабаровска. Даље на Далеком истоку се проширује на шире залеђе Поамурја и Приморја све до Владивостока и границе са Северном Корејом. Због све веће удаљености од цивилизацијског и политичког центра земље коју представља Европска макрорегија, због суровије климе, брдско-планинског краја и престанка појаса квалитетног чернозема, од Улан - Удеа па до Поамурја, густина становништва и квалитет антропогених активности опада, да би се нешто поправио на Поамурју и Приморју. Да би се стекао увид о «копњењу» ширине и интензитета «руског појаса» становништва у овој макрорегији, а пре свега у оквиру континуелне и интензивне нодалне регије уз Трансибирску железницу и черноземни појас земјишта, навешћемо податак да на наведеном и напред оивиченом простору (јужно од 60 паралеле северне географске ширине), живи у западном Сибиру, дакле од Урала до Јенисеја, близу 20 милиона становника, а на просторима источног Сибира и Далеког истока (такође јужно од 60 паралеле с.г.ш.), тек по нешто више од по пет милиона житеља. Са те стране део макрорегије у западном Сибиру чини наставак квалитета живота на просторима нешто западно од Урала. Северни Казахстан (северно од 50 паралеле с.г.ш.) чини јединствену регију (физичко – географску, културно - етничку и економско - географску) са југом Западног Сибира чија је управо централна област Кузбас са Новосибирском као престоницом. За разлику од азијског дела Севера, Руски исток је у континуитету, релативно густо, настањен становништвом које је уз то и огромном већином руске националности. Стога је у интересу Русије да се азијски Север, који је веома слабо настањен, а при томе значајне површине настањују неруски народи (то су велика и изузетно ретко настањена пространства са посебно тешким условима за живот, док она атрактивнија подручја азијског Севера, као што су долине великих река и

поједини већи градови, настањују претежно Руси и русофони) што више интегрише са Руским истоком, који се налази јужно од њега (Севера).

Руски исток има развијену привреду: пољопривреда обрађује огромна пространства квалитетног чернозема, поглавито на југу западног Сибира и на Поамурју и долини Усоре на Далеком истоку, поред развијеног сточарства који се развио управо у брдским пределима и пашњацима источно од Јенисеја; захваљујући богатству у енергетима, рудама метала и неметала Руског истока развило се рударство и енергетика, док је индустрија посебно развијена у Кузбасу, али и свим другим већим градовима макрорегије. На простору југа Источног Сибира се налазе највеће хидроцентралне у Русији. Такође сем черноземних ораница које се налазе у континуелном појасу југа западног Сибира, а потом и у Поамурју и долини Усоре на Далеком истоку, читав простор макрорегије, слично простору Севера, је прекривен шумама и то претежно четинарима (тајге). То није случај са Европском и Уралском макрорегијом где сем побрђа Урала који је прекривен четинарима, само још местимично има мешовите шуме и то углавном на северу Централног индустријског региона и у Волго-вјатском региону.

Значајни природни ресурси Севера су упућени на индустријску прераду, значајним делом, управо у најближим центрима Руског истока. Политички центар Руског истока је Кузбас и његова престоница Новосибирск, који је без сумње и главни град Руског истока, као и читаве азијске Русије. Други велики градови и регионални центри источно од Јенисеја су лако појмљиви и неспорни: Краснојарск, Иркутск, Хабаровск и Владивосток. То је зато што они и немају велике конкуренције на том простору и издвојили су се у регионалне центре и то: Краснојарск читаве своје области и ширег дела југа источног Сибира све до Бајкала; Иркутск за шири крај Бајкала, с тиме да се и Чита издваја за центар релативно пасивне (у економском смислу) области источно од Улан-Удеа па до Поамурја; Хабаровск је укупна престоница Далеког истока; Владивосток је велика лука Приморја, која у исто време допуњује Хабаровск као несумњиву престоницу читавог руског Далеког истока. Хабаровск је и добро интегрисан са Магаданом, а требало би у будућности да ојача и постојеће везе (економске, саобраћајне, али и политичко – управне) са Јакутском. У западном Сибиру, на мањем простору се налази више великих градова и центара поред Новосибирска. Ближе Уралу, на самом западу макрорегије се налази Омск, а

важних градова у оквиру Кузбаса има много: Новокузњецк, Кемерово, Барнаул, Томск, Бијск, Рубцовск и др. Новосибирск је добро интегрисан саобраћајно са простором макрорегије у правцу хоризонтале, дакле ка западу и истоку. Што се тиче Севера он је повезан са многим местима у том правцу, али би било важно да се ојача пут са Нориљском. Постоје и тенденције укрупњавања субјеката федерације на овом простору, поред чињенице да је Новосибирск већ главни град Сибирског федералног округа. Иначе, у целини саобраћај у макрорегији је развијен. Најважније су Трансибирска и Трансбајкалска железница, затим аутомагистрала која иде готово паралелно уз Трансибирску железницу, те ваздушни саобраћај који је веома погодан за савладавање овако великих пространстава. Речни саобраћај постоји на великим рекама попут Амура, Усуре, Јенисеја, Оба, Иртиша. Нарочито је развијен поморски саобраћај на Далеком истоку, где су у оквиру макрорегије најзначајније луке Владивосток, Находка, Јужносахалинск, Гаван и др. Мишљења смо да би било неопходно да се изграде ауто путеви у оквиру макрорегије, нарочито у правцу Севера. Имајући у виду климатска ограничења у том правцу, било би пожељно да се квалитетан ауто-пут оствари макар до најважнијих центара Севера као што су Магадан и Јакутск (предпостављамо да би преко већег дела зиме било јако тешко користити те друмове због ниских температура, али они би се годишње могли користити макар четири до шест месеци, зависности од локације, што за фактички копненим путем изолован Север може много значити.). Слично је и са железницом, пошто позитивна искуства са Трансбајкалском трасом која је направљена знатно северније од Трансибирске, много значе за та подручја источног Сибира и Далеког истока. Захваљујући ледоломцима и ваздушном саобраћају Север је извесно интегрисан по хоризонтали (у правцу истока и запада), дакле у оквиру свог правца простирања, што не значи превише, имајући у виду да је читав крајни север Русије слабо развијен и без већег броја великих економских и политичких центара. Са друге стране повезаност са јужним руским пределима, односно три макрорегије које смо овде описали, много је драгоцене у пре свега економском и политичком домену који подразумева и безбедоносни. Са тог аспекта је веома важан квалитетан саобраћај на овим огромним пространствима који је у односу на повезивање са три јужније макрорегије најпроблематичнији управо са Руским истоком, а најлакше остварив у реалцији са Европском макрорегијом. Што се тиче саобраћајне

повезаности европског дела Севера са Европском макрорегијом, предности су у оквиру далеко блаже климе на истим географским ширинама у односу на азијски део земље, нарочито источно од Јенисеја. То конкретно значи мањи број дана у години са снегом, мразом, више дана са лепшим временом. Део мора европског Севера се уопште не леди преко године, а и онај већи део, који се леди има изразито већи број дана без леда него што је то случај са азијским делом земље. Слично томе иако азијски део Севера има бројне пловне реке које теку правцем југ – север, оне су већи део дана у години залеђене у односу на систем река и канала који интегрише европски део Русије, укључујући и везе са европским делом Севера. Потом, европски део Севера има више изграђених копнених саобраћајница укључујући и железницу, са којима одржава контакте са јужнијим пределима Русије. Читав европски део земље је боље изграђен, гушће насељен, економски богатији и боље развијен него азијски део што олакшава и саобраћајну и културну, економску и политичку повезаност и сарадњу. Ово све наводимо да би се разумело да је политичка компонента интеграције Севера са Руским истоком у оквиру азијског дела Русије, нераскидиво повезана са саобраћајним проблемом који отуда није више само техничко или привредно питање за целу Русију, већ и важно унутрашње геополитичко питање.

Закључили би смо да у оквиру «унутрашње геополитике» Русије, Руски исток представља «кичму» земље, нарочито у њеном пространом азијском делу. У односу на површином тек нешто пространији азијски део Севера који је слабо насељен, привредно неразвијен и са климатским суровим условима живота, те етнички не толико русифициран са великим просторима без руске етничке већине која је махом сконцентрисана у центрима колонијалног типа насељавања, Руски исток, има далеко повољније могућности у сваком погледу, и као такав је реалан стуб руске државности и антропогених активности у руском делу Азије.

Неки елементи политичке географије унутрашњости Русије

Русија је током своје историје повремено мењала и еволуирала своје *политичке центре* у зависности од низа околности које су на то утицале. У Кијевској Русији, општи центар државе у сваком смислу је био Кијев, а осовину развоју можемо посматрати у оквиру реке Дњепар. Уз Дњепар су биле најживље комуникације (и речне и копнене), организована привреда, те највећа густина сатновништва, док је Кијев био неоспорни главни град и политички центар земље. Он је то остао и од друге половине XII века, када је почео да јача утицај и неких других руских градова (Чернигов, а на северу Владимир, Суздаљ, још од раније Новгород) и тако је остало све до пада Кијева 1242. од стране монголско–татарске најезде. Дакле искључиво је страни завојевач условио померање политичког центра Русије даље на североисток, на данашње подручје Централног индустријског рејона и дела Северозападног рејона (у овом другом случају ради се о Новгородској и Псковској области, а у ширем смислу и Карелији, Санктпетербуршкој области па чак и полуострву Коли и Архангелској области; Међутим сем Новгородске и Псковске области ови предели Северозападног рејона су у то време зрелог и касног Средњег века, представљали недовољно истражену и ретко насељену удаљену периферију). Дакле, општи центар обновљене Русије помера се на простор између Десне и Волге, а њен политички центар представља град Москва и шира околина. У овом последњем случају пресудна је улога централног географског положаја Москве на наведеном подручју, као и њена повољна саобраћајна повезаност речним и копненим путевима са свим провинцијама земље. Током XVI и XVII века Русија се ширила на исток, изузев случаја припајања источне Украјине до Дњепра (средином XVII века). Централно подручје земље и даље је остало у оквиру ширег московског подручја, са Москвом као политичким центром земље. Главна осовина развоја у том периоду је река Волга, чији је цео ток доспео у руке Русије између 1551 – 1556. године (освајање Казанског и Астраханског каната). Оно што је Дњепар био за Кијевску Русију и њен централни део у оквиру Украјине и дела Белорусије, то је много већа Волга представљала за ојачану царску Русију Романових. У периоду Петра Великог Русија добија нову престоницу у оквиру Санкт Петербурга, чија сама локација

на обали Финског залива и Балтичког мора, представља окренутост западу и за то време модерну, поморску компоненту. Та нова престоница, као да је својим геополитичким усмерењем на запад условила знатно ширење империје у том правцу током XVIII и почетком XIX века. Гранични положај престонице Санкт Петербурга из Петровог времена освајањем Финске, Белорусије, западне Украјине, Бесарбије и Пољске, је преиначен у мање истурен, а западна Русија је постала географски и геополитички «заокруженија». У исто време се и Москва и њена шира област, укључујући и читав Централни регион (састављен од Централног индустријског региона и Централног черноземног региона, па на неки начин је у њега укључен и Волго-вјатски регион, уколико користимо термине и регионе по економско – географској регионализацији) све више налази у правом географском центру европске Русије, имајући у виду набројана проширења на западу земље. Чак ни царска Русија са границама које је задржала на врхунцу своје снаге од Једренског мира 1829. године до 1914. године, није стављала Москву у идеални географски центар земље, имајући у виду већа растојања на истоку до Пацифика у односу на границу са Немачком у области Шлезиије. Међутим ако имамо у обзир друштвену географију, а не само физичку, видећемо да је морфологија, привреде, насеља и других антропогених обележја, далеко слабија и ређа источно од Волге, а нарочито источно од Урала, чиме се Москва и њено шире подручје заиста налазило у *de facto* централној позицији у земљи.

Изградњом Трансибирске железничке магистрале крајем XIX века, створена је *осовина развоја* у азијском делу земље, пре свега у Сибиру и Далеком истоку, која је задржана до данас. Имајући у виду распрострањеност черноземног земљишног појаса у идентичном правцу простирања као Трансибирска железница у јужном делу западног Сибира и Далеког истока, те у значајном делу југа источног Сибира, отуда читав тај најразвијенији део азијске Русије можемо називати нодалном регијом. На неки начин и балтичка обала Русије на западу је све више добијала обележја велике *нодалне регије*, имајући у виду привредни, културни, трговачко-транзитни, политички и општи геополитички значај који је имала ова регија на целу земљу. Ту је, поред *de jure* престонице Санкт Петербурга, смештена и најважнија руска тадашња лука Рига уз неколико мањих – Хелсинки, Талин, Мемел, Кронштат, Выборг, Турку уз неколико значајнијих градова у најближем балтичком залеђу попут Виљнуса,

Каунаса, Тампереа, Пскова, све до Новгорода и Петрозаводска. Са друге стране црноморска обала се спорије развијала и теже постајала нодална регија. То се заиста и догодило, али тек после Другог светског рата, са повећеном флуктоацијом транспорта робе у овом правцу, повећане улоге Блиског истока у међународним односима у свету и у већем замаху туризма коме је управо црноморска обала постала најважнија дестинација у оквиру СССР (али и свим источноевропским социјалистичким државама из Источног Блока).

У азијском делу земље и то у Средњој Азији, важну нодалну регију је представљала Ферганска долина. Осовине развоја би могле представљати реке Аму-Дарја и Сир-Дарја у односу на пустињску околину (слично Нилу у Египту или Еуфрату и Тигру у Ираку), а велики значај има и Транскаспијска железница. У оквиру СССР најразвијенији део земље је обухватао Украјину, Белорусију, Балтичке републике, те Централни индустријски регион. Централни черноземни регион, Поволожје, западне области Северозападног региона и поједине делове Северног Кавказа и Волго-вјатског региона. Ван овако омеђеног простора издвајале су се својим квалитетом развоја још само поједине осовине развоја и нодалне регије, попут шире области око Трансибирске железнице и појаса чернозема у Сибиру (рачунајући и део северног Казахстана) и Далеком истоку (укључујући и Приморје и Поамурје на Далеком истоку), Ферганска долина у Централној Азији и још само неке тачке на Закавказју попут престоница дотичних република и најатрактивнијих делова црноморског приморја Грузије. Дакле у оквиру СССР био је веома наглашен европски део земље као економски, културни и политички центар који је поред наведених делова Русије обухватао и веома значајне просторе Украјине, балтичких република и Белорусије. Поред Москве као несумњиве и ничим оспорене совјетске престонице у пуном смислу (географском, политичком, економском, културном, демографском) издвајао се већи број веома великих градова и регионалних центара земље. То су Санкт Петербург, Рига и Минск у оквиру Западног мегарегиона са неоспорним лидерством старе руске престонице (Лењинграда у то време). За Украјину (овде можемо додати и Молдавију) центар је био у Кијеву, уз посебан значај Одесе и Харкова, као и већег броја мањих регионалних центара од Кишњева и Лавова, до Доњецка, Дњепропетровска и др. (већа бројност оваквих центара је условљена привредном развијеношћу и густином насељености Украјине и Молдавије). Како су Северни Кавказ и

Закавказје чинили једну макрорегију (јужноевропску) тако су се овде издвојили као главни центри Ростов на Дону, али и Баку, Тбилиси и Ереван. Непостојање јасно издвојеног регионалног центра на овом простору је највише условљена етничком и политичком хетерогеношћу Закавказја која искључује консензус тих народа да рецимо Баку или Тбилиси буду општеприхваћене престонице макрорегије. Са друге стране у оквиру руског Северног Кавказа није било већих градова који би могли да неоспорно преузму улогу центра макрорегије, док је Ростов на Дону сувише географски издвојен на самом њеном северу. Можда би, да је опстао СССР, ту улогу могао да преузме рецимо Краснодар или чак Ставропољ који се убрзано развијају последњих пар деценија. У области Поволожја и Преуралије, као тада јединствене економске макрорегије, издвајао се Кујбишев (данас Самара), док је у оквиру Централног макрорегиона (обухватао данашње Централни индустријски, Волго-вјатски и Централни черноземни регионе) главни град неоспорно била Москва уз одређени значај Горког (данас Нижњи Новгород) и Вороњежа. На Уралу се издвајао Свердловск (данас Јекатеринбург), а у западном Сибиру Новосибирск, У источном Сибиру то је био Иркутск, који је имао географску предност у односу на од себе већи и развијенији Краснојарск. На Далеком истоку су подједнко велики утицај имали Хабаровск и Владивосток. У Казахстану је то била Алма-Ата, а у Централној Азији Ташкент, с тим да је Ташкент био шири центар и у односу на Алма-Ату и Казахстан.

После распада СССР Москва остаје и даље, а рекли би смо можда и још више, неспорна *престоница* и центар Русије у сваком смислу. Изузев европског севера источно од Архангелска, фактички читава европска Русија постаје једно развијено средиште, на које се надовезује и јужни и средњи Урал, те велика нодална регија јужног Сибира и Далеког истока уз појас чернозема и Трансибирску железницу. Она је нешто шира у оквиру Кузбаса, Бајкала и Поамурја и Приморја. Дакле из совјетског периода наведене осовине развоја у оквиру азијског дела земље остају и даље, с тим да у пространим областима азијског севера, значај регионално-локалних осовина развоја имају и велике сибирске реке. Такође, на Далеком истоку Поамурје и Приморје прерастају у развијену нодалну регију, јасно издвојену у односу на остале далекоисточне просторе Русије, док се у азијском делу земље са њима може мерити само још Кузбас и у мањој мери шири простор Бајкала.

Најважније *руске луке* су релативно дисперзне географски, имајући у виду да савремена Русија има излаз на *четири главна морска праваца*, које би смо збирно могли да повежемо са странама света. На истоку Пацифик и прибрежна мора, на северу Ледени океан и прибрежна мора, на западу Балтичко море и на југу мора - Црно, Азовско и Каспијско. Сваки од ових морских праваца, укупно гледано представља праву драгоценост за најближе руске регионе и за Русију у целини, мада поред предности они имају и одређених недостатака. Западни морски правац, у оквиру изаласка на Балтичко море има традиционално велику улогу. Он је данас после отцепљења три прибалтичке републике (Естоније, Летоније и Литваније) битно умањен, али и даље постоји у виду две издвојене локације: Санктпетербуршке области и Калињинградске зоне (области). Област Санктпетербуршка има ту предност да је територијално и саобраћајно добро интегрисана са остатком Русије, да је сам град Санкт Петербург велика и значајна лука, а у исто време и највећи град земље после Москве, привредни и културно –образовни центар ширег значаја. Он је и адекватно лоциран у средишту руске балтичке обале ове области, пошто је од Санкт Петербурга до финске, односно до естонске границе, приближно једнака географска раздаљина и дужина обале. У првој зони постоји само још једна запаженија лука, а то је Выборг, док на обали од Санкт Петербурга до естонске границе то би могао бити још само Ломоносов. На острву испред Санкт Петербурга се налази лука Кронштат, чиме су исцрпена сва битна пристаништа на овом делу руске балтичке обале.

Када говоримо о Калињинградској области констатујемо да она има извесно краћу обалу и излаз на Балтичко море од Санктпетербуршке области. Такође то је енклава, без географског копненог додира са осталом Русијом, али веома близу Белорусије. Она међутим има неколико предности у односу на обалу Санктпетербуршке области. Прва би била у геополитичкој позицији, да се калињинградска обала налази на «отвореном» мору Балтика, дакле не као обала Санктпетербуршке области у оквиру Финског залива. Друга, још важнија компонента је климатска погодност Калињинградске области у односу на Санктпетербуршку област. Просечна јануарска температура Санкт Петербурга је око -8 С, а Калињинграда око -3 С. Док се у Фински залив готово редовно леђи неколико седмица годишње, то редовно није случај са обалским подручјем Калињинградске области, као што су у другом случају и остали климатски

параметри повољнији (број сунчаних дана и број дана са мразом, опасност од плутајућег леда и ледених санти и сл.). Са друге стране Калињинградска област је ближе западној Европи и у суседству са Пољском, Шведском и близу Немачке и Данске, што повећава саобраћајне и трговачке атрактивности ове области. Санктпетербуршка област је повезана и речно-језерско-каналским путем, а и добрим копненим (железничким и друмским) саобраћајем са руским лукама на Белом и Баренцовом мору, те директном везом са Москвом и осталим градовима Централног федералног округа, што поспешује транзитно-саобраћајну улогу ове прибалтичке руске области. Важно и афирмативно за руски приступ Балтичком мору можемо видети и у чињеници, да су њене обале део равнице и као такве лако приступачне и са морске стране, али и у даљем копненом повезивању са унутрашњошћу континента. Улов рибе у оквиру Балтичке области је веома скроман у односу на остале руске морске дестинације, а експлоатација соли није превише исплатива због нижег салинитета Балтичког мора. Ефекат туризма везаног за купалишну сезону је већи у Калињинградској области (искључиво због климатских разлога) него у Санктпетербуршкој области. Руска ратна поморска флота не држи своје најјаче ефективе у својим лукама Балтичког мора, већ мање ескадре. Разлог можемо тражити у чињеници да је Балтичко море на неки начин «затворено» море због морских теснаца између Шведске и Данске, мимо којих као улаз - излаз у балтичку акваторију постоји још само Килски канал.

Дакле, иако је руски излаз на Балтичко море мањи него што је то био у време СССР и царске Русије, он је и даље веома драгоцен, не само за најближе области земље, већ и за Русију у целини.

Јужни руски поморски правац се изражава приступу на три мора – Црно, Азовско и Каспијско. После распада СССР, Русија има у односу на совјетски период и царску Русију, битно редуциран излаз на сва три мора, који је ипак као такав задржан и релативно још увек широк. Климатски услови су на овим приморским дестинацијама повољнији него у случају Балтичког мора, и укупно гледано су најповољнији и у конкуренцији осталих руских поморских дестинација на северу и истоку земље. Тако је просечна јануарска температура у Ростову на Дону око -3 С, а у Таганрогу -2 С у оквиру Азовског мора, с тим да је на читавом југоситочном правцу азовске обале која припада Русији још повољнија, али ту нема великих лука. На обали Каспијског мора Астрахан има

просечну јануарску температуру $-5\text{ }^{\circ}\text{C}$, Махачкала око $0\text{ }^{\circ}\text{C}$ и Дербент $2\text{ }^{\circ}\text{C}$. Најтоплије је руско црноморско приморје где Новоросијск има у истом месецу просечну температуру $2\text{ }^{\circ}\text{C}$, Туапсе $3\text{ }^{\circ}\text{C}$, а Сочи између 4 и $5\text{ }^{\circ}\text{C}$. Колико је за Русију битно да задржи контролу и над Севастопољем и Сухумијем, показује и просечна температура најхладнијег месеца од $4\text{ }^{\circ}\text{C}$ односно $6\text{ }^{\circ}\text{C}$, а да не говоримо о ширем контексту значаја украјинске обале, нарочито Крима. Релјеф приобаља руског дела Азова и Касписког мора (језера) је равница и као таква повољна за приступ и прилаз лукама и са морског и копненог правца, што је само делимично случај са црноморском обалом, због утицаја обронака Кавказа. На руском делу обале Азовског мора најважнија лука су Ростов на Дону и Таганрог. На Црном мору то је Новоросијск као транспортна лука, док је Туапсе знатно мањи. Велики град на мору Сочи више је туристички центар него ескортна лука. Русија користи и луку Севастопољ на Криму, а имајући у обзир политичку ситуацију са Абхазијом, њој је доступна и лука Сухуми. У Каспијском мору најважнија лука је Астрахан, затим Махачкала, док је Дербент на самом југу пристаниште мање величине. Сва три мора јужне Русије су на извесне начине «затворена» због Босфора и Дарданела, док је то Каспијско море и буквално. Повезаност речно - каналским путем Каспијског мора са Азовским, а преко њега и са Црним морем, значајно умањује његову изолованост и језерски карактер. Ови морски правци су најважнији у Русији са аспекта купалишног туризма, мада значајан део Руса и даље иде на одмор у украјинско приморје (које је претежно настањено Русима и Украјинцима руског језичког подручја, што није неважно). Експлоатација плодова мора, нарочито соли и улов рибе, је интензивна и лукретивна на наведеним подручјима. Са аспекта поморског транзита ово су битне дестинације за целу Русију, нарочито за њен најзначајнији европски део. Међутим геостратешки, због Босфора и Дарданела у поседу Турске, овде нису сконцентрисане најзначајније руске војне поморске снаге. Оне су у оквиру Европе највише базиране у оквиру руских база Баренцовог и Белог мора.

Већ смо напред истакли да су руске области уз Балтичко море солидно насељене, а да се то може само делимично рећи за обале три мора на југу земље. Обала руског дела Азовског мора је гушће насељена на североистоку где је ушће Дона и два велика града Ростов и Таганрог (просечна густина северног и североисточног руског азовског приобаља од преко 100 становника на km^2). Са

друге стране знатно дужа југоисточна обала која припада Русији и где су чак и климатске повољности нешто више изражене, има нешто мању густину насељености (од 50 до 75 ст. на км²) и ни једну велику луку. Обале Каспијског мора Русије су евидентно мање насељене од азовске, а нарочито руске црноморске обале. На самом северозападу, на ушћу Волге, где је и лука Астрахан густина је нешто већа (око 35 до 40 ст. на км²), слично као и на самом југу руске каспијске обале у оквиру Дагестана. Између ових простора налази се приобаље уз Калмикију, која је веома ретко насељена, делом и због лаганог прелаза из степске у неку врсту полупустињске климе, што је јединствен случај на територији Русије (сличан прелаз између степске у полупустињску климу налазимо на низу подручја Средње Азије, нарочито у Казахстану). За разлику од руског азовског приобаља где је становништво искључиво етнички руско, у каспијском приобаљу етнички Руси, доминирају у широј области Астрахана, док су даље према југу изражене у високом проценту и националне мањине, прво Калмичка, а потом у оквиру Дагестана разни муслимански аварски народи. Са друге стране, приобаље Црног мора је релативно уједначено насељено (око 35 ст. на км²) целом дужином и ту апсолутно доминирају етнички Руси. Градови у ближем залеђу, као што су Краснодар, Ставропољ, Орџоканидзе, Горки и Волгоград имају посебну тежину пошто се налазе на путевима који повезују два или чак сва три мора, на које излази јужна Русија. Управо у ширем простору Северног Кавказа, односно Јужног федералног округа, долази до изражаја доминантност етничких Руса, мада су управо на самим падинама планинског ланца Кавказа насељени бројни неруски народи. Јужни морски правац остаје веома важан за Русију у целини и њему тангира у саобраћајно – транзитном смислу, читава јужна половина европске Русије. Ово је и водећа туристичка област у земљи, а вероватно једна од јединствених у Европи заједно са Азурном обалом (и суседним обронцима Алпа) и Баскијским приморјем (и обронцима Пиринеја), где постоји синтеза у оквиру једне шире регије између дугачке купалишне сезоне и високих планина за зимске спортове (руска црноморска ривијера са центром у области Сочија са медитеранском климом и суседни обронци Кавказа са скијашким центрима).

Северни поморски правац Русије је сигурно један од најдужих излаза на море једне државе на свету, али због суровости климе (субполарна, а у области приморја источног Сибира и најсевернијег дела Далеког истока и поларна)

лукретивне користи нису превелике. За Русију је најкориснији, управо из климатских разлога, западни део овог приморја, пре свега око Баренцовог и Белог мора. И на овако омеђеном простору северног приобаља, најатрактивнији део је на самом западу, приближно до полуострва Канин, где су и најзначајније луке Мурманск, Архангелск и Северодвинск. Њима, у овом већ омеђеном подручју севера европске Русије, треба додати и неке нешто мање, али за ово подручје значајне луке попут Кандалакше, Бјеломорска и Мезења. Због утицаја Голфске струје море се код значајног дела приморја полуоства Коле не леди. Када томе додамо да ова мора нису ни на који начин омеђена и имају повезаност директну са Атлантиком и другим отвореним светским морима, то даје низ погодности међу којима и могућност концентрације најзначајнијег дела руске војне флоте на европском правцу, управо на овим литоралним просторима. Експлоатација рибе и плодова мора је значајна, осим вађења соли, због ниског салинитета северних мора. Етничка структура на овом најатрактивнијем делу северног приморја је претежно руска, што се у нешто мањој мери наставља и даље на истоку све до ушћа Јенисеја. Приморје од Канина до Карског мора се може користити у већем делу године када није залеђено, а то у мањој мери важи и за обале Карског мора. Ове последње су значајне због огромних налазишта нафте и гаса на подручју севера Западног Сибира. Ту се налази и лука Салехард на ушћу Иртиша, док се близу ушћа Јенисеја налази велики град Норилск. Од Јенисеја до Чукотке, због изузетно сурове климе, веома је отежано кретање по прибрежним морима у оквиру северног воденог правца. Та мора су источни део Карског мора, Лаптевско море и Источносибирско море која су највећи део године залеђена и саобраћај се може остварити само употребом ледоломаца. Док је у европском делу северног приморја, просечна јануарска температура од -10 до -15 С, она у приобаљу западног Сибира износи од -20 до -30 С, да би даље у Источном Сибиру достигала -40 С у оквиру приобаља Лаптевског мора где је и најнижа. Даље источније на обалама Источносибирског мора она износи од -30 до -20 С. Захваљујући специјалним бродовима, укључујући и ледоломце и подморнице на атомски погон, руска морнарица одржава изванредан саобраћај и у овим најсуровијим областима северног морског правца, мада остајемо на констатацији да су за Русију најзначајније управо приморје Баренцовог и Белог

мора у сваком погледу – од привредног до геостратешког и геополитичког у целини.

Источни морски правац Русије представља излаз на Пацифик и прибрежна мора – Берингово, Охотско, Јапанско. Ово је отворен морски правац, који омогућава Русији директан излазак на остатак Пацифика и остала светска мора. Климатске могућности нису идентичне географској ширини због утицаја хладних морских струја и чињенице да су у питању источне обале Евроазије. Тако Владивосток и Находка имају просечну јануарску температуру -13 и -11 С иако су на 43 степену северне географске ширине. Етничка структура становништва је огромном већином руска, али је густина насељености мала, изузев самог југа у оквиру Приморја, као и јужног дела острва Сахалин. Највеће луке су Петропавловск-Камчатски на југу Камчатке, потом Магадан у оквиру Охотског мора, Јужносахалинск на југу Сахалина и Владивосток и Находка на југу Приморја. За разлику од напред наведених руских обала на другим правцима, овде доминира побрђе и планински рељеф обале, што не делује позитивно на изградњу лука и антропогене инфраструктуре у залеђу. Изузетан је улов рибе, шкољки, ракова и других корисних плодова мора на овом простору. Такође транзитно-саобраћајни ефекти лука овог подручја су изузетни за Русију, нарочито за њен азијски део земље, пошто северни морски правац због суровости климе у приморју источног Сибира није од велике користи. Војна флота такође има веома драгоцену упоришта управо у базама овог подручја.

Анализа геополитичког односа Русије према суседима, државама у окружењу и евроазијским и светским силама.

После распада СССР савремена Русија се нашла у новој геополитичкој позицији и са унеколико измењеним суседима. Пошто смо о тим променама већ напред говорили овде би смо изнели само нека запажања о данашњем односу Русије према својим суседима, те другим значајним државама Евроазије, као и са највећим светским силама. Прво ће бити анализиран однос Русије са Заједницом независних држава, пошто је то њен ужи интегративни оквир, на неки начин допуна њене сопствене државности (Руска државност има по нашем мишљењу четири ступња; први је сама Русија односно Руска Федерација; други државна заједница Русије и Белорусије; трећи Економски савез ЕЭП, односно савез Русије, Белорусије, Украјине и Казахстана који је још увек у фази доградње; четврто Заједница Независних држава ЗНД која обухвата Русију, Белорусију, Украјину, Казахстан, Молдавију, Грузију, Јерменију, Азербејџан, Узбекистан, Туркменију, Таџику, Киргизију и Узбекистан; Заједницу независних држава ћемо посматрати прво у једном пододељку збирно као целину и интеракцији са Русијом као њеним саставним и најважнијим делом, а потом ћемо и сваку од земаља ЗНД анализирати појединачно у односу на њену геополитичку позицију према Русији.

Русија и Заједница независних држава (ЗНД)

Однос Русије са државама окружења почињемо са осталим члановима Заједнице независних држава. Имајући у виду да су ове земље, заједно са Русијом, у једној врсти међудржавне заједнице логично је да оне имају за званичну Москву, али и за грађане Русије, друкчији третман од осталих држава. О томе најбоље говори чињеница да су остале чланице ЗНД за политичаре и грађане Русије у независној комуникацији третиране као «унутрашње иностранство». Са друге стране Русија има још ужу и кохерентнију, а по нама и далеко важнију и перспективнију унију, која истина још није до краја конституисана ЕП (овај

концепт је делом уздрман «наранджастом револуцијом» у Украјини, али је још актуелан и перспективан само је неизвесна његова коначна форма и интензитет интеграције) са три најважније земље ЗНД – Украјином, Белорусијом и Казахстаном. Најзад Белорусија има државни савез и унију са Русијом, који уколико се реализује у пракси у целости према уговору из 1999, представља стварање једне заједничке државе. Због чињенице да у Украјини, Белорусији и Казхстану живи велики број Руса, због заједничког порекла и сродности Руса, Белоруса и Украјинаца, због заједничке историје, али и због тешко процењиве геополитичке, економске, безбедоносне и културне међузависности и интереса, Русија ове три земље ставља у врх свих приоритета у свом односу према окружењу.

Русија и ЗНД у време власти Бориса Јељцина 1992-1999.

Беловешким споразумом склопљеним крајем 1991. године који је постигнут договором лидера три највеће републике СССР (Јељцина у име Русије, Кравчука у име Украјине и Шушкевича у име Белорусије) договорен је престанак постојања СССР и његово преформулисање у Заједницу независних држава (ЗНД на руском СНГ). Овај договор је ускоро проширен и на остале републике, сада већ бившег СССР споразумом у Алма Ати (1992. године). ЗНД је асоцијација независних држава повезана економском, војном, и у мањој мери политичком и културном сарадњом. Временом се формирао коначан састав ЗНД у кога су ушле све бивше совјетске републике сем три балтичке (Естонија, Летонија и Литванија).²⁹⁰ Разлога формирања ЗНД има више, а редослед важности тих фактора за сваку од дванаест чланица није једнак. У сваком случају заједнички интерес је свакако био економски, пошто су привреде република током деценија постојања СССР биле међусобно веома испреплетане и повезане. Војно-безбедоносни фактор је у почетку свакако био заједнички за већину република, што је временом почело да се мења због промене неких од спољнополитичких интереса појединих република. Културна повезаност

---

²⁹⁰ Борис Јељцин «Председнички маратон», БМГ, Дипломатија, Београд 2002. Прва глава.

наслеђена из бившег СССР је временом слабила, имајући у виду хетерогеност република по цивилизацијском и религијском усмерењу и постепеном смањењу значаја употребе руског језика. У државама ЗНД постоје различити економски системи од рецимо либералног у Русији, до директивно-централистичког у Туркменији.

Русија је у сваком случају, представљала стожер овог савеза и мост повезивања у неким случајевима међусобно (географски) веома удаљених република, а то је улога коју је Руска федерација наследила још из времена СССР. Јељцинова политичка администрација (владала до краја 1999. године.) је доста полагала на опстајање ЗНД. Између осталог постојање лабаве асоцијације држава ЗНД је у очима руских бирача требало да покрије шок после распада СССР на који су многи још увек гледали са носталгијом, а опозиција за тај чин оптуживала највише самог Бориса Јељцина. Многи од њих су указивали да је било реалног политичког простора за реформисање СССР у нешто измењену заједничку државу са далеко више међусобне кохезије него што је то ЗНД. Русија је током деведесетих развијала економску сарадњу са већином малих држава ЗНД (посебно из Средње Азије и Закавказја) на изједначеном износу увоза и извоза, што је у пракси често значило да су увожене робе које нису оправдавале економске потребе, односно из политичких разлога. Но, како су то у укупном износу руског извоза и увоза биле мале суме власт у Кремљу је толерисала овај сегмент економске сарадње из политичких разлога, односно из жеље да се задржи појачан утицај и на том делу постсовјетског простора. Важан фактор од стране администрације Бориса Јељцина према развијању односа у ЗНД је представљао нерешен статус преко двадесет пет милиона Руса који су остали да живе у новим независним постсовјетским државама.²⁹¹ У Казахстану је «руски блок» (Руси, Белоруси и Украјинци) представљао почетком деведесетих тек нешто мање од половине становништва ове по територијалном пространству одмах после Русије, највеће бивше републике СССР (пространија

---

²⁹¹ О руској геополитичкој пројекцији током деведесетих коју је тада формирао реформски блок коме је припадао и сам Борис најбоље видети у Алексей Арбатов «Безопасность: Российски Вбор», ЭПИцентр Москва 1999. – аутор ове књиге је током деведесетих година у утицајној странци «Јаболко» реформске и либерално-демократске опције био задужен за израду безбедоносно-геополитике визије Русије коју је и презентирао у овој књизи.

од Украјине четири и по пута, истина са три пута мањим бројем становника). У Украјини је веома тешко егзатно одредити број Руса. Наиме од око педесет милиона становника Украјине око 40 % становника има руски језик као матерњи, а половина од њих, тачније око 20 % украјинског становништва се национално изјашњава као Руси. Како је украјинска нација створена де јуре после Октобарске револуције на теритоји читаве данашње Украјине и то од некадашњих Малоруса и Рутена, процес националног одређења, нарочито у источној и јужној Украјини, на данашње Украјинце у националном смислу и Русе (некадашњи Великоруси) још није у потпуности завршен. У западној Украјини и то северно од приобаља Црног мора неспорно је да огромна већина становника себе доживљава као засебну националну категорију у односу на Русе – сматрају се Украјинцима. У најзападнијем делу Украјине, некадашњој Галицији живи око пет и по милиона Украјинаца који су унијати православни у односу на остале Украјинце који су сви православци. То украјинско унијатско језгро у својој националној одредници има и одређену антируску идентификацију што је веома ретка појава код других Украјинаца, чак и код оних који су иначе веома изразито национално идентификовани. Велика већина Украјинаца прихвата чињеницу да су они поникли из заједничког руског корена и да је само вишевековна пољска окупација (приближно од краја XIV до XVIII века западна Украјина а источна много мање) утицала на одређене украјинске специфичности у односу на Великорусе (данас се само Великоруси називају Русима).

У осталим државама ЗНД, а бившим совјетским републикама, број Руса и њихов процентуални удео у укупном становништву је доста мањи и креће се углавном око 10 %. Он је извесно већи у балтичким републикама које иначе нису чланови ЗНД. У Естонији је тај удео око 30 % (рачунајући и Белорусе и Украјинце), а у Летонији близу 40 %. У Закавказју – Грузија, Јерменија и Азербејџан данашњи процентуални удео Руса и «руског блока» (Руси, Белоруси и Украјинци који су се по бившим совјетским републикама настањивали још у време царске Русије) је нешто мањи него у другим државама ЗНД, дакле просечно око 5 %. Са друге стране у Молдавији је тај удео близу једне трећине укупног становништва. Руски блок је нарочито доминантан у Тираспољској области источно од Дњестра, где је чак ова регија прогласила неку врсту своје самосталности још пре једне деценије, али која није међународно призната. У

Централној Азији најбројнија је руска мањина у Киргизији где чини око 20 % становништва, док је у осталим државама региона тај проценат око 10 % (Узбекистан, Туркменија и Таџикистан). Морамо напоменути да су у тренутку распада СССР процентуални износи и бројност Руса и руског блока у наведним подручјима били извесно већи. Међутим за ових четрнаест година један део Руса се иселио у Русију, а нарочито у муслиманским републикама Средње Азије и у Азербејдану разлика у наталитету између титуларних народа и Словена је учинила да проценат ових других опада.

Русија и ЗНД од доласка на власт Владимира Путина до данас

Од доласка председника Владимира Путина на власт почетком 2000. године, Русија је вратила национални интерес као примарну категорију у односима са постсовјетским окружењем. Одмах је постало јасно да све чланице ЗНД немају идентичан интерес за Русију. Три државе чланице ЗНД имају далеко већу важност за Русију од осталих чланица ове уније. То су Украјина, Белорусија и Казахстан. Поред ЗНД Русија је са овим државама формирала ужу заједницу која је остварена још у периоду председника Јељцина деведесетих ЕЭП (у даљем тексту ЕП). Она је настала из свести политичке елите ових држава да је њихова економска и друга сарадња од посебног и већег интереса него што је она која већ постоји у оквиру ЗНД, па се на овај начин посебно продубљује. У погледу величине територије, броја становника, друштвеног бруто производа, природних ресурса, величине оружаних снага, ове четири државе чланице ЗНД далеко превазилазе преосталих осам чланова уније.

У првом плану је за Русију свакако Украјина, због своје величине, снаге, геополитичког положаја и чињенице да су Руси, Украјинци и Белоруси настали из истог корена руског народа, да је Кијевска Русија била центар средњовековне руске државе, те да поред напред наведених података о уделу руског становништва у укупној популацији Украјине треба рачунати и са веома развијеном повезаношћу привреда двају земаља. Украјина је веома зависна од руског енергетског потенцијала, пре свега од нафте и земног гаса. Такође и од читаве лепезе метала и неметала које Украјина увози од свог великог источног и североисточног суседа. Украјина учествује са приближно 7 % у извозу и увозу

Русије, што је тек нешто мање (око 8,5 %) колико има водећи руски спољнотрговински партнер Немачка. Поред тога руске инвестиције у Украјини чине 25 % свих руских инвестиција у иностранству. Победа на председничким изборима у Украјини «после трећег круга» и наранџасте револуције децембра 2004. Виктора Јушченка, довела је у питање, макар у краткорочном периоду, даљу улогу Украјине у оквиру интеграционих процеса (ЕП и ЗНД) са Русијом.

Белорусија, иако има далеко мање економске потенцијале од Украјине, остварује приближан удео (близу 7 %) руске спољнотрговинске размене. Пошто Белорусија производи и извози претежно индустријске производе, који би се веома тешко могли пласирати на тржиштима западних земаља (за шта недостаје квалитет и конкурентност), тако огромно руско тржиште нуди могућности за пласман те робе. Сувишно је са друге стране напомињати огромну зависност Белорусије од увоза руских енергената, сировина метала и неметала. Када се ради о рудама метала и неметала, Белорусија је далеко већи зависник од руског увоза него када је у питању Украјина пошто је веома сиромашна у природним ресурсима тог типа. Белорусија и Русија су склопиле 1999. специјални споразум о стварању заједничке државе који до сада у пракси још није највећим делом заживео, али су неке заједничке институције ипак остварене. Са тог аспекта Белорусија је у чвршћем институционалном и државном савезу са Русијом него било која друга чланица ЗНД. Како је белоруски народ, гледано у целини, веома везан за себи сродне Русе и да у њему нису као код рецимо дела западних Украјинаца изражене националне специфичности које би искључивале заједничку државност са Русијом, тако смо мишљења да ова посебна државна заједница (Русије и Белорусије) има перспективе у будућности. Председник Белорусије Лукашенко је тврди поборник сарадње и партнерства Русије и Белорусије мада са друге стране ни сам није журио да се успоставе заједничке државне ингеренције Заједнице која је потписана децембра 1999. године. Са друге стране Лукашенко сигурно сноси одређене пропусте сагледане у извесном закашњењу даље демократизације Белорусије последњих година, али је извесно да ужива поверење већинског бирачког тела у својој земљи.

Најзад Казахстан је изразито важан за Русију не само због чињенице да русофонско становништво већински насељава северну половину земље, већ и због традиционалне повезаности две економије. Казахстан има, попут Украјине и Белорусије негативан трговински биланс са Русијом пошто више увози из ње

него што извози (учешће у руском експорту - импорту Казахстана је око 3 % последњих година). Овде можемо додати чињеницу да Русија у просеку последњих година два и по пута више извози него што увози робе и добара изражено у доларима (извоз је приближно око 100 милијарди \$, а увоз око 40 милијарди \$).²⁹² Овако изразито повољан спољнотрговински салдо Русија остварује добрим делом захваљујући извозу нафте, гаса, дрвета и производа од дрвета, вредних метала и неметала, дакле изузетно вредних и на светском тржишту све дефицитарнијих ресурса којима ова огромна држава обилује. Како су и остале чланице ЗНД веома заинтересоване и чак зависне од увоза неких од напред наведених руских ресурса, није зачуђујући дебаланс у трговинском салду које оне углавном имају са Русијом. Председник Казахстана Султан Назурбајев је политичар који је последњих деценију и по следио курс сарадње са државама ЗНД и посебно Русијом, укључујући и напред наведено уже тело, односно савез ЕП, у којем су укључени само Русија, Белорусија, Украјина и Казахстан. Поред три словенске државе које су чланице овог савеза, мишљења смо да је за пуноправног члана изабран још и Казахстан, због чињенице да се ради о веома пространој и ресурсима богатој држави, да је геополитички важна за Русију и да је то културолошки и етнички дуална земља о чему смо напред већ излагали. Због русофонског становништва и чињенице да је Казахстан (нарочито северни део) дубоко територијално окружен са севера, североистока и северозапада Русијом, (док је на западу Каспијско море) те да су његове северне регије у ствари у физичко-географском смислу наставак јужног Сибира и постуралије (историјски овај део Казахстана је саставни део руске царевине од почетка XVIII века). Дакле северни Казахстан представља са суседним регионима Русије део интегралних нодалних регија (нодална регија је у терминологији економске географије – географски простор који не мора имати увек подударност у физичко географској хомогености, али који је пре свега кохезиван у оквиру економске и саобраћајне повезаности). Последњи догађаји око председничких избора на простору ЗНД и «наранџастих револуција», озбиљно је забринуо властодршце у Казахстану. Током пролећа 2005. опозиција у овој земљи - која је организована пре свега из крила муслиманског дела

---

²⁹² Горан Николић «Структурни аспект спољнотрговинске размене Србије и Русије 2000-2004», Економска политика од 11 октобра 2004.

становништва, је извела неколико демократских манифестација (митинзи, шетње и сл.) који су у пар наврата били пропраћени инциденталним ситуацијама (каменовања пролазника, оштећење имовине на неким зградама и сл.) за које виновници нису пронађени, а полиција по мишљењу опозиционих лидера није адекватно реаговала. Тако и власт и опозиција за ове неразрешене инциденте оптужује другу страну, а сви ови догађаји су се дешавали у северном Казахстану где русофонско становништво чини огромну већину и где су присталице опозиције у мањини. Стога је за очекивање да Русија подржава најдиректније председника Назурбајева који је прихваћен и од русофонског становништва, а има и реалан утицај у значајном делу муслиманске популације републике. Назурбајев активно учествује у делатности и ЗНД и ЕП, мада је тешко предпоставити да би и у случају да се власт у Казахстану и промени у блиској будућности било реално очекивати да нова влада искључи земљу из ових организација.

Табела 7, Спољна трговина Русије са чланицама ЗНД (у милионима \$):

	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.
		Извоз					
Укупно	14530	15895	16624	13699	10707	13801	14440
Од чега							
Азербејџан	85,6	171	219	149	115	136	131
Јерменија	127	103	95,7	128	56,9	27,5	75,3
Белорусија	2965	3522	4673	4670	3767	5557	5249
Грузија	48,9	101	148	106	57,5	42,3	57,9
Казахстан	2555	2550	2471	1893	1226	2247	2720
Киргизија	105	159	168	132	84,5	103	82,6
Молдавија	413	390	381	325	241	210	240
Таџикистан	190	152	88,6	774	66,6	55,9	69,1
Туркменија	93,1	115	266	95,1	60,3	130	140
Узбекистан	824	1085	874	563	240	274	407
Украјина	7149	7547	7240	5550	4792	5024	5269
		Увоз					
Укупно	100	100	100	100	100	100	100
Од чега							
Азербејџан	107	151	260	173	99,7	135	79,9
Јерменија	75,1	84,8	59,7	39,2	27,5	44,0	51,5
Белорусија	2185	3024	4780	4608	3222	3715	3941
Грузија	57,9	68,0	150	65,0	50,0	76,6	83,0
Казахстан	2675	3041	2744	1884	1397	2200	1985
Киргизија	101	147	148	132	94,9	88,6	61,4
Молдавија	636	829	841	512	267	325	346
Таџикистан	167	88,0	97,2	60,2	112	237	129
Туркменија	179	168	157	44,7	76,7	473	38,9
Узбекистан	889	654	1015	528	468	663	581
Украјина	6617	6294	3982	3267	2528	3651	3620

Извор: Ана Секуловић «Савремена економија Русије», 2005, стр. 103

У спољнотрговинској размени Белорусија, Украјина, и Казхстан обухватају између 80 до 90 % целокупне трговинске размене Русије са ЗНД. Када посматрамо важност целокупне спољнотрговинске размене Русије са светом, учешће свих чланица ЗНД је око 20 %. Можемо навести најважније спољнотрговинске партнере Русије, рецимо 2001. године: Немачка (11,5 %), Украјина (7,2 %), Белорусија (7,4 %), Италија (5,7 %), САД (5,9 %), Холандија (3,5 %), Велика Британија (3,3 %), Казахстан (3,7 %), Јапан (2,4 %).²⁹³

Остале чланице ЗНД су од далеко мање важности за Русију од напред наведених Белорусије, Украјине и Казхстана.. Од њих осам четири су из Централне Азије – Узбекистан, Киргизија, Туркменија и Таџикистан, три из Закавказја – Грузија, Јерменија и Азербејџан и најзад Молдавија која је једина од њих из Европе. Узбекистан је демографски и по величини територије најзначајнија држава Централне Азије, ако не рачунамо напред наведени Казахстан. Међутим за неки даљи развој руског утицаја Узбекистан није толико привлачан ако имамо у виду да је међу Узбечима изражен туркофонски национализам и јака религиозна – муслиманска идентификација. Узбекистан је богат гасом и развија производњу памучних производа, и примарне производње памука и индустријске производње. Киргизија има још увек најзначајнији удео русофонског становништва међу овим наведеним државама од око 20 %. Велика територијом, а слабо насељена Туркменија није променила владара у последње две деценије. У свим модерничким показатељима ради се о најзаосталијој земљи ЗНД, али захваљујући богатству налазишта гаса и нафте економски ниво није низак. Таџикистан је директно изложен унутрашњим сукобима и привредном заосталошћу.

После «мирне револуције» у Грузији у време председничких избора када је на власт дошао Михаил Сакашвили уместо Едуарда Шеварнадзеа, ова земља погоршава односе са Русијом. Суштину неспоразума можемо сагледати у заплету који постоји везано за две (бивше) аутономне републике Грузије - Абхазију и Јужну Осетију где се домаће већинско становништво још са тренутком распада СССР одвојило од Грузије и прогласило самосталност. Обе ове области нису историјски раније биле у саставу Грузије и Стаљин их је припојио (својој) Грузији после Другог светског рата. Абхази су муслимани

---

²⁹³ А. Секуловић, 2005, стр. 99.

тесно везани традиционално за Русе који своју прелепу и дугачку црноморску ривијеру уз границу са Русијом виде као аутономан део државе северног словенског суседа, а слична је ситуација и са Јужном Осетијом чије становништво, иначе православне вероисповести, жели да живи са својим сународницима из Северне Осетије који имају републику у саставу Русије на обронцима северног Кавказа. Нашавши се пред фронталном одлучношћу народа Абхазије и Јужне Осетије да не прихвате врховну власт Грузије, што су ови народи почетком деведесетих извојевали у оружаном отпору према Грузинима, нова власт у Тбилисију се ослања на САД и врши притисак контра Русије у региону сматрајући званичну Москву одговорном за «одметање» ове две области. Иако Русија током протеклих деценију и по није војно директно помагала Абхазе и Јужноосетинце ипак се највише због позитивног јавног мњења Осетинаца и северокавказских муслимана у Русији, али и сопствених геополитичких интереса, одлучила на благонаклон однос у овим случајевима који није излазио ван домена пружања ограничене материјалне помоћи. На овако уздржан став званичне Москве утицала је и чињеница да део Чечена жели излазак ове републике из Русије и да би прихватање *de jure* жеља Абхаза и Осетинаца да уђу у састав Русије значио и промену граница, што би подстакло неке сепаратисте у Русији да потраже то исто. Уосталом некрофилна терористичка акција чеченских терориста прошле године у Северној Осетији у Беслану где су убијана деца, углавном Осетинци у основној школи, указује на комплексност ситуације, када су у питању народи Кавказа и где се званична Москва често налази у неугодној ситуацији да арбитража. Када су у питању Грузини, Русија је столећима сматрана њиховим заштитником у односу на Турску најезду и Грузини су царску Русију доживљавали слично суседним Јерменима, као своју матичну државу. О томе сведоче и чињенице да је велики руски војсковођа у време ратова са Наполеоном Багратион био Грузин, баш као и сам Стаљин, а у Горбачевљовој епохи Шеварнадзе је био човек број два у последњим годинама СССР. Политика коју води ново грузинско руководство предвођено Сакашвилијем где се ослонац тражи поред САД и у Турској, благонаклоно гледају чеченски терористи и имају лоши односи са Русијом и Јерменијом је нешто сасвим ново у грузинској историји.

Сличност између «мирних или наранџастих револуција» које су изведене у Грузији, Украјини, Киргизији, а нешто слично је изведено и у Молдавији,

покушано у Узбекистану, а најављено у Азербејдану те у фази припремања у Казахстану представља јединствени сценарио промене власти и политичке оријентације наведених земаља у односу на интерес неких западних земаља, конкретно САД и Велике Британије. Са друге стране не треба спорити да су неки од оборених (негде «норанцасте револуције нису успеле као у Белорусији и за сада Узбекистану, док су шансе за такве промене због структуре становништва веома мале у Казахстану) режима и странака на власти биле делом аутократски или (и) корумпирани. Такође поједине националне или верске групе, а понекад и читави слојеви становништва су бивали делимично или у потпуности незадовољни властима против којих су деловале споменуте «мирне револуције». Ипак, оно што је по нама заједничко у свим наведеним случајевима, је геополитичка промена спољнополитичке оријентације ових држава. У случају промена, или барем у покушају промена, радило се о намери да се спољнополитичка оријентација ових земаља у потпуности окрене ка САД и његовим савезницима, а да се односи са Русијом радикално умање. Ово последње је утолико теже извести ако се зна да у овим земљама често сарадња са Русијом није декларативно одређење већ да је Русија сила у региону која енергетски и сировински свакако, а често привредно и на други начин, представља главни господарски основац државама чланицама ЗНД, односно целокупног постсовјетског простора. Ситуација је у многоме сложенија ако знамо да то није само спољнополитичко питање имајући у обзир да је руско и русофонско становништво веома бројно на наведеном простору и да још од периода царске Русије и СССР представља, нарочито у неразвијеним земљама Централне Азије и Закавказја, део стручњачке и интелектуалне елите (несразмеран у односу на ионако високу процентуалну заступљеност Руса и «руског блока» у укупном становништву ових држава). Русија од доласка председника Путина покушава да дефинише своје односе са САД где положај држава ЗНД има веома важну улогу. Велику погодност за развој односа између САД и Русије у последњем петогодишњем периоду представља чињеница да је за ово време председник САД био Џорџ Буш у име републиканаца, што се показало да далеко више одговара интересима Русије и поставкама председника Путина од претходне администрације Била Клинтона. Интересе два председника (Буша и Путина) на спољњем плану највише је уједињавала борба против тероризма нарочито када су у питању исламски фундаменталисти и то за САД

Ал Каида, а за Русију чеченски тероризам. Интерес САД које су у многоме заинтересоване за набавку и експлоатацију нафте и гаса са постсовјетског простора, мишљења смо, да можемо сматрати легитимним с обзиром на огроман значај који ови енергенти имају за америчку привреду и да са тог аспекта и руска страна прихвата улогу америчких и британских мултинационалних компанија за експлоатацију нафте у Централној Азији и Азербејџану као реалност. Русија је и дала подршку током јесени 2001. и током 2002. америчком председнику Бушу по питању америчке интервенције у Авганистану по питању терористичких упоришта талибана и Ал Каиде.²⁹⁴ Са друге стране «мирним револуцијама», на простору ЗНД, «норанцастим и плишаним» углавном су координирали политичари и поједине личности из САД који су везани за Демократску странку, нарочито из естабилишмента Била Клинтона и његових бивших сарадника, финансијера и симпатизера као што су Медлин Олбрајт, Збигњев Бжежински, Сорос, фондације породице Рокфелер и др. Управо су те акције и мирне револуције (у ствари режирани политички преврати), посебно онај у Украјини претили да затрују иначе коректне односе између два председника која сарађују - Буша и Путина. Ма колико да је можда желео да избегне мешање у таквој ситуацији актуелни председник САД Џорџ Буш се налазио у позицији да буде увучен у изборне турбуленције на постсовјетском простору у разне «треће кругове председничких избора», «неутрална арбитража» и сл. Тако је захваљујући разним невладиним организацијама, финансијским фондовима моћника као што су Сорос, Дејвид Рокфелер и др., интересним групама иза сцене, неки политичари из САД који се налазе претежно у редовима опозиционе Демократске странке су водили веома активну политику и «замешатељство» на постсовјетском простору. Заиста је веома тешко рећи колико су они водили координирану политичку акцију у односу на владајући амерички естабилишмент и Републиканску странку. Тако уочи избора у Азербејџану који су заказани за новембар месец 2005. Медлин Олбрајт, Збигњев Бжежински са читавом гомилом «демократских експерата, невладиних организација и фондова» у Варшави примају представнике азербејџанске опозиције која унапред изјављује да уколико резултати избора не

---

²⁹⁴ Владимир Милов «Бизнес вместо геополитики», у Россия в глобалной политике, бр. 2, март - април 2004. Москва стр. 94 - 102.

буду за њих задовољавајући, да ће изаћи на улице и узети власт. Азербејџанска опозиција носи назив Азелиг што у преводу значи Слобода и такође је узела наранџасту боју за свој имиџ. Њене вође су Иса Гамбар и Расул Гулиев, док је актуелни председник Азербејџана Алиев пре три године наследио свог оца који је имао чак три председничка мандата.²⁹⁵ Алиев је ипак однео изборну победу над опозицијом, али је током 2006. успео да изгради избалансиран однос и са Русијом и са САД. Оставши и даље стамени члан ЗНД и у живој сарадњи са Русијом, Азербејџан је прихватио да преко његове територије буде изграђен нафтовод који је у интересу америчких компанија.²⁹⁶ У исто време председник државе млади Алиев, у спољној политици и даље балансира између Русије, САД, у последње време и ЕУ, при томе респектујући и моћне, али супротстављене суседе Турску и Иран.

На заседању ЗНД који је одржан у Казану (Русија) крајем августа 2005. учествовали су представници свих дванаест чланица ове уније рачунајући и Украјину и Грузију које су промениле власт и начелно део спољнополитичке оријентације у односу на претходни скуп ЗНД. У раду уније њихови представници су демонстрирали одређену ексклузивност по неким питањима која су се усаглашавала, али ништа више од тога, те ове две државе су и даље редовни чланови ЗНД.²⁹⁷ Са друге стране огромно изненађење за аналитичаре је била најава Туркменије као једног од најзорнијих чланова ЗНД од оснивања, да тражи асоцирано чланство до даљњег, односно да буде специјални члан, а не пуноправни (свих 12 чланова ЗНД су пуноправни чланови већ дуже од деценије. Само је Украјина на самом почетку имала статус асоцираног члана, али је и она после победе Леонида Кучме на председничким изборима над Кравчуком још половином деведесетих прешла у пунопрвно чланство). Предпостављамо да је владар Туркменије (Туркмен паша) који је на том месту већ две деценије проценио да је због организованих «наранџастих револуција» боље за његову власт да изабере нешто неутралнији став у односу на Русију као погоднији курс

---

²⁹⁵ «Независимая газета» 2 септембар 2005.

²⁹⁶ «Роосиска газета» од 18 до 21 маја 2006; такође чланак Петра Поповића у «Политици» од 2. августа 2006.

²⁹⁷ «Роосиска газета» бројеви од 25 августа до 2 септембра 2005, чланци везани за заседање ЗНД у Казану.

у непосредној будућности. Званична Русија и остале чланице ЗНД још нису заузеле официјелан став по овом питању, али је за предпоставити да ће покушати да нађу модалитете да Туркменија и даље буде ако не у пуноправном чланству ове уније, а оно бар у што тешњој «асоцираности», односно у таквој врсти специјалног чланства које неће много одударати од статуса редовног члана. Међутим са друге стране уколико Туркменија заиста изађе из статуса редовног чланства, поготову ако и њен статус асоцираног члана не буде подразумевао реалну везаност за ЗНД, онда би то могао да буде пример и за неке друге чланице ЗНД, чиме би ова заједница после готово деценије и по свог постојања доживела своје прве озбиљне проблеме. Са друге стране мишљења смо да већина чланова ЗНД има реалне, пре свега економске интересе свог даљег повезивања са Русијом о чему смо напред излагали.

За Русију је далеко важнија и стратешки и економски заједница са Украјином, Белорусијом и Казахстаном ЕП. Паралелно са заседањем ЗНД одржано је и заседање ЕП у којем је делегација Украјине узела заједно са осталим делегацијама (Русије, Белорусије и Казахстана) пуно учешће, али су се на закључку заседања јавиле одређене противречности. Наиме украјинска делегација је била спремна да прихвати само 15 од 29 тачака резултата заседања Заједнице, што за остале чланице није било толико проблематично, колико чињеница да Украјинци не желе да у будућности ЕЭП буде Заједница која ће имати наднационално тело већ да су само земље чланице легитимне, односно њихове делегације које их представљају и договарају ствари консензусом. Остале чланице Заједнице су изразиле спремност да изађу у сусрет предлогу Украјине толико да не инсистирају да наднационално тело има нарочита овлашћења, већ много мања од предложених и чак готово минимална.

Сама Русија придаје велику пажњу добрим односима са Украјином мада је после «наранцасте револуције» квалитет тих односа на великој проби. Изузетно лоше је у руским медијима и јавном мњењу доживљена чињеница да се овог пролећа и лета у Украјини постепено избацује руски језик из употребе не само из администрације већ и из оног дела медија која су га до тада макар делимично користила.²⁹⁸ Тешко је схватљиво да ново украјинско руководство

---

²⁹⁸ Писање «Российские газета», «Независимая газета», «Известия», «Правда» у периоду јули и август 2005. о овом проблему.

које је дошло на власт тесном већином и под неуобичајеним околностима, радикално ускраћује под фирмом демократизације и модернизације основна права милионима Украјинаца који користе руски језик као матерњи. Олакшавајућа околност у пракси је само та, да се у суштини званични украјински и руски језик мало разликују. Од свог успостављања у Украјини за званични књижевни језик још почетком XX века користи се источноукрајинска полтавска варијанта која се не разликује много од руског језика. Западноукрајинска наречја су битно друкчија (због периода историјеведеног под пољском влашћу) и постоје тенденције убацивања одређених речи и израза у званичну варијанту књижевног украјинског, што креирају одређени медији. Ово све заједно би на дуже стазе могло да буде много више од једног лингвистичког проблема и многи источноукрајински региони са традиционалном употребом руског језика су најавили да неће у пракси прихватити наметање употребе језика по директиви. Изгледа нелогично да се у време прокламовања европске толеранције и поштовања различитости и људских права онемогућава милионима људи да и даље употребљавају свој матерњи језик и угрожава национални идентитет. Иако нисмо мишљења да је напред изнешено главни разлог пада владе Јулије Тимошенко у којој су већину ресора држали перјанице наранцасте револуције сматрамо да је председник Јушченко сигурно морао да рачуна са раширеним незадовољством милиона грађана због непопуларних мера даљег укидања руског језика из употребе. Сигнал у том правцу би могао да буде и у чињеници да је нови премијер досадашњи начелник Дњепропетровске области где је иначе на претходним изборима за председника Украјине крајем 2004. (у три круга) више гласова добијао «проруски» кандидат Јанукович. Са друге стране Јулија Тимошенко са енормним финансијским средствима са којима располаже и до којих је дошла задњих година на чудан начин (Русија још увек има кривичну пријаву против ње због незаконитих финансијских махинација на руском тлу последњих година) најављује да ће на следећим парламентарним изборима у пролеће 2006. изаћи самостално без блока који ће предводити или макар подржати председник Јушченко коме је управо она кључно помогла да у наранцастој револуцији освоји председничку функцију. Колико је Украјина важан фактор у укупној руској политици, али и националном бићу показује и чињеница да сјајан почетак односа између руске православне цркве и новог папе Бенедикта XVI

наилази на моментално захлађење поводом недавне одлуке Ватикана да се ингеренције запандоукрајинског кардинала гркокатоличке цркве (унијати) Љубомира Хусара проширују и на декларативну титулу «митрополита Кијева и Галиције» која се до сада признавала само православнима.²⁹⁹ Иако се у овом потезу Ватикана може спознати и покушај проширивања ингеренција унијатског кардинала Лавова и на вернике православне цркве који нису унијати (већ смо навели да је у Украјини свега 10 % Украјинаца унијата православних са православним обредом и признавањем врховне власти папе, а остало су чисти православци) чињеница је да папа и Ватикан одбијају за сада да дају кардиналу унијата и титулу патријарха што би у супротном дефинитивно довело до правог верског судара у Украјини између Москве и Ватикана.³⁰⁰ Остаје нам нада да ће нова папска администрација у Ватикану, као и московска патријаршија наћи начина да се до споразума дође и да се избегну даља заоштравања.

Током 2006. године ситуација у Украјини се извесно променила и то највише у складу са руским интересом. Прво, на пролећним изборима највише гласова и места у парламенту је добио Виктор Јанукович и његова Партија региона, па је јула месеца постао председник владе. Друго, у складу са постигнутим споразумом уочи понављања другог круга председничких избора 2004, што је 2005. конституисано у оквиру законског споразума, смањене су уставне надлежности председника републике, а повећане ингеренције председника владе, владе и парламента. Најзад око уласка у НАТО нема договора у земљи, пошто су поред Партије региона, против и социјалисти Морозова и комунисти, а за тако нешто су само странке Јушченка и Јулије Тиошенко, што је недовољно. Са друге стране недозовљени долазак америчких резервиста на Крим и њихово повлачење потом пред незадовољством становништва изазвали су извесну дискредитацију ове идеје у украјинској јавности. Веома важан предуслов за овакав расплет догађаја током 2006. године, је по нашем мишљењу и то што је Русија у односу на украјинску владу

---

²⁹⁹ Петар Поповић «Покатоличавање Украјине», у НИИ-у бр. 1849 од 4. VIII 2005, стр. 64 - 65

³⁰⁰ О односима православних и унијата у прошлости Украјине видети више у А. Ј. Ефименко «Историја украјинског народа», Институт за политичке студије, Београд 1999.; Такође у Helene Carrere d Encausse «Le malheur russe», Fayard, Paris 1989.; затим А.А. Данилов «История России», Издательский дом «Новавый Учебник», Москва 2002. стр. 70-82.

почетком године укинула привремено повластице на увоз енергената где је најважнији гас. То је имајући у виду огромну украјинску зависност од енергената, али и шире привредно гледано од руске економије у целини, изазвало унутрашњеполитичку кризу у Украјини чије ефекте делом сагледавамо.

* * *

После завршетка хладноратовског раздобља, после распада СССР и Варшавског уговора, нова руска држава, али и добар део политичких субјеката и јавног мњења у републикама бившег СССР је у успостављању Заједнице независних држава (ЗНД) видео начин даљег организовања постсовјетског простора . Уз све повремене недостатке ЗНД је функционисао без већих проблема протеклих готово четрнаест година да би га у задњих око годину дана потресале серије «мирних и наранџастих револуција» где се у ствари у време председничких и (или) парламентарних избора притисцима опозиције подржаних од извесних кругова из САД и неколико европских држава (пре свега Велике Британије, Пољске и неких бивших совјетских балтичких република које су једине из постсовјетског простора које су ван ЗНД) осваја власт ванинституционалним путем, углавном организацијом протеста присталица опозиције по улицама главних градова у близини виталних државних центара као што су седиште владе, парламент, централна изборна комисија и сл. Сама Русија је временом диференцирала свој укупан однос према осталим члановима ЗНД, што је нарочито видљиво од доласка председника Путина. У први план се издвајају односи и политика Русије према Украјини, Белорусији (која има посебну државну заједницу са Русијом поред чланства у ЗНД и ЕП) и Казахстану, где су интереси геополитике и економије Русије од стратешког значаја и где живе десетине милиона Руса и становништва са руским матерњим језиком, односно сродних Русима народа као што су Белоруси и Украјинци такође православне вероисповести и руског националног корена. Отуда савез четири државе (ЕЭП) који је формиран још у Јељциновом периоду, добија примарно значење у руским националним политичким пројекцијама, док ЗНД и даље фигурира као важна и пожељна Заједница.³⁰¹ Заједница са

---

³⁰¹ Марко Радуловић «Успон Русије», Глобус М, Београд, 2002, стр. 110-118.

Белорусијом се издваја као неспорна и готово «унутрашња» интеграциона компонента руског националног бића и државе. Највећи проблем који је искрсао у последњих годину дана је питање Украјине везано за новог председника земље која је иначе изнутра озбиљно подељена на источну и јужну – проруску и западну и северозападну које то нису о чему је писао и сам Семјуел Хантингтон у «Сукобу цивилизација»³⁰². Регионална организација ГУАМ која окупља неке чланице ЗНД и која у свом деловању често има сукобљене интересе са самим ЗНД и Русијом и то уз индиректну помоћ САД, феномен извоза «норанцастих револуција» и неки спорови православне цркве и Ватикана на подручју Украјине, додатно отежавају стратешке планове Русије на целокупном постсовјетском простору. И поред свега тога Русија је очигледно успела да под релативно кратком владавином Владимира Путина на месту председника државе за само пола деценије санира целокупну кризу која је драматично ескалирала у свим сферама живота током претходне деценије Јељцинове власти (корени кризе су уочени и развијали се још у периоду постојања СССР) и да се поново наметне као велика сила на подручју Евроазије. Уколико би званични Вашингтон својим акцијама на постсовјетском простору озбиљно угрозио виталне руске интересе у оквиру ЗНД и ЕП што Руси традиционално сматрају својим ужим националним простором и где живе десетине милиона Руса и словенског становништва са руским језиком као матерњим и православне вероисповести, претила би озбиљна опасност да дође до озбиљне конфротације између две силе. Тиме би дефинитивно отпала могућност било какве партнерске сарадње две силе, нарочито оне која је за званични Вашингтон (и Лондон) веома значајна, а то је борба против тероризма у свету. Русија би као алтернативу имала даље приближавање са Француском и Немачком у Европи, а са Кином чак на војно-стратешком нивоу (где би можда била укључена и Индија) на подручју Евроазије. На тај начин би се опет дошло у свету до ископавања ровова које смо тако запамтили у Првом, Другом

---

³⁰² Семјуел Хантингтон «Сукоб цивилизација», Службени лист Југославије, Београд 1998. део о Украјини где аутор каже да је Украјина цивилизацијски поцепана држава на већи део који је проруски и мањи – западни који то није и као репер даје мапу са резултатима гласања за председничке изборе 1994. по регионима за «проруског кандидата» Кучму и дотадашњег председника и вођу сепаратиста Кравчука

светском рату, те у свом специфичном облику у време «хладног рата» (тада је зидом био подељен Берлин и Европа, а жртве падале по ободима Азије, Африци и Латинској Америке – време «ограничених сукоба»). Хантингтон ставља у својим радовима у први план сарадњу САД и Русије по питању заштите човечанства од могућих терористичких активности разних фанатика, од којих су по њему најопаснији исламски фанатици који би могли да дођу и до оружја за масовно уништење. Сличног је мишљења и већина других аналитичара широм Европе, Русије и САД, али и у свету уопште. Стога деловање неких других (политичких) фанатика који су у професионалној пензији, али раде хонорарно (ваљда због мале пензије) на постсовјетском простору као што су Медлин Олбрајт, Збигњев Бжежински али и неки други са руске стране,³⁰³ не би требало да има тако велику специфичну тежину на општу политичку ситуацију на подручју Евроазије и у свету у целини укључујући пре свега саме односе Русије и САД који су од пресудног значаја за светску стабилност.

Русија и Белорусија

Република Белорусија са својих 207.000 км² и око 10 милиона становника се простире западно од данашње Руске федерације. Белорусија се налази у државној унији са Русијом на основу споразума из 1999. Добар део одредби тог државног споразума још није до краја заживео у пракси, али се Белорусија етнички, религијски, историјски, културно може сматрати саставним делом руског националног корпуса која има своју самобитност и државност (усудили би смо се да њен положај у односу са Руским националним корпусом компарирамо са Црном Гором у оквиру српског националног корпуса или Аустрију у оквиру Немачког). У самој Белорусији се Белорусима изјашњава око

---

³⁰³ Међу ове неке друге можемо рачунати и разне видове руског национализма као противтежу неким антируским стратегијама пореклом пре свега из САД и Велике Британије где многи виде и неке радове Збигњева Бжежинског попут «Велике шаховске табле». О разним облицима руског национализма последњих година видети у издању Павла Рака «Националистичка интернационала», Београд, 2002, затим геополитички часопис «Лимес», српско издање, број 3 посвећен Русији више текстова, Београд 2005. потом књига Зорана Милошевића «Црква, наука и политика», коју је објавио Филозофски факултет источно Сарајево 2005, део под називом «Особености руског национализма» стр. 103-123

78 % становништва, Русима 13,5 %, Украјинцима 3 % и Пољацима 4 %³⁰⁴. Преко Белорусије Русија знатно поправља своју геополитичку позицију на западу и уопште на европском подручју. Путеви (и пруге) који воде широком Источном европском низијом од Москве преко Смоленска, настављају преко Белорусије најкраћом линијом преко Минска и Брест-Литовска даље ка Варшави и у средиште Европе. Са друге стране руска енклава Калињинградске зоне је веома близу Белорусији и на тај начин далеко мање одсечена од копненог залеђа, него што би то био случај да се наслања само на Русију. Фактички око 50 км недостаје копненог коридора између белоруске границе код Гродног и Њемена у односу на прилазе Калињинградској зони, пошто тај простор заузима Литванија. Дакле заједно са Белорусијом Русија ојачава и своју позицију на Балтику и олакшава своју позицију у односу на балтичке републике, нарочито у односу на Литванију и Летонију. Најзад Белорусија која је уз Русију, додатно делује позитивно на руске интересе у Украјини, нарочито на оне Украјинце који се колебају у оквиру свог идентитета и одређења према Русији.

У економском смислу Белорусија је веома зависна од руске економије. Прво, недостатак руда и нарочито енергената упућује Белорусију на руске ресурсе. Друго, белоруска индустрија далеко лакше налази тржиште на огромном руском тржишту него на оном више захтевном Европске уније где је конкуренција далеко већа.³⁰⁵ Мишљења смо да иако постоје одређене замерке према демократским постулатима организације власти белоруског председника Лукашенка, да чак и кад би дошло до његове смене Белорусија не би могла да битно измени свој присан однос са Русијом на коју има широк ослонац. Неколико милиона Белоруса који живе ван Белорусије, не само у Русији већ и на другим просторима бившег СССР (највише у балтичким републикама, али и у Украјини, Закавказју, Средњој Азији) су на тим просторима идентификовани са Русима и додатно ојачавају руски национални корпус на тим поднебљима.

---

³⁰⁴ «Беларусь, факты» Кавалер Паблшерс, Минск, 2005. стр. 10.

³⁰⁵ Зиновски В. И. «Об основнх изменениях уровня материального благосостояния населения Республики Беларусь за 1990-2002.», Социологи, Н. 4. Минск, 2004.

Русија и Украјина

Геополитички Украјина заузима далеко значајнији географске простор од балтичких република (три и по пута већи), али има сличну функцију затварања Русији (и Белорусији) излаза на јужни правац прибрежних мора – Црно и Азовско. Геополитичка позиција са Украјином је за Русију слична ситуацији са Балтичким морем где Русија са Белорусијом обухвата широку континенталну масу источне Европе (Источноевропске низије), а релативно мали простор уз приобаље три балтичке државе јој значајно умањује излаз на то море које ипак делом поседује (на северу Санктпетербуршка област и на југу Калињинградска зона). У случају Украјине Русија има излаз на источни и део северног Азовског мора и на највећи део источне обале Црног мора. Са друге стране Украјина има широк излаз на северну и северозападну обалу Црног мора и на значајан део обале Азовског мора са више значајних лука. Русија у питању Балтичког мора поред поседовања својих лука од којих су најважније Санкт Петербург и Калињинград за огромне потребе свог транзита заинтересована је да додатно користи балтичке луке Ригу, Талин и Клајпеду (нарочито је Белорусија упућена на Ригу и Клајпеду и делом на Калињинград). У случају југа поред својих лука Ростова са Таганрогом те Новоросијска Русија (и Белорусија) упућена је на украјинске луке Одесу, Херсон, Николајев, Жданов, Севастопол, Керч. Једном речју Русија је и те како заинтересована за украјинске црноморске луке пошто јој њен део овог прибрежног мора није довољан за огромне потребе свог континенталног залеђа.

Украјина је са своје стране упућена на Русију у економском смислу, нарочито по питању највећег дела ресурса за индустрију и енергетског потенцијала. Ово се нарочито односи на нафту и гас коју Украјина традиционално добија из руских извора преко цевовода (нафтовода и гасовода). Украјина представља и важну транзитну област према средњој и јужној Европи за Русију и део земаља ЗНД. Нарочито је развијен шински транспорт који има разгранату мрежу железничких пруга, а од путева највећу вредност имају два магистрална која пролазе по средини републике: у првом случају правца простирања север - југ од Одесе преко Кијева за Чернигов и Гомељ и даље на север за Псков и Санкт-Петербург који повезује Црно море са Балтичким;

други пут иде око 50 паралеле од Лавова ка Харкову и даље ка Доњецку са наставком на југ Русије све до Закавказја.

Богатство Украјине се огледа у повољности њеног рељефа, где преовлађују низије, квалитетом њеног земљишта (махом чернозем изузетне вредности), повољношћу климе која је блага за руске прилике (слично јужној Русији) и за разлику од прибалтика у постојању извесних природних ресурса која нису занемарљива. Украјина је густо насељена за прилике постсовјетског простора – 86 становника на км².

У делу «Историјска анализа геополитичке позиције Русије», обрадили смо геополитички историјат руског простора, где је своје место имала и Украјина. Јасно је да Украјина у овим границама није никада постојала, нити као таква егзистирала као независна држава. У оквиру ње можемо разликовати историјско-културно-политичке просторе који се различито одређују према свом идентитету, етницитету (који је суптилно нијансиран) и политичком опредељењу припадности. То се могло видети и у оквиру три круга гласања (укључујући и поновљени трећи) током избора за председника ове државе у новембру и децембру 2004. године између Виктора Јануковића и Виктора Јушченка, од којих је овај потоњи на крилима «наранцасте револуције» постао председник републике и на том месту заменио претходног председника Леонида Кучму. На основу свега изнетог могли би смо да посматрамо источну Украјину до Дњепра као једну културно-политичку целину са областима где доминирају Великоруси (Руси) и Малоруси, односно Украјинци са претежно руским језиком као матерњим. Иако су Черниговска и Полтавска област, на северу источне Украјине на председничким изборима 2004. године дале већинску подршку управо Јушченку, сматрамо да је то делом резултат чињенице да је он рођен у овој области и да је ту добио тек тесну предност, стога и ове области остају у оквиру општих карактеристика и припадности источној Украјини.³⁰⁶ Крим је такође у оквиру проруске оријентације, нарочито ако имамо у виду да су Руси у апсолутној већини на полуострву. Дакле читава источна Украјина и Крим тангирају Русији, при чему су веома битна два нововековна историјска фактора која одређују овај закључак. Прво, управо је овај простор уједињен са Русијом

---

³⁰⁶ Видети Сергей Сергеевич Жильцов «Неоконченная пьеса для оранжево Украины», Международные отношения, Москва, 2005, стр. 20 – 35.

још под атаманом Хмељницким средином XVIII века, дакле знатно раније у нововековној историји од осталих делова Украјине. Друго, процес миграција Руса (у овом случају ради се претежно о Великорусима) ка Украјини током појединих периода Новог века знатно је више обухватио источноукрајинске и јужноукрајинске пределе него оне на западу. Када су поједини делови западне Украјине потом и укључивани у царску Русију или тек касније у СССР (као што је то случај са Галицијом тек 1939. односно 1945. године) није било већих миграција ка том простору из других делова заједничке државе. Неки делови источне Украјине су изузетно везани за Русију историјски, културно и етнички, чак више од осталих провинција источно од Дњепра. То су у првом реду Донбаски макрорегион, са центром у Доњецку, потом Харковска област и полуострво Крим. То наравно важи и за приморје Азовског мора које припада Украјини укључујући луку Осипенко (под ранијим називом Жданов). У преосталим областима источне Украјине стоје напред изнесене тенденције – бројност, али не апсолутна превага Руса (Великоруса) уз велики број Украјинаца (Малоруса) који имају руски језик за матерњи, а остали имају украјински. Све три наведене групе становништва источне Украјине (Руси, Украјинци са руским матерњим језиком и Украјинци са украјинским матерњим језиком и то званичном књижевном полтавском варијантом) су православне хришћанске вероисповести.

Друга област у Украјини по нашој диференцијацији, је простор западно од Дњепра, а источно од најзападнијег дела Украјине који чине Волињска област, Галиција и Закарпатска Украјина. У оквиру овог простора је и Кијев и њему гравитира и мала област Придњестровља која *de jure* припада Молдавији. Ово је област у којој доминирају Украјинци (Малоруси) православне вероисповести и говорног украјинског књижевног језика (полтавска источноукрајинска књижевна варијанта) иако је бројно и становништво које чине Руси по националности као и Украјинци са руским матерњим језиком. Ове две потоње групације су већинске на југу наведеног простора, највише на црноморском приморју и уз доњи Дњепар.³⁰⁷ Тако је проруски кандидат Виктор Јануковић у сва три круга гласања добио све области уз море рачунајући и

---

³⁰⁷ Видети Зоран Милошевић «Нови пут Русије», Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2005, стр. 127 – 128.

простор западно од Дњепра о коме овде говоримо. У континенталном делу наведеног простора, северно од обала Црног мора и идући западније од Дњепра становништво украјинске националности и украјинског матерњег језика све више доминира у популацији у којој, сем у приобаљу, представља апсолутну већину. Популација Руса и Украјинаца са руским матерњим језиком се све више смањује идући даље ка западу, нарочито у областима које су близу Галиције, Закарпатске Украјине и Волињске области које чине трећу, посебну и овде још не анализирану целину. Завршавајући са описом овог простора рецимо и то да већинско становништво украјинске националности и украјинског матерњег језика има две заједничке одлике које га разликују од најзападнијег дела Украјине. То су украјински матерњи језик, али књижевне полтавске источноукрајинске варијанте. Друго, припадност православној хришћанској вероисповести.

Трећи, последњи део Украјине, како смо је овде рашчланили по историјско-цивилизацијско-политичким факторима, обухвата крајњи запад земље. Њега чине три области и то Волињска област, Галиција и Закарпатска Украјина. на овом, иначе континенталном простору (без излаза на море) који је историјски био посебно везан за Пољску и Аустро-Угарску, апсолутну већину чине Украјинци по националности и украјинског матерњег језика.³⁰⁸ Руси по националности су изузетно малобројни, а такође и Украјинци по националности, а са руским матерњим језиком (укупно на ове две групације овде отпада мање од 10 % популације док су у источној Украјини они апсолутна већина са преко 50 % популације, а у простору западно од Дњепра, а источно од најзападнијег дела Украјине њихова партиципација је око 30 %, с тим да су у припадајућем делу црноморског приморја блага већина). Међутим специфичност овог дела Украјине који смо издвојили као трећу посматрану целину, је да је и само (овде огромно већинско), становништво украјинске националности и украјинског матерњег језика подељено на две групе. Прво чине Украјинци (Малоруси) православне хришћанске вероисповести и матерњег украјинског књижевног језика (полтавске источноукрајинске варијанте који представља општеприхваћени украјински књижевни језик готово читаво

---

³⁰⁸ С. С. Жильцов «Неоконченая пьеса для оранжевой Украины», 2005. стр. 19; такође и З. Милошевић «Нови пут Русије», 2005, стр. 140 - 141.

столеће). Другу нешто бројнију групацију на овом простору, представљају Украјинци, унијатске православне хришћанске цркве и западноукрајинске варијанте украјинског матерњег језика. Читав овај простор је јасно културно-политички опредељен већински против било каквих интеграција са Русијом и на сваки начин је окренут према Западу, као тврди поборник украјинске независности. Истина Украјинци ове крајње западне Украјине имају уздржан однос према Пољској, имајући у виду њене територијалне аспирације према овим крајевима, а са друге стране унијати имају и одређену границу идентификације према католицима имајући у обзир да су православног хришћанског обреда уз признавање папе као врховног верског хришћанског поглавара.

Украјинска специфичност је током XX века изградила свој национални идентитет којим се овај народ дефинише као самостална национална група сродна иначе осталим Источним Словенима и несумњивог руског корена порекла. Међутим овај национални идентитет је остварен управо у најзападнијем делу Украјине у наведене три области – Галицији и Волињској области, а само делимично и у Закарпатској Украјини (или Закарпатској Русији како се називала све до краја четрдесетих година XX века). У СССР се после Другог светског рата, нарочито од доласка на власт Никите Хрушчова (који је даривао Крим Украјини 1956. године партијским декретом) и у ширим слојевима Украјинаца који нису унијати и који махом живе у средишњем делу републике и немају руски за матерњи језик, почео формирати осећај националног идентитета који их јасно диференцира у односу на Русе као засебну националну групу. Истина процес стицања особености Украјинаца је започео још током XIV века када су били у саставу Пољске, али је извесно заустављен од времена поновне реинтеграције Украјине у царску Русију. Већ смо указивали да је то процес који је трајао од половине XVII века до краја XVIII века за различите регионе Украјине, а да је изузетак управо најзападнији део Украјине (Галиција, Закарпатска Русија и делом Волињска област) које су обухваћене уједињењем каснијим етапама. Управо та најзападнија Украјина и њено становништво није већински фактички никад до краја поново прихватило руску националну идеју што није случај у већини са Украјинцима у другим напред наведеним регионима земље. Главни проблем је дакле шта је то Украјина, које су заправо њене границе према истоку и колико заправо има Руса

и Украјинаца са руским матерњим језиком и проруског опредељења у данашњој Украјини.³⁰⁹ Сигурно је да ће Русија покушати да реализује свој интерес са Украјином, прво на разини читаве републике у оквиру привлачења у своју политичку орбиту, међутим уколико ова земља поред евентуалног чланства у ЕУ (што за Русију не би требало да буде спорно) крене у раскидање свог учешћа са ЗНД и ЕП, те чак покуша да буде пуноправан члан НАТО савеза, то би могло да изазове као противреакцију федерализацију или чак поделу Украјине на два или чак три дела по приближним шавовима које смо овде навели као могућност. Можда би управо баш унутрашње преуређење Украјине на регије, кантоне или чак њену федерализацију (то је наговештено у оквиру политичких договора уочи трећег круга гласања за председника у новембру и почетком децембра 2004), потом смањење ингеренција шефа државе или увођења колективног ротирајућег председника, те прерасподела надлежности са парламентом и владом, могло у будућности да ублажи противречности које постоје у овој земљи. Током 2006. је учињен важан корак напред у овом правцу, реализацијом решења о смањењу ингеренција председника државе и повећавања надлежности премијера, владе и парламента. После парламентарних избора и успостављања владајуће коалиције између политичких странака Виктора Јануковића и Виктора Јушченка, ствара се утисак да долази до примирја у политичким сукобима између страна подељеним дотле «норанцастом револуцијом». Управо чињеница да је Виктор Јанукович поново именован за председника владе, а његова странка Партија региона добила појединачно највише мандата на одржаним изборима, даје и извесну сатисфакцију проруској опцији у Украјини, а и самој Русији као држави. Улазак Украјине у НАТО је замрзнут до даљњег, а њен опстанак у ЗНД и ЕП потврђен за сада. (овакве ставове подржавају поред Партије региона и социјалисти Морозова, као и комунисти – што је преко половине бирачког тела, док су за улазак у НАТО само парламентарне странке председника Јушченка и бивше премијерке Тимошенко које заједно имају тек око трећине бирачког тела по резултатима последњих избора пролећа 2006.). Међутим даља изградња и оформљење ЕП је под знаком питања и он највише зависи од даљње спремности Украјине (пошто је од стране Русије, Белорусије и Казахстана неспорна

---

³⁰⁹ Овај проблем посебно разматра и Сољженицин у више својих радова. Погледати у Alexandre Soljenitsyne «Le probleme russe a la fin du XX siecle», Fayard, Paris 1994, стр. 125 - 129

одлучност учвршћења ЕП). Премијер Јанукович је у том правцу већ имао неформалан састанак у Сочију почетком августа месеца (2006) са председницима Путином и Назурбајевом. Међутим о даљим спољнополитичким потезима Украјине највише ће зависити њен унутрашњеполитички консензус који није увек лако остварити у пракси.³¹⁰

Јасно је и то да Русија има своје важне интересе у Украјини. Русија се неће помирити са потпуним укључењем читаве ове државе у неку другу војно политичку организацију без добијања основних гаранција за своје интересе, као и одређених сатисфакција. При томе је потпуно јасно да Русија веома тешко може да успостави потпуну доминацију над читавом Украјином, знајући за већинске тенденције у западној Украјини. Отуда будућа и исхитрена политичка решења са нултим исходом за другу страну у ситуацији конфротирајућих интереса сигурно нису пожељна за успостављање трајног мира у овом делу Европе.

Русија и Молдавија

Република Молдавија са својих свега 33000 км² (рачунајући и Придњестровље) и нешто мање од 4,5 милиона становника (130 становника на км²) са Јерменијом и Естонијом спада међу најмање државе на постсовјетском простору. Земљиште Молдавије је углавном равница са мањим побрђима изузетно погодно за пољопривреду. Климатске прилике су такође повољне са благом умерено-континенталном климом. Међутим земља је сиромашна ресурсима, а индустрија неразвијена, што уз релативну аграрну пренасељеност чини ову републику недовољно развијеном. Ова држава нема ни излаз на море, а ни битног додира са Дунавом, док је са друге стране широко припијена уз Дњестар. Молдавци су у ствари Румуни, а русофонско становништво чини

---

³¹⁰ О проблемима успостављања украјинских спољнополитичких приоритета са унутрашњег унутарукрајинског аспекта, говори и део интервјуа амбасадора Украјине у Србији дат листу «Политика» поводом петнаест година украјинске независности. Амбасадор, који очигледно припада западноукрајинској политичкој опцији, говори о зацементирању тековина «нананцасте револуције» и о путу Украјине ка евроатлантским интеграцијама, рачунајући и НАТО у ситуацији када је председник владе и *de jure* најмоћнији политичар земље, као и најбројнија странка у земљи која предводи коалицију на власти, проруска и изразито против такве опције - «Политика», август 2006, чланак Слободана Самарције.

блнзу 30 % популације. Они су већина у Придњестровљу који се политички ослања на јужну црноморску Украјину која има већинских симпатија према Русији. За Русију је Молдавија битна као једна од држава чланица ЗНД, мада посебан економски интерес није изражен. Русија може Молдавију посматрати у оквиру укупне политике према Румунима, с обзиром да је мала шанса да овај простор (изузев Тираспољске области која је посебна тема) поново доспе под непосредну политичку контролу Москве. За Русе је важно да су Молдавци као и огромна већина Румуна православне хришћанске вероисповести и да Русија има свој реалан историјски утицај у Румунији, између осталог управо преко православне цркве. Међутим у самој Румунији, као и међу Молдавцима постоје различити традиционални политички утицаји и струје од којих су најизраженија франкофонска (Румуни и Молдавци су Романи), прогерманска, проруска, а у мањој мери и проиталијанска, а после Другог светског рата и проанглосаксонска која је у успону. Молдавија (или Бесарбија како се традиционално називала имајући у виду да је област Молдавија назив за источни део данашње Румуније) може постати изузетно интересантна за геополитику Русије уколико би се макар источна Украјина до Дњепра федерализовала или чак прикључила Русији. Тада би се црноморски део обале западно од Дњепра, нашао у зони која директно тангира Русији (наравно уколико се из неких разлога садашњи састав становништва ове области не би битније изменио) укључујући и Тираспољску област. Са друге стране у садашњем тренутку за Русију је далеко прихватљивије да Молдавија остане у ЗНД, у исто време одржава специјалне везе са Румунијом (која за сада искључује и *de jure* уједињење), приближава се ЕУ, али не и НАТО-у. При том се тражи нека врста аутономије за Тираспољску област која је већински настањена русофонима (етничким Русима и Украјинцима који су делимично руског матерњег језика, а делимично украјинског матерњег језика, а у свакој солуцији православне вероисповести).

Русија и Грузија

Република Грузија се налази на подручју јужно од планинског венца Кавказ, односно на простору Закавказја. Она је назнатно већа територијално од Летоније или Литваније, наравно уколико рачунамо и даље у њен састав Абхазију и Јужну Осетију које не признају грузијску власт, већ готово деценију

и по. Грузија се са севера, веома дугачком границом ивичи са Русијом, на западу има излаз на Црно море, на југозападу се граничи са Турском, а на југоистоку са Јерменијом. Западна граница јој је веома кратка због облика територије који подсећа на троугао, тако да на тој страни света има кратку границу са Азербејданом. Област Абхазија са веома дугачком црноморском ривијером, као и Јужна Осетија се на северном правцу ослањају на Русију и имају фактичку независност. Обадве ове територије су у оквиру совјетског периода имале аутономни статус у оквиру Грузије која је тада имала позицију совјетске републике. Јужна Осетија се ослања на своје сународнике из Северне Осетије која је република у саставу Русије.³¹¹ Осетинци су православни хришћани и чине интегративан елемент у оквиру Русије, а раније СССР, у односу на званичну Москву.³¹² Од победе Сакашвилија и «наранцасте револуције» у Грузији Русија у званичном Тбилисију има противника у међународним односима што не одговара традиционалним грузијско-руским односима који су вековима били пријатељски и савезнички.

Русија је заинтересована да Абхазија и Јужна Осетија не буду силом прикључени под власт званичног Тбилисија, пошто обе ове територије тангирају Русији. Абхазија и њена ривијера су изузетно важне за Русију пошто се на тај начин продужава руски директни утицај на Црном мору за још око 100 км на југ. Што се тиче Јужне Осетије она нема ни изблиза такву стратешку важност за Русију као Абхазија, али пошто су Осетинци чврсто повезани са својим сународницима из Северне Осетије у Русији, званична Москва нема много простора за одступање по том питању. Најзад Русија је са друге стране веома заинтересована да се поправе односи са Грузијом из више разлога. Русија има већ доста својих проблема у својој најјужнијој области – северном Кавказу и евентуални лоши односи са Грузијом појачавају турбулентност и рањивост тог региона, а у исто време умањују реални руски утицај на ширим просторима Блиског истока. Грузија од доласка Сакашвилија даје подршку, макар тајно и индиректно, чеченском сепаратистичком покрету, што има реалну консеквенцу ако знамо да је она у непосредном суседству са Чеченијом. Грузија и њен нови

---

³¹¹ Игнацио Рамоне «Геополитика хаоса», 1998, стр. 91.

³¹² Артём Володин «Региональная безопасность», Безопасность Евразии, октябрь – декабрь, Москва, стр. 42 – 56.

лидер Сакашвили, су веома активни у коалицији ГУАМ која делује против руских интереса у региону. Грузини су православни хришћани и ту Руси могу да траже своју шансу за боље односе као и у чињеници да је грузијски народ традиционално имао ослонац у царској Русији у оквиру своје борбе за опстанак на тим прометним просторима. Економска сарадња између Русије и Грузије има своју перспективу имајући у виду да је огромно руско тржиште веома заинтересовано за супторпске производе медитеранског типа који се узгајају на грузијском тлу. Сувишно је говорити колика је заинтересованост Грузина за могућности сарадње са руском привредом и потражња пре свега за руским природним ресурсима. Чињеница да је Грузија члан ЗНД указује да званична Москва и Тбилиси у политичком смислу и поред захлађења односа од доласка новог грузијског председника на крилима «наранцасте револуције», имају још увек заједнички интегративни државо-политички однос у оквиру ове уније. Најзад како преко грузијског тла пролази нафтовод и гасовод све до црноморске луке Батуми, то је заинтересованост Русије за добре односе са Грузијом (и обратно заинтересованост Грузије за добре односе са Русијом) реално веома велика. Сигурно да у Грузији имају нереална очекивања у оквиру садашњих лоших односа са Русијом да се од званичне Москве може очекивати да попусти и утиче са своје стране на Абхазију и Јужну Осетијупо жељама Грузинаца. Како је стварна жеља за дистанцом Абхаза и Јужноосетинаца у односу на Грузију веома реална, тако и утицај Москве не може бити примаран за измену тог генералног става. Постоји могућност да у Грузији превлада временом став да лоши односи са својим великим северним суседом не могу дугорочно поправити позицију званичног Тбилисија у релацији са Абхазијом и Јужном Осетијом. На тај начин би се покушало довести стање односа са Русијом на реалне могућности.

Русија и Јерменија

Јерменија се не граничи директно са Русијом пошто се између ове две државе простире источна Грузија и западни Азербејдан. У ваздушној линији раздаљина између две најближе тачке Русије и Јерменије је испод 100 км. Јерменија се налази на висинском платоу, на релативно изолованом саобраћаном положају, али стратешки веома важном, имајући у виду да се

одатле има преглед дела Блиског и Средњег Истока. У исто време Јерменија затвара физички додир Турске са Азербејџаном као и другим туркофонским народима северног Кавказа који се налазе на тлу јужне Русије. У исто време на супротној обали Каспијског мора у Средњој Азији се налазе туркофонски муслимански народи који су верски и етнички слични Турцима – Туркмени, Узбеци, Киргизи и Казаси. Јермени попут Грузина и Осетинаца спадају у традиционалне савезнике Руса у широј области Кавказа. За разлику од Грузина у протеклих неколико година, Јермени су и даље стратешки савезници са Русијом. Проблем Нагорног Карабаха је нуклеус конфликта интереса Јермена и Азербејџанаца на том простору. Јермени са Турцима имају вишевековни сукоб који је кулминирао геноцидом над Јерменима који су починили Турци крајем XIX и почетком XX века. Јермени имају традиционалне везе са Курдима (предпоставља се и крвне везе), па могу бити веома битна карика у коалицији која би обуздавала неотоманске турске пројекције у будућности. Јерменија је мала република (30 000 км² и свега око 3,5 милиона становника) са скромном привредом и ресурсним могућностима. Изузетак су само неке егзотичне супторпске културе које успевају на њеном тлу и за које би руско тржиште могло да буде заинтересовано. Са друге стране руска заинтересованост за Јерменију је пре свега политичке природе, а Јерменија од Русије и те како може да очекује и економски и политички добитак. Истина и кроз малу територију Јерменије пролази крак нафтовода и гасовода што може да буде хипотетички значајно за Русију у случају да се ослони на стратешку сарадњу са јерменским јужним суседом Ираном. Овоме треба додати и реалан утицај бројне јерменске емиграције широм света, а нарочито у САД и земљама Новог Света. Најзад захваљујући стратешком савезништву са Јерменијом на дуже стазе, Русија може очекивати одређени притисак и на Грузију па и на Азербејџан по питању даљих политичких опција те две закавказке државе.

Русија и Азербејџан

Азербејџанска нафта је доста допринела томе да ова република током XX века направи крупне кораке изласка из вишевековне оријенталне заосталости. На тај начин се ова република рецимо сасвим приближила привредно суседној

Грузији која је традиционално била на вишем ступњу економско-културног нивоа, највише због историјских чинилаца, али и повољног географског положаја. Азербејџанци су туркофонског порекла и муслиманске веросиповести који се налазе у незгодном геополитичком положају између Русије на северу, Грузије и Јерменије на западу и Ирана на југу. Иран је традиционални противник Азербејџанаца и он по тој линији има добре односе са Русијом. Азербејџан се не граничи директно ни са Турском ни са туркофонским државама Средње Азије. За Азербејџан важну категорију представља излаз на Каспијско море (језеро), повољна суптропска (модификована) клима и постојање пространих равница у источном делу земље. Велики проблем за Азербејџанце је сепарација Нагорног Карабаха насељеног Јерменима као и азерска енклава Нахичеван са којом не постоји територијални коридор преко јерменске територије. Азербејџанци насељавају већински крајњи северозапад Ирана тако да они живе већински на обе обале реке Аракса – и у Азербејџану и у суседној провинцији Ирана. Иако је Русија савезник са Јерменима, а има стратешки интерес са Ираном постоји могућност да и са Азербејџанцима у будућности нађе пут за добру сарадњу и повољне односе. Суседне руске провинције Дагестан и Чеченија су настањене већински туркофонским народима и у руском интересу није сувишно затезање односа са званичним Бакуом. Што се тиче привредне сарадње могућности Азербејџана нису превелике мада ова земља има развијену нафтну индустрију, пољопривреду егзотичних климатских производа (слично Грузији и Јерменији) и транзитну позицију према Ирану за руске интересе.

Казахстан

Казахстан је независна држава од 1992, а дотле је била совјетска република у оквиру СССР. Казахстан је чланица Заједнице независних држава (ЗНД) која окупља све бивше совјетске републике сем три балтичке (Естоније, Летоније и Литваније које су једине ушле са постсовјетског простора у Европску унију).

Казахстан је после Русије најпространија држава на постсовјетском простору са површином од 2 756 000 км². Примера ради Украјина има 602 000 км², а друге чланице ЗНД (сем Русије која има 17,07 милион км²) још мању површину.

Казахстан је просторно већи једанаест пута од Велике Британије, или девет пута од Италије, те више од седам пута од Немачке гледано појединачно. На тако великом простору живи свега око 17 милиона становника, па је просечна густина насељености око 6 становника на 1 км². То је јако мала густина насељености, пошто чак и Русија има близу 9 становника на 1 км² (Србија има око 100 становника на 1 км², а западноевропске државе, сем Француске која је нешто ређе насељена од њих, просечно око 200 становника на 1 км²).

Само делимично разлог овако слабој насељености пространог Казахстана можемо тражити у климатском фактору и у квалитету тла. Казахстан је претежно низијска република, што се посебно односи на његов западни и северни део. Централни део Казахстана је побрђе између 300 и 1000 метара висине. На истоку и југоистоку побрђе полако прераста у планине од којих су највеће Алтај и Тјан Шан чије висине досежу и до 7000 м. Тло је по плодности разноврсно. На северу је плодно черноземско земљиште, у централном делу Казахстана је сиромашно полупустињско сиво и смеђе тле, а даље према југу су пешчане пустиње. Биљни свет је оскудан. Сразмерно својој величини Казахстан има веома мало шума, тек близу 5 %. Клима Казахстана је у принципу континентална, тако да је на северу оштрија, а идући према југу зиме су све блаже. Међутим главни проблем представља сушност, тако да су средишњи делови у ствари полупустињски и пустињски. Средња јануарска температура у северном Казахстану је од -14 до -10 С зависности од области, док је у централном Казахстану нешто већа. На самом југу око Ферганске долине она се приближава 0 С, што значи да су ту зиме далеко угодније. Са друге стране због велике континенталности казахстанске климе постоји огромна температурна разлика између врелих лета и релативно оштрих зима.³¹³

Казахстан је прилично сиромашан у погледу богатства вода, нарочито квалитетне слатководне. Наиме република има излаз на три велика слана језера: Каспијско које је у ствари велико затворено море, Аралско и Балхашко. Каспијско море (језеро) има велики привредни значај, али је на казахстанском делу обале изграђено свега неколико квалитетних лука у првом реду Гурјев. Аралско језеро, је у процесу смањивања своје површине, захваљујући

---

³¹³ Петровић Драган «Казахстан», Земља и људи, СГД, Свеска 55, Београд, 2005, стр. 73
– 79.

прекомерном одливу воде протеклих деценија, проузроковане изградњом система канала вештачког наводњавања још у совјетском периоду. Од великих река најзначајније су Сир - Дарја, Урал, Иртиш и Ишим, које све, сем Сир - Дарје, само мањим делом свог тока пролазе кроз Казахстан. С обзиром на релативну малу количину падавина, велико испаравање и на заслањеност дела постојећих водених површина, Казахстан има реалан проблем снабдевања водом. Тако се за пијаћу воду користе дубоки артерски бунари (пошто је вода често у мање дубљима слана) као и стварањем водохранилишта на рекама од којих се водоводом снабдевају индустрија и насеља удаљени по неколико стотина километара.

Казахстан је веома богат минералним благом чак и за постсовјетске просторе. Нарочито је богат рудама обојених метала – бакра, олова, и цинка. У рудама су нарочито богате Алтајске планине. Резерве бакра у Казахстану износе око половину процењених резерви на постсовјетском простору (или данашње ЗНД) као и више од половине олова и цинка. Велика налазишта бакра су Цезказган, Коунрад, Бозшакуљ, а олова и цинка Зирјановск на Алтају. Постоје и значајне резерве сребра и злата у северном и источном делу земље, никла (североисточно од Актјубинска), титана и мангана у централном Казахстану, боксита, хромита, кобалта. У северном делу земље се налазе велике резерве гвоздене руде код Кустања недалеко од уралских металургијских центара у суседној Русији. Гвоздена руда се вади и у централном Казахстану и то су Атасуски рудници. Од неметала важна су налазишта азбеста код Кустања, фосфорита код Чимкента, а такође и близу Актјубинска.

Енергетска база у Казахстану је такође веома јака. На западу републике између река Урала и Ембе је Урало-ембански нафтоносни рејон. Нарочито је богато налазиште Мангишлак близу обале Каспијског мора. Казахстанска нафта постаје веома важан ресурс ове републике, можда њен најзначајнији продукт који читавој земљи даје и посебан геополитички значај. Код Гурјева се налази рафинерија за прераду нафте. Налазишта каменог угља су у басену Караганде и у Екибастуском басену.

Привреда Казахстана се све више развија мада је држава слабо насељена и не може да развије адекватне демографске радне капацитете. Са друге стране постоји обиље у виду природних ресурса и огромног простора. Индустрија се све више развија, а од времена добијања независности 1992. године траје

постепен процес развоја и других грана индустрије, поред тешке и машинске које су дотле биле веома развијене и изграђене. Нарочито је значајан комплекс црне металургије у Караганди и Актјубиснку, док је обојена металургија развијена у централном и источном делу републике. Последњих година се додатно развија хемијска и прехранбена индустрија. Прехрамбена индустрија има широку сировинску базу, пошто се на простору Казахстана налазе велике обрадиве површине и бројан сточни фонд. Појас чернозема на северу републике као једино квалитетно тло за интензивну пољопривреду је током совјетског периода знатно проширен преуређењем дела степе, увођењем система наводњавања и делом крчења шумског фонда. Највећи део обрадивих површина је у северном и североисточном делу земље, док још једино на југу постоје мање култивисане површине у виду оаза и на обронцима високих планина. Сточни фонд је изузетно бројан пошто је сточарство традиционална привредна делатност међу Казасима који су већинско становништво делом у централном полупустињском делу републике и на југу. Традиционални номадски начин узгајања крупне стоке и оваца код Казаха све више добија модерније форме, док на северу и североистоку где етнички доминира русофонско и друго становништво европског порекла, узгајање стоке има интензиван и организован карактер фармерског типа.

За огромна казахстанска пространства веома је важан саобраћај. Железнички саобраћај је развијен на основу мреже и инфраструктуре претежно изграђене још до средине XX века и он је и данас главна окосница, не само теретног већ делом и путничког саобраћаја земље. Друмски саобраћај изискује изградњу квалитетнијих путева укључујући и ауто-путеве којих готово да и нема. То је и највећа бољка казахстанског саобраћаја, што само делом надомешћује релативно развијен ваздушни саобраћај. Како Казахстан располаже највећим делом источне и значајним делом северне обале Каспијског мора (језера) приступа се нешто озбиљније него до сада изградњи трговачке морнарице и лучке и обалне инфраструктуре. То се нарочито односи на могућност поморског транспорта нафте са адекватним постројењима.

Урбана популација Казахстана се стално повећава, али с обзиром на његову слабу насељеност постоји само неколико већих градова. Највећи је Алма-Ата (око милион становника) који је дуго био престоница, међутим последњих година је нови главни град постао Астана на северу земље.

Током историје Казахстан је прикључен руској држави у етапама од XVII до почетка XIX века. Северни Казахстан физичко-географски је више део југа западног Сибира где се такође простире појас чернозема тако да он историјски и није доживљаван као Казахстан и део Средње Азије. На том черноземном појасу су се густо насељавали Руси из европског дела Русије у периоду од XVIII века и те миграције су трајале у континуитету до друге половине XX века с тиме да је постојало неколико јачих миграционих таласа. Један је био крајем XIX и почетком XX века, а други у педесетим годинама XX века. Казахстан је проглашен за републику у саставу СССР знатно касније од осталих република, тек 1936. када је накнадно издвојен из састава Руске Федеративне социјалистичке републике. Данас у северном Казахстану Руси и русофонско становништво (Руси, Украјинци и Белоруси) чине огромну већину популације, како у градовима тако и на руралном простору. У републици живе и Немци, али и неке друге националности у мањем броју (Пољаци, Кореанци, Јермени и др.), док на југу Казахстана апсолутно преовлађују Казаси народ турског порекла и исламске религије као и још неки други средњоазијски народи у мањем броју (Узбеци, Ујгури, разне етничке турске групе и др.). Почетком осамдесетих година у Казахстану је било 43 % Руса, 8% Украјинаца, 6 % Немаца, а Казаха тек 34 %, док је остатак од око 9 % отпадао углавном на остале средњоазијске муслиманске народе (Узбеци, Ујгури, Киргизи и др.). Због већег наталитета, а у мањој мери и због исељавања извесног броја Руса и русофонског становништва у Русију од 1992. године, повећао се процентурални удео Казаха у Казахстану на чак око 50 %. Процент русофона је сада тек нешто око 40 % укупног становништва Казахстана и они су се највећим делом повукли из јужног дела земље где сада чине само безначајну мањину. Тако је у некадашњем главном граду Алма - Ати на самом југоистоку земље још крајем осамдесетих година XX века, две трећине становника чинило руско језичко становништво, док је оно данас сведено на мањину. Руси и русофонско становништво и даље већински насељавају северни део Казахстана који је економски, културно-цивилизацијски, историјски «ослоњен» на суседне регионе Русије. Председник државе је већ готово деценију и по Казах Султан Назурбајев који води политику етничке сарадње и политички и економски се ослања на Русију. То је и главни разлог зашто од стране Руса у Казахстану нису покретана за сада политичка питања о унутрашњем преуређењу земље (федерализација, аутономија,

кантонизација и сл.). Казахстан је члан Заједнице независних држава, а поред тога заједно са Русијом, Украјином и Белорусијом чини посебан Економски Савез ЕП (ЕЭП). У исто време у оквиру регионалне економско-политичке сарадње ова земља је члан такозване Шангајске групе, заједно са Русијом, Кином и неким државама чланицама ЗНД. Политичка будућност Казахстана ће у највећој мери зависити од даљег успешног или мање успешног одржавања паритета интереса русофонске и европеидне популације становништва која већински насељава северни и североисточни део земље (где је и сконцентрисан највећи део природних богатстава укључујући и појас квалитетног чернозема) и на сваки начин повезана са суседним руским регионима – са једне стране и казахстанске и остале муслиманске средњоазијске популације становништва која већински насељава јужни и средишни део земље – са друге стране.

Русија и Казахстан

Будући да смо већ у делу о територијалној реорганизацији опширно излагали о односима Русије и Казахстана и о ситуацији у Казахстану, овде само у најкраћим цртама о геополитичким интересима Русије у односу на ову земљу. Геополитика Русије може посматрати Казахстан у оквиру две стратегије формулисања и остваривања руских интереса. Прва би била јединствени Казахстан у државном савезу, вероватно још веће интегративности од садашњег ЕП уз загарантована права русофонског становништва у овој земљи (сматрамо да и у овој солуцији руска страна прижељкује могућност регионализације или чак федерализације Казахстана на север и југ, где би се у оквиру севера русофонско становништво сачувало временом од мајоризације Казаха проузроковане вишим наталитетом и извесно изражено иселјавањем дела русофона у Русију).³¹⁴ Друга солуција би представљала директну опцију ослањања само на русофонски део становништва у овој земљи са евентуално још неким народима који би му пришли као европској опцији (ту је најважније становништво немачке националности које чини више од пола милиона људи) и на поделу Казахстана. Да ли би то била само федерализација земље,

---

³¹⁴ Зоран Милошевић «Руско питање данас», Институт за политичке студије, Београд, 2006, стр. 59.

конфедерализација или чак и потпуна подела са стварањем русофонског државног ентитета и чак (пре или касније), припајање Русији је друга ствар остварења те идеје (која је често повезана са међународном ситуацијом у окружењу). Истицањем јасних претензија ка другој опцији од стране званичне Русије би знатно поткопало позицију коју има председник Казахстана Нурсултан Назурбајев у односу на опозицију у оквиру саме муслиманске популације Казахстана (пored Казаха њу чине још и представници других муслиманских народа у Казахстану, пре свега Узбеци, Ујгури и др.). Русија стога опрезно мора да развија свој однос са Казахстаном који је за сада веома веран интегративни чинилац у оквиру ЗНД, ЕП, Шангајски савез, а оставља се и утисак да би могло доћи и до директног уједињења са Русијом у унију слично оној која је већ постигнута између Русије и Белорусије што би фактички било грађање праве заједничке државе. Вероватно је да се рачунало у руској елити и политичком вођству земље да би ЕП могао да прерасте у државну унију временом, али је то за сада одложено за неодређено време због «наранцасте револуције» у Украјини и избора Виктора Јушченка крајем 2004. године. Проблем за Русију у будућности би био и тај уколико Казахстан почне да се додатно везује и са другим политичким чиниоцима укључујући потенцијално продубљивање односа са Кином (у оквиру Шангајске групе), са Турском (што је за сада углавном само на културном плану) и са САД и НАТО. Поред тога синдром «наранцасте револуције» лебди над постсовјетским простором мада је јасно да он у Казахстану има веома мале шансе на успех, нарочито ако имамо у виду да је Назурбајев добио још један председнички мандат у међувремену.³¹⁵ Лагано прерастање Шангајског споразума током последњих година у војни савез, све више везује Казахстан за политику Русије и у мањој мери Кине. Иако такве тенденције у исто време удаљује ову пространу земљу од потенцијалне могућности војне сарадње са САД и НАТО, са друге стране се задржавају одређени облици економске сарадње (пројекат нафтовода преко Касписког језера, Азербејџана и Турске, где би се бар део енергената извозио мимо садашњег монопола транспорта преко руских ценовода и других видова саобраћаја; такође америчке нафтне компаније имају још од половине

---

³¹⁵ О овоме и у Дмитрий Тренин «Южный вектор», Международная Жизнь, бр. 5 2005, Москва.

деведесетих изван удео у експлоатацији казахстанских енергената на основу уговора, иако највећи део и даље експлоатишу руске и руско – казахстанске фирме).

Русија и Узбекистан

Узбекистан је за разлику од Казахстана даље на југу Средње Азије, без директне границе са Русијом. Ова држава чланица ЗНД нема за Русију специфичну тежину као Казахстан, али захваљујући својој величини и броју становника, те богатства гасом она представља једну од снажнијих држава у Средњој Азији. Етничка хомогеност становништва од преко 70 % Узбекистанаца (русофона је тек око 10 %) као и релативна бројност популације (Узбекистан има око 23 милиона становника) представља демографску снагу ове републике. Истина око милион Таџикистанаца у Узбекистану представља мањину лишена многих колективних па и неких индивидуалних права.³¹⁶ Такође преко 1,2 милиона Узбека у Таџикистану такође не може да рачуна много на мањинска права. Узбекистан се налази географски у самом средишњем делу совјетске бивше Средње Азије са изазитом осом простирања у правцу северозапад-југоисток. Узбекистан се простире у наведеном правцу ваздушном линијом од преко 1000 км, а приближна ширина територије је око 300 км (такође ваздушном линијом). Северни део републике заузима Карапалачка аутономна покрајина која је до шездесетих година XX века у оквиру СССР припадала Казахстану па је прикључена Узбекистану, што је још оставило мрљу на односима две земље. Узбекитан је био члан ГУУАМ савеза који је индиректно имао за циљ обуздавање утицаја Русије у региону, али је после неуспеле «наранцасте револуције» за време председничких избора 2005. он изашао *de facto* из ове организације и захладнео односе са САД због њихове подршке овим процесима.

У перспективи Русија може да буде задовољна уколико Узбекистан и даље буде активан члан ЗНД и Шангајског савеза као до сада, а званична Москва настави да у међусобној трговинској размени задржи билатерални паритет, што је фактички услуга званичном Ташкенту. Међутим Русија само на

---

³¹⁶ Мирко Грчић «Геополитичке промене на територији бившег СССР», Глобус бр. 20, Београд 1995, стр. 13.

тај начин може да задржава садашње стање где није још остварен одлучујући утицај неке треће силе, пре свега мислимо на САД или Турску (које у ствари делују заједно) или чак Кине. У случају пресудног уплива неке треће силе дошло би до перспективе повлачења руског утицаја из Узбекистана што се сигурно у Москви не жели. Реално, тешко је замислити да би Русија у Узбекистану могла поново да задржи доминантан или чак искључиви интерес као што је то било у време СССР и царске Русије.

Русија и Туркменија

По величини територије Туркменија је веома слична Узбекистану, али има вишеструко мање становништва, што је делом последица и претежно полупустињског и пустињског карактера ове земље. Туркменија је попут Казахстана и у знатно мањој мери Узбекистана (који има само изворе гаса у већој мери, али не и нафте) богата изворима важних енергената. Туркменија у постсовјетском периоду има и даље власт свог старог владара Туркменпаше који готово да и нема организовану опозицију. Ова земља је у добрим односима начелно са Русијом и привржен је члан ЗНД, па је многе изненадио иступ туркменске делегације на јесењем заседању ове организације у Казану (септембар 2005.), са предлогом за специјалним чланством у овој организацији што се може доживети и као тактички маневар избегавања «норанцасте револуције» и за ову земљу.

Туркменија има широк излаз на Каспијско море на западу, на југу дугачку границу са Ираном и нешто ужу са Авганистаном, а на северу дугачку границу са Узбекистаном и знатно краћу са Казахстаном. Преко њене територије пролази нафтовод који води из Узбекистана до највеће туркменске луке на Каспијском мору Красноводска. Привреда Туркменије, осим дистрибуције нафте, није посебно интересантна за руску привреду тако да и за спољнотрговинску размену две земље важе исти закључци изречени и за Узбекистан: Русија на вештачки начин одржава уравнотежени волумен билатералне размене, мотивисан од стране званичне Москве највише политичким фактором одржавања свог утицаја у свим чланицама ЗНД. Као и у Узбекистану, али и Таџикистану, русофонски сегмент становништва се

латентно процентуално смањује у укупној популацији земље и сада није већи од до 10 % (износио је дупло више до краја осамдесетих и стално се смањује делом због великог наталитета муслимана, а делом због континуираног исељавања русофона и осталих народа европског порекла). Управо на територији Туркменије последњих година, русофонско становништво се суочава са угрожавањем неких његових основних права због чега је морала да заузме став и руска влада.³¹⁷ Такве проблеме русофонско становништво је наилазило почетком деведесетих само у Узбекитану, док то у осталим земљама Средње Азије није случај (пре свега у Казахстану и Киргизији, те највећим делом и у Таџикистану).

На простору Туркменије јавља се и утицај САД, Турске, а за разлику од Казахстана и Узбекистана овде је изванредан утицај суседног Ирана који као шиитска и нетурска нација нема посебно добре односе са туркофонским народима (са самом Турском његови односи су традиционално лоши што се преноси потом делом и на његове односе са туркофонским земљама окружења). Утицај Кине на овом простору је минималан за разлику од Казахстана, Узбекистана, Таџикистана и Киргизије где је изванредан и заједно са Русијом институционализован у Шангајској групи.

Русија и Таџикистан

Ради се о територијално мањој чланици ЗНД из Средње Азије од претходно наведених која има и ту специфичност да су Таџици народ иранског порекла и шиитске гране исламске вере. Ово је изразито планинска област, где се истичу као највише планине Памира као шири део Хималаја. Тај део Таџикистана – Планински Бадахшан, налази се сасвим близу Пакистана и Индије, који се заједно са Кином (провинција Синкјанг) сусрећу скоро у истој тачки. По Александру Дугину ова област има дубоки геополитички смисао.³¹⁸ Делом је то и заслуга етничког индоевропског порекла ових народа

---

³¹⁷ Дмитрий Тренин «Южный вектор», Международная Жизнь, бр. 5 за 2005, Москва, стр. 103.

³¹⁸ Александар Дугин «Основы геополитики, Геополитика будущего России», Екопрес, Зрењанин 2004, стр. 311..

као и њихове специфичне позиције у оквиру исламске вере (шита, исмаилити и сл.), што он сматра погодним за савез са Русима. Независно од тога можемо констатовати да је на овом простору остала руска дивизија која чува границу Таџикистана ка југу, што није увек случај са другим државама Централне Азије. Таџикистан је под утицајем Ирана, са минималним утицајем Турске, и заједно са Казахстаном, Киргизијом и наравно Русијом и Кином је члан Шангајске групе.

Русија и Киргизија

Киргизија као чланица ЗНД је такође у 2005. доживела «наранцасту револуцију» и тренутно се налази у још не дефинисаној позицији спољнополитичког опредељења. У овој земљи је бројност русофона већа него у осталим земљама Централне Азије (ван Казахстана). Она је износила нешто мање од 30 % крајем осамдесетих, а сада би могла да буде близу 20 %. Као и Таџикистан ради се о земљи мањег габарита и сиромашнијом ресурсима у односу на Узбекистан и Туркменију, а посебно на Казахстан што су све земље колосалних размера величине територије, бројнијег становништва и редовно богатије ресурсима, нарочито нафтом (или) и гасом.

Балтичке републике

Балтичке републике бившег СССР у које спадају Естонија, Летонија и Литванија представљају данас једини простор који није у оквиру данашњег ЗНД, а који је некада припадао СССР. Дакле ЗНД са балтичким републикама представља простор бившег СССР или како се данас назива постсовјетски простор.

Русија и Естонија

Држава Естонија се читавом својом источном страном граничи са Русијом. Са јужне стране Естонија се граничи са Летонијом, са западне има излаз на Балтичко море, док је са северне стране она у оквиру широког излаза на Фински залив као део Балтичког мора. Управо и са те северне стране Естонија је

сусед Русији пошто је источна обала Финског залива у поседу Русије као и мањи делови јужне и северне обале. На тај начин се Естонија од тренутка добијања независности крајем 1991. године, нашла у позицији да је у непосредној близини руског приморја североисточног Балтика где се налази и стара руска престоница Санкт Петербург. Са својих 45.100 км² и свега око 1,5 милиона становника,³¹⁹ од којих око 35 % русофона (30,3 % Руса, 3,1 % Украјинаца и 1,8 % Белоруса), Естонија је геополитички изузетно важна за Русију којој од свог добијања независности битно умањује излаз на Балтик. Руски излаз на Балтичко море без Калињинградске зоне, обухвата само део Финског залива. Фински залив се сужава према западу, тако да Финска и Естонија имају прилику да контролишу Фински залив и да на неки начин «надзиру» руске поморске активности на том правцу. Руски излаз на Балтик је већ детерминисан чињеницом да је на излазу из овог мора ка Северном мору и даље ка Атлантику низ мореуза између јужне Шведске и Данске, односно Килски канал је под немачком контролом. Поседовање од стране Финске и Естоније северне, односно јужне обале Финског залива нема ту специфичну тежину имајући у виду далеко већу ширину овог залива у односу на наведене мореузе и канале, али ипак у време модерних техничких достигнућа савременог оружја може да представља додатно ограничење за луке у Санктпетербуршкој поморској области. Између Поркале и Талина има преко 50 км у ваздушној линији тако да се Фински залив не може рачунати у ризичне мореузе у иначе веома «тесном» Балтичком мору. За Русију је веома важно то што је Финска традиционално у добрим односима са својим великим источним суседом. Међутим улазак Естоније, са другим балтичким републикама у НАТО представља веома деликатну ситуацију за читав северозападни део европске Русије, посебно за Санктпетербуршку област. Дубина територије Естоније у правцу запад – исток је свега 200 до 250 км у ваздушној линији, тако да је то релативно мали простор у односу на огромна руска континентална пространства у залеђу. Чињеница да на том простору живи свега 33 становника на км², што је најмања густина насељености међу три прибалтичке државе, уз већ изречену констатацију о сирумаштву природним ресурсима, говори да «тврди» елементи

---

³¹⁹ Раде Давидовић, 2004. стр. 737, приближне податке даје и В.Я Ром, Б.П. Дронов «География России, Население и хозяйство», Издателский дом «Дрофа», Москва 1995, стр. 332.

моћи ове државице не могу сами по себи бити опасност за руског суседа. Геостратешки простор Естоније би се у случају сукоба са Русијом могао веома тешко бранити осим у хипотетичкој могућности да је руска страна далеко инфериорнија у односу на коалицију која делује са простора Естоније, што је у стварности то заиста тешко замислити. Сасвим би друга била ствар да се на територији Естоније инсталирају атомски пројектили окренути ка Русији (слично као што је то већ урађено било на територији Турске за време Хладног рата). Ова могућност остаје као хипотеза упркос споразуму НАТО и Русије о немогућности те солуције у случају уласка балтичких држава у овај војни савез.

Са друге стране, бројна руска мањина у Естонији представља реалан притисак на званични Талин у погледу његовог односа са званичном Москвом. Руска мањина у Естонији насељава компактно, слично Летонији, и неке граничне округе према Русији, поред тога што је распрострањена и у осталим деловима земље, рачунајући и велике градове. Гранични спор између две земље постоји и са естонске стране која се повремено позива на граничне међе између два светска рата. Наиме за време грађанског рата у Русији крајем друге деценије XX века, Естонија добија нешто повољнију границу у округу Нарве у односу на данашњу (и у совјетском периоду после Другог светског рата) према Русији, али је то било више у контексту тадашњих политичких околности него у односу на реалне етничке и историјске аргументе естонске стране за разграничење са великим суседом. Територија Естоније је изузетно сиромашна природним ресурсима и реално економски веома заинтересована за сарадњу са Русијом, као и са ЗНД у целини. Избор руководства три балтичке републике да не уђу у ЗНД, као и да не наставе обимну економску сарадњу са Русијом из совјетског периода историје, је њихова искључиво политичка одлука која је у супротности са сопственим примарним економским интересима. Естонске власти су низом својих одлука у протеклих петнаестак година озбиљно угрожавале грађанска и колективна права бројне руске мањине у овој републици. Једном делу Руса су оспораване могућности да добију естонско држављанство, затим оспоравана је употреба руског језика у званичној комуникацији и у школском систему мањина и сл. То је све озбиљно погоршавало односе између званичног Талина и Москве. Донекле се може разумети неповерење које постоји са естонске стране (и уопште народа три балтичке републике) поводом извесних историјских искустава у време Стаљина у оквиру СССР (у том периоду су и многи Руси и

Словени имали непријатна искуства са стаљинизмом) чему треба додати и неке догађаје у оквиру заједничке историје у оквиру царске Русије. У оквиру царске Русије Романових власт је на простору Балтика фаворизовала немачку националну групу која је махом била заступљена у оквиру аристократије и грађанства. Балтички Немци су посебно били заступљени у оквиру администрације и дипломатије царске Русије. То све је стварало утисак запостављености балтичких народа (Естонаца, Летонаца, Литванаца) у односу на званичну царску власт из Санкт-Петербурга. Међутим управо су ова три балтичка народа раније од самих руских кметова добили скидање феудалних стега још у XVIII веку (цела Русија тек 1861. године).

Мишљења смо да даља перспектива побољшања односа између Естоније и Русије има утемељење у реалним економским интересима две земље. Естонија, која је дефицитарна са природним ресурсима је и те како заинтересована за руске изворе, нарочито енергенте који би се у алтернативи морали увозити са других удаљених меридијана, са далеко већом ценом транспортних трошкова (најновији нафтовод до Немачке појефтиније транспорт руске нафте и гаса за балтичку област). Са друге стране и Русија је заинтересована за транспортне могућности преко балтичких република за средњу и западну Европу. То се односи како на поморске луке од којих је у Естонији најважнији Талин (Ревал) тако и на копнени транспорт – друмски и шински. У оквиру спољне политике сматрамо веома значајним податак да је Естонија више од осталих балтичких држава везана традиционално за Немачку са којом Русија има један од приоритета у својој европској политици. Најзад Естонци су народ близак Финцима са којима Руси такође имају традиционално изграђене односе (истина односи са Финском су за Русе од уско регионалног значаја, док су односи са Немачком у врху стратешких приоритета Русије у оквиру целокупне европске политике).

Русија и Летонија

Република Летонија је нешто веће површине и броја становника од Естоније – 64.5000 км², 2,5 милиона становника и густине насељености од 39 становника на км². Блок русофона у овој републици је још већи него у Естонији и чине га 31 % Руса, 4,4 % Белоруса и 2,8 % Украјинаца, дакле заједно 38,2 % (у

Естонији заједно 35,2 %). Русофонско становништво је већинско у значајном делу источне Летоније, а распоређено је по свим регионима у земљи нарочито у градовима, посебно Риги. Летонија се са севера граничи Естонијом, на југу са Литванијом, а на западу има широк излаз на Балтичко море. На истоку се граничи Русијом, а на југоистоку Белорусијом. Од све три балтичке, бивше совјетске републике русофони су најбројнији у Летонији. Тај проценат је био још већи у тренуцима добијања независности, тек нешто мање од 50 %. И овде су русофони изложени притисцима и политичком сегрегацијом коју смо већ регистровали у случају Естоније.³²⁰ Ситуацију са Русијом обележавају сличне црте као и већину оних које смо споменули код Естоније (члан НАТО и ЕУ, поред економског интереса за сарадњу са Русијом и ЗНД минимизирају се те могућности из политичких разлога и сл.). Посебан је руски интерес за саобраћајни транзит преко Литваније, нарочито за луку Рига која је великог капацитета и била најважнија совјетска лука читавог северозапада земље.

Русија и Литванија

Литванија има извесне специфичности у односу на друге две балтичке републике, бивше чланице СССР. Прво иако је готово подударне површине са Летонијом (66.000 км²) има више становника – 3,7 милиона, што је чак 57 становника на км кв просечне насељености. Литванци су за разлику од Естонаца и Летонаца већински католици и имају традиционално добре односе са Пољском, а нешто слабије са Немачком у односу на Летонце и посебно Естонце. Литванија има нешто ужи излаз на море у односу на своју површину када компарирамо са друге две балтичке републике. Процент Руса и русофона је знатно мањи у овој држави од претходно наведене две – Естоније и Летоније и он износи свега око 12 % (Руса 9%, Белоруса 2 % и Украјинаца 1 %) уз од мањина још 7 % Пољака.³²¹ На северу се Литванија граничи са Летонијом, а на западу има излаз на Балтичко море. На истоку се граничи са Белорусијом, а на југу са Калињинградском зоном, која припада Русији и са Пољском. Граница са

---

³²⁰ Зоран Милошевић «Руско питање данас», Институт за политичке студије, Београд, 2006, стр. 88.

³²¹ В.Я. Ром, В. П. Дронов «География России», 1995, стр. 335.

Белорусијом и Летонијом је много дужа од остале три (са Русијом, Пољском и излаз на Балтичко море). И поред традиционално добрих односа са Пољском постоји ипак одређени територијални спор везан за област Виљнуса који још тиња и квари односе две државе. Важно питање односа између Русије и Литваније је питање Калињинградске зоне о чему је већ било речи. Мишљења смо да је Литванија идеалан тип земље која би могла у источној Европи да чини «Нову Европу», односно Санитарни кордон.³²² Са друге стране запажања дата напред везана за друге две балтичке републике и овде стоје (чланица НАТО и ЕУ, економска заинтересованост за ЗНД и Русију и поред тренутних политичких разлика, могућност транзитно – саобраћајне за интересе Русије и др.).

Три балтичке републике Естонија, Летонија и Литванија са релативно малом површином територије затварају највећи део балтичке обале у односу на Русију и Белорусију. Њихове привреде су солидно развијене иако су ове земље сиромашне природним ресурсима. Свуда је развијена пољопривреда и то претежно сточарство крупне стоке (говедарство и свињогојство) са високим приносима млечних и месних производа, а у знатно мањој мери аграр који даје културе тог поднебља (жита ван пшенице – углавном овас, раж, јечам, кромпир и др.). Индустрија је најразвијенија у Литванији која је привредно најразвијенија од наведених земаља. За Русију и Белорусију су важне балтичке луке као допуна Санкт Петербургу и Калињинграду и то Рига са око 11 милиона тона укупног транспорта годишње, Клајпеда и Талин са по око 8 милиона тона.³²³ Предпостављамо да је тешко замислити да овај простор поново доспе у политички састав Русије или под њену контролу. Са друге стране русофонско становништво у Естонији и Летонији броји више од једне трећине укупне популације и заиста су неке граничне области ових република према Русији и Белорусији већински настањене Источним Словенима. У случају Летоније то је изражено у далеко мањој мери. Читав простор је економски веома везан за руско залеђе, нарочито за природне ресурсе, а у нешто мањој мери изражено је да и балтичке земље могу да нађу и тржиште за неке своје индустријске производе управо на руском и белоруском простору. За Русију је од посебног

---

³²² Милош Кнежевић «Моћ Запада», Мали Немо, Панчево, 2005, стр. 260 – 265.

³²³ В. Я.Ром, В.П. Дронов, 1995, стр. 331-334.

интереса да овај простор не буде под контролом САД и Британије, као и посебним утицајем Пољске већ да званична то буде доминантно Немачка зона уз извештан уплив и руског интереса. Од регионалних држава то би могла да буде Финска (у случају Естоније пре свега) и Шведска.

Остали суседи Русије ван ЗНД и постсовјетског простора

Овде ћемо анализирати директне суседе савремене Русије који иначе нису чланови ЗНД или су земље постсовјетског простора. Дакле, биће речи о Финској, Норвешкој, Пољској, Кини, Монголији, Северној Кореји и Јапану. Све ове државе имају данас директну копнену границу са Русијом (неке од њих имају паралелно и поморску границу са Русијом, као што су Финска, Пољска, Северна Кореја). Изузетак је само Јапан који као острвска држава има дугу поморску границу са Русијом која се налази надомак јапанског копна, односно северног острва Хокаидо.

Русија и Финска

Финска је европски, северозападни сусед Русије. Ради се за европске прилике о пространој, али ретко насељеној земљи (338 145 км² и 5,1 милион становника, 15 становника на км²). У правцу север-југ њена дужина прелази 1100 км, а просечна ширина је око 600 км. Пошто се налази на простору од 60 до 70 северне географске ширине, иако је под утицајем мора (директно Балтичког, а индиректно, с обзиром да је у близини у односу на Скандинавско полуострво – Атлантски океан са великом дозом маритимног утицаја које се наравно смањује са удаљеношћу) Финска има измењену континенталну климу са хладним зимама и свежим летима. Сличну климу има руски суседни северозапад, рачунајући област Санкт Петербурга, потом Карелију и полуострво Кола.

У делу «Историјска анализа геополитичке позиције Русије» је обимно изнета руска геополитичка историја где се прегледно излаже и улога Финске. Однос Русије и Финска је био карактеристичан у томе, што ако изумемо локални сукоб између ове две земље у зиму 1939-40, а потом и сукоб у Другом

светском рату, оне заправо и нису имале међусобно великих сукоба. Чак и потпадање Финске под власт царске Русије у трајању дужем од једног столећа (почетак XIX века до 1918. године) имало је ту специфичност да је ова земља била једина у руском царству тог времена, која је имала своју извесну аутономију. Са друге стране Русија је после капитулације Финске 1944. дозволила могућност формирања режима који неће потпасти под контролу званичне Москве и који чак није социјалистички. Специфичност руског односа са Финском је уважавање међусобних примарних интереса и ненарушавање тог консензуса два суседа. Русији сигурно одговара да за свог северозападног суседа има земљу која је неутрална и ван великих војних коалиција и савеза. У исто време Финска је слабо насељена и држава која нема посебно развијене војне снаге, а са друге стране високо цивилизована и економски развијена држава (ово последње се нарочито испољава када је у питању друштвени бруто производ по глави становника). Финска војна неутралност, а са друге стране висока развијеност која представља додир са највишим западним стандардима у многим сферама живота – за Русију представља прихватљиву формулу на својим северозападним границама. Финци су протестанти – лутерани за које А. Дугин наводи да су најприхватљивији по руске интересе од свих праваца вероисповести (наравно после православља). Карелијска мањина у оквиру суседне Карело-финске аутономије у Русији је толико малобројна да не представља сепаратистичку зону за Русију, али у исто време представља мост сарадње и са самом Финском. У Финској поред Финаца живе и Карели који су иначе православни хришћани, као и руска етничка мањина која ужива сва права. Економска сарадња две земље је веома успешна и развијена. У Русији немају разлога да и у будућности гледају на Финску и своје суседство са њом као на један афирмативни фактор у свом непосредном окружењу, одакле би им тешко могла да прети нека опасност.

Русија и Норвешка

Две земље имају веома кратку копнену границу, као и додир територијалних вода (морску границу) у области севера. Док је за Норвешку тај правац од секундарног значаја имајући у виду концентрацију становништва и антропогених делатности на југу, где су климатски услови повољнији, за Русију

Баренцово море има сасвим други и већи значај. Због погодних климатских услова (маритимни утицај Атлантика, Голфска струја и др.) тај део обале се никада годишње не леди па је концентрација поморских активности у том сектору веома жива. То се нарочито односи на значајан део ратне флоте, која овде има директан излаз на отворена мора, за разлику од својих других европских дестинација, која су мање или више затвореног и ограниченог типа, иако су погоднија климатски и у њима су развијеније активности поморске привреде (риболов, туризам, експлоатација соли и других плодова мора, трговачко поморство и др.) – то се односи на остала мора европског дела Русије: Црно, Балтичко, Азовско и Каспијско. Норвешка је у историји била веома мало у додиру са Русијом и од посебног утицаја на њу. То је случај у далеко већој мери са Шведском, која се стицајем околности, не граничи данас са Русијом и копном (пored тога што има границу морем на Балтику). Норвешка је у историји имала релацију са Русијом или као удаљена и мање значајна шведска провинција или као неутрална земља са малим политичким утицајем на европске прилике (за разлику од ње Русија је увек била у самом средишту европске, па и светске политике). Уласком Норвешке у НАТО (то није случај ни са Шведском, ни са Финском) ова држава добија нешто специфичнију улогу као руски сусед. Економски интереси две земље нису превише велики, будући да Норвешка не развија експанзивну индустрију која би била веома заинтересована за руске ресурсе, мада даље тенденције пораста привредне размене свакако постоје. Мирољубив карактер Норвежана, као и њихова традиционално посредничка и миротворачка дипломатска (али и еколошка, социјална и друга) улога у светским политичким токовима може да буде од користи Русији у успостављању што бољих односа са Западом. При томе су Норвежани и сами геополитички недовољно опредељени између свог културно-цивилизацијског правца сарадње и припадности германофилском опредељењу (Норвежани су протестанти – лутерани као и Немци) и посебне сарадње и интереса који имају са Британијом и преко ње и са САД. Ове последње недоумице могу доћи до изражаја само у случају да између немачке политике и англосаксонске коалиције (Британија и САД) дође до озбиљног омеђавања, па чак и отвореног сукоба интереса. Посебно позитивну категорију у односима између званичног Осла и Москве представља чињеница да две суседне земље

немају међусобно спорне територије, па чак ни етничке мањине (број Руса у Норвешкој је занемарљив, као и број Норвежана у Русији).

Русија и Пољска

Однос између Русије и Пољске је историјски био бременит у више случајева од којих су неки били веома конфликтни. Иако се ради о два словенска народа разлика у грани хришћанства (Пољаци католици и Руси православци) се показала веома важна. Пољаци су се налазили у интересантној историјској позицији између Русије на истоку и Немачке на западу. Данашња Пољска је битно просторно померена на запад где су некада биле немачке земље, што се нарочито односи на балтичко приморје (бившу Прусију) и Шлезивију (простор између Одре и Нисе). Најзападнији крајеви Белорусије имају око 300.000 Пољака у свом саставу, а сама Руска Федерација се граничи са Пољском преко своје Калињинградске енклаве. Пољска је, као и балтичке републике, ушла у Европску Унију што у исто време у односима са Русијом представља и олакшавајућу, али и понеку отежавајућу компоненту у оквиру већ постојећих релација две земље. Прво општа политика ЕУ ће сигурно својим институционалним поставкама и општом политиком према Русији ослабити или чак елиминисати неке екстремније поставке појединих антируских кругова у Пољској. Међутим када неки од тих погледа, макар и у ублаженој форми, буду и усвојени у ЕУ и постану део њене званичне политике, имаће у односу на званичну Москву далеко већу специфичну тежину него да их доноси чак и званична Варшава. Пољска се са друге стране посебно везује за политику САД и НАТО (учешће пољских трупа у Ираку и др.), што би је могло одредити као делом «Нове Европе» која се донекле супротставља «Старој Европи».³²⁴ Под «Старом Европом» подразумевамо пре свега Француску и Немачку, али и неке друге западноевропске и средњоевропске државе (Шпанија, Италија и друге).

За садашњу, у односу на време КЕБСА, извесно измењену и уситњену мапу Источне Европе, Пољска представља и по величини територије и по броју становника веома крупну државу (300.000 км² и 35 милиона становника).

---

³²⁴ О овоме видети у Thieri de Montbrialle «Le quensue anne qui boullervarsement du mond», Paris 2003.

Економска сарадња Пољске и Русије се одржава у оквиру интереса ове две државе и она би могла да буде извесно већа у будућности. Пољаци су реално доста заинтересовани за руске енергенте и друге природне ресурсе. Потражња пољске робе за руско тржиште далеко је више еластична, односно таква роба се може лако заменити робом другог порекла. За Русију је велика ствар изградња нафтовода и гасовода који пролази Балтичким морем до Немачке, а заобилази Пољску и балтичке републике. На тај начин Пољска (али и балтичке републике Летонија, Литванија и Естонија) се заобилазе као обавезне транзитне зоне по том питању. Са друге стране већ постоји нафтовод из Русије преко Белорусије за Пољску и даље за Немачку, тако да ова путања и даље остаје погодна за употребу. За добре односе између две земље је погодна чињеница да оне немају већи број међусобних мањина и спорних територија данас. Изузетак су већ споменутих око 300.000 Пољака у Белорусији која је у државном савезу са Русијом.

Најновији избори у Пољској (јесен 2005. године) донели су победу десној коалицији Леха Качињског и Доналда Туска. Постоји извесна противречности у спољнополитичком ослоњу нове владе пошто Кашчињски тражи ослонац у званичном Вашингтону, а Туск у суседној Немачкој. Међутим у релацији према Русији обадва ова политичара и њихове странке имају наглашенији негативан однос ако их компарирамо са претходном левичарском владајућом опцијом предвођеном Александром Квашњевским.³²⁵

Русија и Кина

Однос између Русије и Кине спада у најважније спољнополитичке приоритете Русије, а слично се посматра на те односе и у Кини. Кина у међународним односима за Русију има значење које имају још само САД и Немачка, а реално веће од иначе веома високо котираних Индије, Француске и Јапана. Русија и Кина су уједно и највеће земље на простору Евроазије, те им по параметрима моћи могу конкурисати, и то само у неким сегментима још Француска и Немачка у Европи те Индија у Азији (она заслужује пажњу само

---

³²⁵ Олег Михалев «Дилеммы полской политики», Международная жизнь, бр. 11. 2005. стр. 40 - 41.

захваљујући свом изузетно бројном становништву као и по нуклеарном оружју, али се за сада не може мерити са напред наведеним земљама и по другим параметрима моћи). Кина и Русија имају извесно своје заједничке интересе, али постоје и неке противречности које се временом могу додатно развити. Реалан интерес ове две суседне и колосалне земље је у очувању свог елементарног територијално интегритета и суверенитета, укључујући и у нешто ширем аспекту утицај које имају у најближем окружењу. Мало је великих светских сила и опасности у окружењу, које би могле озбиљно да угрозе ове две државе, макар и појединачно. То може бити исламски тероризам и фундаментализам у чему су удружене по одбрамбеном интересу са више земаља окружења, па и света, као што су Индија, европске државе, као и САД. У односу према међународном тероризму и организованом криминалу још је шири фронт заинтересованих земаља, а Русија и Кина по том питању имају веома интензивну кооперацију.³²⁶ Најзад Кина и Русија имају јасан међусобни интерес кооперације по питању држања у разумним размерама америчко-британског експанзионизма ка самом срцу Евроазије – Централној Азији и овладавању преосталих делова Блиског и Средњег истока који још нису под директном контролом значајног Вашингтона. У том правцу прерастање Шангајског уговора у регионални војни савез, у које су укључене и чланице ЗНД из Средње Азије (сем Туркменије) има сасвим конкретно значење.

Економски интереси између Кине и Русије су веома велики. Поред велике заинтересованости кинеске привреде за руске енергенте, као и већину осталих природних ресурса у центру пажње је и руско наоружање. Са друге стране кинеска индустрија производи веома јефтине производе пре свега широке потрошње, који могу наћи своје купце на руском тржишту. Русија има велики интерес за пласман својих производа на огромно кинеско тржиште, рачунајући и сектор услуга (терцијални и квартални сектор).

У односима две земље евентуално неповерење би могло доћи са руске стране у односу на демографску експанзију Кинеза, нарочито у односу на

---

³²⁶ Игорь Рогачев «Российско - Китайское межрегиональное и приграничное сотрудничество: основные направления, тенденции развития, перспективы», Междунардная Жизнь, Проблемы внешней политики, дипломатии, национальной безопасности, бр. 11, Москва 2005., о сарадњи по овим питањима стр. 44 - 47.

велика пространства источне Русије који се са Кином граниче. Донекле олакшавајућа компонента по том питању је чињеница да су северни и западни кинески региони према Русији по демографској густини и саставу становништва битно друкчији од «праве Кине» - односно источне и централне кинеске територије. То се пре свега односи на Синкјанг, Унутрашњу Монголију и у далеко мањој мери на Манџурију, нарочито северну. Овим регијама Кине треба додати и Тибет иако се он не граничи директно са Русијом. Ово су све слабије насељене регије Кине у односу на густину становништва источног и централног дела земље. Поред тога у Синкјангу, Тибету, а у мањој мери и Унутрашњој Монголији, кинеско становништво није апсолутно већинско у односу на титуларне народе тих области (Ујгуре, Тибетанце, Монголе и друге некинезе који живе у тим провинцијама). У Манџурији су етнички Кинези апсолутна већина, али се и та регија разликује од аутентичних кинеских регија по: густини насељености која је у Манџурији нешто мања, нарочито у северном делу; по чињеници да Манџурци чине истина мали, али историјски најстарији део данашњег становништва те кинеске регије. Без обзира на напред наведено у Русији постоји оправдан страх да би демографски пренасељена и бројна Кина могла да буде на различите начине, укључујући и нелегалну миграцију, извор миграције кинеског становништва у слабо насељене руске источне провинције. Са друге стране јасни су и показатељи да је Кина обуздала висок наталитет и да је прираштај забележен последњих година недовољан и за просту репродукцију.³²⁷

Русија и Монголија

Монголија се граничи са Русијом на југу западног и источног Сибира са веома дугом државном границом од око 1500 км. То је пространа и изузетно слабо насељена релативно сиромашна земља (1,56 милиона км², са око 1,8 милиона становника и једним становником на км², претежно планинска и делом полупустињска земља без посебно важних налазишта ресурса од ширег значаја). Монголија је до XIX века гравитирала Кини, а потом се полако од ње одвајала.

---

³²⁷ О Кини видети више у Шећибовић Рефик «Регионална (економска) географија Азије», Економски факултет, 1996. и Кицошев Саша «Регионална географија Азије», ПМФ, Институт за географију, Нови Сад, 1996, део о Кини.

Тај процес је повезан са слабљењем централне власти у Кини, нарочито током друге половине XIX века када се она нашла под ударом империјалистичких сила које су отуђиле значајан део њених, углавном приобалних територија. Монголија се после Првог светског рата и Октобарске револуције у Русији налазила као формално независна социјалистичка држава (Народна република), под великим утицајем СССР, где су биле чак стациониране делом и његове трупе. До почетка деведесетих година XX века, Монголија је била и даље под великим утицајем СССР, да би тај утицај ослабио у следећој деценији. Русији изузетно геополитички одговара да се граничи широким простором југа управо са Монголијом, а не рецимо са Кином, пошто је Монголија на неки начин «тампон држава» између ове две велике силе. Слабо насељена и сиромашна Монголија је неупоредиво мања опасност за руске интересе и непрегледне и изузетно слабо насељене просторе истока земље у односу на пренасељену нуклеарну силу у експанзији – Кину. Русији не одговара ни теоретска могућност која би се остварила у пракси, да у Монголију продре нечији «трећи» утицај, попут САД или чак Јапана, да не говоримо о опасности да то буде Кина. Званичној Москви највише одговара неутрална и аутистична Монголија, по могућности са претежним руским утицајем, али ово последње не и по сваку цену. Економска и саобраћајно - транзитна сарадња Русије са Монголијом, због неразвијености ове друге, има само регионални значај за суседне руске регије као што је Бајкалски регион, односно југ источног Сибира.

Русија и Северна Кореја

Северна Кореја се непосредно граничи са Русијом на Далеком истоку. Копнена граница између две земље је веома кратка, али постоји и знатно већа поморска. До краја осамдесетих година СССР је активно помагао Северну Кореју, али од тог периода односи званичне Москве и Пјонгјанга су се променили. Од доласка Владимира Путина на власт у Русији званична Москва поново побољшава односе са Северном Корејом који су у периоду власти Бориса Јељцина били веома хладни. Северна Кореја се налази у непосредном руском суседству имајући при том широку границу са Кином и поморску са Јапаном. Подељеност Корејског полуострва је реалан проблем и он има чисто

политичку димензију имајући у виду да се ради о једном, корејском народу. Русији сигурно никако не би одговарало да се независност Северне Кореје угрози оружаном акцијом, а са друге стране вероватно не би била противна уедињењу две Кореје који би се остварио демократским средствима. У Русији су сигурно свесни да економски центар света све више постаје Пацифички регион са посебним акцентом на Далеком истоку. Отуда се посебна пажња обраћа на Кину, затим Јапан, а самим тим и Кореја добија на значају, имајући у виду њену географску позицију. Наиме, Корејско полуострво је управо смештено између руског Далеког истока, Кине и Јапана. Густа насељеност свих наведених простора сем руског Далеког истока може довести Русе до закључка да се на Далеком истоку треба залагати за *status quo* по питању одрживости постојећих, и међународно признаних граница. Изузетак би могао једино бити уједињење Кореје, што би се могло остварити искључиво демократским средствима и без сукоба. Иако је Русија демографски инфериорна у оквиру свог дела Далеког истока у односу на наведене суседе, она није инфериорна по другим показатељима. То се пре свега односи на оружану моћ, на величину територије и богатство у ресурсима (за увоз дела ових природних богатстава су заинтересовани управо сви наведени суседи у региону). Томе треба додати и реалну предност Русије у погледу недостатка априорних противника међу великим силама у окружењу. Русији није то ни Кина, ни Јапан, а ни САД, ни Индија, чему треба додати Немачку, Француску, ни ЕУ у целини као и Израел или пак исламски свет. Ниједна од великих сила, нити цивилизацијских савеза и целина, како их је дефинисао Хантингтон, не доживљава данашњу Русију и Русе као своје прве, највеће, или чак једине непријатеље. Поред тога ако погледамо и рад Пола Кенедија «Успон и пад великих сила», Русија после дужег времена не представља светског (европског) лидера или пак једну од великих сила која се исцрпљујуће бори за тај трон. Управо напред наведене чињенице омогућавају Русији маневарски простор приликом развоја своје спољне политике и бирања савезника, али и ривала. У исто време оне омогућавају и шансу за «геополитички предах», где би се земља у миру могла развијати и јачати своју моћ.

Русија и Јапан

Суседство Русије и Јапана остварено широком морском границом, представља додир две, на свој начин, велике државе. Јапан је извесно економски цин који ће временом ојачати и своју политичку позицију, уз предпостављамо, даљи веома спор развој оружаних снага. Раздаљина између најближег руског и јапанског копна је на неколико места веома мала. То се првенствено односи на раздаљину између најјужнијих Курилских острва и јапанског острва Хокаидо, а тек нешто је већа раздаљина између југа Сахалина и Хокаидо. У првом случају та раздаљина је свега двадесетак километара ваздушне линије, а у другом нешто више од педесет километара. Раздаљина од Хокаидо до најближих делова руског копна, односно Приморја је око 300 км. Русија и Јапан, (заједно са Корејама) деле Јапанско море, а Јапан има и мали излаз на Охотско море које је сем тога практично руско затворено море. Изузев конфликтног питања везано за непризнавање Јапана да Русији треба трајно да припадну јужни Курилски отоци, две земље немају других спорних питања. Јапан је веома заинтересован за руске природне ресурсе, нарочито енергенте док је велико руско тржиште погодно за пласман техничких производа из Јапана. Русија, у континуитету, још од периода СССР, извози у Јапан највише сировине и прерађевине од гвожђа, нафте, гаса, дрвета и каменог угља. Како је јапански интерес за овим материјалима велики он се у исто време задовољавао и додатним увозом са других меридијана (САД, Канаде, Аустралије и јужних области Азије укључујући и Блиски исток кад је у питању нафта)³²⁸. У случају даљег приближавања Русије и Јапана могуће је да Јапан све већи удео својих потреба за природним ресурсима и прерађевинама од њих, задовољава увозом из Русије, за шта реално има и економски интерес. Такође постоји и перспектива интересовања посећивања разноврсних и пространих руских предела за јапански туризам. Мишљења смо да временом, како у Јапану буде повећавано интересовање за сопствено наоружавање, ствараће се и могућности за куповину неких од типова оружја руске производње. Русија у релацији са Јапаном има ту погодност да за разлику од

---

³²⁸ Diercke weltatlas, Georg Westermann verlag, Braunschweig 1997, стр. 156 - 157.

Кинеза и Кореанаца постоји мала шанса да Јапанци озбиљније демографски угрожавају руски Далеки Исток илегалним миграцијама.

За будући развој руско-јапанских односа ће свакако бити важна чињеница да се Јапан потепено еманципује од стања војно-безбедоносне, па и политичке зависности од САД. То ће се испољавати у већој слободи званичног Токија да сам одлучује о својим даљим спољнополитичким потезима, додатном наоружавању, што ће имати реперкусије и на већу привредну сарадњу са трећим странама ван САД и његових најближих савезника. Највероватније ће Јапан повећавати своју економску сарадњу са Кином, Русијом, Индијом и другим државама источне и јужне Азије са којима има реалне привредне интересе, укључујући и улагање капитала на те просторе. Отуда је реална мотивисаност званичне Москве да се пронађе неки компромисни споразум са Јапаном око превазилажења свих неспоразума који постоје између две земље. Тешко је поверовати да би Русија могла Јапану да да сва четири јужна Курилска острва, које он тражи јер би се на тај начин знатан део Охотског мора нашао ван руског поседа, што данас није случај. Највише што би се уопште могло очекивати по том питању је евентуално уступање само најјужнијег Курилског отока Кунашир или чак само неколико малених острваца источно од њега, али је и то само затамњена хипотеза у коју је тешко поверовати, пошто ниједна земља не даје добровољно део своје територије, ако то не мора. Уз то би се створио преседан за даље «територијално раскусуравање», за шта нису заинтересоване ни остале велике силе, ни земље у окружењу. У сваком случају сматрамо да су даље перспективе развоја руско – јапанских односа реалне и да ће се развијати нарочито у оквиру повећавања привредне сарадње.

Суседи Русије који немају са њом директну копнену, већ само поморску границу

Овде спадају Шведска, Данска, Турска, Иран и Јужна Кореја. Међу ову групу држава нисмо рачунали Јапан имајући у виду да је то иначе острвска земља са дугачком границом са Русијом у оквиру територијалних вода, и изузетне спацијалне блискости копнених целина две државе о чему је већ напред говорено.

Такође, иако САД преко Аљаске имају просторну блискост са Чукотским полуострвом преко Беринговог мореуза, однос две земље неће бити овде третиран као суседски, већ посебно, у оквиру позиције САД као једине суперсиле, имајући у виду неколико чињеница. Прво додир две земље код Беринговог мореуза је у оквиру крајњег севера са трајно смрзнутим земљиштем и слабом насељеношћу ових простора на обе стране. За САД је Аљаска у друкчијем рангу *de facto* у односу на континентални део САД иако *de jure* она интегрално припада државној територији као савезна држава. Између САД и Аљаске се налази западна Канада (савезне државе Британска Колумбија и Јукон) па тако Аљаска изгледа као пространа енклава. Оно што је много важније је у констатовању реалног присуства САД фактички у свим регионима Евроазије (изузетак су сама Русија, Кина, Индија, Иран и још неке државе које у односу на моћ САД имају реални субјективитет и независност) на основу статуса суперсиле и реалне моћи са којом располаже ова земља (војна, економска и политичка снага САД, величина териотирје и број становништва као и остали параметри «тврде» и «меке» моћи у међунаордним односима, војни и политички савези у који су укључене многе земље овог подручја, пре свега НАТО, доминација САД у светским економским организацијама – Међународном монетарном фонду, Светској банци, Светској трговинској организацији и др, економска помоћ, али и економске санкције на основу којих САД делују у односу на већину земаља света, најзад повремени ратови или «дозиране оружане интервенције» које САД саме или најчешће са Великом Британијом предузимају против «држава отпадника»). Дакле односи САД и Русије су много више од њиховог географског суседства преко Беринговог мореуза, између крајњег истока Русије и Аљаске. Односи две земље ће бити посебно анализирани у засебном делу, као један од важних приоритета Русије (а и других земаља света којима су односи са САД посебно важни) у међународном окружењу.

Друга држава која има блиско поморско суседство са Русијом (у области Балтичког мора у односу на Калињинградску зону), а неће бити овде анализирана овде, већ као и САД у посебном делу, је Немачка. Ово ћемо применити из сличног разлога као и у случају САД, пошто Немачка заузима веома важно место у спољној политици Русије, далеко веће од једноставног суседства на Балтичком мору преко Калињинградске енклаве. Немачка је, уз

Француску, водећа европска сила по важним параметрима моћи, а осим тога има велики утицај и у ЕУ.

Русија и Шведска

Трећа Скандинавска земља коју анализирамо у руском суседству је реално и најјача по свим параметрима моћи: величини територије, броју становника, економској снази, а овом треба додати да је најјужнији део Шведске са аспекта физичке географије, а највише климе, најквалитетнији део Скандинавског полуострва за живот људи и антропогене делатности, па је као такав и најгушће насељен. Шведска је и историјски представљала једину европску силу, макар и регионалну на простору Скандинавије, чак и ако у њега рачунамо и Данску, која се налази јужније, на Јинландском полуострву. Шведска је као и Финска, неутрална земља, а за величину Русије њена површина и близу девет милиона становника колико их данас има, не представљају респектабилан квантум, сам по себи. Међутим високи животни стандард Швеђана, унутрашња социјална политика, позитиван ефекат у међународним односима шведског пацифизма и мировне опције (овде постоји велика сличност са другим скандинавским земљама) могу веома користити Русији у својој укупној међународној политици и дипломатији. Стога сматрамо веома корисним за Русију, што се на свом северозападу граничи са мирољубивим и културним, те високоразвијеним Скандинавским земљама. Швеђани су као и Норвежани Германи и протестанти лутеранске опције, можда чак и од самих Норвежана традиционално више окренути Немачкој, а мање англосаксонским силама. Русија има интереса за економску сарадњу са Шведском, а добра страна је и што између две државе не постоје међусобно спорне територије, па чак ни мањине.

Русија и Данска

Мала држава северне Европе има сва обележја претходно наведених Скандинавских земаља. Данци су такође протестанти, лутеранске опције и Германи. За разлику од, на пример Шведске, Данска је сиромашна у природним

ресурсима па је њена упућеност на њихов увоз додатна шанса економске сарадње са Русијом. Данска заједно са Шведском (али ако рачунамо Килски канал и Немачком) држи географски контролу над теснацима – мореузима који представљају улаз у Балтичко море. Данци имају, слично осталим Скандинавцима висок стандард за становништво у области економије, али и других животних питања (екологија, демократија и права човека, култура комуникације и култура уопште и др.). Због својих малих параметара «тврде моћи» (величина територије, број становника, укупан друштвени бруто производ, ресурси), Данска не представља за Русију посебан изазов у међународним односима. Са друге стране Данска је традиционално везана за Немачку, а и као члан ЕУ имаће своје место у њеном укупном односу према званичној Москви. На крају можемо констатовати да као и у случају Норвешке и Шведске, ни Данска нема међусобно спорних територија са Русијом, те две земље немају ни међусобних мањина.

Русија и Турска

Са Турском, која се после распада СССР и формирања независних држава на Закавказју (пре свега Грузије и Јерменије које се директно копнено граниче са Турском), Русија има данас само приступ и додир преко Црног мора, те се не граничи више директно копненом границом. Можда је ово и бољитак за две земље, имајући у виду низ противречности у међусобним политичким интересима званичне Анкаре и Москве. После распада СССР Турска има појачан утицај у односу на туркофонске земље, сада чланице ЗНД, као што су Азербејџан, Туркменија, Узбекитан, Киргизија и делимично Казахстан. Овome треба додати чињеницу да су и неки народи који живе у савременој Русији такође туркофонског порекла, као што су Чечени, народи Дагестана, Татари и Башкири, Јакути и неки други малобројнији, углавном на подручју северног Кавказа. Турска прераста у регионалну силу са 780 000 км² и преко 60 милиона становника. Турска је веран савезник САД на подручју Блиског истока и профана муслиманска држава у односу на читав исламски свет. Русији далеко више одговара да у оквиру исламског света има стратешку сарадњу са Ираном, Сиријом и Ираком (који је додуше тренутно под америчком окупацијом) док у Турској и Саудијској Арабији види реалне ривале у оквиру својих интереса на

подручју Средњег и Блиског истока. У већини спорова које Турска има директно, или су потенцијални, Русија подржава другу страну: у питању Грчке и око Кипра, Јермена, Ирака, Сирије, у питању Курда иако је то унутрашње питање Турске, потом у питању муслимана на Балкану које протежира Турска. Такође питања која тињају, а могу се развити су однос Турске и Бугарске и Турске и Грузије. Проблем Турске је и у чињеници да у њеним источним и нарочито југоисточним пределима траје сукоб са Курдима, а да је Турска у проблематичним односима са својим суседима и на том подручју као што је Сирија, Ирак, Јерменија. Ако додамо крајње лоше односе Турске и са две силе у региону са којима се не граничи директно, а то су Русија и Иран (Персија) онда је јасно колико Турци имају проблематичан однос са својим окружењем и колико су планови САД о Турској, као регионалној сили крајње неодрживи. Покушаји политике САД и Велике Британије да увуку Турску у ЕУ су веома неизвесни и тешко изводљиви у пракси. Сигурно је да ће Русија са своје стране представљати важну препреку у остваривању тих циљева имајући у виду противречне интересе које има са званичном Анкаром у њеним неоотоманским претензијама. Са друге стране Русија и Турска имају реалне интересе у области спољне трговине и транзита. За Русију су Босфор и Дарданели од великог значаја и о томе се увек мора водити рачуна у владајућој политици ове земље имајући у виду да би потенцијално затезање односа са Турском могло да доведе у питање, макар привремено, успешно спровођење међународног споразума о слободи пролаза и руских бродова кроз ове мореузе. О посебној заинтересованости Турске за увоз руских ресурса као и о величини међусобних тржишта за робе двеју земаља, не треба посебно ни напомињати. Управо на тој линији економске сарадње повећава се обим привредне размене последњих година између две државе, што на најбољи начин ставља у други план напред наведене геополитичке разлике. Отуда констатујемо извесно побољшавање односа између званичне Москве и Анкаре последњих година, што кореспондира са доласком на власт председника Путина. Међутим, то никако не значи да дубина међусобних противречности по низу геополитичких питања две земље може нагло да се отклони и потпуно елиминише; Те противречности су само у овом периоду стављене у други план, а у првом плану су заједнички интереси пре свега у области економије као и руска подршке Турској да се обрачуна са исламским тероризмом и фундаментализмом на сопственом тлу и у

непосредном окружењу, који се делимично прелива из појединих жаришта на Блиском и Средњем Истоку. Евентуални успех радикалног ислама у Турској, додатно би угрозио и руску стабилност и безбедност.³²⁹

Русија и Иран

Иран у односу на Русију нема специфичну тежину сила првог реда на простору Евроазије, као што су Кина, Немачка (наравно и САД као једина светска суперсила, иако нису географски на простору Европе и Азије), потом Француска, Јапан или Индија, али спада у силе које су у «другом кругу», попут Велике Британије, Италије, Турске (зашто смо мишљења да Велика Британија спада за интересе Русије у «други круг» великих сила образложићемо када будемо говорили о њој). Иран са повшином од 1,64 милиона км² и око 65 милиона становника, природним ресурсима, те својим географским положајем на Средњем истоку и широким излазима на Персијско и Каспијско море, те Индијски океан, има за Русију изузетан значај. Он је додатно велики имајући у обзир иранску улогу у исламском свету, те геополитички сукоб интереса са Турском са којом и Русија има сличну позицију. За Русију је прихватљивија улога Ирана у односу на средњоазијске муслиманске земље него што би то била турска улога на том простору (или чак улога Саудијске Арабије и вахабита). Међутим најважнија улога Ирана за Русију, би била на Закавказју и подручју северног Кавказа, где се сукобљава руски и турски интерес у Азербејџану и Чеченији пре свега. Иран је заинтересован да Азербејџанци из северозападног Ирана не постигну опште туркофонско уједињење са Азербејџаном па и Чеченијом уз благонаклоност Турске. Екстремисти из кругова чеченских терориста покушавају да одвоје и Дагестан и нека друга подручја руског северног Кавказа. Иран је заинтересован да задржи своју северозападну провинцију Азербејџан у оквиру својих граница и стога утиче на независну државу Азербејџан (која је члан ЗНД) да дозира своју спољну политику која је

---

³²⁹ Александр Александрович Лебедев «Некоторые заметки по поводу визита российского президента в Турцию», *Международная жизнь*, бр. 1 2005, стр. 22-31, посебно део «Террористические страсти и большая международная политика», стр. 27-28, и део «От соперничества к партнерству», стр. 29-31.

делом под утицајем пантуркистичких кругова који делују на ширем простору Кавказа, али и у Средњој Азији. Иран има посебан утицај на Таџикистан, пошто су Таџици народ иранског порекла и у сукобу са Узбечима, који су Туркофони. Иран има утицај и на Авганистан и на Пакистан имајући у виду етничку блискост са тим народима и шиитску опцију исламске вере. Слично томе је и однос са шиитском етничком већином у Ираку који је тренутно под окупацијом САД и где се распламсавају унутрашње борбе између три велике групације становништва – шиитска већина, сунити и Курди. Са друге стране у Русији морају да буду до извесне мере и опрезни, па и подозриви према естремним формама иранског исламског фундаментализма, који би могао да се отргне контроли и да делује изразито антизападно и антиевропски, где би и сама Русија могла да буде његова жртва. Отуда је потребна права уметност руске спољне политике у односима са Ираном, Турском, САД, Немачком и ЕУ, Кином, Израелом, Индијом и другим силама које делују на ширем подручју Блиског и Средњег истока и јужне Азије. Русија од распада СССР, нема више директну копнену границу са Ираном, већ само поморски додир преко Каспијског мора (језера), а две земље немају ни мањинско питање. Русија има интереса за трговинску сарадњу са Ираном, укључујући и питање транзита. Постојање гасовода преко иранске територије је веома важно за Русију пошто се нафта и гас могу транспортовати из иранских лука у Персијском заливу и Индијском океану у било коју дестинацију у свету. Такође се и Касписко море може користити за транспорт танкерима, а и Русија и Иран имају на њему изграђене луке и потребну инфраструктуру. Најважније руске луке на Каспијском мору су Астрахан и Махачкала, док је Дербент нешто мањи. У случају Ирана то је пре свега Решт. Гасовод из Русије преко Азербејдана пролази у правцу север – југ кроз Иран до луке Кенган у Персијском мору. Иран држи у својим рукама северну обалу Ормушког мореуза као део «врата» Персијског мора, а у исто време има значајан излаз директно на Индијски океан, што није случај ни са једном од држава које имају излаз на Персијско море. Колико су Иран и Русија значајни у оквиру стратешких резерви нафте на њиховој територији, показује и располагање Ирана са око 10 % свих светских резерви нафте, а Русије близу 14 %.³³⁰

---

³³⁰ Diercke weltatlas, Georgs Westermann verlag, Braunschweig, 1997, стр. 104 - 105.

Русија и Јужна Кореја

Пошто смо већ излагали о односу Русије и Северне Кореје многе ствари из тог дела су се односиле на Кореју и Корејско полуострво у целини. Јужна Кореја је извесно удаљенија од најближе руске територије – Приморја у односу на Северну Кореју која се и копнено граничи са овом руском облашћу. Међутим Јужна Кореја има већи друштвени бруто производ и јачу економију од Северне Кореје, а такође и повољнију позицију у међународним односима. Она има и више него дупло становника од Северне Кореје. Са друге стране Јужна Кореја нема самостално наоружање тог типа као Северна Кореја и за разлику од званичног Пјонгјанга који има апсолутну самосталност у спољној политици, званични Сеул је на више начина ограничен у оквиру америчке доминације. Управо по овом последњем питању задњих година је приметан процес еманципације Јужне Кореје по низу питања у односу на вишедеценијску америчку доминацију и то је процес који ће се даље наставити. Јужна и Северна Кореја све више успостављају међусобне везе, које се продубљују независно од окружења. Промене на Корејском полуострву које су се већ догодиле, као и његов даљи развој ситуације, сигурно ће у много чему бити повезан са бурним кретањима у читавом Далекоисточном макрорегиону. Иако је тешко предвидети све процесе у њему у следећих пар деценија, неке тенденције се већ уочавају. Прво читав макрорегион економски јача са тенденцијама да до половине века (ако не и раније) постаје привредни центар читаве Планете. Друго Кина све више јача по свим показатељима (економски, војни, политички), те захваљујући демографском потенцијалу, али и ресурсима, планском и перманентном расту последњих деценија, постаје лидер макрорегиона у експанзији, угрожавајући тиме у перспективи чак и супермацију једине светске суперсиле: а. прво у самом макрорегиону Далеког истока што је вероватан процес; б. друго, хипотетички чак и на нивоу читаве Планете, што је још увек само хипотетички процес; уколико се он чак не би и обистинио у потпуности, сигурно је да би раст Кине до нивоа апсолутног лидера у Далекоисточном макрорегиону омогућио прераспodelу моћи на светском нивоу у виду јављања могућности за нове коалиције и измену односа снага на другим континентима и макрорегионима. Треће Јапан прелази из фазе своје економске доминације на азијском простору и политичке

подређености политици САД, односно непостојању сопствених оружаних снага чак ни на средњем нивоу, у фазу усклађивања своје политичке и војне снаге, макар приближно, својој већ достигнутој економској позицији. При томе је сасвим извесно да ће Јапан доживети, попут Јужне Кореје, своју даљу политичку и војно-безбедоносну еманципацију од потпуне доминације САД која је историјско и архаично наслеђе Другог светског рата (у случају Јужне Кореје и Хладног рата). Потпуно је неизвесно какве ће односе Јапан заузети према растућој моћи Кине, а сасвим је периферно питање у оквиру тога његов однос са Јужном Корејом и Корејском полуострву у целини. Четврто руски Далеки исток ће извесно доживети своју економску ренесансу која ће у много чему бити и *феедбак* привредног раста макрорегиона, али ће бити детерминисан укупним даљим путем целе Русије. Релација четири велике силе Кине, САД, Русије и Јапана у многоме ће дати одговор даљег развоја политичке ситуације у Далекоисточном макрорегиону следећих деценија. Мишљења смо да је ипак извесно да ће САД полако смањивати свој уплив на својим истуреним позицијама у оквиру макрорегиона, пре свега у Јапану, Јужној Кореји и Тајвану, те предвиђамо овде њихову пасивну позицију са тенденцијом регресије и чак потпуног истискивања са неког од тих подручја. При свему овоме је однос између Русије и Јужне Кореје, као и Корејског полуострва у целини, у многоме одређен даљим током базичних процеса у читавом Далекоисточном макрорегиону. При томе је веома важно како ће Русија успети да искористи одређене предности које у оквиру ових процеса и квалитетом својих ресурса нуди руски Далеки исток, али и да превлада неке од горућих проблема које тај простор носи (демографско заостајање у односу на околне земље у окружењу које се пак одликују изузетном насељеношћу, даљи пут и развој целе Русије па чак и могућност постепеног економског, али и политичког сепаратисања овог удаљеног руског региона од центра и др.).

Русија и велике силе Евроазије

У овом делу ћемо анализирати однос између Русије и великих сила Евроазије, које иначе већ нисмо претходно у овом делу («Геополитичка позиција савремене Русије») представили у оквиру руских суседа. Ради се о Немачкој, Француској, Индији и САД, које имају на овом подручју свој реалан

утицај и заједно са напред наведеном Кином и од извесно мање важности и са Јапаном, делују на простору Европе и Азије као велике силе. Вероватно да Велика Британија има мању важност као самосталан фактор на простору Евроазије од Француске или Немачке, а слично је и са Јапаном у односу на Кину. Међутим Велика Британија у међународним односима делује заједно са САД па је њен утицај због тога у стварности реално већи. Све наведене државе, укључујући и саму Русију су тренутно по вечини показатеља инфериорне или макар само нешто заостају за САД које имају примат једине суперсиле. Посебно ће након ових сила бити анализирани Велика Британија, Италија, Пакистан и Индонезија као значајне силе на простору Евроазије у контексту односа са Русијом.

Русија и Немачка

Немачка је за савремену Русију велика европска сила број један и као таква она има изузетну важност у укупној руској геополитици. У читавом периоду после Другог светског рата, све до пада Берлинског зида, дакле до краја осамдесетих година, разлика у реалној снази СССР и подељене Немачке је била више него огромна. Међутим, крајем 1989. долази до уједињења Немачке, а крајем 1991. године до распада СССР, уз претходни нестанак Источног блока, односно Варшавског уговора. Немачка опет представља велику силу Европе, и то њену аутентичну силу, што свака влада у Москви респектује. Немачка је изузетно јака економски, све више то постаје политички, док у војно – безбедоносном смислу она још увек нема ни приближно адекватну снагу у односу на претходно наведене параметре, нарочито у односу на привредну снагу. Немачка заједно са Француском чини језгро ЕУ, тачније «стару Европу». Ове силе су упућене на што бољу сарадњу са Русијом и на прављење, макар мале дистанце, у односу на до краја деведесетих година XX века, ничим не доведену у питање америчку хегемонију у Европи (коју САД остварује уз помоћ Велике Британије). Немачка, географски заузима доминантно место у средишњој Европи мада су као последице два изгубљена светска рата, изгубљене и извесне територије, нарочито на истоку, које данас заузима претежно Пољска, сходно решењима мировних уговора у Версају и Паризу 1919. и 1946. године. Величина данашње Немачке је 356.800 км² и у њој живи

преко 80 милиона становника, што уз изванредно развијену економију и апсолутну хомогеност немачког становништва (преко 90 % Немаца у укупном становништву, без сепаратистичких територија и без спорних области у свом саставу на које би неко од суседних народа полагао право по било ком основу). Са друге стране цела држава Аустрија као *de facto* немачка земља историјски тангира ка Немачкој, а томе треба додати да и у суседној Швајцарској апсолутно већинско становништво чине управо Немци (70 % укупног становништва).

Од немачког односа према Русији много зависи руска позиција у Европи, и обрнуто од руског односа према Немачкој доста зависи укупна немачка позиција у међународном окружењу. Две државе су кроз историју имале различите фазе сарадње и сукоба. У периоду Новог века, када је немачки национални простор био расцепкан на велики број мањих државица, највећа од њих Прусија, која је и географски најближа Русији, имала је углавном савезнички и пријатељски однос са званичним Санкт Петербургом. Тако је остало и после уједињења Немачке све до почетка Првог светског рата 1914. године, када се Русија због савезничких односа према Француској у Антанти (Антанта је формирана још деведесетих година ХИХ века, али је однос између Русије и Немачке, за разлику од руског односа према Аустро-Угарској задржао неутралност и коректну сарадњу) нашла у рату са Немачком, која је опет стала уз Аустро - Угарску. Док је један од највећих немачких геополитичара Хаусхофер указивао да Немачка не треба да улази у сукоб са Совјетском Русијом, Хитлер је на врхунцу своје доминације у Европи напао СССР изненада 22. јуна 1941. што је био почетак краја његове моћи. После Другог светског рата, па све до пада Берлинског зида, Немачка је била подељена. Од 1990. године званична Москва и те како покушава да изгради добре односе са званичним Берлином. Немци могу да буду задовољни што је управо званична Москва, пре свега у лику Горбачова, омогућила лако уједињење Немачке и то би могао да буде један од залога будућим квалитетним односима две земље. За време Јељцина ти односи су били у принципу добри, али су били по нашем мишљењу оптерећени са два фактора. Прво, Немачка се одмах после уједињења, што се убрзо поклопило са распадом СССР, нашла у позицији да једнострано подржава распад СФРЈ у смислу сецесије Хрватске и Словеније што није могло да наиђе на подршку и сагласност Русије. Друго, Борис Јељцин је водио своју

спољну политику деведесетих са стратешком сарадњом (како се то често називало у пракси «партнерством») са САД, оличено у његовим личним добрим односима са председником Клинтоним, који је владао земљом такође у два мандата узастопно као и Борис. То се одразило у Јељциновом стављању у други план односа са европским силама, иако се мора признати да су његови лични односи са канцеларом Немачке Хелмутом Колом били више него пријатељски.³³¹ Од свог доласка на власт у Русији, од самог почетка 2000. године, Владимир Путин је управо са Немачком, уз Француску, изградио односе стратешке сарадње у међународним односима, што се чак одразило и на односе са САД, који су на тај начин потиснути у други план (у овоме је много утицала агресија САД и Британије на Ирак што је изазвало незадовољство већине великих сила у свету укључујући највеће као што су Русија, Кина, Немачка, Француска). Посебну боју стратешкој сарадњи Москве, Берлина и Француске дали су изванредни међусобни професионални и лични односи Путина, Шредера и Ширака. Нарочито су међусобно пријатељски били односи Путина и Шредера који су се посећивали веома често. После доласка на место канцелара у Немачкој Ангеле Меркел (што се одвија у време писања нашег рада) Шредер наставља своју активност у вези реализације постигнутог пројекта о гасоводу између Русије и Немачке преко Балтичког мора, који заобилази Пољску и Литванију, што се може ценити као успех руске политике (али и Немачке).

Суштина руске политике према Немачкој би била изграђивање што тешњих односа, и то све заједно са Француском, у реализацији европске политике. Немачка и Француска би били носиоци европских интеграција, а Русија би, чак и у ситуацији да буде непосредно ван ЕУ, веома уско и пријатељски сарађивала са њом по већини питања. Са друге стране, све три силе би покушале да амерички утицај у Европи сведу на реалну меру, односно да он више не одређује директно и искључиво судбину «старог континента».

Веома је важна и чињеница о дубоким привредним интересима Русије и Немачке. За Русију је Немачка већ годинама први спољнотрговински партнер по оствареној вредности номиналне размене две земље. Немачка привреда је веома заинтересована за руске ресурсе и посебно енергенте. Нафтовод који пролази у правцу исток – запад кроз целу Русију (приближно око 55 паралеле) иде даље

---

³³¹ Видети Борис Ељцин «Президентский марафон», Издателство АСТ, Москва 2000.

кроз Белорусију, Пољску и Немачку, све до луке Росток. Пројекат гасовода кроз Балтичко море је од велике важности за билатералну сарадњу две земље. Русија је заинтересована за увоз немачке технологије, аутомобила и индустријских производа широке потрошње укључујући и фармацеутске и хемијске продукте. Немачка је заинтересована и за увоз руског оружја будући да ће покушати да ојача своју армију, али и потенцијалне снаге ЕУ које су у фази формирања, за шта је заинтересована и сама Русија.

Евентуални заплети у односима између две силе би могли да буду у погледу евентуалног необузданог продора немачког утицаја у правцу Истока, а нарочито по питању Украјине. Међутим уколико би политичка вођства две земље успела да ускладе своје међусобне односе на бази главних постигнутих параметара у европској (па и светској политици), могло би да дође до компромиса по одређеним питањима где постоје противречни интереси.

Русија и Француска

Две земље су и у историји имале углавном пријатељске и савезничке односе, нарочито после Кримског рата 1856. године. У времену Наполеонових ратова две земље су се међусобно уважавале (односи Наполеона и Александра I), имале стратешку сарадњу, али су повремено и ратовале, што је на крају довело и до пада Наполеона 1815. године, после његове одлуке да на врхунцу моћи 1812. године и неприкосновене владавине над Европом нападне Русију. Француска је после Париског мира 1856. године, сама суочена са ојачалом Прусијом која је етапно остваривала пројекат уједињене Немачке, управо у Русији видела пресудног савезника за свој опстанак као велике силе. Отуда су у следећих готово сто година Француска и Русија (потом СССР у појединим етапама), биле у латентним односима стратешког савезништва (Антанта, потом пакт о сарадњи Француске и СССР средином тридесетих година XX века и поред идеолошких супротности) или макар прећутног пријатељства. Де Голова спољна политика у време конституисања Пете Републике била је управо руковођена жељом да се у СССР-у не гледа идеолошка разлика, већ геополитички савезник или просто «La Russie». После слома СССР, савремена Русија и даље у Француској види важног партнера у Западној Европи.

Председник Путин и Жак Ширак су по том питању остварили важну сарадњу. Сигурно је да би у оквиру унутрашњеполитичког заплета који постоји у Француској, Русији највише одговарала победа аутентичних деголиста оличених у премијеру Доменику де Вилепену, насупрот струју Николе Саркозија. Сходно великом утицају политичке институције председника Републике по Уставу Пете Републике, биће веома важно ко ће у следећем мандату бити изабран на ту функцију.

Економска сарадња две земље је развијена, али она нема ону димензију као руско – немачки привредни односи. Разлог за то можемо тражити у нешто слабијој моћи француске привреде у односу на немачку која је најјача у Европи, а са друге стране у већој могућности Француске да највећи део потребних ресурса увезе из Трећег света, и то највише из земаља Француске Заједнице. И поред тога, Француска и Русија имају огроман међусобни привредни интерес: Француска за увоз руских ресурса, нарочито енергената, а Русија у могућности набавке производа француске софистициране индустрије; И једна и друга земља могу међусобно да се допуњују у области наоружања.

Француска има велику важност за Русију и због своје посебне улоге у оквиру ЕУ, чему треба додати и Заједницу франкофонских земаља, претежно бивших колонија које одржавају интензивне контакте у области економије, културе и безбедности. Русија, са друге стране за Француску много значи и као водећи члан ЗНД, а не треба занемарити ни велики руски утицај у Азији, нарочито када су у питању Кина, Индија и Иран. Поред добровољне француске франкофонске Заједнице коју чине суверене државе, Француска Република располаже и низом департмана у свету који су саставни део националне територије и имају своје представнике у Парламенту у Паризу. То су између осталог Гвајана, Гваделуп, Мартиник у Латинској Америци и подручју Кариба, Ренион и острво Мајот из састава Комора уз обале југоистичне Африке у Индијском океану, потом Нова Каледонија, Тахити и Француска Микронезија на Пацифику и др.

Најзад би тебало подсетити да су обе државе стални чланови Савета безбедности ОУН и да поседују самостално нуклеарно оружје.

Предпостављамо да ће се без обзира на даљи развој унутарполитичких односа у две земље, степен сарадње између Француске и Русије одржати на нивоу стратешког партнерства.

Русија и Индија

Још од тренутка добијања своје независности 1947. године, после вишевековне британске колонијалне управе, Индија са званичном Москвом одржава пријатељство и савезништво стратешког карактера за обе земље. Главне претпоставке тог односа треба тражити у сукобу Индије са Пакистаном и са традиционалном подршком коју су још британске колонијалне власти давале муслиманима контра Хиндуса, а што је политика коју су и САД наставиле подржавајући Пакистан. Како је и Кина веома битан фактор у Азији, СССР је покушавао да помири сукоб интереса Кине и Индије око Тибета током педесетих година XX века. Међутим, после одвајања званичног Пекинга од политике СССР током шездесетих година XX века, линија неспоразума на релацији Кина – Индија се показала мање лоша по интересе званичне Москве у Азији. Са те стране је савезништво СССР и Индије имало основу у заједничком ривалству контра САД, односно његовог штићеника Пакистана, као и у нешто блажем ривалству обе земље са Кином. После пада Источног блока почетком деведесетих година и распада СССР, однос између Индије и Русије има упориште у превентивном ставу према исламском фундаментализму, док је Русија своје односе са Кином поново подигла на нивоу стратешког партнерства, покушавајући при томе да и односе Њу Делхија и Пекинга што више побољша.

У последње време су примећене одређене индиције колебања индијске политике у односу на САД, пошто постоји приближавање ка политици званичног Вашингтона, која је највероватније условљена низом америчких акција против исламског фундаментализма после 11 септембра 2001. на тлу југозападне Азије. Ту пре свега мислимо на акцију у Авганистану коју је иначе подржао велики број земаља света, укључујући и Индију и Русију. Већ када је у питању америчка акција у Ираку 2003. Русија није била међу земљама које су је подржале, а Индија се томе није противила. Наиме, у Индији је антиисламско расположење традиционално имајући у виду историјске индијске вишевековне борбе са могулским завојевачима и нека искуства у XX веку. Стога се у Њу Делхију америчка акција у Ираку посматра као сукоб са једном агресивном земљом која је уз то и муслиманска, а мање се обраћа пажња на шири контекст те акције. Зато се у Индији постепено увлачење англо-америчке коалиције

последњих година, у низ сукоба са различитим групама у муслиманском свету, тумачи као приближавање индијској политици и у садашњој политичкој гарнитурџ у Вашингтону види потенцијални савезник. Односи Русије и Индије нису тиме битно умањени, али је сада теже очекивати да би се Индија могла у краткорочној будућности директно ставити у хипотетичку стратешку коалицију са Кином и Русијом у коју би чак могао ући и Иран, а која би била усмерена на обуздавање даљег англо - америчког продора у срце Азије. За разлику од Русије и Кине, Индија своје стратешке интересе гради, пре свега, на основу својих најдиректнијих интереса у непосредном окружењу, дакле у јужној Азији, тачније на Индијском подконтиненту. Сплет међусобних интереса Индије и Кине и нарочито Индије и Русије по низу питања од велике важности и даље остаје као реалан (приликом посете председника Путина Индији децембра 2004. постигнути су одређени договори о продубљењу већ постојеће заједничке стратешке сарадње Русије, Кине и Индије у области енергетике, транспорта и неких других важних области, што су мегапројекти који су и током 2005. наставили да се даље развијају)³³², али ће управо даљи ток догађаја у вези ситуације око индијског најближег окружења фактички условљавати политику званичног Њу Делхија.

Стратешка сарадња, савезништво и заједнички интерес Русије и Индије остаје и даље у оквиру борбе против тероризма и то пре свега исламског.³³³ Две земље имају заједничке интересе у привредној сарадњи који су веома велики, имајући у виду величину индијског тржишта и на евидентност раста индијске економије (на жалост она је и даље манифестована искључиво у виду бруто показатеља за целу земљу, док индикатори по становнику и даље остају међу нижима у ширем региону). Индија показује интересовање за различите облике сарадње по питању руских нафтних компанија, експлоатацију гаса, банкарско – финансијског система и других облика привредне сарадње где су у питању

---

³³² Александр Викентевич Мантыцки и Валерий Тулконович Ходжаев, «Новые горизонты Российско – Индийского партнерства», Международная жизнь, бр. 1 за 2005, Москва, стр. 18

³³³ Александр Викентевич Мантыцкий и Валерий Тулконович Ходжаев, «Новые горизонты Российско – Индийского партнерства», Международная жизнь, бр. 1 за 2005, Москва, стр. 14.

велики заједнички улози. Поред тога Индија је веома заинтересована за руску помоћ у области космичких истраживања.³³⁴

Русија и САД

Долазимо до односа Русије са најмоћнијом силом савременог света и једином званичном суперсилом – Сједињеним америчким државама (САД). И по елементима «тврде», али и «меке моћи», по науци о Међународним односима, САД су или прва земља света или су у самом врху, да би скупно представљале, појединачно гледано, најмоћнију државу у глобализованом свету. Карактеристика америчке моћи је, да оне имају не само велики утицај у свом географском окружењу (рецимо у обе Америке и на простору Пацифика), већ и на простору Евроазије где имају и своје савезнике, од којих је Велика Британија свакако најпоузданији. САД су током XX века избориле огромну предност у односу на остале велике силе укључујући и Русију, по укупним елементима моћи. Тако су у оквиру демографске снаге земље САД имале 1900. године 72 милиона становника у односу на Русију која је имала 132 милиона, или готово дупло више. Године 2000. САД имају 265 милиона становника³³⁵, а Русија око 146 милиона (пошто САД имају убрзани пораст становника последњих неколико година, за разлику од Русије чије становништво у истом периоду бројчано стагнира или се чак лагано смањује; тако већ 2004. САД имају 293.027.571 становника³³⁶). Наравно да је добар део ове демографске измене у паритету између две државе последица и распада СССР, али са друге стране и последица великих демографских губитака Руса у светским ратовима, затим у грађанском рату за време Револуције, а исто тако и жртвама стаљинистичких чистки, колективизације и глади током међуратног периода и изнад свега падом просечног наталитета и повећавањем морталитета од почетка деведесетих година XX века. Што се тиче величине територије САД су задржале свој

---

³³⁴ А. Мантыцкий и В. Ходжаев, Новые горизонт Российско-Индийского партнерства», 2005, стр. 20.

³³⁵ Подаци из Мирко Грчић «Политичка географија», Географски факултет, Београд, 2000, стр. 253.

³³⁶ Извор «Лексикон држава света» Политика и Народна књига, Београд, 2006, стр. 150.

волумен, док је Русија објективно знатно умањена у односу на СССР и царску Русију (о чему смо већ излагали), не толико квантитативно колико квалитативно. По показатељима улагања у оружане снаге САД су вишеструко изнад Русије, а даљу експанзију је забележила и америчка економија. Руска економија се знатно опоравила у периоду председника Путина од катаклизме деведесетих, али још није достигла свој номинални ниво од краја осамдесетих година XX века. САД имају снажну војно-политичку коалицију у виду НАТО савеза, који се у међувремену проширио чак и са државама које су до почетка деведесетих сачињавале Варшавски уговор. Укључивањем прибалтичких република Естоније, Летоније и Литваније у њега су *de jure* ушле три бивше републике СССР. Русија је са друге стране остала без ВУ који се распао.

Истина уз све напред набројано постоји неколико елемената који указују да однос између две раније суперсиле, које су данас у различитим позицијама у свету са неспорном и наглашеном доминацијом САД, није неповратно формиран.

Прво Русија је и даље просторно већа од САД и то готово двоструко. Тачно је са друге стране да значајан део Русије, приближно северно од 60 паралеле, представља простор ограничених могућности због суровости климе, али је и преостали део земље веома велики, са, између осталог, преко 2 милиона км² квалитетне обрадиве земље. Саме САД, исто тако имају читаву Аљаску као простор са суровом климом, а у оквиру остале територије, значајне просторе са пустињама и планинским венцима (најзначајнији су Стеновите планине и суседни планински венци између пацифичке обале и Средњег запада). У односу на број становника Русија има далеко више обрадиве земље по човеку од САД.

Друго, Русија је богатија огромном већином природних ресурса од САД. Посебно је драгоцено богатство у «црном злату» - у нафти и гасу. Русија је једина од великих сила у свету, која не само да не издваја сваке године значајна средства за увоз ових скувих енергената, неко од њихове продаје искасира годишње око 60 до 70 милијарди \$. САД су са друге стране и те како упућене на њихов увоз, за шта се издвајају огромна средства. Многи ресурси са којима је управо Русија једна од најбогатијих у свету, постаће нарочито дефицитарни у ХХИ веку, као што су богатство у чистој води, дрвету, обрадивој површини и простору уопште, у рудама метала и неметала и др. САД имају реално богатство у набројаним ресурсима, али неупоредиво мање него Русија.

Треће, САД имају велики спољнотрговински дефицит који је као такав највећи на свету, а добар део своје финансијске позиције граде у емисији долара као светске платежне монете³³⁷. Тако је у 2003. постигнута спољнотрговинска пасива од 541 милијарду \$, или 5 % бруто националног производа. Утицај еура последњих година озбиљно доводи у питање већ у блиској будућности овакав монополски положај долара у светским размерама. Долар је као такав већ потиснут из Европе, а сада предстоји борба са еуром и на неким другим регијама у свету. У Русији је од страних монета још увек доминантнији нешто долар, али га еуро полако потискује из неких европских делова земље. У случају политичке одлуке у Москви еуро би могао да добије предност на читавој територији земље у односу на долар, уз наравно напомену да у Русији и ЗНД рубља има првенство и *de jure*, а и *de facto* као средство плаћања.

Четврто, усред сталне борбе да се задржи позиција лидера у међународним односима САД се на сваки начин исцрпљују, што је већ историјски и методолошки истраживао Пол Кенеди у свом класичном делу «Успон и пад великих сила». Чак и на средње стазе велико улагање у борбу за светско лидерство исцрпљује земљу у развојном смислу у односу на оне силе које су тренутно по страни. Управо је велика трка у наоружању и за светску доминацију исцрпела СССР током друге половине XX века да је на крају «апотрофирао» и доживео колапс. САД латентно опадају у проценту удела по низу показатеља у свету: од укупног учешћа у светском бруто производу, по уделу свог бруто производа који не иде на наоружање, по месту у свету по просечном друштвеном бруто производу по становнику, а да и не говоримо о сопственим резервама ресурса, загађености околине и др.³³⁸ Русија са друге стране, у сенци само једне од великих сила, полако изграђује своју економију и засебну позицију у свету, а резултати су од доласка председника Путина до данас (2006) заиста импресивни. Од савремених трендова после 1999. године једино реални демографски пад може да заиста забрине власти у Кремљу и

---

³³⁷ Лучо Карачоло “Бушов сан”, Лимес плус, геополитички часопис, Хеспериа, Београд 2004, стр. 149.

³³⁸ Игнацио Рамоне “Геополитика хаоса», Институт за геополитичке студије, Београд, 1998, стр. 43 – 44.

руску елиту у целини, пошто то може да представља дугорочан негативан ефекат.

Пето, својом међународном политиком у више последњих година, САД су навукле одијум у многим деловима света, што представља мобилизацију антиамеричког јавног мњења. Томе треба додати и да САД као предводник глобализације, постају синоним и адреса незадовољства милионских маса незадовољника ефектима савременог неолиберализма. Губитак државе благостања и социјалних повластица, нарочито болно одјекује међу широким популацијама самих држава Запада, које су деценијама навикаване на одређене државне субвенције у областима просвете, здравства и социјалне заштите, а које се сада драстично смањују.³³⁹ САД су после 11. септембра 2001. ушле у опасан клинч са значајним делом исламског света, што посебно долази до изражаја у вези акције у Ираку.

Шесто, САД су суочене са у перспективи веома могућом позицијом умањења досадашњег утицаја и стварања ривалских држава и читавих коалиција на веома важним просторима Евроазије. То се односи на Европу када је у питању «стара Европа» иако званични Вашингтон ојачава своје позиције управо у «новој Европи». «Стару Европу» представља Француска и Немачка као језгро, а у ширем смислу и Италија и Шпанија па и неке друге мање земље западне и северне Европе. Русија у право стиче додатне поене задњих година са земљама «старе Европе». У Азији америчке позиције у Јужној Кореји, Тајвану па и Јапану су пасивне, односно бране status quo, док су вероватне хипотетичке политичке тенденције ка даљој ерозији америчке моћи на том простору, чак са могућношћу њиховог нестајања у појединим сценаријима. Кина жели уједињење са Тајваном, а у потенцијално уједињеној Кини, САД неће имати више никакав утицај на Тајван. Јужна Кореја и Јапан се суочавају са повратком своје суверености у односу на фактичку окупацију од стране САД после 1945. године. Чак и уколико нека од ових земаља и остане у оквиру политичке орбите САД оне ће наступати у будуће као самосвесни међународни чиниоци који се опредељују својим виталним интересима, што може да релативизује досадашњу америчку превагу. Ово последње нарочито ако имамо у виду експанзију Кине, која и сама по себи треба да највише забрине управо званични Вашингтон. Са

---

³³⁹ Игнацио Рамоне «Геополитика хаоса», 1998, стр. 59 – 62 и 69 - 70

друге стране Русија која већ има добре односе са Кином имаће шансу да побољша односе и са Јапаном и Јужном Корејом, а у сваком случају да подржи њихов све самосталнији курс у односу на САД. Са друге стране сама Русија је све више у ситуацији да брине за свој досадашњи утицај на простору ЗНД где се све више убацују САД, тако да су обадве земље (САД и Русија) суочене са мењањем сопственог утицаја на простору Евроазије као динамичним и не једносмерним процесом.

Какви су реално односи могући у блиској перспективи између Русије и САД? Две земље имају огроман економски интерес међусобне сарадње који није ни приближно искоришћен. САД би у Русији и могле да виде савезника, нарочито по питању борбе против исламског тероризма и фундаментализма на простору Евроазије. САД би сигурно волеле да виде Русију бар неутралну, а по могућности и као наклоњеног партнера у евентуалној ескалацији сукоба интереса са Кином која је у озбиљној експанзији. Сучељавање интереса САД и Кине је видљиво, а постоји неколико конфликтних тачака где се сукоб интереса тешко може избећи. Прво то је питање уједињења Кине и Тајвана, на чему званични Пекинг инсистира, а званични Вашингтон реално представља највећу потпору сецесионистичкој струји у Тајпеху. Пошто је то за Кину веома заострено питање у које се улази са много страсти, готово је немогуће да САД не дођу у сукоб са Кинезима у случају било каквог давања подршке сецесионистичкој струји на Тајвану која би озбиљно кочила процес уједињења. Слично питање је укупан однос САД према Тибету што додатно изазива неповерење Кинеза према америчким намерама. Друго питање је супротност интереса Јапана и Кине, где САД и поред тенденције умањивања своје војно политичке превласти у Јапану у следећим годинама, тангирају ближе званичном Токију, што би био нови нуклеус радикализације односа са Кином. Треће Кина има такав раст своје привреде, што повезано са њеном демографском снагом представља сигурну тенденцију престижања снаге америчке економије за средњорочни период од двадесет – двадесет пет година. Кина развија своју позицију у свету пратећи свој економски раст, што доводи званични Вашингтон у нервозну ситуацију превентивних потеза (екстреман пример је био бомбардовање кинеске амбасаде у СРЈ 1999, за који је тешко предпоставити да је у целости био случајан). Дакле у случају даље ескалације противречних интереса између САД и Кине став Русије према САД (али и

према Кини) би био веома значајан за званични Вашингтон. Тешко је поверовати да би Русија имала интереса да у таквој ситуацији стаје отворено на страну САД, много је вероватније да би она могла да остане апсолутно неутрална и да чека расплет догађаја. Веома је тешко и предпоставити да би се под нормалним околностима сврстала директно на страну Кине, а против САД, што би вероватно било могуће једино у случају да и сама Русија буде непосредно угрожена од САД, односно њени витални интереси. Укупан наш закључак, у вези односа САД – Русија у случају погоршавања односа на релацији САД – Кина би био да званична Москва веома тешко улазила директно на било чију страну и да би најрадије била на дистанци и неутрална. Отуда остаје наша претпоставка о важности коалиције САД – Русија, једино у питању борбе против исламског тероризма у свету, као реалној хипотези за савез две земље (које иначе имају углавном неутралне или противречне геополитичке односе по низу других питања).

Међутим, током 2006. године долази до драматичног прерастања Шангајског споразума у полузванични војни савез чији стуб чине управо Русија и Кина. Јасно је да уз све дипломатске ограде, овај савез има за сада дефанзивну, али неспорну јасну идеју уједињених интереса Кине и Русије против даљег америчког експанзионизма ка срцу Азије. Чињеница да поред сталних чланова овог савеза (Русија, Кина, Казахстан, Узбекистан, Киргизија и Тацикистан) постоје и посматрачи на самиту у Пекингу средином јуна, а то су Индија, Пакистан и Монголија, док Иран има за сада специфичну позицију, која ће се у будућности кристализовати. Мишљења смо да је на овакав убрзани расплет догађаја зближавања Русије и Кине, али и других важних држава Азије, највише утицао за сада управо амерички експанзионизам на међународној сцени, који последњих година добија све убрзанији карактер газећи при том многа правила *de jure* у међународним односима (пре свега непоштовање у више наврата процедуре ОУН, укључујући Савет безбедности, нарочито приликом напада на СР Југославију 1999, Ирак 2003. и друге војне интервенције), а да не говоримо о гажењу свих обзира и договора са другим великим силама када је у питању трка у наоружавању, ширење НАТО и на простор Балтика и друго. Са друге стране предпостављамо, да су у Русији спремни и даље да тактизирају и у односу на САД па и Кину. Тако Шангајски војни савез до даљњег, може имати само дефанзивну и превентивну улогу

заштите основних интереса својих чланица на азијским просторима. То наравно под условом да САД више координирају даље политичке потезе на простору Евроазије са другим великим силама, где Русија и Кина сигурно, имају веома важно место.³⁴⁰ Ово нарочито морамо имати у виду у оквиру последњих најава из САД да се припремају напади на Иран, или чак Северну Кореју, као и ратни сукоб који бесни на Блиском истоку у Либану после интервенције Израела.

Русија сигурно не би желела да улази у сукоб са САД, не само у овом геополитичком тренутку, већ сигурно и у следећим годинама, бар краткорочног или чак средњорочног периода. Изузетак би био једино сукоб егзистенцијалних питања која су од судбинског важења за саму Русију. Поред територијалног интегритета саме Русије, као и државне уније са Белорусијом (што је јасно формулисано споразумом о заједничкој одбрани између осталог), такву велику важност би могла да има још само источна Украјина и северни Казахстан (у далеко мањој мери велику важност за Русију има још и судбина Абхазије, а још мању у градацији јужна Осетија, Јерменија, а затим и неупоредиво мању Тираспољска област). Дакле, Русија нема великих мотива да уђе у већи сукоб са САД, сада и следећи низ година, пошто је превасходно заинтересована да ојача своју економију, санира кризу у својој демографији и покушава да полако ојача своје позиције као велике силе Евроазије. САД су прејаке да би се у наведеном периоду са њима улазило у било какав озбиљнији сукоб. Са друге стране званични Вашингтон као светска суперсила, има нижи праг толеранције у односима са другим великим силама (због светског јавног мњења, али и свог унутрашњег), па смо мишљења да би и мањи отворени сукоби интереса са Америком неке од сила, могли за ту силу да буду веома контрапродуктивни. Отуда не очекујемо отворени сукоб интереса Русије са САД у скоријем периоду изузев хипотетичких изузетака које смо навели. У случају агресије САД и Британије на Ирак, Русија је изразила само своје неслагање и то заједно са Немачком и Француском што је индикативно. Наиме, далеко је било лакше званичној Москви да се и не сложи јавно са потезом Вашингтона, па и да изрази

---

³⁴⁰ Све три велике силе САД, Русија и Кина имају заједнички интерес за неширење нуклеарног оружја и на друге земље, нарочито у односу на могућност да дође у руке терориста - видети у Грэм Елисон »Как остановить ядерни терроризм», у «Россия в глобальной политике», бр. 2, март – април 2004, Москва, стр. 128 – 140.

своје незадовољство тим једностраним чином, ван одлуке Савета безбедности ОУН, када су уз Русију, по том питању, идентичне ставове имале и друге велике европске силе оличене у Немачкој и Француској. Стога ће и Русија у будућем периоду вероватно покушати да за своје евентуалне изражене противречности са Вашингтоном пронађе што јаче «друштво» међу другим великим силама. Ту наилазимо и на претпоставку о пожељном дипломатском путу Русије у свету, на путу јачања своје реалне снаге (економске, демографске, оружане, унутрашњеполитичке и социјалне), у избегавању директних међународних конфликта који би је слабили (и који би били преурањени), а у исто време у систематском јачању своје међународне позиције у виду побољшавања својих односа са значајним силама у свету, нарочито са оним за које је могу везивати важни заједнички интереси.

Русија и Велика Британија

Класичари геополитике би указали да је однос између Велике Британије (острва, таласократије) према Русији (копну, телурократији, хертланду) однос ривалства и противречних интереса. Слично томе и САД, без обзира на величину Северне Америке, па и америчког континента у целини, представљају велико острво у односу на Евроазију (дакле по класичарима геополитике, а и према већини новијих теоретичара, као што је на пример Дугин, сматра се да је и САД представник таласократије са дугорочно супротним интересима од Евроазије, телурократије, односно и посебно хертланда). Уколико би смо игнорисали ове геополитичке теорије и сконцентрисали се на праксу, приметно је да је Велика Британија приближно негде после Бечког конгреса 1815. године, у латентној политичкој позицији наглашене супротности према Русији (СССР) иако је у оба светска рата учествовала на истој страни са Русима.

Од тренутка распада СССР и формирања савремене Русије, Велика Британија је наставила да води своју спољну политику, коју фактички промовише у континуитету после 1956. године, а то је везивање за политичку концепцију САД, са којима ужива специјални статус. То наравно не значи да Велика Британија нема неке своје специфичне ставове у спољној политици у односу на САД, али да у главним токовима она прати спољнополитичке

приоритете званичног Вашингтона. Са једне стране Британија није потпуно подређена ђудима Вашингтона, већ и сама модификује неке правце те политике што се са америчке стране делимично и од прилике до прилике прихвата, тако да се заиста може рећи да се ради о партнерским односима, где САД представљају неупоредиво јачу и доминирајућу страну. По питању Русије америчка политика је традиционално на опрезу, а некако се стиче утисак из историјске перцепције да Британија није користила претежно свој партнерски однос са Вашингтоном да ублажи поједине неспоразуме и неповерења, већ их је углавном подстицала. Да ли је то закаснили продукт традиционалног ривалства Британије са Русијом још из XIX века, који у другој половини XX века, па и на самом почетку XXI, званични Лондон управо у партнерству са моћним САД наставља да води у односу на Русију ?!

У сваком случају данас и ослабљена Русија у односу на СССР или царску Русију, представља вишеструко јачу државу у односу на некадашњу колонијалну империју Велику Британију. Међутим пошто Британија наступа у међународним односима у партнерству са САД ситуација је битно друкчија, чини се да званични Лондон има сталну политичку иницијативу у односу на Москву. Британија је задњих година пружала уточиште вођама чеченских терориста, а у време председничких избора у Украјини крајем 2004, давала недвосмислену подршку Виктору Јушченку на више начина. Са друге стране, Велика Британија и Русија имају изграђену привредну сарадњу, углавном у области спољнотрговинске размене, која би се објективно могла још унапредити. Русија, која иначе има приближно два до два и по пута већи извоз од увоза у протеклом шестогодишњем периоду, извозила је приближно три пута више у Британију, него што је из ње увозила. То је донекле разумљиво, ако се има у виду да су Руси углавном извозили ресурсе и полупрерађевине који су веома потребни британској индустрији, иако су британске могућности увоза енергената и ресурса из земаља Комонвелта повољније него на светском тржишту добара.

Мишљења смо да ће и у следећем, бар краткорочном периоду, Велика Британија задржати релативно хладне, прорачунате, а понекад чак и циничне односе према Русији, користећи при томе «залеђе» које има у специјалним односима савезништва са САД. Паралелно са тим, постоје читави слојеви уздржане љубазности у званичним контактима Лондона и Москве који невешто

прикривају дубоке разлике у политичким интересима две земље. Лондон је омиљена дестинација богатих руских тајкуна – «нових Руса» као једна од светских престоница џет - сета, а у Британију улажу радо свој капитал различити профили руских магната. Тешко је претпоставити да би се британска политика према Русији могла битно разликовати од америчке, али је сигурно да су управо Енглези ти, који су у стању да битно модификују америчке политичке погледе према низу питања, укључујући и однос са Русијом.

Русија и Италија

Италија је несразмерно мање важан фактор у међународним односима за Русију и њене интресе, од рецимо напред наведених европских држава – Немачке и Француске, па чак и у односу на Велику Британију. Италија није важан геополитички субјекат општеевропског карактера попут Немачке и у мањој мери Француске, нити има атрибуте наслеђене моћи из ранијих «империјалних» времена као Британија и Француска (Комонвелт, односно Француску Заједницу и франкофонске земље слободне асоцијације, нуклеарно оружје, базе широм света, стално место у Савету безбедности ОУН) уз већ дату констатацију да посебно Британија има и стратешко партнерство и специјални статус са САД. Италија спада међу крупније европске државе са 301.000 км² и око 60 милиона становника, са економијом која је у експанзији, али још увек заостаје у односу на најразвијеније земље западне и северне Европе. Италија је члан Г 8, заједно са Русијом, али сигурно његов најслабији члан у односу на углавном много веће земље и јаче економије. Италија је лидер централног дела Средоземља и после Немачке и Француске, (приближно ту је и Шпанија) следећа у хијерархији водећих земаља ЕУ. Захваљујући десетинама милиона својих исељеника и њиховим потомцима у Новом свету (обе Америке и Аустралији), италијански утицај се распростире и ван њених граница, нарочито у САД и Латинској Америци.

Историјски додири Италије и Русије су били доста скромни. Кијевска Русија није имала посебно интензивне контакте са Италијанима осим у периоду од XI до XIII века преко факторија Млечана и Ђеновљана на Криму и у Византији. У време узлета нововековне руске државе под доминацијом

Московске кнежевине одједи италијанске ренесансе су се у Русији огледали у виду низа архитектонских и уметничких подухвата италијанских мајстора и уметника. Византијска принцеза Софија Палеолог је дошла у Русију из Италије уз посредство Папе. Папа је и у следећим периодима историје имао додира са Русијом и није безначајно да је он деловао из Рима, те најчешће био Италијан по националности. У време Русије Романових, италијански уметници, трговци и мајстори су долазили у империју и често живели у руским четвртима за странце, заједно са другим Европљанима који су већином били из протестантских земаља. Међутим италијанске државице све до уједињења у другој половини XIX века, нису представљале значајан фактор у војно – политичким односима Европе, па ни царска Русија није много обраћала пажње на њих. То се нарочито односи на период после нестанка Млетачке републике крајем XVIII века, као најзначајније италијанске државе, па све до завршетка процеса уједињења Италије 1870. године. Краљевина Сардинија је учествовала у коалицији против Русије у Кримском рату, али је њен конкретан учинак у оружаном сукобу био симболичан. Уједињена Италија је дуго била члан политичке коалиције Централних сила заједно са Немачком и Аустро - Угарском против Антанте коју су дуго чиниле само Русија и Француска. Италија је тада, почетком осамдесетих година XIX века приступила овом политичком савезу због сопственог незадовољства што је Француска добила Тунис, па је италијанска дипломатија наставила да се «ценка» са обе стране у следећим деценијама (са Централним силама и са Антантом), иако је номинално била члан Централних сила. У Првом светском рату Италија ипак улази у мају 1915. на страни сила Антанте и у око две и по године рата колико су Руси и Италијани учествовали заједно на истој страни у овом рату (све до Октобарске револуције 1917. године), две силе су одржавале коректне савезничке односе, али са мало правих додира, јер су заузимале различите фронтове у Европи. У међуратном периоду фашистичка Италија и СССР као једина социјалистичка (комунистичка) европска држава, нису имале много међусобног додира, а за време Другог светског рата су представљали од половине 1941. до капитулације Италије почетком септембра 1943. године зарађене стране, али фактички без додира на фронту (једна италијанска армија је учествовала у борбама на Источном фронту). У послератном периоду Италија је са једне стране била члан НАТО пакта и под америчком доминацијом која се није битније променила од Другог светског

рата. Комунистичка партија Италије је имала велики утицај на италијанским послератним изборима и била блиска у свом деловању владајућој идеологији СССР. Међутим Италија је једна од првих шест чланица оснивача Европске заједнице (после ЕУ) још од Римског споразума 1957, па има свој паралелан европски пут независан од англо-американаца који у Италији имају у оквиру НАТО споразума своје базе (Авијано и др.).³⁴¹ После Другог светског рата Италија је била под великим утицајем САД и дисциплинован члан НАТО, али у последњој деценији све се више везује за интересе ЕУ тако да је све ангажованија око стварања самосталних европских тупа у тесној сарадњи са Француском Шпанијом, Немачком.³⁴² У оквиру поделе на стару и нову Европу Италијани су у «старој Европи», односно коалицији чију осовину чине Француска и Немачка, а где и Италија и Шпанија чине шире језгро.³⁴³ Премијер Берлускони са Русијом одржава наглашено пријатељске односе, поред тога што покушава да помири и неке од европско-америчких неспоразума и развија посебно пријатељске односе и са САД.

Мишљења смо да Италија као претежно пацифистичка земља од половине XX века, а са друге стране са веома развијеном културном традицијом и јаким туризмом, има могућности да у оквиру свеевропске политике ЕУ буде један од мостова сарадње са савременом Русијом на обострано прихватљив и пожељан начин. У Италији Русија сигурно неће имати свог противника у оквиру ЕУ и европске идеје уопште. Напротив, мишљења смо да ће управо са италијанске стране долазити претежно повољни моменти за налажење праве формуле за укључивање Русије у односе са ЕУ.

---

³⁴¹ Милан В. Петковић «Геополитичке паралеле на прагу XXI века», Калекон, Београд, 1997, део за Италију у оквиру поглавља «Доктрине осталих значајнијих западноевропских земаља и суседа СРЈ», стр. 90 – 91.

³⁴² Милан В. Петковић, 1997, стр. 91.

³⁴³ Милош Кнежевић «Моћ Запада», Мали Немо, Београд 2005. стр

Русија и Пакистан

Традиционално Русија је од добијања независности и поделе Индије 1947. године подржавала Индију контра Пакистана који је имао подршку Британије и САД. Пакистан је добио у међувремену и нуклеарно оружје, скромног капацитета и малог домета. Ради се о земљи која има 803.000 км² и преко сто милиона становника, али која је вишеструко слабија од суседног ривала Индије. Однос између званичне Москве и Карачија не мора да остане фиксан у оквиру напред наведене формуле, већ су могуће и евентуалне политичке промене. Пакистанци су сунити исламисти сличног порекла као и Иранци, па би у случају да Русија и Иран продубе своје односе на ниво савезништва постојала тенденција да дође до преиспитивања става Пакистанаца. Реално режим у Пакистану је повезан са англо-американцима и краткорочно не треба очекивати велике промене по том питању. У случају да Русија уђе у активну коалицију са англо-американцима против исламског тероризма и фундаментализма то би могло да додатно ојача позиције између званичних Москве и Карачија. Економски интерес између две земље постоји, али он за сада није превелик. Пакистанци немају велику платежну моћ, а нафту и гас могу добити од суседних држава у богатом нафтоносном региону Блиског истока. Уколико се узме у обзир величина тржишта две земље постоји низ продуката који се међусобно могу извозити.

Русија и Индонезија

Веома је сличан однос и Русије према Индонезији. Многољудна муслиманска држава југа Азије која је под утицајем претежно САД. Као и у Пакистану прозападне владе су подривене могућношћу даље експанзије исламског фундаментализма. Индонезија је више од дупло територијално већа од Пакистана и има 230 милиона становника, а захваљујући нафти, гасу и цинковој руди, објективно и богатија иако нема нуклеарно оружје. Индонезија нема ни великог суседа који је у лошим односима са њом као што то Пакистан има у Индији. Утицај Русије на Индонезију није велики геополитички: она се налази далеко од руске сфере утицаја и за предпоставити је да поред америчког

утицаја који је сад доминантан то временом може бити још и јапански и кинески, који су у порасту, док ће индијски увек бити лимитиран.

Русија и Израел

На крају овог прегледа односа Русије и већих сила Евроазије, «убацићемо» и Израел иако ова држава по параметрима моћи не може да се мери са претходним (свега 20 000 км², становника око 4 милиона, сиромашна већим резервама важних ресурса, али привредно развијена, са јаком армијом и нуклеарним оружјем у фази усавршавања и на сваки начин повезана са јеврејском дијаспором у свету која је нарочито јака у САД). Уколико би смо желели да представимо однос између Русије и Израела то не би било једноставно ни једнозначно. Са једне стране Русија подржава опстанак Израела као државе, сама има озбиљне сукобе са исламским тероризмом и фундаментализмом (Чеченија пре свега), а сарадња две државе је у задњу деценију и по постојања савремене Русије одлична. У Русији је јеврејска мањина бројна (преко 1,5 милиона), а многи од њих заузимају значајне позиције у руској елити, те чак и двојно држављанство (Русије и Израела). Са друге стране Русија има добре односе у региону са Сиријом и Ираком, државама које су у перманентно лошим односима са Израелом. Израел као важан амерички савезник у совјетско време је био противник политици СССР у региону. Последњих деценија, а нарочито од Перестројке, долази до наглог побољшавања руско – израелских односа.

Русија и неке друге земље Евроазије

Овде ћемо само лентимично споменути однос Русије са још неким државама из Европе и Азије које већ нису напред разматране.

Русија и Бугарска.

Русија има традиционално развијене односе са Бугарском на бази више елемената. Бугари су православни Словени, који су своје ослобођење од Турака 1878. могли да захвале највише Русији и њеним трупама које су тада буквално

ослободиле Бугарску и подариле јој независност. Бугари су паралелно, поред русофилске струје у народу и политици развијали и германофилски правац који их је и увукао на страну Немачке и њених савезника у два светска рата. Бугарске трупе се никада нису бориле директно против Руса, а септембра 1944. управо је Црвена армија уласком у Бугарску и протеривањем Немаца, омогућила да промена власти у Софији настави рат на страни Антифашистичке коалиције. Бугарска је у оквиру ВУ била веран савезник СССР. Последњих година Бугарска је ушла у НАТО, заједно са суседном Румунијом.

Културолошки утицај Русије на Бугарску у сваком случају остаје велики, тако да се може очекивати да ће и у будућности то бити реална основа за добре односе две државе, које су и поред промена граница у региона (распад СССР) остале суседи које дели Црно море. Бугарска ће и у будућности имати једну солуцију зазирања од моћног турског суседа и тражиће противтежу поред осталог и у Русији као гарант своје независности и целовитости.³⁴⁴ То се исто односи и на добре односе Бугарске са Грчком која и сама у Русији види једну од противтежа према ојачалој Турској. Евентуална тенденција искључиве доминације САД у ширем региону Балкана и Црног мора имала би могуће за последицу дозирање свих традиционалних, па и геополитичких односа и интереса држава у окружењу – према америчкој визији политичког уређења региона, што би битно могло да модификује напред изнесене тенденције.

Русија и Румунија

Румуни као православни хришћани и руски историјски суседи, имају богату традицију односа са Русијом. Та искуства су углавном везана за међусобну сарадњу и савезништво као што је то било за више векова заједничке борбе против Турске, где су се Румуни суочили са вишеетапном борбом за своју националну слободу и државно уједињење. У Првом светском рату две државе су биле у блоку Антанте и руске трупе су подржавале румунски фронт заједно

---

³⁴⁴ Ивица Стојановић «Трансформација политичког и привредног система и међународне оријентације Бугарске» у «Савремени процеси и односи на Балкану», (зборник радова), приредили Мома Стојковић и Ана Дамиан, ИПП и Центар за међународне студије ФПН, Београд, 1997, стр. 333 – 347.

са румунском војском 1916 - 1917, све до Октобарске револуције. Ојачана и уједињена Румунија после Првог светског рата припада државама «санитарног кордона» добијајући између осталог и Бесарбију од царске Русије. У периоду око Другог светског рата Румунија је у превирању, раздирана између различитих политичких опредељења – франкофонског, русофонског – просовјетског, германофилског, проиталијанског и друго. Пошто је са закашњењем приступила силама Осовине Бечким арбитражама је морала да уступи своје провинције: Ердељ – Мађарској, јужну Добруцу – Бугарској и Бесарбију са делом Буковине – СССР током лета 1940. Учествојући у нападу на СССР заједно са Немачком и њеним савезницима 1941. године, Румунија са својим профашистичким режимом Антонескуа руши своју вишевековну традицију сарадње са Русијом. Већ августа 1944. са ударима совјетских трупа тај режим капитулира и нова Румунија наставља рат на страни Антифашистичке коалиције. Резултат свега је признање совјетских анексија из 1940, што је случај и са јужном Добруцом која припада Бугарској, али се бар граница према Мађарској не мења и Ердељ (Трансилванија) остаје у саставу Румуније. Румунија је у периоду 1945-1990, припадала Источном блоку, мада је председник Чаушеску заузео током седамдесетих година извесно аутономан став у односу на званичну Москву. Током деведесетих односи две државе у транзицији су били коректни, једино је повремено питање Тираспољске области у оквиру Молдавије могло да баци на њих сенку.³⁴⁵ Улазак Румуније у НАТО може да да сасвим нову димензију односима две земље. Русија не жели да се повуче и стварно из Тираспољске области, мада препушта Молдавију румунском утицају, што би могао да буде прећутни споразум две земље по том питању (мада нисмо мишљења да ће до *de jure* уједињења у скорој будућности доћи). Румунија и Русија су још увек суседи преко својих излаза на Црно море и имају већ изграђен оквир економске сарадње.

---

³⁴⁵ Ана Дамиан «Међународни положај и оријентација Румуније», у «Савремени процеси и односи на Балкану», (зборник радова), приредили Мома Стојковић и Ана Дамиан, ИПП и Центар за међународне студије ФПН, Београд, 1997, стр. 391 – 403.

Русија и Грчка

Руси и Грци су традиционални пријатељи и то не само због заједничке припадности православном хришћанству. Руси су столећима подржавали грчко ослобођење од Турака и учествовали на истој страни у оба светска рата. Иако је Грчка у НАТО пакту, културолошка и геополитичка сродност два народа је очигледна. У сукобу интереса Турске и Грчке, Русија је макар прећутно уз Грчку док Турска ужива директну подршку англо-американаца који у исто време «пацификују» Грке.³⁴⁶ У случају веће фрустрације грчког јавног мњења даљом позицијом Грчке у оквиру НАТО-а, могло би се десити да званична Атина озбиљније приђе Русији или макар ојача своје садашње односе са њом. По питању подељеног Кипра, Русија ненаметљиво подржава интерес кипарских Грка, али не у толикој мери да би то затегло односе званичних Москве и Анкаре.

Русија и Србија и Црна Гора

Руси и Срби имају историјски контекст савезништва што се одржало све до данашњих дана чак и ако би се појединачно анализирали случајеви Србије и Црне Горе. Због распада СССР, али и СФРЈ, традиционални руски утицај на Балкану је ослабио, али није нестао потпуно. Он је још увек јак културолошки, солидан у оквиру економске сарадње, али политички је видно ослабио. Русија подржава територијални интегритет српских земаља и готово сигурно да ће такав став бити задржан и у следећим периодима, без обзира на вероватне промене политичких гарнитура у Београду и Москви.³⁴⁷

---

³⁴⁶ Мирко Стејиновић «Грчка спољна политика и крај хладног рата» у «Савремени процеси и односи на Балкану»(зборник радова), приредили Момир Стојковић и Ана Дамиан, ИПП и Центар за међународне студије ФПН, Београд, 1997, стр. 403 – 412; Ранко Петковић «Балкан у XX веку - Версај, Јалта, Дејтон», ИПП, Београд, 1996; такође Милан В. Петковић, 1997, стр. 91.

³⁴⁷ Петровић Драган «Анализа писања француске и руске штампе о догађајима на Косову од 17 до 19 марта 2004. године», Политичка ревија, часопис за политикологију, комуникологију и примењену политику, Институту за политичке студије Београд, бр. 2 за 2004, стр. 121 – 133.

Русија није подржавала отцепљење Црне Горе од Србије и сигурно је заинтересована за што боље србијанско – црногорске односе у будућности као и евентуалне реинтегративне процесе на српском етничком простору (Србија, Република Српска, Црна Гора) који би били усклађени са међународним односима у региону. За тако повољну промену своје геополитичке позиције, српски народ би поред очекиване благонаклоности Русије и у извесној мери Француске, морао дочекати и битнију промену односа снага на европском простору.

Русија и Хрватска

Хрвати су традиционално под великим утицајем средње Европе и Немачке, а као католици са посебно блиским односима са Ватиканом. Утицај Русије на Хрвате није тако велики као када су у питању православни јужни Словени, али он у извесном облику ипак постоји. Веома је важно у будућности имати у виду однос на релацији Берлин – Москва да би се сагледала могућност и степен сарадње Хрватске и Русије. Веома је важан однос Хрвата са Србима да би се могла извести претпоставка за односе Русије и Хрватске. У принципу бољи односи Руса са Немачком и Срба са Хрватима дају могућност за успостављање што бољих односа између Русије и Хрватске.

Русија и Босна и Херцеговина и у оквиру ње Република Српска

Однос Русије према Републици Српској је у оквиру укупних односа према Србима, дакле залагање за опстанак РС као јаког ентитета у Босни и Херцеговини³⁴⁸. Однос према Хрватима у БиХ је сличан укупном ставу Русије према Хрватској, о чему је говорено напред. Однос према Муслиманима (Бошњацима) је у оквиру општег става о њиховом државотворном праву, али не и могућности да диктирају услове живота Србима и Хрватима, нарочито не мајоризацијом заснованом на демографској експанзији.

---

³⁴⁸ Константин Никифоров «Између Кремља и Републике Српске», Игам, Београд, 2000.

Русија и Словенија

Русија не посматра Словенију као интересантну земљу у оквиру сопствене геополитике, поготову не у оквиру неке своје потенцијалне зоне утицаја. Словенија је и ван озбиљнијих предпоставки повезивања јужнословенског простора, бар што се тиче будућег краткорочног временског периода. Русија сматра Словенију подручјем утицаја Немачке и то њеног стратешког значаја због директног приступа луци Копар и Јадрану (преко Аустрије наравно).

Русија и Албанија

Русија нема ни посебног интереса за Албанију, сем по питању турбуленција и сукоба које албанске мањине постављањем свог националног питања изазивају у региону (Косово, Македонија и др.). Јасно је да руски интерес није у територијалном прекомпоновању граница Балкана које Албанци покушавају да остваре повремено се везујући за различите силе у свету (до 1912. за турски, а потом аустроугарски утицај,³⁴⁹ између два светска рата претежно за италијански, у Другом светском рату за силе Осовине, после Другог светског рата па до приближно краја педесетих година за СССР у време стаљинизма, потом за Кину у време маоизма, а од почетка деведесетих за САД у време Клинтоних мандата, а у мањој мери и за Турску и друге исламске земље, Немачку и др.).

Русија и Мађарска

Русија и Мађарска нису имале претерано позитивних искустава у својим историјама. То се нарочито односи на 1849. годину када су руске трупе угушиле мађарску побуну у односу на званични Беч, потом везано за руско – аустроугарске супротности крајем XIX и почетком XX века по питању Балкана, што је имало своју кулминацију у Првом светском рату. У међуратном периоду

---

³⁴⁹ Сретен Мартиновић «Русија и Балкан - са посебним освртом на албанско питање» ИП Обележја, Београд, 2004.

две државе нису имале много додира имајући у виду дипломатску изолованост обе током двадесетих година (Мађарска од Мале Антанте, а СССР општом политиком европских капиталистичких сила према њему). У Другом светском рату СССР и Мађарска су међусобно ратовали. У послератном периоду Мађарска је била члан ЕУ, али искуство из 1956, је подсетило на 1849. годину. Мађарска је данас члан ЕУ и НАТО, а по свом геополитичком опредељењу блиска Немачкој и њеној утицајној сфери у Европи. Стога за будуће односе између Русије и Мађарске треба обратити пажњу на немачко – руске односе. Невезано од тога Русија у споровима Мађарске око положаја њене нациоанлне мањине у Румунији (Ердел, односно Трансилванија) са Србијом и Црном Гором (север Војводине) и са Словачком (јужни предели) може имати разумевања само у степену који не подразумева измену граница наведених земаља нити такав степен аутономије који би имао елементе државности.

Словачка

Русија са Словацима има традиционално добре односе, слично као и са Чесима. Словачка је, попут Мађарске, претежно аграрна земља, што уз чињеницу да се ради о малим тржиштима, представља слабу препоруку за економску сарадњу две земље која би у укупној руској спољнотрговисној сарадњи заузимала посебно место. Нафтовод из Русије иде директно преко Словачке на запад, што је погодност Русији за продају течних енергената Словачкој. Словачка се налази у геополитичкој зони где се тренутно ствара «нова Европа» под утицајем САД, али на дуже стазе се ради о подручју доминације Немачке. Међутим, за разлику од Пољске и Мађарске, те прибалтичких република, са друге стране Чешка, Словачка, делимично Румунија и посебно Бугарска, а од југословенских земаља Срби (рачунајући Црногорце) и Македонци, имају реалан културно – историјски потенцијал за бољу сарадњу и пријатељске односе са Русијом.

Русија и Чешка

Чешки економски потенцијал је извесно израженији од већине напред набројаних бивших социјалистичких земаља источне Европе. Чеси су чвршће од Словака, а нарочито од Пољака историјски били повезани са Немцима, а и њихова геополитичка позиција је таква да су са запада, југа и највећег дела севера окружени немачким земљама. Односи са Русијом, су као и у случају Словака веома пријатељски гледано историјски, па је и Чехословачка између два светска рата закључила пакт са СССР тридесетих година, до када је ова велика сила, због своје идеологије, била парија у односу на остале европске земље. Убрзо је и Француска склопила пакт са СССР што је у периоду превласти фашистичких сила у Европи, био наговештај стварања њиховог контраблока. На жалост Чехословачка је била жртвована Минхенским споразумом 1938. пре него што је тај контраблок у пракси заживео. Мрљу на руско – чешке односе (али и руско – словачке) представљала је 1968. година и интервенција совјетске војске у оквиру «чешког пролећа». Мишљења смо да у оквиру америчке концепције «нове Европе» (која представља скуп транзиционих источноевропских држава које су чланови ЕУ, а залажу се за превласт америчког утицаја, или бар његову равнотежу, у односу на идеју «самосталне Европе» коју развија «стара Европа») - Чешка, као и Словачка представљају земље геополитички ближе Немачкој, са перспективом пријатељских односа са Русијом и самим тим ближе идеји «старе Европе».

Русија и Шпанија

Ради се о крупнијој земљи за европске прилике (505 000 км², са 40 милиона становника), која се ипак по ресурсима, квалитету територије и развијености не може мерити са Француском или Немачком. С обзиром на свој географски положај на крајњем југозападу Европе, близу северној Африци, Шпанија је за европске прилике, просторно крајње удаљена од Русије, нарочито после распада СССР. Историјски додире две државе су били доста скромни: Шпанија је у време своје највеће експанзије, почетком Новог века, била окренута Новом свету где је дуго имала значајне поседе, док је правац руског продора био на исток и север, а тек касније и на запад и југ. Међутим Русији

није никада добила директан излаз на Средоземље или нека друга јужна мора и Индијски океан, а Шпанија је у Савремено доба доживљавала извесну регресију и аутистичност у међународним односима. Она није чак учествовала ни у Светским ратовима, а фашистички Франков режим ју је током низа деценија после Другог светског рата фактички изоловао од међународних збивања. Насупрот томе савремена Шпанија је члан ЕУ која бележи привредни препород последњих година и по политичком опредељењу може се сврстати у «стару Европу», са претежним интересом ка јачању снаге ЕУ. Ипак по већини показатеља, ова земља не може имати ни изблиза значај Немачке или Француске у геополитици Европе, али има специфичан утицај на Латиноамеричком континенту. Тај утицај може бити веома драгоцен у оквиру будућих укупних односа ЕУ према САД за подручје Латинске Америке, заједно са португалским и француским, те у много мањој мери и италијанским утицајем али само на поједина подручја Латинске Америке (португалски искључиво на Бразил, француски поред поседовања Гијане и карипских острва и у Мексику и неким државама Јужне Америке, а италијански због бројне емиграције у Аргентини, те у мањем обиму и у Уругвају, Чилеу па чак и Бразилу). Економска сарадња Русије и Шпаније има реалну перспективу, нарочито у руском интересу за плодове медитеранских култура и евентуално за бродоградњу, а шпанског за руске енергенте, неке ресурсе, производе машинске индустрије и евентуално за софистицирано наоружање (ово последње важи за већину европских држава у случају да Европа, нарочито «стара», озбиљније крене у стварање европских оружаних снага, пошто би у том случају САД изгубиле монопол на одбрамбени систем европских земаља и њихово наоружавање).

Русија и Португалија

Ово је заиста мала земља југозападне Европе, традиционално поморски опредељена. Њени додори са Русијом у истоирији су били заиста симболични у сваком погледу. Британија је имала посебан утицај у Португалији који је и геополитички. Највећи спољнополиички значај Португалије за ЕУ је њен културно – етнички утицај у Бразилу, пошто ова велика јужноамеричка држава има све већи значај у међународним односима.

Русија и Република Ирска

Мала држава која је традиционално енглески противник. Ирци су народ који не сматра да је Северна Ирска у саставу Велике Британије решење које је праведно и коначно. Са друге стране изузетна малобројност Ираца у Ирској представља реалан хендикеп ове острвске земље у међународним односима. Русија није посебно развијала своје односе са Ирском, иако су они сасвим коректни. Ирци су као народ веома бројни у оквиру популације САД, што им сигурно даје посебну специфичну тежину.

Русија и остале веома мале европске државе као што су Исланд, Луксембург, Малта, а да не спомињемо патуљасте државе – градове као што су Сан Марино, Лихтенштајн, Андора, немају потребну специфичну тежину у међународним односима да би овде били посебно разматрани у контексту односа са Русијом. Ватикан као светска институција ће бити посебно разматран.

На простору Азије у најкраћем споменућемо важније преостале државе у контексту њиховог односа са Русијом.

Русија и Сирија

За Русију важна и пријатељска држава на Блиском истоку која је подржавана још од времена СССР у њеним сукобима са Израелом и (само политичким) са Турском. Сирија, као и Ирак има развијен национализам који је делом и Арапски, али не и свеисламски. Сирија је на мети политике САД, нарочито после напада на Ирак 2003. и обарања режима Садама Хусеина. Русији није у циљу да Сирија буде нападнута и она је један од руских фаворита у исламском свету. Други су Ирак и Иран, док је Либија нешто између – ауторитарна и недемократска власт Гадафија спојена са геополитичким интересом.

Русија и Либан

Ова државица на повољном географском положају има значајан део становништва које је хришћанско и које највише гравитира Француској. У несугласицама, поделама и последицама грађанског рата у овој земљи Русија се држи по страни.

Русија и Ирак

Веома важна земља на Блиском Истоку, (440.000 км² и око 25 милиона становника, богата нафтом, а у долинама Еуфрата и Тигра повољне могућности за антропогене активности). Русија има традиционално добре односе са Ираком којим претежно доминира ирачки арапски национализам, а не свеисламска интегративна компонента (слично Сирији). Русија се, попут већине великих сила, противила једностраном акту напада на Ирак од стране САД и Британије 2003. мимо сагласности Савета безбедности ОУН. Ситуација у Ираку је од тада, већ читаве три године нестабилна иако је режим Садама Хусеина брзо оборен.³⁵⁰ Русија сигурно прижељкује одлазак трупа САД из Ирака, очување спољних граница земље и формирање демократски изабране власти на основу сагласности све три велике етничке групације у земљи (шиитско становништво, арапско сунитско и Курди). Ово последње не искључује и евентуалне аутономије у земљи које не би довеле у питање њену целовитост. Русији је свакако важно да у будућности задржи свој утицај у Ираку, што би било фактички неизводљиво ако би се ова земља и даље налазила под окупацијом САД.

Русија и Саудијска Арабија

Однос између Русије и Саудијске Арабије није нарочито развијен, а његове перспективе у будућности су скромне, осим донекле трговинске размене. Ова пространа и изузетно слабо насељена земља је једна од

---

³⁵⁰ О овом више у Дејвид Полански «Зна ли Америка шта хоће», «Фабио Мини «Стратегија без излаза», Маурицио Масари «ОЕБС може бити користан и у Ираку», Лучо Карачоло «So what?», све у Лимер плус, Хеспериа, бр., 2, Београд 2004, Део И – «Ирак: упутства за употребу».

најбогатијих у свету по резервама нафте. У исто време је изразито недемократска и ауторитарна краљевина до краја повезана са САД у сваком погледу. Оваква спољнополитичка оријентација Саудијске Арабије има тенденцију даљег наставка, захваљујући чињеници да је целокупна експлоатација нафте везана за САД. Не треба сметнути из вида да је исламски фундаментализам унутрашња опасност за опстанак политике краљевске куће (и Бин Ладен је саудијски принц пореклом).

Русија и остале земље Арабијског полуострва – Уједињени арапски емирати, Кувајт, Бахреин, су веома богате нафтом и претежно под утицајем САД. Оман и Катар су више опредељене за неутралну политику и такође богате нафтом, док су Јемен и Јужни Јемен дистанциране извесно од политичког сврставања и где Русија има још увек извесног утицаја.

Русија и Авганистан

Важна континентална држава на Средњем истоку због које је СССР ушао крајем седамдесетих у непромишљену војну интервенцију која је уздрмала читав Источни блок. После распада СССР и губитка Централне Азије, Русија није више директан сусед са Авганистаном иако се у Таџикистану спроизумно налазе још неке руске снаге. После америчке интервенције крајем 2001. године, ова земља се налази под неком врстом америчког протектората, слично Ираку. Русија је начелно прихватила америчку интервенцију против талибана, али је заинтересована да се америчке трупе постепено повлаче из земље и да се образује демократски изабрана власт која би у неком средњорочном року могла да води самостално државу.

Русија и мале државе Индијског подконтинента као што су Шри Ланка, Бангладеш, Непал, Бутан. Бангладеш је највећа, али само по броју становника. Она је и једина исламска земља од овде набројаних и Русија начелно подржава њену независност, али нема неког посебног интереса. То се односи и на остале државе у региону, што за Русију није приоритет имајући у виду стратешко савезништво са Индијом, чија је превасходна зона утицаја управо Индијски подконтинент. Дакле сви односи званичне Москве са овим макрорегионом су

подређени главној геополитичкој дијагонали, стратешком савезништву дугорочног карактера Русија – Индија, односно званичних Москва – Њу Делхи. Ово је посебно важно истаћи, пошто Индија не користи своју снагу у међународним односима да би се примарно бавила неким догађајима у другим деловима света, па и саме Азије. Са друге стране Индијски подконтинент је за њу од виталног значаја, њен «казнени простор». Евентуални неспоразуми са званичним Њу Делхијем везани за простор Индијског подконтинента, немогу се компезовати никаквим противуступцима Индији у било ком другом делу света. То је последица и извесне индијске геополитичке аутистичности, али и њене преокупације основним сукобом интереса у региону који није превладан на релацији Индија – Пакистан. Стога ће Индија смоћи снаге да дугорочно изглади неспоразуме и са Кином (где посредовање Русије представља важан фактор) само ако јој званични Пекинг изађе у сусрет око њених виталних интереса у конфликту са Пакистаном (Кашмир, конфликти у Пенџабу са обе стране границе и сл.). То је делом већ започето у пракси и од тога много зависи да ли ће Русија успети да своје стратешко партнерство са Кином и посебно са Индијом, преточи у међусобно партнерство три велике силе које може по потреби прећи и у интересни савез. Чињеница да је Индија посматрач у оквиру Шангајског савеза и да је са таквим статусом наступала на његовом самиту у Пекингу 16. јуна 2006. доста говори у том правцу.

Русија и остале државе југоситочне Азије ћемо посматрати само лентимично, будући да се налазе ван зоне посебног Руског утицаја данас, иако је у совјетско време у некима од њих био веома изражен, па чак и доминантан, као што је то било у државама Индокине, посебно Вијетнаму.

Бурма. Ова земља се налази географски између Индије и Кине, те иако због ауторитарног режима не ужива симпатије запада располаже са важним параметрима перспективе (676.000 км², близу 40 милион становника, извесно богатство у природним ресурсима и повољан географски положај са изузетно широким изласком на Индијски океан. Русија са њом развија коректне односе и проширује економску сарадњу.

Тајланд. Држава сличног географског положаја, али под оствареном доминацијом САД. Руски интерес у њој је тремутно мали, а не видимо неке озбиљније могућности да се у ближем временском периоду битније измени.

Вијетнам. Вијетнам има широк излаз на Јужно Кинеско море, као огранак Пацифика и геополитичку разапетост утицаја суседне Кине и САД на њега. Руски утицај битно умањен у односу на совјетски период, пошто је Русија у 2005. чак једнострано напустила своју вишедеценијску базу у овој земљи. Известан интерес Русије у Вијетнаму и Индокини остаје, али он је сведен углавном на економску компоненту.

Слична је ситуација и са Камбоцом и Лаосем, с тим да ове земље због свог мањег габарита и географског положаја, имају далеко мањи значај од земаља у окружењу.

Малезија. Држава на повољном географском положају која је културолошки подељена на аутохтоно, али мањинско муслиманско становништво и популацију кинеског порекла. У њој се преплиће утицај САД, исламског фактора и Кине. Руски политички утицај је занемарљив, док су могућности економске сарадње релативно скромне.

* * *

Из напред изнетог излагања савременог односа Русије са свим земљама Евроазије (којима смо из разумљивих разлога моћи придодали и САД) можемо видети приоритете утицаја и интереса Русије. То је поред «казненог простора» који чине Белорусија (која је у државној унији са Русијом), још и Украјина и Казахстан. У ширем смислу, али са мањом важношћу у односу на напред наведене земље је и читав ЗНД. Дакле, ЗНД представља «унутрашње иностранство» како се назива овај постсовјетски простор у савременој руској терминологији. Изузетну важност од стратешког значаја за савремену Русију има њен однос са Немачком и Француском у Европи, те са Кином и Индијом у Азији. Однос са неевроазијском земљом САД се директно осети на свим локацијама саме Евроазије, али и света, па је као такав веома важан. Овде би било добро да разликујемо простор ван Русије који је од посебног руског интереса, и велике силе Евроазије са којима је Русија заинтересована за добре односе и стратешко партнерство. За Русију, поред «унутрашњег иностранства», или ЗНД, простор интересовања за сопствени утицај може бити још само мањи део Евроазије. То се односи на Балкан, али ван његовог западног дела, где су Хрватска и Словенија. Предмет интересовања за Русију на Балкану су српске земље (Србија, Црна Гора и Република Српска), затим Македонија, Бугарска, Грчка, па и Румунија. Последње наведене три земље су у НАТО савезу, али

културолошко – историјски односи дају Русији за могућност да задржи макар извешан утицај у њима. Поред Грчке, Русија има извешан утицај и у грчком делу Кипра. Овоме треба додати још само руски утицај у Балтику и на простору бивше Чехословачке. На простору Балтичког мора, Русија има утицај у суседној Финској, који је традиционалан, а у прибалтичким републикама још једино на основу русофонске мањине. Та мањина је бројна у Естонији и посебно у Летонији. Што се тиче Литваније, поред малобројне русофонске мањине Русија (са Белорусијом) има интереса око узане граничне територије ове земље, која би била евентуални коридор од Белорусије до Калињинградске зоне. Ту је и значајна пољска мањина која је у сукобу са Литванцима око граничне регије близу Виљнуса и по неким питањима може ићи на руке руско-белоруским интересима око коридора и евентуалне корекције границе (макар уз трампу територије са Белорусијом). Утицај Русије у Чешкој и Словачкој је минималан, али још увек евидентан и политичким групацијама у овим земљама може користити само као евентуални противтег за повремено ублажавање преобладајућих утицаја Немаца или Американаца, или пак у оквиру неког спора са суседима (Пољацима, Мађарима и др.). Ово изнесено је заправо све у Европи, што се тиче неког руског потенцијалног утицаја. У Азији се то односи, поред већ наведених земаља ЗНД, још на Монголију и Северну Кореју као граничне земље. Томе треба додати на Блиском истоку још Сирију и без обзира на садашње стање, традиционално на Ирак, док извешан руски утицај постоји и у Јужном Јемену, Јемену, Вијетнаму па чак и Бурми и Авганистану. Исламска република Иран је у исто време и потенцијални стратешки партнер Русији, а и земља на коју Русија има извешан утицај и свој интерес. Од држава са којима Русија жели да направи посебан стратешки интерес и за то има посебне мотиве, још једанпут ћемо издвојити Немачку и Француску у Европи, а Кину и Индију у Азији. Њима треба додати «други ешалон» сила, а то су Италија и Шпанија у Европи, а у Азији Јапан уз већ споменути Иран.

Са државама са којима Русија има традиционално лоше односе и које и са геополитичког аспекта немају посебан интерес за сарадњу са Русијом, већ некад и читав сплет противречности, могли би смо да издвојимо Велику Британију, Пољску, Турску и Саудијску Арабију. То наравно не значи да Русија макар у средњем року не би могла да успостави далеко боље и перспективније односе са овим силама (по нашој процени то су државе по перспективности и

могућностима развоја и утицаја тек нешто изнад просека у свом окружењу, с тим да је Велика Британија велика сила у силазној путањи, изразито слабија у односу на период од пре свега пола века и са тенденцијама даљег опадања у односу на друге земље света; Пољска тек нешто натпросечна земља Источне Европе, али са перспективом лаганог и ипак ограниченог пораста; Турска има изванредан узлаз у односу на раније историјске епохе који није споран, али њен раст је ограничен на силу уске регије, а највећи део узлета дугује фаворизовању од стране САД; Саудијска Арабија све што има дугује нафтом ресурсу, уз огромна друга ограничења - квалитет територије и клима, малобројност становништва, исламски радикализам и недостатак демократије, али и озбиљније модернизације у друштву. Са друге стране у случају постепене преоријентације већег дела индустријског света на алтернативна горива, што је већ започет процес, ова земља постепено губи сваку специфичну тежину у међународним односима, али и реалну перспективу свог даљег развоја.). Опасност за Русију ове земље превасходно имају у погледу њихових добрих односа, у неким случајевима и стратешког савезништва (Велика Британија) са САД, што мотивише званичну Москву на суптилнији однос према њима него што би то било иначе.

Постоје и земље Евроазије са којим Русија нема посебан мотив за развијање интензивних односа, као што су неке углавном мале, неразвијене државе које су у исто време и геополитички мање интересантне. Међутим због сложености савремених међународних односа, због техницистичког напретка и одмаклог процеса глобализације, највећи део Европе и Азије за Русију има извесно, а некада и веома велико значење у економској или (и) политичкој сфери.

Руски интереси и важне земље ван Европе и Азије

Иако смо напоменули да је савремена Русија због чињенице да није више као СССР светска суперсила, оријентисана поглавито на геополитику Европе и Азије (Евроазије) неке силе са других континента због своје важности изазивају посебну пажњу званичне Москве.

Афрички континент

На овом континенту је СССР имао велики утицај, што је нарочито дошло до изражаја од почетка периода убрзане деколонизације шездесетих. Због своје геополитичке важности истиче се Северна Африка. СССР је на том подручју имао своја упоришта нарочито када је Египтом владао Насер, у Алжиру у периоду непосредно после деколонизације за време Бен – Беле, али и у следећим гарнитурима власти, потом у Либији. У североисточној Африци у Етиопији, у западној у Гвинеји (Секу Туре) а после пропасти португалског колонијализма и у Анголи, Мозамбику, затим у бившој британској Јужној Родезији – Зимбабве и др. У великом броју других држава Африке брзо су се смењивали режими путем државних удара, а у неким од њих је совјетски утицај био велики, готово паралелно са опредељивањем тих режима за социјализам. У појединим афричким државама биле су чак стациониране и совјетске трупе, паралелно са кубанским и у мањој мери припадницима других земаља ВУ.

Русија је од почетка деведесетих озбиљно редуцирала своје односе са земљама афричког континента и они се одржавају углавном на бази економских интереса и привредне сарадње. Сигурно да и даље Северна Африка, нарочито државе које имају излаз на Средоземно море, имају посебну специфичну тежину у геополитичким пројекцијама. Њима треба додати и пар земаља црне Африке које због елемената «тврде моћи» скрећу пажњу на себе (Нигерија и Заир пре свега). Реално гледано по геополитичким реакцијама других великих сила света, Африка стално губи на својој специфичној тежини из више разлога: Распадом ВУ и СССР, Средоземље и Сахарска Африка, рачунајући и «Рог Африке», тј. североисточни део континента, се налазе у позадини горућих геополитичких зона света, које се померају даље на север и исток – Централна Азија и

Каспијски регион, Блиски и Средњи исток и пацифичка зона Азије, односно Далеки исток; Африка је све сиромашнија у односу на неке по развијености блиске области «Трећег света» претходних деценија, као што су делови Латинске Америке укључујући и Карибе, значајне делове Азије, па чак и нека подручја Пацифика. У Африци је АИДС болест узела невиђени замах и жртве, што је све испреплетено са заосталошћу и недостатком хигијенских услова и медицинске заштите.³⁵¹

Значајан део Африке је под утицајем Француске на основу припадности Француској Заједници, односно данас реформисаној Међународној организацији Франкофона. Поред бивших француских колонија Африке ту су и бивше белгијске колоније од којих је најзначајнија Заир. На тај начин Француска окупља око своје франкофонске заједнице читаву северну Африку, готово целу западну, као и екваторијалну уз неке мање државице источне Африке.³⁵² Британија преко остатака Комонвелта има утицај на неке државе источне и западне Африке, укључујући живу сарадњу и са Јужноафричком републиком. Русија би могла да има директан утицај на Етиопију, на основу традиције и православне хришћанске вере, те евентуално на Либију, Зимбабве, Анголу и још неке државе где би се бивша идеолошка блискост заменила економском сарадњом.

Латинска Америка

Латинска Америка је од Монрове доктрине под доминантним утицајем САД, али и неких европских сила. Европска унија има могућност да преко шпанског и у случају Бразила португалског утицаја на земље Латинске Америке временом изврши већи уплив на ово подручје, чему треба додати и француски традиционални утицај, као и италијански преко многобројних исељеника. Француска има своје директне поседе у региону – Гвајана, Мартиник, Гваделуп и још нека острва у Карибима, затим франкофонски Хаити и велики утицај у низу Латиноамеричких држава – културно и преко својих исељеника. Италија

---

³⁵¹ И. Рамоне «Геополитика хаоса», 1998, стр. 105.

³⁵² Jackson Noutchie Njike, «Civilisation de la Francophonie», CLE international, 2003. стр. 194.

има велики број исељеника у Бразилу, Уругвају, Чилеу и нарочито у Аргентини где су бројни готово колико и шпански креоли. Заједничким напорима под покровитељством европске идеје и политике постојале би тенденције извлачења овог простора од апсолутне доминације САД. Са друге стране САД и даље имају монопол утицаја на највећем делу Средње Америке и Кариба, као и веома јак утицај у Јужној Америци. У Мексику, захваљујући савезу НАФТА, САД имају све већу преоћ, нарочито ако имамо у виду висока економска улагања у ову земљу због јефтине радне снаге Мексиканаца у односу на САД, што подразумева и сеобу делова индустрије. Русија нема могућности да делује попут европских држава и САД на овом простору, пошто је број њених исељеника и њихових потомака занемарљив, а чак ни бивши СССР сем леве идеологије која је била доминантна код неких мањих државица у појединим периодима (Никарагва, Гренада и наравно најважнија Куба) није могао да рачуна на подршку крупних држава ЛА као што су Бразил, Аргентина, Мексико и др. Русија би могла да користи почетну диференцираност политичког утицаја сила на подручју ЛА за покушај свог уплива на бази превасходно обостраног економског интереса са земљама региона. То се нарочито односи на крупне привреде које су и саме заинтересоване за привредну сарадњу са економском и ресурсном силом каква је Русија. То су у првом реду Бразил и Аргентина које имају велика тржишта, моћне ресурсе (нарочито Бразил) те куповну моћ становништва (примарно Аргентина) која би могла да инвестира у куповину разноврсних руских ресурса који недостају овом поднебљу, али и производа машинске индустрије, па све до различитих генерација оружја и опреме укључујући и бродоградњу.

Англоамерика

Ако изузмемо Гренланд и мање острвске групе, поред САД Англоамерику чини још само Канада. Русија из разумљивих разлога нема готово никакав политички утицај на ову, захваљујући простором и ресурсима гигантску земљу, нарочито од времена реализације концепта НАФТА. Утицај Велике Британије на Канаду се последњих деценија стално смањује иако објективно још постоји, а са друге стране је све преодминантнији утицај САД.

Изузетак је савезна држава Квебек која је франкофонска, као и северни део Новог Бранзвика. Интегривичка Канада, дакле онај дух и организација који је чине као суверену државу и посебну нацију, је такође у опадању под ударом глобализације оличене у преминацији суседних САД. Једно од могућих солуција би било постепено утапање Канаде у проширене САД што не би морало да има и институционално решење уједињења, пошто и сам концепт НАФТА то делом омогућава.³⁵³ Једна од кључних препрека на том путу *de facto* уједињења целе Канаде са САД, а без *de jure* уједињења (формалног нестанка канадске државе, односно и даљег постојања независне Канаде), је франкофонски пут Квебека (и евентуално дела Новог Бранзвика). Тај посебни пут Квебека би паралелно са процесом утапања Канаде у САД и губљења канадског националног идентитета могао да предузима кораке ка заштити сопственог идентитета издвајањем у независну државу. Уколико би се заиста Квебек издвојио у независну државу, мишљења смо да онда не би било више никакве препреке и за *de jure* уједињење остатка Канаде у САД. Незадовољник у том процесу *de jure* уједињења би могла да буде пре свега Велика Британија која има своје реалне интересе у Канади, али и многе друге земље у свету би у томе виделе преобликовање мапе света управо од суперсиле која је задњих деценија највише подржавала уситњавање других држава (распад СССР, Чехословачке, Југославије, јединствене Етиопије, подршка сепаративистичким опцијама у Кини – Тибет, Тајван и др, фактичка федерализација Ирака и тд.). Стога верујемо да је концепција САД - да се настави суптилни пут брисања граница између Канаде и САД у оквиру концепта НАФТА, али евентуално и неких других уговора којим би се подривала преостала канадска сувереност, а у исто време покушати задржати Квебек у оквиру Канаде. Тек у случају јаког отпора Квебека (али и неких других структура у Канади на заједничком нивоу) би се могло размишљати или о: 1. макар привременом успоравању процеса американизације Канаде; 2. или о пристајању на опцију «коначног решења» које би подразумевало пристајање на независност Квебека, а преостали део Канаде би се и *de jure* ујединио са САД у гигантску државу, која би територијално била приближне величине данашње Русије.

---

³⁵³ Мол Барлоу и Хедер – Џејн Робертсон «Хомогенизација школства» у Џери Мандер и Едвард Голшмит «Глобализација», Клио, 2003, Београд, стр. 81-105.

У оквиру запажених тенденција на простору Северне Америке, Русија сигурно да има своје стратешке интересе који се, истина, јавно не саопштавају. Сигурно је да би опстанак независне Канаде која се не утапа у САД највише одговарало руским интересима, али тај статус је већ увелико начет концептом НАФТА, глобализацијом и американизацијом Канаде на различите начине. Најгора опција за Русију би била тотално утапање Канаде у заједничку државу са САД заједно са Квебеком, који би евентуално био задовољен само малом аутономијом. Отуда је за претпоставити руску даљу подршку сувереној Канади и *de jure* и *de facto*, уз прећутне симпатије за даље сепаратистичке активности Квебека, али не и до стадијума *de jure* отцепљења од Канаде јер би то представљало каузус бели за формално уједињење остатка земље са САД. Проширене САД би са огромним канадским ресурсима и територијалним простором (без обзира на оштру климу највећег дела Канаде, која подсећа на руски Сибир), што би значило и територијално повезивање са Аљаском, могле да рачунају на још већу индивидуалну надмоћ не само у односу на Русију већ и преостале центре моћи у свету. Тако би се могућности остваривања свеамеричке хегемоније у свету повећале и самим тим извесно смањиле шансе за стварање мултиполарног света. Како су у Русији изузетно заинтересовани за опстанак своје позиције у свету као независне и респектабилне велике силе онда се и догађаји у којима је актер САД могу посматрати као жеља за омеђавањем (пре)велике моћи и омнипотенције Америке.³⁵⁴ Тако се могу третирати и питање даљег опстанка и стварне позиције Канаде као друге по величини територије државе у свету.

Интереси Русије се на простору Јужне и Северне Америке могу посматрати као минимални због адекватног утицаја ове земље на свеамеричком простору. Са друге стране, Русија и у таквој позицији има своје одређене интересе који би могли да се сажму у макар минималном омеђавању свемоћи САД, која као таква прети да прогута и неке суверене суседне земље попут Канаде. Запажамо да се управо руски интереси могу поклопити са интересима земаља ЕУ које имају утицај на овом простору – Шпаније, Португалије, Италије, Немачке и нарочито Француске. Француска има утицај и у Северној

---

³⁵⁴ Ноам Чомски “Хегемонија или опстанак, америчке тежње за глобалном доминацијом”, Наклада Љевак, Загреб 2004.

Америци где поред франкофонског Квебека и северног дела Новог Бранзвика она поседује и два острва поред Њуфаундленда – Сен Пјер и Микелон које је задржала још од Париског мира и краја Седмогодишњег рата 1763. године. У самим САД постоје читаве области већински насељене Шпанцима и Хиспанцима на југу, потом франкофонска Луизијана те области и градови са већинским становништвом немачког и италијанског порекла на Источној обали и у области Великих језера.³⁵⁵ Иако је америчка нација прихваћена од своје популације и «амерички лонац за топљење» има несумњивог успеха³⁵⁶ одређене напуклине су видљиве и оне временом могу дати резултате.³⁵⁷ Стога је за нас посебно интересантна подударност интереса држава «старе Европе» са Русијом и у оквиру два Америчка континента и то нарочито са Француском. Француска штитећи своје поседе у Латинској и Северној Америци, али и франкофонски Квебек и друге франкофонске области Северне Америке, долази у позицију сукоба са омнипотенцијом САД и њиховом тежњом искључивог утицаја «од Гренланда до рта Хорн». Таква Француска политика се поклапа са интересима Русије, али и интересима других европских држава које смо овде навели, али често и са тежњама милионских маса Латиноамеричких држава које су и саме жељне «дистанце» и према негативним елементима глобализације, али и према предоминантној улози САД на континенту. Често у тим земљама антиглобалистички покрети и критика САД политике на том поднебљу, у очима трећесветских маса представљају синониме и међусобно не противрече, већ представљају део јединствене критике и бунта.

Аустралија и Океанија

На подручју Аустралије и Новог Зеланда ни царска Русија, ни СССР, а још мање данашња Русија, нису имале никаквог битног утицаја, пошто се ради о подручју које је још увек доминион Велике Британије и већински настањено англосаксонским становништвом и њиховим потомцима. У Аустралији је

---

³⁵⁵ Видети Diercke Weltatlas, Georg Westermann verlag, Braunschweig, 1997, стр. 136.

³⁵⁶ Пол Џонсон «Историја америчког народа», Књига комерц, Београд 2003, Шести део «Амерички лонац за претапање 1912 – 1929.» стр. 565 – 653..

³⁵⁷ О Патрик Бјукенен «Смрт Запада, зашто су наша земља и цивилизација угрожени због становништва», Београд 2004.

задњих деценију – две у току процес повећане миграције становништва, које за разлику од дотадашње структуре становништва које је готово апсолутно било пореклом са британских острва, у последњем периоду повећава број миграната друге националности и порекла. На делу је усељавање миграната и из Азије (што је у ранијој историји овог простора било забрањено) тако да се етничка слика овог недовољно настањеног континента полако мења, са изразитим тенденцијама крупнијих демографских промена у следећим деценијама XXI века. Велика Британија полако губи свој утицај на овом континенту, иако је он још увек јак тако да ти процеси нису још оног интензитета у случају Канаде. САД имају све већи утицај и на овом простору иако се он не може компарирати са случајем Канаде где не само што је доминантан, већ има тенденцију и лаганог утапања ове земље у оквиру САД (осим у случају Квебека и других франкофонских подручја). За Русију ови процеси нису толико значајни мада нису и безначајни. Пацифички регион добија све већи значај у међународним односима и центар светске моћи лагано прелази са северног Атлантика ка северном Пацифику, нарочито подручју Далеког истока Азије. И у самим САД предоминантна улога Источне обале већ више деценија замењује утицај америчког Запада и то не само Калифорније, већ и савезне државе Вашингтон са Сиатлом као мегаполисом. У истом периоду и у Канади савезна држава Британска Колумбија са мегаполисом Ванкувером постаје све јача културно – економска регија у односу на вишевековни центар државе око области Великих језера и географског југоистока земље. И поред ових тенденција на Пацифичкој обали Северне Америке паралелно са тим управо Далеки исток Азије постаје прави економски центар света. То се односи на Кину и њен економски замајац, изражен највише у провинцијама уз морску обалу уз поседовање Хонг-Конга и Макао уз даљу тенденцију уједињења и Тајвана, потом у једном од економских центара света – Јапану те у Јужној Кореји. Пратеће области ове економске експанзије за сада су Тајланд, Приморје и Поамурје руског Далеког истока, Сингапур и Малезија. Њима се могу придружити у скорој будућности Индокина и Индонезија, а можда и Северна Кореја. Аустралијски континент, који је економски већ веома јак и са изванредним ресурсима, би се укључио у ову светску мегарегију која са друге стране Пацифика има јаке области у експанзији САД и Канаде које смо већ навели. У таквој међузависности макрорегије,

нормално је да интересовање Русије према Аустралији (и Океанији) добија на већој специфичној тежини него у ранијим историјским периодима.

У области Океаније највећи број острва и база држе САД, што се нарочито односи на простор северно од Екватора. На јужној хемисфери Пацифика запажени су и поседи Француске као што су Нова Каледонија (која има статус департмана или саставног дела националне територије), Француска Полинезија и Тахити. Значајан део отока у јужној хемисфери Пацифика контролише Нови Зеланд и Аустралија пошто су их углавном добили од Велике Британије, која је сама задржала само симболичан део својих ранијих поседа (знатан део је добио независност). Отуда Русија може посматрати француско присуство на значајним површинама пацифичких отока јужне хемисфере као сличну оазу прекидања америчке свемоћи слично већ уоченим тенденцијама на континентима Латинске и Северне Америке. Француска на свом пацифичком подручју има поред домородачког и своје становништво европског порекла, држи контингенте ратне морнарице, изводи маневре, па чак повремено и нуклеарне пробе. Сходно тенденцијама геополитике о којима смо већ говорили, Русија може са благонаклоношћу гледати на француске интересе и постојеће поседе у читавом Новом свету – обе Америке и простору Океаније. Са друге стране искључиво преодминантна сила на овим просторима су САД уз још увек евидентно присуство (на различите начине) Велике Британије, те велики цивилизацијски утицај Шпаније, а у мањој мери и неких других европских држава (ове европске земље, а нарочито Шпанија, Португалија, Француска, Немачка и Италија покушавају што индивидуално, што заједно, или преко ЕУ, да свој цивилизацијски утицај прошире и на економску па чак и политичку сферу чиме неизбежно долазе у сукоб интереса са САД на простору пре свега Латинске Америке, али и неких других подручја Новог света у мањој мери).³⁵⁸

---

³⁵⁸ О повећавању противречности интереса између САД и (сем Велике Британије) најзначајнијих европских земаља последњих година у Хенри Кисинџер «Европа у антиамериканизму» у зборнику «Ка царству добра или апокалипси», про ет контра, Филип Вишњић, 2003, Београд, стр. 177 до 179.

Однос Русије са најважнијим међународним организацијама

У претходном делу рада смо изанализирали однос Русије са државама у савременом свету, а овде ћемо у најкраћем извршити преглед њених односа са најважнијим међународним организацијама.

ОУН

Русија као сукцесор СССР је стални члан ОУН још од њиховог оснивања октобра 1945, а оно што је посебно важно, она је стални члан Савета безбедности ОУН. Стално чланство у СБ ОУН је велика почаст и повластица коју ужива поред Русије још само четири државе – САД, Кина, Француска и Велика Британија. Ових пет земаља има право вета на сваку извршну одлуку СБ ОУН што је пресудно важно за реализацију одлука ОУН у свету. Сви покушаји важнијих реформи ОУН су до сада пропадали јер је веома тешко доћи до консензуса о евентуално новим члановима СБ или о неким другим процедуралним питањима.³⁵⁹ Како је од почетка деведесетих дошло до извесних суштинских промена у односима снага у свету, пре свега у чињеници да су САД једина светска суперсила, остале силе (сем Британије која делује заједно са САД) се залажу за опстанак права вета у СБ од стране сталних чланица, као могућности задржавања ван снаге евентуалних једностраних акција неке силе. Посебно је Русија за то заинтересована, али и Кина као и Француска. Са друге стране укључење нових великих сила у стално чланство СБ (најчешће се спомињу Немачка, Јапан, Индија, Бразил а и неке друге) тешко добија консензус досадашњих сила са правом ветоа.³⁶⁰ Француска више није реално велика сила међу пет водећих у свету пошто је испред ње по многим параметрима (у економији, али и броју становника) Немачка и Јапан, а и многољудна и територијално пространа Индија има своје адуте, слично Бразилу.

---

³⁵⁹ Милан В. Петковић «Геополитичке паралеле на прагу XXI века», 1997, део «Организација уједињених нација», стр. 106 – 110.

³⁶⁰ О овоме видети Владимир Заемский «Необходимость перемен в ООН», Международная жизнь, проблемы внешней политики, дипломатии, национальной безопасности, бр. 9 за 2005. Москва, стр. 3 – 17.

Са друге стране Француска има већу површину територије од Јапана или Немачке, нуклеарно оружје и своје прекоморске територије у свету. Француска своје место међу сталних пет чланица СБ сматра као повластицу коју не треба делити са другим силама, а слично мисли и Британија, која би се због утицаја на њу САД евентуално и повиновала да се направи место још за Јапан којег протезирају САД. Русија и Кина би можда и дозволили проширење броја сталних чланова као и званични Вашингтон, али имају различите фаворите за то место – Русија Индију и можда Бразил и Немачку, али је веома тешко наћи консензус по том питању па се закључно са покушајима у 2005. години (повод је био јубилеј од 60 година настанка ОУН) који није успео и даље евентуална реформа одуговлачи, а неизвесно је да ли ће је уопште и бити.

Русија у сваком случај са правом сматра да је њено стално чланство у СБ са правом вета, један од важних индикатора њеног положаја у свету као велике силе. Она се такође залаже да се у међународним односима строго поштује статут и правила ОУН, а посебно њеног најважнијег тела СБ ОУН.³⁶¹ Стога унилатералне акције појединих земаља, укључујући агресију НАТО на СРЈ и посебно акцију САД и Британије у нападу на Ирак почетком 2003, што су све активности које су спроведене без сагласности СБ ОУН, званична Москва осуђује и инсистира да се такве акције више не понављају.

ЕУ

У делу рада у којем смо анализирали укупан однос Русије и Европе знатним делом смо се бавили и односом према ЕУ, тако да овде дајемо само начелне ставове. Русија начелно подржава развој и јачање ЕУ ка позицији да она представља легитимне интересе Европе и као таква представља снажног субјекта (економског, али и политичког и војног) у међународним односима. Поделе у оквиру ЕУ на «стару» и «нову» Европу, Русији нису у интересу будући да она управо са «старом Европом» има добре односе и изграђен консензус по низу питања. Једно од њих је и однос ЕУ према Русији које иако није прецизирано до краја, подразумева међусобно уважавање елементарних

---

³⁶¹ Видети Игор Јанев «УН и међународне финансијске и економске организације», Институт за политичке студије, 2004, Београд.

интереса обе стране. Русија прави разлику између ЕУ и НАТО и сигурно да би изградња у пракси самосталних и јаких оружаних снага ЕУ Русија свакако поздравила. Евентуална спорна питања ЕУ и званичне Москве би могла да буду евентуално чланство Украјине у ЕУ као и нека друга мања питања као што је саобраћајни прилаз и транзит од Калињинградске зоне до Русије и Белорусије, Тираспољска област, статус Косова, положај Републике Српске у оквиру Босне и Херцеговине и Државна заједница Србије и Црне Горе, позиција Кипра, статус Абхазије и Јужне Осетије и тд. Део ових питања ЕУ вероватно неће отворено ни разматрати, али она свакако за званичну Москву нису безначајна.

НАТО

Ширење алијансе на исток не посматра се са одушевљењем у Русији и о томе су мање – више сагласни и позиција и опозиција.³⁶² Русија после распуштања ВУ не сматра неопходним опстанак НАТО у Европи, а поготово не његово ширење даље на исток. Евентуално поспешивања развоја самосталних европских оружаних снага са симпатијама би се посматрало у Русији (и Белорусији). Диференцијална тачка преко које би Русија тешко могла да пређе је евентуално укључивање Украјине у НАТО.³⁶³ Таква опција би претила да дефинитивно поцепа Украјину по том питању иако садашње украјинско руководство које је дошло на власт преко «наранцасте револуције», у својим дугорочним плановима види Украјину поред ЕУ и у чланству НАТО, о чему се председник Виктор Јушченко у неколико наврата изјаснио као о «перспективи». Међутим, за тако нешто не само да не постоји консензус «западне» и «источне» Украјине, већ ни парламентарна већина (за улазак Украјине у НАТО су од парламентарних странака само партија председника Јушченка и странка Јулије Тимошенко, док су искључиво против Партија региона премијера Јануковича,

---

³⁶² Маргерита Паолини «НАТО пакт на Истоку» у «Русија у игри», Лимес плус, Хеспериа, 1, 2005, стр. 143 – 160.

³⁶³ Владимир Лобер, Олга Скрипченко «Партнерство России и НАТО, реальность и перспективы», Безопасность Евразии, бр. 4, 2001, Москва, стр. 469 - 480.

социјалисти Морозова и комунисти³⁶⁴; ситуација се у Украјини битно променила после парламентарних избора пролећа 2006, смањења уставних овлашћења функције председника државе и долазак Виктора Јануковича на место премијера; најзад по овом питању изузетно је негативно деловао непријављени и неодобрени долазак америчких резервиста на Крим који су се после демонстрација и протеста локалног становништва морали вратити назад, а украјински председник и прорато лобисти доживели пад угледа у Украјини због вануставног чина и обмане јавности).

Русија и Међународне економске институције – СТО, ММФ, Светска банка, Г 8

Русија још увек није члан Светске трговинске организације (СТО), што је за њу изазов и у позитивном и у негативном смислу.³⁶⁵ Чланство у СТО отворило би Русији неке додатне шансе у међународној трговини и привредној сарадњи, а побољшала би и своју општу позицију у односу на ММФ, Светску банку и др.³⁶⁶ Са друге стране морала би да прихвати неке додатне елементе либерализације свог увоза, што у ситуацији када има просечно два до два и по пута већи номинални извоз од увоза годишње у задњих шест година, не делује претерано привлачно за Русију. За сада Русија, као и Украјина, имају статус посматрача СТО, заједно са још 30 других земаља света. Што се тиче ММФ, Русија је успела да се извуче из дужништва и једне врсте претећег протектората од стране ове међународне финансијске куће број један, тиме што се политичко руководство предвођено Путином ажурирало у отплати наслеђених дугова из

---

³⁶⁴ С. С. Жилцов «Неоконченна пјеса для оранжевой Украины», 2005, стр. 35 -40 и 260; такође и бројне украјинске и руске дневне новине у периоду 2006, као и извештаји и коментари у «Политици» и НИН тог периода.

³⁶⁵ Ана Секулић «Савремена економија Русије», поглавље «Интеграција Руске Федерације у Светску трговинску организацију», 2005, стр. 111 – 123.

³⁶⁶ Корелов С. «Россия на путу в ВТО, правда и вмясл», МЭМО, Москва, 2001; такође А. Секулић, 2005, стр. 157.

Јелџинове епохе.³⁶⁷ Тако се стекла финансијска независност што је било веома важно у даљем току развоја привреде и један од кључева економског успеха Русије задњих година. Са Светском банком Русија наставља развојне програме на «равној нози», што уосталом са овом међународном финансијском организацијом и није посебно тешко имајући у виду њен хуманији однос према државама – клијентима у односу на ММФ. Светска банка углавном даје помоћ и сарадњу око појединих развојних програма од користи земљама и њеном становништву. Најзад руско пуноправно чланство у Г 7, која је прерасла у Г 8 је успех и један од ретких неоспорних резултата Јелџинове власти што је у Путиновом периоду само до краја технички реализовано.

На тај начин Русија је комплетирала атрибуте велике светске, а не само регионалне силе. Она је најпространија земља света, а такође и најбогатија ресурсима, нуклеарна сила, стална чланица Савета безбедности ОУН са правом вета и чланица Г 8 – скупине најразвијенијих земаља. Довољно је видети са ким је у друштву Русија међу пет сталних чланова СБ ОУН: Са САД, Кином, Француском и Великом Британијом; Што се тиче преосталих седам чланова Г 8, то су поред Русије још: САД, Јапан, Немачка, Француска, Велика Британија, Канада и Италија. Заиста је јасно да је Русија у тим најјачаим светским институцијама у друштву највећих светских и континенталних сила (у овом другом случају континентата Европе, Северне Америке и Азије, док су силе са других континентата преслабе да уђу у ову светску елиту).

Савремена Русија и Европа

Савремена Русија се у овом одељку посматра у интеракцији са Европом вишедимензионално: географски, цивилизацијски, економски, социолошки и политички. На тај начин постајемо ближи спознаји: колико је заправо цела

---

³⁶⁷ У оквиру различитих погледа на улогу ММФ у развоју привреда земаља савременог света, видети Френсис Фукујама «Виталност либералне демократије и тржишта», *Интернешенел хералд трибјун*, јул 1999. (преведено на српски у издању Института за међународну политику и привреду, јануар 2000.) као афирмативну и у критичком погледу укључујући и тадашњу позицију Русије у односу на ММФ у Ивица Стојановић «Светско тржиште и деловање транснационалних компанија», зборник «Време глобализације», приредио Милош Кнежевић, Дом културе Студентски град, Београд, 2003, стр. 131.

Русија европска земља у пуном смислу; колико је остатак Европе ван Русије заправо повезан, заинтересован за Русију, па делом и зависан од ње. Закључак је: Русија је данас, на почетку XXI века саставни део Европе у сваком смислу, мада у неким областима (део социолошких питања) још покушава да оствари стандарде најразвијенијих земаља ЕУ. У неким сегментима (величина, ресурси) Русија је пак уникатна и непоновљива земља која из тога ужива посебан положај. Остатак Европе, а пре свега ЕУ, укључујући практично све њене чланице, а нарочито земље осовине «старе Европе» (Француска и Немачка) су на сваки могући начин животно заинтересоване за стратешку сарадњу и добре односе управо са Русијом. Једино величина и комплексност савремене Русије (нуклеарна сила, стална чланица Савета безбедности ОУН, значајан субјекат који као самостална држава има у међународним односима, посебан статус у ЗНД и др.), односно «нестандардност Русије по габариту» низа фактора «тврде моћи» могу да утичу да у будућности ова држава и *de jure* не уђе у ЕУ, већ да се модел њених стратешких односа са ЕУ оствари у другачијој форми од обичног чланства.³⁶⁸

У овом одељку ће бити анализиран однос између савремене (садашње) Русије и Европе. Имајући у виду вишедимензионалност у доживљавању и изражавању овог односа, пошли смо од анализе неколико главних фактора тог пресека: географског, цивилизацијског, економског, социолошког и политичког.

Географски фактор

Једно од главних одлика позиције модерне Русије, је њена географска дуалност распрострања на европски и азијски континент. У физичко-географском просторном смислу, од укупне територије Руске федерације, која износи око 17,075 милион км², на европски део отпада 4,6 милиона км², а на азијски део преосталих 12,5 милиона км². То значи да на европски део данашње Русије отпада тек нешто преко једне четвртине укупне територије и то у случају када смо Урал (планинска област издужена у правцу север – југ, укупне површине око 1 милион км кв, гранична регија у географском смислу између

---

³⁶⁸ Петровић Драган «Русија и Европа» (II), Свеске, број 79, јануар 2006, Панчево, стр. 187 – 197.

линије поделе Европе и Азије) рачунали у Европу. Са друге стране ако посматрамо број становника Русије од око 145 милиона, на азијски део, који чине Сибир (западни и источни) и руски Далеки исток, отпада свега нешто преко 30 милиона становника или приближно 22 %. Ако данашњу територију Русије посматрамо са аспекта комфоритета за живот њених становника и за антропогене делатности, можемо констатовати да европски део има, гледано у целини, пре свега, далеко повољнију климу, од руског азијског дела. Структура рељефа је неупоредиво повољнија у европском делу, који је апсолутно равничарски. Са друге стране у азијском делу читав источни Сибир и значајан део Далеког истока су планински, са мањим областима низије, углавном око великих река. Западни Сибир је велика равница, слично европској Русији, али је сем јужног дела углавном мочваран и отежан за нормалан живот и делатност људи. У европском делу Русије клима је у просеку тек нешто оштрија од средње Европе (северне и источне Немачке или Пољске на пример), мада овде постоје и пространи јужни предели где су климатске прилике још блаже, нарочито у оквиру Јужног федералног округа који широко излази на три мора (Црно, Каспијско и Азовско). Управо у европском делу Русије су сконцентрисани њени најважнији градови, привредни центри, саобраћајна и урбана инфраструктура, културна и стваралачка елита и др. Што је посебно важно, европски дух, култура и цивилизација је доминантан не само у европском делу Русије, већ просто настављен и продужен и у њеном азијском делу. Дакле европски део Русије, са доминантним европским цивилизацијским утицајем је репер, узор и дифузиони центар за читав азијски део земље који је са тог аспекта једна врста провинције. Са друге стране азијски део земље је стециште природних ресурса и многих недирнутих извора. Уколико је процентуални удео становништва европског дела Русије у односу на укупно становништво земље веома висок још је већи удео партиципације руске европске елите у готово свим делатностима живота. Ако компарирамо утицај европског дела Русије у односу на читаву Русију, са једне стране, а са друге стране позицију коју је имао европски део СССР (раније царске Русије која је имала приближну величину као СССР) у односу на читав тадашњи СССР, можемо доћи до веома интересантних закључака. Садашњи европски део Русије је мањи у односу на европски део СССР за око један милион км кв. Азијски део данашње Русије је мањи од азијског дела СССР за око 5,2 милиона км². Азијски део СССР који није данас у

саставу Русије се састоји од две целине: Средње Азије и Закавказја. Када упоредимо данашњи број становника ових простора са руским азијским делом земље, видимо да на овај други отпада тек само једна трећина становника укупног азијског простора бившег СССР. Данас у Европи, на европски део Русије у односу на отцепљене европске републике бившег СССР, а данас независне државе Заједнице независних држава ЗНД – Украјину, Белорусију, Молдавију и три балтичке републике Естонију, Летонију и Литванију отпада више од половине становништва. Дакле у односу на СССР, европска Русија је задржала 60% становништва, а у Азији свега једну трећину. Ови подаци би били још убедљивији када је реч о модерној Русији, ако би смо рачунали и државну унију Русије и Белорусије (склопљену 1999. године) као заједничку државну целину.

И из ове компарације можемо видети да је модерна Русија и демографски и физичко-географски изразито више европска земља него што је то био СССР или чак царска Русија. Додуша царска Русија је имала извесне специфичности по овом питању у односу на приближно једнак по величини СССР (величина је варијала у обе државне творевине од 21 - 23 милиона км²). У царској Русији XIX и почетка XX века веома пространи азијски делови државе су били далеко мање настањени (колонизовани) него што је то био случај са СССР. То се нарочито односи на Далеки исток и јужни део Централне Азије (Туркестан). Друго, у саставу царске Русије све до њеног нестанка у Октобарској револуцији 1917. године, саставни и важни делови земље су били Финска и Пољска, простори који се никада неће наћи у саставу СССР пошто су добили независност управо у време његовог стварања, током грађанског рата 1918 - 1920. Управо ове две напред наведене чињенице су утицале да је царска Русија са просторног и демографског аспекта, извесно била више европска држава гледано у целини, него што је то могао бити СССР, што смо већ констатовали и у односу између савремене Русије и СССР.

Цивилизацијски фактор

Русија је без икакве сумње саставни део европске цивилизације, уосталом она је и сама партиципирала у њеном стварању. Земља Ломоносова, Менделјева, Пушкина, Достојевског, Толстоја, била је све до друге половине XIX века, а у нешто мањој мери и више деценија касније, оштро подељена на културну и цивилизацијску елиту (која је била у исто време и европска елита) те са друге стране на широке слојеве милиона полуписмених и неписмених сељака. Европска цивилизација је у Русији до Октобарске револуције, била представљена широким слојевима сиромашног и необразованог становништва делом кроз одсјаје високе културе и стандарда сопствене елите, а у највећем кроз хришћанство - образовање и етику православља. Руско православље је на коренима византијске цивилизације пренело и неке базичне постулате средњовековне Европе, али и трагове античке цивилизације на којима је почивало Источно Римско царство. Реформски проевропски цивилизацијски код од половине XVII века, нарочито ојачан од Петра Великог, ужурбано је надоканђивао Русији изгубљени период од два века проведен у борби са монголско-татарским азијатским освајачем. У СССР долази са једне стране до описмењавања широких народних слојева, док са друге стране општа култура земље има обележје соцреалистичког сивила и уравниловке. Академик Мирко Сарић наводи податак да су током осамдесетих година култура и наука, нарочито култура и образовање ширих слојева, били на веома високом нивоу, чак и за западноевропске стандарде: «У СССР се годишње објављивало више од половине књига објављених у свету».³⁶⁹ У време Јељцинових деведесетих мало је новог и квалитетног примењено од европске културне баштине (већи је био уплив најнижих облика американизације), а са друге стране девастирана су најзначајнија достигнућа у оквиру претходног образовног и културног система доступног најширим слојевима друштва. «Нови Руси», као формирана економска елита, мало су шта могли да понуде као цивилизацијски пример за остало становништво Русије. Последњих година слика се извесно мења на тај начин што Москва, Санкт Петербург, а у нешто мањој мери и неки други велики

---

³⁶⁹ Мирко Сарић «Општи принципи научно-истраживачког рада», пето издање, Институт за истраживања у пољопривреди, Београд 2002, цитат стр. 79.

градови земље, представљају праве европске и светске, културне и цивилизацијске центре, изванредне дифузионе репере те врсте у односу на друге делове Русије. Руси у Русији данас чине преко 80 % становништва, а ако би се том уделу додао и број Белоруса и Украјинаца који живе у Русији, онда данас на Источне Словене (који су сви листом православни хришћани) отпада преко 85 % становништва земље. Међу 15 % мањина огромна већина су неевропски народи, претежно исламске вероисповести који као већинско становништво насељавају безначајне територије у европском делу Русије (неке области на северном Кавказу, извесне просторе далеког европског севера, док су у Татарстану минимална већина у односу на русофонско становништво). У азијском делу земље Руси чине близу 90 % становништва и већински насељавају све најважније и најпогодније области (западни Сибир сем крајњег севера, југ источног Сибира, Поамурје и Приморје са преосталом руском пацифичком обалом на Далеком истоку. Изузетак су огромни северни простори Сибира и Далеког истока где претежно влада вечити лед. Иако је и азијски део Русије релативно нивелисан у културном и цивилизацијском смислу као и европски део земље, постоје одређени контрасти интереса подређених локалних елита у односу на европски политички центар (овде се фигуративно мисли на централну московску администрацију).³⁷⁰ Неруске мањине азијског порекла су се на различит начин и од случаја до случаја инкорпорирале цивилизацијски у руски државни систем. У великим градовима и у руским већинским етничким областима они најчешће представљају појединце и групе који делом прихватају европеидну руску културу, мада многи од њих задржавају и мањи или већи сегмент свог етнолошког фолклора. У областима где неруско и русофонско становништво живе измешани са готово приближним уделом у укупној популацији (случајеви Татарстана и Башкирије на пример) долази углавном до прихватања само обриси европске културе код ових првих (неруса) уз најчешће задржавање мањег или већег аутохтоног национализма у оквиру политичких

---

³⁷⁰ О постојању извесног незадовољства прерасподелом политичке моћи локалних елита Руса у источном Сибиру у односу на европску Русију и административни центар у Москви видети у Курас Л. В. «Сибирский компонент евразийского геополитического пространства ХХИ века», у Процеси демократизације у земљама транзиције, Институт друштвених наука Београд и Российска академия наук, Београд, 2000

питања. Код малољудних народа удаљених крајева Сибира, европског севера и дела Далеког истока, руска европеидна цивилизација се углавном прихвата у највећем, а најчешће и политичка идентификација са руском државом. Изузетак је неколико јаких националних центара, углавном исламског становништва на појединим тачкама руске државе. То је поред Чеченије (али у далеко мањој мери) случај са више народа области северног Кавказа (Ингушети, Дагестанци, Кабариди, Черкези и др.), а у много мањој мери и код Тувинаца па чак и код Јакута у азијском делу земље (у Јакутији на Русе и русофоне отпада око 60 % становништва ове простране – 3,1 милион км², али изузетно слабо насељене источносибирске руске републике – 1,1 милиона становника).

Економски фактор

Економски потенцијал Русије, нарочито у области енергената, руда метала и неметала, сировина и прерађевина од дрвета је од фундаменталног интереса за привреду остале Европе. Поред САД, ниједна друга држава, гледано појединачно у свету нема толики привредно – ресурсни значај за остале европске државе као Русија. Са друге стране и сама Русија привредно највише сарађује са европским земљама. Руски укупан извоз са светом је већ годинама око два и по пута већи од њеног увоза. Немачка је први спољнотрговински партнер Русије већ дуже време. Тек нешто мањи промет Русија има са Белорусијом која је у државној унији са Русијом и са Украјином – која представља «унутрашње иностранство». Русија нема за Европу, а пре свега ЕУ, значај само као изузетан спољнотрговински партнер, већ и као водећа и лидерска земља Заједнице независних држава (ЗНД).

Идеја уједињене Европе у Француској и Немачкој (пре свега), је још од својих пионирских дана, током педесетих година XX века, поред ресурса капитала и знања којима европске државе располажу, трагала за извором простора и ресурса као успешан привредно – политички спој. Жеља је била дистанца у односу на америчку војну и привредну надмоћ, која је вукла са собом и политичку подређеност званичном Вашингтону. Са тог аспекта, је првобитан стратешки савез Француске и Западне Немачке у стварању ЕУ, рачунао на Француску Северну, Западну и Екваторијалну Африку као

најпогодније решење, тзв. концепт Евро-Африке. Реформа Француске Уније (односно дотадашњег колонијалног царства) у добровољну и демократску Француску Заједницу народа, формирање Европске Уније која за нуклеус има стратешки савез Париза и Бона, коректни односи са званичном Москвом и дистанцирање од америчке доминације у Европи је концепт на коме су истраживали последњи француски државници IV Републике – Ги Моле, Пино па и Мендес Франс (од почетка педесетих година до краја IV Републике маја 1958. године), а то је управо концепт који је потом реализовао Де Гол у V Републици (од 1958. до краја шездесетих година XX века). Француска је дошла и до нуклеарног оружја (1960), али није успела да задржи свој кључни афрички посед у замишљеном концепту Евро - Африке, а то је Алжир.³⁷¹ Пошто су због јаког арапског национализма у Мароку и Тунису, али и због повлашћене позиције тих протектората у Француској Унији, Французи морали да дају независност овим земљама још 1956. године, географски додир огромних афричких пространа Француске Западне и Екваторијалне Африке одржан је пре свега поседовањем Алжира који је као департаман сматран по Уставу саставним делом француске националне територије. Решењима из 1960. године земље Француске Заједнице из Црне Африке су добиле *de jure* независност, али су у оквиру Француске Заједнице наставиле своју економску, културну и политичку повезаност са бившом метрополном, управо оно што је одговарало концепту Евро - Африке. Алжир је међутим изгубљен 1962. године чиме је концепт Евро - Африке, на који се много полагало у Римском споразуму шесторице, фактички постао ништаван. САД су тада сумњичаво и нелагодно посматрале покушај, пре свега Француске, да формира и свој самостални пут, а и да у то укључи још неке европске земље, пре свега Западну Немачку. На осовини Париз - Бон, персонификовану у тандему Де Гол – Аденауер, саздани

---

³⁷¹ О политичким догађајима у Француској и њеној стратешкој политици која се формира тих година на основу истраживања примарних извора Архив СМПП, фасцикле Француска за период 1952-1963; такође Архив Југославије грађа за Француску и посебно за Алжир; од мноштва француске литературе издвојили би смо Arthu Conte «Les Presidents de la V Republique», Le Pre aux clerics, Paris 1985; potom u De Gaulle Charle «Memoires despoire», tome I, Le Renouveau 1958-1962, Plon Paris 1970; zatim u Toucharo Jean «Le gaullisme 1940-1969», Editions du Senil, Paris 1975; takođe u Pierre Mendes-France «Regard sur la V Reublique 1958-1978.», Entretiens avec Francois Lanzenberg, Fayard, Paris1983.

су темељи Европске економске заједнице (ЕЕЗ). Током седамдесетих и осамдесетих година развио се концепт Европске Уније која је закључно са крајем деведесетих година и Мастрихтским споразумом озбиљно дограђена и проширена новим члановима. Међутим ма колико ЕУ данас изгледала добро организована и допуњена целина разнородних европских народа, ма колико ЕУ има снажну индустрију и развијену структуру терцијалног привредног сектора, она није успела да реши велики проблем дефицита енергената, нарочито нафте и гаса, већине руда метала и неметала, сировина дрвета и великог броја минерала као и других разноврсних ресурса рачунајући и део за пољопривредну индустрију. За Европу и ЕУ пропали концепт Евро-Африке из педесетих и почетка шездесетих година XX века, могао би да се надомести у будућности управо стратешком сарадњом и неком врстом постигнутог договора – савеза са Русијом. Управо Русија има могућности да надомести огромну већину потребних и делом напред наведених врста ресурса који ЕУ и европској привреди недостају. Русија је и географски најближа ЕУ, она је фактички део географске Европе. Широка географска повезаност Русије и остатка Европе преко огромних пространстава Источне европске низије која обилује свим врстама саобраћајница и инфраструктуре (истина многе од њих би се могле додатно дорадити и проширити): – ауто цестама, пругама, цевоводима за нафту и гас (као што је «Дружба» рађена за источноевропске социјалистичке земље, ту је и нови нафтовод до Немачке испод Балтика и др.), речни путеви и речни канали, развијен авио саобраћај, те значајне морске луке са којима располаже Русија за трговину са остатком Европе као што су Санкт Петербург и Калињинград на Балтичком мору, Архангелск и Мурманск на Баренцовом и Белом мору, те Таганрог, Ростов на Дону, Новоросијск – на Црном и Азовском мору, да споменемо само најважније и напроментије луке овог дела Русије. Отуда је управо економски Русија са својим колосалним ресурсима и потенцијалом, права шанса за узајамну допуну са привредом Европе која има капитал и знање. У том споју постоји обострани економски интерес, али је питање да ли би то политички одговарало жељи САД да врши даљи политички и војни надзор над европским економским цином персонификованим у снази набујалог евра. Иако и Европа персонификована у ЕУ, има интереса у економској сарадњи са САД, могућности удруживања капитала и знања ЕУ са гигантским руским ресурсима је компаративне природе и велике узајамне

користи. Томе треба додати и могућност сељења дела технологије ЕУ управо у Русију, где је локална радна снага јефтина и за разлику од трећег света веома стручна. Ту је и изграђена пратећа инфраструктура неопходна за привредну делатност – саобраћајнице, енергија за погоне која је јефтина, еколошки претежно очувана средина, огромни простори неупотребљеног земљишта и ресурса и др. Најзад и руска индустрија и технологија има у неким гранама шта да понуди ЕУ и њеним научним тимовима, а велики број руских стручних кадрова би на западноевропским и средњеевропским универзитетима и институтима добио додатни подстицај и усавршавање за највише стручне и научне резултате.

Социолошки фактор

У време социјализма, у СССР су били званично приближно нивелисани слојеви становништва по имовинском стању. У стварности постојале су слојне разлике највише изражене са аспекта реалне моћи у друштву, али истина, не толико, када је у питању егзистенцијални минимум појединца који је од педесетих година XX века, био доступан огромној већини совјетских грађана. Поред тога услови образовања, здравства, културна и спортска делатност, становања и комуналних услуга, су били доступни ширим слојевима становништва, укључујући и пензиони систем. Истина, диспропорција производног индустријског система земље, на рачун дела добара широке потрошње у пракси је често манифестована несташицама и типичним дугачким редовима испред продавница за поједине артикле. Током деведесетих година, после Перестројке и првих вишестраначких парламентарних избора, већина грађана Русије је очекивала побољшање своје ситуације, претежно са аспекта имовинског стања, а неки и могућношћу бржег успона у стратификационој скали друштва, највише сопственим радом и предузетништвом. Много се полагало и на систем приватизације државне имовине путем ваучера који су се делили грађанима. Међутим, што се дубље улазило у деведесете разочарења у друштву су била све већа. Огромне неправилности приликом приватизације и отуђење значајног дела државне имовине који су завршили у приватним џеповима и на иностраним рачунима отрезнили су многе грађане. Појава «нових

Руса», малог слоја богатих који су до средстава дошли на сумњив начин преко ноћи и оштро раслојавање дотада релативно стабилног средњег слоја, укључујући и велики део становништва на ивици елементарне егзистенције је постала друштвена слика Русије до половине деведесетих година. Са друге стране долази до друштвене аномije и кризе најважнијих вредности у друштву појачано са омасовљењем криминала и пратећих друштвених проблема до тада резервисаних само за «маргинална на западу» као што су наркоманија, просјачење, скитничење и беспризорност деце,³⁷² проституција, сива и црна економија и др.³⁷³ Друштвено дно је додирнуто у Русији, кад и економско – августа 1998. године,³⁷⁴ а од тада се бележи опоравак економије, који је од почетка 2000. године и доласка на власт Владимира Путина више него убрзан, на макронивоу чак фантастичан. Принадљности државе везано за пензионере, социјална питања, су области где је напредак нешто спорији, али ипак видљив. Међутим, социјалне разлике створене углавном у првој половини деведесетих су остале и даље изражене, са огромним разликама између горњих и доњих слојева становништва. Управо је то крупна разлика у односу на европске социјалне стандарде које је створила «држава благостања» у другој половини XX века (истина и тамо под утицајем глобализацијских трендова и неолибералне економије на светском нивоу долази до кризе система социјалне државе, али ефекти нису толико лоши као у Русији - од последица деведесетих, па је несразмера између Русије и западне и средње Европе по том питању огромна). Масовне демонстрације пензионера широм Русије почетком 2005. године сведоче о томе да и поред екстремног бума привреде читаве земље

---

³⁷² О тешкој ситуацији великог броја руске деце адолесцентног узраста на маргини друштва средином деведесетих у «Ces enfants terribles de Russie», Letres des enfants russis a leurs jouranauh, Editions du Griot, Paris 1994.

³⁷³ О општој криминализацији дела друштва тог периода у Станислав Говорухин «Велика криминална револуција», Има ли Русија будућности?, Филип Вишњић, Београд 1995; такође у Марко Лопушина «Мафије света», део о руској мафији, Народна књига Београд 2000; Здењек Шамал «Краљеви руске мафије», МК Панонија, Нови Сад, 2000.

³⁷⁴ О монетарном краху у Русији августа 1998. најкарактеристичније у Џозеф Штиглиц «Противречности глобализације», СБМ-х, Београд 2002.; затим у Џорџ Сорос «Критика глобалног капитализма», Б92, Београд 2001; такође у Јевгениј Примаков «Осам месеци плус», Документи, атеље «М», Београд 2002. Глава И; затим у Борис Ељцин «Президентский марафон», Издателство АСТ, Москва 2000.

последњих година, нижи слојеви, нарочито пензионери и разна лица на социјалним јаслама (инвалиди, социјални случајеви и др.), још ни изблиза нису добили очекивани ниво побољшања свог статуса.

Политички фактор

Дакле, модерна Русија је и демографски и просторно више земља ослоњена на Европу и у Европи, него што је то у целини могао бити СССР. Са друге стране променила се и сама Европа у односу на раније историјске периоде. Ту сигурно у првом плану имамо Европску Унију која већ сада окупља највећи део европских народа и земаља. Отуда су за Русију изузетно важни њени односи са ЕУ, као и даљи државотворни облик, уређење и границе ове свеевропске организације. Будућа форма ЕУ још није дефинисана до краја о чему говоре и неуспели референдуми у Француској и Холандији о усвајању европског устава. Чак и сама будућност ЕУ није до краја извесна. Не знају се ни будуће границе према истоку ЕУ, што је питање које је за Русију посебно важно. Француски географ и политиколог Мишел Фуше у свом делу «Европска република» указује да су веома мале шансе да и Русија уђе у ЕУ па је то чак случај и за друге бивше републике СССР (сем балтичких).³⁷⁵ У Русији самој постоји одређени политички консензус, укључујући и широке народне слојеве о односу према ЕУ, НАТО, европској идеји и цивилизацији, као и тренутно јединој светској суперсили САД која је и те како на више начина присутна на европском простору. Наиме, иако Русија дели европске вредности, у јавном мњењу и међу политичарима преовлађује став да је због комплексности Русије (величина територије, простирање и на добар део азијског континента, богатства у ресурсима, иначе уникатног у свету, поседовања нуклеарног наоружања, стално место у Савету безбедности ОУН, специјална позиција у односу на Заједницу независних држава, Шангајски савез и др.) можда пожељније да се стратешка сарадња и добри односи са ЕУ манифестују у некој другој форми него што би то било обично руско чланство у ЕУ. У сваком случају сигурно је да су за званичну Москву, али и за обичне грађане Русије, на врло високој лествици вредности у међународним односима управо стратешки односи са ЕУ.

---

³⁷⁵ Мишел Фуше «Европска република», Стубови културе, Београд 2000.

Независно од тог приоритета председник Путин и руска дипломатија, али и економски чиниоци Русије су развили посебно добре односе са Немачком и Француском. Ове две државе «старе Европе», заправо осовина ЕУ коју представљају односи Париз – Берлин,³⁷⁶ имају посебан значај за Русију уопште. О томе говоре изузетно присни односи које су и лично засновали тројица европских лидера – Путин, Шредер и Ширак у последњих неколико година. Француска и Немачка такође са своје стране имају посебан интерес стратешког приоритета сарадње са Русијом, који надилази форму која сама ЕУ развија конвенционално са званичном Москвом. Могућност општеевропског политичког консензуса око најважнијих политичких и безбедоносних питања повезује додатно све најважније европске државе и са те стране Русија, Француска и Немачка, али и остале европске земље имају посебан интерес за договор. У супротном, евентуални проблеми који искрсну на «Старом континенту» погодиће у највећој мери саме европске земље што њихове политичке елите (али и широки слојеви грађана) сигурно не би желели.

Са друге стране у самој Русији постоји далеко веће подозрење према НАТО него што је то случај у односу на ЕУ или било којом континенталном европском државом појединачно. Имајући у обзир да у Украјини не постоји консензус у оквиру њеног будућег политичког опредељења (подела на север и запад земље који је више окренут Западу и исток и југ који је већински проруски) што се најбоље види на политичким изборима, евентуално наглашено инсистирање на уласку ове државе у НАТО, могло би да доведе до озбиљних унутарукрајинских конфротација, са претњом дефинитивне поделе државе и можда чак њеног распада.

За Русију су најважнији приоритети са земљама у окружењу одређени посебним уговорима и савезима. Најужу јединку чини државна унија Русије и Белорусије које фактички постоје као једна држава по споразуму из 1999, мада многи од постигнутих решења још нису заживели у пракси.³⁷⁷ Затим следи економски савез ЕП Русије, Белорусије, Украјине и Казахстана, који је остао на мањој равни интеграције него што се то раније планирало, највише због

---

³⁷⁶ Thierry de Montbrial, «Quinze ans qui boulevarserent le monde, de Berlin a Bagdad», Dunod, Paris 2003, стр. 455 - 456.

³⁷⁷ «Беларус», факт, Кавалер Паблицерс, Минск 2005, стр. 30 и 59.

наранџасте револуције у Украјини и њеног новог руководства. Ипак овај савез и даље постоји и он обједињује постсовјетски простор од највећег интереса за Русију – безбедоносно, економски, политички, а ту живи и највећи број Руса (у Украјини је око 20 % становништва руске националности, а још приближно толико има руски језик као матерњи; у Казахстану северни део земље је већински насељен русофонским становништвом које чини око 40 % укупног становништва државе; у Белорусији на Белорусе и Русе отпада око 93 % становништва, са Украјинцима око 96 %, Белоруси поред сопствене Белоруске, имају и снажну националну идентификацију са Русима - Великорусима). Следећи степен руске политичко-економске интеграције је у оквиру ЗНД (на руском СНГ), међутим због различитог културног обрасца те географског поднебља ових земаља и народа ова Заједница је све лабавија (део земаља ЗНД су исламске које су лоциране у Централној Азији, уз Азербејџан који је на Закавказју; економски ови простори немају интерес за Русију као што је то случај са напред наведеним ЕП савезом који обухвата и Белорусију, Украјину и Казахстан, поред Русије). Шангајски савез, има за сада (2006) превасходно војну димензију и он је у фази развоја и даље еволуције, па га овде нећемо битније анализирати.

Данашња (Путинова) Русија са САД има коректне односе, мада они нису декларативно стратешке природе како је то назначавао председник Јељцин у време када је амерички председник био Клинтон. Владимир Путин је са друге стране са председником Бушом и његовом администрацијом развио обострано добре односе, што је нарочито дошло до изражаја по питању односа према међународном тероризму. Међутим када је у питању био Англо-амерички напад на Ирак 2003, и делом ситуација у Украјини различити интереси званичног Вашингтона (али и Лондона) са једне стране и званичне Москве долазе до изражаја. Мишљења смо да Русија има веће шансе да дође до споразума са америчком политиком у Европи уколико јој се не угрожавају нека њена фундаментална питања, од којих је једно од најважнијих даља будућност Украјине.

Резиме политичких односа Русије и Европе је да Русија мора да покуша да на адекватан начин институционализује форму свог политичког битисања на европском континенту, са којим (остатком континента) има веома изграђене међусобне интересе и перспективе за стратешку сарадњу. Специфичност тих

односа чини објективно присуство САД на европском простору, те са званичним Вашингтоном Русија мора да усклађује своју европску политику. Званични Вашингтон има далеко већи утицај на неке источноевропске земље у транзицији, него на велике западноевропске државе, старе чланове ЕУ (Француска и Немачка пре свега, али и Италија, Шпанија и неке друге.). Са овим другим, или са «Старом Европом», Русија већ има изграђене стратешке елементе сарадње. Уколико би смо правили компарацију између политике Бориса Јељцина током деведесетих и политике Владимира Путина, можемо закључити да је квалитативни скок Русиј постигла управо у даљем продубљивању добрих односа у троуглу Париз-Берлин-Москва. При томе је однос званичне Москве са Великом Британијом и даље под сенком британске укупне стратешке спољнополитичке политике која приоритет даје специјалном односу са САД док су њени интереси у Европи секундарни (као део рефлексије њене вишевековне спољне политике окренутости Комонвелту и позицији «балансера» у европској политици, односно одржавања равнотеже снага). Питање Чеченије се не форсира у званичној политици САД и Британије према Русији, што је делом последица прећутне сагласности због ангажованости две силе у Ираку и Авганистану.

Закључно виђење позиције савремене Русије у Европи

Савремена Русија је у географском смислу саставни део готово половине европског континента са којим је веома прожета и повезана цивилизацијски, историјски и економски. Нарочито је остатак Европе заинтересован за руске ресурсе, од којих су на првом месту енергенти, посебно нафта и гас. У социолошком смислу Русија је далеко ближа источноевропским земљама у транзицији, него високоразвијеним државама западне Европе где је средња класа врло стабилна – статусно пре свега, економски и политички. Током шок терапије деведесетих средња класа у Русији је уздрмана, а у економску елиту продире део предузетника сумњивог порекла који делом чине «нове Русе». Иако се током последњих шест-седам година економска ситуација у земљи драстично побољшала на макронивоу, огромне слојне разлике су делимично остале, што чини читаво друштво извесно нестабилнијим него што би се то могло

закључити по просечном друштвено бруто производу. У политичком смислу Русија има веома развијене, чак стратешке односе са најважнијим државама ЕУ, па и са самом ЕУ. Комплексност ситуације за званичну Москву, можемо видети у чињеници да САД имају огроман утицај на догађаје у Европи, посебно захваљујући НАТО савезу и да Русија и поред солидних односа са званичним Вашингтоном има и неколико нерешених питања од велике важности, од којих је на првом месту политичка будућност Украјине. Русија има и државну унију са Белорусијом која је фактички чини још присутнијом на европском простору у сваком погледу. Политичка будућност Русије је веома повезана са модалитетом усклађивања њених интереса и стратешке сарадње са осталим европским земљама, нарочито оним највећим уклучујући и укупан однос са ЕУ.

Перспективе Русије у следећим деценијама

XXI век

Овај део рада ће се бавити покушајем предвиђања и антиципације развоја и опште перспективе Русије у следећих неколико деценија XXI века. Стога га можемо посматрати са аспекта научног циља као превасходно научну прогнозу, која је у ствари највиши ниво научног сазнања.³⁷⁸ Научна прогноза је теже достижан облик научног сазнања, који подразумева претходно остварено научно објашњење. Она подразумева, на основу сазнања тенденција, њихово вредновање и ранговање, предвиђање догађања и ситуација.³⁷⁹ Наравно да сваки од покушаја предвиђања перспектива Русије у следећих неколико деценија XXI века представља веома хипотетичан и са аспекта остварења у потпуности датих предвиђања - изузетно ризичан подухват. Да би смо се уопште могли упустити макар и у оквирна предвиђања чак и најопштијих токова у геополитици Русије, како на унутрашњем плану тако и у односу на спољашње окружење, морамо до краја спровести научну дескрипцију појмова и свих за истраживање релевантних података, потом одређену класификацију, да би смо се напослетку упустили и у оквирни покушај научног објашњења неких посебно важних процеса везаних за тему рада, долазећи при том и до одређених законитости у оквиру посматраних појава. Већи део нашег рада у ствари је базиран на научној дескрипцији (део «Физичко – географске одлике територије данашње Русије» у потпуности, те најзначајнији квантуми дела «Историјска анализа геополитичке позиције Русије» и дела «Геополитичка позиција савремене Русије»), са посебно разрађеном научном класификацијом у делу «Историјска анализа геополитичке позиције Русије» (пре свега разврставање геополитичке историје Русије по временским периодима и епохама) и у делу «Геополитичка позиција савремене Русије» (између осталог и у формирању политичко – географске и делом економско – географске регионализације и реонизације). Поред нашег покушаја

---

³⁷⁸ Славољуб Милосављевић и Иван Радосављевић «Основи методологије политичких наука», Службени гласник, Београд 2000, стр. 434.

³⁷⁹ С. Милосављевић и Иван Радосављевић «Основи методологије политичких наука», 2000, стр. 437.

објашњења низа појава до којих смо долазили у овом раду и истраживању, кроз већи део рада провејава општи сиже о тенденцијама у геополитичком развоју Русије које би се веома условно могле посматрати као емпиријско – статистичке генерализације, а знатно мање као универзалне законитости. Односно у специфичном случају Русије са свим детерминантама које је чине – физичкогеографске, историјске, културне, па и економске и друштвено-политичке, ова земља је у себи носила и у извесној мери још увек носи, тенденцију свог самосталног геополитичког развоја. Иако је геополитички развој Русије, без сумње везан изнад свега за европске цивилизацијске токове и процесе³⁸⁰, он представља великим делом самосталну и независну геополитичко-државну па и цивилизацијску компоненту у светским оквирима.

Перспективе Русије током следећих деценија XXI века би смо свели на неколико значајних фактора у оквиру унутрашњег развоја земље и посебно у међународном окружењу, с тим да су они међусобно испреплетени по узрочности и значају (већина афирмативних фактора са аспекта унутрашњег развоја Русије као што су на пример: повољнији демографски трендови, даљи убрзани развој економије, унутрашња политичка стабилност и тд, се повољно одражава и на међународну позицију Русије и обрнуто: потенцијални повољан развој спољнополитичке позиције Русије се афирмативно односи на унутрашњополитичку позицију земље).

Перспективе унутрашњег геополитичког развоја Русије

Унутрашња геополитика Русије је релативно широк појам којим смо се углавном детаљније бавили у оквиру предходних поглавља овог рада, а сада ћемо се само одредити на неколико важних фактора. То су по нама географско-еколошки, економски, културни, социјални, војнобезбедносни и

---

³⁸⁰ Јуриј Лушков “Обнављање историје, човечанство у XXI веку и Будућност Русије”, Завет, Београд 2003, на стр. 199 цитат «Европска идентичност Русије тешко може бити оспорена».

унутрашњеполитички, са посебним издвајањем демографског као посебно важног.

Географско - еколошки фактор

Имајући у виду импозантне размере руског државног простора, природно-ресурсну базу, где су неке резерве стратешке важности на нивоу Планете, покушаћемо у најкраћем да проникнемо у њихову перспективу следећих неколико деценија.

Када говоримо о рељефу Русије, где смо истакли велике погодности које у овој земљи постоје са морфометријског аспекта због изузетне доминације низије у европској Русији и западном Сибиру, не видимо могућности за неке промене по том питању. Када је реч о квалитету тла, до половине XXI века су мале шансе за битније раубовање квалитетног појаса чернозема, али и других квалитетних прелазних облика тла на којима се развија основа аграра у Русији. Међутим, уколико погледамо тенденције у неким другим деловима света, видимо да је нерационална експлоатација земљишта скопчана са претераном употребом ризичних пестицида и других хемијских продуката, довела до деградације земљишта трајнијег карактера.³⁸¹ Овоме треба додати и губитак одређене количине квалитетног земљишта приликом других антропогених активности као што су: изградња саобраћајница, проширење градова и других насеља, изградња привредне и социјалне структуре попут фабрика, економских зона, али и полигона за космичка истраживања, војних забрана, пошумљавања и претварања делова обрадивих површина и ораница у природне резервате, туристичка и бањска одмаралишта и др. Иако су ове тенденције очигледне у свим земљама света, а нарочито у оним које се убрзано развијају, сматрамо да Русија има толико импресивне просторне површине пољопривредног земљишта, укључујући и она највреднија као што су оранице, да би било тешко очекивати да се за ове додатне антропогене активности до половине XXI века изгуби иоле значајнији део површина. За оне просторе који ће сигурно за ове намене бити привремено изгубљени из напред наведених разлога, за

---

³⁸¹ Карен Лејман и Ал Кребс “Контрола над светским залихама хране” у Цери Мандер и Едвард Голдсмит (приређивачи), “Глобализација”, аргументи против, Клио, Београд 2003.

најзначајнији њихов део је накнадно поново могућа реанимација и оспособљење у пољопривредно и аграрно земљиште извесним улгањима. Веома је важан фактор да Русија нема велики број становника и да се не очекује битнији демографски пораст током следећих деценија. Иако тај процес са собом носи низ негативних елемената, он у овом конкретном случају није лош, јер ограничава могућност убрзаног раубовања и умањења пољопривредног земљишта, а пре свега ораница, за напред наведене антропогене делатности. У оним земљама где је пренасељеност евидентна и где се стално повећава површина земљишта за изградњу и проширење насеља и инфраструктуру, део територије ораница и пољопривредног земљишта које се на овај начин губи за потребе аграра, је све већи и релативно значајан. По критеријумима просторног планирања индикатори као што су капацитет животне средине, носећи капацитет, еколошки капацитет, физички капацитет³⁸² посматрано на нивоу Русије као целине, а и посебно у оквиру њених региона, је веома висок у поређењу са огромном већином осталих држава света, нарочито европских. Истина овде морамо додати једну условну примедбу, а то је да Русија и те како мора да поради на јачању својих правних стандарда и опште културе пословања, ради смањења могућности губитка или деградације дела пољопривредног земљишта којим располаже због његовог нерационалног управљања и посебно еколошког угрожавања. Није само значајно имати високе правне и законске стандарде, већ и такав политички систем и опште еколошке стандарде и културу који би омогућавали примену тих прописа.

Климатски фактор је изузетно и посебно значајан за Русију, имајући у виду да и поред његове разноврсности на огромном подручју земље ипак територијално доминира хладнија клима која унеколико и местимично ограничава могућности и квалитет антропогеног деловања и хабитуса. Иако су простори са умереном континенталном климом, различитим варијантама супторпске па и они варијетети континенталне климе са не претерано хладним зимама (до јануарске изотерме од -10 С), релативно велики у Русији, сигурно је да појаве глобалног отопљавања и те како погодују њеном становништву у

---

³⁸² О овим индикаторима животне средине видети у Кицошев Саша, Дунчић Драгана «Географске основе просторног планирања», Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, 1998, стр. 190.

целини. Већ је евидентно да је последњих деценија XX века дошло до пораста топлоте на земљи као последица одређених климатских модификација (различитог узрока) и да је то и на тлу Русије резултирало извесним повећавањем просечне годишње температуре.³⁸³ Већина стручњака из ове области предпоставља даљи лагани наставак ове тенденције и у XXI веку, што би на простору Русије изазвало извешан (не претерано велики, али ипак евидентан пораст температуре око 2 – 3 C) бољитак.³⁸⁴ Уколико ове промене не изазову и неке друге пропратне индикације у хемисфери, онда би се Русија нашла у повољнијој позицији у односу на велики број земаља света, нарочито у области екваторијалне, тропске па и супторпске климе којима глобално загревање не би посебно одговарало.³⁸⁵ Са друге стране предвиђања о пратећој појави глобалног загревања у виду пораста нивоа светског мора, на Русију не би посебно деловало у условима минималних повећања које се очекују до краја XXI века. На северном правцу Русија је окружена Леденим океаном који је значајан део године под ледом, а источно од Јенисеја су углавном висије које би штитиле земљу од већег плавлјења. Слично је и на источном правцу где су листови високе планине. Што се тиче Балтика и јужних руских мора, њихове дубине уз обалу су веома мале, па би се извесним насипима могла заштити обала од већег поплавлјевања. Ове промене не важе за Каспијско море (језеро) имајући у виду његов затворен карактер у односу на светска мора. Када говоримо о клими можемо споменути и могућности да Русија предузме одређене мелириозационе мере да на просторима западно од Каспијског мора (који су једини у Русији са прелазом степске и полупустињске климе – дакле са великим дефицитом падавина у односу на потребе) дође до повољнијих услова за пољопривреду и комфорнији живот тамошњег становништва. Имајући у виду екологију као све значајнију страну савременог живота на Платети, Русија треба да учини све да избегне прекомерно загађивање земље и угрожавања бројних врста флоре и фауне на свом тлу. Јуриј Лушков у својим хипотезама развоја

---

³⁸³ Пододељци «Климатске промене» и «Измењени екосистеми», одељак «Глобализација, развој и ширење болести» у Ц. Мандер и Е. Голдсмит «Глобализација», 2003, стр. 185 - 187 и 188 – 191.

³⁸⁴ Пол Кенеди «Припрема за XXI век», Службени лист СРЈ, Београд, 1997. стр. 127 - 129..

³⁸⁵ Пол Кенеди “Припреме за XXI век”, 1997, стр. 134.

света и Русије у XXI веку, веома високо рангира опасности еколошког загађења и девастације животне околине: «Данас нико не оспорава најмање два закључка: да је еколошка ситуација (планете Земље – примедба Д.П.) катастрофална и прети нејасним, но тим више непријатним, последицама и опасностима; и да је физичко исцрпљење природних резерви – перспектива која се не сме испустити из вида. Познати биолог В. Г. Горушков је израчунао да друштво на Земљи може трошити до један одсто чисте биолошке продукције, а да не ризикује неповратно нарушавање биосфере. А у ово време потрошња је већ премашила десет процената, и то се наставља.» Даље, Лушков наводи да иако је већ крајем осамдесетих у свету постигнут консензус о основним еколошким стандардима како на међународном нивоу тако и на унутардржавном код највећих земаља света, њихови ефекти нису велики јер се делимично крше, а делимично јављају нови облици загађења и прекомерног раубовања ресурса.³⁸⁶ У оквиру међународног споразума о квоти количине отпада на сваку земљу света у складу са њеном економијом, Русија није искористила свој бонус до краја током деведесетих, јер је тада значајан део њене индустрије стајао. Тако географи С. Кицошев и Д. Дунчић тврде да је «Дневна маса отпадака у развијеним земљама већа него у средње развијеним и неразвијеним земљама.»³⁸⁷ Аутори дају тебелу морфолошког састава отпада у низу европских држава, укључујући и Украјину. Долазе до закључка да је источна и југоисточна Европа има мању количину отпада по становнику у односу на западну, упозоравајући да је тренд даљег пораста уочен на целом континенту.³⁸⁸ Последњих година руска индустрија је у успону, па долази и до повећања стварања штетних отпадака. Међутим, степен загађења и стварања штетних отпадака који се ствара у Русији, се из више разлога не може мерити са оним просечним у развијеним западним земљама. Због величине руског простора, због локације великих индустријских зона само у појединим деловима земље, атмосфера у Русији са те стране није толико оштећена. Томе треба додати огромна пространства под шумама, нарочито на

---

³⁸⁶ Ј. Лушков, 2003, цитат и фуснота стр. 26.

³⁸⁷ Кицошев Саша, Дунчић Драгана «Географске основе просторног планирања», Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, 1998, цитат стр. 186.

³⁸⁸ Кицошев С. Дунчић Д. «Географске основе просторног планирања», 1998, стр. 187.

европском северу, у Сибиру и Далеком истоку, која представљају јединствену еколошку заштиту целе Евроазије, па и света («светска плућа»).

Економски фактор

У XXI веку ће сигурно доћи на планетарном нивоу до превредновања одређених ресурса и природних потенцијала који се у садашњем тренутку чине довољним и не претерано дефицитарним, мада њихова вредност ни до сада није била спорна. У првом реду ради се о основном земљишном простору за живот и насељавање становништва имајући у виду у перспективи пренасељеност Планете, која је већ делимично захватила неке регије (Индијски подконтинент, Корејско полуострво, Јапан, источна Кина, централни део Индонезије, потом значајни делови западне и средње Европе, највише Енглеска, Италија, Бенелукс, Немачка, Швајцарска, као и неки други делови света попут долине Нила, Израела и др.), са перспективом проширивања овог проблема у следећим деценијама имајући у виду латентан демографски пораст.³⁸⁹ Поред тога изузетно је важно пољопривредно земљиште, посебно оранице. У свим овим случајевима Русија располаже са огромним земљишним фондом³⁹⁰, нарочито ако узмемо као реалну претпоставку о малој вероватноћи за енормни пораст становништва земље у следећим деценијама. Иако је дефицит становништва проузрокован slabим наталитетом један од највећих руских проблема, овде га нећемо анализирати већ ће то бити посебна тема на другом месту. У сваком случају по показатељима по становнику, Русија располаже (и располагаће и у следећим деценијама), са врло високим квантумом површине земљишта, пољопривредног простора и ораница. На тај начин она неће имати проблема са прехраном свог становништва будући да извештан део већ постојећих површина није обрађен и да се могу повећати приноси по хектару.

Други важан ресурс са којим Русија располаже у изузетном квантуму и на светском нивоу, јесу површине под шумом и то нарочито четинари. Дрво је

---

³⁸⁹ Видети Саша Кицошев и Петар Голубовић «Геодемографија», Универзитет у Нишу ПМФ, одсек за Географију, Ниш 2004, део «Кретање светског становништва», стр. 51 - 57; такође у Мирко Грчић «Политичка географија», део XII Становништво и држава, 2000.

³⁹⁰ Пол Кенеди, 1997, стр. 257.

све више дефицитарно у свету и Русија располаже са најзначајнијим резервама, са којима се не може похвалити ни једна друга земља. По овом параметру најближи иза ње, Канада и Бразил, имају мање површине које се далеко брже раубују него што је то случај са Русијом. Може се слободно рећи да руске шуме представљају последњу велику и континенталну шумску површину у свету имајући у виду шта се дешава са многим екваторијалним и тропским шумама у Трећем свету.³⁹¹ Економска (суптилна и планска) експлоатација шума за потребе дрвне и друге индустрије, током следећих деценија, може Русији донети велику економску добит, нарочито ако се извозе производи финалних фаза обраде. Овде не треба много говорити о другим огромним повластицама које Русија може имати од одржавања постојећег (или не много умањеног) шумског фонда, као што је – еколошка предност, очување животињског света, могућност развоја туризма, атрактивност руских пољопривредних производа за извоз, као «здраве хране» и др.

Трећи важан ресурс са којим Русија располаже као важним адутуом у XXI веку, би по нашем мишљењу биле, слатководне резерве. Реалне су предпоставке стручњака да ће квалитетна вода за пиће бити дефицитаран ресурс на многим просторима света већ у следећим деценијама XXI века³⁹². Насупрот томе Русија располаже са великим количинама квалитетне, питке и еколошки чисте воде, односно слатководним резервама различитог порекла. Оне су пре свега изражене у целокупним токовима на својој територији огромних река попут Иртиша, Оба, Јенисеја, Лене, Волге, Дона и др. Нарочито су значајне велике сибирске реке, пошто су еколошки чисте и са воденим токовима великог габарита. Овоме треба додати и велики број језера од којих су нека изузетно богата водом (пример Бајкалског језера). Поред површинских токова, Русија располаже и са значајним квантумом подземних вода и извора.

Са геополитичког аспекта сви напред наведени ресурси – богатство у простору и нарочито у обрадивом земљишту и ораницама, богатство шумом и богатство питком и чистом слатком водом, имају утолико већу специфичну тежину пошто се у великом делу суседних азијских региона управо исказује

---

³⁹¹ Ц. Мандер и Е. Голдсмит (приређивачи), 2003, стр.108 - 110.

³⁹² Саша Кицошев и Драгана Дунчић «Географске основе просторног планирања», Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за Географију, Нови Сад, 1998, стр. 179.

дефицит за овим ресурсима. Тако је изражена просторна пренасељеност на Индијском подконтиненту, Корејском полуострву, значајном делу Кине, Јапану и др. Сви ови простори имају још израженији дефицит пољопривредног земљишта и нарочито ораница, а по овом питању дефицитарне су и многе друге земље Евроазије. Шуме, поготово четинарске је све мање у свету и потреба за дрветом ће бити све израженија, а руски монопол ће се на том плану све више јављати. У ширем окружењу Азије, дефицитарни са водом су простори Блиског истока у потпуности, те у већем делу и Средњи исток, Пакистан, Централна Азија и Казахстан, Монголија и значајни суседни делови Кине (Унутрашња Монголија, Синкјанг,) па ће ова руска предност доћи још више до изражаја у односу на окружење.

Русија располаже веома значајним светским резервама енергената и руда метала и неметала.³⁹³ Када је реч о енергентима највећу пажњу привлаче руске резерве нафте и гаса, али и угља, урана, уз напомену да постоје реалне могућности увођења алтернативних енергетских потенцијала. Поред тога читаве области Русије, нарочито у азијском делу земље, су недовољно испитане са аспекта потенцијалних ресурсних резерви. У опште економским тенденцијама у свету, веома је важно како ће Русија успети да одржи корак по питању развоја свог сектора високих технологија, где је развој универзитетског и научно-истраживачког рада посебно битан. Увођење робота у све шире области привређивања биће нови изазов у економији света, на шта адекватан одговор и своје место треба да нађе и Русија.

Културни фактор

У културно - цивилизацијском смислу руско друштво ће се вероватно развијати делом и у интеракцији са светским доминантним правцима. Није неважно да ли ће светска култура и цивилизација и даље остати под доминантном премоћи Запада или ће своје место појачаног економског утицаја ширег региона Пацифика пратити и појачани утицај тамошње културе у међународним размерама. Већ смо у претходним поглављима истакли

---

³⁹³ П. Кенеди, 1997, стр. 259.

доминантну европску црту руске културе и цивилизације, која на тај начин управо преко Русије продире дубоку у азијски континент све до Пацифика. О томе говори у свом већ споменутом раду о месту Русије у XXI веку и Јуриј Лушков, па ћемо га цитирати пошто указује о приоритету европског правца у Русији (исти аутор је претходно указао и на важност простора ЗНД за Русију, али то је више геополитичко него цивилизацијско опредељење које је управо својствено руском цивилизацијском европском правцу): «Међународни односи у Европи настављају да опредељују развој ситуације у целом свету у целини. Тврдње о кризи у Европи и њеном старењу, то су пре домишљања презасићене европске интелигенције и руске интелигенције, која јој завиди. Западна Европа је 1990-их година фактички ушла у завршну етапу формирања новог актера међународних односа – интеграционог удруживања, које укључује све аспекте живота традиционалних држава... Што се тиче Русије, уникалност њеног сценарија укључивања у подевропски систем – у по нечему сличан позицији САД – пружа јој могућност да бира за себе приоритетност овог или оног правца, а не да се просто подчињава његовој динамици. Другим речима, Русија има више слободе за деловање у Европи, него било која друга земља – питање је само, како то користити.

Европска идентичност Русије тешко да може бити оспорена. Већи део нашег становништва живи у европском делу земље. Најдинамичнији део руске пословне елите и руске омладине дефинитивно је оријентисан на Европу. По томе смо ми апсолутно равноправна држава, са ресурсним преимућствима, која могу да обезбеде реализацију руских интереса у пуном обиму. Русија нема нерешиве или објективне противуречности ни са једном од европских држава. Затегнутост у односима са Европом јавља се због наше територијалне блискости, преплитања интереса, недељивости стратешког простора безбедности. Историјске везе са земљама Европе сада су најбоље разрађене, како на мултилатералном, тако и на билатералном плану. И никаква негирања, користећи се и «калињинградским аргументом», не могу да поколебају објективност ове оцене.»³⁹⁴ Иако је у претходном излагању добрим делом интерпретирано и потенцијално спољнополитичко опредељење Русије у међународним односима, у већем делу долазимо до идентификационе и

---

³⁹⁴ Ј. Лушков, 2003, стр. 198 – 199.

културне одреднице Руса и Русије у оквиру европске цивилизације. Упориште у православном хришћанству такође ће и у следећем периоду бити једна од главних одредница Руса. Са друге стране постоје одређени културни трендови које је са ове временске инстанце теже предвидети. То је сами даљи развој глобализације и њен утицај на културу појединих држава и народа света. Русија је као држава далеко имунија на утицај глобализације и глобализовање културе, у односу на огромну већину осталих земаља и народа, посебно европских. Величина и организованост Русије, њена специфичност и културна традиција, те изнад свега политичка независност чине највећим делом разлоге тог посебног руског (не само) културног положаја у свету. Руски језик ће сигурно и у наредним деценијама остати главни и службени језик у Русији и Белорусији, мада је извесно да ће се његов утицај и употреба смањити у значајном делу данашњег ЗНД. Изузетак би требало бити подручја са руским етничким и матерњим језиком, као што је пре свега северни Казахстан, источна Украјина и нека друга мања подручја (Тираспољ, Абхазија, Јужна Осетија, гранична подручја Летоније и Естоније и др.). Мишљења смо да ће се руска култура још више зближавати са оном средњоевропском и западноевропском имајући у виду да је од 1917. до краја осамдесетих година XX века, ту постојала вештачка идеолошко политичка баријера која је секла вишевековну повезаност европске цивилизације и њено допуњавање и прожимање. Ови фактори су блиско повезани и са политичким опредељењем земље у односу на њену даљу повезаност и интеракцију са ЕУ, као и саме будућности ЕУ и других важних политичких питања. У сваком случају огромна културна баштина Русије, као и распрострањеност и «конзумација» руске културе од стране широких слојева становништва која је и у време социјализма била у несразмери са њиховим материјалним богатством, остаје и даље велики капитал Руса и њихове земље. Томе у прилог треба додати и висок степен образовања и његову доступност широким слојевима народа, што ће се сигурно неговати и у следећим деценијама. Тај образовни капитал је и велики улог Русије у предстојећем периоду светског развоја, пошто ће управо научно – иновативни подухват давати битне подстицаје за развој високих технологија и привреде у целини.³⁹⁵

---

³⁹⁵ П. Кенеди, 1997, стр. 258 - 259.

Најзад закључујући анализу културно - цивилизацијског фактора, морамо констатовати релативно закашњење Русије у укључивање у међународну мрежу инфромација и медија. Тако се тек у 2005 години уводи руска телевизија – канал, која ради 24 часа дневно на енглеском језику и која је превасходно окренута светском јавном мњењу и сателитском програму. Сличних станица, које део програма, нарочито информативног, али и забавног и спортског карактера емитују за сличне потребе све је више у Русији. О овоме Лушков каже следеће:»Одвија се и појачавање зависности духовне и социјалне сфере друштвеног живота Русије од глобалне социјално-економске инфраструктуре, страних информативних структура, међународне масовне културе и из њих изведених система вредности. Процес учвршћења руске националне идентичности већ давно се претворио у конкретну борбу са спољним (страним) политичким, економским и другим субјектима. Борбу, коју ми за сада чешће губимо. ... Посебну опасност у свему томе има и делимично урушавање националног система образовања, фундаменталне и примењене науке. Повећава се потенцијал спољног утицања на процесе модернизације и развоја националног система образовања и организовања науке. То се одражава како у све јачим процесима «одлива мозгова» из Русије, тако и у покушајима да се на нивоу државне политике реализује стратегија позајмљивања страних модела за организацију система образовања и науке, који често противрече руској традицији. Неопходност да се руско образовања и наука интегришу у светске системе, њихова улога у стварању конкурентне-способности и потенцијала социјално-економског развоја Русије, провоцирају ситуацију да баш то образовање и наука постају фокус социо-културне, информативне и вредносне експанзије, чак и агресије.»³⁹⁶ Оригинално издање на руском језику Лушкове књиге је изашло 2002. године, а за време мандата председника Путина дошло је до извесног побољшавања и запажене иницијативе руских институција и државе да се у овој информатичко-технолошкој ери постигну одређени резултати. Такође руски систем образовања сигурно доживљава одређене неопходне реформе и модернизацију која сигурно не би смела да оштети њене досадашње вредности, као што су темељитост у фундаменталним сазнањима и високи критеријуми за завршетак факултета и високих школа.

---

³⁹⁶ Ј. Лушков, 2003, стр. 177.

Социјални фактор

Руско друштво је извесно заостајало у односу на најразвијенија друштва западне и средње Европе током дела XVIII и посебно у XIX веку, због огромних слојних разлика у имовинском питању и политичким правима. Социјализам – комунизам који је био на делу у Русији и СССР током већег дела XX века извршио је одређене нивелације у имовинском стању и неким правима широких народних маса, али је са собом донео и низ недостатака у функционисању друштва где је било чак и погубних злочина у периоду стаљинизма. Са друге стране у периоду деведесетих долази до јављања енормних слојних разлика, пре свега у имовинској структури грађана Русије, те у њиховом укупном стратификованом положају у укупној структури друштва земље.

Што се тиче даље перспективе развоја друштва земље у следећим деценијама, веома је важно да ојача средњи слој грађана, да ослабе енормне разлике у богатству и привилегијама између веома богатих и изузетно сиромашних. Веома је важно да у образованом систему приступ имају сви слојеви, чиме би се елиминисале могућности да велики број талената и способних људи не добије могућност да образовањем и усавршавањем у својим областима адекватно помогне привреди, науци и читавом руском друштву и држави. Имајући у виду и велики демографски дефицит и проблем који имају Руси са природним прираштајем, не треба потценити ни негативне елементе које угрожаваће основне егзистенције има у планирању породице нижих слојева становништва. Најнижи слој од неколико процената становништва сваке године даје и своје људске жртве у оквиру елементарне немаштине, подразумевајући и оне у оквиру бескућника и скитница услед смрзавања и недовољне исхране и медицинске неге (оштре руске зиме у већем делу земље, десеткују слој бескућника и «клошара», који немају такав проблем у западноевропским државама типа Француске или Италије; То се нарочито видело за време неуобичајено оштре зиме почетком 2005. године у Москви и неким другим градовима када се температура спустила и на – 40 Ц што је само у главном граду однело неколико стотина људских живота међу бескућницима, скитницама, алкохоличарима и др.). Отуда економски просперитет који кореспондира са почетком владавине Владимира Путина представља прилику и

подстицај за даље потезе у правцу заштите економских и других права нижих слојева становништва, подразумевајући и учвршћивање позиције и бројности средње класе руског друштва. Сматрамо веома значајну стратешку одлуку владајућих структура земље, о формирању Стабилизационог фонда у који ће бити укључен током низа следећих деценија екстра приход од извоза енергената. Ова средства су намењена Русији и њеним грађанима и биће употребљена у пуном обиму тек онда када буду исцрпљене енергетске резерве за извоз. Ради се о средствима која ће убрзо нарасти на неколико стотина милијарди долара и представљаће значајан сигурносни фактор земље у будућности.³⁹⁷ У исто време формиран је други, мањи Демографски фонд, за дугорочни материјални подстицај породицама са више деце (укључујући и премију од 10.000 \$ за свако ново дете). Донето је и низ административних одлука о прихвату и подстицају досељавања русофонског становништва из већине бивших совјетских република у слабије насељена пространства Русије (север и исток земље као и област северног Кавказа).

Војнобезбедоносни фактор

Током следећих година и деценија Русија ће у оквиру војно – безбедоносног изазова, моћи да рачуна пре свега на своје нуклеарно оружје као најважнији адут у одбрани од спољних опасности. «Нуклеарни кишобран» стога представља сигурно оружје земље у односу на потенцијалну агресију других држава или чак војних блокова, пошто је нуклеарни сукоб такав да ту једноставно не може бити победника и као такав најбоља превенција да до сукоба уопште не дође. За предпоставити је стога даље развијање високософистициране технике повезане са нуклеарним и интерконтиненталним оружјем, као и ваздушних снага и нуклеарних подморница. Томе треба додати и повећана улагања у космички сектор, сектор сателита и радара и информациону технологију. Конвенционалне снаге ће и даље остати релативно бројне у односу на земље у окружењу, али је за претпоставити њихово даље бројчано смањење, уз у исто време повећавање удела специјалних јединица.

---

³⁹⁷ Љубинка Милинчић «Русија – муке због богатства», НИИ, 31. август, 2006. стр. 48 - 50; такође низ текстова у дневницима «Рооссиска газета» и «Известия» јуна и јула 2006.

Када су у питању пак изазови сукоба недржавног типа, односно претежно антитерористичко деловање и деловање против евентуалних унутрашњих изазова (оружане побуне различитог узрока, антимафијашке акције и сл.) за предпоставити је даље стварање специјалних јединица из мешовитих безбедоносних државних формација (државна безбедност и тајне службе, унутрашња војска, граничне јединице, разни облици жандармерије, специјалне полицијске снаге и сл.). Руска полиција ће вероватно додатно проширити своје облике сарадње са земљама савезницима и европском полицијом и Интерполом у целини. Тешко је рећи да ли ће се Русија у целини више у оквиру војног фактора оријентисати на професионалну војску или ће задржати систем регрутације, или чак неке мешовите облике. У случају задржавања система регрутације она би могла да и даље задржи релативно масовну живу војну силу, чак и ако дође до даљег демографског пада у следећим годинама и деценијама.

Унутрашњеполитички фактор

Овде ћемо под политичким фактором пратити само унутрашњеполитичку сцену Русије, а не и међународне односе који ће бити посебно разматрани. Председнички систем који је на снази још од почетка периода самосталне нове Русије има могућности извесне модификације, али не верујемо у његово потпуно укидање или замену канцеларским или неком другим (међу)обликом. Евидентно је да политичка култура све више хвата маха у Русији, од обнављања вишестраначког система почетком деведесетих година. Различити екстремистички програми и наступи политичких партија, синдикалних и друштвених група, па и појединаца све су рећи на руској политичкој сцени, а предпостављамо да ће у следећим деценијама ситуација бити све повољнија. Јачање политичког система у земљи, формирање одговарајуће политичке културе такође видимо повољније у перспективи у следећим годинама које долазе. Овај унутрашњеполитички фактор ће у многоме бити одређен и материјалном и социјалном димензијом и развојем руског друштва у следећим годинама и деценијама.

За укупну политичку стабилност у Русији, веома важно питање је очување целовитости земље и адекватно и уједначено правно функционисање

државе на целој њеној територији. По том питању су веома важни односи у федерацији и даље налажење праве мере између партикуларних интереса региона и државе у целини. Нарочито су важни односи у неколико аутономних република где већину нема руска и русофонска етничка група, од којих су посебно «маркирани» подручје северног Кавказа, Татарстан и Башкирија, а у перспективи можда чак и Тувинска република и југ Јакутије. Највећу сепаратистичку опасност за Русију имају исламски народи, имајући у обзир набој и фундаментализам који може да створи екстремни ислам у пракси, демографску прогресију на дужи рок, као и подршку коју неке исламске регионалне силе у окружењу могу дати појединим процесима у оквиру ЗНД и саме Руске федерације. Ово је један од најкрупнијих питања Русије који заједно са демографским проблемом, по нашем мишљењу, може у својој екстремно негативној варијанти да озбиљно угрози и саме темеље Русије и њену позицију велике силе и напредне државе. Стога у Русији, владајуће елите морају да буду веома опрезне по питању уласка страних држављана из азијских земаља на своју територију ради даљег живљења и азила, да обрате пажњу на демографски проблем ниског природног прираштаја словенског и живља европских народа на свом тлу и да буду крајне опрезне по питању могуће сецесије наведених региона из састава Русије. По овим питањима би требало да постоји консензус међу водећим политичким странкама у земљи, што не би смело да буде предмет политичке трговине и уступака у међусобној утакмици, а посебно званичној државној политици владајућег естаблишмента.

Демографски фактор

Ово је сигурно најслабији фактор у структури руског друштва, а и руске геополитике у целини. Већ смо констатовали опадајућу позицију Русије међу најмногољуднијим земљама света, нарочито последњих деценију – две.³⁹⁸ Прогнозе демографа указују да природни прираштај европских народа као и њихових потомака на другим континентима (Северна Америка, Аустралија и

---

³⁹⁸ Видети Саша Кицошев, Петар Голубовић «Геодемографија», 2004, стр. 57; такође Мирко Грчић «Политичка географија», 2000, стр. 253, табела бр. 9 «Популационо највеће државе света на почетку и на крају XX века».

нека друга подручја) заостаје у односу на друге народе и расе, а нарочито у односу на исламско становништво. Са друге стране Руси и други Источни Словени у СССР све до почетка деведесетих година нису имали негативан природни прираштај, па се може очекивати са поправљањем економске и друштвене ситуације побољшавање, али не и потпуно преиначавање овог тренда. Као резултат изнетог била би реална прогноза о лаганом смањењу броја Руса у следећим деценијама док би, пре свега исламска мањина становништва у Русији нешто повећавала свој апсолутни број, а још више свој процентуални удео у укупној популацији земље.³⁹⁹ Међутим ово нису драматичне прогнозе пошто је Руса и Русофона у Русији преко 83 %, а исламског становништва око 12 %, што не би могло да се драстично промени до средине XXI века. Русија има нуклеарно оружје и релативно сигурне границе према споља, а уколико би предузела неке активне мере према овом проблему могла би да предухитри теже последице, (које би се посебно развиле при садашњим непромењеним трендовима рецимо у другој половини XXI века), ако се ништа битно дотле не измени. Радикална решења би могла бити у формирању конфедерације са оним деловима сопствене територије где су исламски народи веома бројни (обронци северног Кавказа где спада Чеченија, Ингушетија, Кабароидо - Балкарска, Дагестан, потом Татарстан и Башкирија), што подразумева дистанцу од ових «демографских жаришта», уз сличну солуцију за северни Казахстан који би тангирао Русији. У исто време онемогућавати миграције из околних азијских земаља према Русији, односно оштром миграционом политиком са високим стандардима тај тренд свести на најмању могућу меру, нарочито по питању могућности добијања руског држављанства. Уколико Русија буде економски даље јачала, а у сваком случају уживајући експлоатацију својих бројних ресурса, могла би да увози потребну радну снагу из источноевропских, махом словенских земаља (Украјине, Бугарске и остатка Балкана, Јерменије, Молдавије и других сличних подручја).

Посебно је питање државна политика материјалне и правне подршке породицама и породиљама са више од два детета, што се показало делом

---

³⁹⁹ Пол Кенди у «Припреме за XXI век», 1997, стр. 272 - 273 даје демографске прогнозе од којих су неке крајње хипотетичне и непоуздане као део Графикона 9 који се односи за период 2050 - 2100. година.

успешним у неким другим европским државама. Дакле само организована руска држава и друштво које је изашло из аномије, може да се ухвати у коштац са овим својим веома озбиљним и можда најтежим проблемом, са којим се суочава, и који ће и у будућности имати своју посебну тежину. Мишљења смо да ће Русија по овом питању имати велике проблеме и да само крајњим напрезањем читавог друштва и државе они не морају у следећим деценијама да се покажу веома лошим, већ да се те последице могу добрим делом ублажити.

Стога сматрамо веома важним што је током 2006. године формиран Демографски фонд, за дугорочни материјални подстицај породицама са више деце (укључујући и премију од 10.000 \$ за свако ново дете). Донето је и низ административних одлука о прихвату и подстицају досељавања русофонског становништва из већине бивших совјетских република у слабије насељена прострства Русије (север и исток земље као и област северног Кавказа).⁴⁰⁰

Перспективе спољнополитичке позиције Русије

Мишљења смо да је прогноза и предвиђање развоја спољнополитичког окружења још неизвеснији подухват од унутрашње геополитике Русије. Отуда можемо дати само неке опште смернице и тенденције кретања у сфери међународних односа везаних за Русију. Отуда још једном напомињемо телеолошку узрочност између унутрашњих компоненти развоја Русије који у случају свог афирмативног исхода имају позитивну повратну спрегу на спољнополитичку позицију Русије и обрнуто: Стабилна и повољна спољнополитичка позиција Русије представља позитиван тренд на унутрашњополитички развој ове земље, што није специфичност везана само за Русију већ готово правило које се може применити и на друге државе света. На пример, уколико се земља налази пред мањим безбедоносним изазовима у међународном окружењу она може да више својих средстава преусмерава на јачање своје економије, научна истраживања и иновације за потребе привреде и технолошког развоја, што ће имати повољну повратну спрегу у следећим годинама. У међународним односима поред велике важности коју за Русију

---

⁴⁰⁰ «Парламентская газета», «Правда» и «Независная газета» од 15 - 20 августа 2006.

имају сопствени фактори унутрашњег развоја који се као такви рефлектују на њену укупну снагу и стабилност у интернационалном окружењу, постоје и фактори непосредно везани за међународне односе. Ту би пре свега био развој других великих сила на подручју Евроазије, али и света у целини, њихови стратешки циљеви, велики политички, војни и економски савези, а пре свега њихови дугорочни циљеви везани за саму Русију и њене најбитније интересе у међународном окружењу. Имајући у виду крајњу магловитост у предвиђању овако сложене конфигурације различитих процеса у следећих неколико деценија, могли би смо се само ограничити на освјетљавање неких, већ уочених процеса и тенденција, као и саме руске интересе по тим питањима.

Неке предпостављене тенденције у светским процесима у првој половини XXI века

Са великом вероватноћом можемо почи од хипотезе да ће до половине XXI века доћи до даљњег исцрпљивања најважнијих природних ресурса Планете, при чему процес глобализације који са собом носи и низ позитивних одлика, овде на жалост игра примарну улогу. Наиме доминантан утицај глобализације у свету предпоставља приоритет мултинационалних компанија у економској сфери, као и опадање утицаја националног суверенитета⁴⁰¹ што умањује могућности влада мањих, па и средњих држава света, да се таквим процесима одупру, чак и онда када су уперени против сопствених националних интереса. Еколошка страна Планете је ту потиснута у други план пошто су мултинационалне компаније превасходно заинтересоване за максимизирање профита, а у исто време користе свој све већи утицај за минимизацију осталих фактора и законских преамбула које би то могле на било којин начин да им ограниче, укључујући и оне о заштити природне средине.⁴⁰² Посебно је питање да није у интересу суверених земаља и народа непланско раубовање њихових

---

⁴⁰¹ П. Кенеди, 1997, стр. 149.

⁴⁰² Иако више радова у овом међународном зборнику-хрестоматији има велику упечатљивост и потребу да буду посебно истакнути одлучили смо се за препоруку читаву студију у целини везано за ово питање, Цери Мандер, Едвард Голдсмит «Глобализација», аргументи против, Клио, Београд 2003.

најважнијих природних ресурса, од којих су неки тешко надокнадљиви и њихов губитак представља и сопствено еколошко угрожавање попут: Брзе експлоатације руда метала и енергената при чему се често вади само продукт високог процента руде или енергента а остало одбацује због профитног интереса; Масовне сече тропских и других шума, преобликовање усева за исхрану сопственог становништва за плантаже појединих култура за извоз и друге појаве. Само највеће државе света које уз то уживају и остале елементе великих сила, попут нуклеарног оружја, сталног чланства у Савету Безбедности ОУН и слично, могу рефлектовати да у најважнијем сачувају и у будућности своју сувереност одлучивања по тако важним питањима као што је сопствени интерес у економском развоју, планска и наменска експлоатација својих ресурса и високи еколошки стандарди на својој територији, приступ квалитетном образовању широким слојевима свог становништва и др. Једна од ретких држава света која ће моћи да задржи, тај условно говорећи, суверени однос у оквиру глобализације и међународних односа је свакако Русија.

Велика је вероватноћа, уз постојање консензуса водећих светских аналитичара међународних односа и геополитичара, да ће током следећих деценија XXI века, доћи до појачавања утицаја пацифичког региона у сфери економије, у односима на друге светске макрорегије.⁴⁰³ То се пре свега односи на Далеки исток, где је евидентна све већа улога Кине. Ова земља има «економски мотор» развоја у оквиру својих источних провинција, које су и саме географски окренуте или се налазе на самој обали Пацифика и његових прибрежних мора. Велика демографска снага Кине, паралелно са економским развојем ове земље и све ширим процесом модернизације, вуче у укупном бруто продукту релевантну привредну и финансијску снагу на нивоу целе Планете. Кина ће сигурно престићи САД у оквиру друштвеног бруто производа током двадесетих или тридесетих година XXI века. Упоредо са овим процесом у макрорегији Далеког истока је и други «азијски цин» у економском смислу – Јапан, а не треба заборавити ни неке друге, средње и мање државе области које се убрзано развијају попут Корејског полуострва, Филипина, Тајланда, Малезије, а њима се може придружити и многољудна Индонезија, Вијетнам и још неке друге мање земље. У читавом спектру ових процеса важну улогу за Русију може играти

---

⁴⁰³ П. Кенеди, 1997, стр. 222 – 223.

њена област Далеки исток, нарочито њене најатрактивније регије попут Приморја и Поамурја. Велико сировинско и ресурсно богатство руског Далеког истока (Јакутија на пример), повезано са економским узлетом шире азијске макрорегије, може представљати подстицај за ширу руску афирмацију (пре свега на привредном плану) са општим узлетом Далеког истока Азије и Пацифичког региона у целини.

У Европи се може предпоставити даља еманципација ЕУ, поред економског вероватно и на војном плану. Русија ће се сигурно наћи у ситуацији да са земљама ЕУ нађе одређени заједнички интерес и институционалну формулу те сарадње.

Однос са исламским земљама на јужном руском правцу вероватно неће бити монолитан, већ ће се са некима од њих покушати задржати пријатељска и неутрална форма односа. Међутим, демографски експанзивни ислам може створити Русији безбедоносне претње, а на том питању је могућа (чак и стратешка) сарадња са западним државама, поред ЕУ и са САД. Сматрамо да што се тиче појединачних односа са државама Европе, да ту неће доћи до неког великог обрта. У првом плану се могу рачунати на одличне односе са Француском, док ће и даље однос са Немачком имати највећу специфичну тежину.

У Азији Русија ће имати два велика изазова, од којих је један Кина, а други исламски свет. Мала је вероватноћа да би Русија била спремна да се сукоби са Кином како то предпоставља (и планира) Александар Дугин.⁴⁰⁴ Русија ће према Кини морати да води веома опрезну и уравнотежену политику имајући у виду предпостављени даљи раст моћи ове земље. То ће највероватније нагнати политички врх у Москви да се не меша директно у сукоб интереса између САД и Кине. У случају екстремног експанзионизма САД према срцу Евроазије све до руских и кинеских граница, Русији би одговарало да кокетира са Кином заједничким политичким демонстрацијама које би упозориле званични Вашингтон да остане умерен (можда зачетак овога правца имамо већ у прерастању Шангајског споразума у за сада строго дефанзивни војно – политички савез). Што се тиче исламског света он за разлику од Кине нема централну владу која води дугорочну политику и прави споразуме, већ низ

---

⁴⁰⁴ Александар Дугин, 2001.

етничких групација од којих су неке међусобно супротстављене по низу питања. На тај начин Русија ће се наћи у ситуацији да са некима од њих гради споразуме и чак савезе, док ће сама (баш као и цео европски и западни свет) бити највише изложена притиску од исламског тероризма и фундаменталистичких покрета. Што се буде више повећавала опасност од техницистичког остварења ка поседовању атомског оружја и за овакве покрете и терористичке организације, то ће расти кохезија и сарадења највећих сила, укључујући пре свега САД, Русију и европске силе у заједничким стратешким и широко организованим политичким и војно – безбедоносним акцијама на подручју исламског света. Делом и по том питању Русија у перспективи и даље може јачати своје стратешко савезништво са Индијом.

Афрички континент ће и даље имати маргиналну улогу у светским политичким, економским и војно-безбедоносним процесима. Како и сама Русија има далеко мањи интерес на овом континенту него што је то био случај у периоду СССР, тешко је очекивати неки велики преокрет и повећани интерес према Црном континенту. Истина северна Африка, односно нарочито онај њен део са излазом на Средоземљу, задржава велику важност у међународним односима, али за доминацију на том простору ће се вероватно борити европске силе и САД.

На простору Новог света – Јужне и Северне Америке, те Аустралије и Океаније, Русија нема посебан интерес у политичком смислу о чему смо већ говорили напред у раду (део «Геополитичка позиција савремене Русије»). Запазили смо такође да се неки интереси европских континенталних држава (ван Британије) делом поклапају на овом простору са руским и као леп пример смо узели Француску.

Неки облик институционализације односа у свету ће и даље опстати, а вероватно и сама ОУН. За предпоставити је да се у следећих бар деценију – две може очекивати да руски интерес буде у очувању легитимитета ОУН, нарочито у задржавању ингеренција Савета безбедности и права вета од пет сталних чланица, где је и сама Русија. Ово предпостављамо и због тога што је рална моћ САД већа од њихове институционалне у ОУН и да управо очување легитимитета и легалитета одлучивања ове међународне организације може ограничити даљу самовољу и унилатералне политичке и војне потезе званичног Вашингтона. Од почетка треће деценије XXI века теже ће бити предвидети

развој односа у свету пошто ће јачање Кине, али и Индије, Бразила, даљи пут ЕУ и Европе у целини, као и неких других сила и региона, условити могућност измена у врху светске моћи и поларитета снага. Отуда ће и само место Русије у свету, поред несумњиве важности развоја њене унутрашње геополитике, зависити делом и од развоја низа међународних околности од којих смо ми неке важније, у овом одељку, покушали само да наслутимо.

Закључак

У овом последњем, закључном делу нашег рада, покушаћемо да извучемо сиже везан за укупну тему рада. Геополитичка анализа савремене Русије је свакако један научни феномен који дозвољава унеколико различите прилазе и приступе проблему. Ми смо се определили за мултидисциплинаран приступ који је у својој основној бити претежно везан за географску науку, тачније политичку географију и геополитику. Посебну пажњу смо поклонили релативно фиксним елементима физичке географије на руском простору имајући у виду њихов значај за развој друштва, државе и целокупног антропогеног деловања. Овом темом смо се бавили у оквиру дела «Физичко географске одлике територије данашње Русије», анализирајући засебно физичкогеографске факторе Русије са аспекта њихове корисности за антропогене делатности у целини као и са геополитичког прилаза. Русија је најпространији земља света упркос чињеници да је умањена у односу на СССР и царску Русију. Структура њеног рељефа је у целини повољна, нарочито ако имамо у виду морфометријски аспект. Изузев обронака Кавказа на самом југу европског дела земље, све остало у принципу отпада на низије. У азијском делу земље до реке Јенисеј се наставља низија (западни Сибир). Међутим значајан део Западног Сибира, тачније његов средишњи и северни део, је претежно замочварен док је југ наставак черноземног квалитетног земљишта. Источно од Јенисеја преовлађују планине и побрђа са местимичним мањим низијским простором (долине река, део уз морску обалу и сл.). Са аспекта квалитета земљишта приближно јужно од 60 паралеле се простире квалитетан појас чернозема и измењеног (деградираног чернозема), као и неких прелазних варијација плодног тла. Северно од ове области су пространства под шумом, претежно четинарском где се због подзоластог тла тешко може организовати интензивна пољопривреда, чак и у случају крчења шума. Иако су предели јужније од 50 паралеле све сушнији они на руском тлу полако прелазе у степе, али не и у полупустиње (безначајан изузетак је Калмикија), за разлику од Казахстана и Средње Азије где је управо највећи проблем недовољне влаге и сушности. Уколико посматрамо рељеф и квалитет тла заједно, видећемо да су

најповољнији терени за антропогене делатности и посебно пољопривреду, европски део земље и јужни део западног Сибира, уз извесне мање области источно од Јенисеја (долине река, област Бајкала и обалска подручја на Далеком истоку). Када овоме додамо климатске ефекте долазимо до закључка да највећа ограничења са аспекта физичке географије, управо долазе са овог фактора. Русија има претежно континенталну климу, која је у азијском делу земље оштра. На северу, нарочито изнад северног поларника, континентална клима прелази у субполарну где су услови живота отежани, а могућности за аграр минимални. Најповољнији предели земље за живот и антропогене делатности у целини са аспекта климатског фактора је европски део Русије, нарочито јужно од 60 паралеле, чему треба додати и југ Сибира и Далеког истока. Када климатски фактор укрстимо са рељефним и педолошким условима, добићемо закључак да је поред европског дела Русије (нарочито јужније од 60 паралеле) погодан и сами југ западног Сибира (приближно јужно од 56 паралеле), а источно од Јенисеја само узак појас земљишта на самом југу уз Трансибирску железницу. Он је тек нешто шири у области Бајкала и посебно на Далеком истоку у виду Поамурја и Приморја. Хидрографија је изузетно афирмативан фактор за руски географски простор. Богатства река, језера је изузетна и она свакако подстицајно делује на живот људи, антропогене и привредне делатности на рочито пољопривреду, али и саобраћај (речни, језерски и систем канала). Овоме треба додати и релативно богатство у подземним водама и изворима. Количина падавина је условно речено повољна (говоримо о простору величине континента који наравно нема хомогене услове ни по једном од фактора, али те варијације у погледу падавина нису превелике). Русија има четири правца излаза на мора, али она поред низа предности – геополитичких, привредних и посебно саобраћајних, имају и неколико недостатака о којима смо говорили у раду. Нека од ових мора су полузатвореног типа (Каспијско је потпуно затворено тако да га неки зову и језером), а на широком северном правцу најпространији руски излаз на море – Северни океан је због субполарних климатских услова, значајно умањеног значаја. Биљни и животињски свет на подручју Русије је изузетно богат и еколошки посебно очуван. Нарочито су импресивне површине под тајгама – квалитетном четинарском шумом, које представљају због своје површине, најзначајније богатство фауне на светском нивоу. Напред наведеним физичкогеографским подацима морамо додати и

чињеницу о изузетном богатству Русије у области природних ресурса пре свега најважнијих енергената, те руда метала и неметала укључујући и најскупоценије реурсе у виду нафте и гаса, резерве злата, дијаманата, урана и сребра од планетарног значаја.

Укупно посматрани физичкогеографски фактори сем и то само делимично климе, представљају изузетно богатство и предност за Русију на планетарном нивоу, у најзначајнијим областима – за живот људи, за развој привреде и практично све антропогене делатности и за геополитику у целини, као збир више фактора које у оквиру ње посматрамо. Уколико би смо тражили неке отежавајуће компоненте у оквиру физичкогеографских фактора, то би могла да буде само делимично клима, пошто су веома значајни делови Русије под оштром климом, мада су значајни и они њени делови који имају континенталну климу сличну, или тек нешто оштрију средњој Европи, а постоје и мање просторне области са умереном континенталном, па чак и веома мале области југа Русије под суптропском климом. Други, далеко мање значајан недостатак, је релативна ограниченост, на први поглед импресивне чињенице о излазу Русије на већи број мора и океана на све четири стране света. Да закључимо оцену физичкогеографских фактора, да су они у целини импресивни и да наведена ограничења не утичу много на напред изнесен повољан глобалан суд. Ови фактори дају реалну могућност за развој Русије у развијену и богату светску силу. Овде нисмо посебно анализирали и иначе повољне геополитичке ставове о централној позицији Русије у оквиру светског Евроазијског копна у оквиру хартланда и њену геополитичку условну заштићеност, због чињенице да на северном и источном правцу има морску границу.

Предпостављамо да не спадамо у географске детерминисте, али сматрамо да управо географски фактори имају знатан утицај на развој једног народа, његове културе, привреде, одређених историјских токова и државотворне идеје. Још су у древним културама Старог века које су се развиле у долинама великих река и имале потребу иригационих радова, запажени убрзанији токови устројства деспотске државе и формирања колективне свести и друштвене хијерархије. Велика пространства Русије, њене непрегледне равнице без већих физичкогеографских препрека (велике водене површине, планине, пустиње и др.), условили су и лакше освајање и обједињавање ових територија под једним политичким центром. То је у почетку био Кијев, а после

доминације Монгола који су на кратко успоставили своју делимичну власт на широким руским просторима, Москва је избила у први план као нови руски политички центар. Као и Кијев и Москва има повољан географски положај и то за читав европски део данашње Русије. За разлику од Кијева који представља доминантан центар за шири простор уз Дњепар, који у исто време има повољне комуникације са Црним морем и одатле даље на југ, а са друге стране и близину средишњој Европи, Москва представља првенствено центар европског дела Русије, а мање је окренута другим регијама Европе и Блиског истока. Московска област доминира источном Европом и она има пре свега континенталну усмереност. Прелазак руске државе у империју и њена првенствена окренутост северној и западној протестантској Европи и поморским комуникацијама најбоље је симболички оваплоћена у стварању нове престонице у Санкт Петербургу почетком XVIII века. Није случајно да је управо руски коначан ратни тријумф над регионалном силом Новог века – Шведском, за потврду добио могућност формирања нове престонице на Балтичком мору и геополитичку усмереност царске Русије Романових према западу. Од почетка XVIII века до 1918. године царска Русија је развијала своју експанзију и геополитичко ширење и на другим странама света, налазећи цивилизацијско и политичко упориште ипак на западу. Концерн великих европских сила у овом периоду је подразумевао царску Русију, као веома важну осовину европске геополитике и система савеза. Русија је у том периоду била призната геополитичка сила у сталном успону, која своју апсолутну хегемонију није успела да оствари највише због нерешених унутрашњих социјалних питања. Док је остатак Европе споро спроводио своје социјалне и унутрашње модернизацијске ефекте праћене често револуцијама, током XVIII и почетком XIX века, Русија није показивала битније заостајање на међународном плану због конзервирања постојећег унутрашњег поретка. Године 1815, на Бечком конгресу, Русија је у Великој алијанси, четири најјаче европске силе заузимала водеће место, она је на врхунцу своје моћи. Територијално она заузима огромна пространства на сва три континента – Европи, Азији и Северној Америци (Аљаска), она је најмногољуднија европска држава са најбројнијим војним ефективима. У следеће четири деценије, закључно са Кримским ратом и Париским миром 1856. године, Русија је званично најјача сила у Европи, па и свету (Британија је господарица мора и њена таласократска доминација се не

може лако поређивати са руском моћи у том периоду), али та моћ се реално осипа због даљег заостајања у социјалним реформама. Велики део становништва отпада на зависне сељаке у полуфеудалном односу према племству и са неизграђеним и малобројним грађанским слојем. Пораз који је Русија доживела у Кримском рату удаљио ју је од непосредног остварења решавања Источног питања. Међутим у исто време то је био подстицај за реформски захват и Крепосно право из 1861, - ослобађање зависних сељака, мада су извесне напетости између слојева и даље остале и следећих деценија, биле чак и продубљиване. Русија је своје геополитичко опредељење спољне експанзије имала у чињеници да је држала огромне просторе копна Евроазије и да је тежила да овлада и приобаљем прибрежних мора на свом јужном правцу (пре свега акваторијом Црног мора, а касније и Босфором и Дарданелима као излазом на Средоземље). Ово је постало најважније спољнополитичко геополитичко опредељење Русије све до Револуције 1917. године и природни завршетак Источног питања. Са друге стране Русија је постигла значајна проширења у Средњој Азији, а у другој половини XIX века порастао је и интерес за Далеки исток. Управо ће интересовање Русије за Далеки исток представљати главну геополитичку оријентацију империје у периоду 1890 - 1905, чиме је у други план стављен чак и традиционалан приоритет ка Босфору и Дарданелима. Иако држава на унутрашњем плану доживљава значајне модернизацијске ефекте укључујући и економску и политичку сферу, одређене социјалне противречности су се додатно развијале управо у том периоду. Неспособност владајуће монархије и кругова око ње да умањи постојеће противречности на унутрашњем плану, имале су великог удела у револуционарним гибањима у земљи. Русија је још од почетка деведесетих година XIX века заједно са Француском, а од 1904 и 1907. и са Великом Британијом, формирала војно-политички савез Антанту. Русија није имала суштинске неспоразуме са Немачком, али је њен сукоб интереса на Балкану са Аустро-Угарском уз вишевековни конфликт са Отоманским царством, убрзало укључивање у савез Антанте. Револуција из 1917. је изменила укупну позицију Русије у општем плану у следећим деценијама XX века. Део територија на западу је био привремено изгубљен после револуције 1918-1920, али је највећим делом повраћен 1945. године. СССР је после Другог светског рата, све до 1991. године и распада Варшавског уговора, а потом и самог СССР, представљао

једну од две светске суперсиле. Са друге стране сматрамо да унутрашње уређење СССР по федеративној основи није толико угрожавало саме темеље државе, колико је можда некад паушално одређивање појединих унутрашњих граница (Нагорни Карабах, северни Казахстан, Калапалачка област, Начихеван, Донбас, Харковски крај, Крим, Виљнуска област и др.) као и укупан процес произвођења у посебне нације пре свега Белорусије, а делом и Украјине (у случају Украјине су под великим знаком питања њене границе и опсег становништва имајући у виду позицију источне Украјине) уносило одређене конфузије и подстицало поједине националне противречности, нарочито од почетка Перестројке па до распада СССР. Распад СССР се срећом одиграо без озбиљнијих сукоба и нова независна Русија се од почетка 1992. године нашла у потпуно измењеном геополитичком положају.

У делу «Геополитичка позиција савремене Русије» смо анализирали савремену геополитичку позицију Русије (на почетку XXI века) што у малом представља срж и предмет самог рада. Посматрали смо данашњу Русију са више аспеката, које би смо могли да сажмемо на унутрашње и спољнополитичке.

У оквиру унутрашњих аспеката извршили смо преглед географског и геополитичког положаја Русије имајући у обзир њен: Географски положај после распада СССР; Демографску ситуацију и перспективе; Економску позицију; Унутрашњо-политичку позицију; Војно-одбрамбени фактор; Културу; Социјалну структуру земље; Посебно тежиште анализе је базирано на регионима Русије тако што смо пошли од економске, административне и политичке регионализације земље.

У оквиру спољнополитичке позиције Русије анализирали смо њен однос са: - Свим државама Европе и Азије; - Са важнијим државама на осталим континентима;

Пошто смо се овим питањима детаљно бавили у делу «Геополитичка позиција савремене Русије» овде ћемо подвући само најосновије закључке.

Географски положај Русије је битно редукован после распада СССР иако то није толико изражено квантитативно, колико квалитативно. Русија је задржала нешто мање од 80 % територије бивше суперсиле, али је изгубила веома значајне просторе са: - аспекта излаза на западни (Балтичко море) и јужни морски правац (Црно, Азовско, и Касписко море); - аспекта приступа средњој Европи (нарочито простор Украјине, али и Балтичких република, Белорусије и

Молдавије); - климатског аспекта (ради се о територијама које нису под вечитим ледом, па ни оштрим зимама, то су углавном простори са умереном континенталном и различитим облицима супторпске климе; некавалитетан је знатан део Средње Азије са полупустињском и пустињском климом); - демографског аспекта, пошто у осталим републикама бившег СССР, а сада независним државама, сем Балтичких, листом чланицама ЗНД, живи половина становништва постсовјетског простора; - привредног аспекта, нарочито у области прерађивачке индустрије и неких грана терцијалног сектора, као на пример туризам, а делимично и трговина.

Русија је са друге стране задржала на свом простору највећи део ресурсних извора, најзначајнији део саобраћајне инфраструктуре, тешке индустрије, целокупан излаз на северни и источни морски правац, као и значајан део западног и јужног, највећи део војног потенцијала, укључујући целокупан нуклеарни и др. Савремена Русија је наследила и *de jure* правно наслеђе суперсиле у међународним организацијама и телима укључујући и најзначајније у виду сталног чланства у Савету безбедности ОУН, док је у међувремену постала и члан Г 8 (Раније Г 7) најразвијенијих земаља света. Оцењујући руске границе, нарочито оне «нове» у односу на период СССР-а дошли смо до закључка да постоје и неке олакшавајуће компоненте у новој, генерално посматрано неповољнијој геополитичкој констелацији умањене Русије у односу на СССР или царску Русију. Као најзначајнији такав фактор издвајамо већу етничку хомогеност Русије у односу на СССР и царску Русију, те физичкогеографски губитак непосредног суседства са неким традиционално неугодним државама у окружењу (на пример нема више директне копнене границе са Турском, Ираном, па и Авганистаном, а битно је редукована и дужина границе са Кином, Пољском и још неким другим суседима).

Демографска ситуација у Русији је битно измењена у односу на СССР, јер је са једне стране укупно становништво државе преполовљено што земљи даје мању специфичну тежину у међународним односима (имајући у виду да је укупан број становника један од најважнијих тврдих елемената моћи једне државе у међународним односима). Са друге стране постоји још низ других последица демографских трендова у Русији које се различито одражавају на геополитичку позицију ове земље. На пример смањење становништва у односу на СССР на половину, уз демографску стагнацију последњих деценију и по

(период 1990-2005.), уз истовремено задржавање близу 80 % територије бивше суперсиле и највећи део њених природних ресурса, даје могућност економског благостања и опште комотности у ресурсима по становнику модерне Русије. Насупрот томе са безбедоносног аспекта, демографска стагнација у дужем временском периоду може представљати проблем за сваку државу. Управо по том питању сматрамо да Русија дугорочно може имати великих проблема, уколико би се низак наталитет и чак негативан природни прираштај наставио и у следећим деценијама. Када посматрамо демографску структуру становништва по националности она није тренутно велики проблем за Русе, пошто на њих отпада више од 80 % становништва, а са мањинама других православних Источних Словена (Белорусима и Украјинцима у Руској федерацији) и до 85 %. Међутим за дужи временски период, уколико би се наставили демографски трендови из деведесетих година XX века, може доћи до смањења удела Руса и Русофона у земљи, нарочито у појединим регионима, што не би био позитиван тренд за геополитичку позицију најбројнијег народа у Русији, а ни саме земље у међународном окружењу.

Економија Русије се успешно опоравила од негативних трендова током деведесетих година, а њене даље перспективе су оптимистичне имајући у виду огроман ресурсни потенцијал земље. Имајући у виду велики пољопривредни потенцијал земље, ресурсно-сировински, укључујући и енергетски за развој практично свих грана индустрије, разноврсност и развијеност саобраћајне компоненте, туризма, трговине, образовну раван становништва и развој науке, можемо очекивати даљи развој и усавршавање свих грана привреде Русије. Са друге стране тешко је предвидети да ли ће Русија избити међу неколико најразвијенијих држава света или ће остати у ширем врху, пошто одговор на то питање има доста повезаности са даљим перспективама земље и у другим сферама живота, укључујући и социјалну и политичку стабилност и околности у ширем окружењу Европе и Азије.

Управо унутрашњо - политичка стабилност у оквиру демократски организованих институција (које од почетка деведесетих година и поновног увођења вишепартијског модела парламентарне демократије показују све већи ниво изграђености, а политички актери све већи ниво политичке културе, што је нарочито уочљиво од периода владавине председника Путина) представља значајан улог у стабилној геополитичкој позицији Русије. Ово је посебно

видљиво од 2000. године, када настаје «Путинова ера». Политичка стабилност је узрочно повезана и са економским просперитетом, успешном територијалном реорганизацијом и поновним функционисањем федерације, социјалним миром и сл. Та «повратна спрега» је и те како видљива и код других фактора унутрашње и спољашње геополитике Русије. Такође сматрамо да би појава одређених кризних питања, услед њиховог успешног нерешавања у дужем временском интервалу, могла негативно утицати и на друге геополитичке факторе, укључујући наравно и укупну позицију земље. Са друге стране јасно је да економски добро организована земља са стабилним политичким и социјалним системом, може и на дуже стазе успешно одолевати по питању извесних нерешених проблема, што се показало и у случају Чеченије, а и код низа «норанцастих револуција» у непосредном окружењу земље и на простору од виталног геополитичког интереса Русије, као што су неке земље ЗНД укључујући и саму Украјину.

Војно - безбедоносни фактор је подвргнут низу реформских резова укључујући и бројчано смањење армије. У исто време је повећан удео специјалних јединица као и увођење нових генерација софистицираног наоружања. Акцент руског наоружања је на стратешким оружјима, попут нуклеарног, али и на авијацији и појединим облицима морнарице (попут нуклеарних подморница, ледоломцима на нуклеарни погон и др.), космичком истраживању, новим и експерименталним видовима оружја и др. У исто време различити облици војно – полицијских служби на унутрашњем плану, развијају посебне јединице за антитерористичку борбу и специјалне акције. Војно – безбедоносни фактор би у садашњем и будућем времену требало да обезбеди за Русију два важна елемента: 1. Заштите територијалног интегритета и безбедоносног интереса Русије и њених грађана; 2. Одржавање интереса Русије у међународним односима (посебно на подручју ЕП и ЗНД имајући у виду уговоре о безбедности и сарадњи који произилазе из тих савеза, потом Шангајски споразум, али и на другим подручјима пре свега Европе и Азије где Русија има своје посебне интересе);

Посматрајући социјални фактор у Русији, закључујемо да је период социјализма поред низа недостатака који је погодио пре свега саме грађане СССР имао и више значајних достигнућа у области задовољења елементарних социјалних (материјалних, здравствених, образовно-културних и др.) интереса

широких слојева становништва. Једном речју стратификационе разлике међу слојевима становништва руског друштва нису биле посебно изражене и упркос економској кризи на економском макронивоу није било изражено радикално сиромаштво међу најнижим слојевима. образовање, услови становања и здравствена заштита укључујући и пензиони и социјални систем су функционисали и то је био гарант укључивања у привредни и животни миље целокупног становништва и регрутовање радне снаге и талената за шире друштвене потребе. Током шок терапије деведесетих дошло је управо до осиромашивања најширих слојева становништва и фактички највише је страдао средњи слој. Енормне слојне и класне разлике су створене у кратком року, а томе је највише допринела дивља и готово нелегално спроведена приватизација. У последњих шест година владавине Владимира Путина, руска економија се опоравила на макронивоу, али стечене разлике деведесетих у социјалном миљеу само су нешто побољшане. Нарочито је важно да руска држава успе у скорој будућности да најсиромашнији слој грађана достигне животни стандард који би: - омогућавао елементарно право на становање, здравствену заштиту и образовање. У супротном, милиони грађана најнижих слојева би могли да буду фактички изгубљени за интересе руске државе, а то би се аутоматски пренело и на њихов пород укључујући и немогућност школовања и сл. Овај проблем је иначе и те како присутан у неолибералној ери свих развијених држава света и неолиберална доктрина глобализације и нема одговор на овакве проблеме. Отуда Русија мора да пронађе сопствени пут и суптилност социјалне државе која у исто време не би значајно оптеретила привреду, а са друге стране успела да помогне најугроженијим слојевима на адекватан начин. Пракса је показала да пребацивање ових проблема на невладине организације, верска и друга добротворна друштва нема посебан ефекат, он је често селективан и уз бројне манипулације.

Када је у питању културни фактор он је управо добрим делом повезан са социјалним. Док је у царској Русији 10 до 15 % становништва горњег слоја живело у културном миљеу европске елите и грађанског слоја западне и средње Европе, остали слојеви становништва су живели на далеко нижем материјалном и културном нивоу. За време СССР највећи учинак у култури је била управо широка доступност описмењавања, образовања и конзумирања уметничких и културних достигнућа широким масама становништва у практично свим

крајевима земље. Током периода деведесетих је уздрман тај социјално културни постулат, али су последњих година, паралелно са наглим привредним јачањем, полако потиснути елементи аномије у друштву. Велика културна традиција Русије је одолела економским изазовима деведесетих, тако да су посете позоришту, опери, балету, конзумација литературе, али и само ангажовање обичних грађана у некој од културних области и даље веома високо заступљени чак и за западноевропске стандарде.

Обрађујући феномен спацијалности, односно величине и простора данашње Русије, поред физичко-географског аспекта који је обрађен у делу «Физичко – географске одлике територије данашње Русије», у делу «Геополитичка позиција савремене Русије» смо приступили регионализацији земље са: 1. економско - географског; 2. територијално - административног и 3. политичко - географског фактора; У исто време смо приступили анализи региона данашње Русије у оквиру сваке од напред наведених регионализација. Како смо се са овим феноменом суочавали на веома детаљан начин у нашем раду овде се нећемо упуштати у додатне анализе.

Економско - географска рејонизација нам је у оквиру своје анализе помогла да потпуније сагледамо садашњу економску позицију земље, њене даље перспективе и регионалну прерасподелу економских добара и ресурса у Русији. И на основу ове анализе долазимо до закључка да европски део земље има изграђеније привредне капацитете и развијену антропогену делатност у целини, док региони у азијском делу Русије заостају по том питању, али имају велико богатство ресурса, чак и на планетарном нивоу.

Анализа територијално-административне регионализације указује на правно – позитивну регионалну организацију државе. Долазимо до закључка да територијално – административна регионализација из 2000. године, потпуније одговара на геополитичке изазове са аспекта интереса Русије, него што је то био случај дотле, што је добило оправдање у пракси у виду бољег функционисања федерације по низу питања – економском, политичком и др.

Најзад регионализација извршена са аспекта политичко – географског указује на многе елементе унутрашње геополитике Русије. Најповољнија подручја за живот и антропогене активности у Русији су претежно насељена и под апсолутном политичком контролом руског етничког фактора (европски део земље, југ Сибира и Далеког истока, као и приморски део Далеког истока у

потпуности). Ова чињеница омогућава, (упоредо са податком о великој етничкој хомогености данашње Русије), висок ниво кохезионе снаге руске савремене државе и остварљивост концентрације моћи у Москви као центру, и у рукама Председника републике као највише извршне власти у земљи (Председнички систем).

У оквиру спољашње геополитике разматрали смо однос Русије са државама Европе и Азије, као и оним значајнијим са других континената. То су у принципу веома комплексни и неједнозначни односи пошто подразумевају политичку димензију односа, војно – безбедоносну, економску, културну и др. У исто време ти односи се понекад мењају у времену, тј. они нису потпуно фиксни. Русија има највеће интересе у свом непосредном окружењу, а поред Руске федерације која има међународно признати субјективитет као независна држава постоји тростепени систем интеграција и унија са земљама постсовјетског простора. Најчвршћа интеграција је са Белорусијом, практично две сродне земље имају заједничку унију са тенденцијом прерастања у један државни оквир – државну заједницу. Постоји и савез, нека врста нешто лабавије уније између Русије, Белорусије, Украјине и Казахстана. Најзад ту је и ЗНД у који поред наведених земаља спадају и Молдавија, Грузија, Јерменија, Азербејџан, Узбекистан, Киргизија, Таџикистан и Туркменија. Интереси Русије за интеграцију са овим земљама су управо изложени напред наведеним тростепеним интеграционим нивоима – Белорусија се практично сматра делом заједничке државе са Русијом, потом поред ње Украјина и Казахстан су такође у оквиру најбиталијих руских националних интереса (нарочито источна Украјина и северни Казахстан где доминирају етнички Руси и Русофони), да би остале земље ЗНД имале за званичну Москву интерес «унутрашњег иностранства» (економске сарадње са неком врстом тампон зоне у безбедоносном смислу у односу на друге велике силе Евроазије укључујући и свеprisутне САД). Последњих неколико година Шангајски споразум (Русија, Кина, Казахстан, Киргизија, Узбекистан и Таџикистан као чланови, а још низ значајних земаља Азије као посматрачи) прераста у војно – политички савез, који је за сада регионалног и дефанзивног карактера у односу на растућу експанзију САД и НАТО на тлу Азије.

Ван напред наведених интеграционих форми, за Русију постоје велике силе Евроазије од стратешког интереса са којима се посебно развијају

пријатељски односи на паритетном нивоу и уз међусобно уважавање. То су Немачка и Француска у Европи, те Кина и Индија у Азији. Русија нема интереса да улази у било какву врсту конфликта са овим државама, већ да напротив са њима развија посебне пријатељске односе и сарадњу до нивоа стратешког савезништва, што је добрим делом већ остварено. Неке суседне земље Русије су посматране као интересне сфере безбедоносне заштите у којима постоји и руски интерес иако нису ни у каквој форми званичног савезништва са Москвом. То су Финска, Монголија, Северна Кореја па на неки начин и у измењеној форми и три балтичке републике – Естонија, Летонија и Литванија (иско су све три чланице НАТО и ЕУ из геополитичких и геостратешких интереса Русија је увек осетљива на посебно присуство трећих сила на овом простору, што сада има крајње дефанзивни карактер – жељу да се на овом простору не инсталирају нуклеарна оружја, стратешка авијација и др.).

Са Великом Британијом Русија има традиционално супротне интересе по низу питања, нарочито ако узмемо у обзир да је званични Лондон мање заинтересован за европска питања и у ствари је чврсто везан за поитику САД. Традиционалне несугласице Русија има и са Турском, па чак и са Пољском. Однос Русије и исламских земаља је велика непознаница у будућности, с тиме да та позиција неће бити монолитна (на пример са Ираном или Сиријом су традиционално бољи односи и подударнији интереси него са Турском или Саудијском Арабијом). Русија има све боље односе и заједничке интересе са Израелом. Русија такође има традиционални интерес на Балкану кога се не може одрећи у потпуности и он је више везан за православне и словенске народе.

Ван Европе и Азије руски интереси су драстично смањени после распада СССР. Они се свде само на неке области Африке, те сасвим симболично на просторима Латинске Америке и Океаније, док су у Северној Америци и Аустралији они готово занемарљиви. Однос Русије са једином светском суперсилом – САД је веома комплексан и у будућности тешко до краја предвидљив. У сваком случају ове две велике силе (САД и Русија) имају највећи заједнички интерес у борби против светског тероризма, нарочито исламског фундаментализма (који је у порасту и често фанатичан). Две земље имају и своје заједничке привредне интересе. Са друге стране постоји низ противречности које се могу потенцијално разбуктати у конфликт, што предпостављамо да се скоро неће догодити, јер га ни једна од ових сила не жели. Највеће неуралгичне

тачке су источна Украјина и северни Казахстан, где је руски интерес максималан, и где би експанзија и продор било које друге силе, укључујући и САД могао да изазове бенигну (одбрамбену, али у исто време бескомпромисну) руску реакцију. То исто важи за Белорусију, али сматрамо да је ту руски интерес и доминација неприкосновена. Са друге стране, тешко је предвидети даљи развој ситуације на Далеком истоку где су интереси САД и Кине све противречнији и евентуални руски став по том питању. Наше је мишљење да Русија неће дозволити да се увуче у конфликтне аранжмане других сила. Њој је потребан даљи предах да би развијала успешно своју економију и решавала демографски проблем, усавршавала оружане снаге и вршила даљу модернизацију земље – дакле и због себе саме, због свог даљег развоја, а и због окружења и процеса којима је у међународним односима изложена.

Када имамо у виду међународне организације попут ОУН, ММФ, СТО, Светске банке и др, руски интерес је селективан. У оквиру ОУН Русија најбоље остварује своје међународне интересе, а то је и најважнија светска организација за очување мира. Нарочито је Русији важно стално место у СБ ОУН, одакле може ефикасно да прати развој ситуације у свету и да ефикасно предупреди многе нежељене моменте. Русија ће свакако благоданом гледати на потенцијални даљи развој самосталних европских оружаних снага ван НАТО и даваће своју подршку у том правцу. Тешко је поверовати да ће Русија дозволити да поново зависи од ММФ, Светске банке и других међународних финансијских организација као што је то било у време Јељцинове ере. Званична Москва ће све учинити да задржи своју позицију у Г 8, а вероватно ће тежити да и званично уђе у СТО. Русија је једна од ретких држава у свету, на коју даљи развој процеса глобализације уз евентуално даље умањење важности националних суверености држава, неће имати већег значаја.

Управо у предвиђању даљег развоја Русије током следећих неколико деценија XXI века (део «Предвиђање геополитичке позиције Русије у следећим деценијама XXI века») смо остали релативно резервисани имајући у виду незахвалност таквог научног подухвата, макар и у најосновнијим цртама. Ипак смо издвојили неке опште светске тенденције чији су процеси углавном већ започети и њихове вероватне последице за Русију. Русија ће у XXI веку уживати значајне повластице на основу располагања големим природним ресурсима на Планети и у окружењу, које ће бити све дефицитарније природним богатствима.

Посебно смо издвојили важност руских резерви у: чистој питкој води, где смо нарочито издвојили сибирске реке и језера; Богатство у дрвету, нарочито у сибирским и руским северноевропским тајгама; Богатство у нафти и гасу, али и осталим енергентима, нарочито угљу; Богатство у рудама метала и неметала, где посебну важност имају резерве и налазишта злата, дијаманата, сребра, урана, оплемењивача гвожђа и др; Богатство у простору по глави становника и то нарочито у пољопривредном земљишту и ораницама где посебно место заузима изузетно квалитетни чернозем; Богатство у разноврсности и распрострањености флоре и фауне, што имајући у виду њену девастацију на многим деловима Планете, руску природу чини све значајнијом баштином човечанства; Управо у вези са тим – релативна еколошка очуваност највећег дела данашње Русије (изузев неких мањих подручја око великих индустријских центара у европском делу земље);

Сви напред набројани фактори чине реалну перспективу развоја Русије у следећим деценијама XXI века веома повољном, бар што се тиче ресурса са којом земља располаже. Стога смо склони да предпоставимо и даљи привредни раст земље, нарочито ако се у индустријској сфери високих технологија задржи корак са најразвијенијим земљама света. На унутрашњем плану најзначајнији руски проблем је демографски, односно слаб природни прираштај и нарочито његова диспропорција у односу на неке мањине (махом исламске вероисповести). Вероватно ће у перспективи доћи до опадања процентуралног удела Руса и Русофона у Русији од данашњих нешто испод 85 % на мањи удео, али је тешко рећи да ли ће се тај процес касније успорити и чак зауставити услед промена у демографском развоју становништва. Вероватно је да би евентуално уједињење Русије са северним Казахстаном, источном Украјином (или чак Украјином у целини), укључујући реализовање државне заједнице са Белорусијом, уз даљи демографски прилив Руса и Русофона из других земаља ЗНД путем имиграције, значајно побољшало демографску позицију земље са аспекта руског националног интереса.

Са друге стране много је теже предвидети неке трендове у међународним односима. Током следећих деценија велики макрорегион Далеког истока и читава област северног Пацифика претендује да постане водећи економски глобални центар света, те на тај начин, руске најисточније области добијају већу специфичну тежину. Њихово укључивање у регионалну економију Далеког

истока уз задржавање политичке осе везаности за званичну Москву би сигурно била пожељна варијанта за Русију. Русија ће сигурно и у будућности покушати на политичком плану да задржи извесне интегративне политичке токове са већином земаља постсовјетског простора, а да са Европском Унијом и посебно Немачком и Француском формира стратешку сарадњу. Неизвесно је предвиђати расплет даљих релација у односима према Кини и исламском свету. Постоје реалне могућности да се САД сукобе са интересима Кине или (и) исламског света, те је неизвесно држање Русије у таквим ситуацијама. Ближи смо претпоставци да би Русија давала подршку САД по питању сукоба интереса са исламским светом, а да би остала неутрална у случају сукоба интереса званичног Вашингтона са Кином. Са друге стране, имајући у обзир Шангајски споразум, евентуални даљи исхитрени потези САД у односу на Русију и руске виталне интересе у окружењу, могли би сасвим (вероватно непланирано) да удруже Русију и Кину у отворени антиамерички савез.

У сваком случају Русији ће вероватно бити веома битно да у међународним односима сачува свој сопствени мир уз заштиту најважнијих интереса без улаза у озбиљне конфликти или чак затезање односа са највећим силама света, пре свега САД и Кином. Највећу бригу очекујемо да Русија посвети развоју сопствене економије и укупног просперитета у својој држави, демографском проблему, очувању еколошког квалитета природне средине и јачању добрих односа са великим силама, укључујући и извесне случајеве, (већ помињаног) стратешког партнерства.

Библиографија

Уџбеници, енциклопедије, монографије, атласи

- Академија наука, Институт за етнологију «Кавказ в геополитическом измеренију», Москва, 2000.
- Арбатов Алексей «Безопасность: Российский выбор», ЭПИ центр, Москва 1999. стр. 530
- »Атлас СССР в одиннадцатой пятилетке«, главное управление геодезии и картографии при Совете министров СССР, Москва 1982.
- Вайес Јуриј, Јоксимовић Лјубинка «*Savremeni privredni sistemi*», Ekonomski fakultet, Beograd, 1997.
- Balibar Etienne «*L Europe L Amerique la guerre*», reflexions sur la meditation europeenne», Editions la decouverte, Paris, 2003, str. 190.
- Вжежински Збигњев «*Velika šahovska tabla*», CID, Podgorica, 1998.
- Безнк, Д. К. «*Основ социологији религији*», «Беларуска Навука», Минск, 2003.
- «*Беларусь, факт*», Кавалер Паблицерс, Минск, 2005.
- Bilington Džeјms «*Ikona i sekira*», istorija ruske kulture jedno tumačenje, Rad, Beograd, 1988, str. 610.
- Вјукенен Патрик «*Smrt Zapada*», зашто су наша земља и цивилизација угрожени због становништва, Beograd, 2004.
- Boniface Pascal «*La France contre l empire*», Robert Laffont, Paris, 2003, str. 156.
- Britannica Atlas, Encyclopedeia Britanica, London, 1996, str. 320.
- Внешня политика Россији: мненія експертів «*Аналитический доклад РНИС и НП*» по заказу московского представительства Фонда им. Ф. Эберта, Москва, 2002.
- Воејков Николай Н. «*Церковъ, Русь и Рим*», Лучи Софии, Минск, 2000.
- Џомски Ноам «*Hegemonija ili opstanak*», америчке тежње за глобалном доминацијом, Naklada Lijevak, Zagreb, 2004.
- Geler Mihail, Nekrić Aleksandar »*Utopija na vlasti*«, CID, Podgorica, 2000.
- Grčić Mirko «*Industrijska geografija*», Geografski fakultet, Beograd, 1994, str. 400-
- Грчић Мирко «*Политичка географија*», Географски факултет, Београд, 2000, стр. 530.

- Говорухин Станислав «*Велика криминална револуција, има ли Русија будућност*», Филип Вишњић, Београд, 1995.
- Давидовић Раде «*Регионална географија Европе*», Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Нови Сад, 2004, стр. 765.
- Давыдова М. И, Каменский А. И, Неклокова Н. П, Тушинский Г. К. «*Физическая география СССР*». II издание, Издаделство «Просвещение», Москва, 1966.
- Данилченко В. М., «*Глобализаций и образование в XX века*», Высшее образование сегодня, Москва, 2004.
- Данилевски Николај «*Русија и Европа*», Службени лист СРЈ, Београд 1994, стр. 454.
- Данилов А. А. «*История России*», Издателский дом «Новый учебник», Москва 2002, стр. 356
- Del Val Aleksandar «*Islamizam i SAD, zavera protiv Evrope*», Službeni list SRJ, Beograd, 1997.
- Департамент экономического сотрудничества МИД Российской Федерации «*Экономическая ситуация в России*», Москва, 2002. стр. 120
- «*Economic commisission for Europe*», United nations, N 2, 2005.
- Dvornik Frensis «*Sloveni u evropskoj istoriji i civilizaciji*», Klio, Beograd, 2002.
- Diercke weltatlas, Georg westermann verlag, Braunschweig, 1997, str. 300.
- Durosell Jean – Baptiste «*Histoire diplomatique de 1919, a nos jours*», Fayard, Paris, str. 820.
- Dezert Bernard «*Leurope geographie historique, sociopolitique et economique*», Nathan, Paris, 1998, str. 210.
- Dinić Jovan «*Ekonomska geografija*», Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd, 1999. str. 340.
- Draker Petar «*Postkapitalističko društvo*», Grmeč, Privredni pregled, Beograd, 1995, str. 190.
- Дугин Александар, Основи геополитике, књига 1, «*Геополитичка будућност Русије*», Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Ђурђевић С. Бранислав «*Методологија научног рада*», Скрипта за студенте географије и турзма, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад, 2000.

- Đurić Vladimir «Ekonomska geografija sveta», Naučna knjiga, Beograd, 1974., str. 479.
- Ђурић Винко «Владимир Путин и васкрс Русије», Чигоја, Београд, 2001, стр. 210
- Ђурић Винко «На половини пута», Чигоја, Београд, 2004, стр. 192
- Ельцин Борис «Президентский марафон», Издателство АСТ, Москва 2000, стр. 280.
- Ефименко А. Ј. «Историја украјинског народа» Институт за политичке студије, Београд, 1999, стр. 390.
- «Экономическая география СССР», Москва, 1983, стр. 340.
- «Этноконфессиональные процессы в Беларуси и формирование патриотизма», Национальная академия наук Беларуси, Институт философии, ИООО «Право и экономика», Минск, 2004, стр. 312.
- Зуев М. Н. «История России», с древности до наших дней, Высша школа 1994, стр. 276.
- Janev Igor «UN i međunarodne finansijske i ekonomske organizacije», Institut za političke studije, Beograd, str. 404.
- Jelizarov Antonij «Kontrašpijunaža – FSB protiv vodećih obaveštajnih službi sveta» Paidea, Beograd, 2001, str. 176.
- Юрий Безелянский «От Рюрика до Ельцина», календарь российской истории, Физкультура и спорт, Москва, 1993, стр. 315.
- Карушћински Ришард «Imperija», Radio B 92, Beograd 1997.
- Kilibarda Zoran i Šaranović Jovanka «Istorijski koreni izazovi i alternative geopolitike savremene Rusije», Alternativna akademska obrazovna mreža, Evropske studije, kurs: Rusija i Evropa, Beograd, 2001,
- Kisindžer Henri «Diplomatija», I i II, Verzalpres, Beograd, 1997. str. (1-397) i (398 – 782).
- Кицошев Саша «Регионална географија Азије», ПМФ, Институт за Географију, Нови Сад, стр. 338.
- Кицошев Саша, Драгана Дунчић «Географске основе просторног планирања», Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад, 1998, стр. 202.
- Кицошев Саша, Голубовић Петар «Регионална географија Африке», ПМФ, Ниш, 2002, стр. 488.

- Кицошев Саша, Петар Голубовић «Геодемографија», Универзитет у Нишу, ПМФ, одсек за Географију, Ниш 2004, стр. 235
- Ključevski V. O. «Istorija Rusije», CID, Podgorica 1977.
- Knežević Miloš (priređivač) «Vreme globalizacije», Dom kulture Studentski grad, Beograd, 2003, str. 316.
- Кутдфев С. А, Счастнес П. Н, Николский И. В, Кутушев Н. Г, «Российская федерация», Москва, 1959.
- Кнежевић Милош «Европа иза лимеса», Слободна књига, Београд, 2001.
- Knežević Miloš (priređio), «Vreme globalizacije», Dom kulture studentski grad, Beograd 2003, str. 310
- Knežević Miloš «Moć Zapada», Nova stara Европа, Mali Nemo, Pnačevo, 2005, str. 297
- Kenedi Pol «Uspon i pad velikih sila», SLJ, 1996.
- Kenedi Pol «Pripreme za XXI vek», SLJ, 1997.
- Knežević Miloš, Budžak Goran, Petrović Dragan «Savremeni predsednički sistemi», Institut za političke studije, Beograd, 2005, str. 259 .
- Kurjak Jelica «Političke promene u Rusiji 1990-1996», Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 2000, str. 190.
- Кузнецов Вјечеслав «Соцологија Безопасности», РАН, Москва, 2003, стр. 880.
- Levkov Milivoje «Izraelska tajna služba», Filip Višnjić, Beograd 2001, str. 439
- Leonard Dik «Vodič kroz Evropsku uniju», Narodna knjiga Alfa, Beograd, 2004, str. 370.
- Лушков Јуриј «Обнављање историје – човечанство у XXI веку и будућност Русије», Завет, Београд, 2003, стр 310.
- Мала Просветина енциклопедија, I и II, Београд 1969.
- Мандер Цери и Голдсмит Едвард, «Глобализација», аргументит против, Клио, Београд, 2003, стр. 517.
- Mandelbaun Majkl «Ideje koje su osvojile svet», Filip Višnjić, Beograd, 2004, str. 390.
- Медведев Рој «Владимир Путин четири године у Кремљу», Просвета, Београд, 2005, стр. 736.
- Милосављевић Славомир, Радосављевић Иван «Основи методологије политичких наука». Службени гласник, Београд 2000, стр. 630
- Милошевић Ђорђе «Русија на раскришћу», Прометеј, Нови Сад, 2003.

- Милошевић Зоран «*Нови пут Русије*», Завид та уџбенике и наставна средства», Источно Сарајево, 2005, стр. 222.
- Милошевић Зоран «*Руско питање данас*», Институт за политичке студије, Београд, 2006, стр. 130.
- Мирковић Дејан «*Запад или Русија*», Игам, Београд, 2004, стр. 320.
- Митић Миодраг «*Дипломатија и спољни послови у законодавству Руске Федерације*», Београд, 2002.
- Митровић Жељко «*Српске земље између Немачке и Русије*», оглед о геополитичким и економским основама једне могуће спољнополитичке стратегије, Теовид, Београд, стр. 125.
- Мартиновић Сретен «*Русија и Балкан*», са посебним освртом на албанско питање, ИП Обележја, Београд 2004, стр. 255
- Мирковић Теодор «*Стратегије и ратне доктрине суперсила и блокова*», Бојноиздавачки завод, Београд 2003.
- «*Nations in transit*», Fredon house, 2002.
- «*Новая Россия*», Москва, 1994, информационо-статистический алманах, међународная Академия информатизации, Москва 1994, стр. 490
- Noutchie Njike Jackson «*Civilisation de la Francophonie*», CLE international, 2003.
- Оболенски Димитрије, Роберт Оти (приређивачи) «*Историја Русије*», Клио, Београд 2003.
- Општа енциклопедија Larousse», Том I и III, Вук Караџић 1971. и 1973.
- «*Основные итоги всероссийской Переписи населения 2002. года по Российской Федерации*», Москва, 2003.
- Павел Рудјаков «*Сеоба Срба у Русију у XVIII веку*», Службени лист СРЈ, Београд 1995, стр. 183
- Печујлић М, Милић В. «*Методологија друштвених наука*», Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2003, стр. 245.
- Петровић Руде «*Регионална географија света*», Београд, 1954.
- Petković Milan «*Geopolitičke paralele na pragu XXI veka*», Kalekom, Beograd, 1997, str. 180
- Petrović Piroćanac Zoran «*Mali pojmovnik geopolitike*», Institut za političke studije u Beogradu, «Jugoistok», Beograd, 2004, str. 550
- Попов Чедомир «*Од Версаја до Данцинга*», друго издање, Службени лист СРЈ, Београд, 1995, стр. 410

- Поповић Васиљ «*Источно питање*», Службени лист СРЈ и Балканолошки институт САНУ, Београд, 1996, стр. 252.
- Поповић Никола «*Србија и царска Русија*», Службени лист СРЈ, Београд 1994, стр. 327.
- Потемкин «*Историја дипломатије*», Том I - III, Београд 1947.
- Prvulović Vladimir «*Ekonomska diplomatija*», Beograd, 2000.
- Првуловић Владимир «*Компаративни политички системи*», Мегатренд, Београд, 2002.
- Pol Džonson «*Istorija američkog naroda*», Knjiga komerc, Beograd, str. 916.
- «*Процеси демократизације у земљама транзиције*», Институт друштвених наука Београд и Российская Академия наук, Београд 2000.
- Радуловић Марко «*Успон Русије*», Глобус М, Београд, 2002, стр. 201.
- Рамоне Игнацио «*Геополитика хаоса*», Институт за геополитичке студије, Београд, 1998, стр. 144.
- Rak Pavle «*Nacionalistička internacionala*», Beograd, 2002.
- Rakočević Živojin «*Geopolitičko finansijski lavirint*», prilog kritici anglosaksonske geopolitike, Samizdat Copyright, Živojin Rakočević, Beograd, 2001.
- Рамоне Игнацио «*Геополитика хаоса*», Институт за геополитичке студије, Београд, стр. 144.
- Распоповић Радослав «*Црна Гора и Русија*», Службени лист Србије и Црне Горе, Београд и Подгорица, 2005, стр. 430.
- Renouvin Pierre «*Histoire des relations internationales*», tome sixieme, Le XIX siecle II, de 1871 a 1914, Lapse de Leurope, Libreririe, hachiette, Paris 1959.
- Roberts Džon «*Evropa 1880 - 1945.*», Klio, Beograd 2002.
- Ром В. Я Дронов В. П. «*География России, население и хозяйство*», издателски дом «Дрофа», Москва 1995. стр. 286.
- Российская Федерация федералъный закон о ыборах призиидента Российской Федераци, Москва, 2004, стр. 123.
- Rubić Ivo, Petrović R, Merdarić J, «*Geografija svijeta*», II izdanje, Sloga, Zagreb 1958.
- «*Русија и Југославија у бројкама*», Савезни завод за статистику и Государственный комитет Российской Федерации по статистике, Београд, 2003.

- Seller Andre et Seller Jean «*Atlas des peuples d Orient*», Moyuen-Orient, Caucase, Asie-centrale, Cartographie de Anne Le Fur, Collectio «Atlas des peuples», Paris, 2002, str. 200.
- Simić Dragan «*Poredak sveta*», Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1999, str. 378.
- Simić Predrag «*Kina*», kratka istorija, Beograd 2004.
- Soljenitsyne Alexandre «*Le probleme russe a la fin du XX siecle*», Fayard, Paris, 1994.
- Солженицин Александар «*Русија у провалији*», Верзалпрес, Београд, 1997.
- Soroš Džodž «*Kritika globalnog kapitalizma*», В 92, Beograd, 2000, str. 189.
- Стражевский А. «От Белого моря до Черного», государственное издательство», географической литературы, Москва 1962, стр. 302.
- «Тайне операције руских специјалних служби од IX до XXI века», Paidea, Beograd, 2001, str. 276.
- Thierry de Monbrial «*Quense ans qui boulevarserent le monde*», Dunod, Paris, 2003, str. 342.
- «*Украинцы народ и культура*», Роосииская Академия наук и Национална Академия наук Украина, Наука, Москва - Киев, 2000.
- Успенски Фјодор «*Источно питање*», Службени лист Србије и Црне Горе, Београд 2004.
- «*Fragments d Europe*», lobservatoire de la geopolitique, Fayard, Paris, 1993.
- Hantington Sejmjuel «*Sukob civilizacija*», CID, Podgorica 1998.
- Živanov Sava «*Rusija u vreme Jeljcina*», društvene procesi i političko organizovanje (1990-1999), Fakultet političkih nauka, Beograd 2002, str. 285
- Живанов Сава «*Русија на прелому векова*», Службени лист Југославије, Београд, 2002.
- - Živanov Sava «*Rusija i raskol Evrope (1878-1914.)*», Službeni list SCG, Beograd 2005, str. 320.
- Живојиновић Драгољуб «*Успон Европе (1450-1789.)*», треће допуњено издање, Службени лист СРЈ, Београд, 1995, стр. 490.
- Живојиновић Драгољуб «*Ватикан и Први светски рат 1914-1918*», друго допуњено издање, Београд 1996, стр. 519.
- «*FAO – statistice of 2002*», Roma 2003..

- Жилцов С. С. «Неоконченная пьеса для оранжевой Украины», Международные отношения, Москва, 2005, стр. 264.
- Фатић Александар «Нови међународни односи», СЛ СРЈ, Београд, 1999.
- Ferro Mark «*Letam de toutes les Russies*», Les Etats et les nations de l'URSS, Collection «Etats du Monde», Paris, 1993. str. 448.
- Fuše Mišel «*Evropska republika*», Stubovi kulture, Beograd, 2001.
- Hagen Šulce «Država i nacija u evropskoj istoriji», Filip Višnjić, Beograd, 2002, str. 230.
- Carrere Helene «*Le grande defi*», Bolcheviks et nations 1917-1930, Nouvelle bibliotheque scientifique Flaumarion, Paris 1987, str. 335.
- Carrere Helene «*Le malheur Russe*», Fayard, Paris, 1988.
- Carrere Helene d encause de l'acaedmie Francaise «*Victorieusse Russie*», Fayard, Paris 1992.
- «*Ces enfants terribles de Russie*», Letres des enfants russis a leurs journaux, Editions du Griot, Paris, 1994.
- Complete history of the world, sixth edition, the Times, Mapping history, London, 2004, str. 420.
- Чепалыга А. Л, Чепалыга Г. И. «*Региони России*», правочник, Дашков и К, Москва, 2004, стр. 100.
- Šamal Zdenjek «*Kraljevi ruske mafije*», МК Panonija, Novi Sad, 2000.
- Шушарин В. П. «*Савременая буржуаска истриографи древне Руси*», Москва 1964.
- Warnes David «*Chronicle of the Russian Tsars*», the reign-by-regn record og the rulers of imperial Russia, Thams and Hudson, London, 1999, str. 224.
- Werth Nicolas «*Histoire de l union Sovietique*», Presses universitaires de France, Paris, 1990, str. 450.
- World history Atlas, Mapping the human journey, Jeremy Black, a dorling kindersley book, London, 2005, str. 320.

Чланци у зборницима и научним часописима

(цитирани или посебно значајни за тему рада)

- Артём Володин «Региональная безопасность, Безопасность Евразии, октябрь – декабрь 2001, Москва, стр. 20 – 61.
- Барлоу Мол и Хедер – Џејн Робертсон «Хомогенизација школства» у Џери Мандер и Едвард Голшмит «Глобализација», Клио, 2003, Београд, стр. 81-105.
- Богатуров Алексей «Восточный фланг евразийского континента», Безопасность Евразии, октябрь - декабрь 2001, Москва, стр. 415-469.
- Вилен Иванов, Ирина Ладодо, Михаил Назаров «Федерализм и межнационалњне одношения», Безопасность Евразии, октябрь - декабрь 2001, Москва, стр. 7 – 20.
- Грчић Мирко, Геополитичке промене на територији бившег СССР-а, Глобус број 20, Београд 1995., стр. 5 – 16.
- Грэм Элисон »Как остановить ядерни терроризм», у «Россия в глобальной политике», бр. 2, март – април 2004, Москва, стр. 128 – 140.
- Дамиан Ана «Међународни положај и оријентација Румуније», у «Савремени процеси и односи на Балкану», (зборник радова), приредили Мома Стојковић и Ана Дамиан, ИПП и Центар за међународне студије ФПН, Београд, 1997, стр. 391 – 403.
- Зиновски В. И. «Об основнх изменениях уровня материального благосостояния населения Республики Беларусь за 1990-2002.», Социологи, Н. 4. Минск, 2004, стр. 56 – 89.
- Иванов Сергей «Вооруженные силы России и геополитические приоритетъ», у Россия в глобальной политике, бр. 1. январь – февраль 2004. Москва, стр. 38 – 50
- Караџоло Луџо «Važno je biti Rusija», «Rusijaj u igri», Limes plus, Hesperia, 1. 2005, str. 4-18.
- Кицошев Саша «Економско – географске карактеристике и значај земаља Далеког истока», Зборник радова Првог саветовања младих географа Југославије, Петница, 1995, стр. 101 – 104.
- Кисинџер Хенри «Европа у антиамериканизму» у зборнику «Ка царству добра или апокалипси», про ет контра, Филип Вишњић, 2003, Београд, стр. 177 до 179.

- Курас Л. В. «Сибирский компонент евразийского геополитического пространства ХХИ века», у Процеси демократизације у земљама транзиције, Институт друштвених наука Београд и Росийска академия наук, Београд, 2000
  - Лекарев Владимир “Дело Г. И. Тамфильева о рельефу европске Русије и Кавказа”, Гласник Географског друштва, Свеска 10, Београд, 1924
  - Лобер Владимир, Скрипченко Ольга «Партнерство России и НАТО, реальность и перспективы», Безопасность Евразии, бр. 4, 2001, Москва, стр. 469 - 480.
  - Милов Владимир «Бизнес вместо геополитики», у Россия в глобальной политике, бр. 2, март - април 2004. Москва стр. 94 - 102.
  - Михалев Олег «Дилеммы полской политики», Международная жизнь, бр. 11. 2005. стр. 35 - 49.
  - Paolini Margerita «NATO pakt na Istoku» и «Rusija u igri», Limes plus, Hesperia, 1, 2005, str.. 143 – 160.
- Петровић Драган «Кавказ», Земља и људи, Популарно научни зборник СГД, Свеска 52, Београд 2002, стр. 61-66;
- Петровић Драган «Руски Далеки исток, «Руска Калифорнија будућности», Земља и људи, СГД, Свеска 53, Београд 2003, стр. 57-62;
  - Петровић Драган «Казахстан», Земља и људи, СГД, Свеска 55, Београд, 2005, стр. 73 – 79.
  - Петровић Драган «Утицај територијално - административне реорганизације Русије, на регионалне и глобалне односе», Српске органске студије, часопис за органску филозофију, бр 1- 2 за 2003, стр. 150 -180;
  - Петровић Драган «Пољопривреда Русије на размеђу векова и перспективе њеног развоја», Месечне агроекономске анализе, Институт за економику пољопривреде, април 2004, стр. 79 - 83;
  - Petrović Dragan «Modeli participiranja starih ljudi u procesu odlučivanja vlasti u Ruskoj federaciji», Gerontologija, časopis Gerontološkog društva Srbije, br. 2 за 2004, str. 51 – 57, Beograd;
  - Петровић Драган «Анализа писања француске и руске штампе о догађајима на Косову од 17 до 19 марта 2004. године», Политичка ревија, часопис за политикологију, комуникологију и примењену политику, Институту за политичке студије Београд, бр. 2 за 2004, стр. 121 – 133;

- Петровић Драган «*Однос државе и институција власти у Руској федерацији према старим људима током процеса транзиције 1990-2004*», Социјална мисао, бр. 1 за 2005, Београд, стр. 153 - 167;
- Петровић Драган «*Русија и Европа*» (I), Свеске, књижевност-уметност-култура, број 78, октобар 2005, Панчево, стр. 175 - 183;
- Петровић Драган «*Русија и Европа*» (II), Свеске, број 79, јануар 2006, Панчево, стр. 187 – 197;
- Петровић Драган «*Европски цивилизацијски круг као интегративна свесловенска компонента и Русија (са посебним освртом на Јужне Словене)*», Зборник «Први конгрес Јужних Словена одржан у Београду октобра 2005», Ваљево, 2006, стр. 164 – 171.
- Петровић Драган «*Модел савремене Русије, у организовању друштва и државе у борби за повећавање природног прираштаја становништва*», научни реферат предат за зборник на међународном стручно – научном скупу поводом Првог националног конгреса о деци и наталитету у Србији, 2006, Београд, стр. 10.
- Radinović Radovan «*Rusija pred novim odbrambenim izazovima*», Међународна политика, Београд, фебруар-март 2000, стр. 12 – 17.
- Rasizade Alex «*Of Putin revanch*», Contemporary review, The historic signifance, volume 288, summer 2006, str. 137 – 156.
- Rokuči Adriano «*Pravoslvi svet kao politički projekat*», «*Rusij u igri*», Limes plus, Београд, 2004, str. 181 – 193.
- Стојановић Ивица «*Трансфорамција политичког и привредног система и међународне оријентације Бугарске*» у «*Савремени процеси и односи на Балкану*», (зборник радова), приредили Мома Стојковић и Ана Дамиан, ИПП и Центар за међународне студије ФПН, Београд, 1997, стр. 333 – 347.
- Терзић Славенко «*Сербских воскрос между России и западними силама*», у «*Југословенских кризис и России*», втораја половина XX и начело XX века, Москва, 1993, стр. 2 - 28.
- Terzic Slavenko «*Ethnic and religious in serbian history*», у «*Problem of national integration on the XIX and XX centories*», Eurobalkans, Athens, 1994, str. 52 – 56.
- Терзић Славенко «*Иван Степановић Јастребов у старој Србији*», зборник радова «*Иван Степановић Јастребов*», Призрен, 1997, стр. 19 – 25.

- Терзић Славенко «Русија и српска револуција 1804 – 1815.», у «Европа и српска револуција 1804 – 1815.», (уредник) Чедомир Попов, Платонеум, Нови Сад, 2004, стр. 221 – 318.

- Тренин Дмитрий «Южный вектор», Международная Жизнь, бр. 5 2005, Москва стр. 34 – 51.

Часописи (стручни)

- *Политический журнал*, Москва, brojevi za 2005. godinu (nedeljnik)
- *Monde diplomatique*, Paris, brojevi za 2003-2005. (mesečnik)
- *Monde*, Paris, za period 2003-2005. (dnevnik)
- *Liberation*, Paris, za period 2003-2005. (dnevnik)
- *Рооссиска газета*, Москва, за период 2003-2005. (dnevnik)
- *Парламентская газета*, Москва, за период 2004. (dnevnik)
- *Независмая газета*, Москва, за период 2004-2005. (dnevnik)
- *Известия*, Москва, за период 2004. (dnevnik)
- *Правда*, Москва, за период 2004. (dnevnik)
- *Transition report up date*, may 2005, London-New Jork
- *Геополитика*, Београд, за период 2001-2005. (tromesečnik)
- *The economist*, London, за период novembar – decembar 2005.

Кратка биографија

Мр Драган Петровић (Београд 1964), дипломирао је на четири факултета у оквиру државног универзитета у Београду, на којима је претходно паралелно студирао и то: на Економском (1999), на Социологији (2000), на Историји (2000) и на Политичким наукама (2002). Завршио је Постдипломске студије на Географском факултету у Београду, на одсеку Економска географија и одбранио магистарску тезу «Развој и размештај индустрије Београда у XIX и XX веку» 2003. године. Завршио је Постдипломске студије на Факултету политичких наука у Београду, одсек Међународни односи и налази се пред одбраном магистарске тезе «Француско – југословенски односи у време Алжирског рата 1952-1964.». Завршио је израду докторске дисертације о савременој Русији. Стално је запослен у Институту за политичке студије у Београду, као Истраживач – сарадник.

Био је један од аутора два међународна научна зборника, «Француско-српски односи 1904-2004» и «Словенство XXI век», а објавио је око четрдесет и пет научних радова (рачунајући и приказе) у домаћим научним часописима. До сада је објавио следеће књиге, научне – монографије: «Демократска модернизација у Србији», (2005) заједно са Гораном Буцаком; «Савремени председнички системи», (2005) заједно са Милошем Кнежевићем и Гораном Буцаком; «Заједничка држава Србије и Црне Горе», (2006), заједно са Владаном Станковићем. За све три претходно наведене монографије издавач је био Институт за политичке студије у Београду. Поред тога Петровић је објавио као самосталан аутор «Историју индустрије Београда», развој и размештај индустрије Београда у XIX и XX веку, у две књиге (први том до 1941. и други до данас) у издању Српског географског друштва (2006). У припреми за штампу му је књига «Француско – југословенски културни односи 1949-1959.» Живи и ради у Београду.

Универзитет у Новом Саду
Природно – математички факултет
Кључна документацијска информација

Редни број (RBR):

Идентификациони број (IBR):

Тип документације (TD): - Монографска документација

Тип записа (TZ): - Текстуални штампани материјал

Врста рада (VR): - Докторска дисертација

Аутор (AU): мр Драган Петровић

Ментор (MN): професор др Саша Кицошев

Наслов рада (MR): «Русија на почетку XXI века - геополитичка анализа»

Језик публикације (JP): - српски (ћирилица)

Језик извода (JI): - енглески

Земља публикавања (ZP): Србија

Уже географско подручје (UGP): Војводина

Година (GO): 2006.

Издавач (IZ): Ауторски репринт

Место и адреса (MA): Мире Попаре, број 83, Београд, 11030

Физички опис рада (FO): (број поглавља, број страна, број литературних цитата, број табела, број слика, број графика, број прилога): - шест поглавља, 582 страна плус 22 стране са картама и графицима, 404 литературних цитата, пет графика, 17 карата, седам табела, нема других прилога)

Научна област (NO): - Географија

Научна дициплина (ND): - Политичка географија, геополитика.

Кључне речи (KR): Русија, природни ресурси, геополитика, регионализација, међународни односи, светска сила.

UDK:

Чува се (ČU):

Важна напомена (VN):

Извод (IZ): Докторска дисертација «Русија на почетку XXI века – геополитичка анализа» је рад који се састоји из шест делова. У првом делу «Теоретско – методолошки увод» је постављена методолошко појмовна основа рада, извршен

преглед досадашњих истраживања на ову тему и сабрани и анализирани потребни извори и литература. Други део «Физичко – географске одлике територије данашње Русије» се бави анализом и вредновањем рељефа и педолошког покривача, климе, хидрографског потенцијала, биљног и животињског света, те рудног и енергетског блага на подручју савремене Русије. Док су први и други део рада квантитативно невелики (слично петом и шестом делу), трећи и четврти део обухватају највећи део дисертације. Трећи део «Историјска анализа геополитичке позиције Русије» се бави територијалним развојем руске државе кроз историју, при чему су анализирани и остали геополитички значајни фактори генезе њеног историјског положаја. Посебно је посматран утицај који су на Русију кроз историју имали континенти на којима се распростире, а извршена је и анализа билатералних историјских односа са најзначајнијим суседима и светским силама, где су уочене и извесне геополитичке правилности (по историчару Броделу то би биле историјске појаве «средњег» и «дугог трајања»).

Четврти део «Геополитичка позиција савремене Русије» анализира данашњу Русију са унутрашње и међународне позиције. У оквиру унутрашње позиције се анализира економија, демографија, социолошка структура, култура и унутрашња – политичка позиција савремене руске државе. У односу на окружење се анализира укупна позиција Русије у свету и посебно у односу на суседе и поједине важне државе (са свим државама Европе и Азије и са најважнијим силама на другим континентима). Пети део «Перспективе Русије у следећим деценијама XXI века» садржи основне елементе предвиђања унутрашњег развоја земље, као и њену позицију у светским токовима. Шести део је прегледни «Закључак».

Датум прихватања теме од стране Научног већа (DP):

Датум одбране (DO):

Чланови комисије (КО):

Председник: професор др Саша Кицошев

Члан: професор др Јован Плавша

Члан: професор др Славенко Терзић

University of Novi Sad

Faculty of science key

Words documentation

Accession number (ANO):

Identification number (INO):

Document type (DT): - Monograph type

Type of record (TR): - Printed text

Contents Code (CC): The doctor dissertation

Author (AU): M Dragan Petrovic

Mentor (MN): Professor Ph Sasa Kicosev

Title (XI): «Russia in the beginning of the 21 th century – geopolitical analyses»

Language of text (LT): serbien cyrylica

Language of abstract (LA): england

Country of publication (CP): - Serbia

Locality of publication (LP): - Vojvodina

Publication year (PY): - 2006.

Publisher (PU): - Author' s reprint

Publ. place (PP): - Mire Popare, 83, Beograd, 11030.

Physical description (PD): (Six chapters; 582 pages plus 22 pages whit maps and graphics: 404 citation from literature; no pictures; five graphics; 17 maps; seven tables)

Scientific field (SF): - Geography

Scientific discipline: - Political geography, Geopolitica

Key words (UC): - Russia, Natural resources, Regionalization, International relations, World power.

Holding data:

HD Note:

Abstract (AB): The doctor dissertation named “Russia in the beginning of the 21th century – geopolitical analyses” is the work which is consisting of the six parts. In the first part “Theoretical methodological introduction” is a setup of the methodologically conceptual basis of this work and noticed previous researches of this subject matter

and summarized and analyzed the resources and literature. The second part of the work “Physical and geographical attributes of the nowadays Russian territory” engages in analyzing and valuing relief and soil cover, climate, hydrographical potential, wildlife, mineral and energy resources of nowadays Russia. While the first and the second part of this work quantitative are a small (alike the fifth and the sixth parts of the work) the third and the fourth parts borders is the largest part of dissertation. The third part of the work “An historical analyses geopolitical positions of Russia” engages in territorial development of the Russian Government through its history whereat are analyzed another geopolitically important factors of genesis its historical position. Especially is observed influence to Russia by continents of its broadcasting and noticed some analyses of the bilateral historical attitudes to the most important neighbourhood and other major world powers, where is noticed some geopolitically regularities (according to a famous historian Brodel there are a historical apparitions named a period of medium-sized duration and a period of long-sized duration). The fourth part of the dissertation “Geopolitical position of modern Russia” analyzes nowadays Russia in domestic policy and international context. Within interior position is analysing economy, demography, social structures, culture, and domestic policy position of modern Russia. Concerning to surroundings is analysing position of Russia in whole especially concerning to the neighbourhood and some important countries (and all countries of Europe, Asia, and the most important powers of other continents). The fifth part “Perspective of Russia in the next decades of the 21st century” contains a basic elements of the anticipations of internal development and Russia’s position in the world. The sixth part is a previewed “Epilogue”.

Accepted by the Scientific Board on:

Defended:

Thesis defend board:

President: Professor PH Sasa Kicosev

Member: - Professor Ph Jovan Plavska

Member: - Professor Ph Slavenko Terzic

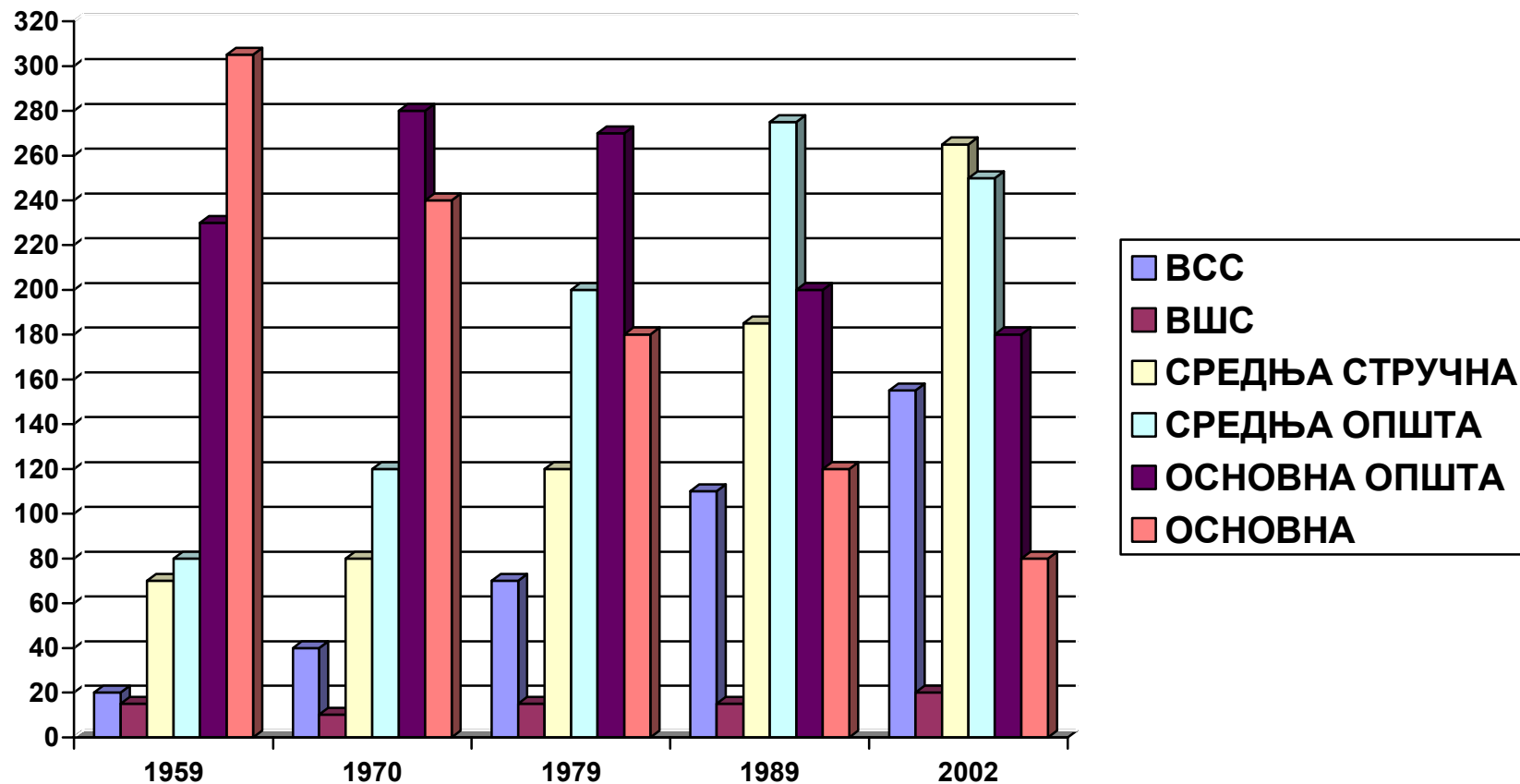
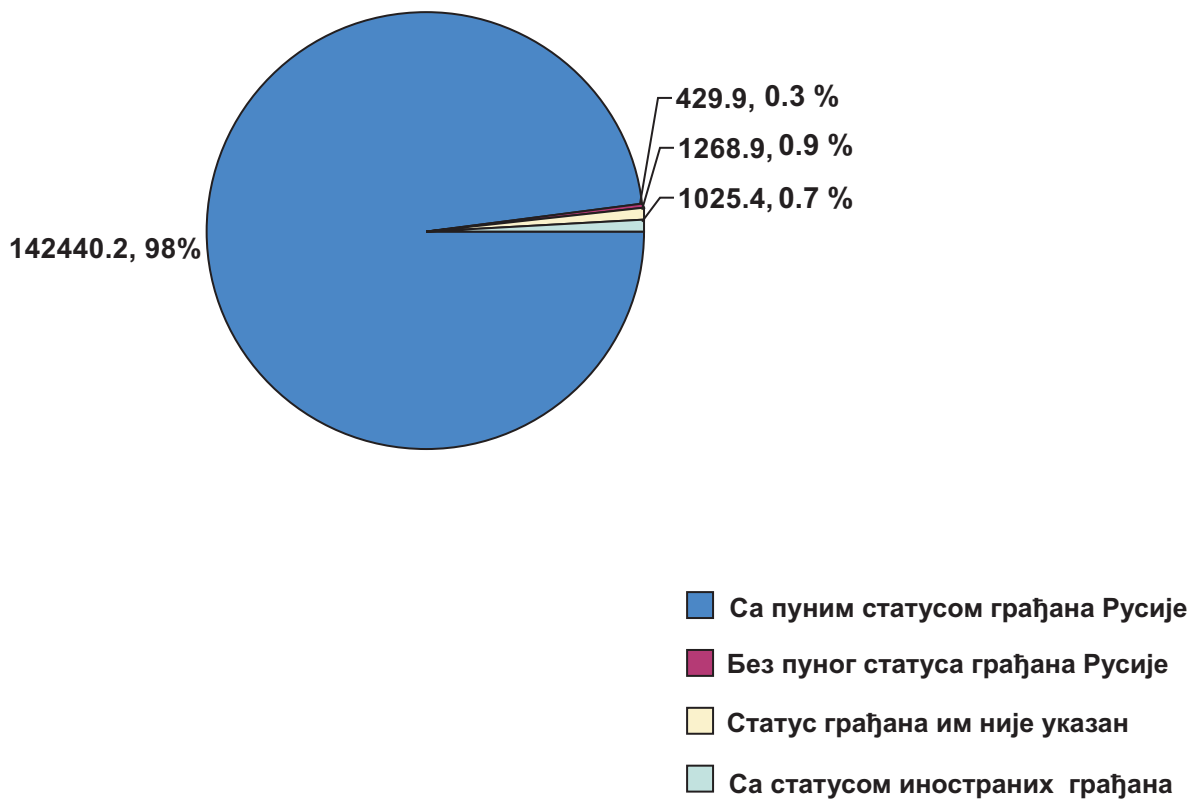

График 1: Структура становништва Русије по образовању (по резултатима пописа на 1000 пунолетних грађана)

Извор: Основные итоги всероссийской переписи населения 2002. года по Российской Федерации, Москва 2003. стр. 7, табела 3.

**График 2: Структура становништва Русије (2002.)
По правном статусу грађанства (у хиљадама)**

Извор: Основные итоги всероссийской переписи населения
2002. года по Российской Федерации, Москва 2003. стр. 7, табела 2.

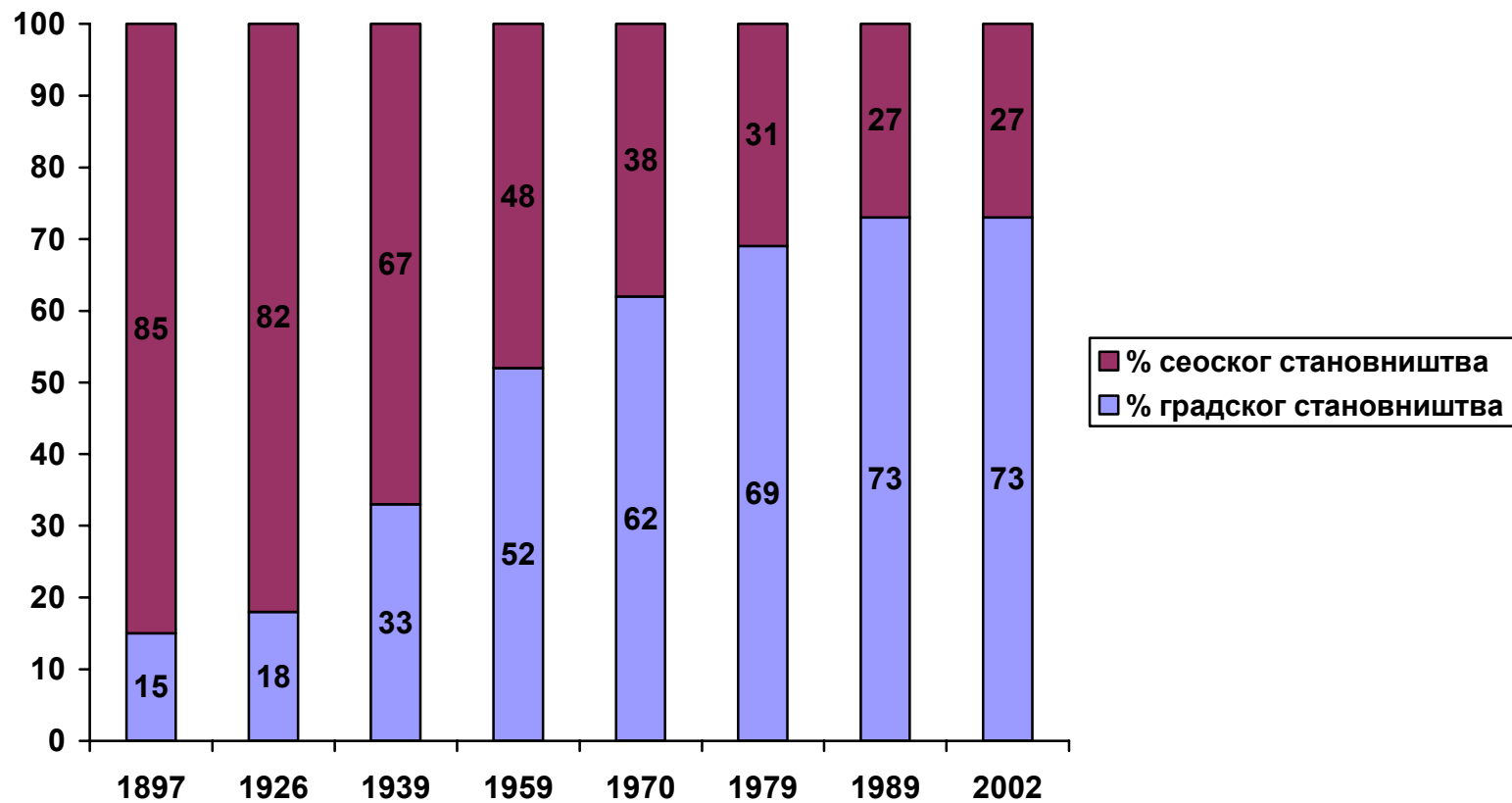

График 3: Удео градског и сеоског становништва Русије, по годинама пописа

Извор: Извор: Основные итоги всероссийской переписи населения 2002. года по Российской Федерации, Москва 2003. стр. 9, табела 6.

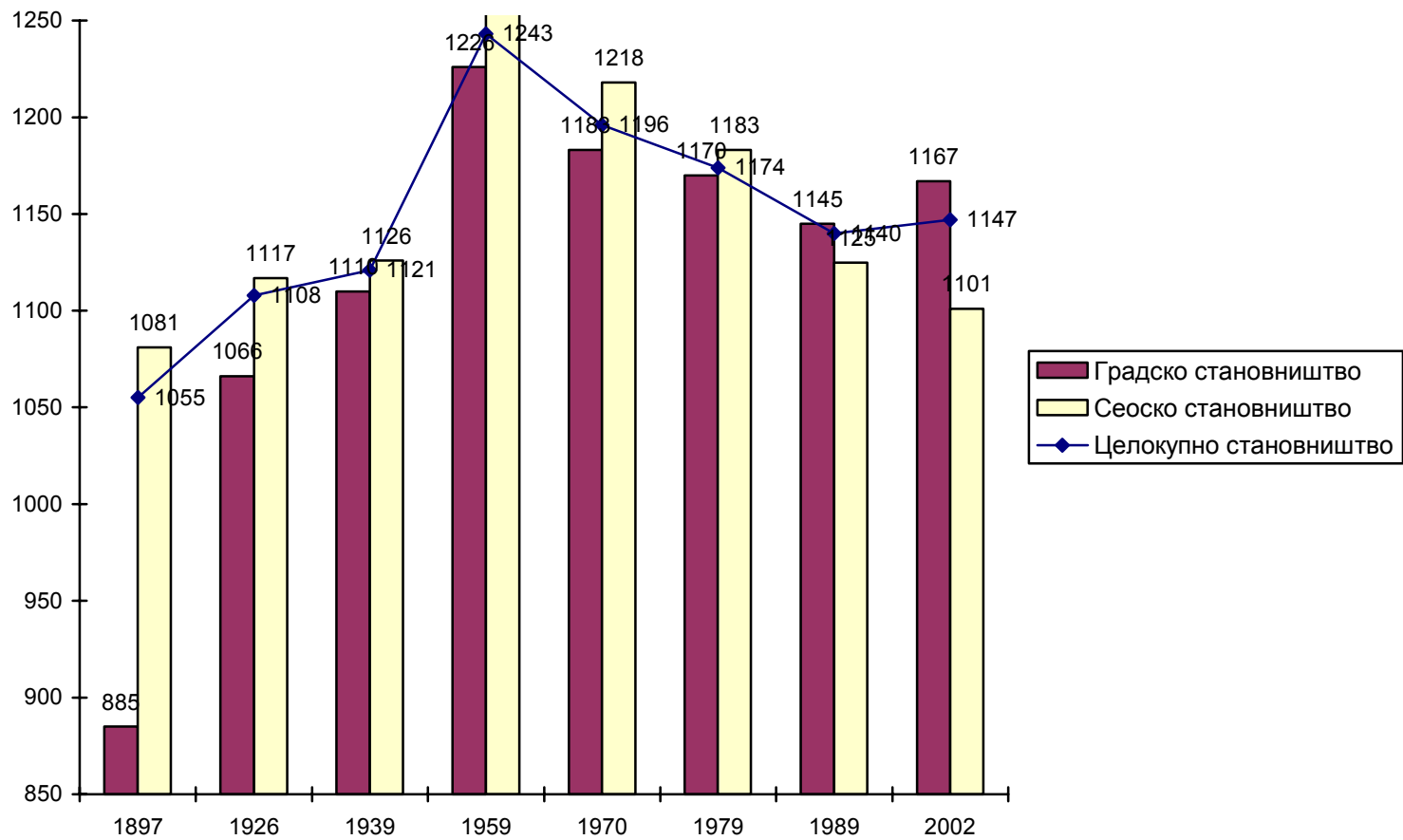

График 4: Број жена на 1000 мушкараца (у градском, сеоском и целокупном становништву Русије по годинама пописа)

Извор: Извор: Основные итоги всероссийской переписи населения 2002. года по Российской Федерации, Москва 2003. стр. 9, табела 7.

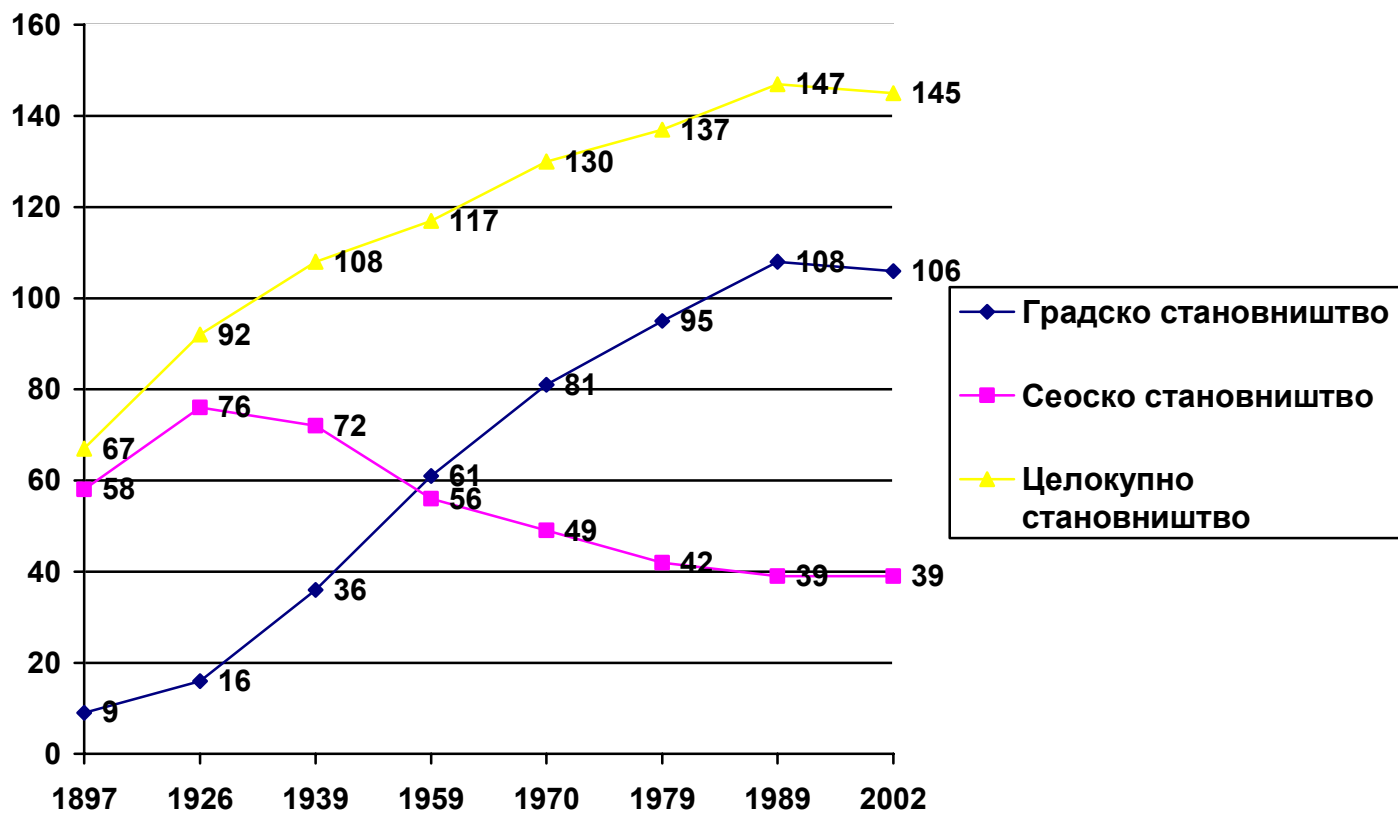

График 5: Број становника Русије по месту живљења (у милионима)

Извор: Извор: Основные итоги всероссийской переписи населения 2002. года по Российской Федерации, Москва 2003. стр. 10, табела 8.

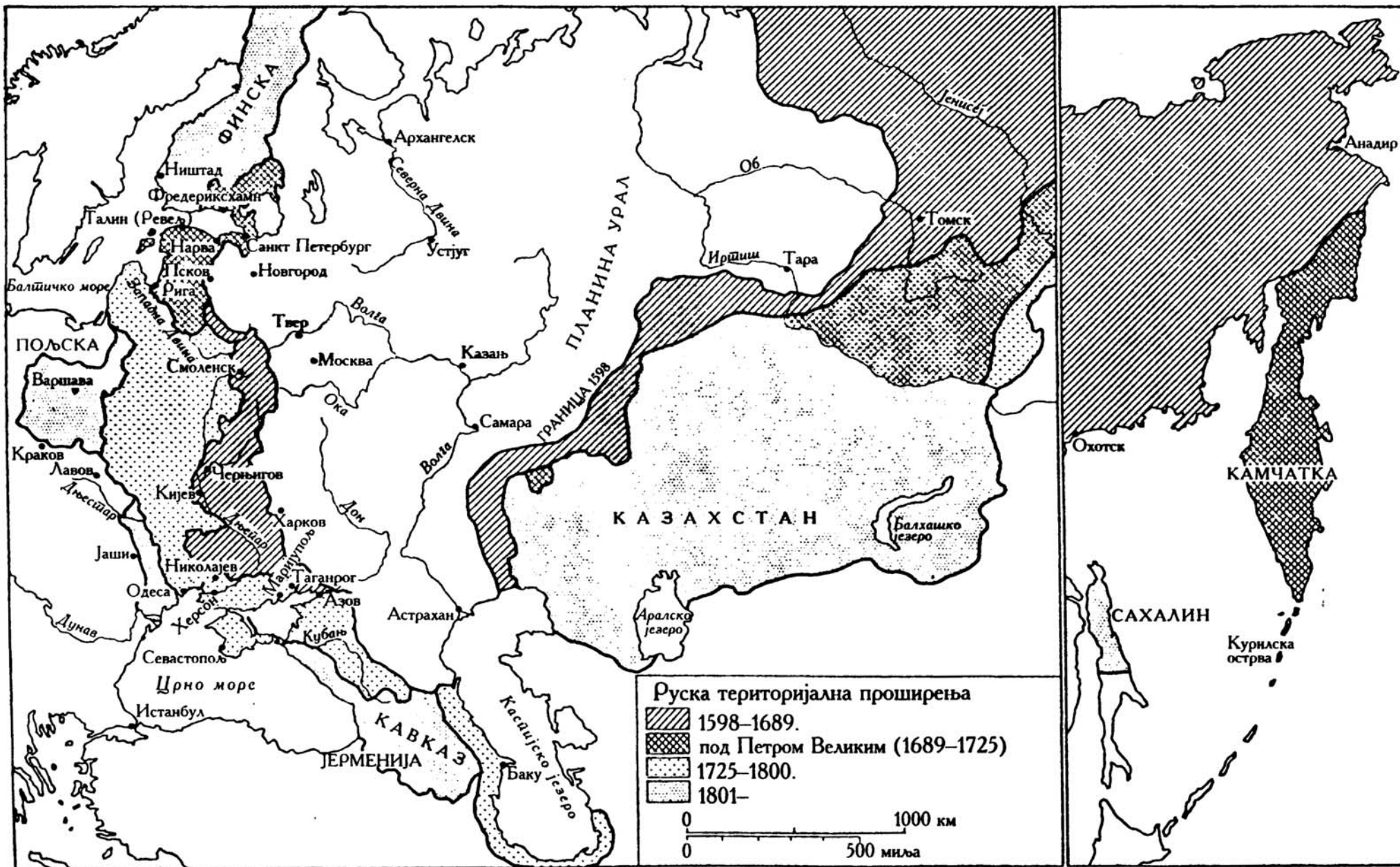
Карта 1: Кијевска Русија од IX до XIII века

Извор: Оболенски Димитрије, Роберт Оти (приређивачи) «Историја Русије», Клио, Београд 2003.

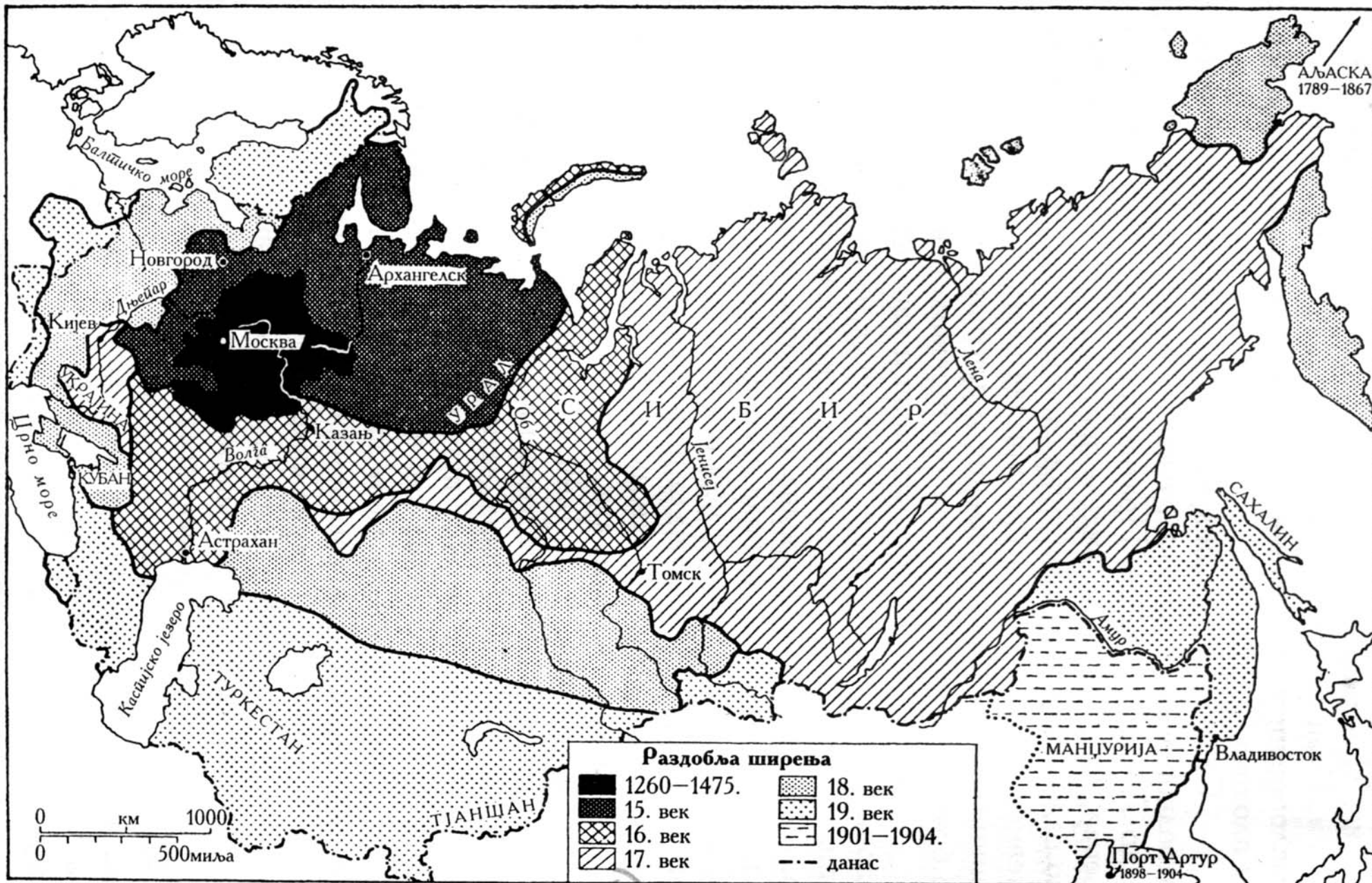
Карта 2: Ширење Московске кнежевине XIV до XVI века

Извор: Оболенски Димитрије, Роберт Оти (приређивачи) «Историја Русије», Клио, Београд 2003.

Карта 3: Ширење царске Русије у XVII, XVIII и XIX веку

Извор: Оболенски Димитрије, Роберт Оти (приређивачи) «Историја Русије», Клио, Београд 2003.

Карта 4: Територијално ширење Русије од XIII до почетка XX века

Извор: Оболенски Димитрије, Роберт Оти (приређивачи) «Историја Русије», Клио, Београд 2003.

Карта 5: Политичко географска регионализација савремене Русије: Макрорегија руски Север

Извор: Драган Петровић

Карта 6: Политичко географска регионализација савремене Русије: Европска макрорегија

Извор: Драган Петровић

Карта 7: Политичко географска регионализација савремене Русије: Уралска макрорегија

Извор: Драган Петровић

Карта 8: Политичко географска регионализација савремене Русије: Макрорегија руски Исток

Извор: Драган Петровић

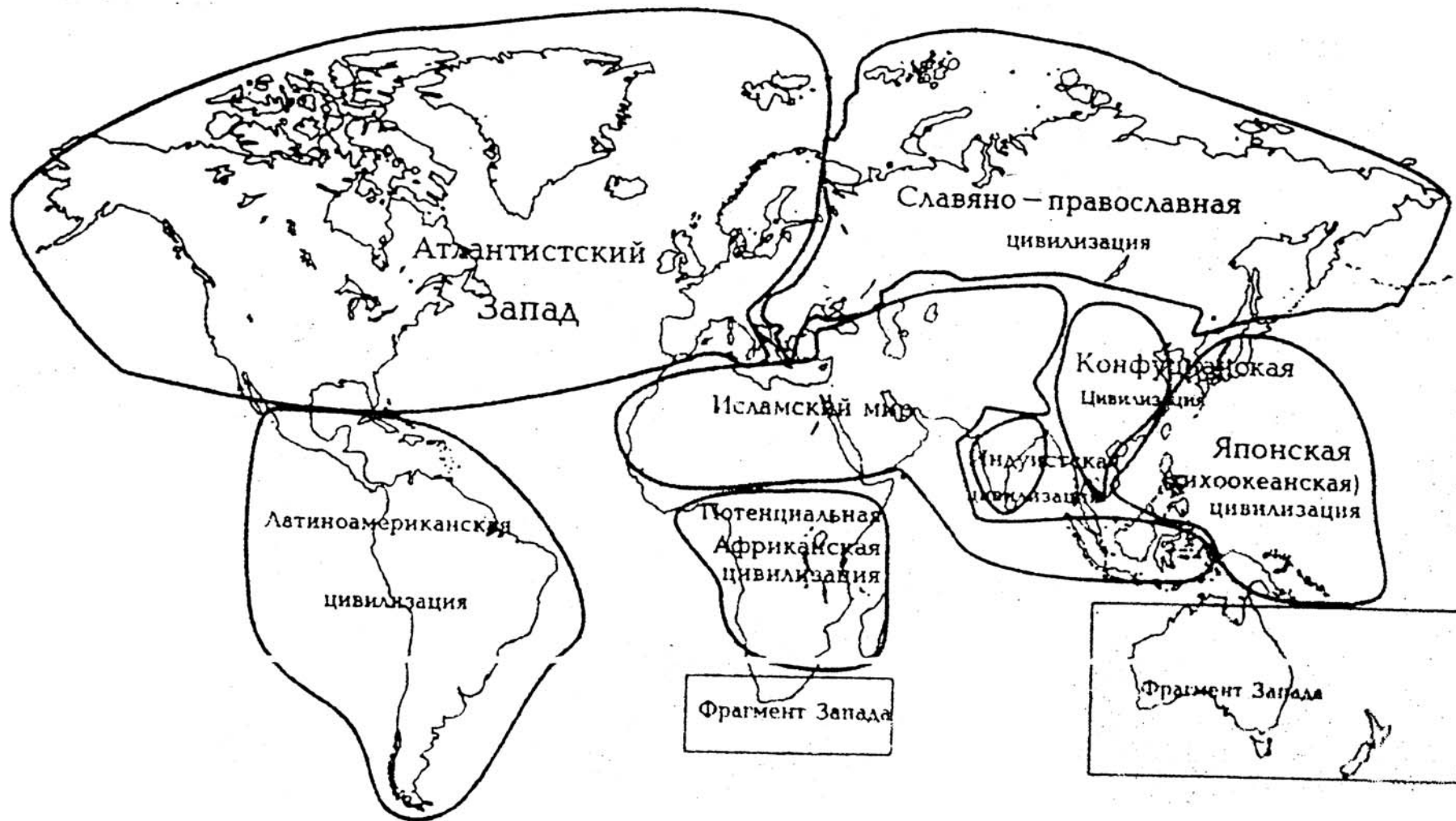

Четири геополитичка саставна дела украјине

- 1 Западна Украјина (Галиција)
тежи Средњој Европи и Западу
- 2 Права Малорусија
(лева обала Дњепра)
- 3 Десна обала Дњепра
(источна Украјина тежи Русији)
- 4 Крим (Оригинална регија, тежи Русији)

Карта 9: Савремена културолошко-политичка регионализација Украјине

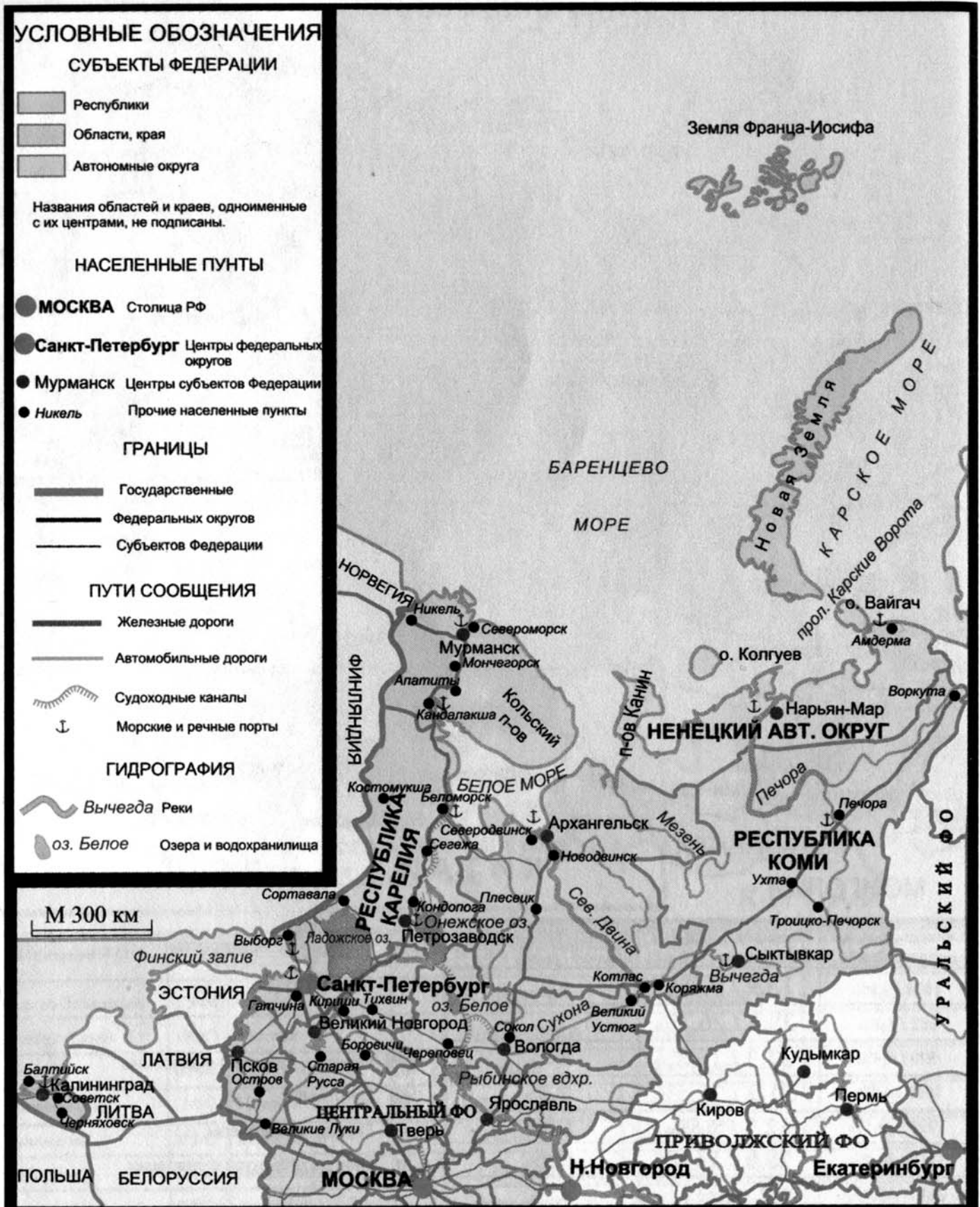
Извор: Рађено према Дугин Александар, Основи геополитике, књига 1, «Геополитичка будућност Русије», Екопрес, Зрењанин, 2004.

Карта 10: Хантингтонова визија сукоба цивилизација

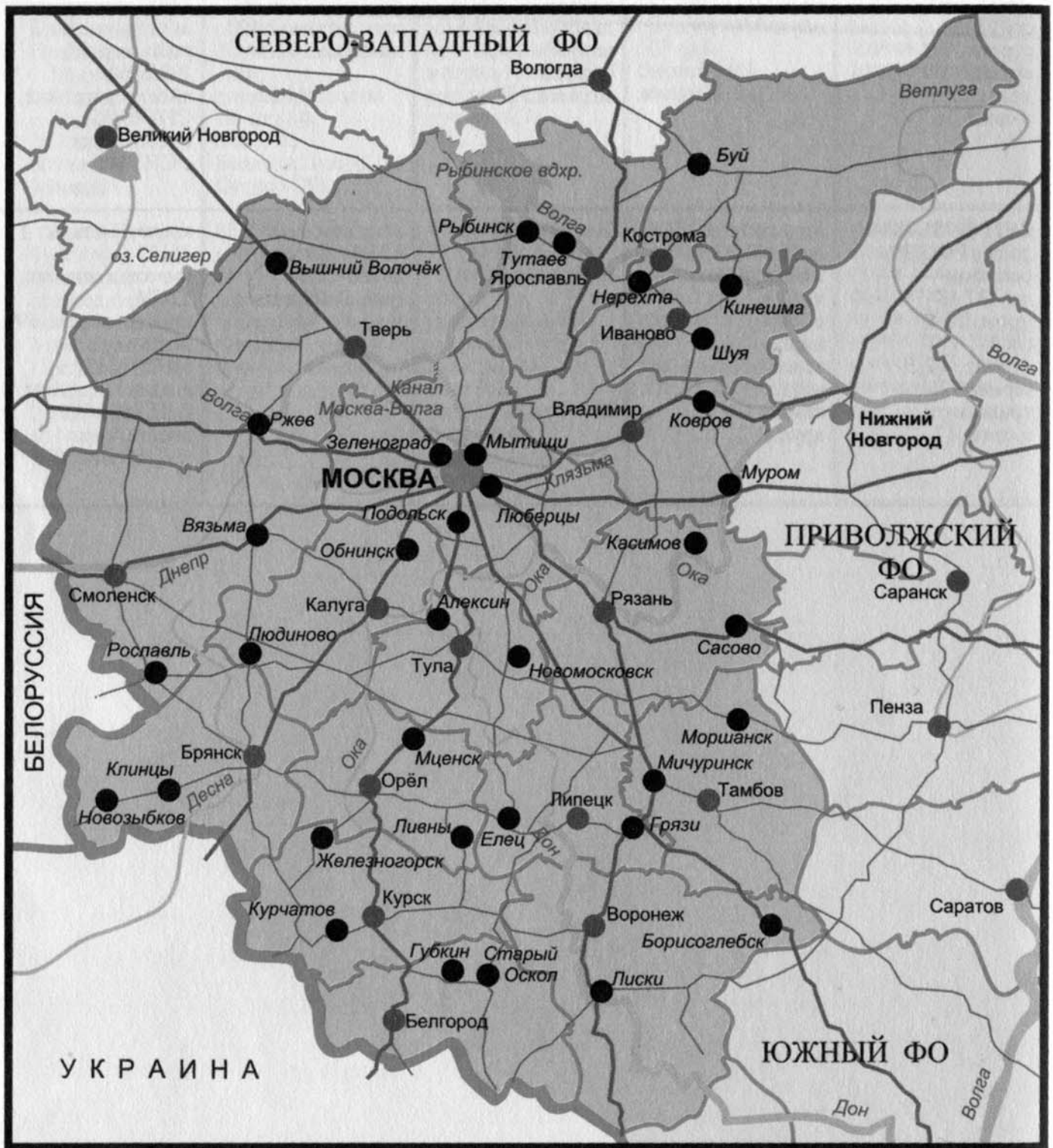
Извор: Дугин Александар, Основи геополитике, књига 1, «Геополитичка будућност Русије», Екопрес, Зрењанин, 2004.

Северозападни федерални округ

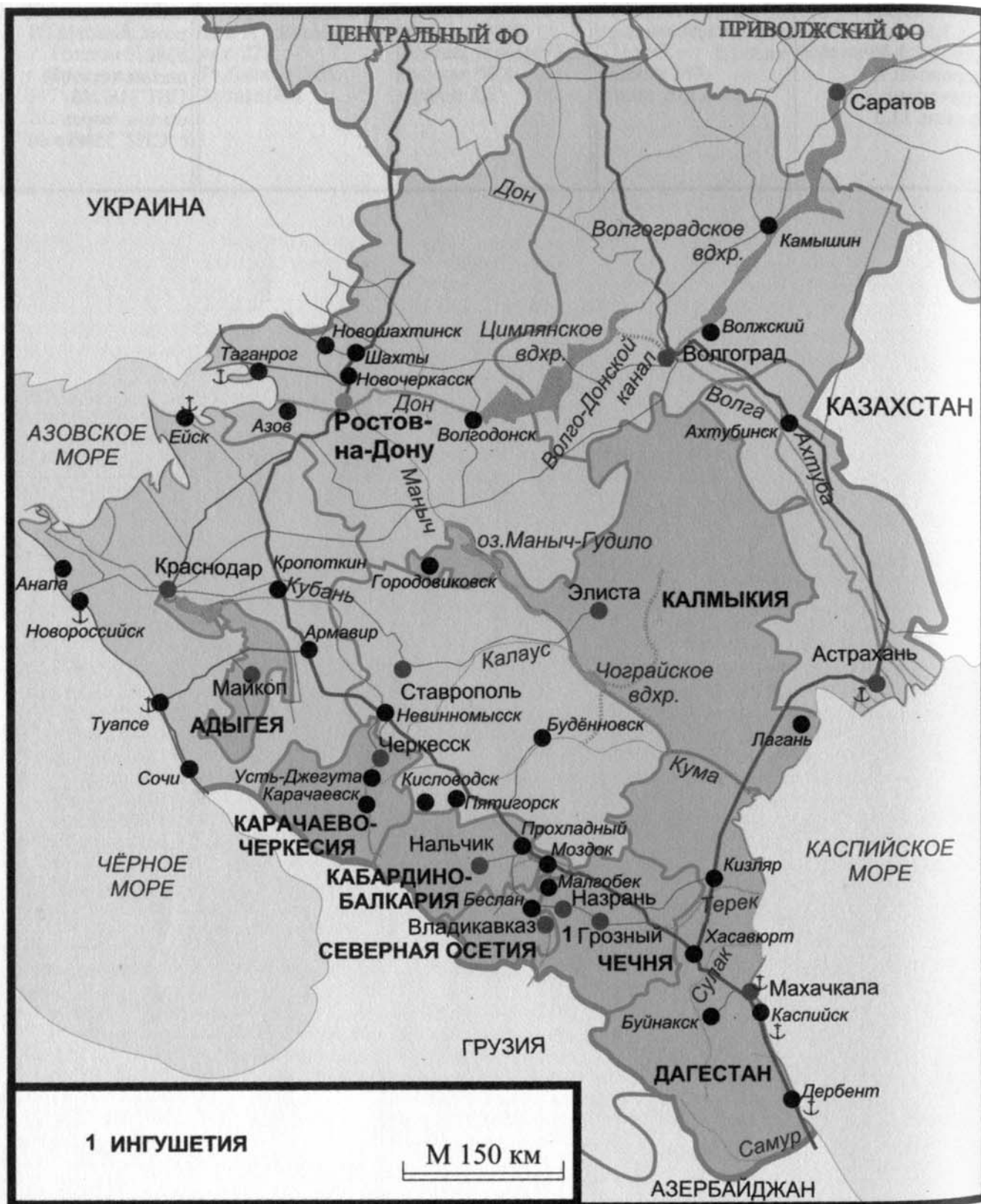
Карта 11: Извор: А. Л. Чепалга Г. И. Чепалга «Регион Роосии», Справочник, Дашков и К, Москва, 2004. стр. 14.

Централни федерални округ

Карта 12: Извор: А. Л. Чепалга Г. И. Чепалга «Регион Роосии», Справочник, Дашков и К, Москва, 2004. стр. 26.

Јужни федерални округ

Карта 13: Извор: А. Л. Чепалга Г. И. Чепалга «Регион Роосии», Справочник, Дашков и К, Москва, 2004. стр. 40.

Приволожки федерални округ

Карта 14: Извор: А. Л. Чепалга Г. И. Чепалга «Регион Роосии», Справочник, Дашков и К, Москва, 2004. стр. 52.

Сибирски федерални округ

Карта 16: Извор: А. Л. Чепалга Г. И. Чепалга «Регион Роосии», Справочник, Дашков и К, Москва, 2004. стр. 74.

Далекоисточни федерални округ

Карта 17: Извор: А. Л. Чепалга Г. И. Чепалга «Регион Роосии», Справочник, Дашков и К, Москва, 2004. стр. 88.